

- Brandtzæg, Siv Gøril. (2025). I elementenes vold – skillingsviser om
- naturkatastrofer og ulykker, 1624–1936. Forente Forlag AS / Scandinavian
- Academic Press. DOI: <https://doi.org/10.62342/SAP.OA.2030>

I elementenes vold

SIV GØRIL BRANDTZÆG

Elementenes vold

SKILLINGSVISER OM NATURKATASTROFER
OG ULYKKER, 1624–1936

sap SCANDINAVIAN
ACADEMIC
PRESS

I elementenes vold. Skillingsviser om naturkatastrofer og ulykker, 1624–1936

© Forente Forlag AS / Scandinavian Academic Press, 2025

Skrevet med støtte fra Det faglitterære fond.

Utgitt med støtte fra Norges forskningsråd, Det humanistiske fakultet ved NTNU og Institutt for språk og litteratur ved NTNU.

Denne boken er utgitt Open Access og er omfattet av åndsverklovens bestemmelser og Creative Commons-lisens CC BY-NC 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Denne lisensen gir tillatelse til å kopiere, distribuere, remixe, endre og bygge videre på materialet. Lisensgiveren kan ikke tilbakekalle disse frihetene så lenge lisensvilkårene blir fulgt. Disse innebærer å oppgi riktig kreditering, inkludere en henvisning til lisensen, samt opplyse om hvilke endringer som er foretatt. Dette skal gjøres på en rimelig måte, men ikke på noen måte som tyder på at lisensgiveren godkjenner tredjeparten eller bruken av verket. Materialet kan ikke brukes til kommersielle formål. Det er ikke tillatt å søke juridiske vilkår eller teknologiske tiltak som juridisk begrenser andre fra å gjøre noe lisensen tillater.

Omslagsdesign: Punktum Forlagstjenester

Omslagsillustrasjon: Anon. «En Ynckelig Klage-Vise over den store Søe-Skade og Vand-Flod» (Det Kongelige Bibliotek i København, 1714).

Bokdesign: Punktum Forlagstjenester

Satt med Garamond Premier Pro 11/14

DOI: <https://doi.org/10.62342/SAP.OA.2030>

ISBN 978-82-304-0387-7 (Open Access)

ISBN 978-82-304-0248-1 (trykk)

Det må ikke kopieres fra denne bok i strid med åndsverkloven eller i strid med avtaler inngått med KOPINOR.

Scandinavian Academic Press

c/o Spartacus Forlag / Forente Forlag AS

P.B. 6673 St. Olavs plass, 0129 OSLO

www.scandinavianacademicpress.no

Innhold

TAKK	9
FORORD	11
INNLEDNING	
Sanger i elementenes vold	17
Klingende sakpoesi i litteraturhistoriens periferi	17
Katastrofeviser som sanglyrikk	28
Skillingsvisen som vårt første nyhetsmedium	34
Den lille istid og sanger som kilde til klimahistorie nedenfra	39
Lutter øre: dødssanger i ortodoksiens tjeneste	44
Enden på visa: Jærtegn, dommedag og frelse	54
DEL 1: JORD	59
KAPITTEL 1	
Klagesangen fra leirdypet: Kvikkleireskred	63
«Jorden begynte at tumble» (Trondheim, 1634)	63
«Dens Jord oplod sin graadig Strube» (Tiller, 1816)	70
«Jorden i Dybet nedsank» (Verdal, 1893)	74
KAPITTEL 2	
Steinen og bølgen: Fjellskred	82
«En Klippe stoer» (Romsdalen, 1756)	82
«Stykkeviis fandtes de knusede Been» (Romsdalen, 1848)	84
«Då 'Ravneblokk' i vatnet brast» (Loen, 1905 og 1936)	86
«Bare ruiner igjen» (Tafjord, 1934)	93

KAPITTEL 3	
Den hvite død: Snøskred	97
«Paa Fieldene falt een megtig Sne» (Sunnmøre, 1679)	97
«Sneskreden var skarpretterdolk» (Oppdal, 1868)	102
«Sneen nu nedstyrted'» (Tromsø, 1881)	107
KAPITTEL 4	
Kornet som frøs: Sultkatastrofer	109
«Af Korn og Rug blev Loftet tom» (Sør-Norge, 1740–42)	109
«Snart Orme æde alting bort» (Østlandet, 1742)	115
«Omspendt af Hungers Pine» (Gudbrandsdalen, 1772–73)	121
«Mange sultne Buge» (Trøndelag, 1784)	131
KAPITTEL 5	
Bakken bevrer: Jordskjelv	135
«Med Jordskæl, som et Underværck» (Tyrkia, 1719)	135
«Den høyeste lod skælv Jorden» (Peru, 1746)	137
«Jeg er en Steenhob liig» (Lisboa, 1755)	140
«Hule Drøn fra Jordens Indre» (Hellas, 1867)	151
«Jorden slog Revner» (San Francisco, 1906)	153
«Jordrigets ukjendte aander» (Messina, 1908)	157
DEL 2: VANN OG LUFT	161
KAPITTEL 6	
Små båter, stor sorg: Forlis ved fiske og ferdsl	167
«Storm oc Uværs vaande» (Namdalen, 1625)	167
«Paa Søens fæle Bund» (Stod, 1750)	179
«Store Bølger dem borttar» (Beitstad, 1777)	182
«Opreyste Gud en Storm saa slem» (Inderøya, 1779)	184
«Dit Støv i dybe Havet»: (Lofoten og andre steder, 1798–1887)	185
«Hildede i Sorgens Garn» (Kristiansund, 1885, Hitra, 1885, Titran, 1899, og Gjøslingan, 1906)	198
KAPITTEL 7	
Dampen og døden: Norske dampskipsulykker	208
«Omkring 100 Favne Dybt» (Kristiansand, 1855)	208
«Havets fule Sang» (Jæren 1903, Frøya 1907, Oslo 1908 og Vestfjorden 1924)	214

KAPITTEL 8

Drømmen om Amerika: Transatlantiske forlis	221
«Til fjerne store Vesten, vore Ønskers Maal og Hjem» (Nova Scotia, 1873)	221
«Han sank i mørke Bølge ned» (Sable Island, 1888)	225
«Farvel Du! mit elskede Norge!» (Hebridene, 1904)	228
«O Titanic! Saa stolt Du seiler» (Nord-Atlanteren, 1912)	236

KAPITTEL 9

Vann og blod: Kannibalisme ved forlis	246
«De Døde de Levend' maa mette» (Trondheimsfjorden, 1696)	246
«Gud hjælpe den Sjømand i Nød» (Atlanterhavet, 1893)	250
«Af hunger vi ei kan forgaa» (Vestindiahavet, 1899)	254

KAPITTEL 10

Vannet som steg: Flom og stormflo	258
«Det store Regn» (Gudbrandsdalen, 1789)	258
«Selsom Floden stiget» (Nordsjøen, 1717)	263

DEL 3: ILD

KAPITTEL 11

Liten ild, stor sorg: Branner i hus og på gård	279
«Forbrændt paa alle Lemmer» (Ørlandet, 1754–1766)	279
«Liden Gnist kan snart antende» (Lofoten, 1764)	285
«Ildens strænge heede!» (Sparbu, 1780)	286
«Mordbrænders Udaadshaand» (Tolga, 1812)	288
«En farlig gnist her blusser frem» (Ørsta, 1833)	290
«Med Been og Aske blandet» (Grue, 1822)	293
«Luer ud fra Huset staar» (Kristiania, 1903)	297

KAPITTEL 12

En hel stad i ruiner: Norske bybranner	304
«Ved Ild oc Brand den stercke» (Oslo, 1624)	304
«Jeg er nedsæt i Aske!» (Trondheim, 1681)	310
«Brændt i Grus af Ildens Magt» (Trondheim, 1788)	320
«Flammerne raste igien» (Trondheim, 1841 og 1842)	321
«Et Rov for den griske Lue» (Trondheim, 1899)	323

«Aske-blent Grus» (Bergen, 1686)	325
«Ilden den grumme Tyran» (Bergen, 1702)	327
«En Grusom Ild kom flyvend'» (Bergen, 1756)	330
«Flammernes Gru» (Bergen, 1830)	332
«Gnisterne føk» (Bergen, 1916)	337
«Flammerne hvæste og fræste» (Levanger, 1897)	338
«O, Ilden dog stands!» (Namsos, 1897)	339
«Mod himlen slaar de luer røde» (Steinkjer, 1900)	342
«Snart er Alt et Flammehav» (Ålesund, 1904)	345
KAPITTEL 13	
Den fjerne flammen: Brann og vulkanutbrudd i utlandet	351
«Brændt af de luende Flammer» (Philadelphia, 1856)	351
«En Lampe fyldt med Parafin» (Chicago, 1871)	356
«Den glødende Lava indhentede alle» (Martinique, 1904)	359
EPILOG	
En klagesang for antropocen	365
NOTER	379
VISEREGISTER	435
Innledning	436
DEL 1: Jord	436
DEL 2: Vann og luft	443
DEL 3: Ildebrann	456
LITTERATUR	463
Aviser	483
Leksika, ordbøker, databaser, musikk og nettsider	485
STIKKORDSREGISTER	487

Takk

Takk til forlaget Scandinavian Academic Press, med redaktørene Ragnhild Aslaksen, Åsfrid Hegdal, Kristian Wikborg Wiese og Sivje Felldal. Utgivelsen har fått økonomisk støtte fra Det faglitterære fond, Norges forskningsråd, Det humanistiske fakultet ved NTNU og Institutt for språk og litteratur ved NTNU. Takk til gode studenter og kollegaer, og særlig til Anne Sigrud Refsum, som har bidratt med å fremheve skillingvisenes betydning i Norge. Takk til Karin Strand, som viste vei i Sverige. Takk til Stian Haarstad, som alltid svarer på små og store spørsmål. Takk til Thomas Arli Kadim som laget bokens register, og til Thomas Kolåsæter som har lest korrektur. Eventuelle feil og upresisheter er mine egne. Denne boken er en akademisk studie, utgitt på et akademisk forlag. Jeg har likevel forsøkt å skrive for et mer allment publikum. Derfor bruker jeg plass på å forklare fagbegreper og fremgangsmåter. Takk til akademiske lesere for deres tålmodighet, og til allmenne lesere for deres nysgjerrighet.

Den største takken går til klippen i livet mitt, Paul Goring, og til vår kjære Elinor. Takk til gode pappa Johan, og de andre Brandtzæggene. Tidlig i arbeidet med denne boken døde moren vår etter et kort sykeleie. Noen måneder senere ble verden rammet av en global pandemi. Den første hendelsen rammet en liten familie, den andre var en katastrofe som påvirket hele verden. Det er ingen tvil om hva som var mest tyngende for familien vår. For dem som har krysset sorgens vendekrets, ligger det en mollstemt tone og dirrer i tilværelsens ytterkant. Slik er det i dag, og slik var det i fortiden. I skillingviser om katastrofer og ulykker ble slike molltoner omsatt i ord og strofer, som det fremdeles er verdt å lytte til.

Til minne om Målfrid Brandtzæg (1948–2019).

Forord

I et værhardt land som Norge har folk til alle tider levd i elementenes vold. Flom, sjøulykker i storm, kvikkleireskred, steinras og snøskred: Små naturhendelser, ulykker og store naturkatastrofer har vært en del av den norske hverdagen. Men hva slags *inntrykk* gjorde slike dramatiske hendelser på våre forfedre og -mødre? Kjente de på sorg og maktesløshet på samme måte som oss? Var de engstelige i møte med naturkreftene og med døden? Ble de underholdt av historier om skrekkelige katastrofer som ikke rammet dem selv? Hva trøstet de seg med når det de hadde kjært, brått ble revet bort?

Slike spørsmål er vanskelige å svare på. I historiske kilder står det sjelden noe om folks følelser, og vi har derfor lite kunnskap om hvordan dem som levde før oss reagerte på katastrofer og ulykker. Men én ting vet vi: I fortiden *sang* de om sine sorger. I tre hundre år, fra 1600-tallet til 1900-tallet, var det vanlig i Norge å lage viser i kjølvannet av dramatiske hendelser. En slik klingende praksis fins ikke lenger i dag, men vi har fremdeles tilgang til et utvalg av fortidens sanger. De ble nemlig trykt i et populært medium som våre forgjengere var fortrolige med, og som noen av dem har tatt seg bryet med å bevare for ettertiden: skillingstrykk.

Skillingstrykk var billige trykksaker som de fleste hadde råd til å kjøpe, og de inneholdt enkle viser som mange kunne synge. Visene handlet om det folk flest til enhver tid var opptatt av. Interessen for dramatiske hendelser holdt seg konstant gjennom tre hundre år. Gjennom å studere skillingsviser kan vi derfor få innblikk i folkelige forestillinger om katastrofer og ulykker, og hvordan disse forestillingene endret seg over tid. Det er disse sangene som er tema for

boken du har foran deg. Her viser jeg hvordan skillingsviser om katastrofer og ulykker gav trøst til dem som opplevde brutale møter med naturelementene. Visene forsøkte å lage orden og mening i katastrofens kaos. De advarte og varslet om hva man skulle gjøre for å unngå at noe så forferdelig rammet igjen, og de fortalte skrekkelige historier om menneskehetens undergang, lenge før det fantes katastrofefilmer.

Skillingsviser om katastrofer og ulykker var altså en levende del av norsk kulturliv i over tre hundre år. I dag er de stort sett glemt. Inntil ganske nylig var skillingsstrykkene utilgjengelige, pakket ned i arkivbokser og stuet bort på magasiner, i bibliotek og på museer. Siden 2018 har prosjektet *Skillingsvisene i Norge, 1550–1950: Den forsømte kulturarven* arbeidet med å digitalisere og tilgjengeliggjøre skillingsstrykk, publisere forskning, spille inn sanger og formidle skillingsviser i radio og på scener. Denne boken er et resultat av dette arbeidet, og det er den første, norske monografien om skillingsviser.

Der skillingsviser har blitt sparsomt behandlet av forskere, har naturkatastrofer de senere tiår vært gjenstand for mange studier, innenfor ulike fagdisipliner – langt flere enn det jeg har kunnskap eller plass til å oppsummere her. Feltet er dessuten i stadig vekst. Vår tids klimaendringer og økende oppmerksomhet rundt menneskeskapte naturkatastrofer har gjort at forskere i enda større grad enn tidligere interesserer seg for historiske katastrofer. Nå tråles arkivene på jakt etter materiale som kan kaste lys over hvordan store og små naturhendelser påvirket menneskene som levde før oss. At det ikke fins en grundig undersøkelse av trykte sanger som omhandler naturkatastrofer, hverken i Norge eller i andre land, antyder likevel at arbeidet med å kartlegge hvordan folk har forholdt seg til naturkatastrofer, bare er i startfasen.

Spørsmålet jeg først og fremst forsøker å besvare i denne boken, er som følger: Hvorfor laget man sanger om naturkatastrofer og ulykker, og hva har disse sangene betydd i fortiden? At disse sangene faktisk *ble* laget, og at de også betydd noe for dem som levde før oss, fremgår av denne studiens kartlegging av omfanget og utbredelsen av slike sanger over tre hundre år. Imidlertid fins det få historiske kilder som sier noe direkte om visenes bruk, funksjon, og posisjon i samfunnet. De som har laget, sunget og lyttet til sangene, har ikke etterlatt mange vitnesbyrd om hva visene betydd for dem. Derfor er det først og fremst sangtekstene som må være gjenstand for en undersøkelse, og da kommer flere spørsmål til: Hvorfor og hvordan skildres katastrofer og ulykker som *fortellinger*, og på hvilke måter kan disse fortellingene belyse den folkelige sangens rolle i

kjølvannet av tragiske hendelser? Hvilke *temaer, motiver, stiltrekk* og *bilder* går igjen i sangene, og hva slags folkelige forestillinger om ulykker og katastrofer kommer til uttrykk gjennom bruk av sjangertypiske litterære og musikalske virkemidler? Hvordan *forandret* sangene karakter i løpet av de tre hundre årene sjangeren virket i Norge, og hvordan kan sangenes utvikling belyse historiske endringer i synet på naturkrefter, kriser, død og sorg? På hvilke måter ble skillingsvisene formet av den sosiale, politiske, religiøse og kulturelle *konteksten* de ble til i – og hvordan har de eventuelt påvirket datidens forestillinger om katastrofer og ulykker?

I innledningskapitlet, «sanger i elementenes vold», skisserer jeg noen svar på disse spørsmålene. Her forsøker jeg å definere skillingsviser om katastrofer som sjanger, og jeg presenterer denne sjangeren i lys av en norsk og en dansk-norsk litteraturhistorie, musikkhistorie, mediehistorie, klimahistorie, og religionshistorie. Jeg legger særlig vekt på den tidligmoderne konteksten – det er den som er mest fremmed for oss i dag. I innledningen har jeg forsøkt å være så systematisk og metodisk som mulig, for å la de enkelte historiene som presenteres i de påfølgende kapitlene få utvikle seg i hver sine retninger, uten en gjennomført analytisk agenda. Det er mulig å hoppe rett til selve lesningene av skillingsvisene om enkeltstående katastrofer, for dem som ønsker det. Jeg håper nemlig at denne boken kan leses på ulike måter: fra perm til perm, men også som et oppslagsverk for dem som er interessert i å vite mer om bare én type naturkatastrofe eller katastrofer fra et spesifikt distrikt. Også de som bruker boken som et oppslagsverk, skal få kunnskap om hva som kjennetegner sanger om naturkatastrofer mer generelt. Det vil derfor være noen gjentakelser underveis for dem som velger å lese hele boken, mens de større linjene og sammenhengene ikke vil fremstå som like klare for dem som kun leser deler av boken. Da kan innledningen være grei å gå tilbake til; epilogen kan også være opplysende. Jeg håper også at lesere kan få glede av å oppdage forbindelseslinjer som jeg selv ikke har sett eller ikke har skissert – dem er det mange av.

Boken forøvrig er organisert med utgangspunkt i de fire elementene jord, luft, vann og ild. Del I sentrerer rundt sanger om *jordens* element over fem kapitler: Kapittel 1 handler om kvikkleireskred; kapittel 2 er om fjell- og steinskred; kapittel 3 om snøskred. Kapittel 4 handler om sultkatastrofer som følge av feilslåtte avlinger og uår, og kapittel 5 er om jordskjelv som skjedde utenlands. Del II handler om sanger om elementene *luft* og *vann*. De første tre kapitlene av denne delen viser hvordan sjøulykker speiler den teknologiske utviklingen av

skipsfarten i Norge – fra forlis i forbindelse med fiske og ferdsel i åpne småbåter (kapittel 6) til store ulykker i forbindelse med dampfart (kapittel 7), etterfulgt av et kapittel om transatlantiske sjøkatastrofer i emigrasjonens tidsalder (kapittel 8). Kapittel 9 handler om kannibalisme ved forlis. I kapittel 10 forlates forlissangene til fordel for en håndfull skillingsviser om flom og stormflo. I del III er det sanger om *ildens* element som står i sentrum: Kapittel 11 tar for seg branner i hus og gård, kapittel 12 skildrer store bybranner i Norge, og kapittel 13 viser hvordan utenlandske branner og vulkanutbrudd ble skildret i norske og danske skillingsviser. I epilogen, «En klagesang for antropocen», trekker jeg noen linjer mellom fortidens og dagens forståelse av katastrofer.

Det er en viss overlapp mellom delene, og boken kunne selvsagt vært organisert annerledes. I del II, om vann og luft, er to elementer knyttet sammen. Det skyldes at disse to elementene virker sammen for å skape det som har tatt flest liv og har blitt formidlet i størst antall sanger: drukningsdød som følge av storm og orkan til sjøs. I denne delen har jeg også gitt plass til sanger om store skipskatastrofer som ikke primært skyldtes naturelementene, og som derfor ikke kan defineres som naturkatastrofer. Snarere handler det her om teknologisk eller menneskelig svikt, kollisjoner mellom skip eller med undersjøiske skjær og isberg. Disse sangene har likevel fått plass i boken. Først og fremst fordi de gir innblikk i hvordan synet på katastrofer og ulykker endret seg med den nye teknologien. Dernest fordi ulykkesofrene til sjuende og sist endte opp i en sjøens og bølgenes dødskamp, i elementenes vold. I del III, om ild, handler det om tildragelser som vi i dag vil definere som menneskeskapte heller enn naturlige. Men som denne boken vil vise, trakk man i skillingsvisenes periode ikke noe skarpt skille mellom en bybrann, en flom eller et jordskjelv – slike hendelser ble fortolket som tegn fra Gud, som slik grep inn i sitt skaperverk for å advare menneskene om å avstå fra synd.

Kapitlene i de tre hoveddelene har en innbyrdes kronologi og starter som oftest med de tidligste visene for så å følge katastrofesangenes utvikling gjennom århundrene. Den eldste katastrofesangen skildrer bybrannen i Oslo i 1624, den nyeste handler om rasulykken i Loen i 1936. Majoriteten av sangene som studeres i denne boken er norske, det vil si at de fleste er trykt i Norge og omhandler norske naturkatastrofer. Sangene fra første halvdel av 1600-tallet ble skrevet før Norge fikk et eget trykkeri, og de er derfor trykt i København. Men de fleste av de tidligste sangene omhandler naturkatastrofer som skjedde i Norge, og de var skrevet av nordmenn. Jeg har supplert med et knippe danske sanger som jeg

synes har vært særlig interessante. Likeså har jeg inkludert en håndfull sanger som omhandler internasjonale katastrofer, men som er trykt i Norge.

Hvor mye plass som er gitt hver enkelt katastrofesang i boken, varierer. Noen av skillingsvisene nærleses i sin helhet, strofe for strofe, mens i andre lesninger gis det kun et utdrag fra sangene. Jeg har også tillatt meg å la noen sekundære historier føre meg bort fra hovedtemaet. Da handler det gjerne om at et undertema kan si noe viktig om hvordan katastrofesangene ble brukt, misbrukt, oversatt, tradert, mediert, solgt eller kopiert. Jeg har også latt meg fenge av biografiene til noen av de involverte. Det er vanskelig å ikke bli revet med når det er virkelige mennesker man skriver om. På den annen side: I en del kapitler har jeg ikke klart å skjule en viss avstand til sangene jeg undersøker, og det faller en og annen vittighet om nødrim, patos og litterær billedbruk, der hvor noe fremstår som så sløvt eller rart formulert at meningen med sangene forsvinner for meg, og kanskje gjorde det også det for samtidens publikum. I disse tilfellene er det forfatterens strofer som er gjenstand for mine morsomheter, ikke skjebnene bak sangene. Når man befatter seg med historier som går i moll, oppstår det innimellom et behov for å slå over i en muntre durklang.

Denne boken er først og fremst et bidrag innenfor litteraturvitenskapen, og det er herfra jeg henter de viktigste analyseverktøyene. Skillingsstrykk var imidlertid et mangfoldig medium: De var en del av både en muntlig og en skriftlig kultur, og de var både skjønnlitteratur og journalistikk. Det er derfor nødvendig å bruke begreper og metoder fra flere fagdisipliner når man undersøker sangene. I tillegg kommer sjangerens utbredelse over mer enn tre hundre år, som krever at sangene leses i lys av skiftende historiske, sosiale, politiske, religiøse og kulturelle kontekster. Innfallsvinklene som jeg benytter i denne boken, er styrt av selve materialet. Når jeg leser de tidligste sangene, er det religionshistoriske bakteppet viktigst, mens i møte med de mer moderne sangene anlegger jeg et mediehistorisk perspektiv. Det fins flere steder i boken hvor konteksten glipper, hvor bibelreferansene ikke er fanget opp, hvor jeg ikke har sett på alle avistekster, hvor jeg har transkribert sangene feil, eller hvor lesningene er anakronistiske. Det skyldes at materialet er omfangsrikt, 155 sanger er med i boken. Kun en liten håndfull av disse har tidligere blitt undersøkt av forskere, og så godt som ingen av dem har blitt grundig analysert. En helhetlig tilnærming til sangene krever dessuten kompetanse innenfor historie, kulturhistorie, idéhistorie, mediehistorie, trykkhistorie, kunsthistorie, klimahistorie, musikkvitenskap, religionsvitenskap og litteraturvitenskap. Men det er litteraturvitenskap som er faget mitt, og når

jeg tar på meg metodiske briller fra andre fagtradisjoner, er jeg *amatør* i ordets rette forstand: En som liker å utøve fag hvor jeg ikke er faglært.

Enkelte av naturkatastrofene og sangene har jeg skrevet småstykker om tidligere, på min egen forskningsblogg og i to bokkapitler.¹ For de som på egen hånd ønsker å lese mer om menneskene som nevnes i boken, eller enkelthendelser, kan stikkordsregisteret bakerst være til hjelp. De som ønsker å høre sangene, kan finne et utvalg av dem innspilt i databasen over skillingsvisesamlingen ved NTNU Gunnerusbiblioteket: <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/>. De som vil lese sangene i sin helhet, kan ha nytte av å se på sangregisteret bakerst, hvor jeg også har linket til tilgjengelige, digitaliserte skillingsvisearkiver. I sangregisteret står visene med fulle titler samt med andre bibliografiske detaljer, i tillegg til informasjon om hvilke arkiv skillingsvisene er hentet fra, og hvilken institusjon som eier trykkene. I brødtekst og i noter er sangtitlene som oftest forkortet.²

Skillingsvisene om katastrofer og ulykker er fra følgende arkiver: NTNU Gunnerusbiblioteket (Universitetsbiblioteket i Trondheim), Nasjonalbiblioteket i Oslo, Folkeminnesamlingen (Universitetet i Oslo), Universitetsbiblioteket i Bergen, Universitetsbiblioteket i Tromsø, Væringsaasens samling ved Glomsdalsmuseet, Universitetsbiblioteket ved Universitetet i Sørøst-Norge (tidligere Høgskolen i Vestfold), Det Kongelige Bibliotek i København, og Visecenterets Tekstsamling ved Syddansk Universitet. Jeg har også hentet sanger fra bygdebøker, tidsskriftsartikler, magasiner, sangbøker, notehefter, private samlinger, og fra mine egne avskrifter fra diverse lydmedier. Dette er viser som aldri ble trykt som skillingstrykk, eller hvor trykket har gått tapt, men hvor sangen fins i opptak fra grammofon eller radio. De 155 sangene som undersøkes i denne boken er kun et representativt utvalg av et enda større antall bevarte skillingsviser om naturkatastrofer og ulykker. Å grave frem sangene fra de ulike arkivene har vært et tidkrevende, men spennende arbeid. Det er mitt håp at skillingsviser om naturkatastrofer og ulykker nå skal få en plass i norsk historie, som fortellinger om hvordan menneskene som levde før oss, kjempet og sang i elementenes vold.

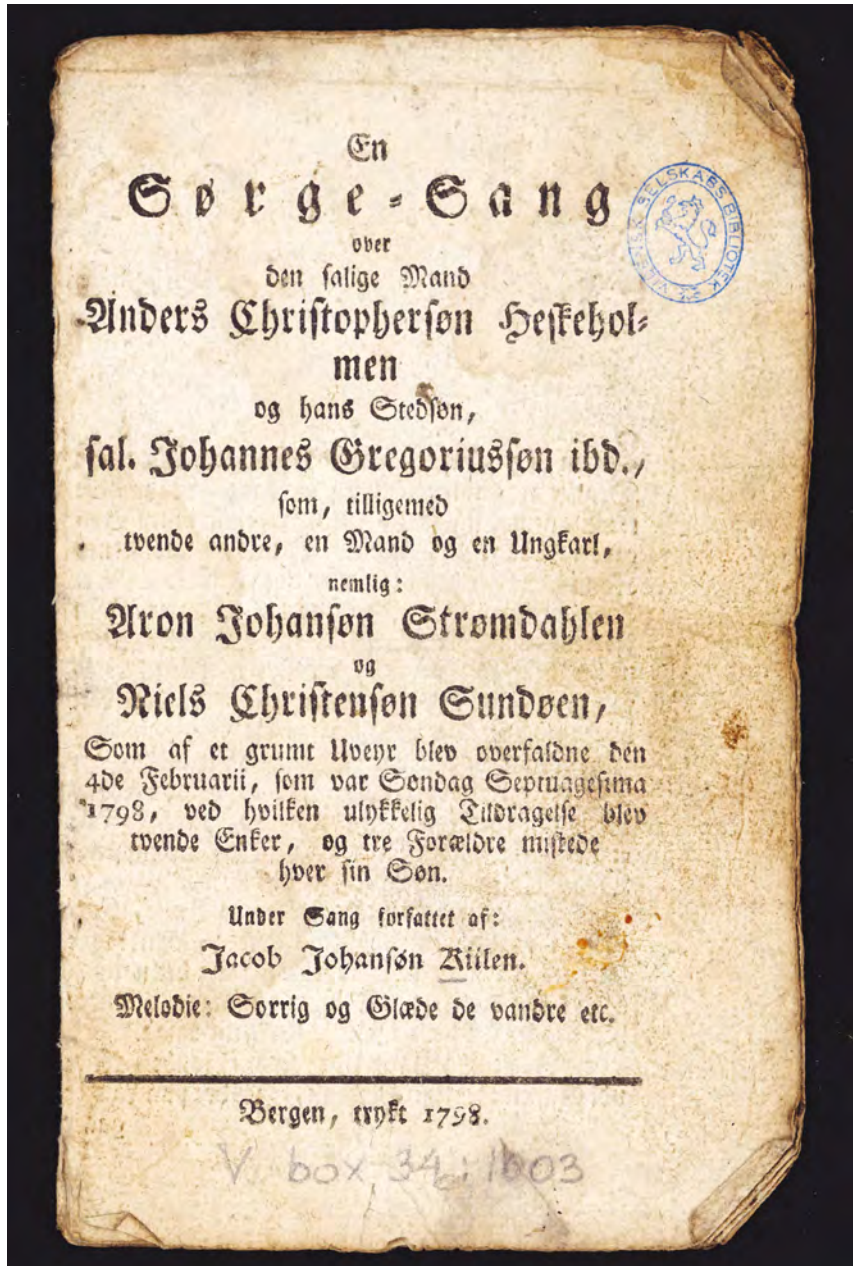
INNLEDNING

Sanger i elementenes vold

Klingende sakpoesi i litteraturhistoriens periferi

I kjelleren i magasinet ved NTNU Gunnerusbiblioteket i Trondheim ligger et lite trykk som måler 11x17 centimeter, ikke stort større enn en håndflate. Trykket består av fire sprø, tynne blad som til sammen utgjør åtte sider med tekst. På forsiden står følgende i snirklete, gotiske bokstaver:

En Sørge-Sang over den salige Mand Anders Christophersøn Heskeholmen og hans Stedsøn, sal. Johannes Gregoriussøn ibd., som, tilligemed tvende andre, en Mand og en Ungkarl, nemlig: Aron Johansøn Strømdahlen og Niels Christensøn Sundøen, Som af et grunt Uveyr blev overfaldne den 4de Februarii, som var Søndag Septuagesima 1798, ved hvilken ulykkelig Tildragelse blev tvende Enker, og tre Forældre mistede hver sin Søn. Under Sang forfattet af: Jacob Johansøn Kiilen. Melodie: Sorrig og Glæde de vandre etc. Bergen, trykt 1798 (Heretter: *Sørge-Sang*).³

Bilde 1: En sørgesang om et forlis i Lofoten i 1798, trykt som skillingstrykk og bevart ved NTNU Gunnerusbiblioteket i Trondheim.

Trykket som er gjengitt her, er et *skillingstrykk*. Det var en enkel trykksak som bestod av ett eller flere ark, brettet til en håndfull sider og sammenbundet til et lite sanghefte. Ordene *skillingstrykk* og *skillingsviser* oppstod i Danmark på slutten av 1700-tallet, som betegnelse på rimelige allmueviser.⁴ Visetrykkene var kommersielle trykksaker som kunne kjøpes på torg, i gater, hos bokhandlere og fra omreisende selgere.⁵ I dag ville vi antakelig omtalt trykkene som kiosklitteratur. Men mange av skillingsvisene er preget av et alvor og en aktualitet som ligger langt unna den kommersielle underholdningslitteraturen i vår tid. På skillingstrykket ovenfor fremgår det at sangen handler om fire menn som døde under et uvær på havet i februar 1798, og om to enker og tre foreldre som ble sittende igjen i sorg. Tittelen *Sørge-Sang* gjør det klart for en potensiell kjøper at det her dreier seg om noe bedrøvelig. Ordet skillingsviser ble aldri benyttet av dem som skrev og solgte viser. Noen kalte dem «viser», men for øvrig hadde man ikke behov for noen sjangermerkelapp. Alle visste hva slags trykksaker det dreide seg om.

Skillingstrykk er den eldste trykte litteraturen i Norge. Da danske Tyge Nielsson opprettet det som ble Norges første trykkeri i Christiania i 1643, var to skillingsviser de første trykksakene fra hans trykkpresse.⁶ En del av sangene som undersøkes i denne boken, er fra tiden før Norge fikk sitt første trykkeri. Disse er trykt i København, men de er skrevet av nordmenn, og de omhandler katastrofer som skjedde i Norge. Vi kan tenke oss hvor mye styr det må ha vært å få disse ut til norske leserlyttere: fra et skrivebord med blekkhus og fjærpenn i en liten bygd eller et lite fiskevær et sted langs kysten, så med papirarkene til fots, via båt og hest til København, hvor sangteksten skrevet i snirklete håndskrift skulle overføres til typer, trykkes, i noen tilfeller sendes til godkjenning i statsapparatet, for til slutt å skulle fraktes tilbake til Norge. Ofte tok prosessen et helt år, noen ganger enda lenger.

I løpet av 1700-tallet ble trykkpresser og aviser etablert i de største norske byene, og dermed gikk det forttere å få utgitt trykksaker. Nederst på tittelbladet til *Sørge-Sang* står det at visen er trykt i Bergen i 1798, altså samme år som sjøulykken fant sted. Det står også hvem som har skrevet visen: Jacob Johansen Kiilen var selv fisker og nordlending, så antakelig ble visetrykket hans fraktet med en av de mange fiskebåtene som gikk i skyttel mellom Lofoten og Bergen under storfisken.⁷ Kiilen var en av de mest aktive viseskribentene på slutten av 1700- og begynnelsen av 1800-tallet.⁸ I dag er han glempt. De fleste skillingsviser ble utgitt anonymt, eller så er de for det meste skrevet

av forfattere som vi ikke lenger vet noe særlig om. De som er navngitt, er hovedsakelig menn. Det fins bare en håndfull eksempler i denne boken på navngitte kvinnelige forfattere.

På tittelbladet til *Sørge-Sang* omtales sjøulykken som en «ulykkelig Tildragelse». Ordene «naturkatastrofe» eller «katastrofe» opptrer ikke i denne skillingsvisen, og heller ikke i sangene som omhandler større hendelser. Det skyldes at «naturkatastrofe» er en moderne sammensetning som ikke var etablert i skillingsvisens tidligste periode.⁹ I sangene omtales episodene det handler om, som en «tildragelse», en «ulykke», «en ulykkelig begivenhet» eller en «hendelse».¹⁰ Jeg har likevel valgt å bruke ordet naturkatastrofe i denne boken. Det er fordi ordet er i om løp og kjent for alle i dag. Etymologien til ordet katastrofe er dessuten fruktbart i møte med skillingsvisene som omtales i denne studien. Ordet kommer fra gresk og er sammensatt av «kata», som betyr nedover, og «strophein», som betyr vending.¹¹ Opprinnelig har ordet altså både en stedlig og en tidsmessig dimensjon – en *vending nedover*, som i nedgangen til dødsriket (katabasis) i de antikke eposene, og et *før og etter*. Det er denne opphavlige etymologiske betydningen av ordet katastrofe som utgjør hovedfortellingen i skillingsviser om katastrofer. De skildrer omslaget fra hverdag til unntakstilstand, fra orden til kaos, fra liv til død. «Af Rødøe Fierding en Mand, af Sædvane,/Reyste til Lofodens Fiskerie hen», forteller Kiilen i sin *Sørge-Sang*. Fiske var en del av hverdagslivet, en «Sædvane» for dem som levde i Norge på slutten av 1700-tallet. Så kommer omslaget: «Veyrets Gevalt/Dem overfaldt,/De blev af Døden i Bølgerne qvalt.»

I hverdagslig tale blir «katastrofe» brukt om faktiske hendelser. Men ordet viser også til det skjebnesvangre vendepunktet i handlingen i litterære verk, for eksempel den siste akten i greske tragedier. Dette doble bruksområdet, der ordet brukes om både det virkelige og det fiktive, passer godt i møte med sangene som denne boken handler om. Skillingsviser om ulykker og katastrofer er ikke fiksjon eller skjønnlitteratur i streng forstand. Forfatteren av *Sørge-Sang* skaper ikke en fiktiv og symbolsk verden befolket av folk og konsepter som han selv har funnet opp. Istedenfor holder denne og de andre sangene seg til virkeligheten utenfor tekstene på samme måte som sakprosa, eller snarere *sakprosa*.¹² Skillingsvisene bruker litterære, narrative og stilistiske grep for å fremstille virkelige hendelser. De befinner seg altså i spennet mellom det dokumentariske og det dramatiserte, det journalistiske og det litterære.

Jeg mener at begrepet *leilighetsdiktning* ikke passer for å kategorisere disse visene: Leilighetsdiktning er i streng forstand diktet til en leilighet, altså til én spesifikk anledning – et bryllup, en dåp, en begravelse, en jubileumsfest. Skillingsviser om katastrofer er diktet *om* en spesifikk hendelse, men ikke *til* én spesifikk anledning.¹³ Det kan godt tenkes at Kiilens *Sørge-Sang* ble brukt i en minnestund for de omkomne, men trykket sier ikke noe om det. Sannsynligvis hadde *Sørge-Sang* et langt større nedslagsfelt. Kanskje har skillingstrykket blitt solgt, spredt og sunget i byen det ble trykt i (Bergen) og nær åstedet for ulykken sangen handler om (Lofoten). Bruksområder, tradering og spredning av disse sangene har vært langt mer mangfoldig enn tilfellet var og er med leilighetsdiktningen.

I boken bruker jeg benevnelsene *katastrofeviser* og *katastrofesanger*, og de er altså mine egne konstruksjoner for å markere at det her dreier seg om en gruppe skillingsviser med en særegen motivkrets. Jeg bruker også en del andre sjangerbegreper, særlig i omtalen av sanger fra den eldste perioden. En del av disse er fremmede for oss i dag. *Jeremiader* viser til en type jamrende klagesanger etter profeten Jeremia, som man tidligere trodde var opphavsmann for Bibelens klagesanger. Begrepet passer godt på de eldste sangene, hvor forfatterne pekte på samfunnets umoral når de skulle forklare hvorfor en katastrofe rammet. I en av de tidligste visene om et sjøforlis har forfatteren kalt sangen for en *Threnologi*, et gresk ord som betyr klagesang, og som er i slekt med det mer kjente begrepet *Lamentatio*, som er tittelen på en annen katastrofesang. *Lamentatio* er latin og betydde opprinnelig «klagende gråt». Også sjangerbenevnelsen *sørgesang* tilhører dette *elegiske* ordforrådet. Innenfor en klassisk retorisk tradisjon ville antakelig katastrofesangene sortert under sjangeren *consolatio*, trøstelitteratur.

Den for oss fremmede sjangerterminologien gjelder hovedsakelig for de eldste skillingsvisene, de som er skrevet under innflytelse fra de to stilepokene kjent som *renessansen* og *barokken*. «Paa Vinters Tiid,/I Veyr ublid/Vil os Neptunus udfordre til Strid», heter det i *Sørge-Sang*. Forfatteren bruker havguden fra romersk mytologi for å uttrykke noe om naturelementenes overmakt. Som vi skal se, er *Sørge-Sang* skrevet med en kristen og luthersk fortolkningsramme, så når en gudeskikkelse fra den romerske antikken dukker opp i Kiilens sang, så forsyner forfatteren seg fra en hedensk bildeverden. Slike virkemidler dukker opp i sangene innimellom, både i de eldste og i de yngre skillingsvisene – men de er ikke særlig dominerende. De stiltrekkene som er forbundet med renessansen,

var først og fremst forbeholdt skolerte forfattere som var tyngre orientert i en europeisk tradisjon. Skillingsviseskribentene vi skal møte i denne boken, var mer inspirert av den dansk-norske barokken.

Innenfor både billedkunst, musikk og litteratur er barokken særlig kjent for det overdådige og billedrike, for kontraster og antiteser, og for en sterk dødsbevissthet. I den nyere norske litteraturforskningen er benevnelsen barokk omstridt. Litteraturviter Jørgen Sejersted har tatt til orde for heller å bruke den mer nøytrale periodebetegnelsen *tidligmoderne*.¹⁴ I mine lesninger bruker jeg også stort sett denne benevnelsen i stedet for barokk. Men jeg peker likevel på at mange av katastrofesangene har trekk fra det som litteraturviter Asbjørn Aarnes i sin tid kalte «armodsbarokken».¹⁵ Det var en type litteratur hvor verden og jordelivet ble beskrevet som en jammerdal, ribbet for pryd og prakt. Armondsbarokken dominerte, ifølge Aarnes, blant kalvinister og lutheranere, mens «herlighetsbarokken» fant sitt uttrykk i jesuittkretser, hvor man var mest opptatt av å prise skaperverkets herlighet. De mest kjente dikterne fra perioden, Dorothe Engelbretsdatter (1634–1716) og Petter Dass (1647–1707), skrev salmer, hymniske dikt og sanger som tilhører armods- og herlighetsbarokken, og begge to er representert med hver sin katastrofesang i denne boken. For meg har det imidlertid vært enda viktigere å skrive de mer ukjente sangforfatterne inn i litteraturhistorien, som representanter for det man kunne kalle en *folkelig barokk*.

De fleste katastrofesangene fra 1600- og 1700-tallet har stiltrekk fra en slik folkelig barokk. I løpet av 1800-tallet begynner sangforfatterne å hente inspirasjon fra den romantiske poesien, både i billedbruk og i stil. I denne perioden blir en del av katastrofesangene mer personlige, med navn på blant annet fiskere som døde i forlis, skrevet inn på tittelsidene, og med små biografier som hedret deres minne. Disse sangene fremstår som mer sentrert om individets erfaringer og tragedier enn tidligere skillingsviser, og de følger en mer generell utvikling innenfor den romantiske litteraturen.¹⁶ I møte med 1900-tallets skillingsviser ser vi veldig tydelig hvordan sangene skiller lag med den moderne poesiers nyskapende estetikk. Oppløsningen av diktets form som preger det tjuende århundrets moderne poesi – fravær av rim og rytmer, et oppstykket og fragmentert billedspråk – er uforenlig med skillingsvisens bundne form, og med deres viktigste premiss, nemlig at strofene skulle være sangbare. Men gjennom hele perioden da skillingsviser var virksomme, forsynte forfatterne seg grådig av datidens litterære strømninger og moter. Sangpoetene var vampyrer som

sugde næring fra enhver litterær trend som kunne gi klingende skillingsmynt i lommen, slik populærlitteraturen har gjort til alle tider.

En naturkatastrofe er en hendelse med et stort omfang, noe omkalfatrende og gedigent, med mange involverte – et jordskjelv, en storflom. Slike katastrofer fins det flere av i sangene jeg undersøker. Men skillingsvisene skildret også mindre hendelser: sjøulykker med få omkomne eller branner som kun gjorde skade på hus. I forliset som skildres i *Sørge-Sang*, omkom fire menn. Også slike skillingsviser er i denne boken omtalt som katastrofesanger. Her er det materialet selv som har vist vei. Hendelser med et mer begrenset skadeomfang ble skildret med et like stort alvor som hendelser med et stort skadeomfang. Ofte var ord- og billedbruken *mer* emosjonell i visene om små hendelser enn om de store. Dette handlet om hvilken posisjon forfatterne skrev fra, hvor tett de var på det som hadde skjedd. *Sørge-Sang* navngir de omkomne på tittelbladet, de var alle hjemmehørende på Helgeland. Forfatteren, Jacob Johanson Kiilen, var selv nordlandsdikter. Det er ikke usannsynlig at han kjente dem som omkom, og også dem som satt tilbake i sorg. I flere av strofene tiltaler han de etterlatte direkte: «Sørgende Venner! lad HERren kun raade,/Eders Graad kalder dem ikke igien!» I sørgesanger fra 1800-tallet kunne relasjonene være enda tettere; i noen tilfeller var visene skrevet av de pårørende, eller bestilt av dem. Når en vise var lokal, og skrevet av eller til en far som hadde mistet sin unge sønn, var nok intet øye tørt under fremføringen av visen. En sang om en emigrantdampers forlis i Atlanterhavet, derimot, ble skildret med en avstand der ikke engang sensasjonelle faktaopplysninger – *hundrevis av omkomne!* – kunne bringe hendelsen nærmere.

Litterære grep og språkbruk som hadde til hensikt å *bevege* leserlytteren, er det viktigste fellestrekket sangene har på tvers av tid og rom. Dette er ikke unikt for akkurat disse tekstene. Å røre (*movere*) for å vekke publikums følelser (*pato*s) var én av hovedfunksjonene innenfor den klassiske retorikken, og ønsket om å bevege har vært et mål for litteraturen til alle tider. Skillingsviser har imidlertid en langt høyere temperatur enn mye annen diktning, og forfatterne er ofte eksplisitte når de benevner og definerer følelser og medfølelser. «Sønnen fra Moderens Hierte bortslides,/Tænk hos dig selv, om det Hiertet ey skiær», står det i *Sørge-Sang*. Kiilen ber leserlytteren om å forestille seg det bokstavelig talt hjerteskjærende scenarioet, en mor som mister sin unge sønn.

Sangpoetene lot sjelden en tragisk hendelse tale for seg, de foreslo gjerne også hvilket følelsesregister det kunne passe seg å møte ulykken med. Og det var ikke bare publikum som skulle bli rørt, også den som laget sangen gav uttrykk

for sterk bevegelse. *Dette er så fryktelig at jeg knapt kan finne ord, knapt kan røre munn og tunge for bare tårer*, står det i mange katastrofesanger. Forfatterne omtaler hvordan deres egne, følsomme kroppar – ja selve taleorganene – påvirkes av historiene de formidler. Når man *leser* visetekstene, har de et begrenset potensial til å bevege, da som nå. Men som fremført sang, med en stemme og en kropp i et rom med medmennesker – i en slik performativ sammenheng har sangene truffet publikum der det gjaldt som mest: i hjertet.

Sentimentaliteten er et stiltrekk ved skillingsviser generelt, men den er særlig dominerende i katastrofesangene. Det skyldes antakelig at de handler om død, lidelse og sorg. Katastrofesangene bekrefter altså fordommene som mange har mot skillingsvisene – at de er tåreperser og patosfylte sanger om sørgelige saker. Men også her er det viktig å huske sangenes bruksfunksjon og deres plass i en folkelig tradisjon. Litteraturviter Bjarne Markussen har undersøkt 1800-tallets sørgesanger, med særlig vekt på dem som handler om foreldre som sørget over døde barn. «At teksten er full av konvensjonelle uttrykk, betyr ikke at sorgen ikke er ekte», skriver Markussen og fortsetter: «I sorgen mangler vi ord, og derfor må vi gripe til klisjéene og trøsteformularene som kulturen stiller til rådighet. Dette gjør skillingsvisene på en sjangerbevisst måte. De fornyer ikke sørgediktningen, men anvender et forråd av elegiske topoi og stilistiske figurer til praktisk bruk.»¹⁷

Selv om floskler og nødrim dominerer i mange skillingsviser, kan de altså fremdeles fortolkes og analyseres som litterære tekster. Hvordan går man så frem når man undersøker sangene – hva ser man etter, og hva er poenget med å analysere slike klisjéfylte tekster? I denne boken forsøker jeg å identifisere sangenes bildebruk, stil, språk, og tiltaleformer – både det sangene har til felles, og det som er unikt for enkelte sanger. Jeg viser at man gjennom litterære analyser kan nærme seg en forståelse av hvorfor våre forfedre- og mødre brukte skillingsvisene for å bearbeide en katastrofe. Slik klimahistorikere undersøker *proksydata* for å rekonstruere fortidens klima – trærnes årringer, sedimenter, iskjerner og koraller – kan en litteraturhistoriker lete etter lag på lag med litterære bilder, språklige uttrykk og tiltaleformer, og spørre hvilken hensikt forfatteren hadde med å bruke akkurat disse, og hvilken virkning de kan ha hatt på et samtidspublikum. Slik kan man nærme seg en forståelse av hva denne sangtradisjonen har betydd i fortiden.

Tekstene gir ikke noen *presis* inngang til hvordan folk har tenkt om katastrofer og ulykker. Selve følelsene eller inntrykkene har vi ikke tilgang til; det vi har å

forholde oss til, er emosjoner og mentale forestillinger som kommer til uttrykk i sangene. Det gjelder også for sangenes fremstilling av selve hendelsene, og av aktørene. Sangene er representasjoner av virkeligheten, filtrert gjennom kulturelle og samfunnsmessige konvensjoner, normer og regler for hvordan man skulle uttrykke seg. Litterære bilder kan dessuten tilsløre og maskere like gjerne som å avsløre og åpne opp. Men i fraværet av kildemateriale som kan belyse folkelige forestillinger om fortidens katastrofer, har jeg valgt en optimistisk tilnærming til sangenes bildebruk. Mange av bildene sorterer under det som innenfor klassisk retorikk kalles *figurer* og *troper*. I etymologien kommer ordet trope fra gresk *tropos*, som betyr «vending»,¹⁸ og det utgjør altså andre halvdel av ordet vi allerede har blitt kjent med: *kata-strofe*. Den vanligste forståelsen av tropens funksjon er at den er en «vending bort» fra dagligspråket, en søken etter andre og mer indirekte bilder. Dette antyder en tilslørende og derfor potensielt upresis gjengivelse av det som beskrives. Når jeg undersøker poetiske billedbruk i denne boken, er det med en litt annen innstilling. Jeg vil utforske hvorvidt katastrofesangenes billedbruk – metaforer, personifikasjoner, besjelinger – er en vending *til* hendelsen de skal beskrive, heller enn en vending bort fra den. Ifølge filosofen Paul Ricœur er metaforer særlig viktige for å fylle lakuner, hull, der hvor språket ikke strekker til.¹⁹ Når forfatterne benyttet seg av troper for å beskrive naturkatastrofer og dramatiske hendelser, handlet det kanskje om nettopp å benytte ord og vendinger som ikke fantes i dagligtalen, for å skildre det som ikke var hverdagslig, og som det derfor var vanskelig å sette ord på.

En type billedlig omskrivning som særlig går igjen i katastrofesangene, er *antropomorviseringer*: en uttrykksmåte som gir liv og stemme til ikke-menneskelige fenomener. «Luften med Skyer og havet med Bølger,/I sin Forening med brusende Magt,/Ofte Søfarende hæftig forfølger,/Og har saa mange til Graven henbragt», heter i *Sørge-Sang*, hvor naturelementene – skyer, hav og bølger – tillegges menneskelige egenskaper og intelligens, som en infam *stalker* som jager fiskerne. Vi møter den samme litterære omskrivningen på tittelbladet, hvor fiskerne «blev af et grumt Veyr overfaldet». Hvorfor har forfatteren valgt å bruke slike voldsomme bilder av naturkreftene?

Gjennom antropomorviseringer, besjelinger og metaforer ble dramatiske naturhendelser levendegjort for leserlytterne i en tid hvor folk ikke hadde så mye å underholde seg med. Men de litterære bildene kan også vitne om et større alvor. Kanskje var slike bilder populære fordi sangpoetene ønsket å trøste og berolige leserlytteren – ved at naturkreftene ble menneskeliggjort, ble de samtidig temmet

og ufarliggjort. Det kan også ha handlet om å skape en form for kontroll i møte med det som ikke kunne kontrolleres. Bruken av troper kan ha vært et uttrykk for maktesløshet og sårbarhet overfor katastrofer og ulykker. Ved å analysere visenes billedbruk kan man altså komme et lite skritt nærmere å forstå hvilket inntrykk dramatiske hendelser gjorde på folk i fortiden. En analyse av poetisk billedbruk på tvers av århundrene kan også belyse hvordan synet på naturkreftene forandret seg, fra å være noe monstrøst utenfor menneskets kontroll, eller knyttet til Guds forsyn, til å bli noe som menneskene forsøkte å legge under seg, med stadig mer avansert teknologi.

En undersøkelse av katastrofesangenes lyriske særtrekk må også få fatt på hvilke retoriske figurer og *tiltaleformer* sangene bruker: hvem som taler, og hvem eller hva det tales til. Noen bruker et lyrisk jeg, mens andre er skrevet fra et mer kollektivt, lyrisk vi. «Tungt er at se vaare døde paa Landet/at overfaldes af plutselig død», heter det i *Sørge-Sang*. Katastrofesanger om lokale hendelser ga gjerne uttrykk for et sterkt samhold i sorgen. Tiltaleformene kan fortelle oss noe om hvordan empati og solidaritet har vært en viktig del av bearbeidelsen av katastrofer og ulykker. En krisehendelse angikk ikke bare de etterlatte, men også lokalsamfunnet, alle dem som hadde mistet noen.

Mange sanger fremhever likevel de pårørendes særlige sorg. En del av dem henvender seg direkte til de sørgende i det som kalles *apostrofer*. «Apo» kommer fra gresk og betyr «bort (fra)», og «strofe» betyr som kjent «vending» (som i ordene katastrofe og trope). Apostrofen er altså en retorisk figur som betegner at taleren vender seg bort fra et publikum, for å tiltale noe fraværende som om det var til stede. De tydeligste apostrofene er henvendelsene til de døde, eller også *fra* de døde til de etterlatte, slik det uttrykkes i mange sørgesanger skrevet på 1700- og 1800-tallet. For en moderne leser kan dette høres morbid ut. Men når apostrofen brukes til å tiltale de omkomne fra et forlis eller et skred, kan dette være et uttrykk for at man har forsøkt å skape en forbindelse mellom de levende og de døde. Som vi skal se, kan bruken av akkurat denne retoriske figuren belyse hvordan skillingsviser har hatt en viktig, trøstende funksjon for folk i en tid hvor forholdet til døden var regulert av den lutherske ortodoksien.

Den amerikanske litteraturviteren Jonathan Culler mener apostrofen er lyrikkens mest særegne tiltaleform. I boken *Theory of the Lyric* skriver han at den apostrofiske tiltalen kjennetegnes av at den er befestet i et her og nå, i øyeblikket, det nåtidige.²⁰ Dette i motsetning til prosa, for eksempel romaner, som ofte er narrative, og som gjenforteller fortidige hendelser. Katastrofesangene

passer imidlertid ikke inn i Cullers definisjon av lyrikk. Alle katastrofesangene i denne boken forteller en historie om en konkret hendelse satt til en nær *fortid*. «Tvende blev Enker udi denne Baade,/Trende Forældre en Søn tabte bort,/ De alle fire udgydet sin Aande/I Bølgen, hvor Graven er fuktig og sort;», heter det i *Sørge-Sang*. Forfatteren bruker *preteritum*, han forteller om noe som har hendt. Det fortellende trekket ved sangene innebærer at de blander en lyrisk og en episk modus,²¹ og slik blir sjangeren uren. Dette kan ha bidratt til at de har fått en lav eller uklar status i sjangerhierarkiet.²² I praksis betyr det at man i møte med katastrofesangene må hente inn metodiske begreper fra *narratologien*, fortellerteorien.

Felles for alle skillingsviser om katastrofer og ulykker er at de omskaper en konkret hendelse til en fortelling. Form og tema står derfor i et motsetningsforhold i sangene: Temaet er kaos og ødeleggelse, men gjennom å skape en fortelling, og gjennom bruk av typografisk diktoppsett, rim, rytmer og spesifikke bilder, retoriske figurer, troper og topos, har disse sangene forsøkt å gi mening til hendelsen ved å innordne katastrofens kaos i en form som mange kunne relatere seg til. I boken *Catastrophe and Catharsis* bruker de tyske historikerne Katharina Gerstenberger og Tanja Nusser begrepet «katharsis» for å finne ut hvorfor katastrofefortellinger har hatt så stor appell.²³ Som med «katastrofe» stammer også ordet «katharsis» fra den greske antikken, hvor det viste til renselsen et teaterpublikum kunne oppleve etter å ha sett en tragedie. I katastrofesangene handler ikke dette bare om løsrevne skildringer av hjerteskjærende hendelser, men også om hvordan det å lage en helhetlig *fortelling* kunne virke rensende: «Bearbeidingen av en katastrofe til fiksjon ... altså å konstruere narrativ struktur og orden rundt en katastrofehendelse som er preget av kaos og fravær av orden, er i seg selv en form for katarsis», skriver Gerstenberger og Nusser.²⁴

Katastrofesangene låner også trekk fra nettopp dramasjangeren. Når *Sørge-Sang* skildrer en scene mellom en av de døde fiskerne og hans mor i avskjedens stund, benytter forfatteren direkte tale: «Paa den Tid Sønnen sin Reyse tiltraade,/ Tog med sin Moder veemodig afskeed,/ Vi veed det skeede med Øynene vaade, Sagde: GUd vær Eder nu i min Sted!» I neste strofe står det at «Moderen svared». Skillingsviser har også det til felles med dramatekster at de ikke når sitt fulle potensial før de er realisert og fremført i en performativ setting. En skillingsviser kan leses, slik man kan lese en dramatekst, men den fulle opplevelsen får man først når man hører eller synger visen.

Skrevet for å synges, høres og erfares: Katastrofeviser som sanglyrikk

I denne boken er det skillingsstrykkene som er utgangspunktet for å undersøke hvordan fortidens mennesker har forholdt seg til naturkatastrofer og ulykker. Men trykkene inneholder også én opplysning som vitner om en klingende *praksis*, og denne er mer utilgjengelig for ettertidens lesere: På tittelbladene står navnet på melodier, sanger og salmer som har vært kjente og kjære i samtiden. Å sette ny tekst til en eksisterende melodi kalles *kontrafaktur*, og det er en langt mer folkelig praksis enn fremmedordet antyder.²⁵ Ved hjelp av kontrafaktur kunne nemlig sangene læres også av dem som manglet leseferdigheter. Skillingsvisene har derfor appellert til et bredere lag av befolkningen enn det annen litteratur har gjort. Dette fremgår også tydelig av sangtekstene. De fleste er enkle; de er tydelig tilpasset rytmen i den opprinnelige melodien. Skillingsviser om katastrofer og ulykker er ikke skrevet for å leses, de er skrevet for å synges.

Legger vi øret inntil skillingsstrykkene, skulle vi altså ha hørt *lyden* av sangene. Men trykkene er i dag like tause som magasinene og bibliotekene hvor de oppbevares. Mange av melodiene som er oppgitt på skillingsvisenes tittelblad, har gått ut av tiden. Selve tradisjonen med å lage sanger til dramatiske hendelser fins heller ikke lenger. Vi synger i det hele tatt mye mindre nå enn det man gjorde i skillingsvisenes æra. Så hva sitter vi igjen med i dag? En taus trykksak som skal fortelle oss noe om en historisk sangpraksis, der både trykksaken og sangkulturen har gått ut av tiden. Heller ikke denne boken greier å yte rettferdighet til skillingsvisenes klingende funksjon, deres plass som en del av fortidens muntlige kultur. Det fins få innspillinger, og det er vanskelig å vite hvordan det kan ha hørt ut. Men vi kan tillate oss å gjette: Det at sangene skulle synges, høres og *erfares*, har gitt dem en slagkraft som langt på vei forklarer hvorfor de var populære over så lang tid.

Skillingsviser om katastrofer har blitt fremført som en del av en levende muntlig kultur hvor folk laget sanger og lyttet til sang, både i kirkelige og i verdslige sammenhenger, og i alle livets faser. Dette gjelder for hele perioden katastrofevisen var virksom, men det er særlig tydelig i den aller tidligste perioden. For reformasjonens opphavsmann, Martin Luther (1483–1546), stod musikken sentralt i forkynnelsen av den rette tro. Dette er et poeng som ofte glemmes når man legger vekt på trykkpressens betydning for den konfesjonelle utbredelsen.

Den tyske reformatoren gikk bort fra de gregorianske hymnene på latin, og oversatte i stedet salmene til tysk. Han skrev også egne salmer; flere av disse er fremdeles en del av den norske liturgien. Luther utviklet en lingvistisk teori hvor musikk og det *auditive* spilte en hovedrolle. «Jeg skammer meg ikke over å offentlig si at det nest etter teologien ikke finnes noen kunstart som kan måle seg med musikken», skrev Luther, og argumenterte for at «bare musikken kan skape det som teologien på en annen måte oppnår, nemlig å berolige og å glede menneskets sjel.»²⁶ Særlig mente Luther at den menneskelige stemmen var et mektig, *affektivt* instrument.²⁷ Sangen kunne være en snarvei til å finne Gud i sitt hjerte.

For dem som har skrevet katastrofeviser, har sangkulturen først og fremst vært et praktisk anliggende: De har hentet melodiene til sine sanger fra datidens store beholdning av religiøse og profane melodier. Mange av de tidligste melodiene er fra den danske presten Hans Thomissøns (1532–1573) *Den danske Psalmebog*, første gang utgitt i 1569.²⁸ Salmeboken var en samling av reformasjonstidens salmer som ble beordret brukt i både kirker og skoler fra øverste hold, altså fra danskekongen. For 1700- og 1800-tallets katastrofesanger var salmene av den danske biskopen og dikteren Thomas Kingo (1634–1703) populære. *Sørge-Sang* oppgir den kjente Kingo-salmen «Sorrige og glæde de vandre til hobe» på tittelbladet. Den ble første gang utgitt i 1681, i salmeboken *Aandelige Siunge-Koors Anden Part*.²⁹ Salmens opprinnelige tittel var «Hver har sin Skæbne», men senere ble det vanlig å titulere den med utgangspunkt i salmens førstelinje. Når Kingos salmetekst og *Sørge-Sang* leses opp mot hverandre, blir det tydelig at sistnevnte er inspirert av den opprinnelige salmeteksten, nærmere bestemt dens *antiteser* – kontrasteringen mellom liv og død, lykke og ulykke, det ytre og det indre, død og gjenoppstandelse, kaos og idyll, jammerdal og frelse. Men her stopper likheten mellom salmen og katastrofesangen. Salmen er allmennreligiøs, mens skillingsvisen er spesifikk; salmen ble primært brukt i en rituell, kollektiv trosbekjennelse, mens skillingsvisen har hatt en mer verdslig bruk.

Mange av katastrofesangene har til felles med skillingsviser generelt at melodiene er hentet fra mange steder. Selv om de fleste forfatterne nøyer seg med å oppgi én melodi, og dette ofte var en salmemelodi, så gjelder det for både salmene og for skillingsvisene at mange av dem i tillegg har blitt tradert med regionale folketoner. Flere av disse kan gjenfinnes hos den norske komponisten og folke-musikksamleren Ludvig Mathias Lindeman (1812–1887). En del skillingsviser oppgir at man skal syng dem med «sin egen velklingende melodi». Da kan man

tenke seg at den som kjøpte skillingstrykket, har gjenkjent rytme og metrikk i sangteksten, og at vedkommende slik har kunnet synge den aktuelle visen med utgangspunkt i sin egen, personlige «melodibank».

Melodibanken til våre forfedre og -mødre har vært omfangsrik og variert. I sitt arbeid med *Peder Rafns visebok* har litteraturviter Trond Haugen kartlagt hvordan 1500- og 1600-tallets dansk-norske viseforfattere hentet melodier fra både lutherske og kalvinistiske salmebøker, så vel som fra latinske middelalderhymner og engelske og tyske renessansekomponister, og at de slik har vært del av en bred musikalpoetisk felleskultur.³⁰ Haugen minner om at 1600-tallet er «en epoke hvor tradisjonelle demarkeringer mellom kvalitet og popularitet, høy og lav, lek og lærd, eller kunstmusikk og folkelig underholdning settes på spill i et omfang vi bare så vidt aner rekkevidden av».³¹ Denne frodige blandingen av høy og lav, verdslig og geistlig, gjelder også for de senere skillingsvisenes melodier – og for så vidt også for mange salmer. Kingos «Sorrige og glæde de vandre til hobe», melodien som er oppgitt på *Sørge-Sang*, stammer fra en verdslig dansemelodi, nærmere bestemt en spansk sarabande fra 1500-tallet.³²

Katastrofevisene har salmemelodier på tittelbladet til langt inn på 1800-tallet. Først mot slutten av 1800-tallet begynte forfatterne å bruke sekulære melodier. Disse ble hentet fra mange steder: Fra muntlig tradisjon, folketonen, trykte visebøker, nothefter, og revysscener. For katastrofesangenes del er det som oftest et samsvar mellom stemningen i melodien som er valgt, og den nye sangen – det er ikke alltid tilfelle med skillingsviser som sådan. Antakelig har alvoret i hendelsene som beskrives, påvirket melodivalget. Det passer dårlig å skrive en sangtekst om ulykker og død til en melodi i munter valsetakt.

Felles for katastrofesangene gjennom århundrene er at de bærer tydelige spor av sin bruksfunksjon, som klingende tekst. Dette handler ikke bare om melodien som er oppgitt på tittelbladet, men også om at de er enkelt utformet, slik at de kan synges av så mange som mulig. De er strukturert på en slik måte at sangeren skal huske teksten i fremføringsøyeblikket. I denne sangtradisjonen har det ikke vært så viktig med originale litterære bilder, finurlige rim eller nyskapende form. Sangene har enkle og sangbare rim og rytmer, i bunden form. I boken *Reading Song Lyrics* skriver sangforskeren Lars Eckstein at de fleste sangtekster kan fremstå som banale når man *leser* dem, men at sanglyrikken befinner seg i skjæringspunktet mellom musikk og poesi, og at den må forstås i kraft av sin performative karakter: Sanglyrikken blir «aktualisert» i en gitt kontekst, i fremføringsøyeblikket, hvor stemmen til sangeren, sangerens kropp, og selve den sosiale settingen påvirker

Bilde 2: Det fins svært få norske malerier, tegninger eller fotografier som viser salg og distribusjon av skillingstrykk. Kan det ha vært fordi viseselgere var en så selvsagt del av bybildet, at de ikke var interessante nok til å avbildes? Eller var det fordi visesalg og vise-sang var forbundet med lavkultur? Dette maleriet er av den norske maleren og illustratøren Gerhard Munthe (1849–1929). Det er antakelig malt i 1872, og har tittel «En Gut som selger Jaabækviser». Stortingspolitiker Søren Sørensen Jaabæk (1814–1894) var en kontroversiell figur i hovedstaden i 1870-årene, og det ble skrevet flere satiriske viser om Jaabæk. Det er derfor sannsynlig at gutten på maleriet selger en nidvise. Maleriet er i privat eie, men en fargekopi fins hos fotograf Vering, gjengitt her. Bildet dukket opp i en epost til meg, rett før denne boken skulle gå i trykken. En stor takk til kunsthistoriker Vidar Poulsson, som gjorde meg oppmerksom på bildet og som også undersøkte konteksten rundt bildets tilblivelse. (Foto© O. Vering Efff. AS/MunG 0372)

opplevelsen.³³ Dette fremføringsøyeblikket har vi ikke lenger tilgang til når det gjelder den eldste sanglyrikken. Det er heller ikke sikkert at skillingsvisene alltid *ble* fremført, hvis man tenker på fremføring som en klart definert situasjon med noen som synger, og noen som lytter. Ofte vil det nok ha vært slik at man fremførte skillingsvisen for seg selv – eller man sang den sammen, som en type allsang.³⁴ I mange tilfeller vil også dem som solgte et visetrykk, selv ha sunget sangen. Slike performative salgssituasjoner vil naturligvis ha bidratt til å øke salget av visen, i allefall hvis den ble sunget med en viss innlevelse og patos.

Selv om vi ikke kan rekonstruere de allsidige sangpraksisene som fantes, så bør vi vite at de har eksistert, for å forstå bedre det muntlige samfunnet de har vært en del av. Vi kan også lete etter spor av sangbarhet i selve visetekstene: rim og rytme, tilpassing av tekst til melodi, bruk av faste formler, og tiltaleformer. I *Sørge-Sang* har forfatteren lagt seg tett opp til rytmen til Kingo-salmen den er modellert over: fire verselinjer med fire daktyliske versføtter, etterfulgt av tre verselinjer med to daktyler. Enderimmønsteret følger denne tre-takten, med kryssrim (a-b-a-b) i de første fire verselinjene, etterfulgt av tre verselinjer med tiraderim (c-c-c). I flere verselinjer har Kiilen snudd om på syntaksen for å få rytme og rim til å gå opp. «Veyrets Gevalt/ Dem overfaldt/De blev af Døden i Bølgerne qvalt», heter det i én strofe. «Da Suk og Taar'/Evig forgaær,/Da skal ey evig omskiftes vor' Kaar,» står det i en annen strofe. Apostrofene markerer *elisjoner*, utelatelser av vokaler for å få rytmen til å gå opp.

På papiret, som lest tekst, ser dette klossete og uryddig ut. Slike syntaktiske og typografiske krumspring og bruk av nødrim fremstår som slett dikterisk håndverk. En del av sangene er da også skrevet av hverdagspoeter som ikke har hatt noen særlig teft for hverken gode rim eller presis billedbruk. Mange av visene er skrevet raskt; ofte var det viktig for sangpoetene å få utgitt visene rett etter at en hendelse hadde funnet sted. I slike tilfeller kunne hastverk føre til lastverk. I denne boken ønsker jeg likevel å vise hvordan en del av de stiltrekkene som for et moderne og kritisk øye kan se ut som svakt kunstnerisk håndverk, i realiteten handler om at tekstenes bruksfunksjon har hatt førsteprioritet for dem som skrev sangene. Spor av muntlighet i visetekstene indikerer at de nettopp *ikke* er laget for å bli lest: Kiilen har tilpasset rytmen i teksten til melodien han har brukt, fordi han ønsket at den som kjøpte skillingstrykket, selv skulle kunne synges visen. Når vi synger eller lytter til Kiilens vise, gir det altså en helt annen opplevelse enn om vi leser den.³⁵

Hvis man tar de muntlige avleiringene i sangen på alvor, kan man si at skillingsvisen er som et partitur, som ikke realiseres før den blir fremført. «Skillingsvisene er tekster som vitner om en skriftliggjøring av en framføringsbasert og muntlig kultur», skriver sangforsker Anne Sigrid Refsum.³⁶ «Mesteparten av det folk ble eksponert for av informasjon og stoff som stimulerte tanken, følelsene eller fantasien, ble formidlet av en person som var til stede i rommet sammen med dem.»³⁷ I sin forskning vektlegger Refsum også mottakerens aktive rolle i denne muntlige kulturen, og hun tar til orde for å kalle mottakeren av en skillingsvise for *sangerleser*. Dette er et begrep som favner de to viktigste bruksområdene for skillingsviser, som sunget og som lest tekst: «Når skillingsviseteksten tar spranget fra tekst til vise, skjer det gjennom at et levende menneske, *sangerleseren*, tar ordene i sin munn og gjør dem til sine med sin egen stemme, melodi og uttrykk.»³⁸ I denne boken har jeg valgt å bruke ordet *leserlytter* om mottakeren av katastrofesangen. Men denne leseren eller lytteren vil i mange tilfeller ha vært en sanger som selv tok «ordene i sin munn».

Sporene av muntlighet i sangtekstene antyder også noe om selve skapelsesprosessen: Antakelig har melodien vært utgangspunktet for forfatteren som komponerte sin vise – melodien kom først, så teksten. Det gjelder antakelig for de aller fleste skillingsviser, gjennom hele perioden da sjangeren var virksom. Forholdet mellom trykkmediet og den muntlige traderingen må også revurderes:³⁹ I noen tilfeller, og særlig i den tidligste perioden, kan skillingsstrykket ha vært et supplement til en katastrofesang som allerede eksisterte i muntlig tradisjon, slik Refsum påpeker. Kanskje ble sangen så skrevet ned for hånd av forfatteren og spredt via avskrifter, eller kanskje gikk forfatteren og trallet på visen. Gjorde den et sterkt inntrykk, lærte flere å synge den – folk hadde mye bedre hukommelse før i tiden enn i dag – og så ble den en lokal *hit*, uten at eller lenge før trykksverten hadde møtt papiret. I et slikt perspektiv fremstår tiden det tok, fra katastrofen skjedde til hendelsen ble foreviget i selve skillingsstrykket, som kortere, og mer meningsfull.

Også sangenes bildebruk kan knyttes til muntlig overlevering og utenat-læring, særlig i den eldste perioden. Barokkforsker Laila Akslen påpeker at 1600-tallets diktere brukte veletablerte *topos*, gjerne hentet fra Bibelen, som «minnerom» hvor dikteren kunne romstere i hukommelsen på leting etter velkjente bilder.⁴⁰ Ordet *topos* (i flertall: *topoi*) kommer fra gresk og betyr sted. Innenfor retorikken handler læren om *topos* om kunsten å finne overbevisende argumenter, gjennom å hente frem mentale steder som representerer en felles

møteplass. Hver periode og alle kulturer har sine egne topos, mens noen beveger seg på tvers av tid og rom. Det er kort vei fra topos til *klisjé*, men i lesningen av katastrofesanger skal klisjé forstås i beste mening: Som folkelige topos som har fungert særlig godt fordi mange lett har kunnet huske dem, og slik har gjort dem til sine «steder».

Skillingsvisen som vårt første nyhetsmedium

Katastrofesanger er en undergruppe av skillingsviser som kalles *nyhetsviser*.⁴¹ En nyhetsvise er en skillingsvise som informerer om en faktisk, spesifikk hendelse på tittelbladet og ofte også i selve viseteksten: tid, sted og opplysninger om hva som har skjedd. Detaljene som gis i visen varierer, men de fleste sangene skildrer handlingsforløpet, omfanget av hendelsen, og de oppgir årsakene bak katastrofen. På tittelbladet til *Sørge-Sang* fortelles det nøyaktig når ulykken skjedde (4. februar),⁴² hvor mange som døde (fire), og hvorfor de navngitte mennene omkom (fordi de ble overfalt av «grumt veyr»). Ikke bare *føregir* en nyhetsvise å fortelle om en begivenhet, i mange tilfeller ligger skildringen av begivenheten tett på hendelsesforløpet, i den grad det er mulig å sjekke dette i andre historiske kilder. Det man i dag kaller falske nyheter, er en sjeldenhet i skillingsviser og nesten helt fraværende i katastrofesanger.⁴³ Unntaket i denne boken er et knippe skillingsviser om underlige hendelser i forbindelse med uår og hungersnød på 1700-tallet, hvor sulden ga næring til fantastiske trosfortellinger.

En del av nyhetssangene er trykt før Norge fikk en egen avis. Det skjedde så sent som i 1763, mer enn hundre år etter at svenskene og danskene fikk sine avispresser. Før det hadde nordmenn kun tilgang på et lite knippe danske aviser som ble distribuert i eneveldets provinser, men disse hadde et svært begrenset nedslagsfelt, hovedsakelig i samfunnseliten.⁴⁴ *Den Danske Mercurius* og de andre 1600-tallsavisene var skrevet i en retorisk høystil, og de hadde karakter av å være offisielle informasjonsblad utstedt av myndighetene. I tillegg til en håndfull danske og tyskspråklige aviser fantes også noen nyhetsblader som skildret enkelthendelser, gjerne sakset fra tyske, svenske og danske aviser.⁴⁵ Dette var budstikker med siste nytt og flygeblader som inneholdt nyheter og sensasjonelle hendelser. Men ingen av disse fikk den kontinuiteten og utbredelsen som skillingsvisene hadde.

En annen historisk viktig arena for nyhetsmediering på 1600- og 1700-tallet var prekestolen. I enevoldstiden var det sogneprestens plikt å opplyse menigheten om de nyeste hendelsene. Det skjedde etter kirkebønnen hver søndag, og gudstjenesten var derfor et viktig sted for informasjonsdeling.⁴⁶ Prekener ble også trykt og spredt.⁴⁷ Kanskje var det nettopp i forbindelse med gudstjenesten at prester fikk inspirasjon til å skrive sanger om ulykker og katastrofer – flere av de eldste katastrofesangene er skrevet av prester. Disse sangene er forkynnende, og de inneholder en for oss kompleks vev av bibelske referanser og forelegg. Men om en og annen prest har latt seg inspirere av sine egne ord fra prekestolen og har skrevet sanglyrikk inspirert av sin egen rolle som from forkynner, sjesørger og informant, er det likevel en vesentlig forskjell på prekestol og skillingsvise: Den første sjangeren er monologisk, og den kommer, bokstavelig talt, ovenfra og ned – fra prestens forhøyede posisjon oppe på prekestolen til sognebarna som sitter som passive mottakere på benkeradene nedenfor. En skillingsvise, derimot, er dialogisk, dynamisk og demokratisk: Den kan gå fra hånd til hånd og fra munn til munn – den kan synges og deles på tvers av samfunnslag, av både sogneprest og allmue.

Mediehistoriker Martin Eide skriver at de fleste nyhetssjangerne i den tidligmoderne perioden var hierarkiske, «topptunge» medier, hvor konge og statsapparat henvendte seg til sine undersåtter, borgere så vel som allmue, med pålegg og opplysninger.⁴⁸ Kommunikasjonskretsløpet gikk direkte fra kongen og nedover, først til København, så til provinsen Norge, hvor det var hovedsakelig embetsstanden og den øvre middelklassen som stod på avisenes abonnentlister. Eneveldet ville ha informasjonsmonopol, og de brukte de sjangerne og stedene som fantes til rådighet, både aviser, budstikker og prekestoler. Så blir spørsmålet: Nådde dette mediehierarkiet frem til skillingsvisenes univers på denne tiden? Er også sangene steder hvor øvrigheten preker for og instruerer dem som er lavere på rangstigen? Her tror jeg vi kan svare både ja og nei. Flere av de aller eldste sangene fremstår som refsende irettesettelser og religiøse advarsler fra prester og andre som brukte sang for å spre luthersk lære. En del av skillingsvisene kan til og med leses som Luthersk propaganda. Noen av sangene inneholder høystemte takksigelser og smiger til konge og øvrighet. Men de er nettopp *ikke* en hierarkisk sjanger av grunnene nevnt ovenfor: Katastrofesangene sirkulerte i en muntlig kultur hvor man kan anta at de ble sunget, delt, lyttet til og spredt mer eller mindre fritt.

Denne friheten gjaldt også selve trykksakene, som antakelig ikke var underlagt like streng forhåndssensur som enevoldstidens aviser. Den lutherske

kirkeordinansen fra 1537 slo fast at enhver trykt tekst skulle godkjennes av myndighetene før utgivelse.⁴⁹ I Christian 5.s danske lov fra 1682 stod det at ingen «maa noget lade trykke, før end det tilforn i Kongens Universitet i Kiøbenhavn er igiennemseet...»⁵⁰ Men forhåndssensuren ble ikke alltid fulgt opp i praksis, og den har trolig rammet avisene strengere enn småtrykkene. «Det mest problematiske for sensuren var småtrykk», skriver historiker Øystein Rian i sin bok om sensuren i Danmark-Norge: «Innholdet var slik at det ikke tålte å vente på sensur da trykkene var myntet på dagsaktuelle begivenheter, som bryllupsviser og gravferdsvers. De utgjorde sjelden en trussel mot det bestående, men var private og lokale yrtringer».⁵¹ Det er forsket lite på skillingstrykk i relasjon til sensur i Danmark-Norge i den tidligste perioden, men vi kan altså anta at de fleste skillingsviser ble ansett som uskyldige nok til å trykkes, uten innblanding fra konge og statsapparat.⁵² En liten detalj ved skillingstrykkene kan antyde noe av det samme: Av de 155 sangene som undersøkes i denne boken, har jeg kun funnet ett eneste trykk med imprimatur, myndighetenes godkjenningstempel.⁵³

På 1600- og 1700-tallet var utgivelsen av aviser strengt regulert av kongelige privilegier som ble tildelt hovedsakelig københavnske håndverkertrykkere, og som ofte gikk i arv.⁵⁴ Danske avisprivilegier som ble utstedt fra 1630-tallet og utover, stadfestet at selv om Københavns boktrykkere hadde enerett til avisutgivelser, gjaldt ikke dette nyhetsblader eller flygeblader som utgav enkelthistorier.⁵⁵ Kanskje omfattet dette unntaket også en del av skillingstrykkene som gjengav én enkelt hendelse, slik tilfellet var i nyhetssanger om katastrofer. Dette kan i så fall bidra til å forklare hvorfor skillingsvisene i flere tilfeller var enerådende i å mediere katastrofer og andre hendelser for publikum, selv etter at adresseavisene var etablert i Norge på 1760-tallet. De første adresseavisene inneholdt dessuten lite nyheter; de bestod primært av korte kunngjøringer og avertissementer.⁵⁶

Uavhengig av sensur, monopol og hierarki: For den lesekyndige allmuen – ifølge historiker Jostein Fet utgjorde den langt flere enn man tidligere har trodd – var tilgangen til trykksaker begrenset på 1600- og 1700-tallet.⁵⁷ For disse kan skillingsvisene som meldte siste nytt om for eksempel en dramatisk hendelse, ha vært de eneste journalistiske tekstene de hadde tilgang til. I den tidligmoderne perioden og i grisevremten strøk kan sanger derfor ha vært viktige vitnesbyrd og bearbejdelser av rystende hendelser i en tid med lite skriftlig og trykt informasjon i omløp. Flere av sangene har gitt oss dokumentasjon av ulykker og katastrofer som vi ellers ikke ville hatt kunnskap om. Det var imidlertid ingen selvfølge at de fleste av sangene ble bevart for ettertiden. Skillingsviser om enkelthendelser

var en flyktig teksttype: En spennende nyhet én dag kunne bli gammelt nytt bare noen uker senere. *Sørge-Sang* fins bevart i kun én utgave. Siden dette var rimelige tekster som var trykt på billig, skjørt papir, må vi regne med at mange sanger forsvant allerede på den tiden, eller at de har blitt mistet, makulert eller malplassert i ettertid. For hver katastrofesang som har overlevd tidens tann, fins det antakelig minst én sang som har gått tapt.

I denne boken forsøker jeg å undersøke hvordan skillingsvisene utviklet seg som mediefenomen i takt med journalistikken. Men like så viktig er det å vise hvordan sangene hadde sin særegne rytme. For den aller tidligste perioden, på 1600-tallet, eksisterer katastrofevisene i et eget kretsløp, uavhengig av de trykte danske avisene. De få visene som er bevart fra dette århundret, er skildringer av lokale hendelser, skrevet av forfattere som befant seg i mer eller mindre umiddelbar nærhet til hendelsen de beskriver. En del av disse eldste visene er unik dokumentasjon av naturkatastrofer som det ellers ikke fins andre kilder til, og de fortjener en plass i mediehistorien som nettopp det: historisk primærmateriale og dokumentasjon på at det fantes en type litterær journalistikk mer enn hundre år før Norge fikk sin egen avis.⁵⁸ I skillingsvisene fins altså en særegen mediering av nyheter – katastrofer er bare en av flere undertyper av nyheter her – som går langt forut for avisene i Norge. Det er ikke usannsynlig at visene kan ha påvirket *avisenes* nyhetsformidling. Hvorvidt og hvordan det er tilfellet, overlater jeg til mediehistorikere å finne ut, og de oppfordres herved til å levere sine bidrag for å skrive skillingsvisene inn i norsk mediehistorie, hvor de hører hjemme.

Det var først på 1800-tallet at skillingsvisene la seg tett opp mot avisenes skildringer av naturkatastrofer. Tydeligst vises dette i *kombinasjonstrykk*: skillingsviser som i tillegg til selve sangdiktet også inneholdt en prosatekst, hvor hendelsen ble lagt frem i mer eller mindre saklige former. Slike prosatekster kom gjerne som en innledning før selve viseteksten, men også noen ganger etter, som et postskript. Kombinasjonstrykk fins også i Sverige, Danmark og Finland, og både der og i Norge har disse bidratt til at skillingsvisen har fått rykte på seg for å være en useriøs og vampyraktig nyhetsformidler: Prosaberetningene var gjerne sakset direkte fra avisene, ofte uten attribusjon. Særlig var dette tilfellet med skildringen av katastrofer som skjedde langt borte. Prosaberetningene i nyhetsvisene peker også mot at akkurat disse tekstene har blitt lest heller enn sunget, eller kanskje har man gjort begge deler.

Naturkatastrofene som skildres i denne bokens visemateriale, er topografiske i den forstand at de i stor grad speiler de geofysiske forholdene som kjennetegner

regionene hvor katastrofene fant sted. Visene om kvikkleireskred er hentet fra Trøndelag; når det handler om snøskred, skal vi til Nord-Vestlandet og til Nord-Norge; visene om fjell- og steinras foregår på Vestlandet, mens ildebranner skildres i sanger fra hele Norge. Sjøulykker og drukning som følge av uvær fins særlig i sanger som skildrer fiskernes dødskamp i Nord-Norge, slik som i *Sørge-Sang*. Dette temaet er imidlertid felles for alle landsdeler – sanger om drukning og forlis er, ikke overraskende, den mest utbredte visetypen i et kystland som Norge. Vi skal også ut av landet, i følge med de norske forfatterne som skrev det som kan kalles sanglyriske utenriksreportasjer: stormflo på kontinentet, skipsforlis i Atlanterhavet, jordskjelv i Tyrkia, Peru, Lisboa, San Francisco og Sicilia, brann i Chicago og Philadelphia. I lesningen av disse visene er det særlig interessant å spørre om det er stor forskjell på medieringen av katastrofene innenriks og utenriks.

I essayet *Regarding the Pain of Others* (2004) skriver den amerikanske filosofen og litteraturkritikeren Susan Sontag at det «å betrakte katastrofer som finner sted i et annet land, er vesentlig sett en moderne erfaring».⁵⁹ Sontag er hovedsakelig interessert i fotografiets utvikling, og hvordan utbredelsen av visuelle massemedier bidro til å segmentere et tydelig «oss» versus «dem» i skildringer av krig, katastrofer og lidelser. Men i sin iver etter å definere medieerfaringer som noe unikt moderne hopper Sontag og andre historikere bukk over den tidligste journalistikken. I denne boken viser jeg hvordan dette skillet mellom «oss» og «dem» var virksomt allerede i tidligmoderne tid, i skillingsvisenes skildringer av ulykker og katastrofer som skjedde utenlands. I disse sangene skildres katastrofene med en tydelig avstand til begivenhetene, blant annet gjennom at visene gir uttrykk for en begrenset sympati med ulykkesofrene, sammenlignet med sanger om mer lokale hendelser. Noen av skillingsvisene i denne boken kan til og med leses som religionspolitiske ytringer, om annerledestroende katolikker, og om «vantro» muslimer.

Skillingstrykk var naturligvis langt mer analoge enn de moderne mediene Sontag peker på. Men hvis vi tar i betraktning skillingstrykkets transmediale kvaliteter – hvordan de sirkulerte i både skriftlig og muntlig kultur, kan vi se konturene av et av fortidens mest allsidige nyhetsmedier. Også *trykksaken* har vært allsidig: Det korte formatet – de fleste visene teller en håndfull sider heftet sammen i et lite sanghefte – betydde at de var bærbar, enkle å frakte rundt og spre fra hånd til hånd, og fra by til by. De var produsert på rimelig papir, kunne trykkes i store kvanta og var derfor billige sammenlignet med andre trykksaker

og bøker. Enkelte av visetrykkene hadde også illustrasjoner på tittelsiden, i noen tilfeller *topiske* illustrasjoner, altså fremstillinger av hendelsen visen handlet om. Illustrasjonene fulgte den trykketeknologiske utviklingen: fra bruk av tresnitt og xylografer i den tidligste perioden, til bruk av fotografier fra starten av 1900-tallet.⁶⁰

Om visene manglet illustrasjoner – i skillingsvisenes tidligste fase er de fleste norske trykkene publisert uten, slik som i *Sørge-Sang* – hadde selve visetekstene en rik litterær billedbruk: Forfatterne levendegjorde hendelsene for leserlytterne ved hjelp av metaforer, et gestisk språk, stor patos, sanselige detaljer og en spenningsoppbygning som får selv moderne katastrofefilmer til å blekne. Slik omskapte forfatterne faktiske hendelser til fortellinger, i det som er en unik og flerstemmig litterær journalistikk som i Norge er uten sidestykke.

Den lille istid og sanger som kilde til klimahistorie nedenfra

De fleste katastrofevisene som omtales i denne boken, skildrer hendelser som skyldes naturlige svingninger i vær og klima. I sangene møter vi både geologiske katastrofer (jordskjelv, kvikkleireskred, steinras, snøskred) og klimatiske katastrofer (ekstremvind og nedbør, flom og stormflo). Orkanen som skildres i *Sørge-Sang*, tilhører altså den siste typen, klimatiske katastrofer. I dag defineres naturkatastrofer som ikke-menneskeskapte naturhendelser med store konsekvenser i form av tap av menneskeliv og materielle ødeleggelser.⁶¹ Når man leser de eldste katastrofevisene, blir det tydelig at skillet mellom naturskapte og menneskeskapte katastrofer er en moderne konstruksjon. Det blir også tydelig at man hadde andre forklaringer på naturkatastrofer enn det man har i dag. I førmoderne og i tidligmoderne tid mente folk at katastrofer og ulykker lå utenfor både menneskets og naturens sfære: slike dramatiske og negative hendelser var en straff fra en allmechtig Gud. Naturen var Guds bok, *biblia naturae*, som menneskene måtte forstå og fortolke, og derfor deltok også vitenskapene i dette fortolkningsarbeidet.

Når naturvitenskapene utviklet seg, i opplysningstiden, begynte man for alvor å skille mellom naturskapte og menneskeskapte katastrofer. Interessen for

å oppdage og forstå lovmessigheter i naturen gjorde det etterhvert mulig å holde Gud utenfor når man skulle redegjøre for årsakene til hendelser i naturen.⁶² Men i den mest folkelige litteraturen, i skillingsvisene, hadde religiøse forestillinger om naturkatastrofer mye lengre levetid. Når nordlandsdikteren Kiilen skrev sin *Sørge-Sang* i 1798, hadde idéene fra den europeiske opplysningstiden sirkulert i mer enn hundre år. Men i sangen sin forklarer Kiilen årsaken til sjøulykken i Lofoten med utgangspunkt i et teosentrisk verdenssyn:

Luften og Havet, GUDs Fingers Idrætter;
 Drager tilsammen som udi et Aag;
 Naar disse toe Elementer sig sætter
 Udi Foreening med Bølger og Faag,
 Vindenes Bruus,
 Bølgernes Rouus
 Sætter den Reysende tit i Confus.

Luft og hav beskrives her som Guds marionettedukker, som han kan styre slik Han vil. Men naturelementene har også en egen styrke, og når de slår seg sammen med sjøens bestanddeler, skapes brutale kaoskrefter som setter fiskerne på prøve. I *Sørge-Sang* blandes altså en kristen fortolkning av katastrofens årsak med en enda eldre, før-kristen forståelse av naturkreftene. Det var nemlig antikkens filosofer, Empedokles, Platon og Aristoteles, som formulerte læren om de fire elementer: jord, luft, vann og ild. Filosofen Heraklit mente at ilden var opphavet til alt liv, og at ilden var et av de primære grunnstoffene.⁶³ Når jeg i boken behandler skillingsviser om ildebranner på lik linje med viser om kvikkleireskred, jordskjelv og storm, så er det altså fordi sangpoetene ikke selv skilte skarpt mellom naturelementene. Ilden ble forstått som en naturkraft, og branner ble forklart som en straff fra Gud, på lik linje med hendelser knyttet til jordens, luftens og vannets elementer.

For historikere og sosiologer har «naturkatastrofe», altså sammenstillingen av ordene «natur» og «katastrofe», vært gjenstand for debatt i mange tiår. Hvor går grensene mellom naturskapte og menneskeskapte katastrofer, og hvor «naturlige» er egentlig det vi tenker på som naturkatastrofer, altså jordskjelv, tsunamier og flommer? Den tyske klimahistorikeren Franz Mauelshagen påpeker at det ikke er selve hendelsen som utgjør katastrofen, men heller virkningen hendelsen har i et gitt samfunn.⁶⁴ Det er samfunnets *sårbarhet* – politisk, sosialt,

økonomisk – som avgjør hvorvidt en naturhendelse utvikler seg til en katastrofe. Årsaken til at hendelsen som skildres i *Sørge-Sang* fikk et tragisk utfall, var ikke bare uværet, men også at fiske på denne tiden foregikk i åpne båter, uten navigeringsutstyr, og at fiskerne ofte manglet grunnleggende svømmeferdigheter. Det tidligmoderne Danmark-Norge var et sårbart samfunn, med dårlige økonomiske, politiske og sosiale vilkår for å hjelpe mennesker som ble rammet av en ulykke eller en naturkatastrofe, sammenlignet med i dag.

Sørge-Sang representerer den vanligste ulykkeshendelsen som skildres i skilingsviser, nemlig forlis i forbindelse med fiske. Det høye antallet viser om sjøulykker reflekterer armoden i den førmoderne perioden: Fiskerne måtte ut på sjøen, uansett vær og årstid. «Uveyr og Bølger og Sneekave voldte,/Luften blev overaldt bællende Mørk», berettes det når stormen overmannet lofotfiskerne i *Sørge-Sang*. Visene gir detaljerte opplysninger om værforhold før meteorologi ble etablert som vitenskap, og de skildrer på naturalistisk vis hvordan folk måtte kjempe for å overleve i møte med elementene.

Noen typer naturkatastrofer er ikke med i boken, eller de er representert med kun et fåtall sanger. Det skyldes at de i liten eller ingen grad er representert i det bevarte sangmaterialet. At det fins et begrenset antall norske og skandinaviske sanger om vulkanutbrudd, er forståelig nok. Fraværet av sanger om epidemier, derimot, er vanskeligere å forklare.⁶⁵ Kanskje skyldes det at epidemier er en type krise som gjerne utvikler seg langsomt, og som derfor «mangler» katastrofens plutselige omslag og mulighet for litterær dramaturgi; muligens er det fordi epidemier var hverdagslige i den tidligmoderne perioden, og derfor ikke var ansett som interessante nok til å skrive sanger om. Men både vulkanutbrudd og epidemier utgjør et viktig bakteppe i denne bokens gjennomgang av skilingsviser som handler om uår og sultkatastrofer. Og nettopp sultkatastrofer er en spesiell type naturkatastrofe, fordi de kan knyttes opp mot historiske *klimaendringer*:

Perioden de eldste visene er trykt i, 1600- og 1700-tallet, sammenfaller med de to mest dramatiske hundreårene av den klimatiske perioden som kalles *den lille istid*. Geolog Reidar Müller skriver at klimahistorikere er uenige om hvordan denne perioden skal avgrensnes, men det er vanligst å peke på perioden 1550–1850⁶⁶ – de samme århundrene som det ble skrevet sanger om naturkatastrofer over store deler av Europa. Dette var en tid med stadig tilbakevendende perioder med lav gjennomsnittstemperatur i store deler av verden – til da en av de kaldeste periodene på over ti tusen år.⁶⁷ Det kalde klimaet rammet særlig

Europa og regionene rundt det nordlige Atlanterhavet, blant annet Norge. Nedkjølingen innebar mange år på rad med kalde, våte somre, som medførte at kornet frøs. 1740–42 og 1770–73 var uår som rammet Nord-Europa og Norge særlig hardt: Tusenvis av mennesker døde av underernæring, mangelsykdommer og epidemier.⁶⁸ Også dette ble det skrevet skillingsviser om, og sangene ligger tett på de historiske realitetene. Jeg skal forsøke å vise at disse sangene er blant de sterkeste vitnesbyrdene som fins bevart, om hvordan nordmenn opplevde klimaendringene under den lille istiden.

Den lille istid medførte også et generelt ustabilt klima og mer urolig vær, både på 1600- og 1700-tallet.⁶⁹ Stormer, orkaner, jordskred, snøskred, flommer og stormfloer. Flere av katastrofene som omtales i sangene, blant annet i *Sørge-Sang*, kan relateres til ekstremværet som preget disse hundreårene. Reidar Müller påpeker at klimahistorikere fremdeles undersøker hva som var årsaken til periodene med nedkjøling under den lille istid.⁷⁰ Endringer i havstrømmer og i solaktivitet kan ha medvirket til at særlig Nord-Europa fikk et mer dramatisk klima og flere naturkatastrofer; en annen teori er at temperaturfallene skyldtes særlig mange vulkanutbrudd i disse hundreårene.⁷¹ Et av de verste vulkanutbruddene i perioden skjedde på Island i juni 1783, da vulkanen Laki spydde ut lava i åtte måneder. Tykk dis skygget for solen, og da gassene fra vulkanen møtte vandamp, laget de en «dødelig cocktail» i form av sur nedbør som ødela kornavlinger og buskap, og som også forstyrret klimaet i flere år.⁷²

En av sangene om sult som presenteres i denne boken kan relateres til nedkjøling etter dette vulkanutbruddet. Men de som døde av underernæring i uåret 1784, hadde neppe noen kunnskap om sammenhengen mellom vulkanutbruddet og sine egne tomme mager. Ikke visste de heller at de levde i det som klimahistorikere senere har definert som den lille istid. Man skal derfor være forsiktig med å legge for mye vekt på klimaendringer i møte med katastrofesangene – de skildrer enkeltstående naturkatastrofer og hendelser som er knyttet til vær heller enn til klima. Der klimaendringer foregår over tid, er naturkatastrofer som oftest noe som inntreffer plutselig. Men også katastrofer kan skape store endringer i de samfunnene som rammes. Kyrre Kverndokk kaller naturkatastrofer «kulturelle grensehendelser», og han skriver at «katastrofer kaster om på verden i bokstavelig forstand, men de setter også verden på prøve, kulturelt og kosmologisk sett. For når verden kastes om kull, kommer grunnleggende normer og verdier til syne, rett og slett fordi man ikke lenger kan ta dem for gitt».⁷³ Kverndokk viser

særlig til store idéhistoriske paradigmeskifter som oppstod etter jordskjelvet i Lisboa i 1755, hvor Europas intellektuelle begynte å stille spørsmål ved vedtatte sannheter, blant annet om Guds rolle i naturkatastrofer.

I skillingsvisene fins det få spor av slike store, mentalhistoriske endringer. Men jeg tror likevel at en lesning av skillingsviser kan bidra til klimahistorien med et lite, men viktig *perspektivskifte*. De fleste studier av den lille istid og de større bevegelsene og endringene den forårsaket i historien har en «topptung» orientering. De undersøker historien sett gjennom øynene til statsmenn, politikere, ledende filosofer og vitenskapsmenn.⁷⁴ Årsaken til at dette perspektivet dominerer, skyldes arkivene: Det var først og fremst disse ledende skikkelsene som formet og påvirket sin samtid, og det er først og fremst disse som har etterlatt seg skriftlige spor. Men her har særlig klimahistorikere som fokuserer på naturkatastrofer, en utfordring, som de selv er klar over. «Naturkatastrofer rammer aldri blindt», skriver geolog Henrik Svensen: «Fattige og ressursvake erfarer størst tap av liv og materielle goder.»⁷⁵ Sangene om sult er det tydeligste eksemplet på et slikt nedenfra-perspektiv. Men også fiskerne som forliser i *Sørge-Sang* representerer allmuen. Som mange andre var de avhengig av en risikofylt gjeskjeft for å livnære seg, og de måtte ut på sjøen i all slags vær. I fortiden som i dag er det de som er lavest på rangstigen som rammes hardest av naturhendelser, og det er derfor ekstra problematisk at deres perspektiv er fraværende når historiebøkene skrives.

Jeg håper derfor at jeg i denne boken kan bidra til å flytte oppmerksomheten nedover, til vanlige folks perspektiv, gjennom å studere den mest folkelige sjangeren som har eksistert i Norge. Skillingsviser var korte og enkle tekster skrevet i en tilgjengelig form som de fleste var fortrolige med. Sangene appellerte til et bredt lag av befolkningen, også til dem uten leseferdigheter. Kanskje kan studiet av katastrofesangene legge grunnlaget for en *klimalitteraturhistorie nedenfra* og slik tilby et perspektiv og en orientering som har manglet i skjæringspunktet mellom historie, økokritikk og litteraturvitenskap. Siden studiene av den lille istid har gitt ledende politikere, filosofer og vitenskapsmenn hovedrollene i store historiske paradigmeskifter, har de også lagt størst vekt på de progressive, radikale holdningene og gjerningene til dem som har kjempet for endring.⁷⁶ I denne boken spør jeg heller hva som skjer om man flytter søkelyset bort fra de radikale opprørerne og deres hølytte, frihetsbejænde rop – og over til vanlige mennesker og deres perspektiver, slik de kommer til uttrykk i det folkelige mediet skillingstrykk.

Den som leter etter en progressiv *vox populi* – en radikal stemme fra folkedypet – kan fort bli skuffet i møte med noen av de eldste katastrofesangene, særlig de som skildrer store hendelser som rammet mange mennesker. Sangene er ikke bærere av radikale innsikter som følge av klimaendringer under den lille istiden. De fleste tidligmoderne katastrofevisene er konservative i den forstand at de støtter opp om det bestående. Sultesangene fra 1700-tallet inneholder svulstige takksigelser og smiger ovenfor konge og statsapparat i en tid hvor høyerestående borgere satt med bugnende matfat uten å hjelpe en sultende befolkning. Hvorfor benyttet ikke forfatterne muligheten til å yte folkelig motstand, til å sparke oppover, gjøre opprør mot armød og dårlige levekår?

Det har ingen hensikt at vi som lever i dag, etterspør opprør i fortidens katastrofesanger. Da ender vi nemlig opp med å bekrefte at aktørene bak slike sanger fortjener den plassen de har hatt så langt – i historiens skyggedal. Da er det bedre at vi stiller oss åpne for de stemmene som faktisk kommer til uttrykk, og at vi lytter til hva de uttrykker om lidelse, armød og sorg i møte med naturskapte kriser. Ikke minst må vi lytte ekstra godt når våre forfedre og -mødre klager sin nød til Gud. Fraværet av politiske ytringer og folkelig opprør i katastrofesangene skyldes at sangene speiler en reell underdanighet som var religiøst fundert: I enevoldstiden var kongen Guds utsendte på jorden – i kraft av sin plass på tronen stod han i direkte kontakt med det guddommelige. For troende lutheranere, også de som skrev skillingsviser fra et nedbrent hus eller på tom mage, har troskap og lydighet ovenfor Gud og konge vært viktig.

Lutter øre: dødssanger i ortodoksiens tjeneste

Skillingsviser om naturkatastrofer tilhører en verdslig litteratur- og musikkultur. Sangene er skrevet for profan heller enn geistlig bruk, og forfatterne kom fra ulike samfunnsklasser. Likevel har nesten alle sangene som undersøkes i denne boken, en religiøs grunntone, og de står i relasjon til en kirkelig og geistlig kultur og litteratur – til Bibelen, prekener, salmer og andre typer religiøse tekster. De eldste katastrofesangene er forkynnende, de uttrykker et ønske om å styrke leserlytterne i troen. Felles for hele perioden er at visene uttrykker en inderlig religiøsitet – for noen av visene dreier det seg antakelig om en før-pietistisk inderlighet.⁷⁷ De er dessuten religiøse mye *lenger* enn tilfellet er med en del andre

typer skillingsviser. En sekulær verdensanskuelse er ikke vanlig i katastrofesanger før på starten av 1900-tallet. Det skyldes antakelig at disse sangene handlet om liv og død – om hvordan døden brått brøt inn i livet og snudde om på tilværelsen. I katastrofens og tapets meningsløse kaos er det ikke til å undres at våre forfedre og -mødre grep til troen. Forfatterne forsøkte gjennom skillingsvisene å gi leserlytterne en *forklaring* på hvorfor ulykken rammet: Det var Gud som i sin godhet hadde straffet mennesket for å minne dem på å vende seg fra synden i tide. Visene gav også *trøst*, gjennom å styrke folk i troen på frelsen og på at de skulle treffe sine døde igjen i etterlivet.

Hvordan kommer religiøsitet konkret til uttrykk i katastrofesangene? Det mest iøynefallende er bruken av Bibelen som en intertekstuell referanse. Sangene er ofte en vev av sitater og lærdommer herfra. I skillingsvisenes æra var fortellinger fra Bibelen kjent tankegods, og katastrofesangenes fortellinger var ofte bygd opp rundt bibelske forelegg. Det fantes nok av kjente katastrofehistorier å ta av, fra både Det gamle og Det nye testamente. I Første Mosebok fortelles det om syndfloden og om ødeleggelsen av oldtidsbyene Sodoma og Gomorra. «Det skal bli matmangel og jordskjelv på det ene stedet etter det andre», sier Jesus i Matteusevangeliet (24:7). I Johannes' åpenbaring blir englene befalt å tømme Guds vredes sju skåler over jorden, og det skildres hvordan menneskene blir rammet av byllepest, ildebrann, flom, tørke, hagl, lyn og jordskjelv.

Fra 1600-tallet til langt inn på 1800-tallet siterte sangpoetene ofte små passasjer eller episoder fra Bibelen, eller de sammenlignet katastrofeofrene med navngitte bibelske skikkelser som gjennomgikk store prøvelser. «Enken af Nain for Sønnens Død græder», skriver forfatteren av *Sørge-Sang*. I Lukasevangeliet 7:11–17 fortelles det hvordan Jesus vekker enken Nains døde sønn opp fra de døde etter å ha blitt rørt av morens sorg og gråt. I bibelhistorien er det Jesu mirakuløse handling som står i sentrum, men forfatteren av skillingsvisen dveler ikke ved det. For ham er enken av Nain en lidelsesfigur han kan «namedroppe» i visen sin, sammen med andre bibelske navn som er særlig forbundet med tap og sorg: «Lazari Søstre de gjør ligesaa,/ David ifører sig sørgelig Klæder,/ Jacob sin Rachel begræde og maae,/ Med Graad David maae/ Fra Jonatan gaac,/ Naar Sorg paakommer, er Graad i hver Vraae.»

Også bibelske *stedsnavn* er gjengangere i katastrofesangene. Nain var en arabisk landsby i Israel, i nærheten av Nasaret. De fleste stedene som nevnes i sangene, er forbundet med det gammeltestamentlige Israel: Jerusalem, Sodoma,

Nineveh og Babylon. Flere av de bibelske byene som omtales, ble utslettet av jordskjelv eller ildebrann, men bynavnene brukes også for å gi assosiasjoner til frelsen og himmelriket. I *Sørge-Sangs* siste strofe minner forfatteren leserlytteren på den jublende gleden som møter dem som er frelst. «Da skal al Sorrig og Jammer faae Ende,/Og Zions Fængsel en Ende skal faae,/Da skal vor Sorrig til Glæde omvendes,/Da skal vi Canaans Frihed indgaae.» Zion og Canaan er arkaiske stedsord for områder i Midt-Østen. Mangfoldet av sitater og referanser tyder på en forfatter med gode bibelkunnskaper.

For oss i dag kan det virke underlig at man brukte gamle bibelhistorier, -steder og -skikkelser som eksempler for å skildre samtidens naturkatastrofer. Men for et tidligmoderne publikum var Bibelen allment kjent. Ved å vise til bibelske fortellinger, navn og steder ønsket sangpoetene å løfte det lokale og tidfestede inn i en høyere himmel. Når de fattige fiskerne som forsvant i en orkan under sildefiske i Lofoten i 1798 ble jevnført med bibelske lidelsesforbilder forbundet med det hellige land, ble katastrofen løftet opp fra den harde, nordnorske hverdagen og inn i noe tidløst og universelt. Slike sammenligninger var trøstende fordi de *allminneliggjorde* en hendelse. Kanskje ble sorgen litt lettere å bære når man ble minnet på at katastrofer, lidelse, død og sorg har vært en del av det å være menneske siden tidenes morgen.

Bibelen ble oppfattet som «en tekstlig utfoldelse av Guds plan», skriver Kyrre Kverndokk. «I dette verdensbildet ble både samtidige hendelser og menneskelige handlinger oppfattet som *prefigurerte* i bibelske tekster.»⁷⁸ Ifølge denne prefigureringen hadde syndefallet allerede brakt skaperverket i ubalanse, og naturkatastrofer var iscenesettelser av Guds straff over menneskene. «Adams Fald lagde os under hans Vold», skriver forfatteren av *Sørge-Sang* når han skal sette forliset inn i en større forståelsesramme. Idéen om naturkatastrofer som Guds straff var rådende i sangenes fortolkning av hendelsene fra 1600-tallet til godt inn på 1800-tallet.

Allmenngjøringen av katastrofen – at den enkelte hendelsen kan settes i sammenheng med noe større – setter oss på sporet av det som kalles *eksempelrasjonalitet*. Ifølge forfatterne av boken *Eksemplets makt* (2012) kjennetegnes et eksempel av at det forbinder noe generelt med noe partikulært, for å gjøre komplekse tanker mer tilgjengelige, men også for å «overbevise et publikum om gyldigheten av et allment poeng eller en regel».⁷⁹ Denne forståelsen av eksempelet er hentet fra Aristoteles' *Retorikk*, og er relevant også for skillingsvisene. Forfatterne som skrev om katastrofer, brukte enkeltstående hendelser

– en sjøulykke, et jordskred, et jordskjelv – som eksempel for å fremme allmenngyldige, moralske innsikter til sine leserlyttere. I sanger om naturkatastrofer var eksemplene gjerne negative, de pekte på hendelsen som Guds advarsel og straff over menneskene. Et annet viktig poeng med eksempelbruk i katastrofesanger er at forfatterne ofte stilte *flere* eksempler ved siden av hverandre. I *Sørge-Sang* kommer dette til uttrykk på følgende måte:

Sande Exempler derpaa er ey rare,
 Daglig Forfarenhet siger deraf,
 Thi den Søefarend' er ofte i Fare,
 Lættelig der kan bekomme sin Grav,
 hvis ikke GUD
 Rædder dem ud,
 Seer de for Øyne tit Dødens Forbud.

Her trår forfatteren ut av den ene, partikulære hendelsen (forliset) for å poengtere at sjøulykker er nærmest dagligdags. Han foreslår også hva man kan lære av det, nemlig at Gud er allmektig: Han er ikke bare er en straffende dommer – Han er også den som med sin allmakt kan redde dem, han kan frelse så vel som tukte.

Katastrofesangene fra 1600- og 1700-tallet har en særlig spennende og kompleks religionshistorisk kontekst som det er viktig å vite noe om for å forstå sangenes budskap: Luthers reformasjon. I det mest omfattende verket om Norge under reformasjonen, *Tankeliv i den lutherske stat, 1537–1814*, skriver forfatterne Nils Gilje og Tarald Rasmussen at det i utgangspunktet var dårlige kår for den nye konfesjonen her til lands. Til forskjell fra mange andre land, hvor reformasjonens lære var forankret i en folkelig protestbevegelse med Luther som nasjonalhelt, var den nye troen påtvunget Norge i 1537, via det danske overherredømmet under enevoldstiden, med Christian III på tronen.⁸⁰ Lutheranernes fremgang i Europa handlet blant annet om at de utnyttet det nye mediet, boktrykkerkunsten, for å spre sin lære. I Norge forholdt det seg ikke helt slik. «Den norske reformasjonen var annerledes sett fra et kommunikasjonshistorisk synspunkt», skriver forfatterne av *Tankeliv i den lutherske stat*. «Den publisistiske virkningen av det trykte ord, som var sentral i den tyske reformasjonen, var det lite å se til i Norge.»⁸¹ Gilje og Rasmussen peker på en trykkefattig kultur i Norge, og de mener at «kildematerialet er tynt», særlig

når det gjelder å forstå folkelige idéer.⁸² Også historiker Øystein Rian skriver at Norge på denne tiden befant seg i «et publisistisk tussmørke. I lange tider etter 1537 var landet underutviklet når det gjaldt alle former for trykksaker».⁸³ Ifølge Gilje og Rasmussen var det «først med lekmannsbevegelsen på 1800-tallet» at det trykte ord fikk «en grunnleggende betydning som redskap for en religiøs reformbevegelse med basis i folket».⁸⁴

Jeg vil utfordre denne rådende oppfatningen blant historikerne. Nærmere bestemt vil jeg påstå at en studie av skillingsviser som ikke tidligere har blitt undersøkt, kan bidra med vesentlige, nye innsikter i en folkelig religiøs kultur. I lutherske trykksaker var Bibelen i høysetet – *sola scriptura*, «skriften alene», var et av reformasjonens viktigste slagord, og Luthers lille katekisme ble reformasjonstidens viktigste bok. Men Skriften ble også spredt via mer underholdende trykksaker, og ikke minst gjennom en muntlig sangkultur. Det er her skillingsvisene kommer inn i bildet. I utgangspunktet fremstår ikke de tidligste sangene, de fra 1600- og 1700-tallet, som særlig folkelige. Mange av dem ble skrevet av prester som fikk sin religiøse utdanning i København. Men sangene var jo skrevet for et bredt publikum, og prestene brukte altså det folkelige mediet skillingstrykk for å spre Luthers lære.

En viktig del av denne læren var de lutherske forestillingene om døden og frelsen. Naturlig nok er døden og minnet om de avdøde et overordnet tema i katastrofevisene. Man trenger ikke å lese mange skillingsviser om katastrofer før man oppdager at sangene faktisk er en type døds- og sørgemanualer. De forsøker å rettlede folk i hvordan de best skal takle tilværelsen når døden brått banker på. Også dette kan knyttes opp mot den nye konfesjonen og Luthers lære: Med reformasjonen «forsvant» etter hvert katolisismens skjærsild, sammen med forbønn, avlatsbrev, dødsmesser, helgener og relikvier. Når det hinsidiges topografi ble demontert med Luther, opphørte også muligheten til å bistå de døde inn mot frelsen.⁸⁵ Etter reformasjonen ble menneskenes skjebner derfor avgjort mens de levde – de havnet enten i himmelen eller i helvete. Dermed forsvant det «sosiale» fellesskapet mellom døde og levende som kjennetegnet den katolske læren.⁸⁶

Katastrofesangene gir uttrykk for et ønske om å gjenopprette forbindelsen mellom de levende og døde, ved bruk av ulike litterære og retoriske virkemidler. Retoriske figurer og tiltaleformer – hvem som taler i visene, og hvem det tales til – kan sette oss på sporet av hvordan man i fortiden har tenkt om båndet mellom de døde og de levende. *Apostrofen*, talen til en død eller fraværende, står

sentralt. Likeså *talen fra graven*, hvor den døde selv taler til sine sørgende. Disse talene kan fremstå som morbide for en moderne leser, men da de ble skrevet, har de vært sterke uttrykk for ønsket om å gjenopprette den brutte kontakten mellom de levende og de døde.

Et annet trekk ved det endrede synet på døden etter Luther, er at man i visene er opptatt av å erindre de døde. I boken *Å minnes de døde. Døden og de døde i Norge etter reformasjonen* sporer religionshistorikere fremveksten av en minnekultur under reformasjonstiden. Forfatterne av boken finner denne minnekulturen hovedsakelig i to sjangre: epitafier (minnetavler) og likprekener.⁸⁷ Begge disse var forbeholdt de øverste samfunnsklasser.⁸⁸ I denne boken foreslår jeg at katastrofesanger utgjør et tredje, mer *folkelig* sjanger, hvor reformasjonens idéer om døden kommer til uttrykk. Sangene viser i praksis hvordan man kunne finne trøst i å erindre de døde, når man ikke lenger kunne nå dem på annet vis.

Denne minnekulturen gjelder både for de eldste skillingsvisene fra 1600-tallet, og for de senere sangene. På tittelbladet til *Sørge-Sang* er navnene på de fire mennene som omkom på havet, gjengitt. Det kan ligne på vår tids gravstøtter, dødsannonser eller hefter delt ut i begravelser. Forskjellen er at sørgesangene ikke er tekster brukt i private sammenhenger: Skillingsviser er trykt for å bli solgt, de er en del av en norsk offentlighet og er derfor eksempler på «den publisistiske virkningen av det trykte ord» som historikerne etterlyser.⁸⁹ Noen av katastrofesangene inneholder også små biografier over de omkomne, små glimt av hvem de var når de levde. Det er tydelig at forfatterne har ønsket at sangene skal være retoriske minnestøtter over de døde. Men sangene skulle også være noe mer.

«Når et medlem av menigheten var gått bort, ville man så langt det var mulig minnes det som et troende forbilde», skriver kirkehistoriker Tarald Rasmussen i sin oppsummering av grunnfortellingen i reformasjonens minnekultur.⁹⁰ Videre skriver han: «Man kunne ikke påvirke hva som skjedde med den avdøde, men man kunne minnes vedkommende på troens premisser: man kunne være trygg på at den avdøde hadde levd og dødd i troen på Kristus, med oppstandelsen og det evige liv i vente.»⁹¹ I sangene er det nettopp frelsesbevisstheten som står i sentrum – troen på og håpet om at ens kjære som hadde gått bort, havnet i himmelen. Trøsten handlet også om at man der skulle få treffe sine kjære igjen, slik det uttrykkes når forfatteren av *Sørge-Sang* henvender seg direkte til de sørgende:

Da skal du Enke din' Huusbonder finde,
 Tvende i Samfund at møde dig der,
 Aandelig, deylig, forklaret gesvinde,
 Saa vist som du taarefuld savner dem her,
 Der skal du og
 I samme Flok
 Finde din Søn, lad det være dig nok!

I tidligmoderne tid skulle man ikke bare leve i troen på Kristus, man skulle også være sterk i troen når man *døde*. For lutheranerne fantes det ikke en «mellomløsning» i skjærsilden, ingen mulighet for bot og bedring og avlat; himmel eller helvete var siste stoppested. «Selve dødsstunden er særlig utsatt», skriver Gilje og Rasmussen.⁹² «Her er Djevelen mer på ferde enn ellers og prøver å nappe sjelen til seg. Da gjelder det for den døende å holde fast på sin tro» – derfor får døden «ikke bare et mer ensomt, men også et mer farlig og dramatisk preg».⁹³ Under reformasjonen ble det altså viktig å reflektere over sin gudstro i selve dødsøyeblikket – helst skulle døden være en rolig og kontemplativ stund hvor man fant frem til Gud i sitt hjerte. Men hva så med alle dem som døde en brå og plutselig død, i en brottsjø i storm på havet eller begravd i et snøskred? Disse oppnådde jo ikke en slik ideell død. Betydde det at de ikke ble frelst?

Som jeg viser i boken, forsøker katastrofesangene å løse denne floken. Det gjør de blant annet ved å iscenesette selve dødsstunden. I *Sørge-Sang* fins ikke akkurat dette momentet, men i mange andre katastrofesanger «fryser» forfatterne øyeblikkets dramatiske kaos, litt som en sakte film, for å skape et inntrykk av at mennesker i nødens stund faktisk brukte sin siste stund til å be til Gud. Og ved å formidle at de forulykkede antakelig fikk tid til å søke frelsen, selv i katastrofens kaos, kunne sangene tilby trøst til de etterlatte. Det som har blitt ansett som skillingsvisenes sensasjonisme – visenes hang til morbiditet og dramatiske detaljskildringer av dødsøyeblikket – kan like gjerne ha handlet om at sangforfatterne ønsket å gi leserlytterne et håp om at deres nærmeste hadde dødd som troende forbilder, og at de dermed var sikret sin billett til himmelen og frelsen.

I mange katastrofesanger møter vi en tro på forsynet, altså at Gud styrer verden. Ifølge historiker Narve Fulsås innebar fatalismen en «oppfatning av at store delar av verda låg utanfor rekkjevidda til menneskelege handlingar og rådvælde».⁹⁴ Tragedier til sjøs var rettferdiggjort: «Verda var som ho måtte

og skulle vere, og farane ein var utsett for, var del av verdas orden.»⁹⁵ I dette verdensbildet var Guds veier uransakelige. Døden rammet blindt; både den som syndet, og den skyldfrie kunne få et brått endeligt.⁹⁶ I *Sørge-Sang* ser vi denne fatalismen i avskjedsscenen mellom Heskeholmens stesønn og hans mor i visen om lofotfisket som endte i tragedie i 1798: «I mig ey seer Paa Jorden meer,/Næsten forviset jeg er at det skeer», sier sønnen. Han *forventer* at fisket skal gå galt. I et slikt fatalistisk verdensbilde var det tilsynelatende lite annet man kunne gjøre enn å «sitte stille i båten» og be til Gud når katastrofen inntraff.

Båtmetaforen er treffende her, for i sangene om forlis skildres det ofte hvordan fiskerne sitter stille i båtene og rekker hendene opp mot Gud i sin siste stund. Man kan jo gå ut fra at dette ikke var tilfelle – formodentlig var de fleste skipbrudne travelt opptatt med å forsøke å redde livet. Men i sangenes iscenesettelser av katastrofene trumfer den lutherske frelstetroen selvoppholdelsesdriften. Jeg vil likevel utfordre det gjeldende synet om at dette først og fremst var uttrykk for en passiviserende fatalisme. Like så viktig, tror jeg, var trøsten som disse dramatiseringene av fiskernes bønnerop kunne tilby til de som satt tilbake med sorgen: De som skrev sangene, forsøkte å overbevise de etterlatte om at deres døde var troende forbilder. Lest slik kan fatalismen i disse sangene ses som en «fremadvendt», aktiv holdning, fordi den skulle forsikre de pårørende om at de som ble rammet av plutselige ulykker, også ble frelst og fikk et liv i det hinsidige.

Et annet viktig moment ved luthersk frelses- og dødsbevissthet som gjør seg gjeldende i sangene, er at de instruerer leserlytterne om *hvordan* de skal sørge – nærmere bestemt at de ikke må gråte for mye. «Minnet skulle ikke preges av sorgen over at et menneske var gått bort, men snarere av gleden over at den døde var hos Gud», skriver Rasmussen om reformasjonens minnekultur.⁹⁷ Overdreven sorg var forbundet med hedenskap, for den som hadde troen i sitt hjerte, visste at hun var frelst. Hun skulle dermed ikke sørge for hardt – det kunne være et tegn på at hun vaklet i troen, slik det også står i Bibelen.⁹⁸ Katastrofesangene henvender seg ofte direkte til sørgende og anbefaler at de stagger sin sorg, tørker sine tårer og heller viser takknemlighet til Gud for Hans skaperverk: «Kiæreste Søster holdt Maade med Sorgen,/Tænk HErren gav det han fra dig borttog!» heter det i *Sørge-Sang*. Forfatteren utdypet denne sorgens måtehold flere steder i sangen sin. Det har ikke noe for seg å gråte, mener Kiilen – det bringer ikke de døde tilbake:

Det er tilladt, at beklage de Døde,
 Men dog med christelig Sorrig og Graad,
 Taarer kan lidet vor Sorrig forsøde,
 Om Øyet stedse som Hesbon er vaad,
 Vor Taare-Vand
 Vel flyde kan,
 De bliver dog udi Dødningers Land.

Regulering av sorgen var en del av reformasjonens frelseslære, men for oss i dag er dette sterkt å lese, for vi tenker nok at akkurat dette ikke var så lett å etterleve. Sorg er en naturkraft, den kan ikke alltid styres. Her kan emosjonshistorie (på engelsk: *history of emotions*) bidra til å forklare hva slags fenomen det er snakk om. Historikeren William Reddy har studert det han kaller historiens «emosjonelle regimer»; små eller store samfunn hvor følelser og de praksisene følelsene spilles ut i, er strengt regulerte og normative.⁹⁹ Det tidligmoderne samfunnet som utgjorde tvillingstaten Danmark-Norge, var et slik strengt, ortodokst samfunn. Her var det kongen, utpekt av Gud, som når alt kom til alt bestemte hvordan man skulle føle i møte med en katastrofe. Sorgreguleringen i de tidligste katastrofesangene kan altså ha vært små, men viktige ledd i «regimets» forsøk på å styre undersåttene i en bestemt retning.

Som en nyansering av det negativt ladede begrepet «emosjonelle regimer», har historiker Barbara Rosenwein foreslått begrepet «emosjonelle fellesskap». Det beskriver hvordan mennesker som deler interesser og verdier, tilpasser seg et gitt samfunns konvensjoner rundt hvordan man skal føle, på en positiv måte.¹⁰⁰ Rosenweins studie handler primært om middelalderen, men den har overføringsverdi til senere århundrer. I denne boken forsøker jeg å vise hvordan sangene skapte emosjonelle fellesskap, og hvordan de slik ga uttrykk for et sterkt, empatisk samhold i samfunn rammet av katastrofer og ulykker. Et humanistisk, kollektivt *vi* er viktig i de fleste sangene. Også praksisen med å *synge* har antakelig vært et alternativt sørgerom i et strengt, gjennomregulert samfunn. De muntlige fremførelsene – å synge ut sin egen eller andres sorg – har nok hjulpet de sørgende med å bearbeide fortvilelsen og sorgen over den som var tapt på sjøen, begravd i et snøskred eller brent inne i et hus.

Å synge for å vekke sterke følelser er fremdeles en viktig del av vår egen tids kulturelle praksis. Men noen av de aller eldste religiøse skillingsvisene har hatt bruksområder som er mer fremmede for oss i dag. Ifølge den svensk-estiske

idéhistorikeren Kristiina Savin står en del tidligmoderne viser i relasjon til lutherske meditasjonsøvelser. Innenfor Luthers lingvistiske teori skulle slike meditasjoner (*Meditatio*) fremføres muntlig – synges for andre, i ensomhet eller leses høyt – for å oppnå den ønskede effekten: en dyp og emosjonell kontemplasjon og selvransakelse over jegets forhold til Gud og en innsikt i egne synder slik at man kunne gjøre bot (*poenitentia*).¹⁰¹ Gilje og Rasmussen skriver at nettopp *botsfrombeten* stod sentralt innenfor den lutherske tro: «Lutheranerne skulle ikke legitimere seg religiøst gjennom gjerninger, de skulle i stedet erkjenne at de var syndige for loven, for på det grunnlaget å kunne motta troen.»¹⁰² Denne vendingen innover, fra ytre gjerninger til en mer inderlig tro og anger, gjelder også i de lutherske meditasjonsøvelsene som Savin skriver om: Det viktigste med øvelsene var ikke å fremføre sangen for andre; i stedet var det selve syngingen som hadde en didaktisk og emosjonell funksjon, som et redskap for å internalisere det religiøse budskapet for slik å komme nærmere Gud.¹⁰³

Den svenske renessanseforskeren Shirley Näslund har utforsket likhetene mellom tidlige svenske skillingviser og lutherske prekener, og hun har funnet flere eksempler på at sangene var bygget opp over samme retoriske lest, med strukturen *oratio* (bønn), *meditatio* (preken) og *tentatio* (eksaminasjon).¹⁰⁴ Vi kan finne igjen en tilsvarende oppbygning i denne bokens eldste katastrofesanger, men strukturen er som oftest mindre gjennomført i disse enn i den undersjangeren av skillingsviser som Näslund undersøker, sanger om vanskapte barn.

Skillingsvisene som ble skrevet når reformasjonens lære stod sterkest, inngår likevel i fortidens muntlige kultur, hvor det å synge dem både var noe man gjorde alene, for å komme nærmere Gud, og noe man gjorde i fellesskap – det være seg i husandakter eller i større forsamlinger.¹⁰⁵ Som litteraturviter Jon Haarberg påpeker, inngikk også Luthers katekisme i en slik muntlig sammenheng.¹⁰⁶ Skillingsviser har altså eksistert i en muntlig-religiøs kultur, hvor høytlesing, synging, lytting og utenatføring var en vesentlig del av hverdagen. Det som skilte katastrofevisene fra de fleste av disse andre religiøse tekstene som var i omløp, var at de var mindre allmennreligiøse, mindre generelle. De omhandlet jo nettopp dramatiske hendelser hvor hverdagen ble snudd på hodet, og de forsøkte derfor å fortolke hendelsene for sine leserlyttere.

Enden på visa: Jærtegn, dommedag og frelse

I førmoderne og i tidligmoderne tid ble naturkatastrofer og andre uvanlige og spektakulære hendelser tolket som *tegn* fra Gud. På norsk kan man bruke det norrøne ordet *jærtegn*, som betyr «bevis» eller «merke». ¹⁰⁷ I en felleseuro-peisk kontekst knyttes tegn (på engelsk: *signs* eller *portents*) til senrenessansens semiotiske verdensbilde, hvor man innenfor vitenskapen så vel som innenfor folketroen fortolket uregelmessige og underlige fenomener i naturen som tegn fra Gud. Dette semiotiske verdensbildet innebar at skaperverket ble lest som en guddommelig tekst: I *biblia naturae*, naturens bok, sendte Gud tegn på sin misnøye i form av jordskred, jordskjelv, flom og storm. ¹⁰⁸ Tegnene fra Gud innbefattet også ildebranner, hungersnød, krig, pestutbrudd, kometobservasjoner, barn født med misdannelser og tilsynekomsten av monstrøse dyr. I religionshistorien brukes ordet *korrespondanser* om senrenessansens idé om hemmelige sammenhenger mellom uensartede ting og hendelser – og da særlig når det gjaldt forholdet mellom mennesket (mikrokosmos) og verden (makrokosmos). ¹⁰⁹ Jo flere katastrofale og spektakulære hendelser som skjedde samtidig eller innenfor et kort tidsrom, jo mer pregnante og skremmende var de som jærtegn, og de inngikk i et hemmelig mønster av forbindelser som åpenbarte Guds misnøye med menneskene. ¹¹⁰

Hva var det så Gud ville fortelle menneskene når han sendte illevarslende tegn i form av naturkatastrofer? Det er nettopp svaret på dette spørsmålet de eldste katastrofesangene ønsket å formidle til sine lyttere, i et uhyggelig og mollstemt omkved som kan oppsummeres omtrent slik: *Katastrofen er en fortjent straff fra Gud for menneskets synder. Dere har vært blinde for de advarslene Han har sendt. Nå må dere angre deres synder og finne Gud i hjertet, hvis ikke går dere glipp av frelsen på dommens dag.* Mange av katastrofevisene var *eskatologiske* – de fortalte leserlytteren at endetiden var nær. Eskatologien er læren om verdens ende, og den fins i ulike varianter innenfor mange religioner. I tidligmoderne tid trodde man altså at verden hadde en utløpsdato. I det semiotiske verdensbildet som preget mange jærtegnsviser, var det nettopp koblingen mellom Bibelens dommedagsfortellinger og samtidens katastrofer som dannet grunnlaget for eskatologien.

Sørge-Sang er skrevet litt for sent til å være en eskatologisk jærtegnsvise, men i en av strofene står det at de som ikke er sterke i troen «Med Skræk skal...see,/ Dommerens Magt i hans Tilkommelse». I Kiilens sang brukes dette «skrek-kens» dommedagsbilde for å mane «Sværmere» og «Fritänkere» til å tro på

den kristne oppstandelsen: «Trods deres Sludder, slig Mask og slig Drav/Vi lider paa,/Vi op skal staae/Af vore Graver, til Livet indgaae.» I en annen strofe heter det at «den sidste Basune skal lyde,/Vældig udgyde sin hæftige Skrald». Det er dommens dag slik den skildres i Johannes' åpenbaring, det her siktes til. Når sangforfatterne opptrådte som dommedagsprofeter, var det basert på bibelske forelegg, blant annet fra Johannes' åpenbaring og Matteusevangeliet. Også i Lukasevangeliet (21, 25–27) kobles jærtegn og endetidsprofetier: «Og det skal skje tegn i sol og måne og stjerner, og på jorden skal folkene engstes i fortvilelse når hav og brenninger bruser.» Sangforfatterne adopterte ofte den samme ominøse tonen som de kjente fra Bibelen, og visene skulle minne leserlytteren om at det hinsidige var viktigere enn det dennesidige, som dessuten ikke hadde særlig lang holdbarhet, for snart var det slutt på alt – slik den inntrufne katastrofen varslet om.

Idéen om naturkatastrofen som Guds rettferdige straff vitner om en sammenkobling mellom jus og religion som er fremmed for oss i dag. «I det tidligmoderne Europa var de gammeltestamentlige straffeeksemplene grunnleggende for all straffetenkning, og den guddommelige og juridiske straffen speilet hverandre», skriver Kyrre Kverndokk. «I datidens religiøse verdensbilde ble Gud dermed betraktet som en rettferdig dommer i nærmest juridiske termer.»¹¹¹ I katastrofesangene kommer idéen om Gud som en straffende dommer tydeligst til uttrykk i sangene som ble skrevet om de store bybrannene på 1600- og 1700-tallet. I disse visene har blant annet Klagesangene fra det gamle testamentet vært en inspirasjon. I Bibelens klagesanger er det særlig Jerusalems fall fra praktfull by til ruin som beklages. Flere steder i Bibelen opptrer Gud som en straffende dommer eller som en voldsmann, som spenner sin bue, og som sender sine advarsler og tegn i form av naturkatastrofer.

Jærtegnet var ikke et sær-skandinavisk fenomen, men kjennetegnet den europeiske tidligmoderne religiøsitet på tvers av nasjonale og konfesjonelle grenser. Alvoret som kommer til uttrykk i katastrofesangene fra 1600- og 1700-tallet, skyldes også at de ble skrevet i en tid preget av en særlig sterk uro og redsel. «Europas befolkning opplevde i denne perioden en usedvanlig og uforlignelig angst og pessimisme», skriver redaktørene av boken *Fear in Early Modern Society*.¹¹² De foreslår hva som kan ha forårsaket bekymringene: svartedøden og påfølgende pestutbrudd; den lille istiden og urolig vær; religiøse uroligheter i overgangen fra katolisisme til reformasjon; internasjonal krigføring og utviklingen av nasjonalstater; transformasjonen fra føydalisme til kapitalisme;

proto-industrialisering; urbanisering og den nye middelklassens fremvekst, og geografiske, vitenskapelige og astronomiske oppdagelser som rystet det eldre kunnskapsgrunnlaget i sine grunnvoller. Trolldomsprosessene som pågikk i deler av Europa i perioden 1570–1680, er ansett som den tydeligste og mest dramatiske konsekvensen av periodens kollektive angst. Men også i armodsbarokkens sanglyrikk, i katastrofevisene, er engstelsen tydelig manifestert.

Gitt sangenes mollstemte modus og strengt ortodokse og apokalyptiske budskap kan man spørre seg hvorfor noen ønsket å kjøpe, distribuere, lese og fremføre slike refsende og mørke trykksaker. Var ikke skillingsviser den tidens kommersielle *underholdning*? Gilje og Rasmussen påpeker at den tidligmoderne perioden var preget av eskatologiske drømmer, en lengsel etter og en forventning om dommens dag, hvor Jesus skulle vende tilbake til jorden for å dømme de levende og de døde.¹¹³ Ifølge den lutherske botsfromheten var verden en forgjengelig og syndefull jammerdal, som mang en sterkt troende lutheraner med glede så frem til å forlate.

Endetidsfantasier, botsfromhet og frelsesbevissthet har antakelig vært viktige *selling points* også for skillingsviser om katastrofer. En tydelig indikasjon på det, er at mange sanger har en håpefull slutt. I flere av dem beskrives tanken på dommens dag i nærmest ekstatiske termer. I siste strofe av *Sørge-Sang* skildres himmelrikets «Engle-Sang/Og Glædes Klang», hvor de frelste døde «i Samfund med Engle skal qvæde». Det lå mye sjelesorg i jærtegnen, i eskatologien og i frelseslæren, fordi man tenkte at Gud slik viste at Han tok seg bryet med å minne menneskene på å vende om i tide. Idéen om den «kjærlige straffen» handlet om at Gud straffer dem han elsker, for å minne dem på å angre sine synder og finne Gud i sitt hjerte før det er for sent.¹¹⁴ I *Sørge-Sang* er de avsluttende skildringene av døden, dommedagen og etterlivet positive fordi de etterlatte jo skulle få treffe sine døde igjen: «Da skal du Enke din' Huusbonder finde,/Tvende i Samfund at møde dig der,/Aandelig, deylig, forklaret gesvinde,/Saa vist som du taarefuld savner dem her». Skillingsviser om naturkatastrofer og ulykker har altså både trøstet, advart, refset og underholdt de som har sunget dem og lyttet til dem, slik denne boken ønsker å vise.

Del 1

Jord

Voldsomme rystelser under jordoverflaten. Enorme jordsprekker som sluker hus, trær og mennesker. Steinmasser som raser ned i stille vann og skaper flodbølger som vasker bort naust, løer og strandhus. En hel bygd som forsvinner i en seig, grå leirsuppe. Gårder som begravnes under tettpakket snø. *Jordskjelv, fjellskred, kvikkleireskred og snøskred*. Felles for naturhendelser som involverer elementet jord, er at det er selve fundamentet, bakken man står på, som går i oppløsning. I motsetning til en orkan eller en ildebrann utgjør disse katastrofene en usynlig, underjordisk fare som det er vanskelig å redde seg fra. Jordskjelvet i Lisboa (1755) tok livet av mellom 60 000 til 70 000 mennesker. Da jorden rystet Sicilia i 1908, døde minst 80 000. Også i Norge har naturkatastrofer knyttet til elementet jord tatt mange menneskeliv. I lille Verdal omkom 116 mennesker i et kvikkleireskred i 1893. I vestlandsbygdene Loen og Tafjord mistet tilsammen 174 mennesker livet i fjellskred med påfølgende flodbølger i 1905, 1934 og 1936.

Disse dramatiske hendelsene utgjør, sammen med flere andre, bakteppet for denne første delen, der jeg utforsker katastrofeviser som er knyttet til jordens element. Det skal handle om fem typer naturhendelser: kvikkleireskred, fjell- og steinskred, snøskred, sultkatastrofer og jordskjelv. Hvis man plotter sangenes katastrofer inn på et kart, deler de Norge inn i geologiske risikosoner. Skillingsvisene om kvikkleireskred skildrer hendelser i Trøndelag, regionen som er mest utsatt for dette på grunn av maritime leiravsetninger etter istiden. Sangene om fjellskred foregår på Vestlandet og Nordvestlandet, hvor majestetiske fjelltopper, dype fjorder og trange fjordarmer utgjør en permanent fare for steinskred med påfølgende flodbølger. Med sangene om snøskred beveger vi oss til Sunnmøre, Oppdal og til Troms, hvor snøskred har tatt mange liv opp gjennom årene. Når det handler om jordskjelv, må vi ut av landet, til Sør-Europa, Amerika og Sør-Amerika, hvor spenninger og kollisjoner mellom jordskorpens tektoniske plater gjør områdene sårbare for jordskjelv.

I dette kapitlet har jeg også tatt med en annen type naturkrise som er forbundet med jordens element, nemlig hungersnød som følge av uår. Sultsanger

skiller seg fra andre katastrofeviser ved at de skildrer hendelser som ikke inn-treffer brått, men som pågår over lengre tid. Hungersnød kan derfor fremstå som mindre dramatiske enn et leirskred eller snøskred. Men i realiteten er omfanget langt større ved sultkriser sammenlignet med andre typer katastrofer, målt i antall døde: Da jordavlingene sviktet og kornet visnet som følge av frostsomre i flere perioder på 1700-tallet, døde det så mange i Norge at man snakker om demografiske kriseår, med en dramatisk reduksjon i folketallet. Sultvisene er for øvrig de som kommer nærmest i å skildre norsk katastrofehistorie nedenfra – fra perspektivet til allmuen og bøndene som ikke hadde mel til brød.

KAPITTEL I

Klagesangen fra leirdypet: Kvikkleireskred

«Jorden begynte at tumble» (Trondheim, 1634)

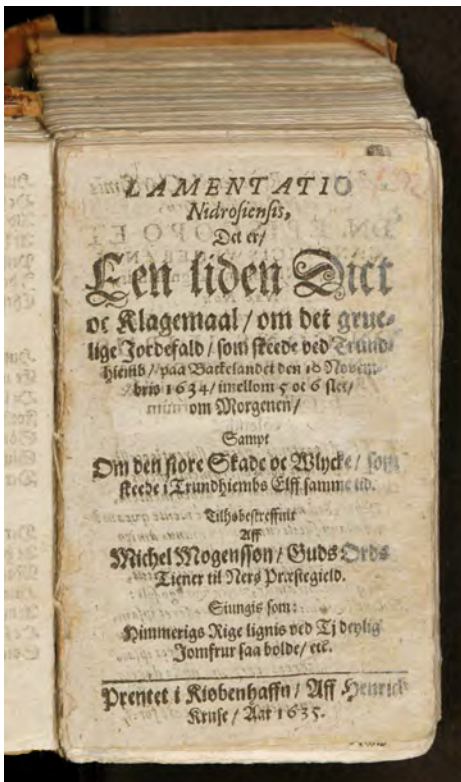
Nedenfor Kristiansten festning i Trondheim ligger Duedalen, i dag en idyllisk boltreplass for regionens barn, med byens bratteste akebakker. Her er man på Trondheims tak: Fra toppen av dalen er det utsikt ned mot Midtbyen og mot Bakklandet. De færreste som ferdes her, er klar over at de kuperte, frodige gress-slettene er store sår i landskapet. I 1625 og i 1634 gikk det to store kvikkleireskred nedenfor festningen. Jordmasser raste helt ned til Bakklandet og til Nidelven og ødela bryggehus, båter og broer. 20 mennesker omkom i skredet i 1625; ni år senere døde minst tre.¹¹⁵ Et kvikkleireskred oppstår når vann trenger ned i leire og løser opp saltet som holder leirflakene sammen, noe som gjør leiren bevegelig. Kvikkleiren kan få stor hastighet hvis raset skjer i skrått terreng, slik som på Bakklandet. Ifølge geologer står det utenfor menneskelig makt å stoppe rasutviklingen når den først er i gang.¹¹⁶

Skredene i Trondheim skjedde i en trykkefattig tid, nesten 150 år før Norge fikk sin egen avis. De eneste vitnesbyrdene om hendelsene er de bratte dalsidene,

og en sang om skredet i 1634. På et lite skillingstrykk, knapt større enn en håndflate, står det følgende med gotisk skrift: *LAMENTATIO Nidrosiensis, Det er, Een liden Dict oc Klagemaal, om det gruelige Jordefald, som skeede ved TrundHiemb, paa Backelandet den 10 Novembris 1634, imellom 5 oc 6 slet, om Morgenen, Sampt Om den store Skade oc Ulycke, som skeede i Trundhiembs Elff samme tid.*¹¹⁷ Tittelen *Lamentatio Nidrosiensis* er latin for «Trondheims klagesang». På tittelbladet står det at sangen er «Tilhobeskreffuit Aff Michel Mogenssøn, Guds Ords Tiener til Nerø Præstegield.» Michel Mogenssøn var altså prest og derfor lærd; han hadde sin teologiske utdanning fra København.¹¹⁸ Vi skal treffe Mogenssøn igjen i delen om luft og vann, hvor han er forfatteren av den eldste bevarte sangen om en sjøulykke i Norge – og da nettopp fra det prestegjeldet han i sin tid var tilknyttet, nemlig Nærøy på Namdalskysten. Trondheim var heller ikke ukjent for forfatteren. Han arbeidet i flere år som rektor ved Trondheim katedralskole før han ble prest lenger nord.

I den innledende strofen av sangen trer Mogenssøn frem for publikum med en oppfordring til å lytte, i det som kalles en *minstrelstrofe*:¹¹⁹

Hører i Christne stor' oc Smaa,
hører i Rig' oc Arme,
hører, lad'r det til Hiertet gaa,
Lad'r aff at' braske oc bramme;
Gud sig offuer oss forbarme!

Bilde 3: Mogenssøns skillingsvise er den eneste historiske kilden til kvikkleireskredet i Trondheim i 1634. Skillingstrykket er bundet sammen med andre viser, og den innbundne viseboken er en del av Karen Brahes Bibliotek i Roskilde (digitalisert av det Kgl. Bibliotek i København).

Mogenssøn påkaller hele den kristne allmenheten, voksne og barn og alle samfunnslag, og det gjør han ved å oppfordre til å være lutter øre – «høre» er gjentatt to ganger. Mogenssøn har tilpasset rytmen i teksten til melodien for å gjøre teksten sangbar. I innledningsstrofen brukes *elisjoner*, det vil si utelatelser av vokaler for å forkorte verselinjene, markert med apostrofer: «stor', Rig', lad'r». Tittelbladet oppgir at skillingsvisen kan «Siungis som: Himmerigs Rige lignis ved Ti deylig' Jomfrur saa bolde». Dette er en tysk salmemelodi, opprinnelig fra 1500-tallet, som antakelig har vært godt kjent i forfatterens samtid.¹²⁰ Både den opprinnelige salmen og *Lamentatio Nidrosiensis* har enkle kryssrim og en metrisk veksling mellom tre- og firestavelsestakt. Mogenssøns sang inneholder også et for skillingsviser uvanlig element, nemlig et refreng, en ettersleng, i strofenes siste verselinje: «Gud sig offuer oss forbarme!». Når refrenget gjentas i de 26 strofene, blir det som en messende, uhyggelig bønn om nåde, fra et kollektivt *oss*.

Uhyggelig er et passende ord for å beskrive stemningen i Mogenssøns klagesang. Før skildringene av skredet har *Lamentatio Nidrosiensis* en lang innledning hvor forfatteren peker mot skremmende tegn i naturen:

Offuen offuer oss Tegen skeer,
I Lufften for oss henge,
Paa Jorden wi stor Under seer,
Omkring oss allevegne;
Gud sig offuer oss forbarme!

Neden for oss stor Bulder er,
Paa Haffuit, aarle, silde.
Banghed er baade fiern oc nær,
Mange sig gremme ilde;
Gud sig offuer oss forbarme!

Huad skal jeg tal' om Comæter?
Ny Stierner meget stercke
Om Aarlig onde Aspecter?
Som steds' i Lufften vancke.
Gud sig offuer oss forbarme!

Her vendes blikket oppover, mot kometer og skremmende himmellegemer, utover mot havet hvor stormen raser, og på og under jorden som buldrer. Disse naturens uroligheter leses som «Tegen» (tegn) på at noe er i ulage. På Mogenssøns tid ble uregelmessigheter i naturen – ulykkeshendelser og naturkatastrofer – tolket som onde varsler fra Gud. I sitt skaperverk, naturen, kunne Gud «skrive inn» sin misnøye med menneskene.¹²¹ Tegnene som listes opp i Mogenssøns sang, er alle av det illevarslende slaget. I en strofe nevner han «Fødzal grum», som betyr et barn født med misdannelser, og han nevner også ildebranner og sult. «Gud plager oss met Hungers Nød,/I disse Nordisk' Lande», klager Mogenssøn og fastslår at han lever i en elendig tid. «Ey mindis kand Quinde, ey Mand/Saadant i gamle Dage», heter det om «uveir» som «tager flux offuerhaand».

Elendighetsskildringene er antakelig knyttet opp mot en faktisk, jordbundet nød i Mogenssøns samtid. Ifølge klimahistoriker Audun Dybdahl var 1630-årene særlig preget av uår, sult og demografiske kriser som følge av den lille istiden. Kornet frøs flere somre på rad, og Trøndelag var det området som var hardest rammet av sult.¹²² I løpet av noen måneder i 1629, noen få år før denne sangen ble skrevet, døde nesten 1000 mennesker i Trondheim i et utbrudd av pest.¹²³ Mogenssøns sang kan være et vitnesbyrd om noen av konsekvensene av denne kriseperioden. Engstelsen som uttrykkes i visen, kan også knyttes til politiske uroligheter i forfatterens samtid: Et tiår før kvikkleireskredet på Bakklandet hadde kong Christian IV kastet sitt dansk-norske tvillingrike inn i den blodige trettiårskrigen (1618–1648). 1600-tallet er i ettertiden kjent som et særlig turbulent og angstfylt århundre.¹²⁴

Det er imidlertid ikke politiske eller klimatiske kriser Mogenssøn forteller om – disse må i så fall tydes mellom linjene. Sangen forsøker i stedet å trekke opp skremmende forbindelseslinjer av en mer åndelig karakter. I *Lamentatio Nidrosiensis* blir alle naturens fire elementer – jord, luft, vann og ild – aktivert for å tydeliggjøre sammenhenger for leserlytteren. Jo flere katastrofale og spektakulære hendelser som skjedde samtidig eller innenfor et kort tidsrom, jo større måtte Guds misnøye med menneskene være:¹²⁵ «Mange Becke, oc der til smaa,/Kand oss saa snarlig skremme,/Naar de blifue rindendis Aa./Oc wi mon Gud forglemme». Jærtegnene var ikke bare skremmende i seg selv, men også fordi de pekte mot selveste dommedag: «Christi Spaadom gaar nu i Suang». Dette er altså en *eskatologisk* skillingsvise. I den tidligmoderne perioden trodde man at verden hadde en utløpsdato, og i Mogenssøns vise er opphopningen av jærtegn i naturen bevis på at den siste dag er nært forestående.

De mange jærtegnene som beskrives i sangens første del, er en opptakt til det tydeligste tegnet av dem alle – skredet på Bakklandet: «Jeg vill fortælle i Sandhed,/En Hendelse saa fage/Skied ved Trundhiemb (græd du derved)/Nylig i disse Dage,/Gud sig offuer oss forbarme!» Skredet skjedde på senhøsten i 1634, og sangen er trykt i København året etter. På Mogenssøns tid tok det lang tid å få trykt en tekst. *Lamentatio Nidrosiensis* har vært på en strabasios reise frem og tilbake mellom Trøndelag og København i transformasjonen fra håndskrevet manus til trykksak. Man kan derfor anta at Mogenssøn skrev selve sangen kort tid etter at skredet hadde gått, «nylig i disse Dage». På tittelbladet brukes ordene «Skade oc Ulycke» og det «gruelige jordefald» for å beskrive hendelsen – ordene naturkatastrofe eller kvikkleireskred var ikke i omløp i 1634. Men i sangen tar Mogenssøn leserlytteren med til selve ulykkesnatten:

Den Tiend' Dag Novembris vaar,
 It Tusinde Sexhundred',
 Oc Fire til Tredue Aar,
 Aarlig om Morgen stunde,
 Gud sig offuer oss forbarme!

Før mand Sex hørde Klocken slaa,
 Jorden begynte at tumble,
 Oc brast i thu; Mand tænckte da
 Paa HERrens sidste Trumme;
 Gud sig offuer oss forbarme!

Trondhjemmerne hadde få muligheter til å unnsnippe leirmassene: Hendelsen skjedde før klokken seks på morgenen. Mogenssøn vektlegger det hørbare, både med klokkeslagene som antyder tidspunktet, lyden av raset og – mest skremmende av alt – den innbilte lyden av dommedag, «HERrens sidste Trumme». I *Lamentatio Nidrosiensis* er de fleste litterære bilder og skildringer sentrert rundt det *auditive* – i den innledende strofen ber forfatteren leserlytteren om å spisse ørene. I en annen strofe hører vi hvordan «Wandbølgerne» som herjer på havet i den urolige, tegntunge samtiden, «høris saa høyt i Sky,/Skrecklig i Øren suser», og hvordan «Folcket falder i Banghed stor,/Oc hylter offuermaade». Mogenssøn viser også til hørselssansen for å fremheve jordskredet som katastrofehendelse. «Neden for oss stor Bulder er», skriver han, i et frempek

før skildringene av raset. «Jorden skelffuer oc beffuer fast,/Mulden hid oc did driffuer». Det er usynlige krefter under bakken som er i sving – de kan ikke ses, slik en man kan se en ildebrann, en komet eller bølger i en storm. Men lyden av et underjordisk skred er, ifølge forfatteren, et ekstra tydelig og illevarslende dommedagstegn.

Lamentatio Nidrosiensis forteller om de tragiske konsekvensene av kvikkleireskredet i Trondheim denne novemberdagen i 1634: «Augelsgaarde paa Backeland/Tre drugned samme sinde,/De sanck ned i det dybe Vand/Stor Sorrig mange finge». ¹²⁶ Dødsfallene var altså drukningsulykker i vann snarere enn leire, så skredet endte antakelig sin bakklandsferd i Nidelven, hvor det kan ha skapt store flodbølger som rammet dem som oppholdt seg ved elveleiet:

Huse, Brygger i Trundhiembs By
Den stride Strøm bortførde,
Med gode Varer der udi
Stor Suck oc Graad man hørde
Gud sig offuer oss forbarme!

Ingen kund' giøre hielp, bistand,
I samme Vaade og Wonde
Den tunge Jord, det skadelig Sand
Dreff alting ned til Bonde;
Gud sig offuer oss forbarme!

Broen, som stod i mange Aar,
Med Steenkar vel forvaret,
Flød hen, som Vinden Bølgen slaar,
Den bleff ey heller sparet;
Gud sig offuer oss forbarme!

Jagter oc Baader, stor' oc smaa
Bleff brøt oc knusit sønder
Saa vijt som Vandet kunde naa:
Der hialp ey nøst ey Lunder
Gud sig offuer oss forbarme!

Skillingsvisen er detaljert og pragmatisk i skildringen av de materielle tapene. Varer, jakter, båter, hus, brygger og den gamle bybroen – alt ble ført bort av den voldsomme strømmen. Trønderne var maktesløse i møte med naturkreftene: «Ingen kund' gjøre hielp, bistand». Mogenssøn skildrer også sjokket og sorgen i hendelsens kjølvann: «Stor Sorrig mange finge». *Lamentatio Nidrosiensis* inneholder sanselige virkemidler, den ønsker å skildre selve lyden av lidelse, og hvordan den utspiller seg på kroppen: «Stor Suck oc Graad man hørde.» I flere strofer foreslår forfatteren også hva publikum skal føle: «græd du derved». I sangens innledningsstrofe foregriper han en medfølende reaksjon: «hører, lad'r det til Hiertet gaa». Mogenssøn vil altså at sangen om kvikkleireskredet skal røre leserlytterens hjerte. Men han ønsker også å advare. Når han nærmer seg slutten av visen, henvender han seg til byen i en apostrofe:

O Trundhiemb, Trundhiemb, tænck dig om!
 Giør Pænitenze i tide,
 Lad af det Onde, oc blif from,
 Her er ey læng' at bie;
 Gud sig offuer os forbarme!

Med den direkte henvendelse til byen forsøker Mogenssøn å overtale lokalbefolkningen til å ta visens budskap inn over seg. Den strenge tonen er et uttrykk for religiøs omsorg fra prestedikterens side. Ifølge hans sterke overbevisning er tiden knapp, for dommedag er nær: «Her er ey læng' at bie». Katastrofevisen blir slik en sanglyrisk advarsel som er ment å ryste leserlytterne til å angre sine synder for å få frelse, før det er for sent – «Giør Pænitenze i tide».

Lamentatio Nidrosiensis er særlig interessant i et religions- og litteraturhistorisk perspektiv, som et eksempel på hvordan naturkatastrofer og andre ulykksalige hendelser ble fortolket som illevarslende tegn fra Gud. Sangen er et vitnesbyrd på hvor skremmende skredet ble oppfattet i samtiden, i en tid hvor man hadde lite kunnskap om de geologiske årsakene til et kvikkleireskred. I dag vet vi mye mer om slike naturhendelser, men det betyr ikke at vi kan kjenne oss trygge for fare. Da Direktoratet for samfunnssikkerhet og beredskap (DSB) skulle levere sine rapporter om mulige krisescenarioer i Norge i 2013 og i 2019, var kvikkleireskred i byen en av de tre scenarioene.¹²⁷ De plasserte et tenkt skred i nettopp det området Mogenssøns sang foregår, på Bakklandet i Trondheim. Store kvikkleireskred med tap av menneskeliv er riktignok sjeldne, og Mogenssøns sang

er sannsynligvis den eneste tidligmoderne, trykte visen om et kvikkleireskred i Norge. Men det er ikke den siste sangen som ble skrevet om denne typen naturhendelse. Trøndelag har store maritime sand- og leiravsetninger fra siste istid, og er derfor et av områdene i Norge og i verden som er mest utsatt for kvikkleireskred,¹²⁸ slik skillingvisene forteller oss.

«Dens Jord oplod sin graadig Strube» (Tiller, 1816)

Da 500 mål jord og leire raste ut ved Tiller utenfor Trondheim 7. mars 1816, trodde mange at dommedag var nær. «Iblandt almuesklassen spredte det sig... spaadomme om verdens (d.v.s Trondhjems) undergang», skrev historiker Ole Andreas Øverland i 1888.¹²⁹ Antakelig hadde endetidsfrykten en sammenheng med rasets omfang og tragiske konsekvenser: 500 mål tilsvarer et areal på 70 fotballbaner. 15 mennesker døde. Mange hus og minst fem broer gikk med i raset. Leirmassene førte til at demninger ved Nidelven brast, slik at hus og næringsbygg langs elva – fiskebruk, høyløer og møllehus – ble tatt av leirmasser og vann. Raset hadde ettervirkninger helt inn til Trondheim: Elven var tilstoppet av leire og av leirdekkede isflak, og man fryktet også at den «saakaldte Bybroe» ved «Forstaden Bachlandet» kunne ryke.¹³⁰ Trondheim ble berget, men det store raset førte til at landskapet ved Tiller fikk et stort sår. En annen årsak til endetidsfrykten – og det er dette som har blitt stående som det mest oppsiktsvekkende ved skredet – var at den nybygde Tiller kirke forsvant i leirmassene. Skredet dannet en stor sprekk under kirken, og kirken raste, sammen med Tiller gård, utfor skredkanten og forsvant i leiren, med både inventar og klokker.¹³¹

Den i jorden nedsunkne kirken fremheves i tittelen på en skillingvisen som ble skrevet om hendelsen: *Minde-Sang i anledning af Den sørgelige Tildragelse, der indtraf den 7de Marts i Aaret 1816, da Tillers Gaard og Kirke, tilligemed Nogle Mennesker og Creature, bleve Begravne under Ruinerne.*¹³² På skillingstrykket står det at visen er «Efter Nogles Begjæring Forfattet Af Anders N. Gylland.» Forfatteren var Anders Nielsen Gylland (1781–1833) fra Horg i Trøndelag. Han var lærer, haugianer, sanger og en velkjent bygdeoriginal i Meldalen.¹³³ Historiker Øverland skriver i 1888 at Gylland «i mange henseende minder om Robert Burns», og at noen burde skrive en biografi om denne «merkelige mand».¹³⁴ Noen tiår senere har tydeligvis forfatterens aksjer falt i kurs: I 1926 skriver

kirkesanger P. J. Horg om hvordan Gylland som barn «aktedes næsten som en tomsing»; at han i ungdommen opplevde «forsmådd kjærlighet» som øvet «skadelig innflydelse på hans livsførelse», slik at han «hengav sig til drikk og utskielser», før han altså ble omvendt til haugianismen.¹³⁵ Horg avslutter sin lille artikkel om Gylland med at det som er bevart av hans diktning, «vil visstnok innen kortere eller lengere tid være hjemfallen til glemselen.»

Gylland skal her hentes frem fra glemselens mørke, i egenskap av å ha forfattet flere skillingsviser om katastrofer.¹³⁶ Sangen hans om kvikkleireskredet på Tiller er minneverdig i den forstand at den er kjennetegnet av en særlig sanselig medfølsomhet, samt en egenartet og kreativ bildebruk:

Ja, om mit Øie var en Klippe,
 Det maatte smelte hen i Graad,
 Stenhaarde Hierter jo maae briste,
 Og blegned Kinder blive vaad.
 At øine Tillers Gaard og Kirke,
 Nedrevne iblandt Steen og Gruus;
 Dens Jord oplod sin graadig Strube
 Nedsvælgte Mennesker og Huus.

Ingen kan forholde seg kald og likegyldig til en slik tragedie som den på Tiller, mener forfatteren. Og aller minst han selv. I samme strofe blandes klisjéfylte bilder på sorgen – bleke kinn som blir våte, og hjerter som brister – med bilder som ikke gir helt mening, eller som blir utilsiktet surrealistiske. Et klippe-øye som smelter i gråt kan få en moderne leser til å tenke på et maleri av Salvador Dalí. Men hensikten med bildet er å overbevise leserlytteren om Tillerkatastrofens særlige tragikk, og hvordan den derfor må påkalle medynk, selv fra den mest kaldhjertede. I strofen over besjeler Gylland naturen, det vil si at han gir den menneskelige egenskaper. Og her er det ikke noen godhjertet Moder Jord som beskrives; snarere er det her snakk om en monstrøs jord, en grådige strupe og et veldig svelg som sluker alt som kommer i dens vei. Denne antropomorfiseringen (menneskeligjøringen av naturkreftene), gir en pekepinn på følelsen av avmakt i møte med de voldsomme naturkreftene som åpenbarer seg i et slikt leirskred. Når selve fundamentet du står på – til vanlig en fast og urørlig grunn under beina – åpner seg, da mister du fotfestet, både i bokstavelig og i overført betydning. Besjelingen av den monstrøse jordens grådige strupe og svelg aktiverer

dette unaturlige ved naturen, utviklingen fra naturlig stillstand til voldsomt og uventet kaos.

Bildet av jorden som et monstrøst svelg fortsetter inn i neste strofe, hvor forfatteren tiltaler selve jorden som et levende vesen, i en apostrofe: «O! Afgrunds-Svælg, du tog dit Bytte,/Retfærdig Almagt gav dig Bud;/Bortrev saavel fra Huus som Hytte/En Støtte for sin' Børn og Brud.» Henvendelsen til dette avgrunnssvelget bidrar til å skape bildet av naturen som en fiendtlig og brutal instans. «Afgrunds-Svælg» kan bety selve skredet, eller det kan vise til en dyb kløft i landskapet, av typen som leirraset på Tiller avstedkom. Selve ordet «katastrofe» betyr en vending *nedover*, til en avgrunn – som i *katabaser*, nedganger til underverdenen og dødsriket i de antikke eposene. I Gyllands beskrivelser aner vi også en type religiøs fortapelse, som her er kristent orientert: Det er en «Retfærdig Almagt» som gir dette «Afgrunds-Svælg» et «Bud». Det er Gud som i sin allmektighet har aktivisert naturkreftene og leirskredet. I sangen frikjenner han imidlertid de trønderske skredofrene:

Var de strafværdig fremfor Andre,
Som fandt sin Grav blandt Stok og Steen?
O Nei! vi maae den Bane vandre,
Som er bestemt for vore Been.
Fra Grusets Bred den Stemme lyder
Til En og Hver: Dersom du ei
Gjør Bedring og din Daad fortryder,
Som jeg du vandrer Gravens Vei.

Gylland gjør her straffverdighet til et retorisk spørsmål som han selv besvarer. Guds allmakt handler om at det er Han som bestemmer over menneskenes skjebner. Stemmene «fra Grusets Bred» kan vise spesifikt til de døde som ble begravet i raset: Samtidige beretninger forteller at gravene på kirkegården åpnet seg når kirken forsvant i leirmassene. Men det kan like gjerne være et allmengyldig bilde på menneskets forgjengelighet og viktigheten av å leve slik Gud har bestemt. «Træd hid du rige Mammons Slave,/Som stoler blot paa Verdens Guld!/Kast hen et Blik til Tillers Graver:/Der øiner du al Pragt er Muld.» Skredet får her en dobbelt betydning, som åsted for Guds rettfærdige straff over de forfengelige og materialistiske menneskene, og som det endelige hvilested som kan minne leserlytteren på livets forgjengelighet:

Naar Gravens kolde Haand dig henter
 Fra Tiden ud hen til sit Bo,
 Forradnelsen sit Bytte venter,
 En Grube mørk du til maa snoe;
 Og naar alt Støv dig hilser Graven,
 Fra den da ikke kjendes kan,
 Der gik med Krykken og med Staven,
 Ulæselig bli'r begges Navn.

Gylland bruker her en type vanitasretorikk som gjerne forbindes med barokken: gravens kalde hånd, forråtnelse, støv. Men sangen har også spor av en mer samtidig, romantisk stil, med bruk av eksklamasjoner: «O Gud!», «O Herre», «O Almagt», «O nei» og «O menneske». I en annen strofe hører vi at «Ulykkens Storm paa Hjertet banker,/Som Bølger paa en Klippe slaæer». Gyllands bilder er ikke særlig presise, men de har til hensikt å vekke sterke følelser i leserlytteren. Sin egen evne til medlidenhet har han allerede forsøkt å fremheve med klippe-øyet i strofen vi så helt i starten. Andre steder i sangen skildrer han de *etterlattes* følelser og hvordan sorgen gir seg utslag i kroppslige uttrykk, i tårer og sukk: «Graahærdet Olding Trøsten savner/Paa Grusets Bred med Taarer staaer;/Ei Yngling meer sit Haab omfavner,/Men sukkende tilbake gaaer.» I den påfølgende strofen får den gråtende, gamle mannen som savner sin sønn, selskap av andre sørgende, og leserlytteren blir bedt om å høre de «Faderløses Raab» og å se «Enkers og Forladtes Taarer».

Forfatteren navngir ingen av de pårørende eller noen av de døde, slik en del andre sørge- og minnesanger gjør. Men han er spesifikk i sin omtale av én av dem, nemlig «en frugtsommelige Enke». Han ber først Gud om å «Vær hendes Trøst i Sorgens Nat!», før han henvender seg direkte til enken: «Det ømme Foster ved dit Hjerte,/Vil vække Sorg ved Faders Savn,/Og volde Moder dobbelt Smerte;/Benoni kaldes bør hans Navn.» Benoni er fra hebraisk og betyr «smertens sønn», og det kommer fra Det gamle testamente hvor Rakel gir sin nyfødte sønn navnet Benoni før hun dør i barselseng. Forfatterens henvendelse til en gravid enke er såpass konkret at det antakelig dreier seg om en faktisk person. Og ganske riktig: Historiske kilder forteller at Bereth Andersdatter Ogstad var gravid da ulykken skjedde, og at hun fødte fem måneder etterpå.¹³⁷ Mannen hennes som døde i raset, Lars Fredriksen Nordtiller, var oppsitter på gården Nord-Tiller, i skillingsvisen omtalt som «Tillers Gaard». Og det var

altså Lars som forsvant med kvikkleiren når raset tok gården og også kirken, idet jorden «oplod sin graadig Strube». Bereth Andersdatter Ogstad gav sin Benoni, «smertens sønn», et mer familiært navn. Han ble hetende Lars junior, etter faren som forsvant i leirmassene på Tiller.¹³⁸

Haugianeren Gylland har lagt inn flere referanser til Bibelen i sangen. Dette er et vanlig grep i katastrofesanger, og det handlet blant annet om at man ønsket å sette den samtidige, enkeltstående katastrofen inn i en større sammenheng. Gjennom å vise til bibelske lidelsesforbilder, slik som Benoni, hever forfatteren leirskredet i lille Trøndelag opp til en høyere himmel. Med sin sang forsøker Gylland å gjøre Tillerskredet meningsbærende ved å sette det i relasjon til minneverdige hendelser fra bibelsk tid:

Er Siloa i varigt Minde,
 Som atten dræbt da Taarnet faldt
 Kan Tilders Ry i nogen Sinde
 I Glemmebogen blive sat;
 O nei, saa lenge Dovres Tinde
 Urokket staa, skal Tilders Grus
 I Norden staa i varigt Minde,
 At Tilder sank med Sions Huus

I evangeliet etter Lukas (13:4) fortelles det hvordan et tårn falt over atten mennesker i Siloa, et nabolag sør i Jerusalem. Det er denne bibelske episoden og dette stedet som i sangen blir jevnført med hendelsen i Tiller, som ikke skal forsvinne ut av minnet, ikke før Dovre faller! Gylland var en hyperbolenes mester, en overdrivelseskunstner – det er tydelig av hans bildebruk og stil. Men med akkurat Tillerskredet som et «varigt Minde», skulle det faktisk gå troll i ord.

«Jorden i Dybet nedsank» (Verdal, 1893)

Drøyt 11 mil nord for Tiller ligger Verdal. Kommunen er mest kjent som åsted for slaget på Stiklestad og som en fruktbar jordbrukskommune. Det er leirjorden som skaper så gode kår for korndyrking og jordbruk her. Det var også de store leiravsetningene som gjorde Verdal kjent for en hendelse innbyggerne skulle vært

foruten. Natt til 19. mai 1893 gikk et av norgeshistoriens største leirskred her.¹³⁹ 116 mennesker omkom, halvparten av alle som bodde i det aktuelle området. Nærmere fem tusen mennesker på hundre nærliggende gårder ble berørt av skredet, som startet ved Haga, to kilometer øst for Stiklestad.¹⁴⁰ 65 millioner kubikkmeter leirmasse raste ut i et område på 3000 mål. Størrelsen på raset er knapt til å fatte. Ifølge skredhistoriker Astor Furseth ville det utgjort en halv meter bred leirbro mellom jorden og månen.¹⁴¹ I skredet ble hus, mennesker og dyr forflyttet flere kilometer av de voldsomme leirmassene, som skal ha hatt en hastighet på 60–70 kilometer i timen.¹⁴²

Bilde 4: Kvikkleireskredet i Verdal 19. mai 1893 er den verste naturkatastrofen i Fastlands-Norge i moderne tid. Foto: Erik Olsen (Nasjonallbibliotekets bildesamling/ Wikimedia commons)

I omfang var altså Verdalsraset langt større enn Tillerskredet. Denne forskjellen gjelder også antall skillingsviser som er bevart om hendelsene. Om Tillerskredet fins det kun én vise (i to utgaver); om Verdalsraset fins det minst seks bevarte skillingsviser skrevet rett etter hendelsen, i tillegg til en rekke sanger skrevet i årene etter.¹⁴³ Likevel er skillingsvisene om de to hendelsene forbundet på besnærende vis. I en av sangene om Verdalsraset lyder en verselinje slik: «Den skjønnne Værdals Gaarde og Huse/Nedgravet iblandt Ler og Grus,/Dens Jord oplod sin vældige Strube,/Nedsvælger Mennesker og Hus.»¹⁴⁴ Det er 77 år mellom de to

hendelsene, men når dette likevel lyder kjent, er det fordi *Beretning og Sang om den forferdelige Ulykke i Værdalen 18de og 19de Mai 1893* kopierer Gyllands vise om Tillerskredet nesten ordrett. Forfatterens originale bidrag begrenser seg stort sett til å bytte ut stedsnavn. «Kast hen et blick til Tillers Grave» har blitt til «Kast hen et blick til Værdals Grave». De spesifikke referansene til enkeltskjebner i sangen om Tillerskredet er også skrevet om: «frugtsommelige Enke» har blitt til «sorgfuld Enke». Men ellers er Gyllands religiøse formaninger og litterære bilder videreført, inkludert det nokså underlige klippeøyet som «smelte hen i Graad». Og slik gjenoppstår Tillervisen i leirmassene fra Værdalsraset.

Også i to andre sanger kopieres strofer og verselinjer fra Gyllands vise om Tillerskredet: *Sang og Beretning om Ulykken i Værdalen Natten til den 18de og 19de Mai 1893*¹⁴⁵ og *Værdalsulykken 19. mai 1893*.¹⁴⁶ Denne siste sangen er skrevet av Randi Veie Solemdal så sent som i 1926, og forfatteren har tydelig etterlignet en annen sang om Værdalsraset, heller enn Gyllands vise.¹⁴⁷ Solemdal har antakelig ikke visst at forelegget hun har brukt, er basert på en sang om et helt annet skred som fant sted nesten hundre år tidligere, og at hennes sang slik blir det øverste laget i en trelags *palimpsest*.¹⁴⁸ Likevel må man spørre: Hvorfor foregikk denne kopivirksomheten på tvers av de ulike katastrofene? Var ikke hver enkelt katastrofe unik, og især Værdalsraset, med sitt enorme omfang?

Kopivirksomheten kan tyde på at Tillersangen hadde et langt liv i traderingen, som et unntak fra nyhetsvisens ofte korte livsløp. Det ligger en mannsalder mellom tekstene, og likevel har forfatterne av sangene om Værdalsraset kjent til – og kopiert – den om raset i 1816.¹⁴⁹ Man kan også tenke omvendt: Når forfatterne som skrev om Værdalsraset har valgt å kopiere Tiller-visen, kan det bety at sistnevnte var gått ut av tradisjonen, og at skribentene mente at de trygt kunne tyvlåne den uten å bli oppdaget. Idéen om å låne Gyllands tekst kan de ha fått gjennom avisene. I den aller første rapporten om Værdalsraset, i *Aftenposten* samme dag som raset gikk, blir nemlig Tillerskredet nevnt.¹⁵⁰ Forfatterne kan også ha vært innforstått med at et samtidspublikum kanskje ville gjenkjenne det kunstneriske underslaget, men at dette var helt uproblematisk. Nyhetsvisene skulle helst skulle produseres så raskt som mulig, og da var det lov å låne stoff av andre.

Flere av sangene om Værdalsraset er skrevet og utgitt kort tid etter hendelsen. *Beretning og Sang om den forferdelige Ulykke i Værdalen* er et kombinasjonstrykk, et skillingstrykk som kombinerer en sangtekst med en prosatekst. I prosateksten siteres *Aftenposten* som kilde. Tallene på omkomne som oppgis i sangene, er i samsvar med de aller tidligste avisartiklene og ikke de senere. *Beretning og Sang*

om den forferdelige Ulykke i Værdalen tar hardt i og oppgir 200 omkomne, et tall som ikke figureerte i avisene. To andre viser oppgir 120 omkomne, noe som kan tyde på at de er skrevet umiddelbart etter raset, for allerede ved utgangen av mai var antallet omkomne nedjustert fra 120 til 116. *Vise om Katastrofen i Værdalen 19de Mai 1893* er en av sangene som antakelig er skrevet tett på hendelsen.¹⁵¹ «Nøden blandt Befolkningen er...stor; men bliver nogenlunde afhjulpet ved saavel Mad og Klæder som Penge,» heter det i prosaberetningen som følger med sangen. Bruken av presens gir inntrykk av at sangen er skrevet mens den mest grunnleggende nødhjelpen – distribusjon av mat og klær – fortsatt pågikk. Flere av strofene er også skrevet i futurum, om noe som skal skje i en nær fremtid:

Og døde Folk, der findes skal i Mængde,
 Vel hundrede jeg hører dem har sagt,
 Og Kilometer ti er Skredets Længde,
 Og hele Dalen den er ødelagt.

Forfatterens henvisning til muntlige kilder («hører dem har sagt») gir inntrykk av samtidighet, av at det handler om en pågående rednings- og ryddeoperasjon. Leserlytteren får følge begivenhetene tett på, et tydelig eksempel på hvordan skillingsvisene er påvirket av avisenes nyhetsrapporter. Men sangene tilbød også noe mer enn avisene. De skulle omforme katastrofen til en *fortelling* med en oppbygging som skildrer utviklingen fra ro til kaos: «Inde i det smukke, rige Værdal», hvor «Ingen Sorrig, ingen Kummer skal/Dunkle Somren i dens Høitids Dragt», lyder innledningsstrofen til *Vise om Katastrofen i Værdalen 19de Mai 1893*. I denne fredelige idyllen ligger verdalingene i den uskyldige «Søvnens dybe Slummer», hvor «Ingen aned Uro». Men så brytes den fredelige, pastorale roen:

Klokken et; man vækkedes af Larmen,
 Jorden rysted, Husene de sank;
 Der hørtes Raab om Hjælp, og Brøl og Jamren.
 Alle grebes af en dødlig Angst.

Både angivelsen av klokkeslett samt betoningen av det som kan høres leder tankene tilbake til Mogenssøns sang om Bakkländsskredet i 1634. «Der Hørtes Dyrebrøl og Folkejamren», lyder en annen verselinje. Skildringene er i tråd med

samtidige avisreportasjer om raset, hvor øyenvitner rapporterer om et veldig brak, et bulder som lignet et jordskjelv.¹⁵² I avslutningsstrofen hever forfatteren blikket opp fra katastrofens drama og ser ut over det ødelagte landskapet og inn i en dyster fremtid for bygda :

Nu ligger Dalen trist og tom og øde,
 For Skredet har alt jævned med sin Gang,
 Og Folket skal ei finde der sin Føde;
 Saa lyder Fortids Spaadom i en Sang.

Jeg vet ikke hva den nevnte «Fortids Spaadom i en Sang» handlet om. Men tre dager etter skredet skrev *Aftenposten* om en «Sibyllæ Spaadom» som sa at Stiklestad kirke, «med Almuen derudi og Presten paa Prædikestolen engang ganske [skal] nedsynke under Jorden».¹⁵³ I avisen påpekes det at dette handler om «Tradition og Indbildning», men historien har likefullt spalteplass ved siden av geologiske analyser av Trøndelags særlig utsatte posisjon som åsted for leirras. Den blir slik et eksempel på hvordan vitenskap og folketro eksisterte side om side langt inn i moderne tid, i skillingsvisene såvel som i avisene.

Flere av skillingsvisene om Verdalsraset inneholder folkelige trosforestillinger som knytter katastrofen til dommedagsvarsler. I *To interessante Sange om Ulykken der hændte i Værdalen Natten til Fredag den 19de Mai 1893 hvorved III Mennesker omkom* trekker forfatteren en linje mellom rashendelsen og Guds allmakt på den siste dag:¹⁵⁴

Enhver, som nu lever i lyk'lige Dage,
 Se til at de heraf Eksempel bør tage;
 For Verden er farlig, det kan vi nok tro,
 Men oppe i Himlen der finder vi Ro.

En Slutning jeg har et par Ord til at sige:
 Saa stor en Ulykke i Norriges Rige
 Den vil os paamine om Dommerens Dag,
 Da vi skal opgjøre vor syndige Sag.

Oppfordringen om å fortolke ulykken som et eksempel på Guds straffedom lyder som et ekko fra de eldste visene. Ifølge geolog Henrik Svensen kan

dommedagsfrykten i Verdal settes i sammenheng med bygdas konservative stemmer; det var flere som mente at katastrofen var «en straff over bygda fordi den hadde et sterkt radikalt miljø».¹⁵⁵ Når det gjelder sangen sitert ovenfor kan den ominøse tonen kanskje knyttes til forfatterens spesielle yrkesbakgrunn. Ifølge tittelbladet er disse *To Interessante Sange* skrevet av O. S. Norheim, som var «Spiritist, Tankelæser og Sandsiger fra Finland».¹⁵⁶ Selve hendelsens beskaffenhet – jorden som buldret og jordbunnen som sprakk – var dessuten særlig egnet til å kalle på en religiøs fortolkning. «Et hundred og el’ve opslugtes af Jorden./Det rasede da som den voldsomste Torden./Thi Gud har bevist, at hans Magt er saa stor/Han kan ødelægge baad’ Himmel og Jord», heter det når spiritisten Norheim antropomorferer jorden som sluker menneskene.¹⁵⁷

Skillingsvisene om Verdalsraset inneholder et annet folkelig element, av det mer moderne slaget, nemlig at den beskriver enkeltskjebner på sentimentalt vis. «Den Nød, som raader, kan ingen beskrive», skriver forfatteren av *To Interessante Sange*. Men Norheim spisser likevel blyanten og skildrer følgende scene:

En Kone sin Mand og to Børn hun misted,
 Hun sto der tilbage i Leret og gisped,
 Hun raabte saa høit op til Himmels Gud:
 O red mig fra Døden og Rædselen ud.

Kvinnen som reddet livet, men som mistet mannen og barna, var en gjenganger i avisenes rapporter. I strofen over skaper forfatteren et lidelses-tablå, et bilde av kvinnen som står i leirsuppen og gisper og roper mot Gud, som en Maria- eller en Kristusfigur. Sanselige beskrivelser av ofrenes lidelser går igjen i flere av skillingsvisene om Verdalsraset. Lidelsen uttrykkes også som oppfordringer til *med*-lidelse, gjennom beskrivelser av hvordan reaksjoner på katastrofen skal og bør avtegne seg på leserlytterens kropp:

Kom hid og læs et dødens brev,
 som Herrens stærke finger skrev,
 det budskab slaar dit hjerte,
 det trænger indtil marv og ben,
 og er du ei en flintesten,
 da vil din tåare rinde
 ved dette sorgens minde.¹⁵⁸

Minstrelstrofen – her som en oppfordring til å lese heller enn å lytte – stammer fra *Sang i anledning ulykken i Verdal 19. mai 1893*. I strofen over får vi hele fire kroppslige bilder: Herrens finger, hjertet som slår og som «trænger indtil marv og ben», og tårene som renner. I likhet med Tiller-visen, gir også denne uttrykk for at kun den som har et hjerte av sten – i dette tilfellet en «flintesten» – kan unngå å bli beveget i møte med Verdalsrasets tragedie. Mer gråt følger i de neste strofene, akkopagnert av en mengde sukk:

Den 19de mai dette aar
 har smeltet mangan sjel i graad,
 Gud slog med tugtesvøben;
 et eksport op fra jorden steg,
 et tordenslag fra mangan lød,
 saa mange blikke blev lukket,
 saa mange hjerter sukked.

Sukkene skaper en lydkulisse av de følsomme reaksjonene. Men her fins også beskrivelser av de mer tause tårene, «klagetæare» og «sorgens smertetaarer». Sorgen er dessuten et nasjonalt anliggende som angår hele det «taarefylde land». Det patosfylte, sanselige språket som prøver å fange en sorgens og lidelsens kroppslighet, fantes i kim i de tidligmoderne katastrofesangene, men det blir et mye mer eksplisitt trekk i skillingsviser skrevet mot slutten av 1800-tallet.

Et annet moderne kjennetegn ved de senere katastrofevisene er at de henter inn detaljer fra redningsarbeidet, slik det beskrives i *Vise om Katastrofen i Verdal 19de Mai 1893*: «Nu Ler og Vand, alt blandedes sig sammen,/Saa Redningsfolkets Arbeid, det blev strengt.» Ifølge geolog Henrik Svensen var det en stor vilje til å hjelpe dem som var rammet av raset, og Forsvarsdepartementet sendte hundrevis av soldater til Verdal.¹⁵⁹ «Kavalleriet gjorde megen Nytte;/ De første var som hen til Stedet kom;/ De søgte Vei for Elven straks at rydde/ Og lede bort den stærke, vilde Flom,» forteller *Vise om Katastrofen i Verdal 19de Mai 1893*. Sangen melder saklig om at «Hjælp der kom fra Trondhjem og fra Stenkjær», og at «Artilleri og Depotfolket seiled/ Med Dampskib straks til Rædselsteden hen».

Også journalister og skuelystne valfartet til rasstedet gjennom våren og sommeren. Pågangen var så stor at det ble satt opp ekstra dampbåter med avgang fra Trondheim.¹⁶⁰ Hver båt kunne ta 800 passasjerer, og billettene kostet

mellom 1,50 og 3,50 kroner. Lokalbefolkningen guidet katastrofeturistene til åsryggene rundt stedet der skredet hadde gått. Innenfor psykologien kalles oppsøkende oppførsel etter katastrofer og ulykker «konvergeringssyndrom».¹⁶¹ Når Verdalsraset ble et åsted for katastrofeturisme, skyldes det at hendelsen ble en mediebegivenhet. Gjennom avisene ble det arrangert pengeinnsamlinger til de rammede, hvor det kom inn bidrag fra hele verden, takket være at skredet fikk en bred mediedekning som også strakk seg utover Norges landegrenser. Ifølge Svensen var dette den første norske naturkatastrofen som ble en del av det daglige mediebildet, siden telefon og telegraf gjorde det mulig å oppdatere lokale, nasjonale og internasjonale medier flere ganger daglig.¹⁶²

Skillingsvisene bidro til å gjøre leirraset til en mediebegivenhet. Ikke alle sangene om Verdalsraset er originale – Anders Gyllands vise om Tillerskredet ligger som et palimpsestisk spor i flere av dem. Likevel er dette den norske katastrofen som ble formidlet i flest bevarte skillingstrykk. «Dette er den største Rædselsnat som har været i Norges Land», fastslås det i *Sang og Beretning om Ulykken i Værdalen Natten til den 18de og 19de Mai 1893*. I kjølvannet av katastrofen ble det arrangert flere minnehøytideligheter. Ved disse markeringene ble viser og dikt brukt, blant annet ved minnehøytideligheten på Lysthaugen på Verdalen, på årsdagen for raset i 1894.¹⁶³ I Kristiania ble det avholdt en tilstelning ved Tivoli i 1893, «til Indtægt for de nødlidende i Værdalen», hvor Nordahl Rolfsen (han med leseboken) skrev en prolog til åpningsfesten.¹⁶⁴ De festlige rammene for tilstelningene var kontroversielle i samtiden, men det ble samlet inn mye penger til befolkningen i Verdalen. Minnemarkeringer i ettertid har også ført til at flere nye sangtekster har blitt til. Verdalsforfatteren Hans Rotmo har blant annet skrevet tekster til storverket *Verdalsoratoriet*, som hadde urpremiere i 1993, på hundreårsmarkeringen for katastrofen. Oratoriet har siden blitt fremført flere ganger. Slik lever en av Norges verste naturkatastrofer videre som et musikalsk og litterært minne, også i vår tid.

KAPITTEL 2

Steinen og bølgen: Fjellskred

«En Klippe stoer» (Romsdalen, 1756)

I den norske filmen *Bølgen* (2015) raser deler av fjellpartiet Åkerneset i Stranda kommune ned i Synnulvsfjorden og skaper en 80 meter høy flodbølge som utsletter store deler av Geiranger. Filmen tilhører katastrofesjangeren, slik den er kjent i støpningen fra mange Hollywood-produksjoner. Om filmens oppbygning og enkeltscener er overdramatiserte, så er katastrofen basert på et mulig krisescenario akkurat her, slik Direktoratet for samfunnssikkerhet og beredskap (DSB) skriver i sin rapport fra 2019.¹⁶⁵ *Bølgen* er dessuten inspirert av flere historiske katastrofer, blant annet Loenulykkene i 1905 og 1936, og Tafjordulykken i 1934 – hendelser det også ble skrevet skillingsviser om.

Romsdalen har vært særlig rammet av fjellskred med påfølgende flodbølger. 22. februar 1756 gikk det et stort skred i Tjelle i Langfjorden i Romsdalen. Tjelle ligger vest for Eidsvåg i Nesset, ikke langt fra Molde. Store sprekker i fjellsiden så vel som hyppige steinsprang og langvarig regnvær i februar 1756 varslet at et skred kunne skje. Fjellet hvor raset gikk, er ikke særlig høyt, bare 400 meter. Likevel regnes Tjelleskredet som det største fjellskredet i Norge, målt i kubikkmeter: 12 millioner kubikkmeter av berggrunnen raste ned i Romsdalsfjorden

og skapte 40–50 meter høye tsunamibølger som knuste 168 hus og tok livet av minst 32 mennesker.¹⁶⁶

Historiker Astor Furseth skriver at dette raset mer eller mindre har gått i glemmeboken, blant annet fordi det fins få historiske kilder til hendelsen.¹⁶⁷ I 1756 skulle det fremdeles gå sju år før Norge fikk egen avis. Jeg har heller ikke funnet noen skillingsvise om hendelsen. Kanskje har det eksistert en sang som nå har gått tapt, eller så ble ikke Tjelleskredet bearbeidet i en skillingsvise. Imidlertid fins det ett sanglyrisk bevis på at hendelsen har vært kjent på den tiden. I en skillingsvise om en ganske annen og langt større naturkatastrofe noen måneder tidligere, nemlig jordskjelvet i Lisboa (1. november 1755), har forfatteren skrevet inn en strofe hvor han vender blikket fra det eksotiske Portugal til mer hjemlige trakter:

At HErrens Riis sig nærmer hid,
 Beskues og i denne Tid,
 I Norges Land og Rige:
 I Romsdalen en Klippe stoer
 I Søen faldt, som da op foer
 Med saadan Magt og Hige,
 At alting maatte vige.¹⁶⁸

I den neste strofen står det at «manges Øyen lukket blev,/og Huus og Gods med Vandet drev,/Den Nød er at beklage». Men det er altså ikke bare vannet som er i driv i denne skillingsvisen. Det foregår også en bevegelse fra utenriks – det eksotiske Lisboa – til innenriks, Romsdalen i Norge. Forfatteren gir her uttrykk for den rådende troen på *korrespondanser* mellom ulike typer katastrofer, og mellom hendelser på ulike steder. Når to naturkatastrofer skjedde innenfor et kort tidsrom, måtte Gud være særlig vred på menneskene – «HErrens Riis» i strofen over er et bilde på Guds pisk som han sveiper over menneskene, både i Lisboa og i Romsdalen.

Verken sammenligningen med jordskjelvet eller den religiøse fortolkningen av skredet som en straff fra Gud er unik for skillingsviser i denne perioden. I den viktigste historiske kilden til Tjelleskredet beskriver kapellan Christian Morsing hendelsen som en serie med «skrækelige Bulder...Jorden skalv og rystede».¹⁶⁹ Men han avviser at et jordskjelv hadde forårsaket hendelsen. Snarere mente han at katastrofen var et dommedagstegn: «naar den almægtige Gud lader saadanne forfærdelige Ting skee udi Naturens Rige».¹⁷⁰

«Stykkeviis fandtes de knusede Been» (Romsdalen, 1848)

Om lag 100 år senere, i 1848, gikk det et stort steinskred i samme distrikt. Skredet gikk i Nettet, nærmere bestemt i Breivika på Boggestranda.¹⁷¹ Klokken 4 om morgenen 11. august løsnet steinmasser fra en fjellside og rev med seg stue, stabbur og naust på gården Breivik. Der sov en eldre og en yngre kone, en tjenestejente, og to små barn. Alle de fem døde i skredet; et av skredofrene var fra Tjelle. Skolelærer og forfatter Ole Røe fra Kristiansund skildret hendelsen i en elleve strofer lang vise som i dag er bevart kun i håndskrift, men som antakelig har eksistert som et skillingstrykk.¹⁷² I visen får leserlytteren følge regnets og bekkens ødeleggende ferd nedover fjellsidene:

Fra Fjeldvæggens Side den raslende Kilde
 Fordoblet med kraft af den Skyllende Regn.
 Gled vedover Aasen sig standse ej vilde
 Der hjælper ej Skandser, der hjælper ej Hægn.

Thi Vand Jordmassen tilsammen sig hæver
 Og synes fremskyndet af en frygtelig Damp
 Saa Klippen ved Siden nok skielver og bæver
 Men modig den trodser sin dønnende Kamp.

Ingenting kunne hindre skredet, skriver Røe. Når regnet slo seg sammen med jordmassene ble «Klippen» – levendegjort i strofene over som en «modig» om enn skjelvende skikkelse – satt i bevegelse. Skildringene fremstår nærmest som en type *geologisk* sanglyrikk. Gjengivelsene av skredets årsak ligger tett opp til saksopplysninger, som forfatteren antakelig har hentet fra avisenes reportasjer¹⁷³: Det hadde regnet sterkt i flere dager forut for skredet, og lokalavisen *Romsdals Budstikke* meldte om store ødeleggelser på broer, veier og hus. Ifølge historiker Bjørn Austigaard hadde en stor hammerknaus fra fjellet løsnet og landet i bekken ovenfor gården; så ble bekken demmet opp, og den vokste seg stor av dagesvis med regn.¹⁷⁴ Da bekken brøt gjennom, skapte den det store steinraset ned fjellsidene, slik det berettes om i Røes sang.

Steinskredet i august skjedde midt under slåttonna, og mennene på gården var gått opp i fjellet for å slå gress. I deler av sangen følger vi det som skjer, gjennom øynene til de som dro sorgløse til fjells, for så å komme hjem til et sørgelig syn:

«Sit hjem de forlader og glade de tænker/at vende tilbage til det de har kjer./ Men se hvilken hastig forandring de møde/de kom ikke mer i sin Elskedes Favn./Men finde sit Hjemsted omskabt til Øde/Sin Venner begravd blandt Dynger og Sand». Å skildre omslaget fra idyll til kaos er typisk for de fleste katastrofesanger. Røe skriver seg også inn i rekken av skillingsvisepoeter som bruker sentimentale og sanselige beskrivelser for å vekke følelser i leserlytteren. I én strofe følger vi de etterlatte mennene på jakt etter sine døde ungjenter og kvinner i hjemmet som ble knust av stein: «Med Taare paa Kinden de lod sig paatage/At søge sin Venner blandt Gruus om blandt Steen./Med kjærligheds Arme dem bringe tilbage/Og Stykkeviis fandtes de knusede Been».

Detaljene om knuste menneskebein stammer antakelig fra *Romsdals Budstikke*, hvor det om de døde stod: «Af disse ere gjenfundne den yngste Kone, Pigen, undtagen det ene Ben, og af den ældste Konen kun Lungen og den ene Ben, hvorimod intet af Børnene er gjenfunden.»¹⁷⁵ Også sangens tittel kopierer denne opplysningen fra avisen: *Tvende Koner tvende Børn og en voxen Pige bleve begravne under Ruiner. Af disse bleve de fire Gjenfundne i forskjellige Deelee, men det ene Barn fandtes ikke*. I sangteksten zoomes det inn på ett av disse barna som ikke ble funnet, her omtalt som en rose:

En Rose blev endnu blandt Rovet tilbage
Hvorefter det lenge forgives blev søgt.
Maaske det Forsynet saa vilde behage
At hun Ugienfundne skal hvile sig trygt.

Men Steenmassen evig sig kan hende ej skjule
Thi Herren vil engang opvække de Been,
Og fra Ødelæggelsens ukjente Huule
Hun herlig fremtræde foruden al Meen. –

Detaljene om beinenes forflytning kan ha hatt en funksjon utover å vekke skrekk og beven hos leserlytterne. Ifølge luthersk tro var frelse nært sammenkoblet med troen på legemets gjenoppstandelse. For de pårørende var det viktig at den døde kroppen lå i vigslet jord på kirkegården, og det var derfor særlig dramatisk og tragisk når man ikke hadde et lik å begrave. Det er den samme typen sorg som kommer til uttrykk i skillingsviser om den fuktige graven, altså de døde som forsvant på havet. For de som sørget over den lille piken, fantes det ikke noen

grav å gå til – kroppen eller beinene ble aldri funnet, steinmassene var antakelig for tunge til å løfte. Det er slik man kan forstå de inngående spekulasjonene om hvorfor og hvordan den lille kroppen skulle få stige uskadd opp til himmelen. Jenta, den lille rosen, het Søgni Larsdatter Hagbø.¹⁷⁶

«Då ‘Ravneblokk’ i vatnet brast» (Loen, 1905 og 1936)

Stryn er kjent for sin enestående vakre natur: Trange fjorder og høye, majestetiske fjell som stuper ned i krystallklare, turkisgrønne vann. Allerede på 1830-tallet begynte turister å besøke området for å beundre det vakre Loenvatnet og for å gå turer i de bratte fjellene og på Kjenndalsbreen, en arm av Jostedalsbreen.¹⁷⁷ Innen 1880 hadde området blitt en turistmagnet som tiltrakk seg nasjonale og internasjonale gjester hver sommer.¹⁷⁸ Fra 1890 fikk Lodalsvatnet sin egen dampskipbåt, Lodølen, som fraktet turistene langs det grønne Loenvatnet, hvor bergveggen – det 1493 meter høye Ramnefjellet – stiger bratt opp fra vannet.¹⁷⁹

Den vakre naturen står sentralt i en sang skrevet av en lokal lærer, Anders Hogrenning. Kjærligheten til Loen som kommer til uttrykk i skildringer av det idylliske landskapet og menneskene som bodde der, får dette til å minne om hjemstavnsdiktning:

Kor ven ho låg her denne grend,
det minnest du som var her kjend.
Når dalen stod i bløming best,
på vitjing kom så mang ein gjest.

Og vatnet låg så vent og stilt
ein kjende greidt, her var det gildt.
Og lid stod med grønklædd skog
og hugnad fylgde, kvar ein drog.

Og bredden låg så byrg og blå
til fjells til fjells ein måtte gå.
Og folket ville alle vel,
ein gjekk ikring så trygg og sæl.¹⁸⁰

Blomstrende dal, blikkstilte vann, grønnkledd skog, og folk som ferdes trygge og glade ved breen og i fjellet: I sangens første strofer etableres en naturskjønn, fredelig harmoni, som så brått slår over i sin motsetning. Den 15. januar 1905 raste en 100 meter høy fjellblokk ned i Loenvatnet og utløste en 40 meter høy flodbølge som skylte over husene i Bødal og Ytre Nesdal.¹⁸¹

Men så kom sorg og sut med hast,
 då 'Ravneblokk' i vatnet brast.
 Den store bylgja kjem med magt,
 så hus og heim i grus vert lagt.

Fjellpartiet som raste ut blir navngitt som «Ravneblokk», og bølgen blir besjelt, som en brutal og mektig naturkraft. Dette er alt sangen forteller om selve hendelsen – Hogrennings sang er blottet for katastrofevisens sjangertypiske sensasjonisme. Mer detaljert om selve fjellskredet og dets dramatiske konsekvenser er skillingsvisen med tittel *Mindesang om Rædselsnatten ved Nordfjordeid. 17. Januar 1905. Hvor ca. 60 Mennesker fandt sin grav i bølgerne.*¹⁸² Også denne visen sentrerer rundt vendingen fra nattero til kaos:

I søvnens arme – folket laa –
 en mor med barn ved bryst.
 Et rædselskrig at høre paa
 rundt vandets mørke kyst.

Thi alt som var av gaard og hus
 blev revet med i stormens sus.
 O, rædselsfulde klageskrig!
 tænk – seksti kolde lig.

I *Mindesang* uttrykkes skrekk og sjokk over den hastige vendingen fra liv til død: «Kun faa minutter, alt er gjort –/de er i dødens klør.» I omtalen av den katastrofale vendingen fletter forfatteren inn religiøse oppfordringer om *memento mori* – kom i hu din forgjengelighet: «Thi om du frisk til hvile gaar –/dit liv er endt – til grav det gaar. –»

Både *Mindesang* og Hogrennings vise er opptatt av katastrofens etterdønninger. Hogrenning var selv fra Loen, og han har antakelig kjent alle de berørte

i den lille bygda. De etterlattes smerte fyller ham med en fortvilelse som kommer til uttrykk gjennom bruk av apostrofer og eksklamasjoner: «Å stakkars deg, som lever att,/som sorgfull minnest denne natt./Då ein og seksti vener kjær,/fekkk livet tynt av bylgja sver.» Halvparten av de 122 som bodde i de to bygdene, omkom. 27 av de døde var tilhørende Bødal, 34 var fra Nesdal. 24 av de omkomne var barn. Mange unger ble foreldreløse. I *Mindesang* iscenesettes et barns leting etter sine foreldre:

En liden gut tilbake var,
da bølgen raset haardt.
Hans klage lyder: Hvor er far?
og barnet græd saa saart.

Men far og guttens kjære mor,
Paa Loenvandets bund de bor.
Fra Bødal – Nesdal – seksti lig –
O jammerfulde skrig!

Også i Hogrennings vise hører vi at «Og utan mor og utan far/no fem og tjuge unge var./Gjekk utan hus og utan seng./Å – hjelp no deim, som mykje treng.» Oppfordringen kan leses bokstavelig, som en sanglyrisk appell om hjelp til de pårørende. I kjølvannet av ulykken ble det samlet inn store pengesummer, blant annet gjennom avisene. Loenskrede ble omtalt i de fleste store avisene, men noe hovedoppslag ble det aldri. Katastrofen skjedde akkurat idet unionsstriden nådde sitt dramatiske klimaks, og det var derfor de intense forhandlingene med Sverige som fikk de store avisoverskriftene.¹⁸³

De fleste av de omkomne ble aldri funnet: «Og berre ni fekk kyrkjegrav,/ dei andre sokk i djupe kav.» I *Mindesang* skildres over flere strofer hvordan de forulykkede og deres hus nå sto under vann. «I Loenvandets dystre bund/hvor gaardene gik med,/der staa de nu paa dybe grund». Samtlige hus i både Bødal og Ytre Nesdal ble rasert, og hundrevis av dyr døde.¹⁸⁴ Mange familier vurderte å flytte, men i løpet av de neste ti årene tok folketallet i bygdene ved Loenvatnet seg opp igjen, og antallet turister økte. Katastrofestedet ble en turistattraksjon. Mange kom for å se på såret i Ramnefjellet og på vraket av turistdampbåten Lodølen, som bølgen hadde slengt 200 meter opp på land – hvor den fortsatt ligger den dag i dag. Prominente gjester kom på besøk:

kong Haakon og dronning Maud, prinsen av Wales og keiser Wilhelm.¹⁸⁵ Loenskredeet var også blant de første ulykkene som ble formidlet via egne postkort, med fotografier av skredets ødeleggelser og med en liten hilsen fra katastrofestedet¹⁸⁶ (bilde 5).

Bilde 5: Postkort fra katastrofen, med tittelen «Bødal efter ulykken i 1905» (fra Audun Loen sitt postkortarkiv, Bilde ID: 04946_00). Ifølge Harald Østgård Lund ble det fra begynnelsen av 1900-tallet vanlig å formidle naturkatastrofer via postkort. Loenskredeet i 1905 var blant de første hendelsene som ble skildret i slike postkort. Etter 1920 ble de enklere å produsere, og postkortene kunne trykkes opp umiddelbart etter ulykken, med forhåndstrykt postkortbakside. Det vanligste var å skrive vanlige postkorthilsener på dem («Gratulerer med dagen!»), men det kunne også være korte skildringer av katastrofen eller: «En liten hilsen fra katastrofen» (Harald Østgård Lund, Morgenbladet 31.10.2014).

En av attraksjonene for dem som besøkte Loen etter katastrofen i 1905, var en fem meter høy bautastein som ble reist på det høyeste punktet i området, på Næsodden (bilde 6). Der skulle bautasteinen stå trygt. Avdukingen skjedde 13. juni samme år, i forbindelse med en minnehøytid.¹⁸⁷ Når man leser Hogrennings tekst til ende, blir det klart at det var til nettopp denne minnehøytiden at Hogrenning skrev sangen – som slik ble et stykke leilighetsdiktning:¹⁸⁸

Bilde 6: Minnesteinen etter Loenskredet i 1905 var en fem meter høy bauta som var festet til fjellet Næsodden med jernbolter. Minnesteinen ble revet ned av tsunamibølgen i det andre Loenskredet i 1936. Forfatteren av visen om Loenskredet i 1905 skrev en sang i anledning avdukingen av minnesmerket (bilde hentet fra Loen bygdebase).

Den bautastein, me her har sett
med ålvor manar unge ætt.
Ver alltid budd! Du veit ei visst
når livet sloknar ut til sist.

Lærer og skillingsviseforfatter Anders Hogrenning utvandret til Amerika bare tre måneder etter avdukingen av minnesmerket. Han slapp derfor å oppleve det som så skjedde. «Ver alltid budd!» står det i strofen over. 31 år senere gikk et nytt ras fra Ramnefjellet, og igjen førte det til en enorm flodbølge. Tsunamien rev opp minnestøtten, til tross for at den hadde betongføtter og var festet i berget med enorme jernbolter. Det sier sitt om naturelementenes kraft. Men det forteller også at det er vanskelig å forutse hvilke kulturminner som blir bevart for ettertiden. I begge Loenskredene, både i 1905 og 1936, var det stein som ødela og som ble ødelagt. Den lille sangen skrevet av lærer Hogrenning ble stående igjen som et sanglyrisk monument over menneskers møte med de brutale naturkreftene.

Om det andre Loenskredet i 1936 fins det ikke bevart noe skillingsstrykk. Derimot har flere sanger overlevd i muntlig tradisjon og i nedskrivning. I disse

er det tydelig hvordan den religiøse fortolkningsrammen nå er borte. «I Loen det hendte en septembernatt/blev rammet av naturens dom/og ingen vel ventet så gruffull en natt/før ulykken plutselig kom», heter det i *Ulykken i Loen*.¹⁸⁹ Gud er fraværende, og det er *naturen* som inntar rollen som en straffende og dømmende overmakt. I sangen antropomorferes raset som en monstrøs og voldelig gjerningsmann – selve naturen blir her gitt et voldelig potensial:

Det braker og buldrer og freser av ras
 hør, løs er nu naturens makt
 Alt i dens vei blir nu smadret i knas
 det er naturens grufulle akt.

Klokken fem om morgenen 13. september 1936 løsnet et steinparti tilsvarende en million kubikkmeter 800 meter oppe i Ramnefjellet. Steinmassen som traff Loenvatnet, utløste en ufattelig høy flodbølge på hele 70 meter. Bygdene Nesdal og Bødalen ble i løpet av noen få minutter lagt i ruiner, og bølgen tok livet av 73 mennesker i det som fremdeles regnes som den verste tsunamikatastrofen i Norge.¹⁹⁰ «Der møtte så mange den grusomme død/når flodbølgen brølte seg frem.»

I *Ulykken i Loen* kontrasteres naturens overmakt med det lille, flittige mennesket som «kjempet og slet for sitt brød/ved fjellet de ryddet seg hjem». Sangen iscenesetter her en nasjonalromantisk skikkelse: nordmannen som bygger mellom bakkar og berg, og som bryter karrig natur for å fenge sin heim. Men i visen om Loen spiller ikke den norske naturen på lag – den får overtak og viser seg fra sin mest fiendtlige side. Den siste strofen er mer forsonlig: «o tenk hvilken møye ja tenk over selv/hva naturen giver og tar.» I de religiøse katastrofevisene var det Gud som gav og tok, mens i denne sekulære visen er det altså selve naturens sjenerøsitet som skal veies opp mot det plutselige omslaget, nemlig naturkreftene som tar tilbake og legger øde den jorda som nordmannen ryddet og gjorde til sin. I sangen har Loen blitt en sørgelig erindring – en bygd som kun fins som et minne: «Du Loen du var vel så fagert et sted/vårt minne om deg blir ei glemt./O hvor du er savnet din hygge og fred/den er nu i ruiner gjemt.»

Det var ikke bare husene og dyrkajorden som lå i ruin, de overlevende bar på sterke traumer og sorg over det de hadde opplevd, og over dem de hadde mistet. Mange av de døde var overlevende fra skredet og tsunamien i 1905, og flere hadde vurdert å flytte allerede da, slik sangforfatter Hogrenning gjorde. Geologer beroliget den gang med at Ramnefjellet ville holde seg i ro etter det

første raset, og gjenoppbyggingen ble igangsatt og gjennomført. Men de nye gårdstunene fikk altså bare stå i noen få tiår før tsunamien i 1936 gjorde bygdene rundt Loenvatnet ubeboelige.

Bilde 7: Overlevende og etterlatte i Loen leser i Aftenposten, dagen etter katastrofen. Kvinnen til venstre mistet mannen sin og den eldste sønnen (bilde hentet fra Nesdal, Lodalen – fager og fårleg, s. 125).

Mange bar på en stor sorg over bygdesamfunnet som forsvant. Denne sorgen er tema for *Sangen om Lodalen*, skrevet av Norges «blomsterkomponist», Herman Hermani (1898–1960).¹⁹¹ Sangen har vært populær og utbredt i kraft av at den ble skrevet av en kjent og etablert artist, men også fordi den har sentrallyriske kvaliteter. I sangen taler et lyrisk jeg til et lyrisk du, og visen handler om to mennesker som i kjærlighet til den dalen de hadde kjær, ønsker å rydde og bygge opp det som er ødelagt. I innledningsstrofen etableres Loens naturskjønne idyll *etter* at katastrofen har funnet sted, og dette er et nytt trekk ved katastrofesangen. Selv det truende fjellet er vakkert, tross ødeleggelsene og lidelsene det har forårsaket:

Se naturen hviler for ditt øye
 Kan du se hvor vakker dalen er
 der hvor fjellet ruver mot det høye
 lå en gang det hjem vi hadde kjær.

I sangens fire korte strofer er det ingen skildringer av skredet og tsunamien; her fins det ikke noe før og etter, slik det er vanlig i katastrofesanger. I stedet skildrer sangen ruinene, og naturkatastrofen fremstilles som et sår, et arr i stein: «Fjellet bærer merker etter skredet/Dalen ligger øde og forlatt.» Etter katastrofens kaos ligger den vakre dalen fredelig, og i denne stillheten fins det et rom for å tenke seg et nytt liv, på samme sted: «Kom la oss bygge opp det gamle hjemmet/Jeg skjønner jo at det er det du vil/for jeg vet at vi vil ikke glemme/det er her som vi to hører til.»

Sangens emosjonelle kraft ligger i spørsmålene som stilles til det lyriske du-et i den siste strofen: «Tror du at de lykkelige dager/kunne komme til oss to på ny?» Gitt Loen-katastrofens omfang og at det dreide seg om to ras med få tiårs mellomrom, blir det neste spørsmålet hjerteskjærende i all sin naive enkelthet: «Skal vi rydde opp vår gamle have/Tror du fjellet nu vil gi oss ly?» Det var ikke lenger noen i Loen som trodde at Ramnefjellet ville holde seg i ro, og fraflytningen var et faktum. Frykten for nye ras og følelsen av håpløshet i møte med naturkreftene blir enda mer forståelig når vi nå beveger oss to år tilbake i tid, til en annen alvorlig skredulykke, kun få mil fra Loen.

«Bare ruiner igjen» (Tafjord, 1934)

Da tre tsunamibølger som følge av et stort fjellskred rammet Tafjord på Sunnmøre natt til 7. april i 1934, fikk avisleserne vite om hendelsen allerede samme formiddag, i en ekstraavgave av *Aftenposten*.¹⁹² I samme avis, to dager senere, ble leserne møtt av store bilder som dekket hele avisens forside (bilde 8): «Vår flyvende fotografers billedskildring av ulykken», står det i ingressen.¹⁹³ Bildene er de første eksemplene på bruk av flyfoto i forbindelse med ulykkeshendelser i Norge.¹⁹⁴ Slik representerer de en katastrofens visualitet som ingen til da hadde sett. Ødeleggelsene etter fjellskredet og tsunamibølgen som drepte 40 mennesker i Tafjord, kunne nå ses fra et fugleperspektiv, gjennom *Aftenpostens* pressefotograf, som i et lite Widerøe-fly svevde over ulykkesstedet og foreviget skadeomfanget etter flodbølgene. Selv om fotografiene viste kaos, gav de bud om en ny type *oversikt* over hendelsen og en ny mediedekning av katastrofer. Ifølge historiker Astor Furseth hadde slike hendelser tidligere fått begrenset omtale i avisene. Nå ble de hovedoppslag mange dager på rad, med fete typer, sensasjonelle overskrifter – og altså bruk av fotografier.¹⁹⁵

Bilde 8: Det første eksemplet på bruk av flyfoto i en norsk avis, i Aftenposten 09.04.1934 (hentet fra Nasjonalbiblioteket).

Avismediets utvikling i denne perioden varsler samtidig nyhetsvisens undergang. For hva skulle noen med en vise som formidlet «siste nytt», når man kunne lese om hendelsen i avisene samme dag? Og hvordan skulle en sangtekst kunne visualisere og levendegjøre katastrofens kaos til lesere som allerede hadde sett fotografier av ulykken? Svaret fins i skillingsvisearkivene: Det er ikke bevart et eneste skillingsstrykk om de største flodbølgehendelsene i Norge, Tafjordulykken i 1934 og Loenskedet i 1936. I løpet av 1930-tallet og i tiårene som følger, har skillingsstrykket altså utspilt sin rolle som et nyhetsmedium. Men det betyr ikke at katastrofesangen forsvant. Sanger om både Tafjord- og Loenskedene har sirkulert i en muntlig tradisjon, og de har blitt skrevet ned av noen som brydde seg om å bevare tekstene for ettertiden.

Om Tafjordulykken i 1934 ble det laget minst tre sanger: *Taffordvisa*,¹⁹⁶ *Tafjordulykken*¹⁹⁷ og *Minnesang om naturkatastrofen ved Tafjord*.¹⁹⁸ Disse tre

visene har kun en håndfull vers, og de er derfor betydelig kortere enn de tidligere katastrofevisene. I tillegg har to viktige sjangertrekk nå forsvunnet, nemlig nyhetsperspektivet og den religiøse fortolkningen av ulykken. I sangene om Tafjordulykken legger forfatterne lite vekt på å fortelle akkurat når og hvor hendelsene fant sted. Her er det heller ingen detaljerte eller naturalistiske skildringer av selve skredet og tsunamibølgene.¹⁹⁹ Imidlertid kan sangene tilby et emosjonelt rom hvor katastrofens kaos omskrives til enkle, poetiske bilder. Det er ikke stor poesi, litterært sett, men sangene kan fortelle oss noe om de folkelige reaksjonene på en av Norges verste skred- og tsunamikatastrofer.

De tre sangene skildrer det idylliske landskapet og det fredelige livet i Tafjord. «Fredfullt du lå der så deilig ved stranden,/livet, det blomstret i solskinnets skjær», lyder det i *Minnesang om naturkatastrofen ved Tafjord*, som skal være skrevet av en «arbeidskar». I *Taffordvisa* hører vi at «stille hviler kvelden over Tafjords strand, fjellene seg spegler i det klare vann/Fiskerfolket reder seg til nattero,/i den lille stue hvor de har sitt bo». I *Minnesang om naturkatastrofen ved Tafjord* henvender forfatteren seg direkte til bygden i apostrofer: «Tafjord! O Tafjord! Din lykke er røvet». I sangene om Tafjordulykken er blikket først og fremst vendt mot bygden som ligger øde etter katastrofen. «Hvor øyet nu vender hen/er det bare ruiner igjen», heter det i *Taffordulykken*. Slik tilfellet var i sangen om Loenulykken i 1936, så «mangler» altså den vendingen fra idyll og ro til kaos og drama som var katastrofesangens hovedfortelling i de tidlige visene. «Atter ligger Tafjord som om den har glemt,/hva det i sin kalde, våte grav er gjemt», heter det i *Taffordvisa*. I disse nyere visene har tragedien allerede skjedd, og forfatterne legger heller vekt på den uhyggelige roen som kjennetegner åstedet for en dramatisk naturhendelse:

Nu over bygden kun sorgen sig hviler,
tomheten – stillheten former sig selv.
Oldingen bøiet, ved stranden han tviler:
Er dette hendt under himmelens hvelv?²⁰⁰

Den sørgelige stillheten som kommer til uttrykk i de tre sangene om Tafjordulykken, kan tolkes som å være noe mer enn rene skildringer av selve katastrofenes åsteder, det øde landskapet. I tiden før krisepsykologi og traumebehandling ble vanlig, mente mange at tragiske hendelser helst skulle forties, for da ville sårene gro raskere. I dette stumme rommet kan skillingsviser om katastrofer ha hatt en viktig funksjon. I sin bok om Tafjordulykken, *Dommedagsfjellet*, har

Astor Furseth intervjuet overlevende etter katastrofen, førti år etterpå. Flere av dem hadde aldri tidligere snakket med noen om hendelsen. Furseth forteller om ungjenta Aslaug Tafjord som var bortreist da begge foreldrene og søsknene fra hjembygda mistet livet i skredet. Aslaug hadde ingen å snakke med etter hendelsen, og hun reiste ikke hjem til begravelsene. Men ett sted fant hun trøst:

Nokre veker etter Tafjordulykka hørde Aslaug ein gatesongar i Ålesund som song om hendinga. Det var vel ikkje stor diktning, men ho følte at dette råka henne meint. Det gjorde godt å høyre at andre kunne forstå noko av sorga hennar. Ho kom i prat med mannen og fortalde at det var familien hennar han sang om, og gatesongaren vart så rørt at han gav henne songbladet. Aslaug trur at det var denne anonyme gatesongaren sjølv som har skrive Tafjordvisa.²⁰¹

Historien forteller oss mye om katastrofesangens plass i det norske samfunnet i 1934: Slike viser synges fremdeles i storbyens gater, men sangeren selger ikke skillingstrykk i kommersiell hensikt – Aslaug får «songbladet», antakelig i manuskript. Historien viser også hvordan slike sanger har vært en emosjonell ventil for både sender og mottaker: Aslaug blir «råka meint» og kjenner at sangen angår henne direkte, mens gatesangeren blir «rørt» i møte med en pårørende til ulykken han synger om. Det emosjonelle kraftfeltet strekker seg også utover dette møtet mellom jenta og visesangeren. Det enorme medietrykket i forbindelse med Tafjordulykken gjorde at hendelsen ble et nasjonalt anliggende – alle i Norge var berørt. Og *Tafjordvisa* ble godt kjent både i radio og gjennom innspillinger over flere tiår. Så sent som i 1986 gikk visen sin seiersgang på radio, da den ble spilt inn som en del av *Frem fra Glemselen* (kapittel 16) – Norges mestselgende plateserie gjennom tidene.

KAPITTEL 3

Den hvite død: Snøskred

«Paa Fieldene falt een megtig Sne» (Sunnmøre, 1679)

Snøskred oppstår når de øverste snølagenes tyngde blir større enn bindekraften mellom ulike snølag.²⁰² Faren for skred har sammenheng med både temperatursvingninger, nedbør, vindretning og snøkrystallenes form. I tillegg spiller topografiske forhold inn, særlig hvordan terrenget skråner. Det må være minst 30 grader skråning for at et skred skal oppstå. Både værmessige og topografiske forhold slo fatalt ut når en rekke snøskred fant sted på Nordvestlandet den 6. februar 1679. Én av de viktigste historiske kildene til hendelsene er et skillingsstrykk, gulnet av elde, som fins bevart som et unikum (eneste bevarte eksemplar) i Det Kongelige Bibliotek i København (bilde 9):

Bilde 9: Den eldste, bevarte skillingsvisen om et snøskred i Norge er dette skillingsstrykket fra 1681, i eie hos Det Kongelige Bibliotek i København.

Een Klage-Dicht Offver det Sørgelige oc Uformodelige Tilfald som skeede i Bergen-Huus Lehn på Sundmøer i Nordalenis oc Jørnefiorens Sogner den 6. Febr. Aar 1679. Der een mangfoldig Sneec i een Hast udbrød aff de høie Fielder oc i Grund nedstødte 20. Gaarder oc Ynckeligen ihielslog 130. Mennisker foruden Fæ og Qvæg. Alle til Advarsel oc til en Sand Poenitentzes Tilskyndelse Sammenskreffven aff Claus Hansøn Gantzio. Siunges som: Prophetens Jonæ Vise: Guds Naade oc Barmhiertighed.²⁰³

Forfatteren Claus Hansøn Gantzio (ca 1625–1694) het egentlig Gaas, men som mange andre høyt aktede menn på denne tiden latiniserte han navnet sitt. Gaas var biskop i Ulstein og har antakelig hatt nær kjennskap til snøskredet han beskriver i sangen.²⁰⁴ Det skjedde 6. februar (16. februar ifølge den gregorianske kalender) i Norddal prestegjeld, som den gang omfattet Norddal kommune og Sunnlyven med Geiranger i Stranda kommune, og Hjørundfjorden.²⁰⁵ Det dreide seg altså om flere ras denne natten, og ifølge Astor Furseth utgjør de «det verste skreddøgnet vi kjenner til i Norge».²⁰⁶

Snøskredet skjedde i en tid hvor Norge og Europa var sterkt preget av både krig, ustabil vær og uår som følge av lange perioder med kjølig klima. Kalde vintre og somre var normalt under den lille istiden. I perioder på 1600-tallet var sviktende kornavlinger et særlig problem, med sultkatastrofer og pestepidemier som følge.²⁰⁷ Gaas tar for seg disse urolighetene i de innledende seks strofene av sin vise. Her fortelles det om «tilstanden heel Jammerlig/Her udi voris Land», hvor «brusend' Haff/Har skyllet bort oc taget aff/I Sundmørs Fougderi». Antakelig beskriver Gaas stormer eller flom. «Strax kom den grumme farlig Krig/som treffet har Fattig oc Rig», heter det i en annen strofe. Muligens tenker forfatteren på den skånske krig mellom Danmark–Norge og Sverige (1675–1679), eller Gyldenløvefeiden i 1676, hvor 8000 soldater døde, også mange nordmenn. I likhet med viseforfattere før og etter gjør Gaas seg til en samtidens kronikør, og i kraft av sitt kall som prest og sangdikter setter han flyktige hendelser og tildragelser inn i en større, religiøs sammenheng. Men i sentrum for hans sang står snøskredene som rammet vestlandsbygdene i februar 1679.

Årsaken til skredene var antakelig en iskald vinter med sterk frost og mye uvær og snø som samlet seg i store, faretruende skavler i fjellene på Nordvestlandet. I sangen sin reflekterer Gaas over den permanente faren som er forbundet med å bo på gårder som ligger tett oppunder slike fjell, og han viser slik at katastrofesanger kan inneholde pragmatiske og naturvitenskapelige perspektiver på naturfarer

og på menneskelig sårbarhet: «Een deel Gaarder Funderet er/Op under Field oc Bierge nær/Oc det aff mange Aar/For megen Snee/Oc Steene de/Altid i Fare staar.» Både snø og stein kan når som helst rase og ta gårder, fe og folk, skriver Gaas. Dagene som ledet opp mot raset, skilte seg likevel ut:

Paa Fieldene falt een megtig Snee
 I Nætter oc i Dage Tree
 Ved Kyndelmisse-Tid
 Der den brød ud
 O goede Gud!
 Den Qvalte mangt et Liff.

Paa Natte-Tid den hastelig
 Der alle Soffve Sødelig
 Falt ned med største magt.
 Tiuffve Gaarder der ved
 Med hastighed
 Til Jorden bleff nedlagt.

Et Hundred Siæle oc Tredeffve til
 Bleff qvald oc Død med hast og Ill
 Foruden Qvæg oc Faar
 Stor Jammers Nød
 Og hastig Død
 For alle dem det vaar.

Snøen hadde lavet ned, dag og natt, sammenhengende i tre dager, skriver Gaas. Antakelig har befolkningen rundt på gårdene under de bratte fjellene skottet nervøst opp mot de hvite fjellskavlene – kanskje har de ant og fryktet at noe skulle skje. Da katastrofen rammet, var sunnmøringene likevel hjelpesløse: Gaas skriver at snøskredet skjedde nattetid, da alle sov. Kontrasten mellom den søte søvnens fred og dramaet som fulgte, kommer frem i ordene han velger om naturkreftenes, altså snøens, overmakt: Den «brød ud», «hastelig», og «Falt ned med største magt». Repetisjonen av ordet «Qvalte/qvald» er hjerteskjærende naturalistisk: Når tonnevis med tettpakket snø kommer rasende, vil dødsårsaken ofte være nettopp kvelning.

På tittelsiden beskriver Gaas hvordan snøen «*nedstødte* 20. Gaarder oc Ync-keligen *ihielslog* 130. Mennisker». Snøen tillegges menneskelige egenskaper, som om den var en forbrytersk volds mann. Antropomorferingen av naturkreftene kan leses som et uttrykk for maktesløsheten man kjente i møte med snøens dødbringende kraft. Men sangen til Gaas har også innslag av en mer håpefull og optimistisk tone. I de påfølgende strofene fortelles det om mennesker som ble reddet ut av snømassene:

I dette fald mand dog kund' see
 Guds gierning som sig der lod tee
 Mod mange underlig,
 At de U-skad
 Aff saadan Vaad'
 Bleff Frelset mildelig.

Blant andet oc merck værdigt var,
 En Barsel-Qvinde i samme Far'
 Under den dybe Sneec
 Sit Foster Fødd'
 Med Kummers mød'
 Begge ved Liffvet bleff.

I mod Naturen Siunis det
 Een Qvinde paa Siu Dagers Tid
 Foruden Hungers Nød
 I Sneen laa
 Gud til hend' saae
 At hun ey der bleff Død.

Paa samme Tid to Brødre smaa
 Tilsammen udi een Seng laae
 Som haffde oc hos sig
 Een liden Kat
 Paa samme Nat
 Til Børne-tids fordriff.

Men Børnen Gud bevaret saa
 At Katten som hos dennem laa
 Bleff Knuset strax til død
 De begge tu
 Leffve endnu
 Frelste fra saadan Nød.

I den første av de tre utrolige bergingshistoriene berettes det om en kvinne som fødte under ekstreme forhold. Historikere har vært uenige om beretningen om kvinnen er sann eller oppdiktet, men presten Hans Strøm, som samlet opplysninger om ulykken i 1758, mente å kunne bekrefte historien ved å finne frem til gutten i kirkebøkene fra dette året: Peder Østensen fra gården Hole i Sykkylven ble født i ulykkesåret 1679 og levde til han ble 70 år gammel.²⁰⁸ Vi vet ikke om Peder faktisk kom til verden under snømassene, eller om fødselen startet rett etterpå. At en høygravid kvinne kan overleve begravd «under den dybe Sneec», skal leserlytteren uansett fortolke som et mirakel.

Mirakuløse er også de andre to bergingshistoriene: kvinnen som overlevde i sju dager begravd under snøen, og «to Brødre smaa» som ble berget fra snømassene, i samme seng som katten deres, som omkom. Den siste historien er det eneste eksemplet på en katt som opptrer i en katastrofesang. Selv om den bare spiller en birolle i historien, har katten en viktig rolle i sangens overordnede budskap.²⁰⁹ De to små guttene og katten danner et bilde av fullkommen uskyld og nattero, som så blir brutt idet skredet bryter løs. Katten og guttene i samme seng bidrar dessuten til å understreke hvor lite som skiller liv og død, og derfor kan man anvende denne historien for å komme i hu sin forgjengelighet og å lære å være takknemlig og gudfryktig: «Aff andris skade bliff oc viis/Thi Verden er som een haal Iis/Der til foranderlig/I Dag een rød/I morgen død/Betenck det flittelig».²¹⁰

Redningshistoriene i Gaas' vise representerer noe som er utypisk for katastrofesangene. Der hvor de fleste tidligmoderne katastrofesanger fortolker ulykken som Guds straff over menneskenes syndefulle liv, gjør forfatteren her det motsatte: Gjennom å vie så mye plass til de tre historiene ser han Gud som en frelser og redningsmann midt i katastrofens kaos. Det er Han som griper inn og redder kvinnene som er begravd under snøen, og det er Han som tar vare på de to småguttene. Inntrykket av Gaas som en mildere stemt dikterprest enn en del andre sangforfattere forsterkes mot slutten av sangen, hvor forfatteren går

fra å omtale dem som ble reddet, til å omtale dem som døde: «Utidig dom ey feldis maa/Offuer dem som nu maatte gaa/Saa snart ald Kiødsens Vey/Frem for andre/Dem Syndere/At Dømme maa du ey.» For en moderne leser kan det synes underlig at forfatteren må bedyre skredofrenes uskyld – hvorfor skulle de «feldis» av noen «dom»? På 1600- og 1700-tallet var det imidlertid flere vise-forfattere som pekte på katastrofeofrene som særlig syndefulle, når Gud hadde sendt ulykker og katastrofer som en straff. Denne visen er derimot skrevet for «*Alle* til Advarsel oc til en Sand Poenitentzes Tilskyndelse», som det heter på tittelbladet (min utheving).

Ved at han både betoner redningshistoriene og minner om skredofrenes uskyld, stiger Gaas frem fra de gulnede skillingsvisebladene som en mer optimistisk presteforfatter enn sine samtidige kolleger. Ikke minst fremhever han det som skal bli katastrofevisenes viktigste budskap i århundrene som følger, nemlig en sterk humanisme og medfølelse i møte med katastrofen som rammer andre enn deg selv: «Steen-Hierted den vel holdis maa/Som uden Ynck der tencker paa/Oc ey begræde kand/Ulycken som/Dem stødte om/Med modig Taare Vand.»

«Sneskreden var skarpretterdolken» (Oppdal, 1868)

Det lille tettstedet Oppdal i Midt-Norge er i dag mest kjent for sine alpinbakker og luksushytter. De høye, bratte fjellene har også en skyggeside. I dette området har mange menneskeliv gått tapt i snøskred de siste to hundre årene. Natt til 12. februar i 1868 ble gårdene langs Gråura, mellom Sunndal og Oppdal, rammet av et tusen meter bredt snøskred som begravde hus, trær, folk og dyr. Skredet tok livet av 32 mennesker, og er den verste enkeltstående snøskredkatastrofen i Norge.²¹¹ (Sunnmøreskredet som drepte 130 mennesker i 1679, bestod av *flere* skred). Årsaken til hendelsen var en usedvanlig hard vinter med store temperatursvingninger, mye snø og stadig tilbakevendende uvær og storm som skapte faretruende store og tunge snøskavler i fjellene. I dagene før 12. februar hadde det gått flere skred i samme område; noen av dem tok også liv.²¹²

Detaljer om snøskredet i 1868 kan innhentes fra avisreportasjer, øyevitneskildringer og brev. I 1868 er mediehverdagen en helt annen enn to hundre år tidligere, og skillingstrykk var ikke lenger et viktig medium i kjølvannet av en

naturkatastrofe. Om Oppdalsskredet fins det da heller ikke bevart noe skillingstrykk. Men én sang har overlevd i muntlig tradering, og har blitt skrevet ned og bevart i et bygdetidsskrift. *En Vise om det skrækkelige snøskred natten mellem 11. og 12. febr. på Klæthammer, Emang og Morken i Lønseth Sogn i Opdal 1868* er skrevet av Knut Horne, en bygdedikter fra Oppdal, som skrev sanger om lokale ulykker.²¹³ Horne hadde ifølge lokalhistorikere et «sterkt pietistisk livssyn».²¹⁴ Dette blir tydelig i hans 12 strofer lange vise, hvor snøskredet fortolkes som en straff fra Gud:

Her ragte du din hånd og velde
og slog med svøben som var hård
så de den ramte faldt som nælde,
for høstemandens sigd og skår
I nattens mørke hviletimer
gav morderengelen et stød
Så at dødslokkens sørgetimer
i evighedens tårne lød.

I denne barokke, gammeltestamentlige bilderikdommen – Guds hånd og svøpe, høstmann, sigd og skår, morderengel, døds klokke og evighetens tårn – kan det være vanskelig å få øye på både snøskredet og oppdalingene. Men dette blir klarere i de to påfølgende strofene:

En masse sne var her den svøbe
Du førte i din veldig hånd,
som lagde hus og gårde øde
bortrykte både kvinde og mand.
Ja alle som da lå og hvilte
uddreves med en voldsom fart.
Gud ved hvor sjelene henilte,
som døden rykte bort så snart.

Det vederlag var usædvanlig
to gårde og en plads omkom.
Det folk der lå var såre talrigt
som på den tid der havde rum.
Ja to og tredive i talet

fantd døden i den stormfuld nat.
Og mange blev med liv opkastet
Som reddes ved Guds store magt.

Gud er her en tuktende instans – det er hans «veldig hånd» som har utløst snøskredet over de 32 menneskene som lå og sov. Dødsfallene etter snøskredet ble høye fordi det var så «talrigt» med folk på gårdene: Her lå det mange anleggsarbeidere som jobbet med å bygge en ny hovedveiforbindelse mellom Sunndal og Oppdal.²¹⁵ Blant de 32 omkomne var det 20 arbeidsfolk, resten var lokale.²¹⁶ Det antydes også noe om liv som ble reddet, men det presiseres ikke ytterligere. I motsetning til Gaas' vise fra to hundre år tidligere er det altså ikke redningshistorier eller frelse som er det sentrale i visen om Oppdalsskredet. Horne senterer istedet sangen sin rundt Gud som en straffende autoritet som nå har sluppet sin veldige vrede over folk og hus. Mot slutten av visen går Horne adskillig lenger enn noen katastrofeforfatter før og etter ham i å beskrive Gud som en *voldsmann*:

Da atten hundred ot og seksti
står skrevet udi tidens bog,
Den anden måned var det riktig
At Gud sit dræbesverd uddrog.
Om midnatstid ved dagen tolvte
da vaiede hans blodig flag,
som veiret bandt og vandet målte.
O hvilken grufuld nat og dag.

I Lønseth sogn var retterstedet,
hvor der blev holdt exekusion.
Og hug med dødens øks mot træet,
så stammene de faldt straks om.
Ja mange grene faldt og visnet,
og mange spredet vidt omkring.
Som end måske bær grønne kviste
og svinge glade palmesving.

Klæthamer, Emangen og Morken,
dødsblokker var hvorpå de lå.

Sneskreden var skarpretterdolken,
 som gav dem dødens dybe skår.
 Gud lad os aldrig mer oppleve,
 en sådan ynksom dødsafferd.
 Som aldrig nogen ved at nævne
 har fundet sted i egnen her.

Gud har kontroll på naturelementene, og styrer Oppdal mot katastrofen gjennom at Han «veiret bandt og vandet målte». Mest slående i strofene over er bildene Horne skaper for å beskrive hvordan Gud *braker* denne makten: Han har et «dræbesverd», og han holder «exekusjon», altså er Gud her ikke bare dommer, men også *skarpretter*, som under en henrettelse. Horne må ha tenkt at dette gir et godt bilde av situasjonen, for han holder fast på og utvider denne billedbruken gjennom sangen sin. Plassen der snøskredet inntraff, Lønseth sogn, er «retterstedet», mens «Klæthamer, Emangen og Morken» er «dødsblokker» som får «dybe skår» av snøskredet, som her er selve «skarpretterdolken». Den omhyggelige og uhyggelige billedbruken blir enda mer gjennomført når man ser hvilken melodi Horne har valgt til sin vise: «Jeg syndefulde vil nedfalde» ble primært brukt til henrettelsesviser og forbrytersanger i denne perioden. Visens strenge juridiske tone kan dermed ha blitt ytterligere forsterket når strofene ble sunget.

Bildene som kretser rundt henrettelser i Hornes vise er brutale, men lite treffende for *hvordan* et snøskred dreper. Snarere enn skarpe økser og kniver er det jo i realiteten snakk om myk snø som kveler eller slår i hjel, slik det kommer til uttrykk i Gaas' sang, som på denne måten fremstår som en mer realistisk skildring av en snøskredkatastrofe. Gud er i Hornes sang en nådeløs skarpretter som straffer blindt, og snøskredet blir ifølge denne logikken et justismord. I den siste strofen forlater Horne retterstedet og de juridiske metaforene, og bringer inn et mer avdempet og hjemlig bilde av de katastroferammede i Oppdal i 1868:

Et usædvanlig ligfærdsfølge
 på fastelavens søndag kom
 til Lønseth kirkegård at gjemmes,
 ja seksten lig i gravens rum.
 Og sytten var der enda borte,
 som skjultes av morads og snee.

Hvo ved når Gud gjør åbne porte
så de kan føres til det sted.

Sorgen over å ikke finne omkomne under snøen ligner på fortvilelsen over den våte graven som vi hører om i sanger om forlis, og som også ble tematisert i forbindelse med steinskredulykken i Romsdalen i 1848. Men den siste verselinjen levner ikke noen tvil om at Gud også skal finne disse snøbegravde kroppene og føre dem opp til himmelrike. Det er dette Horne tilbyr som trøst til de sørgende.

Den fraværende kroppen er også tema for en annen sang som Horne skrev om et snøskred i Oppdal. Denne gangen dreier det seg om en ulykke som var langt mindre i omfang. I sangen, som har tittelen *Knut Svartøimorken*, berettes det om Knut som «tænker på at skyde vilt», da «en masse sne ham over falt hvor han da fant døden». ²¹⁷ Svartøimorken var altså på jakt da ulykken skjedde. Slik det ofte er tilfellet i dag, kan dette snøskredet ha blitt utløst av ham selv. Sangen gjengir dato for hendelsen som en del av rimene: «Da atten hundrede man skrev/og femti år blev tegnet/den fjerde måneds sjette blev/hans dage her fuldregnet.» Altså skjedde ulykken den 6. april i 1850. Som i Hornes andre skredvise er også denne sentrert rundt den religiøse forkynnelsen. Men forfatteren trekker også frem selve leteaksjonen:

Den neste dag blev fundet spor
at han var overrasket
af sneens mengde dyb og stor
som ei var snart afkastet.

I flere ugers tid var inden
han blev gjenfunden
hvor mang en tårestrøm
har da af moders øine rundet.

Men endelig den dag da kom
at han der blev opdaget
da blev de såre hjerter øm
som var av sorgen naget.

Da som nå var det viktig for de pårørende å ha en kropp å begrave. Begravelsesdatoen bekjentgjøres i Hornes sang: «Den femte måneds fjerde dag blev han i

graven sænket» (4. mai). Kanskje fant de Knut Svartøimorkens kropp når den samme snøen som hadde tatt hans liv, smeltet bort i fjellet.

«Sneen nu nedstyrted'» (Tromsø, 1881)

Når ofrene for en naturulykke blir navngitt, rykker de tragiske skjebnene nærmere. I et skillingsstrykk fra 1881 står det følgende på tittelbladet: *En Sang i Anledning af et Sneskred der rammede Gaarden Bratfjeld i Tromsøundet, som beboedes af Brødrene Mikal og Johan Jensen hvorved 8 Mennesker mistede Livet og 6 blev saarede*. Skillingsstrykket er signert med tid, sted og forfatternavn: *Den 22de Marts 1881. Af Job. Andr. Ulle. Grøtsundets Skole i April 1881.*²¹⁸ Det var den 30 år gamle læreren Johan Andreas Ulle (1851–1929) som satt på skolen der han jobbet, og forfattet en vise om et snøskred som rammet hans egen hjembygd.

Ifølge Astor Furseth var 1881 det siste alvorlige «skredåret» i et århundre med svært mange snøskred.²¹⁹ Også dette året skyldtes den høye forekomsten av skred en hard vinter med mye snø og uvær. Og det var ikke bare Tromsø som ble rammet skredvinteren 1881: Hele sju fylker opplevde store skred hvor til sammen 45 mennesker omkom.²²⁰ Hardest rammet var Tromsø amt, hvor 20 mennesker døde i tre store snøskred. Et av disse skjedde altså på to gårdsbruk på Bratfjell i Karsløy, på vestsiden av Skipsfjorden. «En stor Ulykke skede/Paa ovennævnte Gaard;/Og intet der sig te' de/End som et andet Aar./At Sneen nu nedstyrted',/De var uvidend' om,/Førend den haardt dem trykked'/Paa Liv og Eiendom,» skriver Ulle i sangen sin. Han er ikke særlig opptatt av selve skredet – det klarer seg å beskrive at snøen *styrtet ned*. Sangen handler i stedet om de omkomne og relasjonene dem imellom. Læreren må ha vært en nær bekjent av alle de åtte på gården Bratfjeld som «bleve døde», og de seks som «blev saarede», for i sangen er han på fornavn med dem alle: «Mikal sin hustru tabte/Tillige og sin Søn//Og begge Mikals Søner,/de mistede sin Mor./Gud høre deres Bønner!/De tabte og sin Bror.» Skillingsvisen om snøskredet i Tromsø blir her som et gravminne, en sørgesang over omkomne familiemedlemmer. «Og Mikals Broder, Johan,/han vandred ogsaa bort,/Tillige ogsaa Konen,/med tvende Døtre fort». Tallet på døde er nå seks. I en annen strofe fortelles det at også «tvende gamle Enker» døde i snøskredet, og da telles til sammen åtte omkomne. I sangen ber Ulle en bønn for hver av dem.

Forfatteren gjør også plass til de overlevende i sangen. I likhet med Gaas i visen om snøskredet på Sunnmøre i 1679 trekker Ulle frem Guds mirakuløse godhet når han gjenforteller en av redningshistoriene:

Den en' af Johans Døtre,
 hvis Navn er Jensine,
 I Nætter syv og Dage,
 hun laa i Kuld' og Sne
 Foruden Mad og Drikke
 i denne stærke Frost;
 Men Herren opholdt hende,
 han har saa rig en høst.

Da hun blev bragt af Sneen;
 hun takkede sin Gud,
 Der har lært hende Veien
 At blive Jesu Brud.
 Nu har hun misted Fødder
 Og faa't igjen af Træ;
 Hun støttes maa paa Krykker
 At gaa fra Sted til Sted.

Historien om jenta som overlevde, gjengis også av skredhistoriker Furseth, men det er bare i skillingsvisen hun blir navngitt.²²¹ I Ulles sang er hun også titulert som en Jesu brud, antakelig ment som et bilde på at hun er frelst. Men Jensine gikk noen tøffe år i møte: I tillegg til å ha mistet sine foreldre og én bror i skredet, mistet hun beina, antakelig fikk hun forfrysningsskader. Kanskje har hun likevel kunnet møte opp med trefot og krykker på Grøtvik skole, for å finne trøst hos skolelærer og skillingsviseforfatter Ulle. Det var også elever som aldri møtte på skolen igjen, og læreren synger et sørgevers over sine døde elever: «Jeg tabte tre Disciple/Af mine kjære, smaa,/De fundet har sin hyrde/Og faar deroppe gaa/Iførte hvide Klæder/med Palmegren i Haand,/Og nyde Himlens Glæder/Tilsammens med Guds Aand.» Troen på at de døde elevene er frelst og lever i en paradisisk tilstand i himmelen, er sørgesangens *happy ending* – det er lærerens trøst til de etterlatte og til seg selv.

KAPITTEL 4

Kornet som frøs: Sultkatastrofer

«Af Korn og Rug blev Loftet tom» (Sør-Norge, 1740–42)

I tree Aar har her været Jammer og Nød,
I tree Aar har her været Mangel på Brød!
De fattige haver og nær været Død!
Ja bruget den Barken av Træerne til Brød.²²²

Uår, dyrtid, barkebrødtid, grønår, frostår, hungertid. Skillingsviser om uår og sultkatastrofer forteller historien nedenfra, fra allmuens og de fattiges perspektiv. Strofen ovenfor er et sanglyrisk rop om hjelp etter tre år med sult. Det er de fattige som er hardest rammet, står det. De har måttet bruke bark til brød og har sett døden i hvitøyet. Strofen er hentet fra et flervisetrykk (to viser i et skillingstrykk) med følgende tittel:

Tvende Nye Viiser. Den Første: Om den dyre og knappe Tid som udi Aarene 1740, 1741 og 1742 er indfalden her i Norge, og mest Syndenfields; Samt Eenfoldig og trohiertig Velsignelses Ønske over Kongen og det ganske Kongelige

Huus. Gud lad det gaae Kongen vel! Saa gaaer det os vel. Under den Mel. O Gud! Hvi tier du så still? Den Anden: Om den retfærdige straf, som HÆrren truer Norge med. Under den Melodie: Ach levende Gud! Jeg bekiender for etc. Componeret af Henning Garmoe.

Tittelen viser hvordan skillingsviser om uår og hungersnød skiller seg fra andre katastrofesanger: Der hvor de fleste formidler historien om en hendelse som skjedde plutselig, dreier det seg her om en krise som strakk seg ut i tid – i dette tilfellet over tre år. Der hvor de fleste sanger formidler historier om katastrofer som foregikk på et avgrenset sted, dreier det seg her om en krise som foregikk over store deler av Sør-Norge.²²³ Ifølge klimahistoriker Audun Dybdahl var 1740–1742 av de aller verste uårene i norsk historie, målt i antall døde.²²⁴ 1742 var et demografisk kriseår, med dobbelt så mange som døde i forhold til hvor mange som ble født. Særlig hardt gikk det utover befolkningen i Sør-Norge. 1740–42 var også kriseår i andre deler av Europa på grunn av ekstremt kalde vintre og somre, som igjen førte til sviktende kornavlinger.²²⁵ Årene tilhører perioden som kalles den lille istid.²²⁶

Jordbruk utgjorde kjernevirksomheten for store deler av befolkningen i den forindustrielle perioden. Matressurser ble nesten utelukkende høstet lokalt, og korn var den viktigste matvaren. Samfunn som er avhengige av et fåtall ressurser, regnes som utsatte samfunn, og i Norge på denne tiden levde man stort sett på fiske og jordbruk – befolkningen overlevde fra avling til avling, på naturens og elementenes nåde.²²⁷ På grunn av sitt barske klima er Norge et vanskelig land å dyrke korn i, og ifølge Dybdahl hadde derfor «klimatiske sjokk sterk innvirkning på avlingene som skulle berge folk gjennom den lange vinteren».²²⁸ Dette kan forklare hvorfor Norge var det landet som i 1740-årene var hardest sultrammet i hele Vest-Europa. Dybdahl fremhever også at sult henger nært sammen med mangelsykdommer og epidemier i demografiske kriseår: På 1740-tallet ble mange områder rammet av smittsomme koppeepidemier som særlig tok livet av mange barn. Blodsott, dysenteri og tyfus, også kalt «hungertyfus», spredde seg raskt i en sultrammet befolkning.²²⁹ Fattige som led av under- og feilernæring, hadde små sjanser til å overleve alvorlige sykdommer, og Dybdahl påpeker hvordan kalde og langvarige vintre førte til at folk holdt seg mer innomhus – eller motsatt: At mange i desperasjon satte ut på vandring etter mat, noe som førte til ytterligere spredning av smittsomme sykdommer.²³⁰

I forbindelse med hungerkatastrofen på 1740-tallet kan man altså gripe til ordtaket som sier at en krise sjelden kommer alene. Dette gjelder ikke bare sammenheng mellom sult og epidemier. Klimahistorikere peker på at vulkanutbrudd i én del av verden kan ha skapt atmosfæriske forstyrrelser som kan ha hatt alvorlig påvirkning på været i en annen del av verden.²³¹ Uårene i Europa på 1740-tallet kan ha hatt sammenheng med utbruddet til vulkanen Shikotsu i Japan i 1739. En kraftig askesky etter et vulkanutbrudd i Asia kan altså ha ført til ekstremkulde som ødela avlinger og førte til sult og lidelse i Norge. Og etter denne kjedereaksjonen av globale hendelser som fant sted for nesten 300 år siden: et skillingstrykk som skildret den lokale lidelsen under den lille istiden, i ord og toner.

Den første av de to visene om uårene 1740–42 har 28 strofer, skrevet i et jambisk tetrameter, et av de vanligste versmålene for viser på denne tiden. Melodiene som oppgis på tittelbladet, er «O Gud! Hvi tier du så still?» for den første visen og «Ach levende Gud! Jeg bekiender for deg» for den andre. Den siste er skrevet av den danske salmedikteren Hans Christensen (1644–1620).²³² Henning Garmoe oppgis som forfatter av skillingstrykket. Han er et ukjent navn i dag, og vi vet ikke om han har vært kjent i sin samtid. Det spiller for så vidt ingen rolle, for i disse sangene om sult er det ikke forfatteren som trer frem med et lyrisk jeg. Begge visene har en annen tiltaleform, et «vi»: «I dette Aar vi lever i,/Er et som og kan mindes/før Trang nu mange ey er fri/Ja mange og befindes,/Som svelter nu saa ynkelig!/Med mange Børn saa jammerlig!/Gud Tiiden snart omvende.» Vi vet ikke om Garmoe selv var en av dem som strevde seg gjennom dagene på tom mage, men det kan ikke utelukkes. Denne eventualiteten styrker idéen om sultvisen som lidelsesformidling nedenfra. Det gjør også detaljnivået i beskrivelsene av uårene. Over tre strofer peker forfatteren på sultkatastrofens årsak og virkning, og han redegjør for hvordan krisen eskalerer år for år:

I Aaret sytten hundrede
 Dertil og fyrgetyve
 Begyndte Kornet temmelig
 I Priisen op at stige.
 Men det var en Begyndelse
 Til disse Aar, som vi nu see,
 Og ey var værd at nævne.

Men Aaret efter strax ankom,
Som var ey noget bedre,
Af Korn og Rug blev Loftet tom,
Før Føde blev da verre,
Ja blev i Landet Nød og Trang,
Som ey kand mindes af en Mand,
Som findes nu i Live.

Men nu i sytten hundrede
Ja toe og fyrgetyve,
Gud veed hvor dette Aar gaar ud,
Hvad Føde her vil blive,
Om Herren ey sin milde Haand
Oplader, som os hielpe kand,
Vi bliver ey ved Live.

Matlagrene er tomme, kornprisene har steget, og nå vet ikke folk sin arme råd. Hvis ikke Gud hjelper dem, overlever de ikke. «Vi bliver ey ved Live», skriver Garmoe. Etter at forfatteren har beskrevet sultkrisen og dens konsekvenser, bruker han de neste strofene på å forklare hvorfor han mener dette kan ha skjedd, og med det beveger han seg fra en naturvitenskapelig til en moralsk fortolkning av hendelsen:

Her maa betænkes af hver Mand,
Hvor Folket haver levet
Med Sus og Dus udi vort Land
I mange Aar omsvevet;
Med Drik og Dobbelt, Kiøb og Sal,
Fortørnet Herren mangefold,
Ja overdaadig levet.

I giestebud og andre Lag
har været Skik i Norden,
At de har drukket Nat og Dag,
Til de beskienkt er vorden;
Ja mangan gang i Klammeri,

Med Skiildsord, Banden, Kiv og Strid
 Brugt meget slem U-orden.

Straffen er her tilpasset synden: Folket har spist og drukket over måte, og nå har Gud straffet dem med tomme matlagre og sult. Forfatteren spesifiserer ikke hvem «folket» er, men på 1700-tallet hadde neppe allmuen råd til å ha gjestebud, så her er det antakelig snakk om velstående bønder og folk fra middelstanden. I alle tilfeller antyder pronomenet «de» en avstand til dem som ikke har utvist måtehold, og som nå har brakt krisen over landet.

I siste del av visen skjer det et retorisk sceneskifte. Fra å refse folket går forfatteren over til å takke kongen: «Velsigne og bevare vel/Kong Christian den Siette!/Bevare ham til Liv Siel»/Bønhør, o Fader! dette./Giv Kongen Glæde all sin Tiid,/Og siden for dit Ansigt blid,/Ham evig for dig sætte.» Panegyriske takksigelser til kongen er en konvensjon i mye barokkdiktning – vi finner det hos mange av de kjente, nordiske salmedikterne. Katastrofesangen inneholder vanligvis ikke slike takksigelser til kongen; de nøyer seg som oftest med å lovprise Gud. Imidlertid skal vi se at slike lovprisninger er et typisk trekk ved sultsanger. De svulstige takksigelsene kan tyde på en sterk desperasjon, men også et håp: I motsetning til et jordskred eller en storm på havet var sult noe konge og statsapparat faktisk kunne gjøre noe med. Kongen var dessuten en refleksjon av Guds allmakt, så bønn og kongelige takksigelser gikk hånd i hånd.²³³ «Gud lad det gaae Kongen vel! Saa gaaer det os vel», står det på skillingstrykkets tittelside. I realiteten hadde ikke enevoldskongen Christian VI lagt godt til rette for at nordmennene skulle få mat på bordet. Danmark hadde innført et kornmonopol i 1735 som var gjeldende helt til 1788, og som innebar forbud mot å importere korn fra andre land enn Danmark.²³⁴ Monopolet gjaldt Østlandet og Agder – de områdene «sydenfjelds» som ble rammet av hunger i uårene 1740–42. I Norge var man avhengig av å importere korn, særlig i år med misvekst. Monopolet rammet derfor hardt i de årene hvor frost hindret skip med korn fra Danmark i å nå frem. Prost Nicolai Wergeland kalte noen tiår senere kornmonopolet et overgrep og en politisk forbrytelse mot Norge.²³⁵

I sangen fins det ikke spor av kritikk mot øvrigheten – snarere tvert imot. Garmoe går grundig til verks med sine kongelige takksigelser. Etter lovprisningen av kong Christian kommer en bønn for dronningen (strofe 14–16), «Cron-Printzen Friedrich» (strofe 17–18) og «Princesserne» (strofe 19–20). Så ber forfatteren en bønn for «all anden vores Øvrighed», både «Den Geistlig

og den Verdslig», for prestestanden, for militæret, for skolelærere, for borger-skapet, og til slutt for bøndene. I lys av sangens tema, uår og sult som følge av kornmangel, fremstår bønnen for bøndene ekstra sterk:

Til Slutningen vi bede for:
 Hver Bonde-Mand i Norden
 Velsigne dem med gode Aar,
 Som leve skal av Jorden
 Giv Jorden Frugt Mangfoldelig
 At hver kan høste glædelig
 Pryd dem deylig i Orden.

I den andre sangen i dette skillingstrykket (*Om den retferdige straf, som HErren truer Norge med*) presiseres ytterligere kongens engasjement for å avhjelpe sult og nød i landet: «Gud HErren bevare vor Konge ogsaa,/Ja tusend Velsignelse over Ham gaa,/Som haver opskikket hid Næring ogsaa,/Ja reddet saa mange ret Fattig og Smaae.» I 1741 ba blant andre amtmannen i Trondheim om å få tilsendt korn og såkorn til en sultrammet befolkning. Det var først i 1775 at man fikk bygget opp offentlige kornmagasin, altså lager for korn forbeholdt uår.²³⁶ Men de fattigste kunne få noe hjelp gjennom tienden, kirkeskatten, som av bønder ofte ble betalt in natura, gjennom at de donerte korn som ble lagret som reserve.²³⁷

For øvrig er denne sang nummer to en typisk *jærtegnsvise*: Over flere vers settes sultkatastrofen i sammenheng med andre typer skremmende tegn sendt av Gud for å advare de syndige menneskene. Her berettes det om flere guddommelige varsler, blant annet en komet: «Forleden Aar en Stierne paa himlens Firmament,/Som førte et Riis, har herren oss sendt.» Det skapes farlige forbindelser mellom korresponderende tegn i naturen. En slik opphopning av jærtegn peker mot Guds særlige vrede – at Han har satt sitt skaperverk i ubalanse for å advare menneskene. I en strofe nevner forfatteren en type jærtegn som ikke fins i andre katastrofesanger, og som derfor kan være spesifikk for viser om sult:

Nogle Aar tilforn kom Lemender ned,
 At man sig vel maatte da grue derved.
 I disse Aar Korn Orme lader sig tee,
 Som ogsaa forskrækkelig er til at see.

Lemen som regner ned fra himmelen, og forskrekkelige kornormer? 1742 var saktens et hardt år i kongeriket Norge.

«Snart Orme æde alting bort» (Østlandet, 1742)

Beretningen om «Korn Orme» fra strofen over kan gjenfinnes i to andre skillingstrykk, som begge forteller om en usedvanlig forekomst av ormer på Østlandet sommeren 1742. Ifølge visene åt ormene av avlingene dette året, noe som medførte hunger og død. Antakelig dreier det seg om en kállarve eller en annen type insektlarve. I dag vet man at slike larver gjennomgår en metamorfose, fra larve til insekt eller sommerfugl.²³⁸ På 1700-tallet hadde man ikke tilstrekkelig kunnskap om denne metamorfosen, og ormenes opprinnelse var gjenstand for spekulasjoner. Det ene trykket har et tresnitt som viser fire ormer og et monstrøst, insektlignende vesen med stikkende øyne²³⁹ (Bilde 10).

Detaljnivået i illustrasjonen gir skillingstrykket et anstrøk av noe naturvitenskapelig. Slike topiske bilder som gjengir det visen handler om, er uvanlig for perioden. At skillingstrykket ble påkostet på denne måten, antyder at episoden med ormene ble ansett for å være oppsiktsvekkende. Sangens tittel, *En sandferdig*

Bilde 10: På tittelsiden til skillingstrykket knyttes forekomsten av ormer til sultkatastrofen i uåret 1742: En sandferdig Beskrivelse Om De adskillige Slags Orme, som paa Bøiden i Norge ved Christiania i dette indeværende Aar 1742. loed sig tilsyne, saa og en udførlig Beretning om den store Skade, slige Orme forarsagede Indvaanerne sammesteds, i det de opaad all den Velsignelse af Sæd, som GUD havde velsignet deres Marker med, hvorover endeel Mennesker og Qvæg eländig af Hunger maatte døe (NTNU Gunnerusbiblioteket).

Beskrivelse, peker dessuten mot at forfatteren har vært opptatt av å bli trodd. For å gjøre sangen ytterligere autentisk har forfatteren utstyrt skillingstrykket med en prosaberetning, som på saklig vis gjenforteller hendelsens forløp og konsekvenser.²⁴⁰

Når man åpner skillingstrykket og leser selve sangteksten, blir det tydelig hvordan den saklige, journalistiske og naturvitenskapelige inngangen til hendelsen blandes med en religiøs fortolkning. Forfatteren henvender seg til Gud i bønn om å gjøre slutt på lidelsen:

Du Orme her nedregne loed
 Der opaad Frugten, som er stoed,
 Lad Jorden bære Kornet frem,
 At vi maa Føden faae igien,
 Dit Navn vi derfor prise vil,
 Saa længe som vi ere til.

Forestillingen om at ormene regnet ned fra himmelen, knyttes her opp mot idéen om at naturkatastrofer er en straff fra Gud. Som i andre katastrofeviser tolkes denne hendelsen som jærtegn: «Snart bruger GUD den blodig Krig,/Snart dyr Tid, at hver jamrer sig./Snart Orme æde alting bort,/Og Hunger vores Liv gjør kort;/Det Norge nu forsøget har,/Hvor Orme gjorde alting bar.» Krig, ormer og dyrtid danner et mønster som leserlytteren skal fortolke som Guds straff over menneskene for deres synder. Det kan også tenkes at forfatteren har ønsket å knytte hendelsen med ormene til fortellingen om de ti landeplager i Andre Mosebok (8.2–3). Her fortelles det hvordan Gud straffet folket for å tvinge faroen, egypternes konge, til å la israelittene dra ut av landet. Flere av de gammeltestamentlige landeplagene involverer plagsomme skadedyr, slik som frosker, insektssvermer og gresshopper.

Det var ikke bare i de folkelige skillingsvisene at troen på at ormene ramlet ned fra himmelen kom til uttrykk. I uåret 1742 fikk den prominente teologen og vitenskapsmannen Erik Pontoppidan (1698–1764) tilsendt åmer og larver til undersøkelse til sitt oppholdssted i København, og ifølge én historiker stod han «meget nær den Opfatning, som Almuen i Norge hyldede, at de var komne med Nedbøren...ned fra Sneskyen».²⁴¹ En annen av samtidens vitenskapsmenn, medisinprofessor Georg Detharding, konkluderte med at det dreide seg om ordinære kålormer, men i et latinsk skrift han utgav i 1742, mente også han at

ormene opptrådte som «et Tegn og Vredens Ris».²⁴² Som følge av ormeangrepet bredte det seg en botsstemning over de verst rammede områdene. Den 9. juni 1742 ba biskopen i Akershus Stift, Niels Dorph, i et brev til danskekongen om at det skulle opprettes en ekstraordinær bededag på grunn av «Landets Hjemføgelse udi dette Aar ved Plage af onde og usædvanlige Orme, hvilke udi ubeskrivelig Mængde saaledes fortærer Engemarkerne».²⁴³ Den ekstra bededagen var, ifølge Dorph, ment å formilde Guds «retfærdige Vrede og afvende Landets velfortjente Plage».²⁴⁴

Skillingsvisene kan leses i forlengelse av denne vekkelses- og botsstemningen som preget Østlandet i 1742. I *En sandfærdig Beskrivelse* henvender forfatteren seg direkte til Gud med en bønn: «Ach! HERRe straf os ikke saa,/At vi af Landet gange maa,/For Hunger reent at falde hen,/Men giv os Føden dog igien,/Vi Vreden din, O! Fader seer,/O HERRe! straf os ikke meer.» Visen fremstår som en sanglyrisk versjon av hender som er foldet i bønn. Der hvor sultvisen fra samme år henvender seg til danskekongen med bønn om hjelp, viser denne sangen hvor sterke folk var i troen på at den Gud som hadde sendt ormene som straff fra himmelen, også var den som kunne få lidelsene til å opphøre.

Den andre skillingsvisen uttrykker en enda sterkere tro på at ormene er en straff sendt av Gud, slik det står på tittelbladet: *En Nye Viise, hvorudi forestilles et Exempel paa Guds Retfærdighed og Almagt, som sær eftertrykkelig er skeet udi Norge ved Christiania paa Bøiden 1742; da Gud har straffet en Deel af Landsens Indbyggere med nogle usædvanlige Orme, som har under- og omskaaren den velsignede Sommerens Sæd, som stod paa Marken meget hærlic hvorover mange Mennesker af Hungers Nød maatte ynkelig crepere.*²⁴⁵ Den tidligmoderne eksempelrasjonaliteten i katastrofesangene handlet om at noe partikulært ble brukt som eksempel for å statuere et allmengyldig poeng. I dette tilfellet er de usedvanlige ormene eksempelet på det allmenne poenget, om at Gud med sin rettferdighet og allmakt har straffet menneskene. Videre på tittelbladet står det at visen er trykt *til advarsel for den trygge Verden, der i mange Maader misbruger Jordens Grøde og Guds Velsignelser til Vellyst og et Overdaadigt Levnet, som de derved maatte lade sig bringe til en retskaffen og sand Omvendelse.* Slik som i sultsangene fra 1742 er straffen også her tilpasset forbrytelsen: Overdådig livsførsel straffes med hunger. I sangteksten spør forfatteren retorisk: «[H]vad har draget Riset frem?/Hvorfor tugter Himlen dem?» Svaret er en rasende tordentale over menneskets ødsling og grådighet:

See! Hvor lever Lækker-Bugen,
 Lader kræse hærlich op,
 Ingen Dag, der er i Ugen,
 Han jo svækker paa sin Krop.
 Mæsker sig med kostbar Mad,
 Holder sig saa Hierte-glad,
 Drikker ud de rare Vine,
 Tænker ey paa andres Pine.

Saadan bliver Herrens Gaver,
 Hvilke Jorden bærer frem
 Fyldte i de Stinke-Graver,
 Som der bæres paa af dem,
 Spørg nu ikke længer da,
 Hvor Guds Vreede kommer fra,
 Det er jo det slemme Væsen,
 Som der følger Drik og Kræsen.

Mangelen på måtehold gjelder ikke kun mat og drikke. Over flere strofer refses en mer kjødelig umoral, «horerie og andet meer» og de «kaade sind og kiød». I denne sangen kobles også selve landeplagen, ormene, til Guds straffedom. «Slige Orme aules der,/I det fæde Syndsens Lær,/Ingen dræbe vil de Slinger,/ Eller gjøre dem til Fanger.» Bildet er litt utydelig, men det antydes her at ormer og slanger representerer en ond og omseggripende kraft. Kanskje har Det nye testamentet og Johannesevangeliets fremstilling av slangen som satan vært en inspirasjon. Mer trolig har forfatteren hatt skapelsesberetningen i Første Mosebok i tankene – slangen i Edens hage som lurer Eva og Adam inn i syndefallet ved å lokke dem til å spise av den forbudne frukt på kunnskapens tre. Etter syndefallet kaster Gud en forbannelse over marken og straffer Adam til et liv der han må slite for føden. Dette er en bibelsk grunnhistorie som de fleste i 1742 nok har kjent til. I *En Nye Viise* fremstår den norske bonden som en slik slitende Adam etter syndefallet:

Tænk engang! Ved Sveed og Møye
 Lagde Bonden Sæden ned,
 Og i haabet skulle pløye,

For at saae dens Frugtbarhed;
 Tiden komme, med hvad skeer?
 Sæden den bedrøvet seer,
 Maatte den for Orme-Munde
 Bøye sig i hast til Grunde.

Det er altså ikke den norske bonden som mesker seg med overflod. Bonden er en helt, som likevel blir straffet hardt når Gud sveiper piskan og sender ormer som gjør sæden ufruktbar. Forfatteren av *En Nye Viise* er overbevist om at ormene har kommet fra oven, og denne sangen går lenger enn den første i å forsøke å overbevise også leserlytteren om at dette er et ubestridelig faktum:

Ormene, som himlen sendte
 (spørger hvem I spørge vil),
 Ere Landet ubekjendte,
 hielp nu Gud, hvor gik det til?
 Aldrig man saae deres Art,
 Hvor de kom blev tomt og bart,
 Herre Gud! Hvor Folk og Stæder
 For sit Brød og Føde græder.

I parentesen konfronteres de som eventuelt skulle stille seg undrende til hvorvidt disse ormene er himmelsendte; de kan bare spørre hvem de vil, det fins mange som kan bekrefte historien.

Begge sangene inneholder naturalistiske detaljer om de grusomme konsekvensene av sulten, som ormeangrepet har forårsaket. Det sultende folket «Bark af Træer sleed», og de måtte spise «vilde Rødder», heter det i *En sandfærdig Beskrivelse*. Sangene fremhever lidelsene til den sultende befolkningen. I *En Nye Viise* bruker forfatteren et gestisk språk for å skildre sultne kroppar som vrir seg i smerte: «Nogle rev af Kinden Blod,/Nogle sig ey trøste lod,/Andre med opragte Hænder/Suk paa Suk til Himlen sender.» Forfatterne trekker særlig frem barnas nød: «Det var bedrøvelig at see,/Hvorledes at Forældrene/Fra deres Børen maatte gaae,/Og Brød til dem ey kunde faae», heter det i *En Sandfærdig Beretning*. Visene formidler sterke bilder av kvinner som ligger på marken og forsøker å die døende spedbarn. Den første strofen er fra *En Sandfærdig Beretning*; den andre er fra *En Nye Viise*:

Ja megen Jammer man der saae,
 Hvorledes at de Mødre laae
 Paa Marken, og ved deres Bryst
 De spæde Børen havde kryst,
 Hvo kand beskrive all den Nød,
 Af Hunger laae de alle død'.

Barnet ved sin Moders Bryste
 Kraftes-løs faldt gandske hen,
 Hungeren dem saa forkryste,
 De sig reyste ey igien,
 Mandens Kinder blæge var,
 Intet han for Tanden har,
 Tienere med tørre Munde
 Maatte gaee, saasom de kunde.

Klimahistorikere har skrevet omfattende om uår, hunger og demografisk krise i årene 1740–42, og 1742 har blitt fremhevet som et særlig hardt år i Norge. Men ormene synes ikke å være en særlig utbredt del av historikernes forklaring på hvorfor matkrisen oppstod, og hvordan den artet seg. Antakelig har forekomsten av kålormer, vitenskapelig sett, ikke vært så alvorlig at den er verdt å nevne for flertallet av klimahistorikere. Men datidens vitenskapsmenn har altså tillagt ormeangrepet stor vekt som en av årsakene til hungerkatastrofen i 1742. Hva folk flest har trodd og tenkt, er vanskelig å vite. Men de fleste har neppe lest hverken Pontoppidans eller andres vitenskapelige beskrivelser av hendelsen. Imidlertid kan de ha hørt og sunget en skillingsvise om de «himmelsendte» ormene, og denne sanglyrikken kan slik ha bidratt til å befeste troen på ormenes innvirkning på hungersnøden. Når man er så hardt rammet, har det sikkert vært beroligende å ha en årsaksforklaring, tross alt. Sultesangene om kålormer har tilbudt både lærdom og trøst for sultne folk i en pågående krise.

«Omspendt af Hungers Pine» (Gudbrandsdalen, 1772–73)

«Gi oss i dag vårt daglige brød», heter det i den kjente bønningen Fadervår. Helt siden Norge ble kristent, har man bedt til Gud om å få slippe sulten. I Danmark-Norge på 1700-tallet har nok de fleste familier bedt bordbønn ved måltidet, eller de har sunget et bordvers på en enkel melodi. Kanskje har de holdt hverandres hender over bordet, eller så har hver enkelt foldet hendene i bønn.²⁴⁶ I ekstra harde uår må det ha virket som om Gud ikke hørte bordbønnene. I 1772–73 førte et år med misvekst og en ny kornkrise til at mange nordmenn ikke hadde mat på bordet. Korn er avhengig av god vekst og næring, væte, lys og god temperatur frem til modning. Frostnetter og dårlige somre kunne få fatale følger.

På tittelbladet til en vise trykt i 1773 spiller kornet hovedrollen: *De Norskes Sorg og Klage over Den bedrøvelige og dyre Tid, Som hærskede i Kongeriget Norge Ao. 1772 og 1773. Da Sæden, som stod saa dejlig og overflødig, blev af Natte-Kulde fordærvet, saa at paa mange Gaarder neppe en Tønde godt Korn er indhøstet.*²⁴⁷ Selve sulten nevnes ikke med ett ord, men for dem som gikk med tomme mager i disse årene, var det neppe noen tvil om hva denne visen handlet om. Tittelen inneholder en katastrofefortelling i miniatyr: Sæden stod frisk og sunn («dejlig og overflødig»), men så kom det nattekulde som medførte at avlingene sviktet. I visen om uårene i 1772–73 bygges det opp en kronologisk fortelling rundt sultkrisen. Fortellingen gir leserlytteren innsikt i sultkatastrofens årsaker og konsekvenser:

O HERre GUD! hvad Tider
 Er det vi lever i;
 Med Sorg og Trang vi strider,
 Og ingen Dag er frie.
 Just naar enhver formoder
 En god og frugtbar Høst,
 Fordobles Sørge-Noder,
 Og stor blir vores Brøst.

Augusti-Maanet tegnet
 Til et velsignet Aar,
 Men vores Haab det blegnet,
 Og et Uaar vi faar:

En Natte-Kulde kommer,
Som gjør vort Haab til Vand,
O! store Overdommer!
Du eene hielpe kand!

Til Straae blev Jordens Grøde,
Der nys sig tegne lod,
At blive Folkets Føde,
Og til Udsæd saa god.
Nu intet deraf bliver,
Folk det ey nyde kand;
Man nu til Qvæg det giver,
Som derved Føde fand.

Ja, Kornet fryser, visner,
Vi ingen Føde fandt,
Det i vort Hierte isner,
At Sæden saa forsvandt,
Ey Kiærne deri findes,
Som Føde give kand,
Og ey vil sammenbindes
Med Furru-Meel iblandt.

Til Fields har Folket ædet
Saa længe Furru-Brød,
De længe nok har vædet
Sin Kind for Hungers Nød,
De ventet Høsten skulde
Aftørre deres Graad,
Men see! uventet Kulde
Fordobler Sørge-Laad.

I den innledende strofen dramatiserer forfatteren fortellingen om uår og sult gjennom å fokusere på det sørgelige omslaget fra lykke til ulykke. Folket «formoder» at det skal bli en god innhøsting – alt lå til rette for det. Når det ikke går slik, «Fordobles Sørge-Noder», altså må sangen bli ekstra bedrøvelig.

Det tragiske omslaget fra lykke til ulykke er et velkjent grep i katastrofeviser, men det er ikke et typisk trekk ved sultviser. En hungerkrise mangler det plutselige og brå skiftet som kjennetegner andre typer av katastrofer. Men i denne sangen utnytter forfatteren det potensialet som ligger i å bygge opp en dramatisk historie rundt krisen som har rammet kornavlingene. Også billedbruken er mer gjennomført enn tilfellet er med en del andre katastrofeviser. I strofene over fremstår sultkatastrofen i 1773 som en liten fortelling om den lille istid: En uvanlig «Natte-Kulde» i august gjør at «Kornet fryser, visner» – det er en «uventet Kulde» som skaper uår, hunger og lidelse. Kulden gjøres samtidig til noe kroppslig og emosjonelt: «Det i vort Hierte isner, /At Sæden saa forsvandt.» Detaljnivået i beskrivelsene av hva som skjedde, er slående: Nattekulden har gjort at kornet har fryst og visnet, og kornet mangler kjerne og kan kun gis som dyrefor. Folket må klare seg med «Furru-Brød». Sulten tærer på utmagrede kropp.

Slik tilfellet var med sultsangene fra 1742, har også denne visen en tiltaleform hvor det lyriske jeg skriver seg inn i krisen, i et kollektivt «vi». Skillingstrykket har ingen forfatter på tittelbladet, og det er uklart om han eller hun selv sultet. Men i sangen skapes det et *sultens fellesskap* som blir særlig sterkt når leserlytteren bønnfalles om hjelp, gjennom at det stilles en rekke spørsmål:

Hvor skal vi os henvende
 I et udtæret Land?
 Hvo vil os Hielp tilsende,
 Da faa kun hielpe kand?
 En Rekke-Rad her findes
 Af mange Trængende,
 At man kan neppe mindes
 Saa stor Fortegnelse.

Spørg Øster og spørg Vester,
 Spørg Sønder og spørg Nord,
 Spørg Fogder og spørg Præster:
 Er Norges Trang ey stor?
 Jeg troer, de nok skal svare:
 Her er en slet Tilstand,
 Og skal det længe vare,
 Da faa kun hielpes kand.

Her heele Sogn er øde,
 Som før var i stor Flor,
 Nu mange mangler Føde,
 Hvor Forraad var i Fior:
 Udsæden er fordærvet,
 Og Høsten blev heel slæt,
 Af hvad man surt erhværvet,
 Man ey kan blive mæt.

Her fremstår sultkatastrofen i 1772 som en nasjonal krise som legger hele sogn øde, og som rammer i øst, vest, sør og nord. «Den Nød som Norge trykker/ Er u-udsigelig./Og mange slags Ulykker/Vil deraf reise sig», heter det i en annen strofe. Også i sangtittelen fremstilles dette som en nasjonal katastrofe: *De Norskes Sorg og Klage over Den bedrøvelige og dyre Tid, Som hærskede i Kongeriget Norge*. I virkeligheten var ikke alle områder like hardt rammet av sultkrisen på 1770-tallet. I nord og i vest, og særlig i kystnære strøk, overlevde folk på fisk. Det var først og fremst Østlandet som var hele landets kornkammer, og dette ble dermed den regionen som fikk de tøffeste tidene både i uårene 1740–43 og i 1773. Det danske kornmonopolet i årene 1735–1788 rammet særlig stiftstamtene i Akershus og Agder. Etter de langstrakte geografiske sveipene zoomer da også skillingsvisen etter hvert inn på enkeltregioner. «I føde-rigest Egne/Omkring ved Gulbrandsdal,/Maa nu saa mange blegne./Og lide Hungers Qval». I de følgende strofer berettes det om en hendelse i Kongsvinger i Hedmark (nå en del av fylket Innlandet), som er verdt å sitere i sin helhet:

Stor Nød og Jammer høres
 Nu baade hist og her,
 Saa Hiertet i os røres
 ved slige Hændelser.
 Fra Hedemarken siges,
 En Huusmands-Kone der
 Har dræbt fiir' Børn tillige,
 Hvortil hun Moder er (*).

(*) Dette er skeet paa et Stæd, kaldes Winger, som grændser til Hedemarken, ved St. Hansdags Tiid 1772.

Hun længe har omstrippet
 For en Mundbid at faae;
 Men det for hende glippet,
 Maae hiem tomhændet gaae.
 Hun hos sin Naboe-Kone
 Sidst bad om en Klib Meel,
 Som haarde Ord lod tone:
 Hun har sit nødig selv.

Da Manden dette hører,
 Han saa paa Tungen faaer:
 Det Ney hans Hierte rører,
 Og intet Got ham spaaer:
 Hvad skeer! De monne sende
 Lidt Mad til Qvinden hen,
 Men finder dog ey hende,
 Fiir' Børn laae død' igjen.

Omsider fandt man hende,
 Da Hun bekiende maa,
 Hun selv mon Livet ende
 Paa sine fire Smaa;
 Thi da hun finder sine,
 Nu hun kom hiem igjen,
 Omspendt af Hungers Pine,
 I Graad Hun smeltet hen.

Hun sig og sine skuer,
 At døe af Hungers Nød,
 Og for slig Ende gruer;
 Men hvo var det som bød:
 En Moder Morder være
 Og myrde fire Smaa?
 De trende mindste ere
 Dem som først lide maae.

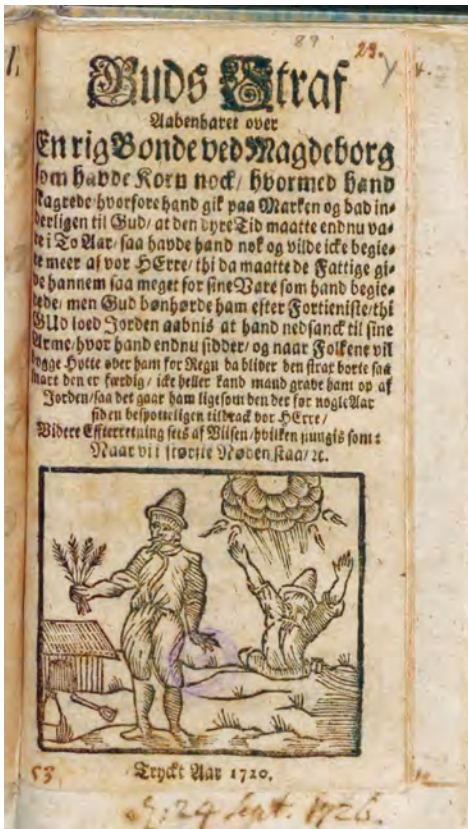
Men see! den fjerde Pode
 Saa ynksom for sig bad:
 Spar dog mit Liv, o Moder!
 Jeg skal ey beed' om Mad.
 Med Mandens Øxe giver
 Hun Sønnen syv Gang Stød,
 Hvor saare Han sig giver,
 Han dog ey Livet nøed.

Tænk, naar en Moder myrder
 Dem Hun til Livet bar,
 Da meer end tunge Byrder
 Hende omringet har.
 Hun faaer vel derfor lide,
 Man tviler ikke paa,
 Dog kan vi deraf vide,
 Hvad Kaar her være maae.

Forfatteren formidler en hendelse med følgende kronologi: En fattig firebarnsmor streifer tiggende om etter mat og får et kaldt avslag av nabokonen når hun spør om litt mel. Nabokonens mann er mer bløthjertet, og han sender noen med mat til den fattige morens hjem. Der finner man de fire barna myrdet. Moren innrømmer etterpå drapet, og nå kommer flere grusomme detaljer: De tre yngste ble drept først, mens den eldste sønnen ba for sitt liv og bedyret at han aldri mer skulle tigge om brød. Han ble slått ihjel av sin mor med sju økseslag.

Den innskutte noten (*) som angir tid og sted for den fryktelige hendelsen – rundt St. Hans på Winger, altså datidens Kongsvinger – antyder at historien er sann. Historiker Ole Andreas Øverland skriver at «I Kongsberg Provsti fandt det frygtelige Tilfælde Sted, at en Moder, som af Mangel og Elendighed var bragt til den yderste Fortvilelse, dræbte først sine 3 Børn og derefter sig selv».²⁴⁸ Det kan dreie seg om samme sak. Uavhengig av om historien er sann eller ikke, er det verdt å reflektere over *hvorfor* forfatteren har valgt å bruke så mange strofer på en innskutt historie – dette er et uvanlig trekk for sanger om katastrofer gjennom hele perioden. Beretningen om den sultende firebarnsmoren som ble morder, kan leses som en iscenesettelse av hvilke grusomme konsekvenser uår og hungerkriser kunne få for dem som var hardest rammet.

Forfatterens blikk på kvinnen er preget av varme og sympati. Hun «smeltet» hen i gråt ved synet av sine sultende barn, og ifølge sangens logikk er ugjerningen et barmhjertighetsdrap, som begås for å la barna slippe å seigpines. «Døe af Hungers Nød» skal de uansett. I den siste strofen kommer historiens moral: Når en mor utfører den mest unaturlige ugjerningen som tenkes kan, ja da kan man kanskje fatte hvilke «meer end tunge Byrder» sulten medfører, og hvilke «Kaar her være maae». Forbrytelsen er, ifølge sangens etiske logikk, egentlig en familietragedie. Det er *hungeren* som er morderen, ikke moren. Dette er kanskje det nærmeste man kommer en type sosial kritikk i sultsangene som fins bevart i Norge.

Bilde 11: En dansk skillingsviser (1720) om en gjerrig bonde som ble slukt av jorden i Magdeburg i Tyskland (Det Kongelige Bibliotek i København).

I strofene over er det den øksemyrdende moren som er hovedpersonen, og som leserlytteren oppfordres til å sympatisere med. Men vi møter også en usympatisk motpart til hovedpersonen, nemlig den gjerrige «Naboe-Kone» som med «haarde Ord» meddeler at hun ikke vil dele «en Klib Meel». I en annen strofe retter forfatteren en pekefinger mot de som ikke deler, de som «Brødkurven høit ophænger». Moralen her kan spores til det bibelske påbudet om å *elske sin neste som seg selv*, som figurerer flere ganger i både Det gamle og Det nye testamente. I engelske bibeloversettelser har påbudet blitt til maksimen «love thy neighbour as thyself», også kjent som *den gylne regel* i en rekke religioner. Hvis vi gjør en avstikker utenfor Norge, finner vi en særegen sjanger av tidligmoderne tyske sanger som den tyske

renessanseforskeren David Lederer har kalt «ballads of hardheartedness».²⁴⁹ I tyske billighetstrykk, pamfletter og ballader skrevet under sultkatastrofer på 1500- og 1600-tallet, berettes det om lignende hendelser som Kongsberg-tragedien. Også i tyske ballader «frikjennes» en morderisk mor eller far, til tross for at de har utslettet hele sin familie og, i noen tilfeller, også begått selvmord etter å ha myrdet sine barn.²⁵⁰ Skylden plasseres hos en gjerrig (oftest velstående) nabo som ikke ville dele brødet, og som derfor brøt det bibelske påbudet om å elske sin nabo som seg selv.

I flere av disse tyske sangene tar historien en melodramatisk og fantastisk vending idet den gjerrige naboen oppsøkes av djevelen, eller enda vanligere, idet selve *jorden* åpner seg til et synkehull som drar den gjerrige naboen ned til helvete hvor han eller hun slik får en passende straff for å bryte Bibelens påbud. Lignende historier fins også i et utvalg danske skillingsviser om sult. I en av dem (bilde 11) fortelles det om en tysk bonde som ble straffet for sin grådighet ved at han ble trukket ned i et synkehull. Antakelig dreier det seg om et vandremotiv som har reist på tvers av Europa, og som viser hvordan sult har gitt næring til folkelige trosforestillinger:

Guds Straf Aabenbaret over En rig Bonde ved Magdeborg som havde Korn nock, hvormed hand skagrede, hvorfore hand gik paa Marken og bad inderligen til Gud, at den dyre Tid maatte endnu vare i To Aar, saa havde hand nok og vilde icke begiere meer af vor Herre, thi da maatte de Fattige give hannem saa meget for sine Vare som hand begierede, men Gud bønhoerde ham efter Fortieniste, thi Gud loed Jorden aabnis at hand nedsanck til sine Arme, hvor hand endnu sidder ... og naar Folkene vil bygge Hytte over ham for Regn da bliver den strax borte saa snart den er færdig, icke heller kand mand grave ham op af Jorden, saa det gaar ham ligesom den der for nogle Aar siden bespotteligen tildrack[?] vor Herre. Videre efterretning sees af Viisen, hvilken siungis som: Naar vi i største Nøden staa. Tryckt Aar 1720.²⁵¹

Den rike bonden i Magdeburg har altså spottet Gud ved å be om at uårene vedvarer, fordi han slik kunne øke sin fortjeneste ved å selge korn og andre varer til en høy pris.²⁵² I sangen står det at bondens «Øjen og Mund» var «umættelig», og at han hadde glemt «hvor mange Fattige lider nød/Hvor mange leeder om daglig Brød.//Hvor mange Faderløs Skrig/Og Enkers Suk i himlen sig/Trenger til GUD om daglig Brød/Af Frygt for Hungers haarde

Død». Sangen viser ikke til noen konkret sultkatastrofe på tittelbladet, men den er trykt i 1720, i en periode under den lille istid hvor lave temperaturer og mye regn flere år på rad ødela avlinger og medførte uår. I 1720 nærmer det seg også slutten for den store nordiske krig (1700–1721), hvor blant andre danskene led store tap. Som jeg skriver om senere i boken, ble det i akkurat disse tiårene trykt særlig mange jærtegnsviser om ulike typer naturkatastrofer. I en annen dansk vise trykt i 1720 hører vi hvordan sultrammede i en tysk landsby opplevde at Gud omskapte et fjell til mel.²⁵³ Disse sangene kan leses som folkelige bearbejdelser av angsten og lidelsene som krig og sult førte med seg. For den gjerrige bonden i Magdeburg gikk det heller ikke særlig godt. «Thi GUd fortørnet blev» av bondens grådighet, «og Jorden aabnedis hand sank ned/Med heele Krop til Armene/Der staar hand over til Skreckelse». Den grådige bonden ble stilt ut til spott og spe, som i en gapestokk, slik tresnittet på tittelbladet viser (bilde 11).

Tilbake til sultvisen fra 1773. I denne dømmes ikke den hardhjertede nabokonen fra Kongsvinger riktig så hardt. Hun beskrives jo også som fattig, «hun har sit nødig selv». Episoden med den sultende mordermoren er et nødop fra forfatteren om at en hungersrammet befolkning trenger hjelp. Historien fra Kongsvinger brukes som et didaktisk eksempel på et *worst case scenario* og som en advarsel: Hvis ikke hungeren stilles, kan flere slike familietragedier inntreffe. Og det var nok av tragedier å ta av i virkelighetens Kongsvinger – et av de verst rammede områdene i hele Europa. I 1773 omkom hver tiende innbygger her; samme år døde over halvparten av alle nyfødte i sitt første leveår.²⁵⁴ I følge historiker Ståle Dyrvik måtte man begrave opptil tre barn i kisten sammen med en voksen, for å spare begravelsesomkostninger og for å redusere arbeidsfravær ved begravelser.²⁵⁵

Myndighetenes avhjelping i tragedien som utspant seg, var minimal etter en moderne målestokk. Men det fantes noen hjelpetiltak. I de ni siste strofene av sultvisen handler det om disse, og her takkes den danske monark, et trekk som også fantes i sangene om sultkatastrofen på 1740-tallet. Beskrivelsene av danskekongens innblanding er forbløffende konkrete på hva som er gjort, og hvilken positiv virkning inngrepene har hatt. «Han Premier udsætter/For dem, som kommer her/Med Havre, Byg, og lætter/Nu Landets Trang i sær». Kanselliet i København sendte tønner med rug og havre til Norge våren 1773.²⁵⁶ I en annen strofe nevnes en knollvekst som skulle få en viktig rolle i Norge i tiårene som fulgte:

Kartofler ogsaa hører
 I Premiernes Lav,
 For dem, som hid henfører
 En Qvantitet deraf.
 De tienlig er til Føde,
 Som og til Meel og Brød;
 De kan paa Kornet bøde,
 Og lindre Hungers Nød.

I Norge forbindes poteten først og fremst med 1800-tallet, hvor den av historikere kalles den aller viktigste enkeltfaktor bak befolkningsvekst og økende velstand i dette århundret – det heter seg at for folk flest var poteten av større betydning enn grunnloven av 1814.²⁵⁷ Poteten ble innført til Norge fra Tyskland allerede på 1750-tallet, men det var først godt inn på 1800-tallet at poteter ble viktig næring i tillegg til korn. Når poteten figurerer i et skillingstrykk fra 1773, er dette altså en tidlig benevnelse av det nye næringsmiddelet. Det er også et eksempel på at katastrofesanger kan være pragmatiske. I strofen blir det tydelig hvordan man brukte poteten som en erstatning for mel til å lage brød. Det var først på 1800-tallet at man begynte å bruke poteten slik vi gjør i dag, til å kokes som en del av et varmt måltid.²⁵⁸

I de videre strofene hylles «DanKongen» med svulstige vendinger, og nordmenn blir bedt om å være «patrioter». Dette handler neppe kun om smiger og smisk. Snarere kan det leses som en bønn om hjelp i en vanskelig tid. «Vi trøster os i Møye,/At Kongen har os kiær,/Han tørrer Graad af Øye,/Og Omsorg for os bær.» I sangen fremstilles kongen som «vores Fader», en kjærlig farsfigur. I 1773 er det Christian VII som sitter på tronen. Dette er monarken som i ettertiden er mest kjent for sin sinnssykdom og sin manglende evne til å styre sitt tvillingrike. Visen er utgitt kort tid etter at kongens livlege, Johann Friedrich Struensee (1737–1772), ble henrettet, den 28. april 1772, for å ha overtrådt kongeloven og krenket dronningen. Struensee hadde stor innflytelse over kongen, og i årene 1770–72 var han i realiteten makthaver i Danmark-Norge. I ettertid er han hyllet som en opplysningshelt og en radikal politisk reformator, men i samtiden rådde en sterk, folkelig opposisjon mot Struensee, særlig etter at hans forhold til dronning Caroline Mathilde ble kjent i offentligheten.

Skillingstrykket viser ikke til den politiske skandalen, men de sterke hyllestene til kong Christian VII og oppfordringene til patriotisme etterlater liten

tvil om hvor forfatteren står. Sultsangen inneholder et par strofer hvor arveprins Frederik bringes inn i de royale hyllester: «Prints Fridrik ogsaa stræber,/At søge Norges Vel,/Den Falske selv sig dræber,/Som søger dets Uskiæl.» Frederik (1753–1805) var Christian VII's bror, og han var en av de ledende menn i opposisjonen mot Struensee. Når han figurerer i skillingstrykket, kan dette leses som et forsiktig uttrykk for støtte til kongehuset i den ferske politiske skandalen om Struensee i København. I sangen gjøres han også til helt fordi han har satt inn tiltak mot korrupsjon:

Betienterne Han lover,
 At see paa Fingrene,
 Saa ingen sig nu vover,
 At egennyttig tee.
 Han har de Norske kiære,
 Og Han en Præses vil
 I deres Sælskab (*) være.
 Vi har Tillid dertil:

*Den Kongel. Norske Videnskabers.

«Betienterne» her kan for eksempel være småborgere involvert i handel, toll og skatteinnkrevning. Noten (*) viser til det som skulle skje samme år: Prins Frederik ble utnevnt til preses i Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab i Trondheim. Dette er det samme selskapet som senere skulle komme til å arkivere skillingsvisen om sultkrisen.

«Mange sultne Buge» (Trøndelag, 1784)

Fra korn uten kjerne, kålormer, barkebrød og poteter, til en mor som myrder sine barn, en gjerrig bonde som trekkes ned i et synkehull, stormaktspolitik og kongehus: Sangene ovenfor har et vidt tematisk spenn, og de uttrykker en omsorg for de fattiges lidelser samtidig som de smiser hemningsløst for den øvrigheten som satt med bugnende brødfat mens folket sultet. I Audun Dybdahls bok om norsk klimahistorie gjennom 1000 år blir 1700-tallet

omtalt som «et sekel kjennetegnet av katastrofale kriser».²⁵⁹ Det er særlig to perioder som stikker seg ut som de aller verste, 1740–42 og 1772–73 – de to periodene som er skildret ovenfor. Den neste store hungerskrisen brøt ut som en konsekvens av et stort vulkanutbrudd på Island sommeren 1784. Et åtte måneder langt utbrudd fra vulkanen Laki førte til en av de alvorligste klimatiske og sosiale hendelser i Europa i det siste årtusenet: Tusenvis av mennesker i mange land døde etter å ha pustet inn giftig svovelrøyk. I tillegg førte vulkanutbruddet til flere år med ekstreme klimaendringer og en nedkjøling av hele den nordlige halvkule.²⁶⁰ Dybdahl skriver at dette ble kjent som «Det store froståret». Kalde og lange frostvintre i 1784 og 1785 førte til at kornet frøs i mange europeiske land.²⁶¹

Også i Norge var det mange som led under sviktende kornavlinger i disse årene. Denne gangen gikk det særlig hardt utover det nordenfjeldske Norge. I Trøndelag var sulten så ille at bønder måtte lage flatbrød av mark.²⁶² I et skillingstrykk om sulten i 1784 trekkes nettopp denne regionen frem: *En Ny Vise, Om den store Guds Straf, som tildrog Sig 1784 hele Nordenfjelds, Da Kornavlingen, Som for Menneskernes Øjne vistest meget God, blev af Kulde og slem Vejr Fordervet og reint uduelig*.²⁶³ Videre ned på bladet står det at sangen er «Enfoldig forfattet af den blinde Dreng Christen Olsen Tiendboen». Han skrev flere katastrofesanger (se side 282), og han var hjemmehørende på Fosen.²⁶⁴ Ifølge Dybdahl var Fosen den regionen som var verst rammet av hungersnød i disse årene.²⁶⁵ Den blinde forfatteren befinner seg altså midt i sultkatastrofens episenter når han skriver sin vise, og som blind kan han ha vært en av dem som ikke hadde mat på bordet. I en av strofene ber han Gud om å bli velsignet og frelst, «Som her i Mørket vandre skal/I alle mine Dage» i «Hungers Nød og Plage».

Tiendeboens skillingsvise er forøvrig likeså skarp i tonen som sultesangene fra 1740-tallet. Forfatteren mener at Gud har sendt hungersnøden for å straffe folket for manglende måtehold og syndefull adferd. Han fremhever særlig sine medmenneskers *utakknemlighet* overfor Gud som årsak til sultkatastrofen. Når jorden ikke gir mel til brød, er jo nordmenn velsignet med en annen av naturens ressurser:

See, i den dyre Korntiid,
Som her var udi Landet,
Har Gud af Havet sendt os hid
Velsignelser, af Vandet;

Naar han sin milde Haand lod op,
 Da mættes hver en hungrig Krop,
 Enhver sin Føde haver.

Dog er Folk utakknemmelig.
 Naar de er bleven mætte,
 De findes saa fortredelig,
 Begierlig efter Trette;
 Naar de har spist sig mæt af Brød,
 Da glemme de sin forrige Nød,
 Og Gud tilsidesette.

Gud har sjenerøst skjenket fisk til havet, men Tiendeboen mener at folk spotter Gud gjennom manglende takknemlighet og måtehold, og med bannskap, fyll og rus. Et slikt misbruk av Hans gaver «fortørne» Gud: «Naar de Guds Gaver misbruge saa,/Da maae Gud fra os rykke/Hans Gaver og Velsignelser/Og lade Melankolidelser». I en strofe påpeker Tiendeboen at disse «Melankolidelser» går særlig utover de som er nederst på rangstigen: «Her faaer mangel fattig Lem/For deres Ondskab bæve,/Naar Herrens Vrede breder/Med Hevn udad det høje,/Med Hunger og den dyre Tid,/Som Gud nu sender til os hid,/Hver haarde hals at bøje.»

Bak Tiendeboens skarpe ord fins det, som alltid i de mest religiøst orienterte katastrofevisene, et genuint ønske om å formidle hva som må til for å unngå Guds vrede i fremtiden. Foruten å avstå fra lastefull adferd mener forfatteren at alle må etterstrebe måtehold gjennom å *legge seg på minne* de tidligere hungerkatastrofene som har rammet dem. I strofen over heter det at folk glemmer «sin forrige Nød» så snart de er mette. Denne sultens forglemmelse opptar forfatteren:

Om Gud i Aar og giver Brød,
 Lad det da ej misbruges;
 Men kom ihug vor forrige Nød,
 Hvor mange sultne Buge,
 Som her maae vanke Landet om,
 At søge Føde i hvert Rum,
 Og prøve fremmede Duge.

Også i årtiene som fulgte etter krisen i 1784, måtte nordmenn «prøve fremmede Duge». Men i løpet av 1800-tallet gikk det i Norge stadig lengre tid mellom alvorlige uår og påfølgende hungerkatastrofer. Jeg har heller ikke funnet noen skillingsviser fra 1800-tallet om uår og sultkatastrofer. Avgrensningen i tid for akkurat denne sangtypen viser hvordan massedød som følge av hungersnød først og fremst er knyttet til det førindustrielle samfunnet. Ifølge Audun Dybdahl fikk uår og sult mindre alvorlige følger allerede på begynnelsen av 1800-tallet, blant annet på grunn av mer varierte næringsmidler, slik som økt potetdyrking, og dessuten bedre helsetilstand og mer kunnskap om hygiene.²⁶⁶

Det kan også være andre grunner til at sult ikke er et fremtredende tema i katastrofesanger på 1800-tallet. Historiker Olav Randen påpeker at sulten i stor grad er en «gøymt og gløymt» del av norsk historie fordi «det meste av historia blir sett ovenfra meir enn nedanfra, og svolten ramma dei på botnen i samfunnet».²⁶⁷ I tillegg til at det er få skriftlige kilder fra allmuens perspektiv, er sult som fenomen sparsomt skildret i malekunsten på 1700- og 1800-tallet. Randen mener dette skyldes at sult i stor grad har vært ansett som et privat anliggende, og at det ofte har vært forbundet med skam og nederlag.²⁶⁸ Her kan det tilføyes at sult var en *hverdagsrealitet* som ikke hadde den dramatiske nyhetens interesse, og som derfor ikke så ofte var gjenstand for maleriske skildringer eller dramatiske historier i skillingsviser. Dette kan forklare hvorfor det bare fins en håndfull bevarte sanger om sult, til tross for at disse krisene har tatt mange flere menneskeliv i Norge enn de andre katastrofene til sammen. De sultvisene som er bevart, beskriver perioder hvor hverdagshungeren vippet over i demografiske kriser og dermed angikk samfunnet som helhet. I dag kan tonene og ordene fra sultvisene være en sterk påminner om en norsk virkelighet som ligger fjernt fra vår egen hverdag i et av verdens rikeste land.

KAPITTEL 5

Bakken bevrer: Jordskjælv

«Med Jordskælv, som et Underværck» (Tyrkia, 1719)

Året er 1719. Fra et trykkeri i København publiseres et skillingstrykk som handler om *En Meget grusom og sandfærdig Beretning, Om et forferdeligt Jord-Skælv, Som skeede i disse Dage oppe i Tyrckiet i en Bye, kaldet Smol, liggende 2. Miile fra Constantinopel, og ruinerede 1000. Huuse.*²⁶⁹ Allerede i sangens tittel blir det klart at det her dreier seg om en eksotisk utenlandshendelse – en begivenhet som fant sted fjernt fra et dansk-norsk publikum. Saksopplysningene er omtrentlige – «i disse Dage», «oppe i Tyrckiet». Samtidig opererer forfatteren som en *reiseguide* som angir avstanden fra den ukjente byen Smol til en mer kjent by, Konstantinopel. Og Konstantinopel har kanskje en skandinavisk leserlytter på 1700-tallet hørt om. Men kan hun tro på at det skjedde et *grusomt* og *forferdelig* jordskjælv her, så langt borte fra det hun selv kunne erfare? Forfatteren har føyd til ordet «sandfærdig» på tittelbladet, antakelig i et forsøk på å overbevise en kritisk leser om at det han nå skal fortelle om, faktisk har skjedd.

Den 25. mai 1719 ble store deler av Konstantinopel ødelagt, førti moskéer ble lagt i grus, og et ukjent antall mennesker omkom.²⁷⁰ *En Meget grusom og sandfærdig Beretning* er den eldste skandinaviske skillingsvisen jeg har funnet

som skildrer et jordskjelv. I de sju strofene fortolkes jordskjelvet som et jærtegn: «Guds Finger lod sig see fuld stærk/Og Smol saa grusom rörde/Med Jordskæl, som et Underværck/At Folk det langt fra hørde.» Forfatteren bruker også sanselege virkemidler – det henvises til både det som kan ses, Gud som har rørt med sin finger, og det som kan høres. Sangens utfordring var at katastrofen hverken *kunne* høres eller erfares for et dansk-norsk publikum. Det løser forfatteren med å henvende seg direkte til leserlytteren med en oppfordring:

Sæt dig dog for, din Vantrofeyl
 Af hjertet at forsage,
 Sæt dig for Øyne som et Speyl
 Dend Tyrkisk Landeplage:
 Tænck kun, Det var en Vantroaul,
 At der paa Tyrkens Bunde
 Saamangt et hus med top og taul
 Blev Ødelagt i Grunde.

Oppfordringen om å *speile* seg i den tyrkiske landeplagen – altså å holde katastrofen opp som et speil for sine egne feil og synder – er antakelig inspirert av de mange bibelstedene som bruker speil som en metafor for troens selvransakelse.²⁷¹ En slik billedbruk kan være et forsøk på å minske avstanden mellom hendelsen og den skandinaviske leserlytteren. Men sangen inneholder også ordbruk og bilder som gir uttrykk for det man litt forsiktig kan kalle en tidligmoderne fremmedfrykt: Ordet «Vantro» går igjen i strofen over, og det viser antakelig til de «vantro» muslimene. I avslutningsstrofen kommer en oppfordring om å «Lær da/du kiære Fødestaun/Af for omrørte smerte/At du ey under Christennaun/Maa bære Tyrkisk Hierte». Å *bære tyrkisk hjerte* kan antyde noe om å være kaldhjertet, som de tyrkiske barbarene. Hva kan disse bildene bety, og hva har de å gjøre i en skillingsvisse om et jordskjelv?

Sangen er laget i en periode hvor det rådde en sterk frykt og avsky for muslimer generelt, og tyrkere spesielt.²⁷² Fordommer mot muslimer i det tidligmoderne Skandinavia handlet om kristendommens dominans, og den sterke overbevisningen om at den kristne tro var den eneste sanne og rette tro. Tyrkerfrykten var en blanding av fordommer, rasisme og uvitenhet, sammen med mer eller mindre begrunnet angst som følge av flere hundre år med en lang rekke blodige religionskriger mellom muslimer og kristne.²⁷³ Det osmanske riket var på

denne tiden kjent som et mangehundreårig maktsentrum med mye rikdom. Datidens tyrkerfrykt speiler både en fascinasjon og frykt for «den andre». Flere skillingsviser fra 1800-tallet har illustrasjoner som kan ligne på det som i dag kalles Muhammed-karikaturer. I tidligmoderne viser har det antakelig vært nok å bare benytte ordet «tyrker», slik sangen om jordskjelvet gjør, for å vekke frykt i leserlytteren, og for å minne om at Gud straffet alle de som hadde feil tro, eller som var svake i troen.

«Den høyeste lod skælve Jorden» (Peru, 1746)

Den straffende Gud rystet jorden i flere verdensdeler utover på 1700-tallet. I et dansk skillingsstrykk står det om *Guds forunderlige Domme, Betragtede*

Bilde 12: Et dansk skillingsstrykk om jordskjelvet i Peru i 1746 (Det Kongelige Bibliotek i København).

*Ved det forskrækkelige Jordskælv, Hvorved den store, rige og prægtige Stad Lima, Hoved-Staden i Kongeriget Peru udi Synder-America som reent er undergaaet, at ikke ringeste Spor deraf er mere at see.*²⁷⁴ Også her opererer forfatteren som en reiseguide eller en geografilærer, som peiler ut det fjerntliggende stedet for skandinaviske leserlyttere som kanskje ikke hadde hørt om byen Lima eller om landet Peru. Trykksiden (bilde 12) er preget av et tresnitt som forsøker å visualisere katastrofens kaos i et lidelsestablå: mennesker som kjemper for livet, med opprakte hender mot den himmelen som straffer dem med naturkatastrofen. Tresnittet viser kirker og klostre i ruin, ødelagte bymurer og skip i opprørt hav. Øverst i begge hjørner er to kjeruber som fra sine skyer blåser voldsomme vinder ned over byen – en sjelden visualisering i katastrofesangen av forestillingen om guddommelig eller mytisk inngripen ved naturhendelser.

Jordskjelvet som rammet 28. oktober 1746, målte 8,7 på momentmagnitudeskalaen – det største noensinne målt i Peru.²⁷⁵ Skjelvet varte bare i tre til fire minutter, men det skapte en 24 meter høy flodbølge som knuste havnebyen Callao. I overkant av 6000 mennesker døde. Jordskjelvet ble etterfulgt av et voldsomt uvær med storm og torden. I sangteksten møter vi dette brutale mangfoldet av naturhendelser som Herren lot straffe Lima med denne dagen: «Jordskælv var det ey allene,/Som tilsendt blev af Herrens Haand,/Thi Storm og Uver var' ey sene,/At kaste Skibe udi Land.» Sangen beskriver det gudsendte jordskjelvet i uhyggelige vendinger. «Den høyeste lod skælve Jorden,/Afgrunden maatte aabne sig.» *Avgrunn* kan naturligvis betegne en kløft i konkret, geologisk forstand, men det har også en overført betydning, knyttet til dødsriket, helvetet og religiøs fortapelse. I strofen over skal antakelig leserlytteren gysende se for seg nettopp denne fortapelsen. For etter at forfatteren har listet opp alle de mange kirker og klostre som falt i grus på grunn av Guds vrede, spekulerer han over hvordan det mon stod til med *troen* i dette katolske landet langt borte:

Dog Guld og Sølv er ey at agte,
Langt meer er Folkets Salighed:
Thi lader os med Fliid betragte,
Hvor hastig disse kom afsted.
Til Poenitentse fandtes her
Ey megen Tiid og Stunder meer.

Hvor mangel i sin Synde-Dvale
 I denne Skynding kom afsted,
 Som derfor i de mørke Dale
 Maa pines i al Evighed?
 Kuns faa har sig i Tanker sat,
 At det var deres sidste Nat.

Gullet og sølvet handler antakelig om de store verdiene som gikk tapt i jordskjelvet. Men det kan også være en henvisning til samtidens fortolkning av hendelsen: Både i og utenfor Peru ble jordskjelvet satt i sammenheng med innbyggernes prangende livsførsel og forføngelighet.²⁷⁶ Særlig ble kvinnene kritisert for å ha adoptert franske kjolemoter, og man tenkte at Gud slik hadde sendt sin straffedom for å minne peruanerne om å vende tilbake til en mer ydmyk livsvei, i tråd med kristen og katolsk lære. Innbyggerne i Lima hadde neppe praktisert pønitenens, altså angerbot, mener sangforfatteren. Derfor spør han seg nå om disse som sover i «Synde-Dvale», for alltid pines i mørke daler – antakelig en billedlig omskriving av at de døde katolske peruanerne har havnet i helvete.

Skillingsvisen om jordskjelvet i Lima er, i likhet med visen om Tyrkia-skjelvet, et eksempel på hvordan utenriksanger var raskere til å sende de annerledestroende katastrofeofrene inn i fortapelsen enn tilfellet var med sanger som handlet om lokale hendelser med lutherske skandinaver. Men sangen om skjelvet i Peru er likevel opptatt av å gjøre den fjerntliggende hendelsen relevant for et skandinavisk publikum. «Kom Menneske, betragt de domme,/Hvorned dig Herren straffe kand!» heter det i åpningsstrofen. «Her er et Speyl for os at skue,/Betænk det hver i al sin Tiid.» Leserlytteren bes om å ikke lukke øynene for hva jordskjelvet kan bety også for den som bor langt unna Peru. Slik holdes altså hendelsen opp som et eksempel på hvordan Gud straffer menneskene med naturkatastrofer for å minne dem om å vende om i tide: «Hand os paa andre lader see/Exempel til Omvendelse.» Katastrofen gjøres skremmende og relevant for et hjemlig publikum ved at leserlytterne bes om å betenke sine egne synder for å unngå en lignende straff fra Gud: «Lad Lima ringe for dit Øre/Betænk hvad HErren gjorde der.» Også melodien som er oppgitt på tittelbladet, kan ha hatt som funksjon å trekke jordskjelvet nærmere et skandinavisk publikum: «Hvo som Gud eene lader raade», også kjent som «Hvo ikkun lader Herren raade», er skrevet av den tyske salmedikteren Georg Neumark i 1641.²⁷⁷ Dette

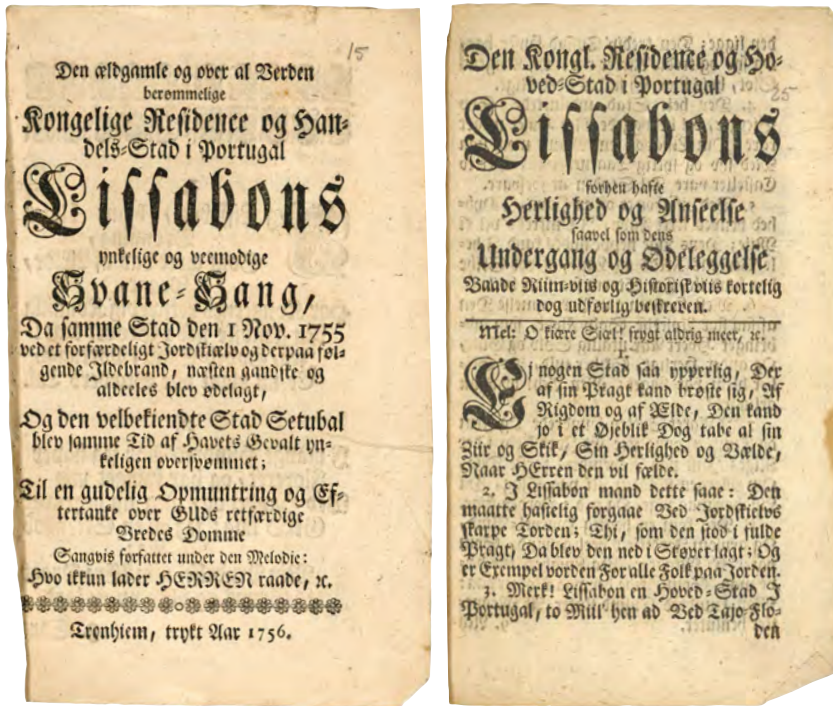
var en av periodens største *hits* både i Danmark og i Norge, og den ble brukt på mange katastrofeviser fra 1700-tallet og helt inn på 1900-tallet.

Jordskjelvet i Lima er stort sett ukjent utenfor Sør-Amerika i dag. Men det var en stor nyhetssak den gangen, også i Europa, og også inn i det påfølgende tiåret. Skjelvet er blant annet nevnt i Voltaire (François-Marie Arouet) sin filosofiske roman *Candide ou l'Optimisme* (1759).²⁷⁸ I Voltaires roman settes Lima-skjelvet i sammenheng med et annet og enda større jordskjelv – en katastrofe som skulle få en større innflytelse på europeisk åndsliv enn noen annen enkeltstående hendelse i den tidligmoderne perioden.

«Jeg er en Steenhob liig» (Lisboa, 1755)

Jordskjelvet som rystet Lisboa på allehelgensdag 1. november 1755 ble den mest omtalte enkelthendelsen i det attende århundret. Oppmerksomheten skyldtes først og fremst katastrofens omfang – mellom 60 000 og 70 000 mennesker omkom. Jordskjelvet rammet dessuten i opplysningstiden, i en periode hvor man stilte kritiske spørsmål til vedtatte sannheter, særlig om religionens og Guds rolle i verden. «Da Lisboa ble lagt i ruiner, ble den gamle kosmologiske orden i Europa utfordret», skriver kulturhistoriker Kyrre Kverndokk.²⁷⁹ For samtidens ledende filosofer, deriblant Voltaire, utfordret jordskjelvet den rådende fremtidsoptimismen og gudstroen. Den mest kjente diskusjonen i kjølvannet av katastrofen var *det ondes problem*, kalt *teodicéen*. Hvordan kunne en allmektig og god Gud tillate en katastrofe av et slikt omfang, på en av de helligste høytidene og i et av katolisismens mektigste sentrum? Dette og andre spørsmål ble diskutert i etterkant av katastrofen – i avisartikler, tidsskriftsartikler, pamfletter, prekener, dikt, og romaner. Jordskjelvet ble også skildret i den mest folkelige av alle trykksaker på denne tiden. I Norge ble det trykt minst to sanger om Lisboa-skjelvet; fra Danmark fins det bevart to, men det kan ha eksistert enda flere. Jordskjelvet i Lisboa er uansett den tidligmoderne utenriks-hendelsen som har blitt bearbeidet i flest antall bevarte skandinaviske skillingstrykk. Gitt omfanget av andre typer historiske kilder om Lisboa-skjelvet har ikke de trykte sangene vært så viktige for historikere. De norsktrykte skillingsvisene fortjener likevel oppmerksomhet i en skandinavisk kontekst, i kraft av å være blant de få hjemmegjorte trykksakene som handlet om jordskjelvet, skrevet for et allment

publikum. Den ene sangen vi skal se nærmere på, er trykt i Trondheim, muligens er også den andre trykt der. På 1700-tallet var det langt fra Norge til Portugal, både i geografisk og i kulturell forstand. Denne avstanden preger sangene om Lisboaeskjelvet.

Bilde 13 og 14: Tittelbladene til to norske skillingsviser om jordskjelvet i Lisboa i 1755 (NTNU Gunnerusbiblioteket).

Begge de to norske skillingsvisene har beskrivelser av Lisboas berømmelse, pomp og prakt som en del av titlene (bilde 13 og 14): *Den ældgamle og over al Verden berømmelige Kongelige Residence og Handels-Stad i Portugal Lissabon*²⁸⁰, står det på den ene visen, *Den Kongl. Residence og Hoved-Stad...Herlighed og Anseelse* på den andre.²⁸¹ De høytidelige tituleringene av byen fremstår som svulstige, men antakelig har disse benevnelsene hatt som funksjon å plassere Lisboa for et norsk skillingsvisepublikum som ikke nødvendigvis hadde hørt om byen, slik det også ble gjort i sangene om jordskjelvene i Tyrkia (1719) og Peru (1746). De lange titlene forsterker dramaet om Lisboas plutselige omslag

fra vidgjeten hovedstad til støvete ruin, gjennom sjangertypiske *spoilere*. Den ene visen tituleres som en «Svane-Sang», og den skildrer hvordan byen «næsten gandske og aldeles blev ødelagt»; den andre bruker ordene «Undergang og Ødeleggelse». I lesningen vil jeg kalle den ene visen *Lissabons Svane-Sang* og den andre *Lissabons Undergang og Ødeleggelse*.

På tittelbladet til *Lissabons Svane-Sang* står det at sangen som skal følge er byens «egen» *ynkelige og veemodige Svange-Sang*. Faktisk er det selve byen som fører ordet i denne visen, slik det uttrykkes allerede i åpningsstrofene:

Jeg Lissabon, blant Riger Dronning,
Som æret var af Ælde, Pragt,
Har Kongernes retfærdig Konning
Nu gandske ned i Støvet lagt!
Jeg, Hoved-Stad i Portugal,
Er nu blant øde Stæders Tal.

I mange hundred' Aar jeg haver
Floreret, og har svinget mig
Ved Handel op, men nu begraver
GUD mig; jeg er en Steenhob liig;
Min prydelse, min Ære-Pragt
I Gruus og Aske nu er lagt.

I *Lissabons Svane-Sang* besjeles altså byen Lisboa som en kvinne. Dette er et gammelt litterært grep med en lang stamtavle: Helt tilbake til antikkens litteratur ble storbyer som ble ødelagt av jordskjelv, flom eller ildebrann, poetisk omtalt som falne kvinner. *City lament*, som det heter på engelsk, er faktisk en egen sjanger.²⁸² Når den norske forfatteren av Lisboa-sangen iscenesetter byen som en kvinne, har han antakelig vært inspirert av bibelens mange skildringer av Jerusalems ødeleggelse. I Det gamle testamentets første klagesang (1,1–2) besjeles Jerusalem som en gråtkvalt kvinne og enke.²⁸³

I strofene over får altså Lisboa fortelle med «egne ord» om dramatikken som førte til hennes ruin og fall. Dette er en klassisk trope som kalles *prosopopeia* – å gi stemme til noe ikke-menneskelig, i dette tilfellet en by. Det litterære grepet kunne vært et uttrykk for medfølelse med byen og dens innbyggere, men allerede i åpningsstrofene antydes det som senere i sangen blir enda tydeligere, nemlig

at sympatien med byen er begrenset, både på bakgrunn av religionskritikk og av det faktum at Lisboa ligger langt borte. Bruken av prosopopeia forsterker dette. I sangen fremstår «Dronning» Lissabon som en klagende og forfengelig kvinne, mest opptatt av sin egen stilling og stand, heller enn av de menneskelige lidelsene som jordskjelvet forårsaket. Sangen antyder at dronningstatusen mangler holdepunkt i det som virkelig betyr noe: «Kongernes *retfærdig* Konning» har lagt Lisboa i ruiner. Gud, sier forfatteren, er kongenes konge – den eneste egentlige konge – og han har altså rettfærdig straffet Lisboa med undergang, slik at hun til og med har endret sivilstatus: «Jeg nu er Enke, thi mit Smykke/GUD haver ladet rive af.»

Det lyriske jeget i *Lissabons Svane-Sang* lister opp hvilke bygninger som gikk med i skjelvet: «Told-Kammer har jeg ikke mere,/Og intet Indisk Compagnie,/Ej Raadhuus, ej Archiv med flere,/Kostbare Bygninger.» Betoningen av materielle skader er i og for seg ikke unikt for denne visen – i mange katastrofeviser bruker forfatterne vel så mange strofer på å beskrive jordiske ødeleggelser som menneskelige lidelser. Lisboa var dessuten en viktig handelsby på 1700-tallet: Den var et viktig knutepunkt mellom verdensdelene, og den hadde en av Europas største havner.²⁸⁴ Men i *Lissabons Svane-Sang* er det påfallende hvordan forfatteren har valgt å la klagesangen så til de grader domineres av jammer over de materielle skadene. Når denne klagesangen er lagt i munnen på byen selv, antydes det at Lisboa ikke bare er forfengelig – hun er også selvmedlidende:

Blant andre Ting jeg maa begræde
De Kiøbmænd, som sin Handel drev
Hos mig, som var et Handels-Sæde
Udi Europa; thi de blev
Forarmet, spilte sin Credit.
Da jeg nu spillede Falit.

Ordene som kretser rundt handel og spill, er neppe tilfeldig valgt – dette er typiske aktiviteter som forbindes med noe verdslig, og som står i kontrast til det åndelige. Det antydes at Lisboa har drevet et høyt spill, og at jordskjelvet kom som en straffende konsekvens. Hva Lisboas «falit» handlet om, skal jeg komme tilbake til. Så langt kan vi konkludere med at *Lissabons Svane-Sang* uttrykker en skadefryd over Lisboas fall fra dronning til enke, fra æreprakt til ruin, forsterket ved bruken av besjeling og prosopopeia.

Også den andre norsktrykte sangen om Lisboa-skjelvet skildrer de store materielle ødeleggelsene. Men i *Lissabons Undergang og Ødeleggelse* er skadefryden erstattet av en mildere og mer vennlig stemt nysgjerrighet – ikke bare over Lisboas fall, men også over dens «forhen haste herlighed og Anseelse», som det heter på tittelbladet. Denne skillingsvisen fremstår mer som en tidligmoderne *reisereportasje* enn en katastrofeskildring:

Merk! Lissabon en Hoved-Stad
 I Portugal, to Miil hen ad
 Ved Tajo Floden den ligge;
 Den trediv' Tusind Huser har,
 Og syv og trediv' Kirker rar,
 Og Kongens Slot, hvis Lige
 Ej findes i det Rige.

De informative beskrivelsene er rettet mot et publikum som aldri hadde vært i Lisboa, og som neppe heller aldri skulle få sjansen til å reise dit. Og nå var det uansett for sent, for hele byen var lagt i ruiner. Den dramatiske effekten av jordskjelvet blir dessuten større ved at forfatteren først har manet frem en fantastisk by. På samme måte som en turistguide som nøye har valgt ut hvilke deler av byen han skal vise frem, fører forfatteren leserlytteren gjennom de berømte og storslåtte delene av Lisboa som senere faller i skjelvet. I femte og sjette strofe har forfatteren nådd havnen, hvis «Lige neppe findes kand/I hele Verdens Kreds og Land,/Hvor Skibe hen kand ile,/For Storm saa siker hvile». Under oppholdet i havnen har forfatteren lagt inn en effektfull presens i siste linje: «Men Ach! hvad nu gelinget?» Dette er sangens *peripeti*, omslaget fra idyll og velstand til katastrofe og ruin:

I Aaret Sytten hundrede
 og Fem og Femti monne skee
 Et Jordskielv i det Rige;
 Just paa Novembris første Dag,
 Om Morgenens klaaken ni paa Slag,
 Da Lissabon maa vige,
 Og ned i Jorden stige.

Bildet av at Lisboa «*ned* i Jorden stige» er ikke særlig presist, men i strofen over er både tid og sted for jordskjelvet tatt med. I sangens fortsettelse får leserlytteren ytterligere detaljer om katastrofen: «Den Deel Jordskielvet ej nedrev,/Derefter dog af Ilden blev/Udi en hast fortæret.» Jordskjelvet førte til store branner som herjet byen over flere dager. Undersjøiske skjelv skapte flodbølger på opptil 20 meter som slo inn mot havnen: «En stor Deel Skibe der og laae/I Havnen, som mon Skade faae/Af Havets Storme-Bølger.» I Lisboa-skjelvet var det altså ikke bare jordens element som skapte katastrofen – både ild og vann var virksomme denne novemberdagen. I skildringen av selve jordskjelvet bringes også vannets element inn:

Der kom en hæftig hvirvel-Vind,
 og grusom Jordskielv heel gesvind,
 Som vared' Ti Minuter,
 Da Lissabon sær bæve maa,
 Som Skibe der paa Bølger gaa:
 Men hundred' Tusind sluter,
 Af Mennesker henluter.

I strofen over brukes skip og bølger på stormfullt hav som *similer* på skjelvet; med andre ord låner forfatteren bilder fra luftens og vannets elementer for å beskrive en naturkatastrofe som tilhører jordens element. I prosaberetningen som følger med sangen, dukker similen igjen opp, og her vedkjenner forfatteren seg sin egen ubehjelpelighet i å skildre naturhendelsen: «Den Elendighed som denne Stads Indbyggere derved blev tilføyet, er neppe at beskrive. Jordskielvet begyndte om Formiddagen klaaken 9, og vedvarede i 10 Minuter med saa stærk en Bevægelse og saa hæftige Stød, at hele Staden ikke anderledes var at ansee, end som et Skib, der bliver opløftet og bevæget af Havets brusende Bølger.» Det er ikke metanivået som er spesielt her – mange katastrofeviseforfattere poengterer hendelsens «ubeskriverlighet» for å aksentuere det unike og særlig tragiske ved en spesifikk hendelse. Men det er interessant å spørre om similen her handler om at de litterære evnene til den anonyme forfatteren ikke strekker til, eller om det er et bevisst grep. Antakelig har han ønsket å gjøre naturkatastrofen mer gjenkjennelig for et hjemlig publikum ved å bruke et bilde som norske leserlyttere var fortrolige med: Et skip i storm er mer velkjent for nordmenn enn et jordskjelv.

At det dreier seg om en forfatter som ville gjøre en internasjonal jordskjelvkatastrofe relevant for et hjemlig publikum, blir enda tydeligere i møte med denne visens mest interessante strofer (16–20):

Saa skuer da i Lissabon
 En ret bedrøvelig Facon,
 Hvad HErrens Arm kand gjøre;
 Thi vil han straffe Mennesker,
 Da maa hvert Elemente vær'
 ham lydig, Straf udføre,
 Og Land og Stad forstørre.

At HErrens Riis sig nærmer hid,
 Beskues og i denne Tid,
 I Norges Land og Rige:
 I Romsdalen en Klippe stoer
 I Søen faldt, som da op foer
 Med saadan Magt og Hige,
 At alting maatte vige.

Der manges Øyen lukket blev,
 og Huus og Gods med Vandet drev,
 Den Nød er at beklage;
 Men Ach! en større Klage-Sang
 Fik vi at høre denne gang,
 Som skeed er disse Dage,
 Til manges Vee og Plage:

Den vidt bekiendte Bergens Bye
 Er afbrændt atter nu paa nye,
 Og nesten lagt i Aske,
 Der mangan en formuend Mand
 Er sat i yderst Armods Stand;
 Thi maa der mange vaske
 Sig nu med Taarer baske.

O! Lad os nu med Ydmyghed
 os bøye for GUDs Ansigt ned,
 Vor Syndestraf afbede;
 Thi ellers vil det gaae os slet
 (Om Naade ej maa gaae for Ret)
 Som andre ere skede,
 GUD straf os ej i Vrede!

I starten pekes det spesifikt på Portugals hovedstad – «Saa skuer da i Lisabon». Men så vender forfatteren pekefingeren mot leserlytterne her hjemme – «HERrens Riis sig nærmer hid» – og viser til to store og ulykksalige hendelser i Norge samme år som visen er trykt, altså i 1756: et stort fjellras i Møre og Romsdal i februar, det såkalte Tjelle-skredet, som tok 32 menneskeliv (se side 83), og bybrannen i Bergen, som la det meste av byen i aske – en brann det ble skrevet flere skillingsviser om (se side 331). Forfatteren flytter altså oppmerksomheten fra det fjerne til det nære – fra utenriks til innenriks.

Strofene over er også et godt eksempel på hvordan geologiske katastrofer (jordskjelv, steinskred) og menneskeskapte katastrofer (bybrann) settes inn i samme forståelsesramme – alle «Elemente» er underlagt «HERrens Arm». De ulykksalige, spektakulære hendelsene – jordskjelvet, steinsraset og ildebrannene – har til felles at de er eksempler på hvordan Guds vilje kommer til uttrykk som jærtegn. I verdensbildet som utmeisles her, blir altså skaperverket lest som en guddommelig tekst, *biblia naturae*. De ulike katastrofene ses også på tvers av landegrensene, og de fortolkes som pregnante uttrykk for at både portugisere og nordmenn har gjort seg fortjent til Guds straff. «Herrens Riis» skal her forstås bokstavelig, som den pisken Gud fører over menneskene i form av jordskjelvet i Lisboa, Romsdalsraset og ildebrannen i Bergen – negative hendelser som publikum må ta lærdom av, «Thi ellers vil det gaae os slet». Hendelsene bærer et skremmende budskap hver for seg, men advarselen blir forsterket når hendelsene settes i sammenheng med hverandre. Kulturhistoriker Kyrre Kverndokk skriver at en opphopning av underlige, spektakulære fenomener på én gang eller tett på hverandre i tid «danner et argumentativt mønster» i den tidligmoderne forståelsen av katastrofer.²⁸⁵

I Lisboa-sangene fins det altså en klar idé om at naturkatastrofen er meningsbærende – at jordskjelvet er en straff fra Gud. I dette ligner visene på de fleste andre katastrofeviser fra denne perioden. Det som imidlertid skiller

Lisboa-visene fra øvrige katastrofeviser, er hvordan forfatterne også gir uttrykk for en religionskritikk, som er sjelden i skillingsviser om naturkatastrofer. Dette ble antydnet i bruken av prosopopeia i *Lissabons Svane-Sang* – et litterært grep som tillater at byen selv avslører sin praktsyke forfengeligheit. Begge sangene vektlegger Lisboas særlige rolle som katolikkenes hovedstad når de reflekterer over jordskjelvets årsak og konsekvenser. Dette blir særlig tydelig når skillingsvisene legger vekt på at jordskjelvet skjedde på allehelgensdag, en av katolisismens viktigste merkedager. I *Lissabons ynkelige og veemodige Svane-Sang* står det følgende i sjettede strofe:

Jeg tænkte mindst, at min Ruine
 Just skulde kommet, som indfaldt
 Novembris første Dag, da mine
 Afdøde helgen jeg paakaldt;
 Men ach! de døde Helgener
 Ej hjælp; thi ødelagt jeg er.

«Afdøde helgen» og «døde Helgener» er pleonasmer, overflødige ord. Helgener kunne riktignok være levende personer innenfor katolisismen, men i strofen ovenfor er ordene antakelig valgt for å antydne det absurde i dyrkingen av døde helgener. Her blir det også tydelig at forfatterens valg om å la byen Lisboa være skillingsvisens lyriske jeg, neppe er tilfeldig. Gjennom bruk av prosopopeia og besjeling avslører og *avkler* forfatteren den naiviteten som han tydelig mener kjennetegner katolisismens helgendyrking: De trodde seg særlig trygge på akkurat denne dagen – «Men ach! de døde Helgener/ej hjælp».

I begge de to skillingsvisene får leserlytteren høre hvilke bygninger i Lisboa som var de første til å falle. «Det første Huus som faldt i Gruus,/Var det bekiendte Dommer-Huus,/Hvor Pavens Magt før bromlet./Den Patriarkske Kirke, som/Den ypperste, og rystet om,/Samt Femti Klostre tomlet,/Og deres Pragt omromlet,» heter det i *Lissabons Undergang og Ødeleggelse*. Her faller de symboltunge hovedsetene for katolisismen, en etter en, og først av alle var selve hovedkvarteret for inkvisisjonen i denne perioden, dommerhuset. Ifølge Kyrre Kverndokk var idéen om at dette for protestantene forhatte og fryktede huset var det første som falt i skjelvet, et av *vandremotivene* i den danske-norske Lisboa-litteraturen, og forfatterne var antakelig inspirert av samtidige avisrapporter.²⁸⁶ Papismekritikken i strofen over er også til stede på ordnivå: «bromlet» er et negativt ladet ord

når det settes i forbindelse med pavemakten.²⁸⁷ Dommerhuset var særlig kjent for inkvisisjonens autodaféer, voldelige rettsprosesser mot kjettere, jøder og protestanter, som inkluderte henrettelser og at levende mennesker ble kastet på bålet. Mest berømt er skildringene av dette i flere kapitler av Voltaires *Candide* (1769), men det kommer også til uttrykk i *Lissabons Svane-Sang*, skillingsvisen som har byen Lisboa som sitt lyriske jeg:

Jeg udi mig har hast oprettet
 Et Dommens Huus, hvor alle som
 Ej efter Paven sig har rettet,
 Til Baal og Brand elendig kom;
 Men ach! GUD lod sin Dom her see,
 Da dette Huus først rystede.

Papismekritikken er her på en gang både subtil og eksplisitt, gjennom antydningen om at inkvisisjonens straffer i dommerhuset er uproporsjonale i forhold til ugjerningene: De som elendig straffes med «Baal og Brand», er de som «Ej efter Paven sig har rettet». I strofen over kontrasteres dette effektivt mot Guds straff mot det samme dommerhuset, der vi hører at «dette Huus først rystede». Med dette trekkes det altså opp et klart årsaksforhold mellom ugjerningene i dommerhuset – selve symbolet på udyden i Lisboa – og jordskjelvet som rammet katolisismens hovedstad.

De norsktrykte skillingsvisene om jordskjelvet i Lisboa er langt fra de eneste sangbare vitnesbyrdene om katastrofen. Både i Sverige og i Danmark fins det bevarte skillingsstrykk om hendelsen. De danske skillingsstrykkene skiller seg fra de norske ved at de beskriver jordskjelvet på en mer presis måte.²⁸⁸ Men de har også flere likheter med de norske Lisboa-visene. En av de danske sangene heter *Lissabons Dom til Straffen, eller den forferdelige Ulykke, som den 1ste Nov. 1755 Allehelgens-Dag, Den høystberømte Kiøb- og handelsstad Lissabon i Kongeriget Portugall er vederfares da hun ved en grummig Jordbevægelse har sett hendes Ruin og Undergang*.²⁸⁹ Som tittelen avslører, pekes det på jordskjelvet som en straff fra Gud, og Lisboa blir personifisert som en vakker kvinne som har falt i unåde hos Gud. «Så har den Underjordiske Magt/her hele Staden ødelagt/og hendes Pragt begravet», heter det i den danske sangen.

Antakelig har det blitt trykt sanger om jordskjelvet i Lisboa i de fleste europeiske land som hadde en tradisjon for å synge om katastrofer. Blant annet

fins det flere tyske, nederlandske og tsjekkiske viser om hendelsen. I en sang trykt i Praha (1756, bilde 15), uttrykkes det en mye sterkere medlidenhet og solidaritet med ofrene for jordskjelvet enn det vi har sett i de norsktrykte skillingsvisene – ikke overraskende, siden den tsjekkiske sangen primært var skrevet for et katolsk publikum.²⁹⁰ I fremtidige studier vil det være spennende å undersøke europeiske sanger fra ulike konfesjoner, og å spørre hvordan landenes religiøse, politiske, sosiale og kulturelle vilkår har påvirket formidlingen og fortolkningen av katastrofer.

Bilde 15: I Praha ble det trykt minst tre sanger om Lisboa-skjelvet, én på tysk og to på tsjekkisk. Alle disse hadde tresnitt på tittelbladet. Tresnittet her viser falne bygninger og klostre, og mennesker begravd under ruinene, med hender oppvendt i bønn. Tresnittet er muligens et gjenbruk av en trykt dommedagssang. På tsjekkisk kalles trykte sanger for *kramářské písně* (på norsk: *kramkarsanger*), og de minner om de norske sangene, både i form og innhold (bilde hentet fra National Museum, Praha).

«Hule Drøn fra Jordens Indre» (Hellas, 1867)

Skillingsvisene om jordskjelvene i Tyrkia, Peru og Portugal er unike i kraft av å være sanglyriske utenriksrapporter for et skandinavisk publikum i en tidlig periode av vår mediehistorie. Det er mindre oppsiktsvekkende at skildringene av jordskjelvet på den greske øya Kefalonia, om lag hundre år senere, finner veien til skillingstrykkpressen. I 1867 gjorde telegrafen rask nyhetsformidling mulig, også utenriksrapportering over store avstander.²⁹¹ I denne perioden flørte det også av skillingstrykk; tiårene 1860-, 70- og 80-tallet tilhører skillingstrykkets gullalder målt i antall trykk som ble publisert.²⁹² Samtidig ekspanderte avispressen, og vi fikk et stadig økende antall aviser. Rundt 1850 fantes det mer enn 40 aviser i Norge.²⁹³

De to mediene, skillingstrykkene og avisene, gav næring til hverandre i denne perioden. *En Sorgelig Vise om det skrækkelige Jordskjelv, som den 4de februar 1867 hjemsøkte den græske Ø Kefalonia* er et kombinasjonstrykk, altså et skillingstrykk som kombinerer en sangtekst med en prosatekst.²⁹⁴ Prosateksten inneholder en «øyenvitneberetning» sakset fra samtidige avisreportasjer, med detaljer om hendelsen. Jordskjelvene på øya Kefalonia skjedde over tre dager, fra 4. til 7. januar, og skjelvene la hundrevis av hus i ruiner; 300 mennesker døde, står det i prosaberetningen. Dødstallet ble senere nedjustert til 224, så skillingstrykket kan være trykt tett opp til hendelsen, eller så har forfatteren overdrevet antallet for å gjøre nyheten mer sensasjonell. Verst gikk det utover Lixoria, hvor nesten alle husene ble jevnet med jorden i jordskjelvet som i ettertid har blitt estimert til en styrke på 7,2.²⁹⁵ Dette er det kraftigste noensinne målt i det joniske hav, en region som har vært hardt rammet av jordskjelv.

I likhet med forfatterne av skillingstrykkene om Lisboaskjelvet er også denne forfatteren upresis i beskrivelsen av selve naturhendelsen. Skjelvet var «ledsaget af en Larm, som er vanskelig at beskrive, men som maaske nærmest kan sammenlignes med en hel Hærs Gevær- og Kanonild». I en øyenvitneskildring i prosaberetningen står det at «Jorden var i bestandig Bevægelse, som om vi befandt os paa en Kjedel, der kogte». Skildringene er likevel preget av et ønske om å forstå og beskrive jordskjelvet som et naturvitenskapelig fenomen. Den anonyme forfatteren beskriver at i «Flere Dage stræk var Jorden i bestandig rystende Bevægelse, fra Tid til anden ledsaget af underjordisk Torden. Overalt saa man Revner i Jorden». Kontrasten er derfor stor når man leser selve sangen, som går over åtte strofer. De to første strofene beveger seg fra en besjeling av naturkreftene til en utlegning av de samme naturkreftenes guddommelige årsak:

Frygtelig Naturens Kræfter rørtes
Paa den græske Ø hin Morgenstund
Hule Drøn fra Jordens Indre hørt
Vakte Folket af sin dybe Blund

Der var Alvor i den Tordentale,
Den lød som en Røst om Dommedag,
Hyttens Vægge som de høie Sale
Vælted om ved den med Rædsomt Brag.

At jordskjelvet er Guds straff over menneskene, kjenner vi igjen fra skillingsvisene om Lisboa-skjelvet. Men sentreringen om det *auditive* i disse to strofene – folk som blir vekket av «hule drøn fra jordens indre», og Guds «tordentale» og «Røst» som lyder som den kommende dommedag – minner mer om en enda eldre katastrofevis, Mogenssøns vise om kvikkleireskredet på Bakklandet i 1634 (se side 67). Som de aller eldste katastrofevisene er også sungen om jordskjelvet i Hellas opptatt av Guds doble rolle, der Han er både dommer og frelser:

Dog var ei Herrens Time kommen,
Da han Jordens Slægter kalde vil
Frem til Regnskab, frem at høre Dommen,
Derfor bød han Jorden være stil!

Disse Rædsels-Dage fik da Ende,
Rolig atter Jorden blev som før,
Og hver Moders Sjel maa højt bekjende:
Vist og Godt er Alt hvad Herren gjør.

Gjennom å fremheve Herrens agens, Hans evne til å stanse jordskjelv, har denne katastrofevisen en *happy ending*. Gud befalte jorden om å avslutte sine rystelser, og vips, så lot dommens dag vente på seg.

Skrevet så sent som i 1867 blir skillingsvisen om jordskjelvet i Kefalonia et eksempel på at en religiøs forståelse av naturkatastrofer har hatt lengre levetid i den folkelige litteraturen enn i andre sjangre. Like så interessant i denne sammenhengen er kontrasten mellom prosaberetningens pragmatiske tilnærming til skjelvet og den religiøse tonen som preger selve viseteksten. Som

med flere andre katastrofeviser fra akkurat denne perioden, ser vi også her både en religiøs og naturvitenskapelig fortolkning av katastrofen – i dette tilfellet opptrer de i samme trykksak. En annen kontrast mellom beretningen og visen er at oppmerksomheten flyttes fra selve jordskjelvet som fenomen til *menneskenes* møte med det:

Folket flygted' ud paa Plads, paa Gaden,
 Ly der fandtes ei i noget Hus;
 Vanskelig man kan beregne Skaden,
 Mange kvælted under Sten og Grus.

Angst og Rædsel greb den store Skare
 Af det arme Folk, thi hver en Stund
 Svæved' længe man i Dødens Fare
 Medens Jorden rysted' i sin Grund.

Betoningen av emosjonelle reaksjoner i møte med naturhendelsene – «Angst og Rædsel» – er vanlig i den moderne katastrofesangen. Men det er også noe som *ikke* er til stede her, ulikt de fleste sanger om norske ulykkehendelser trykt i samme periode: enkeltskjebnene. I strofene berettes det om «Folket», «det arme Folk» og «den store Skare». Vektleggingen av kollektivets reaksjoner kan antakelig forklares med at forfatteren er en sanglyrisk utenriksreporter som befinner seg på avstand fra de dramatiske begivenhetene han skildrer. Nettopp avstand til begivenhetene kjennetegner også jordskjelvsanger skrevet i det tjuende århundre.

«Jorden slog Revner» (San Francisco, 1906)

Fra Guldlandets smilende Egne vi hørte,
 At Byen Fransisco i Aske var lagt;
 Et Jordskælv saa grusomme Rædsler medførte,
 Har Kummer og Sorg blandt Befolkningen bragt.²⁹⁶

Innledningsstrofen til *Vise om Jordskælvet i San Fransisco i April 1906, hvorved over 1000 Mennesker omkom, og mange Tusinde lemlæstedes og blev husvilde og forarmede* presenterer et Amerika sett gjennom nordiske briller: «Guldlandets smilende Egne» viser til Amerikas ry som mulighetenes forjettede land, og mer spesifikt som et sted hvor man graver etter gull. Dette gullandet er nå «i Aske lagt», og befolkningen der borte lider. Viseforfatteren skriver på vegne av et publikum på den andre siden av havet, som har *hørt* om det store jordskjelvet – det vil antakelig si lest i avisene og hørt rykter; radio ble først tilgjengelig noen tiår senere. Hva var det de hadde fått vite?

Det første skjelvet rystet storbyen San Francisco på morgenkysten onsdag 18. april 1906. Under ett minutt senere kom hovedskjelvet som målte 7,9.²⁹⁷ Mer enn halvparten av de 400 000 innbyggerne i byen mistet hjemmene sine. Det offisielle tallet på døde var 700, men man tror i dag at nærmere 3000 omkom i San Francisco og omegn. De største ødeleggelsene kom ikke av selve jordskjelvet, men av at det brøt ut branner som følge av sprengte gassledninger. Ødelagte vannforsyningsystemer medførte dessuten at brannmannskapene ikke greide å slukke flammene:

De største og flotteste Huse faldt sammen,
Drog Men'sker og Dyr udi Faldet med sig,
Og Jorden slog Revner, og snart blussed' Flammen,
Og opslugfte alt paa sin grifulde Vej.

Befolkningen styrted' afsted for at finde
Et Sted i det Fri, hvorhen Ilden ej kom,
Snart fløj den dog did, og den lukkede inde
Og satte for Staklerne brændende Bom.

Skildringene av menneskenes dramatiske møter med ildens ukontrollerbare overmakt følges opp med beskrivelser av vannets herjinger ved San Franciscos havn: «Havet...fraadende styrted' mod Landet,/Drog Skibe og Huse i Dybet med sig;/Alt levende opslugte frygtelig Vandet,/Raserede alt i sin grusomme Leg.» I denne sangen opptrer ikke Gud som en straffende dommer. Her er det naturen som har fått antropomorfe egenskaper, og som fremstilles som en voldelig overfallsmann.

Bilde 16: Tittelbladet til skillingstrykket om jordskjelvet i San Fransisco i 1906 (Det Kongelige Bibliotek i København).

Bilde 17: Fotografi av San Francisco i ruiner etter jordskjelvet i 1906 (foto hentet fra Wikimedia commons).

Jordskjelvet i San Francisco er en av de mest kjente naturkatastrofene i det tjuende århundret. Det skyldes ikke bare omfanget. Hendelsen er en av de første som ble dokumentert gjennom filmsnutter og fotografier (bilde 17). Takket være telegrafene ble jordskjelvet meldt i norske aviser allerede dagen etter. Disse nyhetsoppslagene inneholdt imidlertid ikke fotografier, som fortsatt var nokså sjeldne.²⁹⁸ Det fins heller ikke noen norsktrykt sang bevart om hendelsen. Den jeg viser til her, er dansk. Tittelbladet (bilde 16) viser at det visuelle har en viktig plass i dette trykket. Det er utstyrt med et detaljert tresnitt, et xylografi, som viser en dramatisk scene med en gruppe mennesker som bærer en skadet eller død mann. Her er også en skikkelse som flykter fra flammene med oppstrakte hender, og en kvinne som folder sine hender med et gråtende barn ved sin side. Disse gestiske tablåene blir en type stillbilder som skal gi leserlytteren en følelse av katastrofens drama ved å visualisere typiske og gjenkjennbare kroppslige reaksjoner i møte med kaos og lidelse.

Også sangteksten inneholder skildringer av ofrenes legemlige lidelser: «Paa Gaderne nøgne de husvilde ligge,/Med Brandsaar og blodige paa deres Krop.// Mens Stanken fra Ligene Luften forpester.» I prosaberetningen står det at «Masser begikk Selvmord, fremfor at blive langsomt stegt». I likhet med andre

katastrofeviser som skildrer utenrikshendelser, er det folkemengden og ikke enkeltskjebnene som trekkes frem. Men i denne visen zoomes det også nærmere inn på én særlig grusom scene:

De rasende Flammer indhentede alle,
 De brændte i Fart, mange kvaltes i Hast;
 Den Moder med Barnet i Favn maatte falde,
 Mens Ilden sig gav hverken Ro eller Rast.

Episoden med den fallende moren med barnet på armen fremstår kryptisk i viseteksten, men forklares i prosaberetningen: «Mødre kastede sig sammen med deres smaa Børn fra 8–9 Etage ned paa Gaden, hvor man fandt dem knuste.» I samme avsnitt heter det at «De store her i Europa ukendte «Skyskrabere». Huse med 10–12 Etager knækkede over som Glas». De naturalistiske skildringene av knuste menneskropper blandes her med en fascinasjon over en ny og for et skandinavisk publikum fremmed arkitektur.

Skillingsvisen om jordskjelvet i San Francisco gir et bilde av en folkelig reaksjon på katastrofen, sett med nordiske øyne. «Der menes almindeligt, at der ikke blandt de omkomne findes Danske», noterer forfatteren i prosaberetningen. I fraværet av en norsktrykt vise om jordskjelvet kan det nevnes at forfatteren Herman Wildenvey (1885–1959) var til stede i San Francisco da katastrofen inntraff. Han hadde hyre på et tysk dampskip som lå ved havnen, og han skrev senere om opplevelsen i erindringsboken *En lykkelig tid*.²⁹⁹ Wildenvey var tydeligvis en mann som kunne finne lykken midt i en strøm av ulykker: Skipet som forfatteren seilte med over Atlanteren i 1904, var D/S «Norge», som gikk ned i det verste forliset noensinne som har involvert skandinaviske reisende (se side 234). Mens han var i USA, berget han seg også gjennom en voldsom tyfon, og han unnslopp et tyfusutbrudd som tok livet av hans beste venn.

«Jordrigets ukjendte aander» (Messina, 1908)

Også i Norge ble det skrevet og trykket skillingsviser om utenlandske katastrofer på 1900-tallet, om enn i et mindre omfang enn i det foregående århundret. *En sørgelig vise om det frygtelige jordskjelv paa Sicilien hvorved 200.000 mennesker*

omkom og 150.000 saaredes handler om jordskjelvet som rammet Messinastredet ved Sicilia 28. desember 1908.³⁰⁰ Skillingvisen tar hardt i når det gjelder antall omkomne, men de virkelige tallene er høye nok: Et sted mellom 75 000 og 82 000 mennesker døde i jordskjelvet på Sicilia. Dette gjør jordskjelvet til det dødeligste som noen gang har rammet Europa.

I ettertid har jordskjelvet på Sicilia blitt stående som et eksempel på hvordan avhengighet av den nokså nyetablerte telegrafnet hadde gjort folk ekstra sårbare for store katastrofer. Tsunamibølger som ble utløst av jordskjelvet, ødela telegraflinjene i Messina.³⁰¹ De fleste i det lokale politiet og hæren døde i ulykken, og det tok derfor mer enn ett døgn før man fikk skaffet hjelp. I mellomtiden hadde mange dødd av blodtap eller fryst i hjel i ruinene. De ødelagte telegraflinjene innebar dessuten at det tok noen ekstra dager før nyheten om katastrofen nådde omverdenen. De første avisrapportene var motstridende og preget av spekulasjoner om tapstall.³⁰²

Som mediehandel var jordskjelvet på Sicilia først og fremst en sak for avisen. Skjelvet rammet i en tid hvor nyhetssanger var i tilbakegang eller var helt forsvunnet i mange europeiske land. I *En sørgelig vise om det frygtelige jordskjelvet paa Sicilien* fins det ingen religiøse fortolkninger av årsakene til jordskjelvet. I 1908 er den typiske nyhetssangen sekulær. Men det betyr ikke at det gis en særlig presis geologisk utgreiing av jordskjelvet i sangen – en slik vitenskapelig inngang til naturkatastrofer står ikke høyt i kurs i skillingvisen. Forfatteren har i stedet valgt en skildring av jordskjelvet som kan minne om noe fra eventyrets og sagnets univers: «Bortfeiet er hytter og borge og hus/af jordrigets ukjendte aander». Sangen konkretiserer noen få aspekter ved jordskjelvet, blant annet hvordan «fængslet sig aabner og røverne ud/de plyndrer og herjer de døde». Jordskjelvet førte til at fængselsbygninger raste sammen, og mange av de innsatte greide å rømme. Forfatteren har også fått med at «Kongen og Dronningen reiste derud/for ulykken nær at faa skue». For øvrig er sangen om jordskjelvet i Messina preget av avstand til begivenhetene. Innledningsstrofen minner om beskrivelser i en reisekatalog – et trekk som gjenkjennes fra sangene om Lisboa-skjelvet i 1755:

Det ligger et land der saa langt imod syd
 med kneisende slotte og borge
 hvor folket de levet i herligen fryd
 og drømte slet ikke om sorge.
 ./: Ved Middelhavets saa fagre strand
 med purpurskjær over hav og land. ./:

Forfatteren poengterer avstanden til Italia – landet «saa langt imod syd» – og i tredje strofe omtales kveldens stillhet som «sig sænker der syd». I motsetning til de fleste nyhetssanger har denne sangen et refreng, og den fremstår sentrallyrisk snarere enn fortellende. Ordbruken i refrenget er eksotiserende, og ordet «purpurskjær» bidrar til å skape en distanse mellom fortelleren og det fortalte. Sicilia blir et Syden, med de «skjønne Italiens strande//med sol over land, over vande». Avstanden mellom forfatteren og begivenhetenes tragiske sentrum forsterkes ytterligere i siste strofe, hvor forfatteren påkaller leserlytterens sympati for jordskjelvofrene:

Saa lad os da give vor medynk til dem
 til dem som nu strider og kjæmper
 vi lever saa trygt i vor' tusinde hjem
 og ikke i mismod os dæmper
 :/: O Norge Norge deilige land
 Grænsende høit imod ishavets strand. :/:

Idet oppmerksomheten flyttes fra Italias fagre, milde strender til det barske, men «deilige» Vinter-Norge, skifter også sangen modus – fra å være en katastrofesang til å bli en nasjonalromantisk vise. Når forfatteren svinger innom den trygge norske stuen, bringer det tankene hen på Arnulf Øverlands velkjente antikrigs-dikt «Du må ikke sove» fra 1936 : «Du må ikke sitte trygt i ditt hjem, og si: Det er sørgelig, stakkars dem».

Sangen om jordskjelvet på Sicilia er skrevet en god stund før det oppstod et moderne ubehag over å betrakte andres lidelse på avstand. Men kanskje har skillingsviser vært en av flere teksttyper hvor noe av grunnlaget for dette ubehaget ble etablert. Som dette kapitlet om jordskjelvsanger har vist, skiller sanglyrisk utenriksrapportering seg fra mer lokale katastrofesanger ved at forfatterne har en tydelig avstand til begivenhetene, enten ved at landet hvor jordskjelvet fant sted, eksotiseres; at hendelsen skildres med sensasjonalisme, skadefryd eller uten kunnskap om naturkatastrofens karakter; at ofrene fremstår som et navnløst, kollektivt «dem», eller også som et «vantro» folk som fortjente at katastrofen rammet dem. Likevel har visene om jordskjelvene i Tyrkia, Peru, Portugal, Hellas, Amerika og Italia til felles at de forsøker å vekke leserlytterens medlidenhet og deltakelse ved katastrofer som fant sted langt borte, men som sangene muligens brakte litt nærmere.

Del 2

Vann og luft

Helt siden de første innvandrerne kom til norskekysten i steinalderen har fiske vært en av de viktigste næringene her til lands. I lofotfiskets storhetstid på slutten av 1800-tallet kom det over 30 000 til vinterfisket nordpå – hvert år.³⁰³ Kystleien har også fungert som den viktigste samferdselsåren for å frakte folk og varer nord- og sørover langs et langstrakt land. I historien om Norge som et havland, er det naturlig at også forlis har sin plass. «Den som kunne skrive den norske kysts havarihistorie, [ville] ha stoff til Nordens største drama», skrev en marinehistoriker i sin tid, for deretter å fastslå at et slikt prosjekt ville vært umulig.³⁰⁴ Det fins mye dokumentasjon av historiske forlis i Norge: rettsprotokoller, journaler fra fyr- og redningsstasjoner, rapporter fra bergingsbåter og avisreportasjer. Men materialet er ufullstendig, og det har aldri blitt samlet ett sted.

Sanger om sjøulykker kan bringe frem i lyset tragiske hendelser som lenge har ligget innhyllet i forglemmelsens mørke. I flere tilfeller er skillingsvisene alene om å dokumentere ulykkeshendelser. Disse vil jeg her løfte frem som særlig verdifullt historisk kildemateriale. Like viktig som sanger om enkelthendelser er hvordan *mengden* av forlisviser speiler den tragiske statistikken over norske dødsfall på sjøen. Ifølge sosiologen Eilert Sundt hadde Norge på midten på 1800-tallet mange flere «voldsomme dødsfald» som skyldtes drukning, enn andre europeiske land: «For mandfolk over 10 års alderen ligger ... i Tromsø stift den skjebne for, at 1 af 4 finde sin død i bølgerne.»³⁰⁵ Forlisviser er sanglyriske bearbejdelser av denne tragiske statistikken. De utgjør den klart største kategorien av katastrofesanger. Drukningens normalitet blir synlig i sanger som navngir fedre og sønner som forsvinner i bølgene, slektsledd etter slektsledd som følger hverandre til en fuktig grav.

I vår nære fortid var altså drukning en del av den norske hverdagen. Årsakene til det var sammensatte. Sårbarhet på grunn av åpne båter, dårlig utstyr, og fattige fiskere som manglet svømmeferdigheter, har vært risikofaktorer. Også *fatalismen* kan ha spilt en rolle: troen på at forsynet – Guds inngripen i verden – styrte

menneskenes skjebneløp, slik at det var lite man kunne gjøre for å redde livet når Gud satte luften og vannets elementer i bevegelse. Fatalismen kunne i verste fall slå over i *defaitisme* – en pessimistisk nederlagstro som fikk fiskerne til å «sitte stille i båten». På 1880-tallet skriver en prest fra Tysfjord om den «uforklarlige Sorgløshed» nordlendinger hadde i møtet med døden; mange hadde likkisten stående klar hjemme når de dro på fiske. Historiker Narve Fulsås forteller om en eldre fisker fra samme periode som alltid hadde med seg likskjorten når han dro på lofotfiske.³⁰⁶

Om drukningsdøden var vanlig, så var likevel hver enkelt hendelse en bunnløs tragedie for dem som ble sittende igjen. Sangene om forlis viser hvordan sjøulykker ble skildret med en særlig medlidenhet og innlevelse sammenlignet med andre typer av naturkatastrofer. Som oftest skyldes det at visene var lokale, skrevet av noen som var tett på hendelsene i tid og rom. Men det handler også om at drukningsdøden har en lang forhistorie som et særlig tragisk endelikt. Romerne anså døden til havs for å være ulykksalig fordi de etterlatte ikke hadde en grav å gå til. Ifølge romersk mytologi måtte de druknede vente i 100 år ved elvebredden før Charon kom og rodde dem over elven Styx.³⁰⁷ Kristne nordmenn var helt frem til moderne tid usikre på om deres kjære kom til himmelen når kroppen ikke var begravd i jorden. Skillingsviser om forlis blir ekstra sterke når man ser at sangforfatterne nettopp griper fatt i denne tvilen på gjenoppstandelsen, og ønsker å forsikre de pårørende om at også sjelen til de druknede havner i salighetens himmel.

En annen årsak til at døden på havet ble regnet som særlig tragisk, handler om forståelsen av havets kaoskrefter. «Sidan renessansen hadde kysten og havet vore oppfatta som *fråstøytande*, ei oppfatning som mellom anna hadde røter i Bibelen», skriver Narve Fulsås og peker på hvordan havet har vært forbundet med kaos og gammeltestamentlig syndeflod.³⁰⁸ Dette blir særlig tydelig i møte med sangene som handler om flom og stormflo. Både de eldste og de nyere sangene om flom og storm skildrer havet som en voldelig overmakt. Etter hvert som sangene blir sekulære, blir elementene vann og luft tillagt stadig mer fiendtlige egenskaper: Når man ikke lenger fortolker sjøulykker som jærtegn og som Guds straff, peker sanglyrikerne på selve naturkreftene. Men også sviktende teknologi, overmøt og menneskelige feil blir sentrale aspekter når de moderne skillingsviseforfatterne opptrer som syngende havarikommisjoner. Når den religiøse sensibiliteten forsvinner, fylles tomrommet dessuten med en stadig mer sensasjonell inngang til sjøtragediene. Fra midten av 1800-tallet konkurrerer viseforfatterne med avisenes

dekning av forlis, og resultatet er en melodramatisk sanglyrikk som neppe har sin like i norsk litteraturhistorie. Felles for hele perioden er at forlissangene var en type retoriske minnestøtter, et sted å feste erindringen over den avdøde. Havet er en kirkegård som rommer talløse nordmenns døde, tause kropper. Når vi åpner sangene om forlis, kan vi forsøke å høre lyden av dødskampen på havet, slik den i fire hundre år har gitt gjenklang i skillingsviser om vannets og luftens element.

KAPITTEL 6

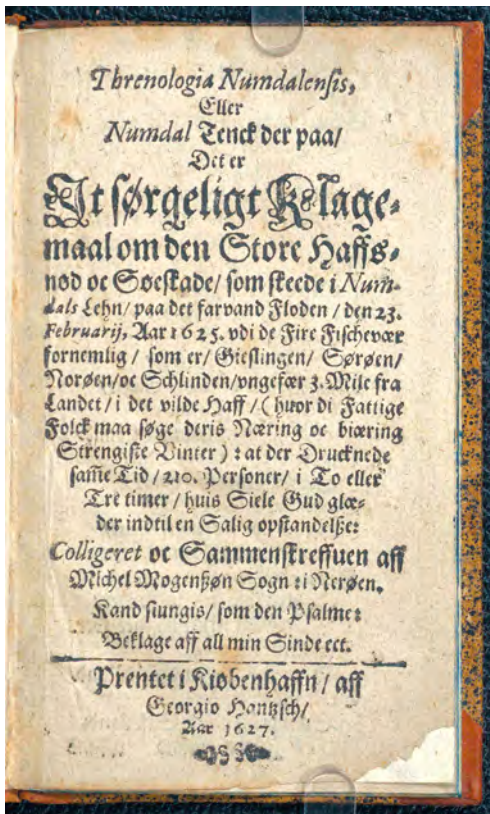
Små båter, stor sorg: Forlis ved fiske og ferdsel

«Storm oc Uværs vaande» (Namdalen, 1625)

Helt siden middelalderen har det lille fiskeværet Gjæslingan på Namdalskysten tiltrukket seg hundrevis av fiskere hvert år. De som dro opp sei og torsk her, gjorde det med livet som innsats. I førmoderne tid var særlig vinterfisket en risikabel geskjeft. Det foregikk i åpne båter, utsatt for vær og vind, og fiskerne kunne stort sett ikke svømme. For dem som prøvde fiskelykken akkurat ved Gjæslingan, var det særlig farefullt. De måtte forsere det åpne havstykket Folda, som i følge 1700-tallets historiker Gerhard Schöning er «en af de farligste Farvande, her Nordenfelds.»³⁰⁹ Mange forlis og sjøulykker fra denne regionen er glemt i dag, men enkelte har blitt stående som tragiske milepæler i norsk historie. Den tidligste sjøulykken skildret i en norsk skillingvisse skjedde utenfor Gjæslingan i 1625 (bilde 18).³¹⁰ Sangen er skrevet av presten i Nærøy kirke, Michel Mogenssøn, den samme forfatteren som skrev en vise om kvikkleireskredet på Bakklandet i 1634 (se side 64).

Mogenssøns sang har tittelen *Threnologia Numdalensis*. «Threnodi» kommer fra gresk og betyr *jamrende klagesang*. Innslaget av gresk på tittelbladet er en

påminner om forfatterens lærde bakgrunn: Mogenssøn fikk sin teologiske utdanning fra København, og han hadde også en stilling som rektor ved Trondheim før han endte opp som prest i Nærøy kirke på Namdalskysten. Forfatterens skolerte bakgrunn kommer tydelig til uttrykk i en andreutgave av *Threnologia Numdalensis*, som er trykt med en løpende tekst på latin, en blanding av bibelsitater og lærde bemerkninger om historiske forhold. I dette kapitlet undersøker jeg imidlertid førsteutgaven av Mogenssøns tekst, for å se hvordan

Bilde 18: Tittelbladet til det første skillingstrykket om en sjøulykke i Norge, Michel Mogenssøns *Threnologia Numdalensis*. En andreutgave av skillingvisen fins i Nasjonalbiblioteket i Oslo. Tittelbladet gjengitt over er fra den første utgaven, bevart ved det Kongelige Bibliotek i København.

den lærde presten har forfattet det tidligste eksemplet på en forlisviser i en norsk sammenheng – selveste Namdalens klagesang:

Threnologia Numdalensis, Eller Numdal Tenck der paa, Det er It sørgeligt Klagemaal om den Store Haffsnød oc Søeskade, som skeede i Numdals Lehn, paa det farvand Floden, den 23. Februarij, Aar 1625. udi de Fire Fischevær fornemlig, som er, Gieslingen, Sørøen, Norøen, oc Schlinden, ungefær 3. Mile fra Landet, i det vilde Haff, (huor di Fattige Folck maa søge deris Næring oc biæring Strengiste Vinter): at der Drucknede sam[m]e Tid, 210. Personer, i To eller Tre timer, huis Siele Gud glæder indtil en Salig opstandelse: Colligeret oc Sammenstreffuen aff Michel Mogenssøn Sogn: i Nerøen. Kand siungis, som den Psalme: Beklage aff all min Sinde etc. Prentet i Kiøbenhaffn, aff Georgio Hantzsch, Aar 1627.³¹¹

Det er ikke først og fremst den strenge og aktverdige presten Mogenssøn som trer frem på tittelbladet. Istedet møter vi et *nyhetsanker* som introduserer en dramatisk hendelse for et samtidig publikum, med detaljerte opplysninger om hvor og når ulykken skjedde, hvor lenge stormen varte, og hvor mange som døde. Fiskerne kjempet i to til tre timer, og 210 personer druknet. I den innskutte parantesen gir Mogenssøn uttrykk for en sympati og forståelse for hvorfor fiskerne var ute i disse ville, farlige farvannene midtvinters: Dette var fattige folk, avhengige av å høste av havet for å sette mat på bordet til sine familier.

Mogenssøns klagesang er den eneste samtidige teksten som dokumenterer den tragiske sjøulykken på Foldahavet, og sangen hans har blitt brukt som kilde av historikere fra 1700-tallet og inn mot nyere tid. I motsetning til de fleste katastrofevisene i denne boken har altså denne fått omtale, og den ble trykket i to utgaver. Årsaken til oppmerksomheten skyldes først og fremst forbindelsen mellom forfatter Mogenssøn og en langt mer berømt norsk dikterprest, nemlig Petter Dass (1647–1707). Mogenssøns sønn, Nils Mikkelsen Arctander, giftet seg med Anne Pedersdatter Falch, tanten til Petter Dass. Da Dass' foreldre døde, vokste den unge Petter opp med sin tante og onkel i Mogenssøns Nærøy.³¹² Mogenssøn var altså svigerfar til Dass' tante. Selv om slektsforbindelsen er vag, så kan Dass ha kjent til forlissangen – den store sjøulykken visste han iallfall om, for den nevnes i hans topografiske læredikt *Nordlands Trompet* (1675–1695).

Dass-forskerne som har diskutert Mogenssøns sang, har vært mest opptatt av å vise hvordan Mogenssøns diktning ikke kan måle seg med den mer kjente dikterprestens. «Threnologia Numdalensis er på mange måter ubehjelpelig i sin dikteriske form», skriver en av dem.³¹³ Diktet «viser hvor dårlig det stod til med diktningen i Norge», konkluderer en annen.³¹⁴ Mogenssøns sang omtales konsekvent og av alle som et «dikt», ikke som en vise. De store litteraturhistorikerne kappes om å tilkjenne Mogenssøns vise en fotnoteplass i norsk litteraturhistorie. Kristian Elster (1935) skriver at dette er «et langt, for oss uleselig klagedikt» hvis eneste interesse er «at Petter Dass uten tvil har lært det å kjenne som ung, og at det med sin ubehjelpelige, men virkelighetsnære Nordlandsskildring kan ha øvet en viss innflytelse på ham».³¹⁵ Elster mente for øvrig at Mogenssøn var hjemmehørende i en sørgelig rekke av «klagende, sukkende, gråtende og talentløse poeter». Francis Bull (1958) kaller teksten «folkelig naiv, kunstløs og ofte klosset».³¹⁶ I storverket om norsk litteratur, Edvard Beyers seks bind tunge *Norges Litteraturhistorie* (1974–1975, revidert utgave i åtte bind 1995–1998), lider

skillingsvisen en enda mer ublid skjebne og oppsummeres av Kjell Heggelund som «klossete».³¹⁷ I det aller nyeste historiografiske oversiktsverket over norsk litteratur, Per Thomas Andersens *Norsk Litteraturhistorie* (2012), er hverken denne eller en eneste annen skillingsvise nevnt.³¹⁸

Historikerne uttrykker en langt mer positiv holdning til Mogenssøns klagesang – her gis «diktet» status som den eneste historiske kilden til den fatale sjøulykken på Namdalskysten. Historiker Per Christiansen skriver at det er «en enestående beretning, nærmest en nyhetsreportasje, med sin detaljerte beskrivelse av hendelsesforløpet».³¹⁹ Ved å la skillingsviseforfatteren være kronikør og sannhetsvitne for ulykken følger Christiansen i fotsporene til den nevnte Gerard Schöning som i sin *Reise som giennem en deel af Norge* (1778) bruker visetrykket som sin kilde til ulykken.³²⁰ Den ulike valøren i resepsjonen av *Threnologia Numdalensis* blant litteraturhistorikere og historikere er interessant i seg selv: Som skjønnlitteratur er visen om dramaet på Folda tilkjent fotnotestatus; blant historikere holdes den frem som primærkilde. Da blir det denne bokens mål å vise hvordan den både er en historisk primærkilde og et tidlig eksempel på en katastrofesang som fortjener en plass i litteraturhistorien.

Før han skildrer selve sjøulykken, tar Mogenssøn på seg prestekappen og oppfordrer sine sognebarn til å spise ørene og lytte til det han skal fortelle, i en apostrofisk henvendelse til Namdalens befolkning:

Waag op i disse dage,
 Som boer i Numdals Lehn.
 Waag op med suck oc klage,
 Begræd din Synder Slem,
 Waag op igen,
 Gud er dig vred forsande,
 Med omliggend' Lehn andre,
 Sin Bue har hand Spend.

Piler er der paa lagde,
 Dødelig piler grum,
 Gud tør hastig oc Fage,
 Engste dig runden om,
 Forfølg' i grund,

Med Storm oc andre Plager,
Som nu i disse Dager,
Styrter mange til bund.

Det er ingen godslig og barmhjertig Gud vi møter i skillingsvisens åpningsstrofer: Han har i sin vrede spendt en bue med dødelige piler, som han har rettet mot Namdalen. Derfor bes de som bor akkurat her, innstendig om å *våkne* – det gammeltestamentlige utsagnet «waag op» handler om å våkne fra syndens søvn, og det er her gjentatt tre ganger.³²¹ Mogenssøns katastrofesang er et sanglyrisk varskurop om å la seg forferde av samtidens særlige prøvelser og motgang. Likevel er ikke dette en typisk jærtegnsvise eller en dommedagsvise; forfatteren bruker ikke plass på andre konkrete hendelser for å skape et nett av uhyggelige korrespondanser som peker mot endetiden.³²² Det er den store sjøulykken som er viktig for Mogenssøn, og i *Threnologia Numdalensis* viser han hvorfor skillingsvisen fortjener status som nyhetsformidler, 150 år før Norge fikk sin egen avis:

Sexhundred' fem oc tiuffue,
Der Blidemaanet vaar,
Begynte at snee oc fyuke,
Med Storm oc uvær suaar,
Nordvest vind haar,
Da blegned mange kinder.
Oc vred fuld tet sin' Hender,
Som offuer Haffuet foer.

I to eller tre timer,
Bluncked Tohundred' Mand,
Oc tie Mend dislige,
Som druckned' i Salt Vand;
Ingen bistand
Mand dennem gjøre kunde,
For Storm oc Uværs vaande,
Som tog stor offuerhand.

Blidemåned er et gammeldansk uttrykk for måneden februar, og navnet kommer av at februar er den tiden på året hvor det blir lysere og «blidere» – snart er

det vår. I strofen ovenfor får ordet en ironisk klang. Det som følger er nemlig en skildring av den krevende vinteren på havet, med snøføyk og sterk storm fra nordvest. Historiker Leif B. Lillegaard mener at *Threnologia Numdalensis* inneholder den eldste stormreportasjen skrevet av en nordmann om norske værforhold.³²³ Over flere strofer skildres det røffe, nordlige klimaet. «Wand, Sne, oc Wind,/Dreff deris Øyen fulde», forteller Mogenssøn. Han er ikke bare nyhetsanker og prest – han er også en syngende meteorolog. Men først og fremst er han et menneske som er tydelig berørt av dramaet. I den ene strofen over skildrer han maktesløsheten til dem som ikke kunne hjelpe fiskerne i døds-kampen på havet. Som sognets prest har Mogenssøn antakelig fått nær kjennskap til hendelsesforløpet. Det er også sannsynlig at han kan ha observert noe av dramaet fra land, og han kan ha bidratt i redningsarbeidet.

De høye tapstallene i forbindelse med ulykken skyldtes at det var så mange fiskere ute denne dagen, minst «Femhundred' Fisker' kloge,/Som vaar' i samme Laug», skriver Mogenssøn. Han har tydelig oversikt over hendelsens omfang, men han går også tettere inn på enkeltskjebner, som en fugl som stuper ned fra himmelen for å skildre dramaet der nede i sjørøkket:

Somme sin' hender flade,
 Racte i Høgden vist,
 Somme i Baaden sade,
 Oc vaare gantske tyst,
 Der var ey løst,
 Di sucked' offuermaade,
 O herre schon aff Naade,
 Forlad oss all vor brøst.

Mogenssøn sitter her i båtene og observerer ikke bare uværets voldsomme herjinger, men også fiskernes følelser i møte med døden på havet. Det mest oppsiktsvekkende for en moderne leser er passiviteten som preger de involverte – situasjonsbildet av fiskere som løfter sine hender opp i bønn, eller som sitter «gantske tyst» i båten og ber til Gud. I en annen strofe står det hvordan fiskerne «vred fuld tet sin' Hender» når stormen rammet. I sin lesning av *Threnologia Numdalensis* mener litteraturviter Jørgen Sejersted at vi her ser spor av det som i en mer moderne kontekst ville blitt kalt *defaitisme*, nederlagstro.³²⁴ Sejersted peker på det urealistiske i Mogenssøns tekst fra et moderne ståsted: «Fiskerne

blir idealtyper på det passiviserte, selvutslettende lutheranske subjekt slik idéhistorien har fremstilt det; de gir opp kampen og tar ulykken inn over seg som Guds uavvendelige straff.»³²⁵ Men handler Mogenssøns skildring av de bedende fiskerne egentlig om selvutslettende passivitet?

Innenfor lutherdommen var det viktig å dø på riktig måte for å oppnå frelse – som et troende forbilde, det vil si i troen på Kristus. Derfor kan det tenkes at forfatteren her ønsket å trøste sine sørgende sognebarn med at også fiskerne som var fanget i katastrofens kaos på Foldahavet, husket å be i sin siste stund. Sangen iscenesetter hvordan fiskerne i færingene ropte «O min Søn, O min Fader,/O min Broder, O min suager,/Paakald din Herre kiær». I døds kampen minner de hverandre om å be til Han som skal frelse dem. I en annen strofe skildres også hvordan fiskerne forsøkte å redde livet ved å klatre over i andres båter: «Somme lod sin Baad fare,/Oc Steig til andre ind.» Historiker Leif B. Lillegaard anser Mogenssøns sang som en indikasjon på at det allerede på denne tiden fantes vilje til å drive bergingsarbeid og til å hjelpe fiskerkolleger, med eget liv som innsats.³²⁶

Både 1600-tallets frelestro så vel som fatalisme og troen på forsynet – idéen om at Gud har en plan med skaperverket, også når onde ting skjer – er viktige i Mogenssøns skildring av sjøulykken. Men i sangen gis også selve naturkreftene en autonomi som kan konkurrere med Guds autoritet:

Naar Elementer strenge,
 grassere megen fart,³²⁷
 Ingen kand dem forhindre,
 De far' snelle oc snart,
 Det har den art,
 Herren kand dennem binde,
 Med sit Ord denem tvinge,
 At de maa vige bort.

Her er det naturelementene selv som igangsetter katastrofens voldelige kaos, ikke Gud – han kan kun dempe («binde» eller «tvinge») kreftene, slik at de til slutt må vike. Denne strofen impliserer at Gud ikke er den som får uværet til å oppstå. Han har heller ingen makt til å stanse kaoskreftene: «Ingen kand dem forhindre.» Sejersted peker på denne strofen som en av denne tekstens mange motsetninger, spenninger og «forståelsesfloker», hvor en eldre, teologisk

og luthersk fortolkningshorisont kolliderer med en mer folkelig, verdslig og moderne fortolkning av naturkatastrofen.³²⁸ I strofen over ser vi spiren til en deistisk forestilling, om den tilbaketrukne Gud som betrakter sitt skaperverk på avstand, og som ikke griper inn. Ifølge Sejersted gir dette «et glimt av et verdensbilde der mennesket kjemper alene i et ufullkomment skaperverk styrt av ustyrlige kaoskrefter».³²⁹

Threnologia Numdalensis rommer flere spennende eksempler på hvordan ulike idéhistoriske horisonter settes opp mot hverandre eller smelter sammen. I én strofe henter forfatteren inn bilder fra antikk mytologi for å beskrive havets kaoskrefter. I en streng, kristen forstand forsyner han seg da fra en hedensk billedverden: «Folden den haarde klippe,/Fnyste med bølger blaa,/Æolus brugte sin Lempe,³³⁰/Di Baader at omslaa,/Stor ynck vaar da,/Faa kunde Seigel føre,/Faa kunde Styret røre,/Saa slog' di Bølger paa.» Æolus er vindguden Aiolos fra gresk mytologi,³³¹ som her slår seg sammen med den mer lokale størrelsen, Foldahavet. Antropomorfiseringen levendegjør naturkreftene som fiendtlige, brutale orkanbølger, som «fnyser» mot de stakkars, ynckverdige fiskerne. I *Threnologia Numdalensis* skildres også fiskernes kroppslige lidelser i kampen mot elementene:

Somme slebte saa lenge
 At di Spøttede blod,
 Halffdød til Landet trengde,
 Blod giennem Nafflen stod,
 Di styrt for fod,
 Lagdis i mulden sorte,
 Bleff med de andre borte,
 Der hjalp ingen helsbod.

Nogle som ey død bleffue,
 Brød sønder been oc arm,
 Nu vanfør igien leffue,
 Udaff det kolde wand.
 GUd bød saadant
 Stene maa der ved beffue,
 Hyle, skrige, oc græde
 Det vaar en farlig Haffn.

Disse beskrivelsene fikk Hans Jæger til å utbryte at «skildringen gaar paa sine steder temmelig vidt i naiv 'naturalisme'», i en kort omtale av *Threnologia Numdalensis* i sin litteraturhistorie (1896).³³² Men mer enn hundre år tidligere var akkurat disse beskrivelsene realistiske nok for Schöning, som i sin *Reise som giennem en Deel af Norge* (1778) parafraserer tillitsfullt fra denne delen av sangen i sin beretning om ulykken på Foldahavet.³³³ Sejersted peker på at de naturalistiske delene av Mogenssøns tekst viser hvordan den religiøse defaultismen i første del her har veket plassen for «det selvbevarende handlingsmennesket»: Mennene har en sterk selvoppholdelsesdrift, et ønske om å leve, men de må til slutt gi tapt i kampen mot elementenes vold.³³⁴ Det er også verdt å merke seg at Mogenssøn fritar de døde fiskerne for skyld når han utlegger hvordan ulykken er en straff fra Gud: «De som her liffued lode/var' oprictig' oc gode/Uden all kætteri.» I stedet for å gi de forulykkede ansvar for katastrofen sier Mogenssøn at ansvaret er et kollektivt anliggende: «Den Pine timelige/Vared en stacked stund/Som wi maatt' alle lide/For Synden mangelund.»

Strofene som omhandler den dramatiske kampen på havet har naturlig nok sitt utgangspunkt i et mannlig univers. Men i én strofe ser vi et glimt av de sørgende kvinnene og familiene som ble igjen etter de døde fiskerne. I kraft av å være sognets prest hadde Mogenssøn et særlig ansvar som sjelesørger for de etterlatte, og han ber en bønn for dem:

Gud hjelpe fattige Encker,
 Oc Faderløse Smaa,
 Som sidder Hiem oc venter
 Med Hiertens stor attraa,
 At de skal faa,
 Deris at see tilsammen,
 Med Lyst, Glæde, oc Gammen,
 Det kand de her ey naa.

Medlidenheten med de pårørende som kommer til syne her, er en gjennomgangstone i skillingsviser om forlis inn i det attende og nittende århundret. Mogenssøn vet at de fleste ikke hadde en grav å gå til, så han vil minne dem om at også de som er begravd i bølgene, skal få komme til himmelen: «Haffued skal dog hereffter/Antvorde i fra sig,/Som Scrifften oss beretter,/Di Døde Christnis Liig,/Uden all Suig,/Oc dem, som Fiske tærer,/Guds mact igienleffuerer,/

Fornufften troer ey sligt.» Havet antropomorferes som et levende vesen, som overleverer («antvorde») likene til Guds og salighetens himmel. Mogenssøn vet at denne tanken er overskridende for de pårørende («Fornufften tror ey sligt»). Derfor viser han til Bibelen («scrifften»), hvor det står at selv kroppene som spises av fisker, hentes av Gud.³³⁵

Etter at han har trøstet de sørgende med at deres kjære skal komme til himmelen, bruker prestedikteren sin autoritet til å oppfordre de etterlatte til måtehold i sorgen: «Thi skal mand maadelig Sørge/Sig icke selff forstørre/ Med Graad offurflødig.» I luthersk tro var overdreven sorg forbundet med selvheldelse og syndefull opposisjon, fordi det uttrykte en manglende tro på Guds overordnede plan og på etterlivet. For moderne lesere fremstår en slik regulering av sorgen streng – skal de ikke få lov å gråte over sine døde? Å vise måtehold i sorgen var en etablert del av en luthersk sjelepleie, hvor frelsestanken var det viktigste. Det man vet mindre om, er hvordan sangene som ble skrevet om forlis, ble *brukt* av de pårørende og av andre. En del av dem har antakelig blitt sunget i forbindelse med begravelser eller jordfestelser. Siden den ble trykt halvannet til to år etter selve ulykken, har Mogenssøns skillingsvise neppe hatt en slik funksjon, selv om den er skrevet av sognets prest. Antakelig har den fungert mer som en minne- eller trøstevise.

Kanskje har *Threnologia Numdalensis* blitt fremført som enesang eller allsang i minnestunder arrangert av en av de mange pårørende familiene i det lille fiskeværet Gjæslingan; kanskje har den blitt sunget høyt eller lavmælt i enkle husmannskjøkken. Antakelig har sangen vært gjenstand for flere ulike fremførelsespraksiser. Det er uvanlig for denne perioden at det fins to ulike utgaver bevart av samme visetrykk, så dette kan tyde på at den har hatt en viss utbredelse. Melodien som er oppgitt på tittelbladet, er «Beklage aff all min sinde» (1533), hentet fra Hans Thomissøns (1532–1573) danske salmebog fra 1569 – den viktigste av salmebøkene som introduserte Luthers lære for et dansk-norsk publikum.³³⁶ Opprinnelsessalmen har seks strofer, hvor et lyrisk jeg bekjenner sine synder fremfor en både barmhjertig og hevnjerrig Gud: «Jeg kan det oc befinde/min Gud han vaar mig vred.»³³⁷ Selv om også Mogenssøns vise inneholder refleksjoner omkring Gud som både dommer og frelser, så ligger katastrofesangen hans fjernt fra salmen, og han har ikke hentet noen formuleringer herfra. Men versemålet i Mogenssøns vise er gjennomført etter den opprinnelige salmen, i et jambisk tetrameter, med veksling mellom tre og fire trykktonge stavelser, som får versene til å minne om balladestrofer. I *Threnologia Numdalensis* er det

brukt elisjoner, utelatelser av vokaler ved bruk av apostrofer, for at verselinjene skal bli metrisk stringente: «Antvorde ed'r fra sig», «At de skull' faa.» Dette er bevis på at sangbarheten har vært viktig. Mogenssøns tekst er ikke et dikt, slik historikere og litteraturvitere skal ha det til. Det er en vise som var ment for å synges, og dette performative aspektet må tas med i betraktningen når man skal avgjøre om denne skillingsvisen skal eller ikke skal få en viktig plass i norsk litteraturhistorie.

Mot slutten av sangen vender prestedikteren seg i bønn til Gud: «Gud Straffe oss ey mer/For vore Synder Leed/Affuend landplager flere/Som du oss truer med.» I den siste strofen er klagesangens molltoner erstattet med en forhåpningsfull durklang i påvente av frelsen:

Nu vil wi Sangen Ende,
 Gud all bedrøffuede
 Husuale, oc omvende
 Den Sorg til stor Glæde,
 Euig glæde,
 GUD Wand til Win forandre,
 Winen met sucker blande,
 Det giffue Gud, vi bede. AMEN.³³⁸

Den positive og optimistiske avslutningen i *Threnologia Numdalensis* står i kontrast til en bekmørk hendelse noen år etter sjøulykken. I 1648 eller 1649 fant det sted en heksebrenning på Vikna. Barbro Hasfjord ble dømt for trolldom for sin påståtte innblanding i sjøulykken. Lokalhistorikere har fulgt de mange sporene av folkeminner og sagn som fortalte at Barbro stod bak uværet som tok så mange liv denne dagen, fordi hun var uvenn med lensmannen i Vikna, Jens Ågesson, en av mennene som var ute og fisket da uværet traff fiskeflåten.³³⁹ Barbro skal ha fylt et kar til randen med vann denne februar dagen, og i «karet stilte hun sju treboller med et egg i hver og satte så tjenestejenta til å male på handkverna. Malinga var ikke før begynt, så røk det opp en fryktelig storm fra nord, et havsens uvær.»³⁴⁰ Lensmannen greide å redde seg i land, men Barbro ble senere dømt til å brennes på Arnfinneset på Vikna.

Det fins to trykte kilder som dokumenterer at Barbro endte sine dager på bålet: En kvittering til mestermannen (bøddelen) «for hans brende ehn throidquinde ved naffn Barbro Hafsfior», og et tingdokument fra vintertinget på

Nærøy fra 20. februar 1649, hvor seks lagrettemenn stadfester at det ikke fins noen penger i boet etter Barbro, «som for trolddom efter dombs Indhold bleff henrettet».³⁴¹ En av disse lagmennene er den nevnte lensmannen, Jens Ågesson, og trolig var det lensmannen som også ledet trolldomsprosessen mot Barbro. Én historiker mener at sognets prest, Michel Mogenssøn, må ha vært innblandet som «geistlig sakkunning».³⁴² Trolldomsprosessene i Norge og i Europa var alltid lokalt forankret, altså med lokale øvrigheter som sentrale i rettsakene – dette inkluderte ofte de lokale prestene som bidro med å få kvinnene til å bekjenne de påståtte ugjerningene.³⁴³ Det er fristende å gripe til uthevet skrift her: *Norges første skillingsviseforfatter innblandet i en trolldomsprosess!* Men siden det er sparsommelig med kilder, skal jeg være varsom med å dra forhastede konklusjoner.

Sannsynligheten er uansett stor for at det var sjøtragedien som førte til selve trolldomsprosessen. Ifølge historiker Rune Blix Hagen var et særtrekk med forfølgelsen i nord at den først og fremst rammet norske kystkvinner, som ble dømt for å ha brukt ritualer til å lage storm og plutselig uvær.³⁴⁴ Av 128 personer som ble brent for trolldomskunster på 1600-tallet, var hele 78 tilhørende Nordland, Troms og Finnmark – fylker hvor fiske var primærnæring. Lokale kvinner ble beskyldt for å stå i pakt med satan og for å ha utøvd værmagi: Ifølge rettsdokumentene brukte de ritualer for å forårsake dårlig vær til sjøs; de

Bilde 19: Et tresnitt fra Olaus Magnus' bok *Historia de gentibus septentrionalibus* («De nordiske folkenes historie») fra 1555 viser en trollkvinne som kaster sin heksegryte på havet og forårsaker uvær og forlis (Hentet fra Store Norske Leksikon).

omskapte seg til fugler og kastet sine svarte trolldomskunster over båter og utsyr. I Nord-Norge praktiserte man også den såkalte vannprøven, hvor den anklagede ble kastet på sjøen, naken og bundet på hender og føtter.³⁴⁵ Hvis hun fløt, var hun skyldig; sank hun, var hun uskyldig.

Det fantes trosforestillinger om værhekses flere steder i det tidligmoderne Europa.³⁴⁶ Klimahistorikere har påpekt en mulig sammenheng mellom trolldomsprosessene på 1600-tallet og det urolige været i den lille istid: Kaldere vær, hyppigere stormer og sviktende avlinger som følge av kjøligere klima medførte mange dødsfall, uår og nød.³⁴⁷ I små samfunn fikk angst og overtro fotfeste, og hundrevis av kvinner ble kastet på bålet.

Trolldomsprosessen mot Barbro Hafsfjord er mindre dokumentert enn sakene fra Finnmark, men i likhet med åstedene for prosessene i de nordlige regionene, var Gjæslingan et lite fiskevær i Utkant-Norge; i likhet med i Nord-Norge var fiske primærnæringen her, og møtene mellom mennesker og de voldsomme naturkreftene på Foldahavet forårsaket mange tragiske forlis. Med dette in mente kan man anta at historiene som har blitt videreført i muntlig overlevering, stemmer, og at sjøtragedien i 1625 var avgjørende for at Barbro ble brent som heks. At Barbro ble brent på bålet antyder også at presteforfatterens strenge preken om synd og straff i skillingsvisen ikke representerte den eneste oppfatningen av sjøulykken blant lek og lærd i Namdalen: Det var ikke *dem* og deres «Synder Slem» som var skyld i tragedien; Gud kunne ikke stå bak et så omfattende skadeverk – snarere måtte det være noen som stod i pakt med djevelen, nemlig «ehn throldquinde ved naffn Barbro».

«Paa Søens fæle Bund» (Stod, 1750)

I en bok med den knusktørre tittelen *Ministerialbok for Stod prestegjeld, 1688–1759* står det en særlig lang innføring for 1750, skrevet med blekk, i snirklete håndskrift:

12. Haagen Langhamer drugnet og bort-komen paa Strindfiorden den 7. Octobr. 46 aar gl.
13. Anphind Gierstad ligel. i same Selskab drugnet og bortkomen den 7. 8br. 47 aar gl.
14. Oudin Noem udj same Selshab bort-bleven den 7. 8br. 38 aar gl.
15. Peder Noem Oudins dreng, een attiglerist omkom ligel. med sin husbonde.

16. Kirsten Larsdatter Grøttan bortkom ligel. udj same Selskab 26 aar gl.
Alle disse, som finge deris grav blev graffestede paa en dag Sc: Dom 24 p. Trin:
Ved Qvam.
17. Michel Hougbotten, som den 6te udj same u-løckel. Sælskab blev ligel. borte
med dem.³⁴⁸

Den som har ført pennen, har også tatt seg tid til å skrive en liten notis i kirkeboken: «En meget Uløcksal: hendelse, som af Stoed icke er hendt i Mands-minde, de 4re afdøde bæste mænd i Menigheden etterlod sig 4 encker, 4 gl encke-mødre og 14 faderløse u-myndige...Gud bevare flere fra en hastig død!»

Hvis man ønsker å finne ut mer om denne ulykksalige hendelsen som tilfalt det lille tettstedet Stod ved Steinkjer, kommer man ikke særlig langt. Når vi skriver 1750 er det fremdeles 14 år før Norge får sin første avis, og 17 år før det nordenfjelske Norge får sin første regionsavis. For å undersøke hvordan denne ulykken ble formidlet for en allmenhet, kan vi bla opp i en skillingsviser som ligger arkivert i NTNU Gunnerusbiblioteket i Trondheim. Tittelsiden inneholder en lang tekst som forteller hvordan de seks innbyggerne fra Stod omkom:

Døds Tanker Over den hastige Døds Tilfælde Som skeede paa Bye-Fiorden den 7. Octobris Ao.1750. Da sex fromme Siæle, Nemlig: Fire Agtbare Mænd, med en Dreng og en Pige Fra Stoed, paa deres hiem-Reyse fra Trondhiem i haardt Veyr og Storm forulykkedes, og omkomme paa Søen, og saa sørgelig som hastig maatte skilles fra deres Qvinder, Børn og Forældre; Hvis Siæle haabes nu visseligen at være hos Gud, som selv haver begravet deres Legemer i det Dybe; og skal paa Domme-Dag samle dem tilhobe, for at indgaae i hands ævige Glæde og herlighed. Til Opmuntring for Alle, men i sær til Trøst for de igienlevende Bedrøvede, Sangviis forfattede af Baard Andersen, ældste Bøygde-Skolemester i Stoeds Gield. Trondhiem, trykt Aar 1751.³⁴⁹

Her fremstilles de døde som troende forbilder, «fromme» og «agtbare». Derfor kan det være håp, mener forfatteren, om at de forulykkede kan hentes opp til himmelriket av den samme Gud som plasserte deres legemer på havets bunn. Selv de druknede kan få frelse, uttrykkes det her, i en sang som altså er skrevet «til Opmuntring for Alle, men i sær til Trøst for de igjenlevende Bedrøvede». Kanskje ble sangen brukt i en sørgestund for de døde, men privat var den jo

ikke. Siden den ble trykt i Trondheim, kan man anta at sangen hadde et større publikum enn de pårørende i Stod.³⁵⁰ De omkomne er ikke navngitt på tittelbladet – det ble først vanlig i 1800-tallets sørgesanger (se side 187). På grunn av innføringen i kirkeboken vet vi likevel at de som druknet het Haagen, Anphind, Oudin, Peder, Kirsten og Michel.

Innledningsstrofen i *Døds Tanker* er en apostrofisk, klagende henvendelse til Gud: «O Store Gud og Herre!/Hvor ilde gaaer det til/Med dine Folk? Desværre!/Som Du nu prøve vil.» Visen er lang, 31 strofer, men dette er likevel et enklere stykke sanglyrikk enn Mogenssøns vise. Den har korte, firelinjede strofer med enkle parrim, akkurat som melodiforelegget i den opprinnelige salmen, «O Jesu! For din Pine!»,³⁵¹ som er oppgitt som kontrafaktum på første tekstsida. Forliset fortolkes som en test fra Gud – i strofen over har Han «prøvet» sitt folk. I en annen strofe står det at Gud har «Randsaget Eders Troe». Denne trostesten speiles i sangens oppbygning. Første del (strofe 1–19) er en *klagesang* over selve forliset og de etterlattes sorg, mens andre del (strofe 20–31) er en *lovsang* om frelse og himmelrikets herlighet for dem som utstår Guds prøvelser.

Sangteksten forteller at ulykken skjedde «Udi October-Dage/Den Syvende i Tall», da «Sex fromme Siæle» kom i «havets store Nød!» Om forliset heter det at «En Flage slog dem om», altså at de ble tatt av en bølge. Havet omtales som frastøtende: De omkomne hviler «Paa Søens fæle Bund». For øvrig er formidlingen av selve ulykken langt mindre detaljert enn tilfellet var med Mogenssøns *Threnologia Numdalensis*. Det skyldes antakelig at det her ikke var noen overlevende; det var ingen øyenvitner som kunne rapportere om hva som hadde skjedd. Alt vi vet, er at de seks forulykkede forsvant på «Bye-fjorden», i dag kjent som Strindfjorden, og at vraket ble liggende på «Størdals Bund», altså i nærheten av Stjørdal.

I *Døds Tanker* brukes eksklamasjoner og utropstegn for å uttrykke medfølelse med de sørgende som har mistet sine til havets kaoskrefter: «O Jammer! Væ! Og Klage!/Det Folk saa druknet hen/Og Kom ey meer tilbage/Til Deres Slægt og Ven». Men helt håpløst er det likevel ikke. I en senere strofe kommer et vendepunkt, hvor forfatteren henvender seg direkte til de pårørende: «Bedrøved' Børn og Enker! Mistrøste Jer ey saa!» De sørgende skal stagge sin sorg – et viktig poeng i reformasjonens frelestro – og heller finne glede i at deres kjære nå er frelst: «Det Eders Trøst kand være,/At Eders Slægt og Ven,/Ere nu i stor Ære/Hos Gud i Himmelen.» Forfatteren er oppgitt som Baard Andersen, «ældste Bøygde-Skolemester i Stoeds Gield». I sangen høres

han mer ut som en forkynnende prest, og særlig i de siste strofene, hvor han minner de sørgende på at de skal møte sine igjen i «himlens Fryde-Sal!». Der skal de sammen få høre «Engle-Sang og Tone», som det heter i den ekstatiske avslutningsstrofen.

«Store Bølger dem borttar» (Beitstad, 1777)

Ulykken som rammet stodbyggen, var ikke enestående for perioden eller for regionen. Noen få kilometer nord for Stod ligger det lille tettstedet Beitstad. I 1777 ble det trykt en vise om to ulykker som fant sted her: *En Sørgelig Viise Om Trende Menneskers hastige Endeligt, hvilke faldt ned igiennem Isen sidstleden Juule-Dag 1776 paa deres Vey til Kirken, som skeede i Bedstadens Præstegield; Saa og om Fem Personer, som omkom paa Bedstadfiorden den 26de April 1777 paa deres Reyse til Tronhiem, hvorom Viisen videre mælder.*³⁵² Forfatteren av denne visen, navngitt på tittelbladet som Peder Bratberg, har gitt en samlet beskrivelse av to ulykker som skjedde i samme region med fire måneders mellomrom: Tre mennesker som druknet etter et fall gjennom isen, samt fem personer som døde i et forlis i samme område. Dette fratar ulykkene deres preg av å være enkelt-hendelser. Skillingsvisen blir en sanglyrisk massegrav, hvor forfatteren lempet oppi flere lik, flere skjebner.

Idet vi åpner visetrykket, forstår vi fort at det fins en hensikt med å samle flere ulykker i én og samme sang på denne måten. «Hører til O gode Christne!» ber forfatteren i åpningsstrofen, som altså er en minstrelstrofe, en oppfordring om å lytte til det han har å fortelle: «Menneske! Lær at betænke:/Døden altid er os nær,/Nærmer end vi selv kan tænke,/To Beviis vi skuet her.» Bratberg mener altså at budskapet om memento mori – kom i hu din forgjengelighet – forsterkes ved at det holdes frem «to beviis» om dødens tilstedeværelse i livet. Han fortsetter: «Det bør billig og besindes:/ Det kan saa og andre gaae.» Fatalismen er grenseløs i denne visen. «Hvo kan for Ulykken flye» spør Bratberg; «Her Ulykker jævnlig høres». Forfatteren ser tragedier i hvert menneskes skjebne, og han griper til et gammeltestamentlig lidelsesforbilde for å mane til «taalmodighet» med slike prøvelser som Gud sender menneskene: «Herren gav og Herren tog.//Disse Ord en Job maa tale.»

En Sorgelig Viise har detaljerte skildringer av de to hendelsene over 17 strofer, og den har derfor mer karakter av å være en nyhetsviser enn tilfellet var med sangen fra Stod. Fra tredje strofe fortelles det om dramaet på isen ved juletider:

Som de over Isen kiørte
 Fir' Personer med en hast,
 Man ved Strømnes-Tangen hørte
 Isen runden om dem brast.

Folk og Hæst der da tillige
 Plompet ned i salten Søe,
 De kund' Faren ey undvige,
 Trende mennesker maatt' døe.

Den detaljerte fremstillingen kan forklares med at begge ulykkene hadde én overlevende, og de to som overlevde, har antakelig vært øyenvitner. Om de fire som falt gjennom isen, heter det: «Alle Fire flux nedsænket/Med en hast til Bunden hen,/Men en Mand GUD Naaden skiænket,/At han dog kom op igjen». Om forliset fire måneder senere berettes det at «Fem Personer Livet endte,/Store Bølger dem borttar,/En paa Hvælvet det dog hændte,/At for hannem Frelsning var».

Vi vet ikke hvem disse overlevende var, hvorvidt de kjente forfatteren, eller hvilken rolle de eventuelt har spilt i formidlingen av ulykkene. Kanskje har *En Sorgelig Viise* blitt sunget i Beitstad av pårørende og andre. Forfatter Bratberg har tydelig tilpasset teksten melodians rytme ved hjelp av elisjoner: «De kund' Faren ey undvige,/Trende mennesker maatt' døe.» Melodien som er oppgitt på tittelbladet, «Sørge-Tacter, sorte Noder», går igjen i en liten håndfull åndelige og sekulære viser trykt i samme periode. Da han nærmer seg slutten av sin 38 strofer lange sang, uttrykker forfatteren *fatigue*: «Nu vil jeg min Sang beslutte,/Thi jeg ikke meer formaaer.» Kanskje hadde han ikke stemme igjen, eller så kan det også tenkes at det var emosjonelt belastende å være en elendighetens kronikør. Men vi kan være takknemlige for Bratbergs sanglyriske innsats. Det fins nemlig ikke spor av ulykkene som rammet Beitstad, i andre kilder, til tross for at *Kongelig allene privilegerede Tronhiems Adresse-Contoirs Efterretninger* (i dag kjent som *Adresseavisen*) var godt etablert som regionavis i 1776.

«Opreyste Gud en Storm saa slem» (Inderøya, 1779)

Heller ikke andre ulykker av denne typen fra det samme distriktet ble noen nyhetssak i avisen. I 1779 ble det trykt en sang om en ulykke på Inderøya på Innherred: *En Nye Viise, om den Ulykkelige Hændelse, Som tildrog sig i Aaret 1779 den 12te April, da Trende Brødre fra Gaarden Julstad paa Inder-Øen reyste i Baad til Saugen, paakom dem et stærkt Veyr, som hvelvede Baaden, hvorved den Eene af dem kom Bort, men de Tvende bleve reddede og kom med Livet tilbage; Hvilket Viisen udførligen beretter.*³⁵³ Tre brødre i et båtforlis: To overlevde og én døde. I sangen hører vi at «han, som der ynkelig omkom,/bad da til GUD saa hjert'lig om,/at der dog komme en tilsted',/Som kand fortæll' Omstændighed». Da deres siste stund var kommet, ønsket altså den unge mannen som kjempet i bølgene, mer enn noe annet at en av dem skulle overleve for å kunne *fortelle* om ulykken. Det er omtrent like vanskelig å tro på som at denne tredje broren bad de to andre om å «tie stil» når de ropte på hjelp. Ifølge sangen skal broren ha sagt at de ikke skulle rope og ikke kjempe: «see her Dødsens Bud,/Ah Herre Jesu! Hielp os nu.» For lesere av i dag fremstår dette som et urealistisk handlingsforløp i katastrofens kaos. Men når denne sangen ble skrevet, var det viktig å trøste de pårørende med at deres kjære var troende forbilder, som døde i troen på Jesus. Ifølge denne logikken blir det viktigere å be for det hinsidige enn å redde seg i det dennesidige.

Forfatterens ønske om å presentere den døde broren som et mønster til etterfølgelse – og til minne – bekreftes når han presenterer en liten biografi over den døde gjennom tre strofer. Her står det den døde «var af et Cavallerie», og «sin Konges Tienest' gjorde god». Derfor, skriver forfatteren, kan de etterlatte være trygge på at «Gud har og elsked ham tillig». Å erindre de døde var en sentral del av den lutherske minnekulturen, etter at skjærsilden og muligheten for å bistå de døde i etterlivet forsvant med reformasjonen. Slik som i de øvrige 1700-tallsvisene fra Innherred presenteres også her de sangreligiøse formaningene av en forfatter uten prestekappe: På tittelbladet til *En Nye Viise* står det at den er «Sammensatt af en Ungkarl ved Navn Gunder Taarbersen Gjørstad». Overfor de pårørende taler likevel ungkaren som en prest. Når han bringer opp det såre med den fuktige graven, henvender han seg direkte til «I hans Moder!» for å formidle at jovisst er den unge gutten «iblandt Fiskene», men: «Det skal I ikke sørges ved,/Lad kun der Kroppen ligge ned!/Thi Gud, som gav ham Siælen, har/Den nu alt udi sin Forsvar.» Gjørstad innrømmer

rett nok at «Det havde seet meer hæderlig/At han hast ligget hiemme Liig». Men «Gud han vilde have saa» – Gud «opreyste» en «Storm saa slem» for å statuere et «Exempel» og en advarsel til menneskene.

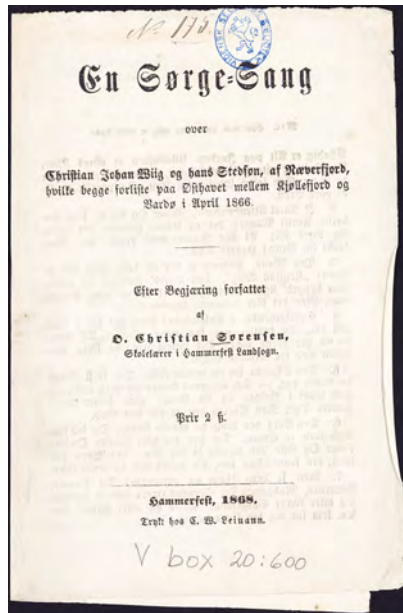
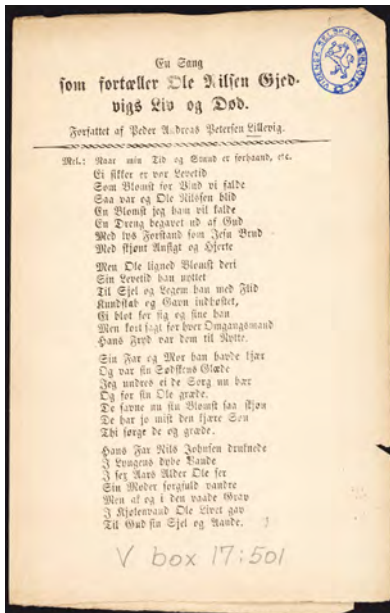
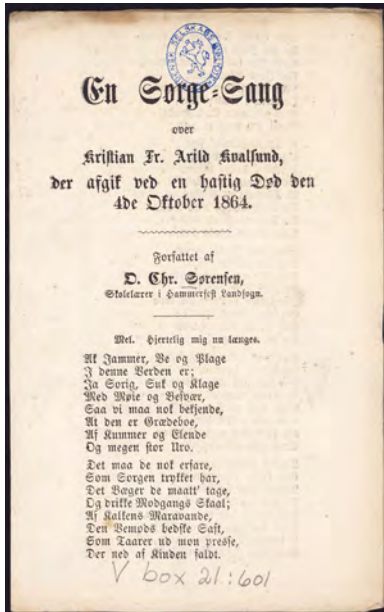
Eksemplet var viktig innenfor en tidligmoderne idéverden, som fortolkning av katastrofer og ulykker. Eksemplet skulle forbinde det partikulære, den konkrete ulykken, med det allmenne, for å forsterke det didaktiske budskapet man ville formidle. Ifølge denne sangen har Gud sendt *flere* eksempler: «Naar jeg vil regne nær og lang,/Omkom sex Baader samme Gang;/Nogle blev reddet af den Nød,/Men største Deelen blev dog død.» Mot slutten av *En Nye Viise* skildres andre typer tragedier, slik at forfatteren fremstår som en kronikør:

Exempler har vi mange saa,
Som har og hendt i dette Aar,
Der har nu skeed med Ild og Vand:
I Trondhiem blev og myrdt en Mand.

Vekslingen mellom det spesifikke og det generelle – den enkelte ulykken og andre tragedier i samme distrikt, ulike typer av ulykker i «Ild og Vand», her til og med et mord – er altså noe som går igjen i forlissangene som er bevart fra andre halvdel av 1700-tallet. Når vi kommer inn på 1800-tallet, forsvinner dette trekket ved katastrofesangen. Da er det isteden den enkeltstående sjøulykken det synges om, i mollstemte og dypt personlige sørgesanger.

«Dit Støv i dybe Havet»: (Lofoten og andre steder, 1798–1887)

Anders Christopherson Heselholmen, Johannes Gregoriusson, Aron Johanson Strømdablen, Niels Christensøn Sundøen, Karl Roland Alstad, Ole Estensen Melhus, Jens Johan Johannesen Strømmen, Kristian Fredrik, Arild Kvalsund, Christian Johan Wiig, Petter Julius Pettersen, Ole Nilsen Gjedvig, Erik Ingebrigtzen Helle, Carolius Pedersen Sædsø, Karl Tommassen Kilvig, Peder Staudal. Disse mennene er glemt i dag, men deres ettermåler er bevart gjennom et knippe skillingsviser om sjøforlis på 1800-tallet. Her står deres, og mange andres navn,

Bilde 20–23: Navngitte omkomne på titelbladene til fire skillingviser om forlis fra 1800-tallet (alle bilder hentet fra NTNU Gunnerusbiblioteket).

og lyser på tittelsidene. I en hundreårsperiode ble det i Norge trykt viser om forlis der de omkomne mennene ble navngitt på tittelbladet.

Navngiving på sangenes tittelsider er først og fremst et 1800-tallsfenomen. Derfor kan man spørre om tradisjonen her følger en litteraturhistorisk utvikling. Den danske forskeren Sune Auken har skrevet om hvordan 1800-tallets danske dødsdikt (leilighetsdikt om døde personer) peker seg ut som langt mer personlige enn tilfellet var med barokkens dødsdikt.³⁵⁴ Ifølge Auken er dødsdiktene som ble skrevet under 1800-tallets romantikk, preget av den nye og viktige rollen individet og det subjektive fikk, i overgangen fra et teologisk og religiøst til et mer sekulært og naturvitenskapelig verdensbilde. Sørgevisene vi skal se på her, kan for så vidt leses som en del av et slikt perspektivskifte. Med navngivingen på tittelsidene ligner de på andre minnesjangre i samtiden, slik som likprekenere og dødsdikt. Men det er også noen vesentlige forskjeller. Både likprekenene og de dødediktene Auken peker på, var forbeholdt høyerestående borgere.³⁵⁵ Sørgesangene, derimot, handlet om allmuen. De fleste av tragediene som skildres i dem, handler om fattige fiskere. Sørgesangene har dessuten ingen sekulær utvikling, de forblir religiøse gjennom hele 1800-tallet. Disse sørgesangene er det tydeligste eksemplet på hvordan den lutherske minnekulturen kom til uttrykk i skillingsvisene.

Navngivingen på tittelsidene kan minne om vår tids nekrologer, eller om begravelsshefter med navn og dødsdato på forsiden. På 1700- og 1800-tallet var det ikke vanlig med begravelssprogram, men det kan ikke utelukkes at noen av sørgesangene ble brukt i gravferder. Sørgevisene er mer private enn andre viser om forlis, og et par av dem er skrevet på bestilling for de pårørende, eller de er skrevet av de pårørende. Men det er likevel stor forskjell på private sørgetekster av i dag og sørgevisene: Skillingstrykk ble trykt for å selges, og hendelsene de beskrev, hadde interesse ut over kretsen av nære pårørende. I regioner hvor forlis var en del av hverdagen, var sørgesangene antakelig en emosjonell ventil for andre som hadde mistet noen på sjøen, med andre ord *de aller fleste*, apropos den brutale statistikken fra Eilert Sundt (se side 163).

Flere av sangene har også blitt sunget og tradert i offentlige sammenhenger, for eksempel på fiskemarkeder eller på steder der fiske foregikk. «Saa kommer hid nu hver og En,/Med eders Røst tillige,/Og synger denne Sørgesang/Vi har for Eder skrevet», heter det i *En Sørge-Vise om sex Mands Forlis*.³⁵⁶ Her inviteres tilhørerne til å synge om de seks som omkom på nordlandsfiske. «O har du som nu synger her/Forstand paa Sorg og Glæde», bryter forfatteren inn i en senere

strofe. «Med sorgens toner vil jeg her udkvæde/en sang som rigtig skal bli kjendt paa jord,» lyder åpningsstrofen i *En ganske nøie underretning om dem, som fra Kvalsund og Valsnæs omkom paa søen den 4de og 5te Novbr. 1895*.³⁵⁷ Det høres ut som en introduksjon til en solosang. Men så fortsetter visen: «naar vi den synger, skal vi af den lære/at have vore sjæle rede gjort». Sørgevisene har antakelig blitt brukt på ulike vis: som fremførte sanger i offentlige sammenhenger, på scener eller på forsamlingshus, eller som viser man sang for seg selv. Men de fleste har til felles at de handler om sjøulykker som skjedde lokalt, og at de uttrykker en nærhet til det som har skjedd, og til de som var rammet.

Skillingsvisene om forlis kan også ha hatt en informativ funksjon. I grisgrendte strøk som ikke hadde lokalaviser, kunne disse sangene være det eneste trykkmediet som informerte om en ulykke – hvor og hvordan hendelsen skjedde, og hvem som var rammet. Dette kan bidra til å forklare hvorfor sørgeviser om forlis var en særlig prominent sjanger i Nord-Norge.³⁵⁸ Regionen var et sentrum for fiskerinæringen, med Lofoten som Nordens klondyke for fiskeri. Men det tok lang tid før man fikk på plass lokalaviser nordpå: Tromsø fikk trykkeri først i 1838, og den første regionale avisen, *Finmarkens Amtstidende* (trykt i Kristiania), kom i 1832.³⁵⁹ Selv etter at regionen hadde fått sine første aviser, var det ingen selvfølge at lokale forlis fikk spalteplass. Historiker Hans Johan Bjørnstad har undersøkt omtalene av forlis i nordnorske aviser, og han konkluderer med at ulykker på sjøen var såpass dagligdagse at de ikke alltid ble nevnt i avisene.³⁶⁰ Historiker Narve Fulsås har studert avisdekningen av større ulykker i regionen og funnet at helt inn på 1870-tallet omtalte avisene først og fremst lofotfiskets betydning for nasjonal rikdomsproduksjon: «Omtale av fiske, fangstutbytte og priser kjem nesten alltid før ein omtale av eventuelle ulykker.»³⁶¹

Skillingsvisearkivene domineres av forlissanger som omhandler lofotfiske, slik som med den eldste sørgesangen jeg har funnet som har navn på tittelbladet. Det dreier seg om visen jeg har omtalt i denne bokens innledning: *Sørge-Sang over den salige Mand Anders Christopherson Heskeholmen og hans Stedson, sal. Johannes Gregoriussøn*. Det tragiske scenarioet som beskrives i denne visen – både far og stesønn drukner – var vanlig: Fiske var ofte familiegeskjefter, med unge menn som lærte av og fulgte med sine fedre, til fisket og til den våte graven, slik det også berettes i *En sørgelig Tildragelse, som hendte i Melø den 22de Januar 1859, da Karl Tommassen Kilvig skulde opdrage sin Line tet ned for Landet; han havde med sig sin ældste Søn, 12 Aar gammel, og en Pige*.³⁶² Når flere

unge måtte bøte med livet i et og samme forlis, økte fortvilelsen for dem som satt igjen. «Tung var Sorgen for vor gamle Fader,/Naar hand mindes om sine Sønners Død», heter det i *En Søragesang for en Sørgende Søster fra Sands Sogn i Trondenæs Præstegjeld, som mistede sine trende Brødre, da de paa en Reise til Lofoten omkom paa Søen den 15de Januar 1861*.³⁶³ Det er den sørgende søsteren som fører ordet i visen.

Det var vanlig at døden på havet fulgte med i flere slektledd. Forlis og drukning var ikke et tidsavgrenset fenomen, men snarere en del av hverdagslivet i Kyst-Norge over flere hundre år. I *En Sang som fortæller Ole Nilsen Gjedvigs Liv og Død* (1865) besynges ikke bare Ole sin bortgang med sorg: «Hans Farfar, Far og Farbror med/De fandt sin Død i Havet/Hans meste Slægt den hviler der/ Der skulde han og begraves». ³⁶⁴ Barnet Ole vokser opp med sorgen over en tapt far, for så å følge i hans farvann i voksen alder:

Hans Far Nils Johnsen druknede
 I Lyngens dybe Vande
 I sex Aars Alder Ole ser
 Sin Moder sorgfuld vandre
 Men ak og i den vaade Grav
 I Kjølenvand Ole Livet gav
 Til Gud sin Sjel og Aande.

Skillingsvisene presenterer drukningens normalitet på flere ulike måter. «To gange tilforn i Fare paa Vand/han nær havde druknet, den værdige Mand», heter det i *Mindesang over klokker og dannebrogsmænd Ole Estensen Melhus der druknede i Gulelven d. 5te Marts 1830*.³⁶⁵ Som mange før og etter ham har Ole sett døden i hvitøyet mer enn én gang, og i hans tredje farefulle møte med vannets element ble det hans tur til å dø. Skildringer av tårefulle avskjeder hjelper oss også til å forstå i hvor stor grad sjøulykker var en del av fiskernes hverdag. «I mig ey seer Paa Jorden meer,/Næsten forviset jeg er at det skeer», sier den unge fiskeren til sin mor i *Sørge-Sang* om lofotfisket som endte i tragedie i 1798. Når reisen får verst tenkelige utfall, blir det forfatterens oppgave å trøste de etterlatte. Det gjør han med å lage en minnesang hvor de døde navngis på tittelbladet. Men forfatteren har flere trøstestrategier i ermet. Han minner om at også de hvis kropp er begravd i havet, skal gjenoppstå: «Er deres Gravsteder fugtig og vaade,/Paa hin Side Graven hver møder sin Ven.» Forfatteren utdyper

hvordan Guds allmakt trumfer naturelementene: «Havet skal vist ey formaae at beholde,/Dem som der sover og hviler i GUd,/Alle Slags Graver er mørke og kolde./Skal Almagten ikke kan kalde dem ud?»

Når drukning var så vanlig og hverdagslig, er det lett å tenke at de pårørendes sorg var begrenset. De hadde jo også denne sterke troen på frelsen, og på at de skulle møte sine døde igjen. Om man studerer sørgevisene med navngitte omkomne enkeltvis, ser man imidlertid hvor sterk sorgen og medfølelsen var. «Jeg tænker inderlig paa dem og sukker,/og mange tider kommer ogsaa graat», skriver Albert Olsen, som har forfattet visen om seks fra Kvalsund og Valsnes som i november 1895 omkom under ferdsel på sjøen.³⁶⁶ Ved å uttrykke takknemlighet over at kroppene til to omkomne kvinner fløt i land, viser Olsens sang den særlige sorgen over den våte graven: «Og disse koner holdte Gud tilsammen,/saa de blev begge ført iland som lig./Derfor vi takke vil med fryd og amen/at vi fik følge dem til gravens dyb».

Sørgevisene besynger de etterlattes smerte med stor medlidenhet. *Mindesang over klokker og Dannebrogsmænd Ole Estensen Melhus* prøver, i voldsomme ordelag, å gi uttrykk for de sørgendes desperasjon over Oles død:

O! Kunde vi krafse af Graven Dig ud,
 med blodige Fingre jeg vidner for Gud,
 vi sparede ingen Umage,
 At slæbe ham op af det stinkende Bo,
 hvor nu dette Støv er nedsænket til Ro,
 og Ormene gnavt hans Aske.
 Gud samle vor Graad i sin Flaske!

De morbide skildringene av blodige hender som grafser i ornstukne benrester kan leses som uttrykk for det lutherske synet på døden, ønsket om å trøste gjennom å både anerkjenne den voldsomme sorgen og å skape en kontakt mellom de som ble borte, og de som satt igjen. I strofen over henvender forfatteren seg direkte til den døde i en *apostrofe* – en tiltale til noen som er fraværende. Dette er et gjennomgående trekk ved sørgevisene om forlis:

Men Ole kjær du døde bort
 Med Jesu Navn i Munde
 Til ham saa tag da din Tilflugt

Da Døden til dig stunder
 Det trøster os ret inderlig
 Vi tror at Jesus tog dig til sig
 Blot for sin Død og Vunder.³⁶⁷

Strofen er fra *En Sang som fortæller Ole Nilsen Gjedvigs Liv og Død* (1865), og den viser hvordan den lutherske minnekulturen fremdeles preger 1800-tallets sørgesanger. For de som satt igjen, var det en trøst i å tenke seg at Ole døde «Med Jesu Navn i Munde». I sangen om Ole presenteres en biografi over den døde, et sanglyrisk minneord over en «En Dreng begavet ud af Gud/Med lys Forstand som Jesu Brud/Med skjønt Ansigt og Hjerte». Sangen gir også et innblikk i Oles øvrige familieforhold. Familien Gjedvig var særlig hardt rammet av døden på havet. Ifølge visen har også Oles bror, far og farfar omkommet på sjøen. Forfatteren, navngitt på tittelbladet som Peder Andreas Petersen Lillevig, trekker frem den viktigste pårørende som sitter sørgende igjen: «Hans Moder Gundhild Martha maa/Tidt føle Sorgens Vemods Taar/Hvis Guds-Ords Trøst ei gaves.» I sangen fortelles det også om søskenbarnet til Ole, som het John, og som befant seg i den samme båten som Ole – det var sikkert han som trøstet de pårørende med at Ole døde med Jesu navn på leppene. Søskenbarnet ble nemlig reddet, og han berget også livet til en annen mann: «Per Nilssen, hed den Mand som John/Tog bort fra Dødens Fare». Med alle navnene blir denne skillingsvisen som et familiealbum, hvor sidene er fylt med menn som døde i altfor ung alder, og de som sørget over dem.

I flere av sørgesangene taler forfatteren direkte til de etterlatte, slik som i *En Sørge-Sang over Kristian Fr. Arild Kvalsund der afgik ved en hastig Død den 4de Oktober 1864*:³⁶⁸

Den Sang, som her nu lyder,
 Er om Jers Kristian,
 Som Jer saa tidt har frydet,
 Udi Jers Ægtestand,
 Med Kjærlighed og Glæde
 Omtrent i femten Aar;
 Men nu maa Øiet græde,
 Fordi du ham ei har.

Når forfatteren henvender seg til den sørgende enken, kan det minne om en prests tale til en pårørende ektefelle i en begravelse. Men forfatteren som er oppgitt på tittelbladet, er O. Chr. Sørensen, «skolelærer i Hammerfest Landsogn». Visen hans er trykt ved C.W. Leinanns Tryk i Hammerfest og er derfor den nordligste katastrofesangen som fins av de norske skillingsvisene. Skolelæreren kan ikke beskyldes for å holde enetale for sine sognefeller. I de siste strofene av sangen lar han nemlig *den døde selv* tale til sin gjenlevende ektemake, til sine barn – og til et større publikum som kanskje kunne nyte godt av noen visdomsord fra den andre siden:

Nu maa jeg Farvel sige,
 Til dig min kjære Ven!
 Tak for hver glædens Time,
 Vi delte sammen her!
 Nu maa jeg dig forlade,
 Og er ei mere her;
 Men Gud skal dig husvale,
 Thi han din hjælper er.

Du sørger nu og klager
 Fordi jeg borte er,
 Men stil de stride Taarer,
 De Sukke og Besvær,
 Som trykker dig og minde;
 Men vid at du engang,
 I Himlen mig skal finde,
 Blandt Englekor og Rang.

Farvel nu, Børn kjære!
 Tænk paa Jers Faders Ord:
 'I Tro og Guds frygt lære,
 mens I er her paa Jord,
 Saa skal I engang komme,
 I Herlighedens Land,
 Forenet der at sjunge,
 For Thronen Lammets Sang!'

Forfatteren lar den døde formane sin sørgende familie til å stille sine tårer – de skal jo møtes igjen i himmelen. Stemmer fra graven er tydeligvis skolelærerens signatur. I en annen vise fra samme hånd, *En Sørge-Sang Over Christian Johan Wiig og hans Stedson, af Nøverfjord, hvilke begge forliste paa Østhavet mellom Kjøllefjord og Vardø i April 1866*,³⁶⁹ blir den døde farens stemme avløst av den omkomne sønnens, i et dødningekor:

Farvel min dyrebare Kone,
 Gud, Herren, din Beskjærmer vær,
 Du kvæder nu vel Sørgesange,
 Fordi at jeg nu borte er;
 Men tænk, vi samles skal igjen
 I Himlens ny Jerusalem.

Farvel, min kjære ømme Moder!
 Det er din Søn, hans sidste Ord,
 Tak for de mange, mange Goder,
 Og for din Kjærlighed saa stor;
 Nu gaar jeg fra dit Aasyn ud,
 Og følger stedse Lammets Bud.

O kjære Mor, du maa mig savne,
 Det veed jeg vist til Punkt og Prik,
 Du tænker paa mig mange Gange,
 Du fik ei vide, hvor det gik;
 Med haab og tro, vi samles nok
 I Himlen, blandt Guds Børneflokk.

Når de døde får taletid i skillingsvisene, så er også dette et mulig uttrykk for ønsket om å gjenopprette båndet mellom de levende og de døde, et bånd som «forsvant» med reformasjonen. Talen fra graven kan også ha vært et *selling point* for skillingsviser. «Forfattet som den Afdødes Ord» reklamerer forfatteren på tittelbladet til *En liden Mindesang om Drengen Erik Ingebrigtsen Helle, som ved en ulykkelig Seilads kuldseilede paa Reisen til Nøstdals Kirke den 26de December 1855, hvor han i de skummende Bølger snart fandt sin Død, og hans Been antages at hvile nogenlunde sammesteds indtil Opstandelsens Morgen*.³⁷⁰

I denne sangen er det den døde drengen, Erik, som forsikrer sine sørgende, såvel som andre som hører visen, om at drukningsdøden ikke er til hindring for gjenoppstandelsen:

Om mine Been nu skjules
af Havets Bølger grum,
De mig ej længer dølgjer
naar Gud vil holde Dom;
Men da skal jeg med Glæde
Af Havets dybe Vand,
Fremstaa med Seiers Ære
ved dig min Frelsermand.

Derfor I mine Frender
Og min' Forældre kjær,
Og andre gode Venner,
Som Sorgen med dem bær;
I Sørge maa som Christne,
Men dog i haabes Grund,
At Skilsmis-Skaalen varer,
Men dog en liden Stund.

Med den direkte henvendelsen til de pårørende fremstår talen fra den døde Erik som et familieanliggende. I kraft av å være et skillingstrykk som ble trykt for å selges, er imidlertid både denne og andre lignende sanger en del av samtidens offentlighet. Historiene de forteller, og trøsten og rådene de tilbyr, er for alle som kjøper, synger eller lytter til visen. Likevel fremstår sørgesangene med navngitte ofre som mer private enn andre katastrofesanger. Dette reflekteres også i hvordan enkelte av sangene er markedsført. *En Sørge-Sang Over Christian Johan Wiig og hans Stedson, af Næverfjord* oppgir at den er «Efter Begjæring forfattet af O. Christian Sørensen». Antakelig er den skrevet på bestilling fra de pårørende, muligens den gjenlevende enken.

Flere av sørgesangene oppgir eksplisitt at en av de pårørende har bestilt en vise: *En Klagesang over Carolius Pedersen Sædsø af Hillesø Sogn. Lenviks Præstegjeld; han omkom paa Søen Vinteren 1853* er «Forfattet efter Enkens Begjær af O. J. Olsen. Kirkesanger i Hillesø».³⁷¹ Det fins også eksempler på at pårørende

er oppgitt som forfattere på tittelbladet, eller at forfatterens slektskap med de avdøde fremgår av selve sangteksten. I slike viser blir bruken av apostrofer – her som tale til de døde – ekstra sterk lesning. *Afskeds-Sang over Jens Johan Johannesen Strømmen som faldt ud fra Dampskibet 'Tordenskjold' i April 1887* foregir å være skrevet av den avdøde unge mannens foreldre:³⁷²

Forældre vi fik Smertens Bud,
 Saavel vi Søkende et Brud.
 Som længe Hjertet føle.
 Ak, ingen Prosession du fik,
 Da du til sidste Søvn ingik,
 Dog Gud har selv begravet
 Dit Støv i dybe Havet.

Med denne strofen er vi tilbake i kjent farvann – sorgen over den fuktige graven. Den døde kroppen er i «dybe Havet», og fraværet av «prosession» innebærer også at det ikke er noen grav å gå til for de sørgende foreldrene. I avskjedssangen blir selve viseteksten en stedfortredende minnestøtte, en plass å feste sorgen over den avdøde: «Et viljens Liv han viste frem,/At gavne sit Forældrehjem./ Hans Aar var to og tyve./I Rogsford-Strømmen var han født,/Hans Navn Jens Johan engang lød,/Der han var her tilhuse,/Hvor Jammerhavet bruse.» De biografiske detaljene om den druknede unggutten, skrevet av hans sørgende foreldre, kan minne om vår tids begravelsestaler. Strofen peker også tilbake i tid, og viser hvordan den lutherske minnekulturen var virksom i skillingsviser skrevet så sent som i 1887. Hans foreldre vil at navnet hans skal høres og huskes: «Hans Navn Jens Johan engang lød.»

Mange av sørgesangene fremstiller de døde som troende forbilder, i livet så vel som i døden. «Ak Herre hjelp os, vi forgaa,/Det visselig var Peders Ord», står det i *Sang i anledning Peder Stavdals Forlis og Død i Lofoten*.³⁷³ Forfatteren var neppe til stede da unggutten Peder døde under lofotfisket, men han ønsker å trøste de pårørende med at Peders siste ord ganske sikkert handlet om frelse og gudstro. Sangen presenterer en liten biografi over Peder: «En kraftig Søn i bedste Aar/stod som en Gren i Livets Vaar,/Foreldræs Haab og Glæde;/hans Navn betydte Klippen vist/Det var den sande Herre Krist,/hvorpaa hans Tro var grundet,/Han har vist Himlen vundet.» Peder er på et bedre sted nå, mener forfatteren – det er den beste trøsten han har å tilby de etterlatte:

Han lever nu udi et Land,
 hvor Stormen ikke suse kan
 Og Lodsens ikke seiler,
 Nu har han sænket Anker der,
 hvor ikke mere findes Skjær,
 hvor ei Norhavets Bølger
 ham ikke mere følger.

Dødsfall i forbindelse med forlis gjorde en forfatter ut av mangt et sørgende familiemedlem. *En ny aandelig Sørge-Sang over de fire i Livet Elskelige og nu i Døden salig hensovende, som paa Hjemreisen fra Tromsø Kirke den 1ste Januar 1855 maatte friste Dødens Kamp* er skrevet av broren til to av de omkomne. Forfatteren, navngitt som Ole Al. Eidisen Skaberget, skildrer sin egen sorg: «Vi leved' sammen her i Glæde,/Og voxet sammen udi Fred;/Jeg sidde maa og Øiet væde,/Mens I af ingen Sorger veed.» Antakelig har den lyriske tiltaleformen, apostrofen, vært til trøst og lindring for den gjenlevende broren, for slik kunne han henvende seg direkte til sine døde brødre:

Christopher, du, min kjære Broder,
 Og du, Johannes ligesaa,
 I kunne dog vel ei formode,
 Da I fra Eders Hjem mon gaa,
 At eders Timeglas var runden,
 Og Leve-Traaden afspunden.³⁷⁴

Ole Skaberget er ikke alene om å skildre sorgen over et druknet søsken. *En Vise, til Minde om 3 Mænd af Gaarden Nedre Frostad i Vesnæs Sogn* er skrevet «af en gammel Bondekone Lisabeth Larsdatter af samme Gaard».³⁷⁵ Kvinnelige forfattere er en sjeldenhet i katastrofesanger, og Lisabeth er derfor ett av kun en håndfull eksempler i denne boken. Slektskapet mellom en av de omkomne og forfatteren oppklares midtveis i sangen:

Den Ene der min Broder var,
 Som der saa hastig Ende faaer.
 Jeg ei det kan forglemme,
 Det er for mig en Sorg vel stor;

Den glemmes ei paa denne Jord,
 Før Gud mig Døden sender,
 Ved den mit Liv da ender.

Forfatteren er selv i sorg over å ha mistet sin bror i denne ulykken, men hun bruker vel så mange strofer på å beklage sorgen for de etterlatte i de to andre familiene – sørgende enker, hvorav en er gravid, og de små barna som har mistet sin far. Disse får større plass enn hennes egen sorg. «Ak, hvad maae vi høre og see/Af hændelser, som her mon skee/Med vores næste Naboer», heter det i åpningsstrofen. I denne skillingsvisen er ikke sorgen først og fremst et privat anliggende, men snarere noe *kollektivt* – en tragedie som har rammet et helt lokalsamfunn.

Mange av sørgesangene fremviser nettopp et sterkt samhold og en varm solidaritet i grender og i små lokalsamfunn. «I Naboegnen nyligen/har den frarevet os en Ven,/en Fader og Forsørger», heter det i visen om Karl Tommassen Kilvig som døde med sin sønn under linefiske i Melø i 1859.³⁷⁶ De aller tydeligste uttrykkene for lokalsamfunnets sørgefelleskap ser vi i visen om større ulykker, hvor flere i samme sogn er rammet. *En Sang til Minde om de mange Dødsfald, som indtraf i Hamerø i Vinteren 1875. Hvoraf 4 Mænd omkom i Vestfjorden* er en slik vise.³⁷⁷ I første strofe henvender forfatteren seg til selve stedet, Hamarøy, som personifiseres og blir et arnested for en kollektiv sorg:

Se Hammerø den lille Skare!
 Som i Aar er vandret bort.
 Det er jo dine Dyrebare,
 Som senket er i Mulden fort;
 Det er jo dem som du har elsket,
 Som Du i Livet havde kjær,
 Nu Sorgen har dit Hjerte fængslet
 Thi de er ikke mere her.

De fleste strofene handler om de fire unge mennene som forsvant på sjøen: «Fra Lofoten de skulde reise/Saa glædefuld til Hjemmet kjær.» Men det gjøres også plass til å sørge over andre døde, deriblant små barn som antakelig døde i sykdom: «Den store Grav et Snes nu rummer,/Af Unge, Gamle, Store, Smaa.»

Igjen er skillingsvisen en sanglyrisk massegrav. Men i denne visen forflyttes sorgen fra den enkelte pårørende og inn i et kollektivt rom, som er selve bygda og menigheten: «En Sorgens Tid vi maa det kalde,/Iblandt vor Menighed i Vaar.» I siste strofe påkalles igjen selve stedet, og forfatteren minner bygdas innbyggere på at de må akseptere den skjebne som Gud har bestemt: «O Hammerø lad os ei glemme,/hvad Gud saa stille blandt os gjør,/Altsammen er jo Herrens Stemme/som banker paa vor Hjerte-Dør.» Brorparten av de bevarte sangene om sjøulykker har altså vært sørgeviser, skrevet for eller av etterlatte, eller til et helt lokalsamfunn. Når ulykkesomfanget var særlig stort, ble disse visene, som vi nå skal se, til sanglyriske *minnekranser*.

«Hildede i Sorgens Garn» (Kristiansund, 1885, Hitra, 1885, Titran, 1899, og Gjæslingan, 1906)

En Kuling stærk snart op der blæste,
Som tiltog stedse mer og mer,
Snart Stormen hylte – havet fræste!
Sjørøkket det stod høit og og svær'
Gik lang – I a n g t over Mastetop
Og hvirvled Alt snart ned, snart op.³⁷⁸

Det er Titranulykken fredag 13. oktober 1899 som skildres i strofen over. Antropomorfiseringen av stormen og bølgene som en fresende og støyende naturkraft er ment å gjenspeile dramaet: Fiskerne som dro ut i godvær, ble i løpet av kvelden overmannet av en sterk storm som rett etter midnatt vokste til orkan styrke. Fiskeflåten befant seg utenfor Frøya, ei øy på trøndelagskysten. Fiskerne kom fra hele landet. Stormvarslet som gikk ut til andre steder ved kysten, nådde aldri fiskerne i tide – det lille øysamfunnet Titran på Frøya hadde ennå ikke fått telefonforbindelse. Denne lokale forsinkelsen i samtidens store kommunikasjonsteknologiske utvikling skulle vise seg å bli fatal. I løpet av natten forliste 29 fiskebåter, og 141 fiskere omkom.³⁷⁹ Ved Røvær utenfor Haugesund forliste 30 mennesker i et gravfølge samme natt.³⁸⁰

Bilde 24: Peder Anbjørnsen Seivaag var en aktiv skillingsviseforfatter i perioden cirka 1870–1910. På flere av skillingstrykkene bevart etter Seivaag står det også at han er «sjøhelt», en tittel han gjorde seg mer eller mindre fortjent til sommeren 1911: Under malerarbeid hadde Seivaag falt ned fra et kirketak og blitt delvis ufør. Han la da ut på en rotur fra Frøya til Kristiania. Målet for reisen var å søke kunstnerlønn via stortingsmann og tidligere Frøya-ordfører Martin Sivertsen, som Seivaag mente skyldte ham en slump penger. Han hadde også planer om å søke audiens hos kong Haakon. Roturen tok 70 dager og ble gjenstand for flere nyhetsreportasjer både i hovedstaden og i lokalaviser langs kysten. Han skildret også roturen i en egen vise som han kalte Æressang, hvor han takker alle som hjalp ham med mat og penger på turen. Når han endelig nådde frem til hovedstaden, var Stortinget stengt: Han fikk aldri pengene sine, og han fikk ikke møtt kongen. Men dronning Maud forbarmet seg over ham, og gav ham 30 kroner og et spann med lapskaus til hjemreisen. Minnet om Seivaag lever videre i dag, mye takket være journalist Krister Olsen som har skrevet boken Han rodde i 70 dager for å hente 30 kroner. Færingen han rodde med, kalt «Den Glade Grei», er utstilt på Sverresborg Folkemuseum, og felen hans er i eie hos Ringve musikkmuseum (bildet av Seivaag er hentet fra avisen Hitra-Frøya).

Titranulykkens omfang gjenspeiles i skillingsvisearkivene: Det ble skrevet minst fem sanger om hendelsen.³⁸¹ Strofen over tilhører *Mindesang Om Den frygtelige Sjøulykke ved Titran Natten mellom 13de og 14de Oktober 1899, hvor henved 150 Mennesker omkom*. Den er skrevet av Peder Anbjørnsen Seivaag (1847–1913), som var hjemmehørende på Frøya.³⁸² Han var en kjent og fargerik skikkelse i regionen – felespiller, maler, snekker, og skillingsviseforfatter. Det fins minst seks bevarte sanger fra hans hånd, fem av dem er sanger skrevet i forbindelse med ulykker. Dette gjør ham til den mestproduserende katastrofe-sangforfatteren i Norge på 1800- og 1900-tallet.

I *Mindesang* gir Seivaag inntrykk av at visen er skrevet rett etter ulykken, da man fremdeles var usikker på antall døde: «Udaf den store Fiskeflaade/Kun yderst faa sig reddet fik/Hvormange? Det er end en Gaade/I selve dette øieblik!» Men han har god oversikt over hvor fiskerne kom fra, og han tar med de verst rammede regionene i sangen sin: «Fra Aafjord, Frøia og fra Hitra/Fra Romsdal, Nordland, Kristiansund/Den Flaade samlet laa ved Titran/(Nu ligger den paa Havets Bund!)» I den andre visen han skrev om ulykken, *En Minde-Krans om den store Sjøulykke som foregik paa Titterhavet Natten til den 14de Oktober 1899, da en heftig Cyklon af Nord-nordvest brød frem over det oprørte Hav, hvorved 150 Menneskeliv fandt sin Død i de brusende Bølger*, påpeker han på tittelbladet at «disse forulykkede kom fra hele landet omkring».³⁸³

De høye dødstallene og katastrofens nasjonale omfang er også temaet for *Sang om den store Ulykke ved Titran og Frøien Natten mellom 13. Og 14. Oktober 1899, hvorved omtrent 150 Mennesker druknede*.³⁸⁴ «Og saavidt man Ulykken kan skue/Kom der bort fra den hjemlige Strand/O, et Tal – ja saa stort, man maa grue/Over femti og hundrede Mand!» utbryter den anonyme forfatteren. Visen skal synges på melodien til Ivar Aasens kjente dikt og sang «Nordmannen» (best kjent som «Millom Bakkar og Berg ut med Havet»). I likhet med sitt melodiske forelegg maner visen frem bilder av den brave og kjekke nordmannen – her selvsagt med fiskeren i sentrum: «I sin Baad maa den Fiskermand færdes/Ifra Morgen til sent ud paa Kveld/Fra sin Barndom han tidligen hærdes/til at kjæmpe mod Bølgernes Veld.» I denne visen er fiskeren en mandig helteskikkelse: «Naar fra Hjemmet han kjækt ud maa fare/For paa Havet at drive sin Dyst,/Da maa brækkende Sjøer han klare,/Og han stavner imod dem med Lyst.» *Sang om den store Ulykke* har trekk fra samtidens stereotypiske sjømannsviser, hvor menn med sjøen som levebrød fremstilles som

mandige og dristige. Med Titranulykken mistet Norge mange av disse heltene: «Og saa mange av Noriges Brave/Denne Nat maatte finde sin Grav.» For å forklare hvordan disse heltemodige nordmennene kunne ende opp på havets bunn, viser forfatteren til naturkreftenes overlegne styrke. «O, det mørkner og Vindene suser/Elementene stander i Kiv//Selv den stærkeste her intet evner/Og man kastes fra Agter til Baug.»

Seivaags *Minde-Krans* er ikke fullt så nasjonalromantisk på vegne av fiskerne. I stedet tar forfatteren her i bruk naturalistiske virkemidler for å understreke ulykkens enorme omfang: «Den store Død jeg nu afmaler,/November Slagte-Maaned er/Men her jeg vil tilbage stride,/Oktober samme Navnet bær», heter det i *Minde-Krans*. Ifølge historiker Sarah Dahle Hermanstad er sammenligningen mellom den årlige slakten av husdyr i november og de omkomne i Titranulykken i oktober et brutalt, men sterkt bilde på årstidenes gang og den risikoen fattige fiskere utsatte seg for, i jakten på mat til sine familier.³⁸⁵ Titranulykkens omfang kommer også til syne i Seivaags viser ved at han tallfester de *etterlatte*: «Vel otti faderløse Barn,/Og syvogtyve Enker svage/Er hildede i Sorgens Garn! Det blir ei let at hjelpe her/hvor Nød og Savn er stor og svær!», heter det i *Mindesang*. Ved å oppgi det store antallet pårørende ønsker han å vekke publikums medlid- enhet, slik at de kan beveges til å bidra med en skjerv til de som satt igjen:

Men ingen holde sig tilbage!
 Giv efter Evne hver sin Skiærv
 Hvert lidet Bidrag man modtage
 Med Tak udfylder det sit hverv.
 Thi husk: at mange Bække smaa
 Udgjøre just den store Aa!

Titranulykken gjorde inntrykk på folk i hele Norge. En nasjonal innsamlingsaksjon brakte inn i overkant av 800 000 kroner til de etterlatte – en enorm sum på denne tiden. Både Fridtjof Nansen og Bjørnstjerne Bjørnson holdt foredrag til inntekt for Titranfondet, som skulle hjelpe de pårørende familiene. Også viseforfatter Seivaag ville bidra. På tittelbladet til *Minde-Krans* står det at «En Trediedel af Sangens Prisindtægt vil Forfatteren uddele (af sit Udsalg) til de forulykkedes Efterladte». Antakelig var ikke inntjeningen fra visen all verden, men Seivaags *Mindesang* ble trykt i to utgaver, så den må ha hatt en viss utbredelse. Forfatteren selv mente at hans egen sanglyriske innsats i etterkant

av ulykken var viktig nok: «Sangen bør forefindes i ethvert Hjem, som til et Minde og Advarsel for dem som færdes paa de graadige Bølger», står det på siste side i hans *Minde-Krans*.

I både *Mindesang* og *Minde-Krans* er Seivaag opptatt av å påpeke Titranulykkens makeløse omfang: «Ei sligt har hændt i Trondhjems Amt», skriver han i *Minde-Krans*. Men om selve ulykken var uforlignelig i samtiden, så var det likevel rom for repetisjon og gjenbruk for den som laget skillingsviser. 14 år før Titran-ulykken, i 1885, skrev Seivaag *En Mindekrands over den sørgelige Tildragelse, der foregik ved Kristiansund paa den saakaldte Talgsø i Aaret 1885 den 5te December, da fire Personer fra Skomsø fra Smølen omkom i en ynkelig Tilstand*.³⁸⁶ Innledningsstrofen i denne sangen er den samme som innledningsstrofen i hans *Mindesang* over Titranulykken:

Erindringsfuld med Suk og Klage
 Enhver betænke maa den Dag,
 Da Herren lod en Stormvind fare
 Til Sorg og bittere Dødens Nag.
 Den mørke Stund, som indtraf her,
 Er vist begrædt af en og hver.

Vi kan godt kalle dette *selvplagiat* anno 1800-tallet. Men for Seivaag og andre i hans samtid handlet det mer om praktisk gjenbruk og om å få sangtrykkene ut til potensielle kjøpere så raskt som mulig. Det kan også være at publikum satte pris på gjenbruket fordi det var enklere å synge allerede kjent stoff: Han brukte samme melodiangivelse, den gamle salmen *Hvo ikkun lader Herren raade*, på de to ulykkesvisene, og dessuten på flere av de andre ulykkesvisene han skrev.³⁸⁷

For øvrig var Talgsjøulykken av langt mindre omfang enn Titranulykken. Den 5. desember i 1885 druknet fire mennesker på Talgsjøen i nærheten av øya Smøla utenfor Kristiansund. Ulykkens begrensede omfang betydde at Seivaag kunne navngi de omkomne på tittelbladet – som også ble gjort ved de mindre sjøulykkene jeg beskrev ovenfor. I sin vise har Seivaag også fått med alderen til de som druknet, antakelig for å bevege leserlytteren. Det dreide seg om unge folk: «Disse forulykkede var: Kristian Kristensen, af alder 49 Aar og hans Søn Kristian Kristensen, 17 Aar og Steddatter Ragnhild Larsdatter, 24 Aar og Bernhard Børssvendsen, 17 Aar gammel...»

Slike mindre ulykker på sjøen var en del av hverdagen langs kysten. I *Kristiansundsposten* ble hendelsen utenfor Smøla nevnt i en ørliten notis, kun ett avsnitt.³⁸⁸ Seivaag gir en langt mer omfattende skildring av hendelsen i sin 29 strofer lange vise. Skillingsvisen om Talgsjøulykken inneholder de fleste av katastrofesangens mest populære virkemidler: antropomorferinger av havets brutale overmakt; dødskampen på sjøen; de etterlattes hjertesorg; apostrofiske tiltaler til både de døde og de pårørende, og de dodes tale fra graven. Seivaag var selv fra allmuen, og han har tydelig hatt en omsorg for de fattige fiskerne og deres familiers særlige nød da ulykken rammet:

Af Mandfolk var vist faa tilbage,
 Paa Røvær's sørgefulde Land,
 Men ak og ve hvad tunge dage,
 For dem som tabt sin kjære Mand.
 Tænk naar forsørgeren er borte
 For Kone og for Børne flere,
 Da bliver alle Timer korte,
 For dem som er i trange Kaar.

1885 var et ulykksalig år på sjøen, og det var ikke bare om høsten og på vinteren det kunne gå galt. *En Sang om den sørgelige Begivenhed som tildrog sig ved Knarlagsund paa Hitteren Lørdagen den 6te Juni 1885, hvorved 23 Mennesker omkom paa Søen*³⁸⁹ er skrevet av Ole Kristoffersen Vigen, og den skildrer det som i ettertid har blitt kjent som *Tarvaulykken* på Hitra. «Søen var blikstille/Og Luften ren og klar,/Saa tænkte de vist alle:/En Godveirsdag vi faar.» Idet godværet brått snudde til sterk storm fra vest, ble fiskebåtene overmannet. 23 fiskere omkom, og hjemme på Hitra satt enker – «de ere ti i Tallet» – samt «fem og tyve Smaa» som «mistet har sin Far».

I denne sangens innledningsstrofe gir forfatteren uttrykk for den maktesløsheten som fremdeles preget vanlige folks forhold til havet – tanken om at man ikke kunne påvirke sitt eget skjebneløp: «O Gud, som alting kjender/Og alting styre maa,/Vort Lives Maal og Ende/Bestemmer Du ogsaa.» I 1885 har det i Norge foregått en langsom, men likevel betydelig sekularisering, også når det gjelder hvordan man forholdt seg til ulykker og katastrofer. Historiker Narve Fulsås peker på hvordan antallet aviser økte i takt med at telegrafene gjorde det enklere å gi mer samtidige reportasjer fra ulykker. Denne «samtidigjøringen»

av ulykker innebar at «dei til en viss grad blei sekulariserte ved at dei blei gjorde til noko som vedkom det nasjonale fellesskapet».³⁹⁰ Fulsås peker altså på at det med avismediets oppsving og muligheter for samtidig nyhetsrapportering oppstod et tenkt, nasjonalt fellesskap som ikke var fundert i religion. De nasjonale innsamlingsaksjonene i forbindelse med Titran-ulykken var ett av flere uttrykk for det. Hva så med skillingvisene? Var det ingen utvikling i deres religiøse grunntone inn mot den moderne tid?

For å finne ansatser til økt sekularisme, og derfor tegn på at også skillingsviseforfatterne var påvirket av samfunnsutviklingen for øvrig, skal vi spole frem et par tiår, til 1906. Og vi skal tilbake dit hvor denne delen av boken startet: Til Gjeslingan på Foldahavet. Den 2. mars 1906 tok en voldsom storm livet av 24 fiskere mellom Folda og Abelvær. Ulykken er kjent som «den andre Gjeslingeulykken». Mer enn 280 år etter at Mogenssøn skrev den eldste bevarte skillingsvisen om et forlis, ble *En Ny Vise om den frygtelige Ulykke ved Gjeslingerne* trykt.³⁹¹ Geografisk slutter denne visen altså en ring i dette kapitlet, men for øvrig representerer denne visen en ny, sekulær æra i skillingsvisenes historie. Sangen om Gjeslinganulykken i 1906 har bare seks strofer, og i disse nevnes Gud kun én gang i forbifarten, i åpningsstrofen:

Den 2den Marts, det var jo da,
at vore Fiskere drog ud.
Sit Hjem og Bo de reiste fra
og stolte paa sin Gud.
Fra Hav og Dyb de hente maa
sin Rigdom og sin Lykke.
De mætter store, ja og smaa.
Men Havet kræver Bytte.

Her er det ikke Gud som står i sentrum, slik tilfellet er i de fleste tidligere forlisviser. Jeg vil påstå at det er den siste verselinjen som er vesentlig her, «Men Havet kræver Bytte». Også mange av de eldste visene uttrykte hvordan havet gav og tok, men forfatterne beskrev da naturkreftene med én vesentlig, formildende omstendighet: De var styrt av Gud. I sangen om Gjeslingeulykken fra 1906, derimot, er havet en naturkraft løsrevet fra Gud. Havet har blitt en destruktiv, selvstendig størrelse: «Ja, Havet tar, hvad det os gir,/det tar det dobbelte igjen./Maaske før mig og dig det lir,/naar vi krævet blir igjen.»³⁹²

Sekulariseringen er også tydelig i valget av melodi. Der hvor nesten alle de eldre forlissangene ble skrevet til salmemelodier, så skal denne synges til melodien «En Sjømands Brud har Bølgen kjær». Denne tendensen gjelder for nesten alle katastrofesanger: Etter 1900 blir referansene til salmemelodier erstattet av henvisninger til sekulære sanger, de fleste av dem velkjente i samtiden. Et annet moderne trekk ved denne visen fra 1906 er at den er trykt sammen med en annen sang, om et helt annet tema («Den tapre Løitnant Smith»). Dette er i og for seg ikke noe nytt – allerede på midten av 1800-tallet fins det eksempler på sørgeviser om ulike forlis bundet sammen i ett trykk.³⁹³ Det nye er at *ulike* visetyper settes sammen i samme skillingstrykk. Dette er et av flere tegn på at sangenes funksjon har endret seg i og med fremveksten av nye medier. Med avisen som dominerende nyhetsmedium trengs ikke lenger sørgesangen for å formidle historien om én enkelt hendelse. Utover på 1900-tallet migrerer da

Bilde 25: Bilde av overlevende ved Titanmonumentet som ble reist i 1949, i forbindelse med 50-årsmarkeringen for katastrofen. (Fotograf: Schröder/digitalt museum)

også skillingsvisen inn i sanghefter, notehefter og innbundne visebøker, hvor populære viser kan kjøpes samlet. I disse visebøkene er det de eviggrønne og tidløse visene som får innpass; det gjøres sjelden plass for nyhetssanger og viser om forlis og ulykker.

Inn mot moderne tid oppstår det dessuten nye uttrykk for sorgbearbeidelse utenfor det trykte mediet. I 1956 ble en minnebauta over 1906-ulykken avduket på Flatholmen på Gjæslingan. Her har kunstneren avbildet de etterlatte: Ved et opprørt hav står en sorgfull kvinne på stranden og trøster to små barn. En lignende minnebauta ble reist på Titran (bilde 25). Den viser en mann som omfavner en kvinne og to barn. Fokuset på de sørgende og de pårørende viser likheter mellom bautaen som minnesmerke og sørgesanger i skillingstrykk. Det er også i en slik kontekst vi kan forstå bruken av ordet «Minnekrans» på tittelbladet til sangene om sjøulykkene vi har sett på i denne delen. Når skillingsvisenene tituleres «Minnekranser», dreier det seg om større ulykker med mange omkomne, og som oftest ulykker med et nasjonalt omfang. «Minnekranser» var en type retoriske minnesteiner, og titlene er antakelig inspirert av skikken med å legge ned en krans på graven, eller på minnebautaen.

Det er likevel store forskjeller på de to sørgemediene, skillingsviser og bautaer. En skillingsvise trykt på tynt, billig papir er langt flyktigere enn tekst og bilder hugget i stein. Men bautaer er til gjengjeld begrenset til sin geografiske lokalitet, og til sin singularitet – de kan kun gi trøst til dem som oppsøker minnesmerket. Skillingsvisene, derimot, var bærbare; de kunne kopieres i tusenvis av eksemplarer og spres til hvem som helst med en skilling i lommen, mer eller mindre uavhengig av hvor man bodde. Gitt de store forskjellene blir det derfor misvisende å si at minnesmerker og bautaer har overtatt funksjonen som skillingsviser hadde som sorgmedium. Likevel kan det hende at oppkomsten av minnesmerker som fant sted parallelt med at skillingsvisene ble faset ut, signaliserer en mer dyptgripende endring i måten folk har forholdt seg til sorg og minner på.

Narve Fulsås diskuterer forskjellen mellom historie og minner i relasjon til minnesmerker. Minnet representerer tradisjonelt sett at en ulykke fremdeles er levende til stede, mens «historia gjer henne til noko fortidig, dødt, tilbakelagt».³⁹⁴ Om minnesmerker sier Fulsås at «oppkomsten av minnestader er eit sikkert teikn på at minner er i forfall, i ferd med å bli sekularisert og underlagt eit historiserande medvit». Fulsås mener likevel at minnet er «ei

reddande kraft i høve til det tapet av fortida som det historiske medvitte bare stadfestar». ³⁹⁵ For oss som lever i dag og ikke har dødsfall på sjøen som en del av hverdagen, kan minnebauter gi innblikk i historier som ellers ville blitt glemt. Også skillingsviser kan ha en slik *bevarende* kraft på historien om våre forfedres kamp mot elementene, hvis man bare bryr seg om å finne dem frem fra glemselsens mørke.

KAPITTEL 7

Dampen og døden: Norske dampskipsulykker

«Omkring 100 Favne Dybt» (Kristiansand, 1855)

I mai 2019 sitter historikere og arkeologer samlet rundt en liten skjerm i kontrollrommet til en båt ankret opp utenfor Kristiansand. Skjermen viser grumset vann, brunt og mudrete, med en og annen fisk og reke som svømmer forbi. Men plutselig dukker det opp noe på skjermen: Dekksbjelker i jern, et stort skovlehjul, vinduer dekket med alger, en spiss baug, et kommandobrett. Undervannskameraer har funnet et vrak på havbunnen.³⁹⁶ Vraket er dampskipet D/S Norge, som forliste etter en kollisjon med D/S Bergen ved Oksey utenfor Kristiansand rundt midnatt 10. september i 1855. Begge skipene var hjuldampere i jern. D/S Norge var utgående på vei fra Bergen via Kristiansand til Hamburg, mens D/S Bergen var inngående, på vei fra Hamburg til Bergen via Kristiansand. D/S Bergen traff D/S Norge midtskips, og D/S Norge gikk brått ned etter 15 minutter. 40 mennesker mistet livet.

Ulykken er et av de mange glemte skipsforlisene i Norge, og oppdagelsen av vraket i 2019 skjedde ved en tilfeldighet da det skulle legges en ny undersjøisk

kabel over Skagerrak. Da ulykken skjedde, fikk den imidlertid mye oppmerksomhet i avisene. Dette var den første store ulykken i Norge hvor et dampskip var involvert. Skip med kullfyrte dampmaskiner revolusjonerte skipsfarten i flere europeiske sjøfartsnasjoner fra 1820-tallet og fremover.³⁹⁷ Dampskipene var særlig viktige for passasjer- og godstransport. De tidlige maskindrevne farkostene var mer uavhengige av vind- og værforhold enn de tradisjonelle seilskutene, og det var derfor mulig å ha faste rutetider. De nye båtene førte også til et kraftig oppsving i emigrasjonen fra Norge til Amerika etter 1850. Men det var likevel linjeskipene langs norskekysten som skulle få størst betydning. Før utgangen av 1840-tallet hadde Norge en sammenhengende dampskipforbindelse fra hovedstaden i sør til Hammerfest i nord, selv om de første tiårene var preget av en rekke teknologiske og ressursmessige begrensninger.³⁹⁸

Nyheten om kollisjonen mellom D/S Bergen og D/S Norge ble meldt i flere aviser allerede påfølgende dag, via den nylig etablerte telegrafene. Det ble

også utgitt minst fire skillingsviser om hendelsen, og minst en av dem er trykt rett etter ulykken.³⁹⁹ I det følgende skal vi se på to sanger, men konsentrere oss om den som handler mest om selve kollisjonen. Den har tittel *En ganske ny og meget sørgelig og bedrøvelig vise om Dampskibene Bergen og Norges Sammenstød i nærheden af Oxøe samt om den sidstes Undergang, Ved hvilken en stor mængde Mennesker druknede, i det De tildeels vare indestångte i Skibet, der sank paa et Sted, hvor der er omkring 100 Favne Dybt.*⁴⁰⁰ (bilde 26).

Bilde 26: Tittelbladet til ett av flere skillingstrykk om kollisjonen mellom dampskipene D/S Norge og D/S Bergen (NTNU Gunnerusbiblioteket).

På tittelbladet nevnes dybden på stedet der vraket sank. For marinehistorikere vil ikke dette komme som noen overraskelse.

En av grunnene til at vraket av D/S Norge har vært vanskelig å lokalisere i ettertid, er nemlig at det sank på et sted hvor vannet er særlig dypt. Da det ble funnet i mai 2019, lå det på 207 meters dyp. Også i en av strofene nevnes dybden: «'Norge' havde een Miil kuns/til det skulde havne,/idets Sted det sank tilbunds/over hundred' Favne.» Sangen inneholder saksopplysninger om ulykkesforløpet, og forfatteren spekulerer i årsaken til forliset: «'Bergen' kom og 'Norge' gik;/de hinanden mødte; –/Ingen holder sit Beskik/og de sammen stødte./'Bergen' bored tæt og fast/sig i 'Norges' side,/og at 'Norges' side brast,/maa nu hvermand vide.» Når forfatteren av *En ganske ny og meget sørgelig og bedrøvelig Vise* opererer som en syngende havarikommisjon, så skyldes nok dette at disse opplysningene var kjent i avisene. De saklige observasjonene forsterkes av at informative noter, markert med stjerne, bringes inn for å forklare et spesielt moment i handlingsforløpet:

Norges Styrmand, brave Mand,
ei han sig betænkte,
Døren*) som var stængt af Vand
han med Slæggen sprængte.
Vandet steg ham til hans Mund,
men hans Maal er naaet**)
var han bleven end en Stund,
var tilbunds han gaet.

*) Da Sammenstødet skeede, blev Dørren til anden Kahyt ved de indsprengte Stykker av Skibet ganske barricaderet, saa at Passagererne, som vare i Kahytten bleve indestængte.

**) Dørren var sprengt.⁴⁰¹

Notene viser til at D/S Bergen skar inn i D/S Norge slik at døren til andre klasse ble barrikadert, og de som lå der og sov, ble innestengt. Imidlertid har forfatteren utelatt en viktig og tragisk detalj, eller snarere: Verselinjen «hans Maal er naaet» antyder at styrmannen lyktes med sitt prosjekt. Men hvis vi vender tilbake til dypet hvor vraket av D/S Norge ble funnet i 2019, skal vi høre at marinarkeolog Frode Kvalø ved Norsk Maritimt Museum har en annen historie å fortelle, i en direktesending på Youtube i forbindelse med utforskingen av vraket:

Vi nærmer oss nå området rett bak baugen ... Hvis dere ser, er det et vindu der, et rundt vindu, hvor glasset fortsatt sitter i. Dette er inn mot soverommet i andre klasse. Der er det en tragisk historie, med at de som var der inne, de ble stengt inne, fordi Bergen traff akkurat midsskipskottet, hvor døren inn til andre klasse var, og døren ble stengt igjen. Styrmannen prøvde å hogge seg inn, men klarte det ikke tidsnok. Så de som var der inne, de kom ikke ut. Så vi skal ikke begynne å kikke inn der.⁴⁰²

Styrmannen lyktes altså ikke med å få åpnet døren, og det var antakelig barrikaderingen av denne delen av skipet som førte til at tapstallet ble så høyt. Opplysningene om de innesperrede passasjerene og den heltmodige andrestyrmannen stod på trykk i avisene noen uker etter ulykken.⁴⁰³

En annen skillingsviser om hendelsen er en del av et flervisetrykk: *To smukke Sange. Den Første: I Anledning af den ulykkelige Begivenhed, der tildrog sig Natten til den 10de September 1855 i Nærheden af Oxø Fyr ved Christiansand, der Jern-Dampskibene 'Norge' og 'Bergen' stødte sammen, hvorved Norge efter kort Tid sank, og Bergen i synkeferdig Tilstand indkom til Christianssand. Af de paa Norge værende omtrent 100 Mennesker siges kun 30 at være reddede; De øvrige fandt sin Død i Bølgerne.*⁴⁰⁴ Denne 19 strofer lange sangen domineres av religiøse refleksjoner, og den oppgir også to salmemelodier som kontrafaktum.⁴⁰⁵ Sangen er «Sammenskrevet overensstemmende med de herom givne paalidelige Efterretninger af Ole Røe Skolelærer». Dette må være den samme skolelæreren som også skrev en skillingsviser om et steinkred i Romsdalen i 1848 (se side 84). I sangen sin gjengir Røe detaljer omkring den dramatiske episoden med den sperrede kahyttedøren og den heltmodige styrmannen:

En Hæders-Daad jeg vil forklare,
 Som værdig er at agte paa:
 Da Norges Styrmand saa den Fare,
 At Skibet vilde undergaa,
 Han iler strax med Hjælp i Nøden
 Til dem, som i Kahytten stod
 Om muligt frelse dem fra Døden.
 Dig lønne Gud, du Sømand god!

Den kjække Mand mon søge længe,
 Førend han fandt sig et Redskab,
 Hvormed han kunde Døren sprænge,
 Om det end gjaldt ham Livets Tab;
 Han fandt en Slægge i sin Skynding
 I denne rædselsfulde Stund,
 Og knused' dermed Dørens Fylding,
 Men da stod Vandet ham til Mund.

Styrmanden fortjener å huskes for sin «Hæders-Dåd», men for øvrig mener Røe at man skal holde seg for god for å spekulere i hvem som hadde skylden: «Gud giv, at Ingen maatte være/Aarsagen til de Manges Død!/Alt vil af Gud for Lyset føres /Ei før – Saa dog paa Dommens Dag –/Thi da, naar Doms-Basunen høres,/ Opklares vil og denne Sag.» Forfatteren av den andre sangen i flervisetrykket, *En ganske ny og meget sørgelig og bedrøvelig Vise*, er mindre forsonlig:

'Norges' Chef, hr Ibsen, stod
 paa Commandobrædtet,
 men han viste lidet Mod
 (saa er mig berretet.)
 Agterud paa Stand han foer,
 Da han Faren skuer,
 og han mæler ei et Ord
 nu da Døden truer.

Hans Ibsen var kaptein om bord på D/S Norge, og ifølge skipsforklaringer sitert i avisene⁴⁰⁶ så var han delvis skyldig i ulykken, slik viseforfatteren antyder: Ibsen «glemte» å melde fra til passasjerene («han mæler ei et Ord») da ulykkens omfang ble tydelig, og livbåtene kom ikke fort nok på vannet fordi de var surret for godt fast. I sjøforklaringen etter forliset var det besetningen på D/S Norge som ble tildelt all skyld i ulykken, og kaptein Ibsen ble idømt 160 dager i fengsel.⁴⁰⁷

Som tilfellet er med de fleste forlissanger: Også disse to er noe annet og noe mer enn informative nyhetsviser inspirert av avisreportasjer og sjøforklaringer. Forfatternes viktigste prosjekt er å skape medlidenhet, og deres fremste virkemiddel er å fokusere på det høye dødstallet og på mannskapet og passasjerenes unge alder. «Faa om bord kun reddet blev/tredive man siger – /blandt de Liig

som landvårts drev/var to unge Piger», heter det i *En ganske ny og meget sørgelig og bedrøvelig Vise*. Nyheten om de to døde kvinnene ble meldt av *Aftenbladet* allerede dagen etter kollisjonen.⁴⁰⁸ I en annen strofe berettes det at «Mangen Yngling fandt sin Grav/Under Fjordens Vande;//Godt det er at skulle døe/Naar vor Frelser kalder,/Ak, men tungt det er paa Søe/midt i Ungdoms Alder». *En ganske ny og meget sørgelig og bedrøvelig Vise* ender som en sørgmodig nattasang – igjen en mulig henvisning til at det var så mange unge som omkom:

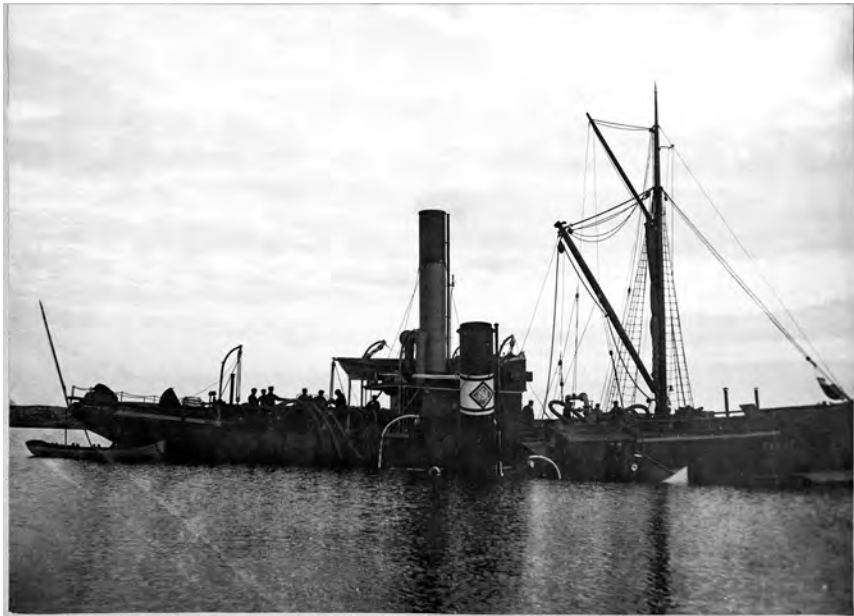
Sov da sødt paa Havsens Bund
til Basunen gjalder,
til vor Herres Alvors Stund
Jer for Dommen kalder.
Sov i Fred i Jesu Navn
under salten Vande;
himlen var den Fredens Havn,
hvor I skulde lande.

Strofen om at de døde skal få sove søtt på havets bunn, blir ekstra sterk når man ser videoklippet med arkeologene som undersøker vraket i mai 2019. Marinarkeologen svarer på spørsmål fra publikum som følger direktesendingen. Det er én seer som lurer på om de har planlagt å hente opp skipet fra sjøbunnen. Svaret er nei: Til det er vraket for skjørt, og D/S Norge er dessuten gravplass for 40 kroppar som skal få ligge i fred.⁴⁰⁹ Men som arkeologen påpeker, så kan de avdøde hedres ved at man minnes det som skjedde. Skillingsvisene representerer én inngang til å minnes, og selv om sangene er glemt i dag, så tyder antall utgaver og versjoner på at flere av dem har vært populære i sin samtid. Sangene fins i innspillinger i flere folkemusikkarkiver, også utenfor Norge. Blant annet er det en færøysk versjon bevart ved universitetet på Tórshavn.⁴¹⁰

Det fins en annen og ganske annerledes historie om hvordan denne ulykken lever videre i dag. En episode i etterkant av forliset har gitt opphav til munnhellel «Jeg er ikke fra Norge, jeg er fra Bergen», som holdes frem som eksempel på bergensernes overdrevne regionale selvfølelse. Utsagnet skal ha falt da de overlevende fra D/S Norge stod oppstilt på dekket til D/S Bergen og skulle redegjøres for. En matros fra D/S Bergen hadde forvillet seg inn blant dem, og da han ble telt, skal han ha sagt: «Men jeg er ikke fra Norge, jeg er fra Bergen!»⁴¹¹ Det kan godt tenkes at munnhellel er enda eldre enn 1855, men i folks bevissthet spiller

opprinnelsen liten rolle. På folkemunne lever uttrykket sitt eget liv – det har til og med inspirert en annen og mer moderne sang, «Vi ekje nåkke vi» av Kurt Foss og Reidar Bøe, hvor frasen inngår i refrenget. Sangen brukes i sammenheng med fotballkamper med laget Brann.

«Havets fule Sang» (Jæren 1903, Frøya 1907, Oslo 1908 og Vestfjorden 1924)

Bilde 27: D/S Møre ligger forlist ved siden av en bergingsdamper fra Norsk Bjergningskompani, ved Svellingen, Frøya, 1907 (Sverresborg Trøndelag Folkemuseum).

Bare pipen stikker opp av vannet, resten av skipskroppen er under vann. En bergingsdamper ligger ved siden av skipet. Mennene langs ripa har slanger og tau, de skal heve dampskipet som sank med fem sjeler innesperret, den 15. mai 1907. En fotograf har altså fanget inn øyeblikket da dampskipet D/S Møre skulle heves ved Svellingen utenfor Frøya (bilde 27). En annen som forsøkte å fange inn selve ulykken, var den lokale forfatteren Peder Anbjørnsen Seivaag.

Dette er den samme Seivaag som skrev viser om blant annet Titanulykken (se side 199).⁴¹² Han innleder sin *Sørge-Sang om dampskibet 'Møre's' forlis* med stor patos:

O Menneske jeg synge vil
 Et skrækkelig vidunder,
 Som nylig sig har draget til,
 Det mærkes bør omstunder,
 En damper ny fra Romsdals amt,
 Som bar dets navn, saa rædsomt sank,
 Den 'Møre' monne hedde.

Adjektivene «skrækkelig» og «rædsomt» forsterker det sensasjonelle ved hendelsen, og er utvilsomt brukt for at leserlytteren skal få gyse over ulykken. Men den sterke ordbruken gjenspeiler også forfatterens *overraskelse* over at forliset i det hele tatt kunne finne sted: D/S Møre var et helt nybygd dampskip, og denne reisen til Frøya var skipets jomfrutur. Som fotografiet viser, skjedde ulykken nær land, «i Dolsøsundets trange lei». I Seivaags sang utdypes det ubegripelige ved denne ulykken:

Hvorledes saadant uheld sker
 Er vanskelig at fatte.
 Et nyt og prøvet Skib, desmer
 Man tillid til det satte.
 Ei Storm, ei skjær, ei nat det var,
 Som dødens Bud til Møre bar,
 Der sank som sten i vandet.

Kaptein med selskab jeg ei vil
 her nogen last paalægge,
 Men skibets bygning – uden tvivl
 dem maatte dog avskrække.
 Et varsko gives her til dem,
 Som eiendom og liv og hjem
 Udi sin haand mon have.

Her opptrer forfatteren som havarikommisjon, og vi kan konstatere at det har skjedd en grunnleggende endring fra de tidlige sørgevisene om mindre forlis. Dampskipulykken knyttes ikke primært opp mot en religiøs straff eller Guds vilje; snarere skal ulykken forklares og utgreies. På 1900-tallet var dødsrisikoen ved ferdsel eller arbeid på sjøen betydelig redusert. Dette skyldtes blant annet utviklingen av den trådløse telegrafene, værvarslingstjenester, utbyggingen av offentlige redningsselskaper og introduksjonen av motoriserte fartøy. Drukningssulykker ble altså mindre vanlig. Men folk krevde en forklaring når ulykken først rammet – det holdt ikke lenger å vise til forsynet eller til Guds vilje.⁴¹³ «Dampskibenes rutetrafikk synes at være blitt saa tryk og fareløs, at en ulykke som denne med en rutebaad strider mod alle vore erfaringer og al vor forstand», skrev *Aftenbladet* etter forliset til dampskipet «Victoria» i 1903.⁴¹⁴ Også om denne ulykken fins det en skillingsvise, som jeg snart skal komme til.

Sangene om dampskipsforlis fra 1900-tallet inneholder ikke dypsindige eller slående argumenter for eller imot ny teknologi. Men visene speiler menigmanns møte med nye typer samferdsel på havet. Og først og fremst gir de en pekepinn på den *tilliten* folk hadde til for eksempel dampskipene – og forbløffelsen når det gikk galt.⁴¹⁵ «Et nyt og prøvet Skib, desmer/Man tillid til det satte», heter det i Seivaags sang om D/S Møres forlis. Noen av sangene uttaler seg om årsak og skyld. Da den norske dampbåten D/S Bækkelaget og den svenske dampbåten D/S Göteborg kolliderte utenfor Hovedøya i Oslo den 24. juli 1908, står det i en sang om hendelsen at «Det svenske skib har vistnok ingen skyld,/det 'indre forhold' er, som bærer skylden;/det er den norske skjødesløsheds byld; –/nu maaske vil man pirke lidt ved bylden?!»⁴¹⁶

D/S Bækkelaget var en liten dampbåt som fraktet oslofolk på badetur til og fra Malmøykalven Bad. Den 23. juli var været strålende og sjøen speilblank. Det hadde vært ekstra mange ved badeanlegget denne søndagen, ettersom operasangerinnen Klara Hultgren hadde hatt konsert. D/S Bækkelaget satte inn en ekstra rute sent på kvelden, for å frakte de siste gjestene samt dem som jobbet ved badeanlegget, hjem til Oslo. «Fra Malmøykalven bad de glade drog/ den julinat hjem over fjordens vover», heter det i *Mindesang om 'Bækkelaget's' Undergang Midnat 23. –24. Juli 1908*. Og videre: «Pludselig en dødens engel slog/sit slag og voldsomt skar livstraaden over.» I de sekulære katastrofevisene ble det gjerne grepet til noe diffust åndelig når omslaget fra liv til død skulle skildres. Forfatteren av visen om D/S Bækkelagets forlis er uansett mest opptatt

av årsaken til ulykken og hvem som hadde skylden for den. Den svenske dampbåten D/S Göteborg var utgående fra Oslo havn, og den så ikke den langt mindre norske dampbåten. For full maskin kolliderte D/S Göteborg inn i D/S Bækkelagetets side. Den norske dampbåten sank ved Bleikøya etter kun fire minutter. Den «skjødesløshed» som omtales i sangen, handlet blant annet om at D/S Bækkelaget ikke hadde tent sine landterner, og at båten derfor ikke var tilstrekkelig opplyst. Kapteinen, Hans Jørgen Hansen, gjorde dessuten det fatale valg at han prøvde å skjære inn foran det svenske skipet. Sangen er skrevet ganske tett på kollisjonen, for på siste trykkside står det at «De forulykkes antal kan endnu ikke opgives; følgende er optaget og gjenkjendt», etterfulgt av ti navn. Det var til sammen elleve som omkom denne julisøndagen på Oslofjorden.

Tillitsfullheten til dampbåtene skyldtes ikke bare teknologioptimisme, men også at de som omkom i forlis, i større grad enn før nå var passasjerer, snarere enn profesjonelle aktører med havet som levebrød. I viser om dampskipforlis er det ofte passasjerenes tiltro til skip og besetning som iscenesettes. «Alle aner fred og ingen fare./Passagerer legger sig til ro», heter det i skillingsvisen om kollisjonen mellom to hurtigruteskip i Vestfjorden i 1924.⁴¹⁷ Freden ble brått brutt da «Hurtigruten som et lyn i natten/kommer i en fart om ei saa stor – skjærer ind i ‘Jarl’s’ Styrbordside/sænker den tilbunds foruten ord». 20 mennesker omkom da hurtigruteskipet D/S Kong Harald sank i kollisjonen med D/S Haakon Jarl. Torkel Bøhns *En frygtelig tildragelse fra Midnatsolens land – da hurtigruteskipet ‘Kong Harald’ rendte dampskibet ‘Haakon Jarl’ isenk* er blant de yngste bevarte skillingsstrykkene om en katastrofe. Det er karakteristisk for denne nye typen forlissanger at forfatteren beskriver panikken blant passasjerene, som oppstår i overgangen fra fred og bedagelig ro til kaos: «Vild panik der blev om bord paa baaten,/Da de ser den synkefærdig er.»

Skillingsvisene om dampskipforlis fremstår som mer melodramatiske enn tilfellet var med de eldste sangene om sjøulykker. Det skyldes ikke bare høyere dødstall og begrenset maritim kunnskap hos de reisende. Likeså viktig er skillingsviserforfatterens tiltakende hang til sensasjonalisme. I noen tilfeller kan det ha handlet om å overgå avisenes dekning av forlis. Slik tilfellet var med de fleste dampskipsulykker på 1900-tallet, fikk også D/S Møres forlis fyldig dekning i både lokale og nasjonale aviser. I *Nordre Bergenhus Amtstidende* den 25. mai i 1907 står det om «dykkerundersøgelsen i det sunkne dampskib ‘Møre’» at «i damesalonen fandtes liget af restaurantrisen. Hun havde altsaa kommet sig ud af sin lugar, men var muligens af vandet ført ind i damesalonen; det havde hun

taget fat i lampen for at holde sig oppe; saaledes blev hun fundet.»⁴¹⁸ Denne reportasjen har Seivaag tatt med seg inn i sin *Sørge-Sang om dampskibet 'Møre's' forlis*, men han bruker sterkere ord enn avisene for å fremheve dramaet ombord:

Af disse fem, som fandtes død.
 Var Skibets unge Trise,
 Ved Navnet Anna Lyster født,
 Hun Livet maatte miste.
 Med Skibets lampe i sin haand
 Hun udaf skræk opgav sin aand,
 Da glemt hun var dernede.

I sine viser om sjøforlis gjorde Peder Anbjørnsen Seivaag mange ærlige forsøk på å skildre ofrenes sterke følelser i møte med lidelse og død. «Om Angst og Nød og Død paa Rad/Nu lyde skal et Mindekvad!» heter det i åpningsstrofen til *Mindesang om dampskibet 'Victoria's' grufulde forlis og undergang den 23de November 1903 hvorved flere Menneskeliv gik tabt*.⁴¹⁹ Skillingstrykket har ikke oppgitt forfatter, men de dramatiske og stilistiske virkemidlene i sangen, såvel som melodivalget, peker mot at Seivaag står bak også denne.⁴²⁰ D/S Victoria var et lasteskip som også tok med seg et lite antall passasjerer.⁴²¹ Det forliste ved Kolnesholmene utenfor Jæren i nattetimene mellom den 22. og den 23. november i 1903. 17 mennesker omkom da skipet mistet retningen i storm, snø og tett tåke og kolliderte med et skjær. Sangen ble skrevet lenge etter at avisen hadde overtatt som nyhetsmedium, men Seivaag bruker likevel virkemidler fra den flere hundre år lange nyhetsvise-tradisjonen idet han angir tid og sted for hendelsen i viseteksten:

Det var udi November maaned
 En kvæld, den tre og tyvende;
 Og Havet høit sig brød og taarned'
 Mens alt imellem Braatene
 Man saa et Dampskib stævne frem.
 – Men ak – det naaede aldrig hjem.

Halvanden Mil kun fra Stavanger,
 – Mens Havets Bulder rædsom klang –

Paa Kolnæsholmen ved Tananger
 'Victoria' sin Undergang
 med Gru og Skræk imøde gik.
 O rædselsfulde Øieblik.

Her brukes det sterke ord for å fremheve ulykkens drama – «Gru og Skræk», og «rædselsfulde Øieblik». Sangen inneholder også mange utropstegn, særlig i avsluttende verselinjer: «End tordned Havets fule Sang/Og varsled Død og Undergang!» Det tabloide preget i denne sangen gjenspeiles også i hvilke episoder forfatteren har valgt ut for å dramatisere døds kampen på havet. Over flere strofer fortelles det hvordan lokale fiskere i samarbeid med en losskøyte forsøkte å redde de forliste. «Og paa et lavt og lidet Skjær/S e s f i r e – s o m v a r D ø d e n n æ r!» skriver forfatteren, som også iscenesetter dramaet typografisk, ved hjelp av fet og uthevet skrift:

De fire var to Passagerer,
 En Dæksgut og en Maskinist.
 Man redder dem og strax passerer
 Man vidre uden Ro og Rist
 Da op i Skibets Mast man ser:
 En Gysen griber En og Hver!

Thi højt i Skibets Rig der hænger
 Ha! Rædselsfuldt at tænke paa!
 S t y r m a n d E n d r e s e n! – men ei længer
 Til Skibets Mast man ind kan naa.
 Man raaber: 'S p r i n g i S j ø e n M a n d!'
 Han gjorde saa – og f r e l s t b l e v h a n!

Men mens han der i Rikken svæved
 Hans Blik faldt ned paa Skibets Dæk:
 Et grufuldt Syn han saa og bæved,
 Sit Tag han næsten slap av Skræk:
 Fast indeklemt en Mand han saa
 F o r u d e n H o v e d d e r a t s t a a!

Detaljene om redningsaksjonen, og om styrmann Endresen som klamrer seg til en mast hvorfra han observerer en hodeløs mann, er ikke scener hentet fra forfatterens makabre fantasi – hendelsene stemmer overens med sjøforklaringer og avisreportasjer. Men igjen: I motsetning til de mer edruelege avisreportasjene blir dramatikken i mye større grad vektlagt i skillingsvisene. Særlig er det beskrivelsene av de involvertes følelser som understreker dramatikken i strofene over. Hvorfor fikk hyperboler, melodrama og sensasjonalisme så stor plass i katastrofevisene fra 1900-tallet?

Antakelig skyldtes det at skillingsvisene nå hadde blitt mer sekulære. Riktignok benytter noen av dem fremdeles salmemelodier som kontrafaktum, kanskje for å understreke hendelsenes alvor. Men de er ellers sekulære i både i innhold og i billedbruk. Da den inderlige og følsomme religiøsitetet forsvant, måtte jo noe komme til i stedet. Sensasjonalismen lå i kim i de tidligste, religiøse forlissangenes betoning av voldsomme følelser og sorg – det patosfylte i den sekulære skillingsvisen fra 1900-tallet var ikke noe nytt fenomen. Men i mange viser skrevet etter 1900, har melodramaet og voldsomme emosjoner tydelig overtatt som ventiler for følelser. Sensasjonalismen skyldes nok også en viss avstand til det som beskrives: Sangene om mindre ulykker på sjøen var gjerne skrevet av noen som stod i direkte eller indirekte kontakt med de pårørende, en prest eller en lærer som levde og virket i umiddelbar nærhet til dem som var direkte rammet. Sangene om dampskipsforlis, derimot, skildret som oftest hendelser med omkomne fra hele landet, og forfatterne kjente neppe alle de døde eller de etterlatte. I sangen om D/S Victorias forlis, for eksempel, var de fleste ulykkesofrene fra Stavanger, mens forfatter Seivaag var trønder. Sensasjonalismen ble antakelig forsterket når det var større avstand mellom hendelsene og den som skrev om dem.

Mange av de norske dampbåtforlisene som er skildret i skillingstrykk, er glemt i dag. Den 7. februar i 1908 forliste D/S Aslak ved Ulvøysundet utenfor Oslo, på vei med stykkgoods fra Middlesbrough i England til Trondheim. I *Sang om Dampskibet 'Aslak's' sørgelige Forlis hvorved 14 Mennesker, deraf 9 her fra Byen, fandt sin Grav i Bølgerne* er det som om forfatteren har forutsett den forglemmelsen som tilfalt mange av dem som fikk en våt grav i dampskipsulykker:

Alle synker, træt av Sorgen, Nøden,
Der, hvor ingen Kranse lægges paa:
Der, hvor ingen kjærlig Ven i Døden
Omkring Leiet trøstende kan staa.⁴²²

KAPITTEL 8

Drømmen om Amerika: Transatlantiske forlis

«Til fjerne store Vesten, vore Ønskers Maal og Hjem»
(Nova Scotia, 1873)

Året er 1873. Fra sin butikk i Prindsens gade no. 25 i Christiania har bokhandler G. B. Strøm en vise om emigrantskipet Atlantics undergang til salgs.⁴²³ Hele tittelsiden (bilde 28) er viet en illustrasjon av det dramatiske forliset og redningsaksjonen. Bildet viser skipet som er i ferd med å gå ned, mennesker som klamrer seg til skipssiden og til mastene. Mange har havnet i vannet. Noen få menn har klart å svømme til omkringliggende klipper. Det fins kun én livbåt som ror mellom kropper som er i ferd med å bukke under. I det fjerne skimtes et dampskip med kurs mot ulykkesstedet. *Vil redningsskipet nå frem i tide?*

D/S Atlantics forlis den 1. april 1873 fikk mye oppmerksomhet i norske aviser. Det skyldtes ikke bare den dramatiske redningsaksjonen, men også at det her dreide seg om et emigrantskip som forliste i utvandringens gullalder. Skipet var ikke skandinavisk, men det var nordmenn og andre skandinaver om

Bilde 28: Tittelbladet til skillingstrykket om D/S Atlantics forlis i 1873 (NTNU Gunnarusbiblioteket).

bord. Dødstallene var høye: Mer enn 500 mennesker omkom, hvorav samtlige 189 barn og 156 kvinner om bord. Skipet var på vei fra Liverpool til New York da det støtte på undersjøiske skjær og sank utenfor Nova Scotia i Canada.⁴²⁴ Skipet var eid av selskapet White Star Line, og forliset var den verste ulykken som rammet selskapet før Titanics forlis i 1912.

Den norske skillingsvisen som er bevart om ulykken, er et kombinasjonstrykk, altså en vise og en prosaberetning trykt sammen. I denne skillingsvisen er det den lange prosaberetningen som er mest interessant. Den gjengir redningsaksjonen, skrevet som en dramatiserende presensfortelling:

En Mand med en Linie om Livet springer i Søen og svømmer mot Land. Alles Øine følger ham. Hans Navn bør kjendes. Det var Dampskibets tredie Kommanderende, Brady, som det hovedsagelig skyldes, at saa mange blev reddede. Han naar Land, haler et Toug til sig fra Skibet, og saaledes havde man en forbindelse i Stand. Nu kaster de fleste sig i Søen, entrende langs med Touget forsøger de at naa Land. Næsten halvdelen butter under. Udmattede af Kulde og Anstrængelse giver de slip, naar de vel er halveis, og synke. Brady løber imidlertid op til nogle elendige Fiskerhytter, som ligger paa Strandbredden, raabende om

hjælp. Snart etter saa man ham skrive med kridt paa en Fjeldside! 'Cheer up!
The boats are coming. Friskt mod! Baaderne kommer.'

Begivenhetene ovenfor er fortalt i vi-form og gir inntrykk av at forfatteren var til stede under det dramatiske forliset. Også viseteksten inneholder et kollektivt, tilstedeværende vi: «Fra Liverpools Havn vi saa trygge mon gaa/I 'hvide Stjernes' Atlantic ad Atlanderhavets Blaa,/Saa kjæmpestor og mægtig Jerndamperen skred frem,/Til fjerne store Vesten, vore Ønskers Maal og Hjem.» Påkallingen av Amerika som «det fjerne store Vesten» lyder som en strofe fra en emigrasjonsviser. Den svermeriske tonen preger også skildringene av døds kampen om bord. Forfatteren har valgt seg to scener fra båten, to tablåer, som beskrives i sentimentale vendinger:

Til Takkelagen klynged, to Elskende man saa,
Af Kjærlighed og Skræk lyste deres Øine blaa.
'Gaa længer op min Elskende og frels dit unge Liv',
'Nei heller end at leve, jeg dør med Dig min Viv'.

En Kvinde stolt og fager til Skibets store Mast,
I rig Pasklædning perlesmykt, saa ud som naglet fast,
Se Blikket vildt, se Aasyn blegt, se og tausens Mund,
Ak frossen død! ei hjælper Guld i Dødens bittre Stund.

Begge disse scenene – det elskende paret og den fagre kvinnen fastfrosset med sine diamanter – er skildret på tilsvarende vis i prosaberetningen som følger med trykket. I beretningen beskrives den rike kvinnen som en statue: «Den unge Kvinde staar der endnu kold og ubevægelig, som naglet fast til Tougværket, med Ansigtet kridthvidt og med Øinene vildt og stift stirrende, og i denne Klædedragt med de glimrende Diamanter og Ædelstene! Et frygtelig Syn. Hun var frosset i hjel.» Ved å la sangen hente inn scener fra prosaberetningen skaper forfatteren en helhet mellom visen og prosastykket som er sjelden kost i nyhetsviser fra denne perioden. Innslagene av dialog bidrar til inntrykket som forfatteren ønsker å gi leserlytteren, nemlig at han var til stede da det skjedde, og at han rapporterer fra ulykken som et *øyenvitne*. Mot slutten av prosaberetningen gjøres denne tilstedeværelsen eksplisitt ved at *øyenvitne*-forfatteren iscenesetter seg selv som en av de to siste som forlot skipet levende. Nå tar han også steget fra *øyenvitne* til helt:

Alle var enten reddede eller druknede. De to eneste levende om bord var Søofficeren og nedskriveren af disse Linier. Alt haab er ude, tænkte jeg; vi kan umulig komme ned i nogen Baad. Søofficeren raser; jeg havde endnu Kraft nok til at binde ham fast til Tougværket, ellers havde han ogsaa styrtet sig i Søen. Vi stod vel endnu en Time saaledes. Klokken maatte være omtrent to. Ti Timer var gaaede, bestandig samme skrækkelige Stilling. Da ser jeg en Baad sætte fra Land.

Hvem «nedskriveren af disse Linier» var, og hvorvidt han faktisk var om bord i det forulykkede skipet, vites ikke. Men man kan i alle fall fastslå at prosaberetningen i dette tilfellet ikke er sakset fra noen avis. Det florerte av nyhetsartikler om ulykken i alle norske aviser, men akkurat denne beretningen eller noen som ligner, har ikke vært mulig å finne. Det kan altså se ut som om prosaberetningen er skrevet for dette nyhetstrykket, men betyr dette at forfatteren var en av de overlevende, et øyenvitne, slik han vil ha oss til å tro?

Det vi har sett så langt av prosaberetningen som følger med skillingsvisen om D/S Atlantics forlis, inneholder en type autentiserende, ufiltrert umiddelbarhet som ofte kjennetegner en troverdig journalistikk basert på vitneutsagn.⁴²⁵ Men hvis vi nærleser prosaberetningen, er det likevel en enkel sak å plukke fra hverandre forfatterens beskrivelser. Før forfatteren går fra borde, som den siste av alle overlevende, så får han med seg det meste annet som skjer på båten, både før, under og etter at ulykken har inntruffet. Han har full oversikt over skipsgang, rute og værforhold.⁴²⁶ Han vet at matrosene («Bærmenn af Liverpools Befolkning») gjorde mytteri kvelden før ulykken som følge av at «De vilde have fat i Spiritusfadene» og at «En af Løitnantene maatte med en Revolver tvinge dem til Besindighed». Under selve ulykken er han i sin kahytt og kjenner «et dumpt Støt, saa voldsomt, at man med eet var lys vaagen og oppe». Men han er også til stede ved kommandobroen og hører ropene mellom dem som styrte skipet. I kaoset som oppstår etter sammenstøtet, er han både på dekk og på takkelaget; han hører kapteinens siste ord («Op i Takkelagen, det er det sidste Haab!»), og han er med ned i kahyttene: «Vandet strømmer ind i Kahytterne (...). Hundreder af Skabninger indelukkede.» Fortelleren er høyt og lavt – og dermed vet vi ikke hvor vi har ham. Var han til stede, eller var han ikke til stede?

Et annet interessant aspekt ved prosaberetningen er blandingen mellom sentimentalt og saklig språk. Forfatterens rolle er ikke bare å være journalistisk observatør med kunnskap om maritime forhold, men også å være medmenneske

med blick for tragiske detaljer og tablåer: de to elskende som klamrer seg fast til hverandre, den rike kvinnen frosset til en statue av is, og i sjøen «en Kvinde med et Barn i sine Arme og et andet klyngede sig til hendes Hals». Forfatteren er, med andre ord, allvitende og autorial, men begivenhetene fortelles likevel fra et personlig, kollektivt vi. Blandingen av synsvinkler, de hyppige skiftene mellom en objektiv, maritim diskurs og en mer sentimental og personlig tone, og forfatter-øyenvitnet som har vinger som gjør ham i stand til å flakse høyt og lavt i de dramatiske øyeblikkene, bidrar til å gjøre fortellermodusen lite troverdig. Vi kan ikke helt tro på at han har vært der, så vi kan anta at det dreier seg om en forfatter med en frodig innlevelsessevne. Men selv om vi degraderer vår forfatter fra øyenvitne og overlevende til en avisleser i trygg avstand fra begivenhetenes sentrum, så kan vi likevel fastslå at både prosaberetningen og sangen er levende fortalt, med et blick for detaljer og en emosjonell effekt som kjenner seg som store forlis på 1800-tallet.

«Han sank i mørke Bølge ned» (Sable Island, 1888)

Fire minutter. Det var tiden det tok fra emigrantskipene D/S Geiser og D/S Thingvalla kolliderte utenfor Sable Island til D/S Geiser sank i Atlanterhavet i 1888. Begge var danske dampskip fullastet med emigranter på vei henholdsvis til og fra den amerikanske østkysten. Thingvalla seilte fra København med kurs for New York; Geiser skulle fra New York til København. Tidlig om morgenen den 14. august støtte Thingvalla inn i Geisers midte, og skipet revnet i to i løpet av få minutter.⁴²⁷ Mange passasjerer på Geiser ble drept momentant i selve sammenstøtet, og de fleste kom seg ikke ut av lugarene før skipet sank. Besetningen rakk bare å låre én eneste livbåt, og 32 mennesker ble reddet opp av grov sjø ved hjelp av mannskapet om bord på Thingvalla. 79 mennesker omkom i ulykken, alle sammen skandinaver, hvorav 30 var nordmenn, 28 var svensker og 21 var dansker.⁴²⁸

Selv om det var flest nordmenn som omkom, har denne ulykken blitt stående som en dansk tragedie. Det skyldes antakelig at begge skipene var danske og fra samme selskap, Thingvalla-linjen. Spørsmålet om nasjonalt eierskap over tragedien har overføringsverdi til et knippe skillingsviser som er bevart om ulykken. *Min Kjerrestes død om bord i 'Geiser'* fins i mer eller mindre identiske versjoner på

dansk og norsk⁴²⁹ Sangene er lagt i munnen på en ung pike hvis kjæreste reiser til Amerika for å tjene penger for å bygge et lite hus «nær ved Skovens milde Sus», som det heter i den norske visen. I fem år «Saa virked han med Mod i Bryst,/ Var strævsom, sparede med Lyst». Men så en dag får piken et brev: «Hvori min Kjærest' til mig skrev:/'Ser du, jeg er en Mand af Ord,/ Paa 'Geiser' skal jeg nu ombord'.» Da tragedien rammer, skildres ulykken i nyhetsvisens støpning, men med et mer tilstedeværende lyrisk jeg enn i de fleste forlissanger:

Den syttende August da lød
Der Rygter om et Sammenstød
Af 'Geiser' og 'Thingvalla', men
Jeg slog saa let det Rygte hen.

Dog Sorgen kom som sorten Sky,
Og spredtes over Land og By –
Der gik fem tunge Dage hen,
Jeg hørte intet om min Ven.

Det sjette Dag fik jeg Besked:
Han sank i mørke Bølge ned,
Hans Gods, hans Penge var fulgt med;
Farvel min Ven, min Kjærlighed.

Den danske og den norske sangen er identiske, med ett unntak: hvor det elskende paret kom fra. Den norske visen innledes med verselinjen «Til Norge tryg han bød Farvel», mens den danske starter med «Til Danmark tryg han bød Farvel». Videre fortelles følgende om den norske piken at «Forladt hun staar i Norges Lund/Og længes efter Gjensyns Stund»; vi hører at de fantaserer om å «gaa i Norges Birkelund», og den unge mannen lengter etter å skue «mit Fædreland,/Du venter mig ved Norges Strand». Den danske sangen har tilsvarende nasjonalromantiske referanser – til dansk natur.

Det er vanskelig å vite om visen opprinnelig var dansk eller norsk, men det er et par ting som tyder på at den er skrevet av en dansk forfatter, for så å bli adaptert til norsk. Den danske skillingsvisen har et bilde av en gråtende pike på tittelsiden, og her står det at sangen er «udgivet af en dansk Pige, som ventede sin Kjæreste hjem, hvor de skulde have havt Bryllup i September». De

«biografiske» opplysningene er ikke nødvendigvis til å stole på: trykket er utgitt av Julius Strindberg i København, og han var i sin tid kjent som en kommersiell skillingsviseaktør med en velutviklet forretningsteft. Imidlertid kan vi anta at det danske trykket med illustrasjon har vært en større investering, og at dette kan være en antydning om hvem som har produsert den opprinnelige versjonen av sangen. Den danske utgaven er dessuten et særtrykk, mens den norske utgaven er et flervisetrykk (to viser i ett skillingstrykk). Uavhengig av hvor visen først ble publisert, så kan vi fastslå at sangene om piken som mistet sin kjære om bord på Geiser, viser hvordan sanger om forlis kunne være blandingsjanger, som brukte elementer fra både kjærlighetsvisen, nyhetsvisen og den nasjonalromantiske emigrantvisen.

Det fins flere andre skandinaviske sanger om akkurat denne ulykken, blant annet det danske skillingstrykket *De Forlistes Farvel ved 'Geisers' Undergang (1888)*, hvor man oppgir «Navnene paa de omkomne danske Passagerer».⁴³⁰ Den andre sangen i det norske flervisetrykket heter «Den Sørgelige Vise Om Dampskibene 'Geiser' og 'Thingvallas' Sammenstød i Atlanterhavet, hvorved 150 Personer, fordømte Skandinaver, druknede».⁴³¹ Denne visen skal synges til «Hjalmar og Hulda», en av de mest populære melodiene i omløp på denne tiden. Melodivalget er neppe tilfeldig. Slik tilfellet er med flere av de nasjonalromantiske visene om transatlantiske ulykker, er melodien antakelig valgt for at hendelsen skal rykke nærmere et norsk publikum. Den viktigste emosjonelle modusen i denne sangen er nasjonalfølelse og hjemlengsel:

Med Dampskibet 'Geiser' de seilede hjem
 Fra Vesten, det mægtige Land,
 Med Længsel i Hjertet de skuede frem
 Mod Hjemmets den elskede Strand.
 Saa frydfuld de tænkte paa Gjensynets Glæder,
 Da maned' frem for sig de hjemlige Steder;
 Nu snart skal de mødes med Kjære fra før,
 De vil gjerne sees, forinden de dør.

Forfatteren har lagt inn små historier om nordmennene som omkom: «To Søstre fra Norge, var ogsaa blandt dem,/Som døde hin skræk'lige Nat./Til døende Moder de hastede hjem,/Da der de blev standset saa brat.» Den avsluttende verselinjen er muligens en referanse til jenta som mistet sin kjære om bord på

Geiser – kanskje forfatteren her ønsket å binde de to visene i trykket sammen: «Og Pigen, som misted sin kjæreste Ven,/Du trøste, at engang de sees igjen.»

Om bord på skipet D/S Geiser var det ikke kun håpefulle skandinaver med «Længsel i Hjertet», her var det også verdier opptjent av de samme skandinaverne i det forgjettede land: «Men alt, hvad de tiente i fremmede Land,/Det sank ned i Dypet, just som det var Sand.» Her er visens eneste lille stikk til de reisende. Sangforfatteren er ellers sympatisk innstilt til emigrantene, og man kan spekulere i om dette skyldes at Geiser reiste «riktig» vei: Ulykkesskipet skulle altså fra Amerika til Skandinavia. Det kan virke merkelig at reisens destinasjon skulle ha noe å si for graden av sympati som uttrykkes i visen – en ulykke er en tragedie uansett hvor og hvem den rammer. Men det fins også visetrykk om transatlantiske ulykker med en brodd, en implisitt kritikk av de reisende. Noen nordmenn reiste, i følge skillingsvisene, *feil* vei.

«Farvel Du! mit elskede Norge!» (Hebridene, 1904)

Dampskipet D/S Norges forlis ved Hebridene den 28. juni 1904 er den verste

Bilde 29: «Amerikabaaden gaar», postkort fra 1911, produsert av forlaget J. H. Küenholdt (hentet fra Innlandet fylkesarkiv).

ulykken i Nord-Atlanteren før Titanics undergang i 1912. Det er også den verste enkelthendelsen med tap av norske liv i fredstid: 230 nordmenn døde i ulykken som kostet totalt 636 mennesker livet.⁴³² «Fra Hammerfest i nord til Kristiansand i sør, fra Trysil i øst til Bremanger i vest, så å si ingen regioner av Norge var uberørt av den store skipskatastrofen», skriver historiker Per Kristian Sebak i den

eneste norske storstudien om D/S Norges forlis.⁴³³ Undertittelen på Sebaks bok er *Den glemte ulykken*. D/S Norges forlis er antakelig det tydeligste eksemplet på en forbigått katastrofe i norsk forlishistorie. I det følgende ønsker jeg å vise hvordan en lesning av skillingsviser kan bidra til å løfte frem denne glemte ulykken, og hvordan sangene også kan bidra til å belyse hvilke perspektiver, holdninger og følelser folk i Norge hadde til emigrasjon ved århundreskiftet.

Dampskipet D/S Norge hadde seilt i seks dager, fra København via Kristiania og Kristiansand, med kurs for New York, da det støtte mot klippeøyen Rockall, i nærheten av Hebridene. Kapteinen, den erfarne Valdemar Gundel, skjønte raskt alvoret og beordret at passasjerene skulle varsles og livbåtene låres. Ingen omkringliggende båter kunne bidra med hjelp: Som de fleste av datidens passasjerskip hadde ikke båten trådløs telegraf om bord.⁴³⁴ Ulykken skjedde dessuten på lyse morgenen, så nødraketter var nytteløst. Alt kapteinen kunne gjøre, var å tute i skipsfløyten. Skipet sank tjue minutter etter sammenstøtet.

Bilde 30: De dramatiske minuttene da D/S Norge forliste, her skildret av den danske maleren Christian Mølsted i 1904. (Ukjent fotograf, hentet fra M/S Museet for Søfarts billedarkiv. CC-BY-NC-SA, eier DFDS.)

Da nyheten om ulykken kom via telegrammer om kvelden 3. juli, tok det ikke lang tid før forliset ble en mediebegivenhet – ifølge Sebak ble dette en av den største nyhetssakene i Skandinavia i det tjuende århundret.⁴³⁵ Nyheter om hendelsen preget norske aviser i flere måneder etter ulykken. *Aftenposten*, så vel som en rekke andre store aviser, hadde egne korrespondenter i London og København som innhentet siste nytt om ulykkens omfang og om de overlevende; avisene fulgte også rettsprosessen som fulgte etter ulykken, tett.⁴³⁶ Avisartiklene om ulykken var omfattende og detaljerte, og det er nettopp avisene som har vært de viktigste informasjons- og inspirasjonskildene for skillingsvisene som ble produsert om ulykken.

Det fins minst fem forskjellige visetrykk om D/S Norges forlis: *Erindring om Emigrantskipet 'Norge's' rædselsfulde Forlis og Undergang da det stødte paa en Klippe ved Rockall i Atlanterhavet Tirsdag den 28de Juni 1904* (heretter *Erindring*);⁴³⁷ *Emigrantdamperen 'Norges' forlis ved Rockall* (heretter *Emigrantdamperen*);⁴³⁸ *En Morgen paa Atlanterhavet. Erindring om Damperen 'Norge's' Grundstød ved Rockall 28. Juni 1904*⁴³⁹ (heretter *En Morgen paa Atlanterhavet*); *Mindesang om Rædsels-Ulykken ved Amerika-Baaden 'Norge's' Undergang paa Atlanterhavet 28. Juni 1904*⁴⁴⁰ (heretter *Mindesang*), og det danske skillingstrykket *Utvandrerskipet 'Norges' Forlis og Undergang. Den 28. Juni 1904* (heretter *Utvandrerskipet*).⁴⁴¹

Bilde 31 og 32: To av fem bevarte skillingstrykk om Norges forlis: Mindesang om Rædsels-Ulykken ved Amerika-Baaden 'Norge's' Undergang paa Atlanterhavet 28. Juni 1904, og Emigrantdamperen 'Norges' forlis ved Rockall (begge hentet fra Nasjonalbiblioteket).

De 13 strofene til *Erindring* skal synges på melodien «Sæterjentens Søndag», skrevet i 1848 av den kjente nasjonalromantiske komponisten Ole Bull (1810–1880). *Emigrantdamperen* har 7 strofer og har oppgitt folketonen «Hellig Olaf stod ved fjorden med sin hær». *Utvandrerskipets* 7 strofer skal synges på den danske folkemelodien «Jeg elsker den gamle, den vaklende rønne». I disse tre sangene gir altså melodivalgene en ekstra, nasjonalistisk klangbunn som nok er gjort med hensikt. Sangene om D/S Norges forlis fremstår nemlig som hybrider mellom katastrofesanger og emigrantviser. Årene 1903–1910 tilhører utvandringens tredje og siste fase.⁴⁴² Emigrasjon var kontroversielt gjennom hele

perioden, og disse kontroversene er synlige i sangene som ble skrevet – de såkalte emigrantvisene. Ifølge historikerne Svein Schrøder Amundsen og Reimund Kvindeland er emigrantvisene ofte propagandastiske, for eller imot utvandring.⁴⁴³ Skillingsvisene som er vennlig innstilte overfor emigrasjon, er de mest utbredte, og også de mest folkelige; motpropagandavisene er mindre utbredt og er i større grad skrevet av folk fra høyere samfunnslag, eller folk i offentlig forvaltning og embetsverk – altså de som ikke selv var fattige, og som derfor ikke så seg nødt til å emigrere. Foruten avskjeden og selve reisen handlet mange av sangene om bakgrunnen for hvorfor folk måtte reise, om brutte forventninger til Amerika, og om hjemlengsel. Noen viser omhandlet også agentene som solgte reisene, og som ofte lurte emigrantene inn på overfylte båter. Mange døde på grunn av umenneskelige forhold i lugarene under dekk.

Skillingsvisene om D/S Norge er først og fremst patriotiske. «Se, der ligger 'Norge' seiklar for at gaa/til sin færd henover havet» lyder åpningen i *Emigrantdamperen*. Leserlytteren tas med til havnen, hvor de reiseklare nordmennene ser norske flagg vaie i vinden, og hvor «solen kaster straalere på den blanke fjord/speiler al sin skjønhed i det høie nord». Forfatteren zoomer inn på noen utvalgte reisende på skipets dekk:

Tæt paa dækket staar der kraftig yngling, mø
 Alvorsfulde blikke tale –
 Sidste gang de skuer nu sit hjemlands sjø
 høie fjeld og fagre dale.
 Tungt det er at skilles fra det kjære hjem
 aner ei, hvad hænde kan, før man naar frem
 til det fjerne vest
 hjemme er dog bedst
 der er trygt at bo og bygge.

Gjennom nasjonalromantiske troper og betoningen av tryggheten hjemme, i kontrast til den usikre reisen mot «det fjerne vest», antydes det her en forsiktig kritikk, ikke av emigrantene, men av utvandring som sådan. Gitt at Leserlytteren har en forlissang foran seg – de vet jo hvilket utfall akkurat denne reisen fikk – kan teksten leses som et sanglyrisk argument mot utvandring. Både *Erindring* og *Emigrantdamperen* vier flere strofer til den melankolske avskjeden, og de bruker klagende apostrofer – henvendelser til den som *snart* skal være fraværende:

«Fader, moder, bli! Endnu en gang farvel/vil jeg si, og haanden trykke», heter det i *Emigrantdamperen*. «Farvel da min Far, farvel da min Mor! /Farvel da mit Lands Klippeborge!», lyder det i *Erindring*. Forfatteren bringer også inn temaet *troskap* i avskjeden med hjemlandet: «Farvel ogsaa du, hvem Troskab jeg svor –/Farvel Du! mit elskede Norge!» I *Emigrantdamperen* er det foreldrene som henvender seg til den reisende «yngling», med beskjed om at han må «love, hvor du kommer hen/skal du aldrig glemme dit kjære hjem».

Når de nå har tatt farvel med sine i Norge, så betyr ikke det at betoningen i sangene for øvrig ligger på reisen eller reisens mål, som de aldri nådde. Snarere fremheves savnet de skal føle for sitt hjemland, såvel som motivasjonen de mon hadde for å dra. «I hjemmet det blev dem for smaat, for trangt,/og Længslen den drog dem med Vælde», heter det i *Erindring*. Den forståelsesfulle tonen glir etter hvert over i en fremstilling av de reisende på jakt etter gull og grønne skoger:

Een havde vel Hus og Hjem, ja og Gaard,
og kunde vel hjemme sig hygge,
men tykkes: 'for lidt jeg ud av det faar,
jeg ud vil og prøve min Lykke!'
Ja alle de var af Fortrøstning fuld
og haabet i Hjertet det lued,
'Hist venter mig Held, hist venter mig Guld!'
Alt Lykken i Aanden han skued'.

I motsetning til en del andre emigrasjonssanger hvor nøden i Norge påpekes, så vektlegger forfatteren av *Erindring* jakten på lykke, hell og gull i Amerika, og han legger seg forsøksvis tett på de reisendes tankestrøm gjennom bruk av direkte tale.⁴⁴⁴ Av alle visene er det *Mindesang* som går lengst i å ytre en eksplisitt kritikk av beveggrunnene til emigrasjon. Den legger inn en didaktisk appell om at man nå må lære av ulykken, avstå fra «reisefebere» og slutte å lengte etter gull og grønne skoger i det fjerne Amerika:

At drage ud til Vestens gyldne Strande,
hitover det store Ocean,
hvor Rigdom hurtig høstes kan,
og ingen Sky formørker Pande.
Se, dette blev en Feber hed – –

Af Hjemmets Ensomhed saa kjed,
nei, over Sjø og Vande!

Mon dette var et Fingerpek fra Høie:
Bli herhjemme hvor du er,
Dit Fædreland at have kjær,
– at tørre Graad af Moders Øie!
Maaske det Raad, os 'Norge' gav.
Lad Reisefeber tage af
Og Hjemme Livet døie.

Forfatteren av *Emigrantdamperen* har en mer sympatisk tone. Etter noen verselinjer om selve forliset ligger fokuset på de etterlatte i Norge, en «stakkars hustru...med barneflokk stor» og den gamle mor: «Hun er fattig, snart skal hun dog penge faa,/han skal sende lidt av lønnen». I *Erindring* fortelles det hvordan selve reisen var mulig gjort med hjelp fra norsk-amerikanske slektninger som sendte penger: «Til reisen saa gavmild Penge har sendt/med Brevet i Posten: 'Kom bare!/Med livet I her Jer godt finder tjent!/Med Reisen det har ingen Fare!'». Sebak har undersøkt brevveksling i tilknytning til ulykken og funnet ut at de reisende hadde fått «forlokkende Amerikabrev»; mange av de reisende hadde også fått tilsendt forhåndsbetalte billetter fra slektninger som allerede var i Amerika.⁴⁴⁵

Som det påpekes i strofen over, ble reisen regnet som trygg. Dampskipene ble utviklet og satt i drift på 1860-tallet, noe som sammenfalt med den første store utvandrerbølgen fra Norge til Amerika. Med de tidligere seilskipene kunne overfarten ta over to måneder, og forholdene om bord var ofte helsefarlige. De nye dampskipene kunne krysse Atlanteren på en drøy uke, og overfarten ble derfor mindre risikabel. Båtene var store og derfor tilsynelatende trygge, slik vi hører i *Erindring*:

I Havnen man ser en vældig Kolos,
Fuldrigget med Skorsten og greier!
Ja, den kan vel nok en Storm byde Trods,
naar stolt den på Bølgerne neier.
Her stuves de ind, – de Store – de Smaa,
'Vel mødt! her er slet ingen Fare!'

Og Ank' ret ophives: 'Lad gaa! lad gaa
Med hele den brogede Skare!'

Ordvalget her er neppe tilfeldig: Skipet personifiseres som «en vældig Kolos», som stolt skal neie på bølgene. Når folk «stuves ind» i strofen over, er det muligens et hint til det høye antallet passasjerer,⁴⁴⁶ som var sterkt medvirkende til at ulykkens omfang ble såpass stort. Det fantes nemlig ikke nok livbåter om bord. De åtte livbåtene hadde kapasitet til 251 passasjerer – mindre enn av halvparten av passasjerene på skipet. Totalt var det 727 om bord.⁴⁴⁷ Da skipet kolliderte og den første livbåten ble forsøkt satt på vannet, ble den tatt av en dønning og knust mot skipssiden: «Så fyldes en Baad, – men ak! i et Nu/For lastet, – for evigt den synked',/mens Dødskriget lød og fyldte med Gru/hver som end i Dødsangsten klynked,» heter det i *Erindring*. Også i *Utvandreraskibet* nevnes ødelagte livbåter: «To Baade man satte i Vandet blev knuste,/To andre med Kvinder og Børn naaed ind.» I *En Morgen paa Atlanterhavet* gis det et inntrykk av at kvinnene fikk mennenes plass i de få redningsbåtene som var å oppdrive:

O, hva jammer – hvilke scener nu opprulles for vort blik
Gaa i Baaden, var raadet, som de fik.
Hvor er redningsbaadene, broder, lad i den os begge gaa.
Men forsilde – kun til én er rum at faa.
Hvem skal da blive tilbage
her paa den synkende grav? –
Søster, med baaden du tage,
Jeg søger bølgende hav.

I virkeligheten ble ikke regelen om at kvinner og barn skulle reddes først, fulgt i denne ulykken. En av de unge kvinnene som døde i forliset, var Inga Hansine Hansdatter, barnebarnet til Henrik Ibsen. De fleste overlevende var menn, blant dem Herman Theodor Portaas (1885–1959), bedre kjent som Herman Wildenvey. Dikteren var en av de 28 heldige i en livbåt som ble observert av en tråler allerede dagen etter forliset. Kapteinen på denne tråleren valgte å ta med de overlevende til sin hjemhavn, Grimsby, nordøst i England.

De øvrige fire livbåtene fra skipet drev på havet i opp mot en uke før de overlevende ble reddet opp av skip og brakt til henholdsvis Hebridene, Aberdeen og Færøyene. Mange om bord i livbåtene, inkludert små barn, døde etter mange

dager med grovt vær og mangel på vann og mat; en livbåt med mellom 50 og 60 mennesker ble aldri funnet. Det tok fem dager før verden fikk vite om ulykken, slik det berettes i *Utvandreraskibet*: «De faa, som den grusomme Død har undgaet/Blev ført af en Trawler til Grimsby da hen,/Fra dem er det Ulykkes-Budskab hidnaet,/Med Gru ventes snart en Beretning igen.» Strofen antyder at akkurat denne sangen, som er dansk og trykt i København, er skrevet tett på begivenheten, før alle detaljer var kjent.

I sangene om D/S Norges forlis handler det mer om selve avskjeden og beveggrunnene rundt reisen enn om forliset. Disse sangene minner derfor om emigrasjonsvisene skrevet i samme periode. Selve ulykken og døds kampen på dekk idet skipet går ned, skildres med noen knappe verselinjer. «Hvem tør vel forsøge, driste sig til – hvad enten i Skrift eller Tale –/Fuldt at beskrive det grufulde Spil,/end sig den Skræk at afmale», skriver forfatteren av *Erindring*, før han likevel gjør et forsøk: «Man skriger og jamrer, river og slaar/og la'r sig i Baadene falde!» I *En Morgen paa Atlanterhavet* fremhever forfatteren redselen til de mest sårbare om bord gjennom å iscenesette en replikkveksling mellom en liten pike og hennes mor: «Skibet synker! – vi er alle uden haab. –/Mama, jeg bliver saa bange,/Vandet jo kommer os nær! –/Syng dine smukkeste sange./Barn, ingen fare der er.» I *Emigrantdamperen* fortelles det ingenting om selve forliset, utover et klagesukk: «Ak, de mange, som nu fundet har sin grav/i det dybe, kolde, grusomt falske hav.» Å beskrive havet som «falskt» er såpass aparte om et naturelement, så ordvalget kan være nok en replikk om reisen de aldri burde tatt – jakten på et bedre liv, som fikk en tragisk vending.

Ingen av visene om D/S Norges forlis er religiøse. I siste strofe av *Erindring* tar medfølelsen med de døde emigrantene riktignok form av en bønn. Dette er en typisk avslutning i nyhetsviser om ulykker, men her får det handle spesifikt om den ulykkelige skjebnen som tilfalt de reisende som forgjeves søkte seg nye hjem:

Gud trøste og styrke Enhver især
 som maatte den Skjæbne friste;
 Den som han elsked og havde kjær
 Ved denne Ulykke at miste.
 Og tag til Dig Herre, saa alle dem –
 – 'Naar den sidste Dag mon oprinde –
 som søgte forgjæves nye Hjem:
 O, lad dem hos Dig det da finde!'

«O Titanic! Saa stolt Du seiler» (Nord-Atlanteren, 1912)⁴⁴⁸

Titanic var verdens største passasjerskip, og det hadde 2224 mennesker om bord da det støtte på et isfjell i Nord-Atlanteren 15. april 1912. I overkant av 1500 mennesker omkom, og ulykken ble en mediebegivenhet så vel som en kulturell referanse som har vedvart inn i vår tid, ikke minst gjennom filmer.⁴⁴⁹ I 1912 var det andre populærkulturelle uttrykk som dominerte, og her hadde skillingsviser en sentral plass. Det ble skrevet mange sanger om forliset, av både kjente og ukjente forfattere. En av Kristianias mest profilerte viseskribenter, Anton «Jumbo» Andersen, skrev *Mindesang om Dampskibet 'Titanic's' undergang i Atlanterhavet* kun få dager etter katastrofen; sangen ble trykket i minst tre opplag.⁴⁵⁰ Bak pseudonymet som er oppgitt til *Den nye sang om 'Titanic'*, skjulte den aktive folkeskribenten Sverre Nicolaysen (1886–1950) seg, mest kjent under forfatternavnet Sverre Vegenor.⁴⁵¹ Den sangen som i størst grad har blitt husket i ettertid har tittelen *En Sang om Kjømpeskibet 'Titanic's' Undergang paa Atlanterhavet*. Den var og er kjent på folkemunne som *Titanics Undergang*.⁴⁵² Sangen ble utgitt i Kristiania kort tid etter forliset.⁴⁵³ På Georg Nanckes forlag i lille Stjørdalen i Trøndelag ble det også trykt en sang om forliset: *Dramaet paa Atlanterhavet. Et Mindekvad om Dampskibet 'Titanic's' Sammenstød og Forlis den 15. April 1912 hvorved omkring 1500 Mennesker fandt sin Død i Bølgerne*.⁴⁵⁴ I det følgende vil jeg fokusere på disse siste to skillingsvisene, og jeg forkorter tittelen til den ene visen til *Titanics Undergang*; den andre til *Dramaet paa Atlanterhavet*.⁴⁵⁵

I motsetning til nesten alle visene som undersøkes i denne boken, er akkurat disse to – og da særlig *Titanics Undergang* – fremdeles kjent i dag, og de har vært mer populære, utbredte og holdbare enn de fleste andre norske katastrofesanger. Det er likevel ingen selvfølge at akkurat Titanic-visene skulle få noen plass i datidens mediering av katastrofen. Slik det fremkommer av illustrasjonene på neste side (bilde 33, 34 og 35), er tittelbladet til *Titanics Undergang* til forveksling lik *Aftenpostens* tittelside fra 16. april – med samme illustrasjon og overskrift. I 1912 kunne ikke skillingsvisene konkurrere med avisene om å være kanaler for informasjonsdeling. På dette tidspunktet fantes det i overkant av 200 aviser i Norge. Bare timer etter at RMS Titanic nådde havbunnen, ble det på den samme havstrekningen sendt signaler via den transatlantiske telegrafkabelen, og i Norge kunne man lese om ulykken i avisene allerede dagen etterpå. Hvilken funksjon kan så disse sangene om Titanics forlis ha hatt? Hvorfor ble de populære, og hva slags rolle kan visene ha fått i mytologiseringen av ulykken for et bredt publikum?

Bilde 33–35: Tittelblad til to skillingstrykk om Titanics forlis og Aftenpostens forside fra 20.04.1912. Skillingstrykket til venstre er det eneste eksempelet i denne boken, på bruk av fotografi. Sangtrykket i midten bruker den samme illustrasjonen og den samme overskriften som Aftenposten (bilder hentet fra NTNU Gunnerusbiblioteket og Nasjonalbiblioteket).

For å finne svar på disse spørsmålene holder det ikke å vise til ulykkens titaniske proporsjoner – disse detaljene ble også gjengitt i andre medier. Snarere må vi undersøke hvordan sangene fremstiller ulykken, og hvordan de både språklig, litterært og musikalsk tilbød noe annet og noe *mer* enn avisenes inngang til katastrofen.

Med Suk og Graad slaar Harpens Strenge
 Paa By og Land, i hver en Stad;
 Og lad dem tone dybt og længe
 Til dette Dramas Mindekvad!
 Med taarefyldt og sorgfuldt Blik
 Vi mindes hvad som foregik.

I innledningsstrofen til *Dramaet paa Atlanterhavet* kan man få inntrykk av at hendelsen har funnet sted for lenge siden: Forfatteren «mindes» hva som skjedde, og han kaller sangen et «Mindekvad». Det er som om forfatteren allerede befinner seg på avstand til begivenhetene, selv om visen har blitt trykt tett på forliset. Kanskje skyldes det ulykkens proporsjoner – vissheten om at hendelsen ikke bare ville tilhøre samtiden, men at den ville bli husket i uminnelige tider. Strofen

løfter katastrofen opp fra et uoversiktlig og meningsløst samtidskaos og inn i et mer ordnet, meningsfullt univers – fortellingens, kvadets og mytologiens verden.

Behovet for å sette katastrofen inn i en litterær, narrativ orden er også synlig på sanges fortellernivå. I begge visene presenteres hendelsesforløpet kronologisk, som en historie med en begynnelse og en slutt. «Fra England ud det reiste med Damp og fulde Seil», berettes det i *Titanics Undergang*. I første del av sangen råder «fuldkommen Ro», før vendepunktet inntreer midtveis i den femte strofen: «Saa blir man pludselig vækket ved et forskrækligt Brag», etterfulgt av et par strofer som skildrer dramaet, før det kommer en oppsummering av tragedien: «Saa døde de, de kjære.» Poenget her er ikke å holde vendepunktet, forliset, skjult for publikum for å skape et klimaks. Selve tittelsiden, med ordet «Titanic» på, er jo en *spoiler*. Den som kjøpte visen, visste altså hvordan dette gikk. Forfatterne kan derfor tillate seg å legge inn små hint om hva som snart skal skje i form av det som innenfor fortellerteorien kalles *prolepser*, altså foregripelser av handlingen. «Men – paa Din stolte Jomfrutur/Der ogsaa Døden staar paa Lur!» heter det tidlig i *Dramaet paa Atlanterhavet*. I *Titanics Undergang* er det også utstrakt bruk av slike frempek:

‘Titanic’ med sin Skare drog paa Atlanten ud.
 Man tænkte ei paa Fare, ei Dødens nære Bud,
 Man kunde ikke ane, at Reisen skulde bli,
 ‘Titanic’s’ triste Bane, at snart det blev forbi.

Disse frempekene fungerer som et omkved som hamrer inn den skjebnens ironi som forbindes med *Titanics* forlis: Passasjerene trodde at de var særlig trygge på dette store skipet, men *så* ...

I begge *Titanic*-sangene henter forfatterne også inn detaljer om forliset, og de gjør faktaopplysningene til en del av fortellingen. *Titanics Undergang* tidfester selve grunnstøtingen: «Det er ved Nattens Stunder imellem tolv og to.» I *Dramaet paa Atlanterhavet* er forfatteren mest opptatt av å angi det korrekte antallet sjeler om bord: «Ni Hundred Mand Besætning er!»/ omkring tvende tusinder/Af Passagerer Skibet bær», og til slutt det mest tragiske tallet: «Omkring femten hundrede/Nu fandt sin Død i Bølgerne!» Fikseringen på tall handler ikke nødvendigvis om å gjengi et korrekt saksforhold. Snarere kan man tenke seg at tallenes tale skal forsterke det sensasjonelle ved hendelsen. Begge forfatterne trekker også frem enkeltindivider

blant de døde, og de navngir berømte passasjerer. I *Titanics Undergang* følger vi kaptein Smith over to strofer. I denne visen bringes også katastrofen nærmere de norske leserlytterne, gjennom en strofe som handler om nordmennene som var om bord: «Tilbunds gik mange Stormænd,/og Kaptein Smith med dem/Og ogsaa flere Nordmænd gik nedenum og hjem./Af Havets Dragsugs Malstrøm de hastig reves med,/Den unge Arne Fahlstrøm sank og i Bølgen ned.» Skuespilleren Arne Fahlstrøm (1893–1912) var den mest kjente nordmannen om bord, og den eneste av de 31 norske som reiste på andre klasse – de øvrige var tredjeklassepassasjerer.⁴⁵⁶

Nettopp klasse er et viktig moment i begge de to skillingsvisene, hvor det vies flere strofer til klasseforskjellene om bord. Det uttrykkes en viss skadefryd over at flere kjente rikfolk var blant de døde:

At være Millionærer og eie Kister fuld,
 Mod Døden ei garderer, hvad hjælper alt dit Guld.
 Se Astor, Strauss og andre, hvad nytter Rigdom nu?
 De alle maatte vandre i Dødens bitre Gru.

Millionæren, forfatteren og oppfinneren John Jacob Astor IV var den mest velstående kjendisen som døde om bord på Titanic, mens den andre som apostroferes i strofen, Isidor Strauss, ble berømt for sin heroisme: Da han ble tilbudt en plass i livbåtene, skal han ha avslått å gå om bord; hans kone, Ida, valgte også å dø sammen med sin rike mann. Skillingsvisene gjør ikke noe poeng av denne heroismen. Det som løftes frem i visene, er idéen om døden som en kraft som jevner ut forskjellen mellom fattig og rik:

Blant disse Folk af alle Stænder
 Paa første, anden, tredie Plads
 Og Navne som Alverden kjender
 Er med det svømmende Palads;
 'En Strauss, – en Astor – William Stead
 – Den store Journalist – er med!

«Navne som Alverden kjender» er enda en påminner om at visene ikke hevder å ha noen saksopplysende funksjon – «alverden» er allerede kjent med detaljer omkring forliset. Men kanskje kunne visene, i større grad enn avisene, løfte

katastrofen opp på et mer tidløst nivå. I strofene som omhandler klasse, blir skipet en metafor på verdens mangfoldighet. Båten bærer med seg i sin buk «Folk af alle Stænder». Men også selve målet med reisen – det forjettede Amerika – handler om et håp om sosial utjevning mellom fattig og rik:

Een tænkte der sig Land at søge.
 I Tanken lys en Fremtid laa.
 Een vil sin Kundskab der forøge;
 De Hjemme Intet for sig saae –:
 Et Fremtidshaab for En og Hver
 Fra fattig Mand til Millionær!

I beskrivelsen av den forjettede klassereisen som et «Fremtidshaab» for dem som krysset havet, antydes en viss kritikk av de reisendes naive tro på hva som ventet dem *over there*.⁴⁵⁷ I visene om Titanic er det imidlertid ikke først og fremst passasjerene som står i forfatternes kritiske søkelys, men snarere de som var ansvarlige for skipet og for markedsføringen av det. Begge viseforfatterne beskriver skipets titaniske proporsjoner som *hybris* – som et eksempel på menneskelig overmot: «Og skuden denne stolte, fik Navnet 'Titanic'»/Men Storheden den voldte at Skibet under gik», heter det i *Titanics Undergang*. Forfatteren av *Dramaet paa Atlanterhavet* går mer i detalj om storhetsvanviddet:

O Titanic! Saa stolt Du seiler
 Udstyrt med Luksus og Komfort,
 Og til en ny Rekord Du beiler
 Mens uforsagt Du haster bort
 Henover Oceanets Speil;
 'For Dig kan ingen Ting slaa feil!

Thi Alt hvad Men'skets Kunst og Stille
 Funderet har og grundet ud,
 Og alt hvad Rigdoms store Kilde
 Har evnet skabe paa sit Bud,
 Er ødslet paa Dig! – i din Stas
 Du er et svømmende Palads!

Hvad kan vel hælde? O saa sikker
 I fulde Fart Du haster frem
 Mod Maalet som foran Dig ligger:
 Det mange Hundred's nye Hjem!
 Men – paa Din stolte Jomfrutur
 Der ogsaa Døden staar paa Lur!

Forfatteren bruker her en rekke litterære grep – prosopopeia, apostrofer og prolepser. *Prosopopeia* er å gi stemme til noe ikke-menneskelig, i dette tilfellet skipet selv, som også *apostroferes*, som vil si at det lyriske jeget tiltaler skipet direkte. Og igjen brukes *prolepser*, her i form av frempeket i siste verselinje over. Hensikten med disse grepene er å anskueliggjøre dette overmotet for leserlytteren. Her hentes det også inn fraser fra mytologien omkring Titanic – verdens største skip som «beiler til en ny Rekord». Forfatteren kan ha hatt i mente hvordan reklamekampanjer fikk folk til å tro at Titanic ikke kunne synke. Slik sett sparkes visen oppover. Men det er en kritikk som går litt alle veier. Som i strofen fra *Titanics Undergang* over hintes det om at de som var ombord var naive. Så også i *Dramaet paa Atlanterhavet*: «Titanic med sin Skare drog paa Atlanten ud./Man tænkte ei paa Fare, ei Dødens nære Bud.» Denne visen har også en besnærende *dramatisering* av passasjerenes godtroenhet:

'Vi kan ei synke. – Ingen Fare
 Os true kan, vi sikkert tror!
 Saa tænktes af den store Skare
 Som følte sig saa tryg ombord.
 Og det var mange – Store, Smaa:
 – Men Døden tænkte Ingen paa! –

Her setter forfatteren inn sitatetegn for å gi stemme til «den store Skare» av passasjerer, som var de et slags kor. Hva synger de så om? I strofen over antyder forfatteren at passasjerene om bord på verdens største skip led av hybris, et slags forgjengelighetens hukommelsestap. Det er derfor forfatteren i siste verselinje formidler budskapet i form av et velkjent motto i katastrofesanger: *Memento mori*, husk at du skal dø.

Ingen av Titanic-sangene foretar noen gjennomført religiøs fortolkning av katastrofen. Begge visene har et halvhjertet nikk til Gud underveis. «Dog mange

gik i Døden ind/Med Smil paa Læben – Gud i Sind!» hører vi i *Dramaet paa Atlanterhavet*. I *Titanics Undergang* er det også en slags *happy ending* i religionens navn: «Saa døde de, de kjære, men ak, de frykted ei,/De sang til Herrens Ære 'Nærmere Gud til dig'.» Frelsestanken fremstår her som påklistret, sett i forhold til de tidligste forlisvisene hvor tragediene til sjøs settes inn i et religiøst rammeverk som rommer både trøst og advarsler. Slik speiler Titanic-visene overgangen fra en religiøs til en sekulær verdensforståelse, hvor idéen om at en katastrofe kan sees i sammenheng med noe metafysisk er i ferd med å gå tapt. Men når de religiøse følelsene mistet noe av sin styrke i skillingsvisene, kan man spørre hva de ble med erstattet med, for at kjøperne skulle bla opp en mynt?

Svaret på det kan langt på vei oppsummeres i ett ord: sentimentalitet. I innledningsstrofen fra *Dramaet paa Atlanterhavet* sitert ovenfor, vektle forfatteren en *emosjonell* respons, hvor de sterke følelsene får et kroppslig uttrykk, både auditivt («suk og graad») og visuelt («taarefyldt og sorgfuldt Blik»). Når de sterke følelsene pranger slik i selve innledningsstrofen, blir responsen i møte med sangen nærmest ordinert – det dikteres hvordan leserlytteren skal respondere, nemlig med tårer, sukk og gråt. En slik oppskrift på emosjonell respons er typisk for skillingsviser fra denne perioden, og grepene inngår i sangenes affektive, retoriske strategi. Sangene involverer leserlytterne følelsesmessig og kroppslig i katastrofen – de gjøres til medfølende og deltakende i den tragiske hendelsen.

Likewise sentralt i Titanic-visene, er lidelsene til dem som stod midt oppe i dramaet: «Ak hvilken Jammer, Graad og Klagen/I denne rædselsfulde Stund!/O Jammerskrig! – med vældig Bragen/Gaar Skibet ned paa Havets Bund!», heter det i *Dramaet paa Atlanterhavet*. Her står det auditive i sentrum – ofrenes fryktelige jammerskrig, som fortsetter inn i neste strofe hvor selve «Havet stønnende og sukked'/Sin Gravsang over deres Lig». Fikseringen på de lidende, jamrende ofrene suppleres av hyperboler og sterke adjektiver i fri flyt, eksklamasjoner og klagende apostrofer («ak» og «o»). I *Titanics Undergang* slår forfatteren til med «Ve»: «Da foran sig man skuer et rædsomt Bjerg af Is./O Ve, O Ve, man gruer: det blir nok vort Forlis.» Arkaiske utropsord og det kollektive «vi-et» er gjennomgående i flere katastrofesanger fra samme periode, men dette er særlig fremtredende i Titanic-sangene.

I begge Titanic-sangene får vi også sceniske fremstillinger av hendelsen, og forfatterne bruker replikker for å dramatisere katastrofen: «Et Raab sig udi Natten baned;/’Et Isbjerg forud, ret herved!'/Og snart til alles store Skræk Det hørtet/- : 'Alle Mand paa Dæk!'/» Men i visene gjøres det også et poeng

ut av katastrofens *ubeskriverlighet*. «De Scener, som nu følger jeg ei beskrive kan», skriver forfatteren av *Titanics Undergang* – før han så presenterer tre solide strofer som nettopp skildrer det dramatiske forliset i detalj. I *Dramaet paa Atlanterhavet* går det nesten en hel strofe med bare til å understreke det uutsigelige ved katastrofen:

Og ingen Tale nu vel mægter
 At tolke al den Sorg, den Gru,
 Og Dødsens Angst, – – selv Pennen nægter
 Beskrive hvad som skete nu;
 Det toner lydt i Natten ud:
 'Nu nærmere til Dig, min Gud!'

I begge visene rykkes leserlytterne dermed ut av narrasjonen og bringes inn i selve komposisjonsøyeblikket. I den første visen presenteres det lyriske jeget, i den andre blir leserlytteren med inn i skriveværelset for å bevitne at pennen slår seg vrang i møte med en slik grusom hendelse som *Titanics* forlis. Poenget med disse meta-innslagene er neppe å påpeke forfatternes tilkortkommenhet – det umulige blir motbevist som fullt mulig i de detaljerte skildringene av dramaet i strofene som følger. Skillingsviser overlater ikke mye til publikum, og visene er heller ikke en arena for filosofiske debatter om språkets utilstrekkelighet. Snarere blir det påstått «uutsigelige» her et virkemiddel for å forsterke sentimentaliteten og for å befeste forfatterens posisjon som melodramaets følsomme kronikør. Ved at oppmerksomheten blir trukket mot selve skriveøyeblikket, skal leserlytteren se for seg den emosjonelle forfatteren i arbeid med det umulige, som nettopp er umulig på grunn av skribentens følsomhet – men som så likevel viser seg fullt mulig i de påfølgende strofene.

Her har vi antakelig kommet frem til selve kjernen av de moderne katastrofesangene: De påberoper seg en *emosjonell* autoritet. Sangene skal ikke informere og opplyse (det gjør avisene), de skal heller ikke formidle en frelsesbevissthet (Gud er mer eller mindre fraværende) – men de skal *berøre*. I skillingsvisene om *Titanics* forlis aktiveres aktørene på alle tre nivå i dette prosjektet: Leserlytterne («Vi-et» i første strofe av *Dramaet paa Atlanterhavet*), ofrene (de sceniske beskrivelsene av de lidende, følsomme kroppene) og forfatteren (skildringene av skriveøyeblikket). Den voldsomme sentimentaliteten i disse skillingsvisene, som er trykt så sent som i 1912, er en påminner om at skillingsviser

eksisterer i et separat litterært og estetisk kretsløp fra andre, mer kunstferdige sjangre. I dette kretsløpet var original billedbruk og sofistikert komposisjon mindre viktig – det som telte, var hvorvidt folk ville bla opp en skilling for å få gråte en skvett over den forferdelige katastrofen.

Jeg vil også kort peke på visenes sangbarhet som en årsak til at akkurat disse skillingsvisene har vært så populære. Begge de to skillingsvisene om Titanic har enkle kryssrim og hyppige innslag av halvrim, nødrim og rim som slett ikke går opp.⁴⁵⁸ Bestrebelsene på å skape gjennomført rim og rytme gir ofte et klosset resultat med kunstig syntaks og uttaleendringer på ord.⁴⁵⁹ I flere av tekstlinjene av *Dramaet paa Atlanterhavet* har forfatteren brukt elisjoner med apostrofer slik at rytmen skal gå opp: «Thi Alt hvad Men'skets Kunst og Stille», heter det ett sted; «Det mange Hundred's nye Hjem!» i en annen strofe. Kanskje er dette slett dikterisk håndverk, men det forteller også at rytmen er tilpasset melodien, og at det var viktig for forfatteren å gjøre teksten mest mulig sangbar.

Dramaet paa Atlanterhavet er lagt på melodien «Hvo ikkun lader Herren raade», til tross for at melodiene som ble brukt i skillingsviser, nå som oftest var profane. Dette var en salme fra 1600-tallet som antagelig har vært godt kjent så sent som i 1912. Kanskje var det tragediens omfang og gravalvor som her inspirerte forfatteren til å gripe til en salme; kanskje kan melodivalget også tolkes som et forsøk på tragisk ironi. Melodien er dessuten brukt på flere sanger om skipsforlis på 1800-tallet.⁴⁶⁰ Til *Titanics Undergang* er det oppgitt en sekulær melodi på tittelbladet, den populære «Skjærsommersangen», komponert av danske Erik Bøgh. Rytmen ligger tett på originalmelodien, med balladestrofer i et jambisk versemål, med en veksling mellom tre og fire stavelser i annenhver linje. *Titanics Undergang* ble trykt i mange opplag, og den har blitt muntlig overlevert i svært mange ulike melodivarianter fra nærmest alle regioner i hele Norge. Det fins bevis for at denne sangen ble sunget helt inn på 1990-tallet.⁴⁶¹

Titanic-visene er trykt i skillingsvisenes slutfase. I 1912 er ikke lenger nyhetsviser det mest populære mediet for formidling av ulykker. Avisene har for lengst overtatt den rollen. Trykte viser er heller ikke det viktigste mediet for formidling av sang: Grammofonen og andre lydmedier er isberg som varsler skillingsstrykkets nær forestående undergang. Likevel ble sangene om Titanic populære i sin tid, og de har vist seg holdbare i traderingen. Som vi har sett, skyldes det antakelig en kombinasjon av ulykkens enorme proporsjoner, bruken av melodier som gjorde visene sangbare, og forfatterens retoriske evner til å appellere til sterke følelser. Det er vanskelig å forestille seg at man skulle kunne flette inn enda

flere tårer, sukk og jammerrop i de relativt korte visene. Også når det gjelder dramatikken, er det vanskelig å tenke seg noe som kan overgå Titanics forlis, hverken før eller etter.

KAPITTEL 9

Vann og blod: Kannibalisme ved forlis

«De Døde de Levend' maa mette» (Trondheimsfjorden, 1696)

I 1697 ble det trykt en skillingsvise i København om en dramatisk hendelse som skal ha funnet sted på trøndelagskysten i desember året før: *Trundhiems Miraculeuse Spectachel, Underlig og jammerlig Hafs-Nød, Ved hvilcken ey alleene Skib, Lif og Gods tilsættis, men endog det ene Menniske af den andet fortæris. Denne uhørlig, og GUDs erbarmelige Action, som paa efterfølgende Side sandferdig berettis, er i Pennen kortelig forfattet, og Trycken overleveret, for at kundgiøre GUDs underlige Gierninger.* Den lange tittelen blir, utypisk for denne perioden, fulgt av en prosaberetning som her siteres i sin helhet:

En Skipper, ved Nafn Hendrich Sylvestersøn Møller, kom sejlendis fra Holland og sigtede ad Trundhiem, forberørte Skipper fant i Søen en Baad 18 Miile fra Trundhiem, i hvilcken var 9 levendis Mennisker, og 8 døde af hunger, Frost, og

Bilde 36: Tittelbladet til en skillingsvisen om forlis og kannibalisme utenfor Trondheim i 1696 (Det Kongelige Bibliotek i København).

elendig Lifs Forsmecktelse; Samme Guds Børn, hafde været paa et Skib som hørte hieme i Christianssand, og skulde fare derfra til Holland, men ynckelig ved Iis og Storm er for-gaaen, tillige strax med 4 Personer; Thi i Skibet hafde været 21 Siæle; 8te døde i Baaden: De andre 9 spii-sede af de afdøde, og i særdelis har en Moder ædet af sin egen døde Søn, som var iblant dennem, een Skipper er iligemaade funden paa samme Tid, med tvende Mandes Fingre i Munden: Denne Jammers underlige, dog sandfærdig Beretning er passeret Anno 1696, den 19 Decemb. 18 Miile i Søen fra Trundhiem i Norge; Gud afvende alle ulyckelige Tilfælde for sin Søns JEsu Skyld! AMEN.⁴⁶²

Kannibalisme utenfor Trondheim i 1696! Her er det bare å gå rett på sak: Skildrer denne visen en faktisk hendelse? Ifølge forfatteren er beretningen

«underlig dog sandfærdig». Men selv om visen *fremstiller* hendelsen som sannferdig, så må likevel hendelsen kunne verifiseres med annen dokumentasjon før man kan fastslå at det her dreier seg om et faktisk forlis.⁴⁶³ Og når selve forliset er verifisert eller dementert, så må også begivenhetene som hevdes å ha funnet sted etter forliset, kannibalismen, kunne dokumenteres før det kan avgjøres hvorvidt vi står overfor en nyhetsvisen som skildrer en faktisk hendelse. Hvilke spor fins det så etter ulykken, om den i det hele tatt har funnet sted?

Jeg har ikke klart å finne informasjon om forliset i historiske dokumenter. En stund kunne det se ut som om historien som fortelles i *Trundhiems Miraculeuse Spectachel*, var oppdiktet. Men så dukket det opp et spor: Skipperen som skal ha funnet skipet, Hendrich Sylvestersøn Møller, er nevnt som «Henrich Sølfestersøn Møller» i en skifteprotokoll fra 1706, hvor han er oppført som

handelsmann og «arvelatar».⁴⁶⁴ Det vil si at han døde og etterlot seg en registrert arv dette året. Hvis man tillater dette som et indisium, et lite tegn på at forliset og dets aktører ikke er fri fantasi, så kan vi også begynne å se på tekstlige bevis, altså hvordan selve sangteksten fremstiller hendelsen. Prosaberetningen har katastrofesangens virkelighetsmarkører: tid, sted og konkret informasjon om hendelsen. Detaljnivået er slående. Skipperen nevnes med fullt navn. Det fortelles hvor det forliste skipet kom fra (Christiansand), og hvor det skulle (Holland); vi får vite det totale antallet folk som var om bord (21), hvor mange som omkom umiddelbart i stormen (4), som døde av hunger og frost (8), og som overlevde ved å spise menneskekjøtt (9).

Viseteksten vender stadig tilbake til kulden som rammet de forliste. Dette bidrar til å styrke historiens troverdighet. Forliset skal nemlig ha funnet sted på trøndelagskysten i desember, så det gir mening når forfatteren i sine strofer skriver at de «ynckelig ved Iis/og Storm er forgaæn», at de «mangled Ild/Varme og Føen», og at «de otte forfrussne var døde». Ifølge visen var det ni mennesker som overlevde i ni dager, og også disse frøs i hjel: «Af Frosten er de som i stycker», heter det i en strofe. Klimahistoriker Audun Dybdahl peker på 1696 som et av de verste årene i Norge under den lille istiden, med lavere temperaturer enn i et normalår.⁴⁶⁵ I Norge frøs kornet flere somre på rad i årene rundt 1696, og dette førte til uår og hungersnød i blant annet Trøndelag.

Forfatteren av visen fra 1696 beskriver lidelsen på havet på naturalistisk vis. Han er særlig detaljert om menneskemåltidene. Kannibalisme er et hovedtema i denne visen – hele 12 av 20 strofer berører kannibalisme eller «hunger». Og for forfatteren holder det ikke å gjengi fakta – at noen døde og andre spiste. Han beskriver hvordan det hele foregikk:

Toe Fingre een hafde i Munden,
Da disse blef jammerlig funden,
Paa hvilcke hand gamslet og tygte;
Der hungers Elendighed trygte!

Å «gamsle» (gamse) betyr å tygge, men uvillig, og ordet brukes eksempelvis «om en hest, naar hand staaer og puster over fôr, som hand ei gider ædet».⁴⁶⁶ Her antydes det at forfatteren er sympatisk innstilt til hvilke konsekvenser «hungers Elendighed» kunne føre med seg: De forliste spiser menneskekjøtt, men de er ikke barbarer som *nyter* måltidet – de handler i nødverge. Allerede

i den første strofen spør forfatteren: «Er Hunger og Kummer tilstede?/Da maa vi bedrøvelig græde.» Skribenten fremhever også lidelsen som lå til *grunn* for kannibalismen: «I nj Dage var de i Søen/Og mangled Ild/Varme og Føen.» Stadig vekk kommer han tilbake til dette med primærbehovene som de forliste ikke fikk dekt: «Kuld, Kummer, Frost, hunger dem møder/Og Bølgernis Grumhed paastøder.» Forfatteren stiller opp et hierarki av elendighet, og er klar på hva som er verst: «Men allerelendigst dette;/De Døde de Levend' maa mette,/Thi hunger et hart Sverd mand kalder;/Ach JEsu! Her Sverdet nedfalder.» Den apostrofiske påkallelsen av Jesus kan kanskje tolkes som at forfatteren ønsker syndsforlatelse for menneskeeterne, siden de handlet i nødverge. Han griper også til bibelske forelegg for å løfte hendelsen opp til et tidløst og universelt plan:

Møg, Spyt, og adskillig slags andet,
I Jerusalem sammenblandet
Til Føde maa Mennisken æde,
Men her var ey andet tilstæde.

Med Høe i Jerusalem døde
Mand Folcket i Munden kand møde;
Men her de hinanden fortærer,
Ach JEsu! I Hiertet det skiærer.

Kannibalisme beskrives flere steder i Bibelen, blant annet i Klagesangene, hvor Guds straff over den falne byen Jerusalem innebærer at foreldre skal ete sine egne barn: «Jeg lar dem spise kjøttet av sine egne sønner og døtre. Den ene skal spise kjøttet av den andre» (Jer 19, 9). I lys av bibeltekstene om kannibalisme blir forfatterens sympati med menneskemåltidet mindre oppsiktsvekkende: Også Jeremia i Klagesangene gråter, slik forfatteren gjør i strofen over, hvor det «skiærer» i hjertet å tenke på det. Men *Trundhiems Miraculeuse Spectachel* har en enda tettere relasjon til Klagesangens skildringer av kannibalisme. Fra visens innledende prosatekst husker vi at det står om hvordan «en Moder ædet af sin egen døde Søn, som var iblant dennem». Denne morbide detaljen skildres i følgende strofe:

Een Moder af egen Søn spiiser
heller, end hun Livet forliiser;

Af hans Døde Legem hun tager
Til Føde; det hende behager.

Ordet «behager» kan være brukt fordi det rimer på «tager», eller så kan forfatteren ha valgt akkurat dette ordet for å uttrykke sin avsky for hendelsen. Når Bibelen ligger som en intertekstuell referanse i sangen, er det sannsynlig at forfatteren har ment episoden med den sønnespisende moren som et religiøst eksempel heller enn som en skildring av et faktisk saksforløp. Sannsynligvis er det også slik en samtidig leserlytter ville ha forstått strofen over. Et realistisk scenario er derfor at selve forliset fant sted – detaljene om tid, sted, og navnet på skipperen tyder på det – men at det som hendte etterpå, menneskemåltidene, var dikterisk fantasi og sensasjonalisme, kombinert med religiøs-didaktisk eksempellogikk, og en dyster samtidsskildring fra en tid preget av uår, sult og kulde. På den annen side: Vi kan ikke utelukke at de skipbrudne mettet magen med det de hadde for hånden. Kannibalisme i forbindelse med forlis er ikke et ukjent fenomen, slik vi kan lese i flere skillingsviser.

«Gud hjelpe den Sjømand i Nød» (Atlanterhavet, 1893)

En sandfærdig Beretning forklaret af de 3 igjenlevende Matroser ombord i Briggen 'Thekla', der begyndte sin rædsomme Reise den 22de December 1892 og endte den 7de Januar 1893. Da det norske Skib 'Thekla' havde været læk i et Par Dage, gik Kapteinen, Styrmanden og 8 Mand i en Baad, og de er uden Tvil alle omkomne i Atlanterhavet. De andre Baade knustes strax. 9 Mand bleve tilbage, og klamrede sig halvnøgne og uden Fødemidler til Masterne. Efterhaanden bleve de 5 vanvittige og lode sig falde i Havet, hvor de druknede. De 4 hængte vedblivende i Masterne i Hungers Raseri og Hollænderen begyndte derpaa at tale om at ofre sig. De andre vilde trække Lod. Det blev to Gange trukket; begge Gange traf Loddet Hollænderen. Snart efter vendte han, efter Aftale Ryggen til Kammeratene, der nu dræbte ham ved Knivstik og opsamlede Blodet i en Tjærepøs og drak det begjærligt, samt skar Skiver af Liget og spiste. I 4 Dage levede disse 3 paa denne Maade. Saa kom den danske Bark 'Hermann', Kaptein Andersen – det var i Nærheden af Asorene, og traf de 3 vanvittige Mennesker, og et halvt

fortært Lig hængende over Raaen. De 3 overlevende landsattes i Cuxhavn og førtes i Midten af Marts til Norge. De tre Matrosers Navne ere: Ole Andersen fra Tønsberg, Chr. Hjalmar Jacobsen, Christiansund og Alexsander Johanson fra Fiskebækskil i Sverige. Der kan vel næppe falde haard Dom over Mennesker, der var Forstanden berøvede af de udstaaede Lidelser.⁴⁶⁷

Fire menn, tre av dem skandinaver, overlever om bord på vraket etter et dramatisk skipsforlis, og de ender opp med å drepe og spise det fjerde besetningsmedlemmet etter en *loddtrekning* på liv og død! Historien er så dramatisk at den formidles i tre ulike varianter i ett og samme skillingstrykk: I prosa-beretningen (sitert over), i en sangtekst, og i selve visetittelen: *En ny Sang og Beretning om den norske Brig 'Thekla's' Undergang i Atlanterhavet, hvor Besetningen drev om paa Vraget fra 22de December 1892 til 7de Januar 1893, og de sidst Levende trak Lod om, og fortærede deres Kammerat, efter at have dræbt ham*. Barken Thekla var fra Tønsberg og tilhørte skipsreder Gustav Conrad Hansen.⁴⁶⁸ Thekla var på vei fra Philadelphia til Le Havre i Frankrike lastet med petroleum da skipet seilte inn i en voldsom storm ved juletider i 1892. Fire av besetningen på 18 overlevde ved å klatre opp på merset, en plattform i masten på barken. Historien om disse mennenes blodige kamp for å overleve har blitt stående i historiebøkene som et av de mest dramatiske skipbruddene i norsk maritim historie.

Da nyheten om barkskipet Thekla og de tre overlevende skandinaver nådde aviser i 1894, ble det en mediebegivenhet som fortonet seg som et blodbad i landets mange avisredaksjoner. Og det var ikke bare de store avisene som kastet seg over de grusomme tildragelsene; også de mindre lokalavisene omtalte historien, og spesielt de regionale avisene som hadde egne bysbarn involvert.⁴⁶⁹ Med alt blodet som fløt utover avisspaltene hele denne våren, er det ikke overraskende at noe av det også dryppet ned på en annen sentral mediesjanger i denne perioden, nemlig skillingsvisen.

Det ble skrevet flere nyhetsviser om hendelsen, men her skal jeg først og fremst konsentrere meg om *En ny sang om det forulykkede Barkskib 'Thekla' fra Tønsberg*, skrevet av N. P. Senjen.⁴⁷⁰ Dette er antakelig den mest populære sangen om Theklas forlis. Den fins bevart i flere arkiver, og har også blitt tradert inn i vår tid.⁴⁷¹ I motsetning til visetrykket sitert innledningsvis – som for øvrig er en variant av visen som omtales her – så har ikke *En ny sang* noen prosa-beretning.⁴⁷² Derimot så har denne visen, uvanlig nok for nyhetssanger, et refreng:

«Gud hjelpe den Sjømand i Nød». Valget av akkurat denne setningen som sangens omkved er neppe tilfeldig. Idet mannskapets kamp mot orkan og havets krefter utfolder seg i de 5–6 første strofene, er refrenget en stemningsforsterker med ekko fra sjantiens ramsalte klagesang om det harde livet på sjøen. Men når forfatteren, i *andre* halvdel av sangen, penser seg inn på de dramatiske detaljene, så fungerer omkvedet som en påminnelse til leserlytteren om å ha sympati med sjømennene som handlet i nødverge.

Senjen skildrer det som skjedde mellom de fire mennene ved hjelp av direkte tale, et virkemiddel som iscenesetter dramaet som utspiller seg på vraket:

De tyggede Seildug og Taugværk som gale
Og slurpede Sjø.
Tilsidst da Hollænderen bragte på Tale:
‘En af os maa dø;
Kun Døden kan frelse. Saa drøb mig til Føde.
:/: Langt bedre er det end at sulte til døde’ :/:
Gud hjelpe den Sjømand i Nød.

Men alt Haab udslugtes, de mørk blev om Hjerter,
Da atter det lød:
‘Frels mig og eder fra Vanviddets Smerte,
Bring mig min Død.’
Saa trak de da Lod; og om Livet nu gjaldt det.
:/: To Gange de trak og paa Hollænderen faldt det.:/:
Gud hjelpe den Sjømand i Nød.

De biet en Tid for paa Frelse at vente
Til Ras’riet dem tog.
Og ret som Hollænderen Ryggen dem vendte,
De til ham slog,
Og stødte en Kniv i den hjælpeløs svage
:/: Saa Blodstraalen vælded og endte hans Dage.:/:
Gud hjelpe den Sjømand i Nød.

De drak av hans Blod og av Kjødet skar Skiver.
Rædsomme Nød!-

En Stund denne Føde dem atter opliver
 Og frelser fra Død. Dog endnu i Dage og Nætter saa lange,
 :/: De drev om paa Havet med Anelser bange.:/:
 Gud hjælpe den Sjømand i Nød.

Skillingsvisen ligger tett på avisreportasjenes gjengivelse av det som fant sted: Her er de skipbrudnes nasjonalitet, detaljer omkring loddtrekningen, selve drapet og blodet som fløt. Men Senjen tar seg også noen kunstneriske friheter – eller så har han ikke fått med seg alle detaljene. I *Tønsbergs Blads* utdrag fra rettsoppjøret forteller en av de siktede (Christian Jacobsen) at «Det forholdt sig ikke saa, at Hollænderen havde tilbudt sig at ville ofre sig for de andre, dette var noget man havde fundet paa i Tyskland.»⁴⁷³ Det stemmer heller ikke at de tre skandinavene ventet til «Hollænderen Ryggen dem vendte» før «De til ham slog». Ifølge avhørsprotokollen «lagde Hollænderen sig frivillig ned paa Bakken ... Hollænderen sagde ikke et Ord».⁴⁷⁴

De små detaljene om tildragelsene om bord – og da spesielt dette med at hollenderen frivillig hadde gått med på å ofre seg – kan ha spilt en rolle i rettsoppjøret som fulgte, så vel som i mediernes og folkeopinionens konklusjoner om de overlevendes uskyld. Det var tross alt et drap det dreide seg om, og det var drapet som var bakgrunnen for de tre skandinavenes 37 dager lange fengselsopphold i Cuxhaven, havnen de ble brakt til etter å ha blitt reddet opp fra vraket av et dansk redningsskip. Det var også anklagen om mord som førte dem videre til arresten i Kristiania i påvente av forhør. Den 23. mars 1893 gjengir avisene de sakkyndiges erklæring om at «Vi antar, 1) at de ovennævnte sigtede (matrosene) i Tiden for den paaklagde Handling befandt sig i den yderliggaaende Hungers-tilstand og sandsynligvis inden kort Tid vilde være omkomne, dersom de ikke hadde grebet til den fortvilede Handling, 2) at ingen af dem allerede på den Tid var sidsyge».⁴⁷⁵ Etter en kongelig resolusjon av 15. april ble det bestemt at det ikke skulle tas ut tiltale mot matrosene. I avisene uttrykkes det støtte til denne avgjørelsen. Sjømannsmisjonen satte til og med i gang en pengeinnsamling på vegne av de overlevende, fordi det ville være en «trøst for de stakkars folkene å få se en alminnelig deltagelse for dem etter de utholdte lidelsene».⁴⁷⁶ Hvordan forholdt så skillingsvisene seg til skyldspørsmålet?

Som vi har sett, la sangforfatterne seg tett opp til avisenes gjengivelse av tildragelsene, også med tanke på skyldspørsmålet. Den siste strofen i Senjens sang lyder som følger:

Til Cuxhavn da førtes de Stakler som Fanger:
 For Retten de kom.
 Paany de da fylldes med Kval og med Anger,
 Til de fik sin Dom.
 Men Dommen dog kjendte dem helt ud uskyldig.
 :/:For udførte Udaad var Sulten Grund gyldig.:/:
 Gud hjælpe den Sjømand i Nød.

Igjen bidrar omkvedet «Gud hjelpe den Sjømand i Nød» til å befeste sympatien med de skipbrudne kannibalene. Også i *En ny Sang og Beretning* er medfølelse med matrosene et gjennomgående tema. En liten detalj skiller imidlertid denne visen fra den foregående. I avslutningsstrofen heter det: «Til Cuxhaven førtes de tre som Fanger,/Der kom de for Retten – hvem dømmer dem mon?/Og har de ei Straf nok vel i deres Anger/Og hvad de har lidt i den rædselens Stund?/Til Norge fra Cuxhaven førtes de da,/Der venter de Naaden, der kommer den fra.» Spørsmålene som stilles her, antyder at sangen er skrevet mens avhørene fortsatt pågikk.⁴⁷⁷ De avsluttende setningene i prosaberetningen som følger med visen, bekrefter at skillingsstrykket antakelig ble utgitt før dommen ble avsagt: «De 3 overlevende landsattes i Cuxhavn og førtes i Midten af Marts til Norge (...) Der kan vel næppe falde haard Dom over Mennesker, der var Forstanden berøvede af de udstaaede Lidelser.» Det er lite trolig at medieringen av hendelsene – hverken i avisene eller i skillingsstrykk – var slagkraftig nok til å påvirke selve rettsprosessen. Men det er ikke utenkelig at slike sterkt ladede utsagn, på prosa eller på vers, kan ha spilt en rolle for folkeopinionen.

«Af hunger vi ei kan forgaa» (Vestindiahavet, 1899)

Fem år etter Theklas forlis, i august 1899, var barkskipet Drott (også stavet Drot) fra Stavanger ute for en alvorlig ulykke i fremmede farvann. Skipet var en norsk tremastet bark, og det reiste med 17 menn, de fleste av disse fra Stavanger. For øvrige opplysninger kan vi gå til visen *En ny og sørgelig Vise, om det norske Barkskib 'Drott's' forfærdelige Forlis i Floridahavet i Amerika nu avsigte Høst*⁴⁷⁸:

Et Barkskib seilede saa stolt,
 det havde hædersnavnet 'Drott';
 med Trælast skulde det gaa ned
 Til Buenos Ayres Sted.
 Besætningen var atten Mand,
 alt syntes i den bedste Stand,
 de seilede for Vinden god,
 ei intet var imod.

Barken skulle fra Pascagoula i Mississippi til Buenos Aires i Argentina, men støtte på hardt vær i det karibiske hav: «Orkanens Brøl helt frygt'lig lød,/mens Havets Raseri det brød/høit over Skudens tunge Skrog/de vilde Bølger blaa.» Da skipet så «brækkes af i tre», så er det kun «tilbageblevne otte Mand». I de påfølgende strofene telles antallet overlevende ned, fra åtte til seks, fra seks til fire. Disse fire klammer seg til «Russet» som flyter omkring i Floridastredet, i hele 16 døgn. Forfatteren forbereder det som så skal komme med å berette at «Mad og Drikke ei de har,/i Dybet 'Drott' alt med sig ta'r,/nu hungersnøden melder sig,/med Tørsten frygtelig»:

Max Hoffmann, tysk Matros, var ung,
 han siger: – Smerten er nu tung –
 hør Kammerater! vi nu vil
 begaa et grusomt Spil.
 Vi trækker Lod, – en maa nu gaa
 af hunger vi ei kan forgaa,
 og Loddet trak den unge Max,
 hans Liv man tager straks.

Som i sangen om Theklas forlis så er det altså dette loddet som figurerer som et «grusomt Spil». I flere år etter hendelsen kunne det synes som om forlisets morbide etterspill, slik det ble beskrevet i skillingsvisen og i norske aviser, var basert på overdrivelser og usannheter. De norske avisene hadde hentet informasjon om kannibalismen fra amerikanske og britiske tabloidaviser. Med overskriften «Menneskekød deres føde» skrev *Nordisk Tidende* den 7. september 1899 at de «skrækkelige Lidelser blant Norske Söfolk» er «en historie, hvordimod Edgar Poe og Jules Vernes fantasi ikke engang tilnærmelsesvis kan komme op».⁴⁷⁹ Var

dette fiksjon, *fake news*, fra en periode hvor sensasjonalistisk journalistikk for alvor begynte å gjøre seg gjeldende?

I 2012 utgav Magne D. Stensland boken *Drots forlis: Et av de sørgeligste i vor sjøfartshistorie*. Stensland var i slekt med en av de tre overlevende fra Drotts forlis, 17 år gamle Gudmund Thomassen. Da Stensland begynte å grave i arkivene for å finne ut mer om skjebnen til sin bestefars bror, oppdaget han at amerikanske aviser hadde gjengitt sannferdige beretninger om tildragelsene om bord som var basert på lekkasjer fra amerikanske avhørsprotokoller. Stenslands slektning var tiltalt for kannibalisme, men i den norske riksadvokatens innstilling til kongen ble det anbefalt å ikke ta ut tiltale, selv om, som Riksadvokaten skriver: «Alle 4 slukket sin tørst i hans blod og delvis også spiste av kjøttet.»⁴⁸⁰ Forklaringen på hvorfor det ikke skulle tas ut tiltale, var at dette var i tråd med tidligere praksis i saker der sjømenn hadde drept og spist av andre skipbrudne for å overleve. Det er nærliggende å tenke seg at de hadde Theklas forlis friskt i minne.

Stenslands studie bekrefter de fleste detaljene i sangen, inkludert navnet på mannen som måtte dø: Max Hoffman. Viseforfatteren har imidlertid bommet på hans nasjonalitet. Ifølge flere kilder var Hoffman nemlig fra Østerrike, ikke fra Tyskland.⁴⁸¹ At mannen som ender opp som måltid i denne historien, som i tilfellet med Theklas forlis, var sentraleuropeer, kan ikke være noe annet enn en morbid tilfeldighet. Men når viseforfatteren, som avisreportasjene og de overlevende før ham, flagger initiativtagerens nasjonalitet kan det også ha vært en hensikt bak det. En av de mest kjente fortellingene om kannibalisme i tilknytning til sjøforlis er historien om blodbadet om bord på redningsflåten til det franske skipet *Méduse*, som forliste utenfor kysten av Senegal den 17. juli 1816. Den gang handlet det om hvorvidt det var de svarte eller de hvite mennene om bord som hadde initiert fortæringen av menneskjøtt, og også hvem det var som endte opp med å spise hvem. Men i alle de tre tilfellene – Thekla, Drott og *Méduse* – antydes det at kannibalsmen ble initiert av den eller de om bord som var mest annerledes, som skilte seg fra de andre skipbrudne både kulturelt og geografisk. Spørsmålet er hvem som er mest morbid – de som (motvillig) spiser menneskekjøtt eller de som lar seg spise? Hollenderen om bord på Thekla og østerrikeren fra skipet Drott fremstilles som helter fordi de «ofret» seg for skandinavene, men ved at de tok initiativet til kannibalsmen og lot seg ofre for å spises, har de ambivalente heltestatuser, både i visene og i andre medier som gjenga de bemerkelsesverdige hendelsene.

Bilde 37: I en illustrasjon som fulgte med en artikkel om Drotts forlis i det franske magasinet Le Petit Journal, har illustratøren latt seg inspirere av Théodore Géricault (1791–1824) sitt berømte maleri Le Radeau de la Méduse, og laget tegningen Un nouveau radeau de «la Meduse», altså «En ny Méduse-flåte». I motsetning til Géricault har kunstneren her valgt å fokusere på kannibalismen, og tegningen viser en av de skipbrudne i ferd med å spise en annen som kjemper imot. En tredje mann ligger halvt fortært og med blødende armer på flåten. Tegningen vakte avsky hos publikum. Illustrasjonen viser likevel bare et utsnitt av hendelsen og kontroversene rundt historien (bilde hentet fra Musée Carnavalet, Histoire de Paris. Numéro d'inventaire: G.24921-22).

KAPITTEL 10

Vannet som steg: Flom og stormflo

«Det store Regn» (Gudbrandsdalen, 1789)

Om man skulle finne et norskåttet ord som erstatning for det greske *katastropha*, så kunne det vært *ofsen*. Ordet har norrøne røtter («ofsi»), og betyr voldsomhet eller heftighet.⁴⁸² Likeså utbredt er betydningene overflod, uvær, og voldsom flom, til og med syndeflod. I Vågå i Gudbrandsdalen er ordet synonymt med «Storofsen», etter ekstremflommen som herjet her sommeren 1789. Storofsen regnes som en av Norges verste flomkatastrofer: Minst 68 mennesker og 900 dyr døde, 3000 hus gikk tapt, og enorme mengder jord og dyrket mark ble skylt vekk da flere elver, blant dem Lågen og Glåma, steg over sine bredder.⁴⁸³ Årsakene til flommen er sammensatte, men klimahistorikere har fastslått at ekstremkulden som følge av den lille istid var sterkt bidragsgivende til at det gikk så galt i disse julidagene: Vinteren 1788 kom med sterk kulde, tele i jorda og rekordmengder med snø som var sen med å smelte da våren kom. I juni og juli 1789 slo været om. Rekordvarme førte til rask snøsmeltning i fjellene, etterfulgt av store nedbørmengder, tordenvær og hyppige jord- og steinskred som fylte opp elveløpene. Østlandssommeren 1789 ble på folkemunne hetende *Skriusommaren*, skredsommeren.⁴⁸⁴

I dag vet vi mye mer om hva som forårsaker storflommer enn det man gjorde på 1700-tallet. Men også i den folkeligste litteraturen på denne tiden, i skillingsvisen, fins det spor som antyder at man har hatt noe empirisk og naturvitenskapelig kunnskap om flomfare i tidligmoderne tid. Se bare på tittelen til sangen som er bevart om Storofsen: *En Sandfærdig og sørgelig Beretning Om Det store Regn som faldt i Gulbrandsdalen og angrensende Egne, og den derved forarsagede deels ved Elvers Oversvømmelse, deels ved Jordskreders Udbrydelse den 22de og 23de Juuli, inde-værende Aar 1789, hvoraf tvende Kirker, en stor Deel Gaarder og Huusmands-Pladser, er meget beskadigede, og endeel aldeles ruinerede, saa at deres Sted ikke kan kiendes, mange Mennisker druknede og mange Creature omkomne.*⁴⁸⁵ Oppsummeringen av katastrofens sekvenser i rekkefølge – «det store regn» som forårsaker både oversvømmelse og jordskred – vitner om en forfatter som har god oversikt over hvordan flomskader oppstår og utvikler seg. Dette bekreftes når vi åpner skillingstrykket og leser sangteksten:

Langvarig Regn har holdet ved,
 som fylgte alle Elver,
 Jord-Skreder faldt i mængde ned,
 Saa Bierg og Dale skielver,
 Da Enge-Bund og Ager Grund
 Med Huus og Gaard bordtdrive,
 Med saadan Knag, at Domme-Dag
 Man ventet skulde blive.

Forfatteren tillegger naturen menneskelige egenskaper ved å beskrive hvordan berg og dal skjelver som følge av jordskred og kraftig regn. *Antropomorferingen* av naturkreftene glir så over i en eskatologisk fortolkning av katastrofen: Flommen som driver bort hus og gårder, er et bud om den kommende dommens dag. Det er mulig at «knag» og «Domme-dag» opptrer i samme verselinje fordi de utgjør et fint rimpar – forfatterne jaktet gjerne på enkle og gode rim som egnet seg til å synges. Men antakelig er bildet også valgt for å skape frykt og beven hos leserlytteren. Som tidligere vist er endetidsfrykt særlig fremtredende i katastrofesanger som angår jordens element, hvor det *auditive* vektlegges.

Sanselige bilder som antyder at det er en sammenheng mellom det som kan høres, og endetiden, går igjen i sangen. Forfatteren tolker dessuten flere naturhendelser som et tegn på at Gud vil fortelle mennesket noe viktig:

Med Jordskjælv i forleden Aar
 Lod GUD vor Grænser røre:
 Ved Vandflod GUD i Aar os slaæer,
 Han banker paa vor Dørre
 Med haarde Slag;
 Men end i Dag
 Staar Naadens Dør dog aaben;
 Men sluttet til Naar GUD han vil,
 Da høres ej vor Raaben.

Jordskjelvet forfatteren viser til, kan dreie seg om et som rammet Italia i 1783. Når det ikke gis flere detaljer, så er det heller ikke så viktig å finne ut akkurat hvilket jordskjelv det er snakk om; det er *korrespondansen* som skapes mellom naturkatastrofene, som er det vesentlige – opphopningen av jærtegn. I strofen over glir jærtegnene som advarsler over i en personifisering av Gud som hamrer på folkets dør for å vekke det sovende folket, som en irritert og utålmodig, men også kjærlig far: Det er ennå ikke for sent å vende seg bort fra synden og finne nåde og frelse – nådens dør står fortsatt åpen. Men når den blir lukket, vil ikke folkets lidelsesrop kunne høres lenger.

I en annen strofe berettes det om ytterligere en naturhendelse: «Tilbage Ni og Tyve Aar./Med Uger Sex at regne./Her prøvet blev de samme Kaar,/Mand saae da allevegne/Af Vandets Magt, I Grus var lagt/Baade Agre, Mark og Enge;/Men dette Skaar Langt overgaaer/Og mon langt flere trænge.» Antakelig siktes det her til flommen i Lågen i 1760, som gjorde skade blant annet i Fåberg.⁴⁸⁶ Å skape en slik sammenheng mellom naturkatastrofer handler ikke bare om å beskrive et lokalt traume – likeså viktig er altså idéen om at opphopningen av jærtegn betyr at Gud er vred på menneskene. Jo flere naturkatastrofer som inntraff innenfor et kort tidsrom, desto viktigere var det å lytte, og å handle i tide.

Forfatteren skiller likevel ut storflommen i 1789 som det såret («skaar») som «Langt overgaaer» disse andre hendelsene. «Nu Gudbrandsdalen fik et Stød,/hvis Lige ej kan mindes,» heter det i en annen strofe. Med beskrivelsene av

flommen forsøker sangen å formidle den skremmende opplevelsen av bokstavelig talt å *miste fotfestet*:

Vi tænkte Jorden den var fast
 og tryg, til vores Bolig;
 Men den paa mange Steder brast
 og bleven var uroelig,
 Saa ingen Sted,
 til Sikkerhed
 Deels Steder var at finde;
 Men den løb væk
 Med saadan Skræk
 Som gaaer os ej af minde.

Den faste Fyrr og store Gran
 Dem hjælper ingen Rødder,
 De store Huuse var der an,
 De stod paa svage Fødder;
 GUds Arm saa stærk,
 Giør Vunder-Værk
 Med Strømme og med Elve;
 Thi for hans Ord,
 Himmel og Jord
 Og al Naturen skiælve.

Flomvann og elvestrømmer river med seg boliger, furu og grantrær – og det er altså Guds underverk, hans sterke arm, som her har satt kaoskreftene i sving, slik at naturen skjelver og gudbrandsdølene må flykte i skrekk.

I strofene over formidles katastrofen av et kollektivt «vi». Selv om sangen er utgitt uten en navngitt forfatter, iscenesetter det lyriske jeget seg som en deltaker i lidelsesscenarioet. Men her er det også noen som er særlig rammet:

I, som af Vandet Skade fik,
 Grem Jer ey ved Forliiset,
 For dem som aldt i Grunde gik,
 De maa og kysse Riiset;

Betänk det Sprog,
 Gud gav Gud tog,
 Og giver Herren Ære,
 Hands Forsyns Vey,
 Forstaae vi ey,
 Thi maa vi taalig være.

Forfatteren maner til måtehold i sorgen, i tråd med den lutherske frelsesbevisstheten. De flomrammede blir også oppfordret til å «kysse Riiset», altså å omfavne og ta inn over seg den straff som Gud har sendt. I denne straffen ligger forsynets omsorg – «Hands Forsyns Vey» – og det manes til tålmodighet med Herrens trosprøvelser: Gjennom naturkatastrofer prøver Gud om folk er sterke nok i troen til å fortjene å frelses. I en annen strofe strekker forfatteren ut en hånd for å påpeke at de flomrammede ikke bærer noen skyld: «I ikke eene Aarsag var/At slig Ulykke skeede;/Nej, Ach! vi alle syndet har/Og optændt Herrens Vreede.»

Forfatteren uttrykker også en særlig omsorg for de «som Huusvild gaae,/Nær nøgen staae,/Kun Livet har tilbage,/Betänk den Nød,/Men Trang for Brød,/Den er vist haard at smage». Dette er en hjerteskjærende påminnelse om de manglende tiltakene for å hjelpe dem som ble direkte rammet av flommen. Ifølge historiker Gaute Losnegård fikk bøndene som var hardest rammet av flommen, skattefritak, men dette tiltaket var svært mangelfullt, og det tok tre år før pengene kom de skadelidende til gode.⁴⁸⁷ I mellomtiden kom mange bønder i gjeldsvansker og hadde vanskelig for å brødfø sine familier; flere skal ha tatt sine egne liv. Skillingsvisen gir et glimt av desperasjonen som rådde, og skildrer også den nådeløse holdningen overfor dem som prøvde å redde seg selv og sine på ulovlig vis:

De Mennesker, som er saa grov
 Og dølger fundne Vahrer,
 De Tænke bør paa Acans Rov:
 See GUD ham ikke sparer;
 Gehest Svig
 var skammelig,
 Med deres er langt værre,
 Dog GUD ham slaacer,
 Saa at han gaar
 Spedalsk ud fra sin Herre.

Her bruker forfatteren en bibelhistorie for å løfte flommen i Gudbrandsdalen opp til noe tidløst og universelt. I historien om Akan fra Det gamle testamente (Josva 7,24) blir Akan og hans familie straffet med steining og ild av Gud for å ha stjålet gods og gull. Sviket som begås av de som «dølger fundne Vahrer» etter flommen, er «langt verre», ifølge forfatteren, som mener at det fins et åpenbart svar på hvordan de flomrammede kan finne mat: «Saa mange betle maae om Brød,/hvør kan Opreisning findes?/Dog ved Guds Magt, hans Ord og Pagt/Han dog vel alle føder/Med daglig Brød, Saa Hungers Nød/Ej nogen af dem døder.»

Guds ord var imidlertid til liten hjelp for en katastroferammet befolkning som ikke så noen fremtid i det ødelagte landskapet. Flommen førte til en utvandring fra indre Østlandet og helt opp til indre Troms, til Målselv og Bardudalen. Tusenvis av mennesker forlot ødelagte hjem og vasstrukken markjord. Med et moderne begrep kunne man kalle dem den lille istidens klimaflyktninger, selv om historikere anser folkevandringen primært som et koloniseringsprosjekt: Indre Troms hadde knapt bosetninger i denne perioden.⁴⁸⁸ Helt inn i vår tid bærer dialekten i Målselv og Bardu preg av folkevandringen etter flommen, med et østlandsmål som skiller seg markant fra øvrige nordnorske dialekter.

Skillingsvisen nevner ikke folkevandringen – til det er den antakelig skrevet for tett på selve hendelsen. Men viseforfatteren antyder et før og etter flommen: «Slig Ruin skeer, Som aldri meer/Ved Arbejd overvindes/Saa mange Aar, Som verden staar,/Dets Mærker vist nok findes.» I dag er denne visen for det meste ukjent i regionene som ble hardest rammet av flommen. Den ville uansett ikke slått an som en lokalhistorisk sang om et dramatisk folkeminne – sangen bruker for mye religiøs strafferetorikk og for mange bilder som fremstår som fremmede i dag. Men i Vågå lever historien om flommen videre, ikke minst gjennom navnet «Storofsen».

«Selsom Floden stiged» (Nordsjøen, 1717)

Flom er et uvanlig tema i norske skillingsviser, antakelig fordi ekstremflom tidligere ikke var like utbredt som naturkatastrofe som det er i dag. I danske skillingsviser fins det imidlertid noen eksempler på sanger om

oversvømmelser.⁴⁸⁹ Beslektet med flom og oversvømmelse er også *stormflo*, en heving av vannspeilet ved værssystemer med lavtrykk, kombinert med vann som skyves i en bølge mot kysten. Denne typen naturhendelse er særlig ødeleggende hvis den sammenfaller med tidevann, og det var nettopp det som skjedde i Nordsjøen 25. desember i 1717. Astronomisk tidevann sammen med en voldsom storm fra nordvest skjøv massive vannmengder mot land. Vannet reiste seg hele fire meter høyere enn normalt.⁴⁹⁰ Dette fikk katastrofale følger for de landene som på engelsk kalles *low countries*: I Nederland ligger den vestlige halvdel i gjennomsnitt én meter over havet, mens mange områder ligger under havnivå og er vernet av diker langs kysten. Da dikene brast av de enorme vannmassene i desember 1717, druknet 9000 mennesker i Tyskland, 2500 i Nederland.⁴⁹¹ Danmark var også et av landene som ble rammet, men i en dansk skillingsvise om hendelsen, skildres katastrofen som en *utenrikshendelse*:

En smuk Dog Sørgelig Ny Viise Om det skadelige Vandbrug Som den Flod Elven gjorde paa Hamborg nu sidste afvigte Aar 1717. Den 25 Decembr: Som vi begynder vor JULE-FEST paa hvilcken Vandsted begyndte første JULE-Dag Klocken ungefehr Syf om Morgenen, Da Guds Børn vare i Guds huus, at gjøre deris GUDs Tieniste, vorte henved Tre Alen op paa Veggene, og varede saa een heel Døgn, indtil anden JULE-Dag ved samme klokke-Slet: Da den loed af, hvor udi foruden den Skade, som skeede paa Hus og Gods, Kircker og Kloster mange adskillige, smaa og Umyndige Børn oc Bartsel-Qvinder sørgelig omkom. De Efterlevende til Efterretning.⁴⁹²

Med versaler fremhever forfatteren det spesielle tidspunktet for hendelsen. Også i ettertid har tidspunktet gitt kallenavn til katastrofen: *Weihnachtsflut* på tysk; *Kerstvloed* på nederlandsk, og *Christmas Flood* på engelsk. I sangteksten trekkes tidspunktet frem, som en særlig tragisk vending fra julens budskap om lykke og nytt liv til ulykke og død:

Thi sidste Aar, da skreven
Blef sytten hundret Aar,
Og sytten tillagt bleven,
Da Jubel-Aaret vaar.
Var Holt med megen Glæde

I Luthers Kircker om,
Og Julen ind indtræde
Da saadan Sorg paa kom.

At første Jule-Morgen
Om Klocken henved syf,
Da alle uden sorgen
For nogen Morder-Tyf
I Kircken tryg var gangen
At fryde sig i GUD
Sin Frelser, sød, undfangen
udaf sin Kircke-Brud

I denne sangen betones uskylden til – og sympatien med – de som har blitt rammet, i større grad enn det som er vanlig i utenriksrapporterende sanger. Årsaken til det er antakelig å finne i den ene strofen, hvor forfatteren spesifiserer hvilken religiøs bakgrunn ofrene tilhører – de er fromme *lutheranere* som har kommet for å feire «Sin Frelser, sød».

Skillingsvisen om stormfloen i Hamburg er interessant fordi den bruker svært sterke ord og bilder for å beskrive naturen selv som en fiendtlig instans. Med antropomorfiseringen «Morder-Tyf» i strofen over menes antakelig selve flomvannet. Ordvalget her er nok ment å understreke uskylden til de rettroende lutheranerne som er i elementenes vold. I visen personifiseres vannet som «En vældig Overmand». Det er altså naturen og ikke noen guddommelig makt som er den drivende kraften i denne skillingsvisen. Forfatteren skildrer vannets herjinger i detalj, og beskrivelsen av de materielle skadene vannet gjør på natur, boliger og innbo fremstår som troverdige, ikke minst når forfatteren setter en parentes rundt en av detaljene, som om han vil understreke at vannhøyden ikke er verifisert:

Da udbrød Elvens Vande
I magt og mængde stor
Som veldig Hafsens strande
Der overskyller jord
Og ind paa Hamborg vælder
Bortskyller Huus og Goeds

Kalkkaster og omfælder
Baad folck og fæe der hos

Tre Alne (vil mand sige)
Det Vand paa Vegge stoed,
En gandske døgn tillige
Var denne Vande-Floed:
Fra første Dag til anden
Om samme Klocke-Slag
Blef disse Vande standen:
O Sørge-Jule-Dag.

Beskrivelsene av stormfloen fortsetter i strofene som følger: «Her vælder Vand i Gaarde,/Her fyldis Kielder op,/Her ind ad Dør og Porte/Slaar Bølgerne i trop,// Her skyllis Leered-Vegge/Her rumler Steene-Muur//Her stander Huusen øde,/ Her falder hytten need,/Her Bord og Bæncke fløede.» Gjennom å bruke anaforer – gjentakelser av åpningsordet «her» – har forfatteren antakelig ønsket å bringe katastrofen nærmere sitt dansk-norske publikum: Stormfloen skjedde riktignok utenriks (der) men i sangen brukes et dramatisk presens (her), som om leserlytteren befinner seg der hvor det skjer, når det skjer.

Deretter går forfatteren over til å skildre de menneskelige lidelsene som stormfloen forårsaket: «Her Fostret, hisset Vuggen/Omtumler hver for sig,/Her

Bilde 38: Stormfloen i 1717 fremkalte apokalyptiske trosforestillinger (tegning av ukjent opphav, hentet fra Wikipedia).

Barnet, hisset duggen/Omflyder ynkelig,/Her usle Bartsel-Qvinde, Hist hendes spæde Noer,/her Syge, Halte, Blinde/Omvelter i den Fior.» Skildringen av barn og spedbarn i vugger som flyter rundt, kan være inspirert av illustrasjoner som sirkulerte i samtiden (bilde 38). Leserlytterens sympati påkalles gjennom å introdusere et persongalleri som ofte rammes hardt i en naturkatastrofe – de syke, de halte, blinde og gravide.

Som særlig medynkverdig trekker forfatteren frem at mange foreldre var på julegudstjeneste, og at de antakelig ble innstengt i kirkene, ute av stand til å komme seg hjem for å redde sine barn:

Forælderne er henne,
 De kand ey hielpe dem
 I Kircken de sig venne,
 De kand ey komme hiem
 At hielpe sine Kinder,
 De selv maa hielpe sig,
 Til Vandene forsvinder,
 O hvilket Jammer-skrig.

Sangen vektlegger det auditive ved tragedien, den grusomme lyden av «Skrig og skraalen» og «mumle-vraalen». Forfatteren griper også til bibelhistorien for å løfte katastrofen ut av en samtidskontekst og inn et mer tidløst univers: «Det vilde Vand omtumler/Snart som i Noe Tid.» I Det gamle testamentets Første Mosebok (kapittel 6–8) fortelles det om syndfloden og hvordan Noah blir bedt om å bygge en ark, et skip for å redde sin egen slekt samt et utvalg skapninger. Når forfatteren av skillingsvisen skal skildre katastrofens ødeland, beretter han om foreldrene som «omsider komme/Om anden Dagen hiem,/Er alle Huuse tomme,/Som et Jerusalem,/Staar Staden heel forstyrret/De mange døde Liig/Saa ilde er Vand-Myrdet/Det meest er ynckelig.» Ødeleggelsen av Jerusalem i år 70 be gjort med ild, mens her er det altså det morderiske vannet som legger byen øde. Skillingsvisen gir god innsikt i hvordan vannet ble tillagt voldelige egenskaper i den tidligmoderne perioden.

Det fins enda en skillingsvise om stormfloen i 1717. Denne har et større geografisk nedslagsfelt enn den første. Det er som om forfatteren forsøker å rekonstruere vannets herjinger gjennom å benevne flest mulig steder: *En Ynckelig Klage-Sang Over den forferdelige store Vand-Flod, Som skeede afvigte Juule hellige-Dage, da Stranden brød igjennem Digerne udi Holsten, Dithmarsken, det Eider-Stedtske, Bremiske, Holland, og andre store lavt-liggende Lande og Provincier, som Mange Mennesker, Qvæg og Huuse Ynckelige bortskyllede.*⁴⁹³ Stedsnavnene tas også med inn i flere strofer for å vise konsekvensene av den rekordhøye vannstigningen på navngitte steder: «I Fredrickstad kand ingen

mindes/Nogentid saa høy en Flod,/Gøyckstads sluser fick at finde/At dem Hafvet var imod.» Men denne visen har ikke det topografiske som sitt hovedanliggende. Snarere er dette en eskatologisk jærtegnsvise, slik det fremkommer av åpningsstrofen:

Christus har om Verdens Ende
Spaaet, hvordan det skal tilgaae
Og har givet os tilkiende
Hvad for Tegn som forestaae
Hvor udaf at vi skal lære
HErrens Dom er nær for Døre.

Bilde 39: En ynkelig Klage-Vise over den store Søe-Skade og Vand-Flod handler om en stormflo i 1714. Tresnittet gjenbrukes i skillingstrykket om julestormfloen i 1717 (hentet fra det Kongelige Bibliotek i København).

Tittelbladet oppgir at *En Ynckelig Klage-Sang* er skrevet av P. J. Phoenixberg (1679–1729). Han var forfatter, boktrykker og bordellvert i København i de første tiårene av 1700-tallet.⁴⁹⁴ I strofen over har Phoenixberg tatt fjærpenne fatt for å peke på sammenhengen mellom stormfloen i 1717 og det han mener må være en nært forestående apokalypse. Også i denne visen blir naturkraftene personifisert. Men her er det ikke først og fremst vannets element som er fiendtlig – det er «Gud Faders Tugte-Riis» som representerer overmakten: «Hafvet og Vandbølgers Vande/Bruse og oppgifve sig,/Kuldkaster Skib, bortskyller Lande/Er sligt ey forskrækkelig;/Slige Tegn skeer til den Ende/At mand skal fra Synden vende.»

Tittelbladet på denne sangen har en *topisk* illustrasjon, et tresnitt som viser

et skip i storm og store bølger, og en bakenforliggende horisont med bygninger. Slike detaljerte tresnitt er sjeldne for de eldste skandinaviske katastrofesangene, men så viser det seg da også at tresnittet er et gjenbruk fra en skillingsviser om en annen stormflo i samme område tre år tidligere (bilde 39): *En ynckelig Klage-Viser over den store Søe-Skade og Vand-Flod, som Nederlandene særdelis har udstaaet i den forferdelige Storm, som var næsten ofver ald Europa udi Enden af Februario og Begyndelsen af Martii Maanet.*⁴⁹⁵ I tillegg til de åpenbare likhetene mellom disse to sangene – de har de samme bildene, like titler, og de skildrer lignende naturkatastrofer som skjedde i omtrent samme område – så har de også til felles at de er jærtegnssanger som viser til korrespondanser mellom stormfloene og andre katastrofer og kriser i samtiden. «Pæst, dyr tid og Hungers Qvide/Er Gud Faders Tugte-Riis,/Som hver syndig Landskab lide/Der paa Syndsens glatte Iis», står det i sangen fra 1717. Visen fra 1714 gjør lignende, skremmende observasjoner.

Å skape korrespondanser mellom naturkatastrofer er vanlig i de tidligmoderne skillingsvisene. Men her skal jeg peke på en annen type korrespondanse, nemlig en innbyrdes sammenheng mellom flere danske katastrofesanger trykt innenfor et relativt kort tidsrom. Fra perioden 1710–1720 er det bevart usedvanlig mange danske og dansk-norske skillingstrykk om stormflo og flommer, stormer, torden og lyn, jordskjelv, ildebranner, men også viser om tilsynekomsten av kometer og andre himmeltegn, fødsler av vanskapte barn og monstrøse fisker og dyr.⁴⁹⁶ Disse sangene er også hyppigere illustrert enn andre katastrofesanger – de er med andre ord påkostede trykk. Men de ser ikke ut til å stamme fra samme trykkeri eller fra samme forfatter. De fleste er eskatologiske jærtegnsviser som knytter ulike katastrofer sammen til skremmende endetidstegn. Hva var de så redde for i akkurat dette tiåret?

For å forstå opphopningen av katastrofesanger i disse årene kan det nok en gang være verdt å vise til den lille istid og det urolige været som preget dette tiåret. Hyppige stormer og mye regn ødela avlinger og medførte uår. Under disse urolige meteorologiske omstendighetene herjet både naturkatastrofer, pest og kvegpest, og alt dette bidro antakelig til endetidsstemning. Det er interessant at de fleste danske katastrofesangene ovenfor omhandler Nederland og tilliggende områder. Historikere har hevdet at det urolige været og de mange naturkatastrofene i denne perioden var en sterkt medvirkende årsak til at den hollandske gullalder (*The Dutch Golden Age*) tok slutt.⁴⁹⁷ Årene var vanskelige også i en skandinavisk kontekst. De markerer nemlig start- og slutt punktet for den store nordiske krig (1709–1721), hvor danskene led store tap mot Sverige.

«Et Sværd mod et andet drages/over gandske Europæ/Folck fra Stæd og Huuse
jages/Pæstilentzs sig lader see:/Ja i Sandhed Tiden siger/Alting nu mod Enden
skrider», heter det i *En ynckelig Klage-Vise over den store Søe-Skade og Vand-Flod*
(1714). Jærtegnsvisene om naturkatastrofer kan altså ha vært bearbejdelser av
den uroen som krig og klimaændringer førte med seg.

Del 3

Id

Helt siden mennesket lærte seg å lage ild, har vi kjempet en kamp for å holde kontroll på flammene. I middelalderen ble relikvieskrin og kors, så vel som formler og besvergelses, hentet frem når det brant. Søndagsbarn var lykkebarn som kunne slukke branner ved å gå i ring rundt flammene. Førstefødte jenter kunne slukke ild med sin urin. Helt inn på 1900-tallet mente mange at det var viktig å ha i hus et «himmelbrev» – et kjedebrev sendt direkte fra Gud – fordi dette kunne gi beskyttelse mot ulykker, branner og lynnedslag.⁴⁹⁸ Brannårsaker og skyldspørsmål har også vært knyttet opp mot myter og folkelige forestillinger. Under trolldomsprosessene på 1500- og 1600-tallet fikk mange kvinner skylden for branner, og de endte selv sine liv på bålet. Ild har vært forbundet med gudsstraff og dommedag innenfor ulike religioner. I katolisismen var skjærsildens «rensende ild» et mellomsted mellom himmel og helvete hvor de døde måtte gjøre opp for sine synder. Skjærsilden forsvant med Luther og reformasjonen, men helvetet forble assosiert med ild, og med Ildsjøen som et symbol på evig tilintetgjørelse.⁴⁹⁹ I Første Mosebok blir byene Sodoma og Gomorra ødelagt av ild og svovel, som straff fra Gud. I vår eldste, førkristne litteratur, i diktet *Voluspå*, spår volven kampen mellom det gode og det onde som ender med ragnarok: «Sol svartner, jord siger i hav, fra himmelen sviner de klare stjerner; op velter ild og damp, flammene spiller mot selve himmelen.»⁵⁰⁰ Eddadiktets ragnarok kan ha vært en skildring av et vulkanutbrudd på Island. Vulkanutbrudd er et av få eksempler i naturen på en selvantent brann, altså ild som starter uten menneskelig intervensjon.

Sett i forhold til de fantastiske oppfatningene av brann og brannhåndtering fra vår nære og fjerne kulturhistorie, så fremstår skillingsviser om ildens element som saklige og faktuelle, kanskje til og med kjedelige. Men den sanglyriske tradisjonen som her skal kalles *ildebrannsviser*, speiler folkelige oppfatninger av brannenes årsak og omfang, fra tidligmoderne til moderne tid: I visene brukes poetiske bilder og metaforer for å beskrive ildens herjinger. Sangene inneholder et eget *ildens vokabular*, med ord som klinger fremmede for oss i dag. Gjennom

sanselige beskrivelser og litterære bilder forsøkte sangforfatterne å sette ord på maktesløsheten i menneskenes møte med ildens livgivende og dødbringende kraft, og de tilbydde trøst til dem som hadde opplevd at alt de eide, ble til aske.

Denne delen av boken har tre kapitler. Det første kapitlet omhandler sanger om hus- og gårdsbranner. Slike branner er den vanligste typen ulykker med ild, både i førmoderne tid og i dag. Brannulykker i private boliger har tatt langt flere liv i Norge enn store bybranner. De fleste ulykkene som skildres i dette kapitlet, har skjedd om natten. I sangene skildres ilden som en inntrenger, en tyv som kommer uforvarende, og som legger familiers livsverk i grus. I de fleste sangene får vi høre om omkomne, men det fins også skillingsviser som skildrer ildebranner hvor alle kom seg ut i tide. At man valgte å skrive sterkt følelsesladde viser om branner uten tap av menneskeliv, er et uttrykk for avmakten over materielle tap. Dette gjelder særlig i den tidligmoderne perioden, hvor det ikke fantes gode ordninger med brannforsikring eller kompensasjoner.

Kapittel to handler om store og små bybranner i Norge, mens det tredje kapitlet forteller om branner, bybranner og vulkanutbrudd utenfor Norge. Ifølge forskrifter for brannforsikring er en bybrann definert som en brann som herjer et eller flere kvartaler i en by.⁵⁰¹ I denne bokens sammenheng handler ikke definisjonen først og fremst om det materielle omfanget av en brann, men hvorvidt skillingsvisene selv signaliserer at det dreier seg om brann som rammer hele eller deler av en by, og ikke bare er en mindre ildskade i et eller flere private hus eller på andre eiendommer. Det er enkelt å sile ut de visene som handler om bybranner, siden disse visene gjerne nevner navnet på byen som er rammet, både i titlene og i tekstene.

Når det gjelder de tre norske storbyene hvor det har brent mest opp gjennom tidene – Oslo, Trondheim og Bergen – går jeg kronologisk til verks, og leser et utvalg av sangene jeg har funnet om hver av disse byene, fra de eldste til de yngste. Kapitlet om bybranner er det mest omfattende i denne delen om ild. Hyppige bybranner i den tidligmoderne perioden skyldtes til dels tett trehusbebyggelse og hus bygget med torv, strå eller takspan som var lettantennelige når gnister fløy fra hus til hus. Også klimatiske forhold har spilt inn. Bybranner vokste raskt i omfang når det blåste storm og orkan, og kystbyer er derfor overrepresentert i sanger om bybranner. En annen årsak til de mange bybrannene var den daglige omgangen med åpen ild som kjennetegnet det førindustrielle samfunnet. I en del byer i Norge, slik som Bergen og Trondheim, brant det med en nesten ufattelig regularitet. Brannhistoriker Stephen Pyne er på sin side overrasket over at det

var så *få* bybranner i førmoderne tid: «Det er rart at byer ikke til *enhver tid* stod i brann, siden de ble varmet opp med åpen ild, opplyst av talglys og dryppende fakler ... og befolknet av de uvørne, de ignorante, de unge, de slemme – som alle hadde enkel tilgang til ild.»⁵⁰²

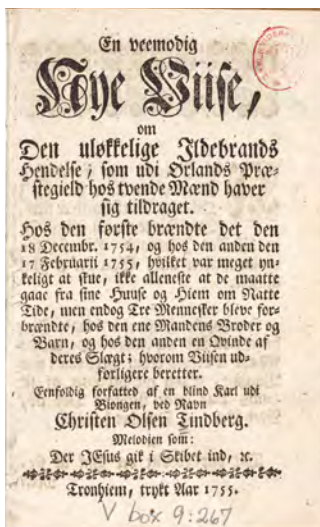
I de fleste bybrannene har det vært relativt lave dødstall, sett i forhold til skadeomfanget. Da Ålesund brant, i det som ble den verste bybrannen i nyere norsk historie, var det kun én som omkom. Når det gjelder de eldste brannene, i middelalderen og i førmoderne tid, mener historikere at de lave dødstallene skyldes at omkomne ikke alltid nevnes i de eldste kildene.⁵⁰³ Lave dødstall ved bybranner skyldtes også at man hadde varslingssystemer for å melde fra om en brann som potensielt kunne spre seg og komme ut av kontroll. I den tidligste perioden var det ambulerende vektere som passet på byene fra utkikkstårn og på sine daglige vandringsruter; hvis det oppstod brann, ble dette varslet ved at kirkeklokkene kimet. I løpet av 1800-tallet fikk man mer avanserte varslingssystemer, og også mer moderne utstyr for å slukke branner. Trondheim fikk brannanordning i 1689, moderne vannverk i 1861 og fast brannkorps i 1863.⁵⁰⁴ Til alle tider har dessuten folk sprunget i gatene, hamret på dører, og brølt ut de ordene som alle fryktet: *ild løs!*

KAPITTEL II

Liten ild, stor sorg: Branner i hus og på gård

«Forbrændt paa alle Lemmer» (Ørlandet, 1754–1766)

Det er desember og snart jul på Ørlandet, et lite tettsted på trøndelagskysten. Vintrene her er mildere enn i innlandet, men man er likevel avhengig av levende ild til å varme hus og fjøs, til å lage mat og til å gi lys i mørke desemberkvelder. Vanligvis er man påpasselig med å slukke lys og la ildsteder brenne ut før natten – de fleste hushold sparer på talglys og på brennved. Men det er ekstra kaldt denne vinteren, og noen tar sjansen på å la ildstedene brenne gjennom natten.

Bilde 40: Tittelbladet til en skillingsvise om to bran-
ner på Ørlandet i Trøndelag, i 1754 og 1755 (NTNU
Gunnerusbiblioteket).

Kanskje kan flammene holde husene varme frem til morgenkvisten?

En Veemodig Nye Viise, om Den uløkkelige Ildebrands hendelse, som udi Ørlands præstegield hos tvende mænd haver sig tildraget. Hos den første brændte det den 18 Decembr. 1754, og hos den anden den 17. Februarii 1755, hvilket var meget ynkeligt at skue, ikke alleneste at de maatte gaae fra sine Huuse og Hiem om Natte Tide, men endog Tre Mennesker bleve forbrændte, hos den ene Mandens Broder og Barn, og hos den anden en Qvinde af deres Slægt; hvorom Viisen udførligere beretter.⁵⁰⁵

Slik tilfellet var i viser om sjøulykker, får man her et inntrykk av brannulykkenes *alminnelighet* i Norge i tidligmoderne tid: Sangtittelen beskriver to branner i samme distrikt, som brøt ut med noen få måneders mellomrom.

Skillingstrykket om de to brannene er trykt tolv år før etableringen av en regional avis, og det er den eneste publikasjonen hvor ulykkene ble omtalt og formidlet. Sangene kan derfor ha hatt en viktig funksjon for lokalbefolkningen – ikke som budbringere om de dramatiske hendelsene, men først og fremst som trøst i sorgen over det som hadde gått tapt. I åpningsstrofen påkaller forfatteren leserlytternes medlidenhet over det som nå har skjedd:

Ach! Jammer og Elendighed
 Kand vi nu atter spørge,
 I Ørlands Præstegield er skeed,
 Vort Hierte maa vel sørge,
 At en Ulykkes Ildebrand
 Har sig saa umild mældet and,
 Saa det er Ynk at høre.

Ildebrannen personifiseres som en ubuden gjest, og forfatterens ukonvensjonelle possessivbruk, *vårt hjerte*, er antakelig et bevisst lyrisk virkemiddel, brukt for å vekke lokalsamfunnets medynk. I strofene som følger skildres hendelsesforløpet i den første brannen: «Her tvende Huse er nedlagt/Forbrændt til Ask' og Fanne/Og tvende Mænd er derved bragt/Med sine i stor Vaanne,/Som gik bedrøvet af sit Huus/Paa kolde Vinters Tide ud,/Med Børn og Qvinder bange.» I sangen handler det om frykt og tap av jordisk gods, da familien måtte flykte ut av de brennende gårdshusene i desemberkulden – tittelbladet opplyser

at brannen skjedde om natten. Forfatteren skildrer også lidelsene som brannskadene medførte. «To Mennesker blev nesten qvalt» i den første brannen, et lite barn og barnets onkel:

De tvende, som med Liv undkom,
 Saae man i ynksom Maade
 Forbrændt og saaret om og om,
 I Jammer og Døds Vaade;
 Det var et Barn saa og en Mand,
 Man fandt i saadan Smerte-Stand,
 Forbrændt paa alle Lemmer.

Med tanke på hvor mangelfull smertelindringen var på 1750-tallet, sammenlignet med i dag, er beskrivelsene av brannskader sterk lesning. I neste strofe bønnfaller de pårørende Gud om at barnet deres må få dø: «Forældre, som sit Barn fik see/I saadan Nød og Fare,/Saa vel som Manden liggende/I Jammer, Vee og Klage,/De sukket alle hiertelig,/At GUD vild' tage dem til sig,/Snart ende deres Dage.» Foreldrene til barnet ble «bønhøret» allerede «Før anden Nat paa himlen var». Mannen, som var jentas onkel, måtte holde ut fem dager med sterke smerter før han endelig fikk slippe.

Detaljene om brente kropp og smerterop kan leses som en del av skillingsvisens sensasjonalisme. Men som med sangene om sjøulykker – kjennetegnet av naturalistiske beskrivelser av fiskernes lidelser og en fiksering på dødsøyeblikket – kan også skildringer av brannofrenes lidelser leses som en konsekvens av skillingsvisens religiøse og trøstende funksjon. Budskapet er at smerten skal opphøre, for snart er de hos Gud: «De Døde, som den Smerte leed,/Er nu i Fryd og Glæde,/Skiønt de i stor Elendighed/Til Enden maatte græde.»

I den andre visen, om brannulykken som skjedde i februar, berettes det at «Ild løs haver været». Uttrykket er ikke lenger i bruk i dag, men på 1700-tallet reflekterte en slik antropomorvisering av ilden som en ukontrollerbar kraft den makteløsheten folk følte når det brant. I denne brannen var det «en gammel Qvinde, som/Af Ildens Magt hastig omkom». I motsetning til ofrene i den første brannen ble kvinnen fullstendig «af Ilden fortæret»:

Der intet mer fundet blev
 Af hendes Legems Lemmer,

End nogle Been, som var forbrændt,
 Blev samlet og vel gjemmet,
 Og siden ført til Kirkegaard,
 Sin Roe og hvile der at faae
 Blant sin' afdøde Venner.

Detaljene om legemsdeler handler ikke først og fremst om morbid sensasjonalisme, men kan snarere forstås i en religiøs kontekst. Ifølge luthersk tro var det viktig å begrave den dødes kropp på kirkegården. Mange sanger om sjøulykker kretset rundt det problematiske ved at kroppen var fraværende når ulykkesofrene fikk en fuktig grav. Så også her, hvor forfatteren tar seg tid til å fortelle om forflytningen av de forbrente beinene fra brannsted til kirkegård – ikke først og fremst for å underholde leserlytteren med grusomme detaljer, men fordi han ville trøste dem som satt tilbake i sorgen, med at deres kjære var havnet på et bedre sted.

Hvis det trengs flere bevis på at akkurat denne visen først og fremst var ment som trøst og ikke morbid underholdning, kan vi se på hvem som har skrevet den. På tittelbladet står det at sangen er «Eenfoldig forfatted af en blind Karl udi Biongen, ved Navn Christen Olsen Tindberg». Det dreier seg om en lokal forfatter som antakelig har vært tett på de berørte. I de avsluttende strofene av sangen om de to lokale ildebrannshendelsene ber forfatteren en bønn til Gud om at han, den blinde dikteren, en gang skal få se lyset: «Hielp mig ogsaa min fromme Gud,/Som her i Mørket vandrer,/Min Tid taalmodig slide ud,/Til Enden sig forandrer,/Da haaber jeg hos GUD at see/Det Lys jeg da skal glædes ved,/Som aldrig blir forvandlet.»

Christen Olsen Tindberg er antakelig den samme som Christen Olsen Tiendeboen, oppgitt som forfatter av en sang om en sultkatastrofe i Trøndelag i 1784 (se side 132). En annen vise fra samme hånd handler om et lynnedslag med en påfølgende brann på Ørlandet: *En Nye Viise om Det som har tildraget sig i Ørelands Præstegield den 15de October 1766, da Tordens Lynild nedslog udi og forbrendte den skjønnne Wichlems Hoved-Kirke, hvor intet mere blev tilbage, end nogle forbrendte Muure... digteret og forfattet af den blinde Dreng, ved Navn Christen Olsen Tiendeboen.*⁵⁰⁶ Lynnedslaget som traff Viklem kirke høsten 1766, skulle bli det første i en serie av dramatiske hendelser knyttet til ild, storm og torden for den ulykkesrammede kirken.⁵⁰⁷ Tiendeboen skildrer hvordan «Vor Hoved-Kirkes Ziir og Pragt/Er nu af Torden-Ildens Magt/Saa ganske lagt i Aske». I denne sangen ligger fokuset på de materielle skadene – ingen liv gikk

tapt i hendelsen. Imidlertid rammet ilden gravstedene, muligens i krypter under kirken, og de begravde likene ble fortært av flammer:

Ja! Ilden i Gravstæderne
 Fortæret alle Ligene,
 Som deri laae begravne;
 Men sidst begravne Sogne-Præst
 For Ildens Magt dog sparet est,
 Han Kiste udskadt vises,
 Hvorfor GUDs Almagt prises.

I efterladte Venner kier!
 Sørg ikke paa de Døde meer,
 Som Ilden har fortæret;
 Betænk: at HErrens mægtig Haand
 Har samlet Støvet i sin Haand,
 Slet intet borte bliver;
 Det Haab Guds Ord os giver.

Skjønt Orme piller Been og Kiød,
 Hentæres vi af Ildens Glød,
 GUD skal vor Been og Aske
 Dog paa den store Samlings-Dag
 Med Siælen samle til Behag,
 Vort Støv ey bort skal være,
 Men stilles frem til Ære.

Noen av disse forbrente gravene inneholdt kanskje kroppene til de omkomne i brannene som Tiendeboen skildret i den forrige skillingvisen sin. De morbide, barokke detaljene om ormer som piller i ben og kjøtt kan få en moderne mage til å vrenge seg. Men igjen er det en åpenbar hensikt bak billedbruken, som ikke handler om sensasjonisme: De pårørende skal trøste seg med tanken om at selv om ben og kjøtt nå er omgjort av ilden til aske og støv, så skal de døde likefullt, ved Guds allmakt, få komme til himmelen. Forfatteren maner derfor de «etterladte Venner kier!» til måtehold i sorgen – det har ingen hensikt å sørge for hardt. Også Tiendeboens melodivalg reflekterer dette viktige budskapet:

Thomas Kingos «O kjære Sjel, frygt aldrig mer» er oppgitt på tittelbladet. Dette var en populær og mye brukt salme som handler om å ikke frykte døden og mørket, for den som tror på Gud, skal få se lyset i etterlivet.

Tiendeboen opptrer som en lokal sorgterapeut. Men den blinde forfatteren har også *advarsler* til sine sambygdinge. I sangen fortolker han hendelsen med kirken som en fortjent straff fra Gud for menneskenes synder: «Hovmodighed og Klæders Pragt,/Bagtalelser, GUDs Ords Foragt,/Er vores Hoved-Lyder,/Hvorfor Guds Straf vi nyder.» Han bruker bibelske eksempler for å sette den lokale hendelsen inn i en større ramme: «Med Templen og Jerusalem, Guds Straffes Ild opbrændte dem Udi sin grumme Vrede.» Ødeleggelsene settes så i sammenheng med torden og lyn som naturfenomener, og da tar visen en eskatologisk vending: «Ja! naar vi høre Torden gaac,/Da bør enhver og tænke paa/Sin død og Verdens Ende;/Paa Dommens Dag som forestaer.»

Tiendeboen ter seg altså strengere i sangen om ildebrannen i kirken enn i visen om de to husbrannene. Kanskje skyldes det hvordan nettopp torden og lyn sender tankene mot gudsstraff og apokalyptiske trosforestillinger, eller kanskje var det enklere å vise til Guds vrede i en hendelse hvor ingen i sognet døde. Avslutningen i Tiendeboens vise om hendelsen i kirken ligner imidlertid på den han skrev et tiår tidligere. Her sender han en bønn til Gud om særlig å beskytte hele den «Christne Øvrighed». Den blinde forfatteren føyer også til en bønn for seg selv: «Størk mig og som i Mørket er Med Trøstens Aand, o Faderkier!», og han ber til «Ørlands Almue een og hver,/O GUD! velsigne hver i sær;/Bønhør mit Hiertes Ønske;/De Høye, Lave, Store, Smaec,/De Rige, Fattig, Ung og Graec».

Vi vet ikke noe om forfatter Christen Olsen Tiendeboen, utover det sangene som er bevart etter ham, kan fortelle: at han var en blind «drenge», og derfor antakelig selv en del av allmuen. Kanskje kan vi kalle ham Ørlandets syngende Homer. De litterære bildene han hadde å by på, var ikke originale eller nyskappende, og versemålet er enkelt; han foretrakk et sangbart jambisk tetrameter i visene sine, og han la seg tett på metrikk og rimmønster fra melodiene som dannet grunnlaget for hans egne komposisjoner. Men antakelig har Tiendeboens ulykkessanger gjort inntrykk på hans sambygdinge, for han skrev nok viser til å bli stående som en av de mest aktive, navngitte forfatterne av nyhetsviser i Norge på 1700-tallet.

«Liden Gnist kan snart antende» (Lofoten, 1764)

Samme tiår, men lenger nord i landet, i Lofoten: Et *Klage-Digt* trykt i Bergen i 1764 skildrer *den skadelige Ildebrand, som skeede i Aaret 1764 den 29. Martii Om Natten Paa Gaarden Lecknes Udi Lofodens Fogderie i Rusnes Fierding*.⁵⁰⁸ Tittelsiden oppgir at visen er skrevet for «De høy-Bedrøvede til Trøst og Opmuntring udi Deres Bedrøvelse, Andre til Exempel og Eftertanke». I sangen fortelles det at en mor og hennes datter omkom i gårdsbrannen. Strofene gir en pekepinn på den sårbarheten som kjennetegnet våre forfedres omgang med ild: «Ach! hvor snart kan det sig hende,/En Ulykke snart kan skee,/Liden Gnist kan snart antende,/Saa, der raabes Ach! og Vee!» Gjentakelsen av ordet *snart* hele tre ganger i en kort strofe kan skyldes forfatterens litterære tilkortkommenhet. Men det kan også leses som en understreking av en branns hastige og ukontrollerbare natur – og særlig når den rammer om natten:

Natte-Tid Ulykken skeede,
Og det vidste ingen mand;
Ingen Ting man kund' udredde
Af den hastig Ilde-Brand.

Slik tilfellet var i kapitlet om forlis, så er også sangene om ildebrann preget av en sterk fatalisme, i alle fall i skillingsvisenes tidligste periode. Men fatalismen er noe annerledes formulert når elementet er ild i stedet for vann. Branner har, statistisk sett, tatt færre liv i Norge enn forlis. I flere viser handler mantraet *memento mori* derfor mer om å minnes det *materielles* forgjengelighet enn kroppens forgjengelighet: «Mangen een kan huuser have,/og hofmode sig der af,/Men det er kun laante Gave,/som man snart kan skilles fra.» I sangen om ildebrannen på Leknes får tapet av selve gården likeså stor oppmerksomhet som tapet av husets mor og datter, slik det også reflekteres i visens tittel. Tapshierarkiet vises i sangens andre strofe: «Sidst i Martii mon det hende,/En Ulykke kom derpaa;/Lecknes Gaard af Ild maat' brænde,/Daatter, Moder, ligesaa.» Forfatteren er likevel ikke ufølsom i omtalen av menneskelivene som gikk tapt. Det kommer tydelig frem i strofer som apostroferer de pårørende: «Jacob, som er høy-bedrøvet,/Og har mistet Ægte-Mag/Døden haver Jer berøvet,/Ach! her høres Suk og Klag'». Navngivningen av enkemannen tyder på at forfatteren har

vært tett på de døde og pårørende – antakelig dreier det seg om en venn eller et familiemedlem.⁵⁰⁹ Omsorgen kommer også til uttrykk i rådene om at de sørgende må finne trøst i frelsen, slik det var vanlig innenfor luthersk sorgregulering: «Kast kun Sorgen fra Jer hen», skriver forfatteren, henvendt til den sørgende ektemannen. I en annen strofe taler forfatteren direkte til den døde kvinnen, i en apostrofe: «Anna! Høy-Bedaget Qvinde». Men også den døde Anna oppfordres til å være tilfreds med sitt endelikt, for den forbrente kroppen skal hentes av Gud:

Er din Krop af Ild fortæret,
 Det dog ikke skadee kand,
 Sielen hos Sin Gud mon være,
 O! Ach! En fornøylig Stand

Sangen om Leknes-brannen fremstiller sorg annerledes enn vi ville gjort i dag. Barnet som omkom i brannen, blir nevnt i forbifarten i to korte strofer; fokuset ligger på den døde konen og på den nedbrente gården. I en ettertale «Til de Sørgende» på siste side av trykket ber forfatteren «GUd seer til Jacob her, Som mistet har Sin Mage», og «GUd glæde Sønnerne, Som Moder her mon savne». Sorgen over den lille datteren nevnes ikke, og man kan bare spekulere i hvem hun var, hva hun het, og hvor gammel hun var da hun brant inne på en gård i Lofoten, en vårnatt i 1764.

«Ildens strænge heede!» (Sparbu, 1780)

At materielle tap kunne få mye oppmerksomhet i en skillingsvise om ildebrann, ser vi også i en annen sang som skildrer en gårdsbrann hvor ingen mennesker døde. *Ildebranden paa Præste-Gaarden Øster-Aas i Sparboe Præstegjeld, som i forrige Aar, Natten til den 12te December, blev lagt i Aske, formedelst Ilds-Vaade ved en Lyse-Tane* er trykt i 1780.⁵¹⁰ Ordvalget i omtalen av brannen på Innherred er mer sentimentalt enn i tilsvarende sanger hvor ulykkesomfanget er større: «O! Øster-Aas! Du skønne Gaard,/hvi er din Skiæbne dog saa haard?» Det lyriske jeget henvender seg direkte til den nedbrente gården i en apostrofe:

Det var stor ynke at skue!
 Det vi paa dine Tomter saae,
 Som var fort brendt i Aske laae,
 Nedfældet af den Lue,
 Som vi med Taare skue.

Fra de kollektive tårene skriver forfatteren så inn et gråtende jeg som med egne øyne observerer skadeomfanget: «Jeg grædendes da gik afstæd,/Din skade, saare stor Ufred/Udi mit Bryst forvoldet.» Tårene strømmer fritt i denne visen. De sterke følelsene som uttrykkes, kan ha hatt en viktig funksjon som også kan ses i lignende nyhetsviser om ulykker på små steder, nemlig at lokalsamfunnet må samle seg i møte med store prøvelser. Når forfatteren avslutter sangen med en bønn, formulerer han den på vegne av hele lokalsamfunnet, med tre utropstegn til slutt: «GUD! Bevare os,/At han os ikke byder trods;/Derom vi også bede: GUD straf os ey i Vrede!!!» Visens religiøse innhold kommer også til uttrykk i valg av melodi som kontrafaktum. I likhet med Tiendeboens sang om lynnedslaget og brannen i Viklem kirke i 1766, skal også denne synges på melodien til Kingos «O kjære Sjel, frygt aldrig mer», en av periodens virkelig store salme-hits.

Den ekspressive tonen i visen står i kontrast til en nøktern, liten reportasje om brannen som stod på trykk i *Kongelig alleene privilegerede Tronhiems Adresse-Contoirs Efterretninger* (i dag kjent som *Adresseavisen*) den 31. desember 1779, altså nitten dager etter hendelsen: «Natten til 3de Advent-Søndag, opkom en ulykkelig Ildebrand, paa Gaarden Øster-Aas i Sparboe Præstegield, hvormed samme gandske blev lagt i Aske med høe- og Korn-Avling, og Capellanen hr. Morten Jelstrup skilt ved alt det han eyedede, da han med Kone og Børn, maatte saa godt som nøgen tage Flugten til den i Nærheden beliggende Naboe-Gaard.»⁵¹¹ Avisreportasjen byr på informasjon om brannen som ikke er med i sangen, blant annet navnet på den ulykksalige presten.⁵¹² Til gjengjeld er skillingsvisen rikere på lokalhistorisk informasjon, idet den veksler mellom nåtid og fortid. I en strofe går forfatteren tilbake i tid og gjenkaller en lignende hendelse som de eldre i bygda husker: «De Gamle hos os mindes/For fyrgetyve Aar tilforn,/ hvor du med Huuse, Høe og Korn/I aske monne findes.» Ifølge en lokalhistoriker kan den samme gården ha brent ned en gang tidligere.⁵¹³ Slik tilfellet er med andre ulykkesviser fra små steder, veksles det også i denne visen mellom det spesifikke – brannen på prestegården – og det generelle, altså andre branner og ulykker i samme distrikt.⁵¹⁴

Ildebranden paa Præste-Gaarden Øster-Aas viser også hvor rikt vokabularet for å beskrive ild og brann var, sammenlignet med i dag. På tittelbladet heter det at gården «blev lagt i Aske, formedelst Ilds-Vaade ved en Lyse-Tane». Ordet «Ilds-Vaade» betyr ildebrann, og «Lyse-Tane» betyr antakelig bare «lys», muligens talglys. Her antydes det altså noe om årsaken til brannen. Videre berettes det at ilden som har «ranet» prestens bolig, «brød ud af et Lyse-Skarn». Ifølge en gammel dansk ordbok er «Lyse-Skarn» «den afsnydte Tande af et Lys», altså en kuttet veke.⁵¹⁵ «Vem kunde faae en verre Giæst,/End see sig af den røde Hæst/Aldeles ødelægget?» spør forfatteren. Antropomorfiseringen av ilden som en rød hest kan være knyttet til en av apokalypsens fire ryttere i Johannes' åpenbaring.⁵¹⁶ Eller så handler bildet om hesten og ilden om noe som er galopperende og ute av kontroll. Mange av ordene og de litterære bildene for lys, ild og flammer har forsvunnet fra språket vårt. Dette er ikke bare fordi sangen er skrevet på et gammelmodig dansk-norsk, det vitner også om at våre forfedre og -mødre var mer avhengig av åpen ild enn vi er i dag, og at de var mer sårbare når ilden kom ut av kontroll:

Bevar, o GUD! Fremdeles hver
 I hvad Slags vilkaar de og er,
 fra Ildens strænge heede!
 Den er os vel fra himlen sendt,
 At vi med den seer os betient
 Mod kuld, os ved at varme,
 Men tit gjør den os arme.⁵¹⁷

«Mordbrænders Udaadshaand» (Tolga, 1812)

Sangene vi har sett på så langt, skildrer branner som følge av ulykkeshendelser. En gnist fra et stearinlys, ild som løsnet under matlaging, lynnedslag som førte til brann – de har alle vært «Ulykkes Ildebrand», som det heter om dødsbrannen på Ørlandet. På et gammelt skillingstrykk, slitent i kantene og derfor antakelig velbrukt, står det følgende: *Fosvolden. En splinterny Vise om en forøvet Voldsgjerning paa en Sæterbolig i Vandgrøftdalen i Tolgens Præstegjeld i*

*Østerdalen, da Samme blev Ødelagt ved Mordbrand.*⁵¹⁸ Her handler det altså om en påsatt brann. Ifølge en bygdebok er visen kjent som «Vandgrøftdalsvisen», og den skildrer en brann som skal ha skjedd våren 1812.⁵¹⁹ I den første strofen beskrives den pastorale idyllen når en nordmann bestemmer seg for å bygge og bo i et avsidesliggende dalføre midt i Norge. «I fredelige Vandgrøftdal,/Hvor Qvæget herlig trives...Der slog en Mand sin Sæterbo,/I fromme Tanke: her er Ro./Fosvolden var den Sæters Navn,/Hvor Vandgrøftelv sig slynger.» Men idyllen brytes når det viser seg at en brannstifter går løs:

På Vaarens Dag, i Flommens Tid,
Da Dalen just var øde,
Det lede Trolld sig lister did,
Og gaaer sit Værk imøde,
Med Ondskab udi Sind og hu.
O! Hvilken Gjerning! hvilken Gru!
For den mordbrænders Udaadshaand
Blev Alting lagt i Aske.

Sangforfatteren er Mikkel Østgaard, og han er nådeløs i sin skildring av den ukjente gjerningspersonen, et «Trolld» som har «Ondskab udi Sind og hu». Fortelleren er allvitende; han kjenner til brannstifterens tanker, også motivet for ugjerningen. Det brukes direkte tale for å understreke dramaet:

En Række Huse monne staae
Paa Vangens vakre Slætte.
Misundelsen paa denne saae,
Og – ak! – besluttet Dette:
«De tabes skal for Eiermand –
Jeg stikker Husene I Brand –
Et Satans Værk, sandt nok, det er,
men mig man ei skal fange.»

I en annen strofe henvender forfatteren seg direkte til brannstifteren, i en tone som er sjeldent drakonisk, selv for slike melodramatiske skillingsviser: «Og i Dit Hierte staaer en Brand,/Du lumske, lede Gierningsmand!/Som Ingen, Ingen slukke kan,/Den skal Dig selv fortære.»⁵²⁰

Slik tilfellet var med ildebrannviser fra 1700-tallet, så er ikke de sterke følelsene som uttrykkes, nødvendigvis proporsjonale med tapene slik vi ville vurdert det i dag: I visen om Fosvolden vil en moderne leser tolke ordbruken – «mordbrand», «mordbrænders Udaadshaand» – som at dette er en brann som innebar omkomne. Jeg har imidlertid ikke funnet noe belegg for at det gikk liv tapt i denne brannen. Hvorfor omtales dette som en «mordbrann» når intet mord har skjedd? Kanskje skyldes det at det var sterke følelser knyttet til husene som gikk tapt. Slik tilfellet var med visene om gårdsbranner på 1700-tallet, så uttrykkes det sterke følelser etter å ha lidd materielle tap. I visen om Fosvolden blir selve *gården* personifisert som et mordoffer: «Fosvoldens huse sank i Gruus –/Dem Mordbrand monne ramme;/Ei var der mer Bo, ei Huus –/Alt gik i røk og Flamme,» heter det et sted. «Fosvolden selv mit Vidne er», skriver forfatteren i en strofe hvor han insisterer på at historien «Sandheds Stempel bær».

I tillegg til forfatterens dikteriske virkemidler som levendegjør selve sætra og dens bygninger, så betydde også ordet «mordbrann» noe annet i datidens jus enn det gjør i dag. I Christian Vs Norske Lov av 1687 om «Mordbrand og anden Ildebrand» (paragraf 6–19–1) stod det følgende: «Sætter mand Ild i anden Mands Huus, Lade, Stald, Fæhuus, Skiberum, Skov, Sav, Bordstabel, Birkestabel, eller anden Trælast, med Villie, da er det Mordbrand, og vorder hand tagen derved, have forgiort sin Hals, og enten brændis, eller stæglis.»⁵²¹ Det var altså ingen forutsetning at noen måtte omkomme for at loven om mordbrann skulle håndheves.⁵²² Her er det også verdt å merke seg at straffen for mordbrann var henrettelse, ofte i kombinasjon med ulike former for tortur – som i seg selv kunne innebære elementet ild: å brennmerkes med glødende tener og at kroppen «brændis» på bål etter at hodet var hogget av.⁵²³ De sterke reaksjonene mot ugjerningsmannen i visen om ildebrannen på Fosvolden var altså i tråd med rådende juridisk praksis. Gjerningsmannen, det «ukjendte Niddingstrold!», kan derfor være glad for at han gikk «fri for Lovens Straf», og kun fikk sitt pass påskrevet i en skillingsvise som har gått i glemmeboken.

«En farlig gnist her blusser frem» (Ørsta, 1833)

Glemt er også den neste ildebrannvisen vi skal se på. Men med tanke på forfatterens berømmelse er denne forglemmelsen mer overraskende. Året er 1833,

og det brenner på gården Krøvle i Ørsta på Sunnmøre. Tre barn dør i flammene, to barn reddes ut. Forfatteren bak skillingstrykket *Ny Vise om den sørgelige Tildragelse paa Gaarden Krøvle i Ørsten, da nogle af dens Huse bleve fortæredede af en heftig Ildebrand den 7de Juni 1833, hvorved 3de Børn mistede Livet; Tilligemed: En Trøstesang for en anfægtet og bedrøvet Sjæl*⁵²⁴ er ingen ringere enn Ivar Aasen (1813–1896), og dette var hans aller første tekst på trykk. På tittelbladet står det at de to visene er av Ivar Andreas Iversen Aasen – navnet han bar i årene som skolelærer i Ørsta.⁵²⁵ Det skulle fremdeles gå noen år før han startet på arbeidet som etter hvert skulle skaffe ham ry som nynorskens far, etter mange år med feltarbeid som innsamler av norske dialekter. I 1833 var Aasen 20 år og skolelærer, og han skrev altså skillingsviser på dansk.

Aasens litterære debut er skrevet etter samme mønster som andre ulykkesviser i hans samtid: «Et stort og rædsomt Sørgespil/For dig fremstille her jeg vil», lyder den patosfylte åpningsstrofen, hvor forfatteren snur om på ordstillingen for å få rytmen til å gå opp med melodien han har valgt, «O kjære Sjæl, frygt aldrig mer». Denne Kingo-salmen er blant de mest populære melodiene til katastrofesanger i perioden. Som sangforfattere før og etter iscenesetter Aasen et kollektivt, lyrisk heimstads-vi når han forteller om hendelsen, som skjedde på «En Gaard i vores Føde-Egn». Visens dramaturgi er bygget opp rundt katastrofens omslag fra nattero og søvnens uskyld til kaos, ulykke og død. Over flere strofer beskrives familieidyllen, med små og store som troskyldig «til Aftentid» går til ro, «paa qvægsomt Natteleie». I naturlyriske vendinger skildres den «bliden Sommers lyse Nat» – før ilden brått snur lykke til ulykke: «En farlig gnist her blusser frem/I hiint de stille, kjere Hiem,/Den griber om saa vide/hva kan dens magt bestride?»

Antropomorferingen av brannens omseggripende kraft fortsetter inn i den neste strofen, hvor ildens element nærmer seg menneskene som sover inne i huset: «Af sorte Damp en Ild opgaer,/Og tordnende den Alt nedslaaer;/Alt smelter i dens Brynde./Den nærmer sig de Sovende;/De vaagne – men til Skræk og Vee –/med spæde Smaae de skynde/Sig ud af Luens Brynde.» Foreldrene klarte altså å redde seg ut, sammen med de minste barna. Det Aasen nå gjør i de neste to strofene, er å bevege seg videre i det brennende huset, for å skildre hva som skjedde i et tilstøtende soverom:

Et Værelse ved Siden er,
De ældre Børn de hvile der;

Dem jages Skræk i Barme.
 De vaagne og den Fare seer:
 Hvor er vel Hielp og Redning meer?
 Hvor komme vel vi Arme
 Her ud fra slig en Varme? –

Fortvivlet her de Anfald gjør
 Paa hiin af Luen trængte Dør,
 Strax Damp og Ild dem rammer.
 Af Dødens Port den Brand saa slem,
 Ved live Tre her kommer frem,
 Dog med saa dybe Skrammer,
 Fra stille Sovekammer.

Aasen iscenesetter kampen mot elementenes vold inne på barneværelset i et dramatisk presens – *dette skjer her og nå*. Forfatteren skriver inn seg selv som et vitne som er til stede med barna inne på det brennende værelset, og som også kan høre hva barna roper i dødskampen. Til slutt blir det stille på sovekammerset. De tre største barna på gården døde denne junidagen.

Strofene over fremstiller ulykkeshendelsen på en sensasjonell måte, sett med moderne øyne. I 1833 er slike fremstillinger en del av sjangeren, i alle fall i en vise som handler om en «sørgelig tildragelse». Sangen skulle fremprovosere sterke følelser hos leserlytteren, slik at man kunne ta ulykken og dødens alvor inn over seg – og slik at flere ønsket å kjøpe trykket. Den andre visen som følger med skillingstrykket, er beskrevet som «En Trøste-sang til en anfægted og bedrøvet Sjel». *Anfektet* betyr å være ute av seg, at man har en sterk følelse av indre uro og bekymring. Videre står det at visen er «tilegnet de sørgende Forældre». Først skulle disse foreldrene altså lese, høre eller synge om sine tre barn som kvaltes av flammene, og bli ute av seg, *anfektet* – for så å kunne trøste seg med Aasens ord i vise nummer to: «Frygt ei Dødens Dvale,/Gud skal vel husvale/Livets sidste Blund».

Ivar Aasens første tekst på trykk har blitt langt mindre lest enn hans forfatterskap for øvrig. Det skyldes antakelig en generell forsømmelse av skillingviser som sjanger, men også forhold knyttet spesifikt til forfatteren: Visen er skrevet på dansk, og Aasen ønsket ikke selv at den skulle regnes med i hans forfatterskap.⁵²⁶ Kanskje var han misfornøyd med tekstens estetiske og stilistiske nivå, eller så

ville han ikke assosieres med skillingsvisesjangeren. Flere biografer har tatt han på ordet, og utelatt den, nevnt den i forbifarten eller pliktskyldigst sitert én strofe. Når visen opptrer i resepsjonen, handler det som oftest om forbindelsen mellom Aasen og Aarflot-familien, som drev trykkeri i Volda på denne tiden.⁵²⁷ På Aasens skillingstrykk står det at visen er «forfattet og i trykken bekostet» av Aasen, og at visen er «trykt i R. Aarflots Bogtrykkerie». Brevvekslinger mellom Aasen og Sivert Rasmusson Aarflot (1817–1836) bekrefter at forfatteren selv betalte for å trykke visen.⁵²⁸ Opplagstallet var på 400 kopier, og visen ble utsolgt; et andreopplag ble diskutert, men antakelig ikke realisert.⁵²⁹ Brevvekslingen forteller også at skillingstrykket ble publisert allerede i juli, mens ulykken skjedde i juni. Som katastrofesangforfattere før og etter ham skrev Aasen sin vise umiddelbart etter den dramatiske hendelsen.

«Med Been og Aske blandet» (Grue, 1822)

Det var en gang en gammel spådom som sa at Grue kirke ville gå under på en pinsedag. Når sprekken i grunnmuren i kirken var så stor at den kunne romme en salmebok, ville kirken forgå ved at elven Glomma gravde seg innunder kirken, slik at muren gled ut og kirken raste i elva.⁵³⁰ I motsetning til de fleste spådommer gikk denne i oppfyllelse. Det var imidlertid ikke vann som ødela kirken første pinsedag i 1822, men et annet og enda mer truende element, nemlig ild. I en skillingsvise om kirkebrannen reflekterer forfatteren over at ulykken rammet et Gudshus, og sangen skildrer det dramatiske omslaget fra sakral ro til kaos:

Vor Pintsefest med Agtsomhed,
 Vi holdte til Guds Ære;
 I Herrens Huus Andægtighed
 Og Stilhed monne være,
 Vor Præst i Prædik'stolen stod,
 Og mange med opmærksomt Mod,
 Hans Tale vel anhørte.

Men da, som i et Øieblik,
 Et andet Bud vi hørte,

En Gjæst saa grum ind til os gik,
 Som Bøn og Graad ei rørte.
 Han hastig var og havde Magt,
 At ødelegge var hans Agt,
 Det han saa snart fuldførte.⁵³¹

Ildens element antropomorferes her som en grusom gjest, en inntrenger, som avbryter prestens preken. Denne dagen siterte sogneprest i Grue kirke, Iver Hesselberg, et vers fra Bibelen som omhandler «Vær og ild som bilder i de hellige skrifter på åndens kraft og virkning».⁵³² Sognepresten klarte å redde livet ved å knuse et vindu med en jernbeslått bibel. Mange av hans sognebarn kom seg ikke ut. Brannen i Grue kirke 26. mai 1822 er den verste brannkatastrofen i Norge målt i dødstall, med 116 omkomne.⁵³³ Hvordan kunne brannen få et så stort omfang?

Denne pinsedagen i 1822 var kirken fullsatt med 500–600 mennesker. Det skyldtes at det var pliktig fremmøte etter Christian VIs helligdagsforordning om tvungen kirkegang fra 1735.⁵³⁴ Historikere har fastslått at brannen tok så mange menneskeliv på grunn av mangelfulle rømningsveier. Grue kirke hadde små vinduer plassert høyt oppe på veggen, behengt med jerngitter utvendig. Dette gjorde det vanskelig å rømme via vinduene. De fleste inngangsdørene var innadslående. I panikken som oppstod, ble dørene stengt av menneskemassen som forsøkte å komme seg ut. Kirketaket var dessuten innsatt med tykke lag av tjære; under brannen dryppet tjæren ned over de flyktende menneskene, og mange led en smertefull død. I nordfløyen dannet den forkullede menneskemengden en «uhyggelig monolitt» av mer enn femti forbrente kropper.⁵³⁵

Brannkatastrofen rammet altså så hardt fordi kirkebygget var en brannfelle. Sjansen for å overleve berodde dessuten på hvor i kirken folk befant seg da ilden tok tak. De bedrestilte klassene, sognets rikeste, var plassert slik at de fleste greide å komme seg raskt ut. De hadde balkonger med egen trapp, og hver sin dør på bakkeplan. De velstående familiene skulle slippe å ha kontakt med allmuen når de kom og forlot kirken. En hendig bonus med ordningen var at de i brannkaoset slapp å kjempe for livet på lik linje med den gemene hop. På galleriene i sideskipene satt de ugifte, de unge og tjenestefolkene. Mennene satt på sørveggen og kvinnene på nordveggen, og aller verst gikk det med kvinnene: Trappen ned fra kvinnenens galleri endte ved døren til sakristiet, og da folk forlot kirken gjennom sakristiet, ble døren sperret for kvinnene som var på vei ned fra

galleriet. På mennenes side slo døren derimot motsatt vei, og de kunne derfor fritt komme seg ned fra galleriet. Kirkens tradisjon med faste plasser knyttet til stand og kjønn fremgår tydelig av fordelingen av de døde etter brannen: Av 116 døde var det 105 kvinner og barn; kun åtte menn over 15 år omkom i brannen.⁵³⁶

Historikere har senere fastslått at plasseringen i kirken bare er én av flere forklaringer på hvorfor så mange kvinner og så få menn døde i brannen. Øyenvitneskildringer forteller at i panikken som oppstod, brukte mange menn sin overlegne fysiske styrke til å trampe ned og klatre over kvinner og barn.⁵³⁷ I skillingsvisen som er skrevet om brannen, nevnes kjønnsaspektet flere ganger i prosaberetningen og i selve viseteksten – men her er spørsmålet om skyld snudd på hodet:

Den store Menneskehob, der blev sat i stor Forskrækkelse, stormede til Udgangen, og især til den nordre Dør, som blev lukket og ikke kunde igjen aabnes, fordi de forfærdede Mennesker, meest af Qvindekjønnen, stormede paa den, endskjøndt den i Begyndelsen strax oplukkedes og stod en Stund aaben. Endskjøndt nu Mange frelste sig gjennem Vinduerne og de to andre Døre, bleve dog over 100 Mennesker, meest af det andet Kjøen, Ildens Rov, fordi Trængselen og Forvirringen var alt for stor, Menneskehoben alt for sammenpresset, og altsaa disse Mange ikke kunde enten for Skræk og Fortvildelse bemærke, eller for Trængselen benytte de to Udgange, som vare aabne og en Tid, endog i Slutningen, temmelig befriet for Ild.

Skal man tro denne beretningen, så må «Qvindekjønnen» – her omtalt som «det andet Kjøen» – bære en del av skylden for katastrofens omfang. Det var kvinnene som først og fremst utgjorde hopen av «forfærdede Mennesker» som blindt «stormede» på døren, slik at den ble umulig å åpne. Forfatteren mener at det oppstod en «forskrækkelse» og «forvirring». Ikke ett ord om dørene som vendte feil vei, ikke én setning om mennenes overlegne styrke og evne til å redde seg selv ut – sannsynligvis klatrende på ryggene til kvinner og barn. I sangforfatterens versjon av hendelsene skildres også hvordan kvinnene «ofrer» sine egne barn:

Hvor yndigt Moder-Hjertet er,
Kan hver hos sig erkjende;
Alt eget barn hun haver kjær,

Og vil fra Faren vende;
 Forlade maa hun det og bort,
 For eget liv at frelse fort;
 Hun ilde sig bejamrer.

I lys av hva man *nu* vet om ulykkesomfangets årsaker og kjønnsfordelingen på de omkomne, må det være tillatt å uttrykke forargelse på vegne av de 105 kvinner og barn som omkom i denne brannen. Kan det finnes bakenforliggende årsaker til at forfatteren forsøker å lempe skyld over på de døde kvinnene?

Jeg tror det fins to grunner, og de kaster begge en nokså mørk skygge over forfatterens ettermæle. For det første er ikke kvinnene der til å forsvare seg mot anklagene fra forfatteren: Representantene for «det andet Kjøen» ble jo nettopp «Ildens Rov», og hadde ikke mulighet til å uttale seg. For det andre var antakelig forfatteren selv til stede i kirken da brannen opptod:

Den Dag Brændoffer Mange blev:
 Tag dem, O Gud! til Ære;
 Det Offer-Sted vor Kirke blev,
 Stor Sorg var her, desværre!
 Vi mistet Folk og Bedehuus,
 Det hastelig blev lagt i Gruus,
 Med Been og Aske blandet.

Forfatterens bruk av «vi» gjennom hele visen er ikke nødvendigvis et tegn på hans faktiske tilstedeværelse – skillingsvisenes «vi» er først og fremst et retorisk fellesskap. Men i denne sangen varieres og utdypes forfatterens status som øyenvitne. «Fra det at Ilden aabenbar,/For os sig gav tilkjende,/En Time halv, knap længer var», heter det i en strofe. «Vi i den største Fare stod/Omspændt af Ildens Flammer», står det i sangens åpningsstrofe. I prosaberetningen står det at «I en halv eller trefjerdedeel Time var den hele Bygning opbrændt, og styrtede sammen tilsidst *mens vi saae derpaa*».

Sangforfatteren benevnes på tittelbladet som «Anders Vold. Skoleholder i Grue.» Ifølge filosofen Peter Wessel Zapffe, som har skrevet en filosofisk-dokumentarisk roman om hendelsen, så var skoleholder Anders Vold «blant de reddede».⁵³⁸ Det er altså sannsynlig at forfatteren var til stede under brannen, og at han var en av mennene som klarte å redde seg ut. Hvorvidt han selv klatret på

en kvinnerygg eller tråkket på et barnehode i kampen om livet, vites ikke. Det er fristende å spekulere i om det fins en bevisst eller ubevisst refleksjon om ansvar og skyld – eller kanskje en invitasjon til et ekstra fortolkningslag – i forfatterens melodivalg: Sungen om brannen i Grue kirke skal synges til «Vee mig at jeg saa mangelund», en salme av den tyske poeten og reformatoriske salmedikteren Johann Heermann (1585–1647). Både i den originale salmeteksten og i adaptasjoner via kontrafaktum på 1700- og 1800-tallet assosieres melodien særlig med botferdige syndere, og den er gjengitt på flere av periodens henrettelsesviser.

Melodivalget til skoleholder Vold kan like gjerne være tilfeldig – eller så kan forfatterens bruk av en melodi assosiert med synd og syndsforlatelse ha vært inspirert av det rådende religiøse synet på hva lokalbefolkningen og alle andre kunne lære av brannen i Grue kirke. I sin minnetale seks dager etter brannen, 1. juni 1822, påpekte sogneprest Iver Hesselberg at katastrofen var et tegn på Guds uransakelighet og allmakt, og at Herren til tross for sin harde straff ville det beste for menneskene. I forbindelse med 150-årsmarkeringen for ulykken kom den nevnte Peter Wessel Zapffes filosofiske roman *Lyksalig Pinsefest* (1972) ut. Boken er et rasende oppgjør med det gudssynet som rådet på Hesselbergs og Volds tid, og som Zapffe fremdeles fant spor av i sin egen samtid. De filosofiske og teologiske diskusjonene i *Lyksalig Pinsefest*, så vel som debattene som oppstod i romanens kjølvan, har likheter med debattene om *teodicéen* i forbindelse med jordskjelvet i Lisboa (1755, se side 140): Hvordan kunne det onde i verden forenes med troen på en god og allmektig Gud? For Zapffe var svaret at den kristne læren om frelse og synd måtte avkles som et århundrelangt bedrag. Han ønsket seg en minneplakett i Grue, hvor det skulle stå følgende: «Reist til evig minde om nidingsdåden som Kirkens gud begikk på dette sted den 26. mai 1822.»⁵³⁹

«Luer ud fra Huset staar» (Kristiania, 1903)

Tidlig om morgenen 15. september i 1903 ble knatringen av skrivemaskiner i et forretningsbygg i Kongens gate 20 i Kristiania avbrutt av lyden av leven og rop. Det hadde brutt ut brann i første etasje, i skomaker Jacob Rudolphs forretning. Bygården var i mur, og brannvesenet fikk ganske raskt kontroll på flammene. De sørget dermed for at det ikke utviklet seg til en bybrann. Brannen regnes

likevel som en av de verste i Oslos historie, målt i tapte menneskeliv. Ti omkom denne septemberdagen, de fleste av dem var unge kontorister og kontordamer. Siden brannen skjedde i sentrum, samlet den også et stort publikum, inkludert den beryktede viseforselgeren Anton «Jumbo» Andersen (1877–1955) – i alle fall om man skal tro forfatteren Oskar Braaten (1881–1939) sine memoarer. Braaten skriver at Jumbo kom styrtende inn i bokhandelen Braaten jobbet i, «med noen papirer i neven, han hadde skrevet en vise om branden, nu vilde han høre om sjefen vilde forlegge den, men det måtte bli avgjort på stående fot, det hastet!»⁵⁴⁰ Jumbos vise ble ifølge Braaten «kjøpt og trykt i en fykende bråhast, den blev solgt på brandstedet mens folk stod og gyste over ulykken». Historiske beskrivelser av viseforselging er sjelden kost, og denne er dessuten spesiell på grunn av påstandene om at sangtrykket ble solgt *in situ*, som merchandise, mens det fortsatt brant. Er historien om Jumbos salg av visen på brannstedet sann?

Jumbos vise har tittelen *En sørgelig Sang om den rædselsfulde Ulykke under Branden i Kongens Gade den 15de September 1903 hvor 10 Personer indebrændte*.⁵⁴¹ På tittelbladet står det videre at den er skrevet «Af 'Jumbo'», og at den 22 strofer lange visen skal synges på melodien til «Elvira Madigans Sang», en av de mest populære sangene i omløp på denne tiden. I første strofe bruker Jumbo presens, og gir slik inntrykk av å befinne seg midt i begivenhetenes sentrum:

Brandalarm! Se Vognen kommer
Og til Kongens Gade gaar.
Se i denne Eftersommer
Luer ud fra Huset staar.

I neste strofe blir imidlertid presensformen erstattet av preteritum:

Saadan lød forleden Morgen
Rundt i Hovedstadens By;
Rammed fler af Hjertesorgen,
Bryder frem med Magt paany.

Ordbokdefinisjonen av adjektivet «Forleden» er at det uttrykker et tidsrom som «ligger forholdsvis nær forut for taletidspunktet (men minst ett døgn)».⁵⁴² I skillingsvisenes sammenheng skal dette selvfølgelig ikke tas bokstavelig – en

viseforfatter med skrivekløe og hastverk forholdt seg neppe til ordbokdefinisjoner. Men ordet «forleden», samt skiftet fra presens til preteritum, er likevel et hint om at forfatteren ikke *selv* insisterer på sin egen tilstedeværelse ved brannen. I de påfølgende strofene veksler forfatteren mellom presens og preteritum:

Under Folkets Sammenstimlen
Nede ved den store Brand
Samledes man nu i Vrimlen
Tusinder af Kvinder, Mand.

Flammen truer! Slikker graadig,
Tærer alt paa Veien frem.
Ildens Magt er eneraadig,
Bringer Sorg i mange Hjem.

Alle ved jo, hvad som hændte
Under denne store Brand;
Mange her blev indebrændte,
Førend Redning kom istand.

Utsagnet «Alle ved jo, hvad som hændte» er vesentlig for å forstå konteksten som denne visen er skrevet i. Høyst sannsynlig refereres det nemlig her både til jungeltelegrafene og til avisreportasjene om ulykken: «Hvem har Ansvar nu for Alt?/’Aftenpostens’ Ord saa stærke/: ‘Rudolphs’s Skyld det gik saa galt’», heter det i en strofe, hvor Jumbo altså dementerer Braatens påstand om at dette var en umiddelbar nyhetsreportasje i sangform: Først brenner det, så skriver *Aftenposten* om det i avisen som så skal trykkes, og så skriver Jumbo inn brannen og *Aftenpostens* avisreportasje i sin sang, som også skal trykkes. Men da under-vurderer vi datidens journalister. Allerede samme dag som brannen fant sted, har nemlig *Aftenposten* fyldige reportasjer om hendelsen på trykk i sin kvelds-utgave: «Der er Grund til at antage, at [brannen] er begyndt i Jac. Rudolphs Forretning i første Etage ... Man mener at Ildens Udspring maa søges i denne Forretnings bagerste Rum. Der taltes rygtesvis om en Kogning af Skosmørelse paa en Beatrice.»⁵⁴³ For sangskribenten Jumbo holdt «rygtesvis» som bevis, for han velger å inkludere skosverten på tittelbladet av sin vise, som er utsyrt med et «Motto»: «En kostbar Skosværte blev kogt den Dag.»

Andre opplysninger i Jumbos skillingsvise kan også spores til denne utgaven av *Aftenposten*, trykt samme dag som brannen. I to av strofene diskuteres brann-tekniske sikkerhetstiltak:

Hvorfor har de allerede
Sløifet Kirketaarnets Vagt.
Herfra kunde Brandens hede
Hurtig tages vel i Agt.

Saa at man kan slippe kjøre
Op til Colletts Gade hen,
Naar at Veien hurtig føre
Kongens Gade – dumt min Ven.

Begge disse opplysningene – om manglende vakthold i et nærliggende kirketårn og at brannvesenet hadde misforstått brannens adresse – stod på trykk i *Aftenposten* allerede 15. september.⁵⁴⁴ Nok et bevis i favør av at Jumbo fikk trykt og solgt visen samme dag som brannen, fins i strofene som beskriver det dystre øyeblikket på brannstedet, hvor likene etter noen av de omkomne ble båret ut og fraktet til likhuset:

Under bange Sorg og Tanker
Kommer man med fire Lig;
Og af Rædsel Hjertet banker –
Hør de Kjæres Jammerskrig.

I Patrolvogn væk de føres
Under Mængdens Larm og Sus
Og til Ankerløkken kjøres,
Dødens kolde Brudehus.

Inde paa et dystert Leie
Ligger disse nu paa Rad.
Nys de gik paa Glædens Veie
I vor store Hovedstad.

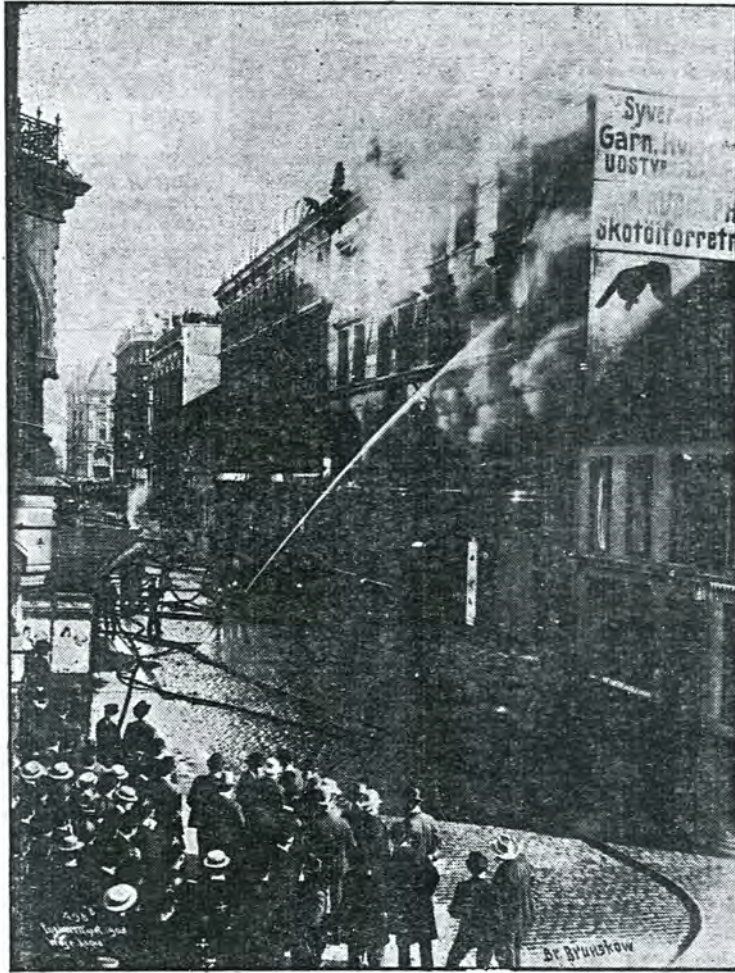
Jumbos beskrivelser av likene som kjøres bort til «Dødens kolde Brudehus», Ankerløkken, fins også i *Aftenpostens* utgave av 15. september.⁵⁴⁵ Så langt har Braaten sitt på det tørre. *Aftenpostens* kveldsutgave ble, ifølge dem selv, trykt klokken 16, og kan derfor ha vært ute tidsnok til at Jumbo fikk fatt på et nummer, skrev sin vise, og også rakk å trykke sin egen vise om brannen i bokhandelen hvor Braaten jobbet, samt å selge den på åstedet den samme kvelden som ulykken skjedde. Men så slår det hele litt sprekker. Neste strofe i Jumbos vise lyder:

Endnu fire Lig man finder
Under denne store Brand.
Klageskrig os alle minder:
Hviler nu i Dødens Land.

Disse «fire Lig» ble ikke funnet før dagen etter. *Aftenpostens* første reportasje, fra samme dag som brannen, rapporterer om «fire Lig fundne. Ni savnede». Hvis vi går tilbake til Jumbos tittelside, så meldes det her at «10 Personer indebrændte», men dette er et tall som ikke ble klart før til kveldsutgaven av *Aftenposten* dagen etter, altså den 16. september. Det er også i dette nummeret av *Aftenposten* at avisen anlegger en sterkt beskyldende tone mot Rudolph, skoforhandleren, som også tidligere har fått en advarsel fra politiet etter et brannforløp: «[Vi] tillader os at henlede Politiets Opmerksomhed paa Sagen, naar Politiforhøret optages», skriver avisen.⁵⁴⁶ Dette i motsetning til *Aftenpostens* spekulering i brannens opphav og skyldsspørsmål i sitt nummer den 15. september, hvor de bruker ordet «rygtesvis», og hvor de også presenterer en annen mulig teori⁵⁴⁷ og konkluderer med at «Spørsmålet om Ildens Ophav endnu ikke [er] opklaret ved 4-Tiden», altså idet avisen går i trykken på branndagen. Jumbo-visens strofer om «Aftenpostens Ord saa stærke:/Rudolphs's Skyld det gik saa galt» synes altså å være basert på avisens artikler fra dagen etter brannulykken.

Om vi også tar i betraktning vekslingen mellom presens og preteritum i sangteksten, kan vi konkludere med at Jumbos vise antakelig *ikke* er trykt og solgt samme dag som brannen utspilte seg. Jumbo kan ha vært innom bokhandelen for å trykke visen dagen etter brannen, for deretter å selge den på åstedet. Med tanke på omfanget av brannen og *Aftenpostens* omfattende dekning av den var det sannsynligvis vel så mange skuelystne på branntomten dagen derpå som på selve branndagen. I *Aftenposten* 16. september (kveldsutgaven) står det: «Tilstrømningen til Kongens Gade 20 er vedvarende meget sterk. Og Politiet har

det travlt med at holde Folk borte fra Ulykkesstedet.»⁵⁴⁸ Det kan godt tenkes at Jumbo, som den kløktige forselgeren han var, utnyttet denne situasjonen og fikk solgt sin vise på åstedet.⁵⁴⁹

Branden i Kongens Gade 20.

Bilde 41: Fotografi av brannen i Kongens gate i 1903. (Foto: Narve Skarpmoen/Nasjonabiblioteket)

Hvorfor har jeg brukt plass på å diskutere viseforselgeren Jumbos mulige eller umulige tilstedeværelse ved brannen i 1903? Først og fremst fordi historien om Jumbo og hans ildebrannviser har vært populær og derfor har sirkulert helt frem mot vår tid.⁵⁵⁰ Etter hva jeg kan se, har ingen av de som har fortalt historien, lest den trykte visen eller undersøkt avisreportasjene om brannen. Braatens memoarer om Jumbo er en sjeldent spennende historie om viseforselging, som også fremstår som troverdig. Men den mest dramatiske delen av historien – Jumbo solgte visen mens det fremdeles brant! – må antakelig korrigeres.

Braatens historie, så vel som Jumbos skillingsviser, dokumenterer likevel ulike mediers detaljerte og oppdaterte reportasjer om en dramatisk og tragisk del av hovedstadens historie. Vi har også sett hvor tett skillingsviserforfatterne kunne legge seg på avisenes dekning av dramatiske hendelser, og hvordan grensene mellom de to sjangrene kunne være utflytende, både med hensyn til tekstenes innhold og når og hvordan de ble distribuert.⁵⁵¹ Brannen i Kongens gate representerer dessuten en viktig del av norsk pressehistorie: *Aftenpostens* reportasje, trykt samme dag som brannen, ble ledsaget av et fotografi av brannen, som viste det pågående slukningsarbeidet (bilde 41). Dette er et av de første, norske avisfotografier brukt til å dokumentere en dagsaktuell hendelse.⁵⁵² Kombinasjonen av tekst og bilder som skulle komme til å kjennetegne avisenes nyhetsdekning i tiårene fremover, signaliserer samtidig skillingstrykkets forfall som en viktig nyhetsformidler i samtiden.

KAPITTEL 12

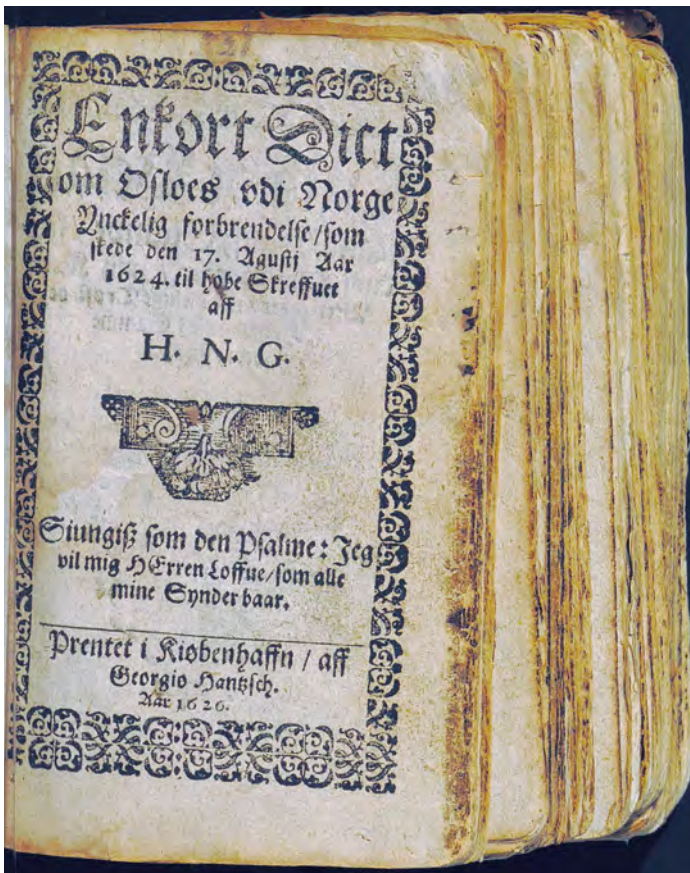
En hel stad i ruiner: Norske bybranner

«Ved Ild oc Brand den stercke» (Oslo, 1624)

På Christiania torv i Oslo, i det området som kalles Kvadraturen, står et monument av en hånd, med en finger som er vendt nedover. Skulpturen er moderne, men hånden peker, bokstavelig talt, på en viktig del av byens eldre historie. Monumentet forestiller den hanskekledte hånden til Christian IV (1577–1648), og fingeren indikerer stedet hvor den dansk-norske kongen bestemte at byen skulle gjenreises etter den store bybrannen som herjet i august 1624.⁵⁵³ Den besluttsomme gesten – «Her skal byen ligge!» – er en treffende kunstnerisk fortolkning av kongens maktutøvelse i forbindelse med gjenoppbygningen etter brannen. Byborgerne ønsket nemlig at byen skulle gjenreises på branntomten, i middelalderbyen, men Christian IV trumfet gjennom at den skulle bygges opp helt fra grunnen av, på vestsiden av Bjørvika. Kongen satte ytterligere sitt preg på prosessen ved å gi byen sitt eget navn. Fra nå av skulle Oslo hete Christiania.

Bybrannen skjedde i en trykkfattig tid, og det fins svært få kilder til hendelsen.⁵⁵⁴ Derfor kan skillingsvisen som ble trykt i etterkant av brannen, være

opplysende. *En kort Dict, om Osloes udi Norge, Ynckelig forbrendelse som skede den 18. Augustj Aar, 1624* fins bevart i Peder Rafns visebok, en makeløs, lærinnbundet samling med tidligmoderne visetrykk i Nasjonalbibliotekets eie.⁵⁵⁵ Skillingsvisen på femten strofer er unik på flere måter. Det er det eldste bevarte skillingstrykket som omtaler en katastrofehendelse i Norge.⁵⁵⁶ Det er antakelig også den eldste visen som omtaler Oslo.⁵⁵⁷ Selv om den går i moll, kan man altså kalle den Oslos første bysang. Visen fortjener også mer oppmerksomhet enn den så langt har fått: Den er en spennende historisk tekst, som kommenterer navneskiftet og tar politisk side med konge og øvrighet i det som var en kontroversiell gjenoppbyggingsprosess.

Bilde 42: Tittelbladet til skillingstrykket om bybrannen i Oslo i 1624 (Hentet fra Peder Rafns visebok/Nasjonalbiblioteket).

Ifølge tittelbladet (bilde 42) er visen «til hobe Skreffuet, aff, H.N.G». Forfatteren som skjuler seg bak initialene, er Hans Nielsøn Gris (Ukjent fødeår, død i 1646), slik akrostikonet som dannes av forfatterens første bokstaver i starten av hver strofe, avslører. Hans Nielsøn Gris var svogeren til Peder Rafn (1583–1634), eieren av den innbundne viseboken hvor trykket er bevart for ettertiden.⁵⁵⁸ Gris var handelsmann og fattigforstander, og med sin sekulære bakgrunn skiller han seg fra prestedikterne som typisk skrev katastrofeviser på 1600-tallet. I Gris' sang er ildebrannen som rammet Oslo, likevel gitt den samme religiøse rammen som andre katastrofesanger utgitt i denne tiden. Melodien som oppgis på tittelbladet, er «Jeg vil mig Herren Loffue, som alle mine Synder bar», hentet fra Hans Thomissøns *Den danske Psalmebog* (1569). I visens innledningsstrofe kobles ildebrannen til Guds vrede:

Her er Sorg og Elende,
 Maa vi vel Raabe fast,
 Nu kommen osz til Hende,
 For Synden met en hast:
 Ved Ild oc Brand den stercke
 Oslo er straffet med,
 Huor aff vi kunde mercke
 Christum at verre Vred.

Forfatteren hadde god grunn til å rope ut sin sorg over det som hadde skjedd. Brannen som raste i tre dager, fra 17. til 19. august, ble den mest omfattende i byens historie.⁵⁵⁹ I middelalderkvartalene stod tjærebredde trehus med stråtak tett i tett – optimale forhold for rask brannspredning. Innbyggerne var sjanseløse mot flammene, og nesten alle husene i det gamle Oslo ble lagt i aske denne augustdagen.

I de sju neste strofene holdes brannen frem som et eksempel på Guds vrede over menneskenes synder: «Nu haffuer Gud osz Plaget/for vor fortiente Løn». Forfatteren bruker et lyrisk jeg – «Saa raader Jeg tillige» – og henvender seg direkte til leserlytteren med et «Min Ven», med en bønn om at man nå må angre sine synder for å unngå ytterligere straff: «Giør Poenitentz met skiel/: Saa vil Gud sig forbarme/Oc ey saa straffe meer». Gris' sang er ikke en tydelig jærtegnsvise i den forstand at den peker direkte på andre katastrofer i samtiden. Den er heller ikke en eskatologisk vise. Kun i én strofe blir leserlytteren minnet

om at man lever «i denne Siste tid». I den femte strofen kommer opptakten til ett av sangens hovedtema, nemlig at man ikke skal bli for opptatt av jordiske anliggender, all den tid Gud uansett har allmakt til å gi og ta:

Naar du meget betracter,
 Huusz Gaard oc stor' Rigdom,
 Met Sorg oc Bangheds Facter,
 Ved Synd verr' kommen om;
 Betænck, den Gud noch Leffuer,
 Som dig haffr giffuet det:
 Hand haffuer Meer til øffuer,
 Ja Tusindfold til met.

For Oslos brannrammede befolkning var det nok lettere sagt enn gjort å skulle holde tankene på det himmelske heller enn det verdslige. Innbyggerne ble ikke bare husløse i brannen, de mistet også det meste av sitt gods og sitt matforråd. I en av de få bevarte kildene om hendelsen, en skrivelse til kongen fra borgermester Søffren Mogensen og hans råd, står det «hvorledes Gud den allermægtigste av sin retfærdige vrede for syndens skyld har denne fattige by og menighet nat til 17. august næstforleden med ild og brand hjemsøkt....Hvorudover vi fattige folk med hustruer og barn ikke aleneste er ganske husvilde mot denne haarde og kalde tilstundende vinters tid, men endog udi alsomstørste armod og elendighet geraaden.»⁵⁶⁰ Brevet var en bønn til kongen om å bygge opp byen raskt og effektivt på den gamle branntomten. Men Christian IV var altså fast bestemt på å bygge en helt ny by på vestsiden av Bjørvika. Den nye byen skulle bli tryggere, mente kongen. Den skulle ligge ved festningen og være omgitt av voller, med mulighet for en rask tilbaketrekning ved en eventuell invasjon.

Likewise viktig for kongen var at byen nå skulle bygges i mur, heller enn i tre, for unngå ødeleggende bybranner i fremtiden. I sin vise stiller Gris seg bak kongens forslag, blant annet gjennom å mane til *måtehold* i sorgen over den tapte by – den skulle tross alt bygges opp igjen i mur:

Saa Ladr' osz icke sture
 For Huusze stor oc smaa,
 Bliffu' de ey bygt met Mure
 Aff røde Steen oc graa;

Vi maa dog lad' osz Nøye,
 Huer effter formue sin,
 Huad Gud vil osz tilføye:
 Det skal vær' Trøsten min.

Regulering av sorg etter ulykker og katastrofer inngår som en viktig del av den lutherske frelsestroen. I strofen ovenfor er det vel så interessant hvordan forfatteren posisjonerer seg i det som er en brannhistorisk og arkitektonisk viktig avgjørelse i Oslos byhistorie, altså bestemmelsen om å bygge i mur. Og det gjør han ved hjelp av et *lyrisk vi*: «Saa Ladr' osz icke sture.» I påfølgende strofe fletter Gris dette pragmatiske poenget sammen med det religiøse budskapet, og han ber leserlytteren om å vende seg mot himmelske heller enn jordiske anliggender:

Ønskendisz oc dislige,
 Vi kund' legg' vind her paa,
 Meer bygge paa Guds Rige,
 End paa steen Huusze graa;
 Saa vi her kunde Leffue
 I denne sørglig Dal,
 Vi siden kunde bliffue
 I Himmerigs Sal.

Perspektivet i Gris' sang er formet av samtidens sterke tro på frelse og etterliv, synd og forlatelse. Skillingsvisen om Oslos store bybrann er også et eksempel på hvor tett religiøse og verdslige anliggender er sammenvevd i denne perioden. I andre halvdel av sangen, fra og med strofe 11, uttrykker forfatteren sin støtte til konge og øvrighet:

Nu vel det maa fuldkommisz,
 Huad høyg Øffrighed vil,
 Gud giffue det maatte frommisz,
 Gud giffue Lyck' der til:
 Udi du gode Ansla
 Jeg biud'r dig gode Nat;
 Hild' vær' Christiania,
 Naar Jeg tager dig fat.

I denne strofen støtter forfatteren øvrigheten gjennom å ønske selve navneskiftet velkommen i apostrofiske henvendelser til byen: *God natt Oslo, god dag Christiania*. Ansla (og Ansloa) er eldre, latinske skrivemåter for Oslo, og selve navneskiftet gjøres til en hovedsak i denne sangen. Christiania nevnes i fire strofer – det er som om forfatteren ønsker å gjøre leserlytteren kjent med det nye bynavnet. Kong Christians nye by representerer, ifølge Gris, en ny sjanse for Oslos innbyggere til å leve mer i pakt med Guds ord:

Gjort gierning haffr' ey vende,
 Lyder det gamble Sprock:
 Gud osz sin Naade sende,
 At fuldende det tog;
 Und oss den dag at Leffue
 I Christiania,
 Meer gaat til sammen prøffue
 End udi Oslo da.

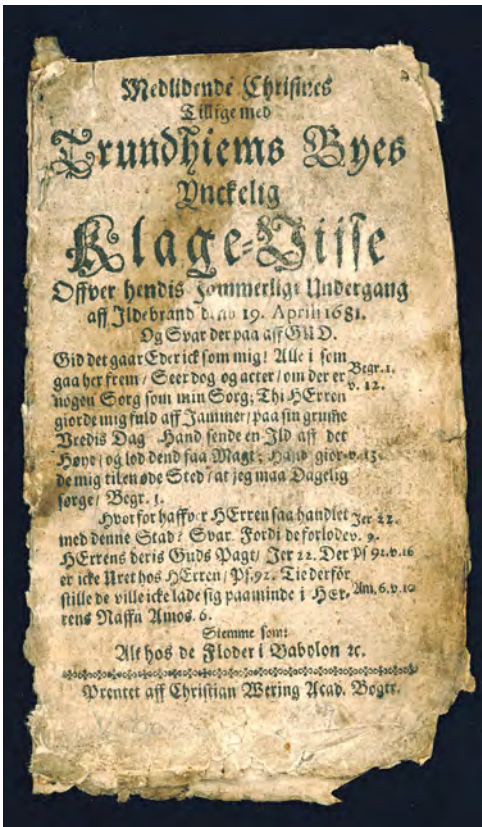
Skillingsvisen om Oslos bybrann er mer enn et stykke sanglyrikk om en fatal brann. For ettertiden er den et lite monument i seg selv, en auditiv versjon av hanskeskulpturen på Christiania torv: Slik har kongen bestemt at det skal bli, og da blir det sånn. Forskjellen er at skulpturen stammer fra vår egen tid, mens skillingsvisen er et tidsdokument fra en prosess som endret historiens gang.

Antakelig har ikke skillingsvisen hatt noen faktisk *innflytelse* på prosessen med gjenoppbygning og navneskifte, og den har neppe påvirket folkemeningen i stor grad. Den er tross alt skrevet i en periode hvor kongens bestemmelse var absolutt. Sangen er dessuten trykket i København i 1626, to år etter brannen. Men Gris' skillingsvise er likevel noe mer enn en retrospektiv minnesang om en brann. Trykksaker brukte lang tid på å reise frem og tilbake mellom tvillingrikene på denne tiden. Strofenes aktualitet – dette er en nylig hendelse, dette er her og nå – tyder også på at sangen er tenkt som en sanglyrisk kommentar om byens videre skjebne etter bybrannen.

I et religiøst, ortodokst Danmark-Norge forklarte man ildebrannen med at det var Guds straff, som vi så i sangen. Men hverken folket eller øvrigheten slo seg nødvendigvis helt til ro med denne fortolkningen. Ifølge historiker Knut Sprauten førte ildebrannen til at fire kvinner ble dømt, fengslet, halshugget og brent for trolldom allerede samme år.⁵⁶¹ Den viktigste årsaken til at Sissel,

Karina, Eline og Birgitte havnet på bålet, var mistanken om at de hadde utøvd trolldom for å forårsake brannen. Slik spredte flammene seg fra Oslos verste bybrann,⁵⁶² til menneskehistoriens mest groteske bål.

«Jeg er nedsæt i Aske!» (Trondheim, 1681)

Bilde 43: Skillingsstrykket om bybrannen i Trondheim i 1681 er i dårlig forfatning. Digitaliseringen av dette og andre skillingsstrykk ved NTNU Gunnerusbiblioteket har bidratt til å sikre at disse skjøre trykksakene bevares for fremtiden (bilde hentet fra NTNU Gunnerusbiblioteket).

I viseboksnummer 28 i magasinet på Gunnerusbiblioteket i Trondheim ligger det en gammel trykksak, brun av elde, og så knusktørr at den nesten går i oppløsning mellom hendene. Litt av papiret drysser av når man vender sidene. Kantene på trykket er forsvunnet – det ser nesten ut som om de er *brent* av. En lun og mørk dunst av gammelt papir fyller rommet. Lukter det ikke også ... aske? *Medlidende Christnes Tillige med Trundhiems Byes Ynckelig Klage-Viise Offver hendis Jammelige Undergang aff Ildebrand d. den 19. April 1681*, står det med snirklete, gotiske bokstaver på tittelbladet.⁵⁶³

At akkurat dette skillingsstrykket er i dårlig forfatning, i ferd med å smuldre opp, er slikt som kan holde en skillingsviseforsker våken om natten: Trykket er antakelig et unikum – så vidt jeg vet fins det bare bevart i dette ene eksemplaret.

Det er publisert i en trykkfattig tid, mer enn 80 år før Norge får sin første avis. Skillingstrykket om Trondheimsbrannen i 1681 er den eneste trykksaken som kan belyse hvordan katastrofen ble formidlet for trønderne i deres samtid. Visen skildrer dessuten en av de verste brannene i Trondheims historie.⁵⁶⁴ «Hornemannsbrannen» kalles den på folkemunne, siden den skal ha startet i handelsmannen Henrik Hornemanns brygge ved Nidelven.⁵⁶⁵ Det blåste sterk vind i Trondheim denne natten, og ilden spredte seg raskt mellom bryggehus og tettbygde tømmerbygg i sentrum. Nesten alle bygningene i Trondheim brant til grunnen; minst fire mennesker mistet livet.⁵⁶⁶ Brannulykkens katastrofale omfang anes allerede i sangens åpningsstrofe, hvor det er forfatteren selv som taler:

Author klager.

Ach Trundhiem, Trundhiem Landsens Fryd
med Niderskantz befæsted.

Hvad gaf din Harp saa dum en Liud? Svar:

Den HErre streng mig giæsted.

Jeg tæncker paa din førig Stand

En Prydet Brud, nu uden Mand

Som en Elendig Encke,

Der blot oc Huusvild betler Brød,

Aff hunger, Kummer lider Nød;

Det maa mit Hierte krencke!

I den innledende apostrofen spør forfatteren Trondheim by om hvorfor dens harpe nå avgir ulyder, altså hvorfor den er så trist? I fjerde verselinje kommer svaret: Byen har hatt besøk av en streng gjest, nemlig Gud. Tidligere var byen ved elvens bredd («Niderskantz» er et gammelt ord for Nidelven) en praktfull brud. Nå er den en «Elendig Encke» som må tigge om brød og husrom. For en leser av i dag fremstår antakelig disse bildene og denne fortellermåten som merkelige: Hvorfor har sangforfatteren valgt å gi *stemme* til den ulykksalige byen, og hvorfor er hun fremstilt som en bedrøvelig enke?

En slik type klagende beskrivelse av en bys fall, fra fordums prakt til ruin, husker vi fra kapitlet om skillingsvisene som omhandlet jordskjelvet i Lisboa (1755), hvor byen ble beskrevet nettopp som en enke. Storbyer som gis kvinnelig stemme, og som klager sin nød over å bli ødelagt av katastrofer er en egen sjanger, *city lament*, som kan spores tilbake til oldtidens litteratur og til Bibelen. Å

personifisere noe som levende, og å gi det stemme, er en klassisk retorisk trope som kalles for *prosopopeia*. I skillingsvisen om Lisboa hadde denne tropen som funksjon å vise frem den falne kvinnen, Lisboa, som jålete og selvmedlidende. Når hun klaget over å ha mistet sine dyrebare rikdommer i jordskjelvet, var dette et uttrykk for sangforfatterens kritikk av katolikkenes begeistring for staffasje og jordisk gods og gull. Det er derfor spennende å se om det literære grepet er brukt med samme hensikt i sangen om ildebrannen i det reformerte Trondheim anno 1681.

Gjennom hele sangen er det nettopp den personifiserte Byen som taler, men ikke i dialog med forfatteren – «Author» forsvinner etter første strofe. I stedet er sangen konstruert som en dialog over 16 strofer, mellom «Byen» og «Gud» (Heretter: Byen og Gud, med versaler, uten anførselstegn). Dialogen preges av at Byen, altså byens implisitte innbyggere, klager sin nød og stiller spørsmål om hvorfor de straffes så hardt, og de får «svar derpaa aff Gud», som det heter på tittelbladet. Dette er en *klagesang*, i ordets rette forstand:

Byen klager:

Ach ja! min Harpe er ophengd,
 Jeg kand ey siung, ey braske!
 Min Luth er brusten hver en Streng,
 Jeg er nedsæt i Aske!
 Jeg er Elendig Jammerlig,
 Thi HERren har bedrøffvet mig;
 Udi sin Grumme Vrede!
 Hand sende ud saa glubsk en Ild,
 hastig jaged min' Børn Huusvild;
 I Flugt for Flammer heede!

De musikalske metaforene i strofe to – en harpe som henger stum og uvirksom på veggen, en lutt med ødelagte strenger – tilhører datidens barokke, billedrike stil. De litterær-musikalske bildene av harpe og strengeinstrumenter kan også være forfatterens forsøk på å la antikke og bibelske assosiasjoner klinge med i sangteksten.⁵⁶⁷ Men først og fremst er nok dette bilder som skal tydeliggjøre Trondheims ruin. I strofen over jamrer Byen seg over hvordan Guds «Grumme Vrede» har sendt hennes bysbarn ut i nød og elendighet. Gud mener derimot at straffen er som fortjent:

Gud svarer:
 Jeg Reffste dig oc gjorde Ret,
 Derfor dig nu besinde,
 Din Veyes Frugt har gjort dig mæt,
 Som voxte flux der inde.
 Din Pærse fuld var aff Fortræd,
 Som løb flux over alle Bredd'
 Synde-Fruct var fuld mooden.
 Saa at den maatte pærsis nu,
 Hvor til mig tiente Ild oc Luu;
 At gjøre din Perse Traaden.

I strofe tre kobles synden til frukt, et bilde med rot i Bibelens fortelling om Adam og Evas syndefall i Edens hage. «Pærse fuld» betyr sterkt beruset, og som vi skal se handler bildene her antakelig om manglende måtehold, og at Trondheim var «overmoden» for å motta en streng straff fra oven. Men foreløpig lar ikke Byen seg pille på nesen – den er «nedsæt i Aske» og har mye å beklage seg over. Skillingsvisen går ikke i detalj på hvilke bygninger som gikk med i brannen. Unntaket kommer i den fjerde strofen, hvor Byen klager på at et av dens viktigste bygg gikk tapt i flammene:

Byen.
 Ach Zions Veye sørge nu,
 I min Nedre-Qvarteere!
 Mariae-Kirck mon Ildens Luu,
 Skamfere oc fortære,
 Predickestoel Altartaffle skøn,
 Orgel oc Ornamenter kiøn;
 Med Flamme-Røg opfore!
 Hvis Nazarere maa nu staa
 Og predick under Himmel blaa,
 hvad var den Aarsag store?

Her knyttes den hellige byen Zion (Jerusalem) til Trondheims gater og kvartaler – ett av flere eksempler i denne visen på hvordan forfatteren bruker kjente, bibelske steder for å løfte den lokale ildebrannen inn i et større univers.⁵⁶⁸ Å

være «Nazarere» (fra Jesu fødeby, Nasaret) som må preke under åpen himmel, vil antakelig si å leve asketisk. «Mariae Kirck» er det sentrale stedet i strofen over. I middelalderkirken i Midtbyen i Trondheim, i dag kjent som Vår Frue Kirke, har alt det verdifulle interiøret – prekestol, altertavle, orgel – blitt lagt i aske, klager Byen. Som vi har sett i tidligere kapitler, er brann i kirkebygg særlig tett knyttet opp til idéen om ildebrann som Guds straffedom. Byen spør hvilken «Aarsag» som ligger bak at akkurat gudshuset brant ned, og får svar av Gud: «Fordi mit Ord hultis for Spot./Som bleff kundgiort der inde,/ De som ey gjør der effter got/Leg, Lærde Mand oc Qvinde./Hvad skulde de med Kircke gjør?/ Som forgieffvis mit Ord mon hør». Det er alvorlige anklager som her settes frem: Folket har «spottet» gudshuset og vært døve for Hans ord. Gud mener følgelig at Byen ikke *trenger* en kirke.⁵⁶⁹ Fremdeles tar ikke Byen inn over seg refsen fra det høye hold, men turer heller frem med sin klagesang i strofe seks:

Byen!
 Ach! Ach hvor klemmer det mit Hiert;
 Mit Gods og Huus' er øde,
 Min Proviant har Ilden tært
 Jeg haffve skull' til Føde
 Jeg er beengsted offvermaad
 Jeg veed ey Middel og ey Raad
 Til Huus eller til Spiise,
 Mit Gods min Klæder er forbrendt
 Min Mammon meest aff Ilden skiendt
 Hvo vil mig hielp beviise?

Byen lister opp de store materielle tapene som følger etter en slik storbrann: hus, gods, proviant og klær. I bibelsk sammenheng er ordet mammon knyttet til et tankesett som fremhever materielle verdier, rikdom og havepsyke. Her ser vi en sammenheng mellom Lisboaes klagesang og Trondheims klagesang, skrevet med nesten hundre års mellomrom. I begge visene fremstilles byene som forfengelige kvinner som jamrer seg over en verdslig fundert ruin. Den viktigste forskjellen mellom de to sangene er at der hvor Lisboa får fremføre sin klage som en monolog, må Trondheim dele taletid med Gud, i en dialog. I strofe sju konfronterer Gud så Byen med dens moralske tilkortkommenhet ved å gjengi en hel syndekatalog:

Gud svarer.
 Du klager for det timelig
 Ad dit Hierte maa værcke,
 Men jeg hør icke Anger slig
 For dine Synder Stercke
 Din stinckende Pragt og Hoffmod
 Din Gierighed den Afguds Roed
 Din Løzagtighed store
 Din Offverdaad og Fylleri
 Din Uretfærdig Skinderi.
 Du ey deert sørger fore.

Byens innbyggere har horet og gått på fylla; de har vært forfengelige, hovmodige, overdådige, gjerrige og falske. Ifølge musikkhistoriker Hampus Hyldt-Nystrøm var det en rekke saker i bytingsprotokollene i 1670-årenes Trondheim om fyll, leven og svermeri blant innbyggerne.⁵⁷⁰ Selv om forfatterens refs lyder gammeltestamentlig for et moderne øre, er det sannsynligvis altså sin egen samtids livsførsel han går i rette med.

Fra denne strofen og sangen ut (strofe 7–15) er det Gud som fører ordet – det som startet som en dialog, går over i en monolog. Byens innbyggere må sitte tause og lytte til en retorisk skjennepreken som ikke har sin like i katastrofesangens norske historie. Anklagene mot byens befolkning hagler. De fleste irettesettelsene er generelle heller enn spesifikke. Men i én strofe poengterer Gud at befolkningen sviktet sin moralske plikt under brannen, ved å unnlate å redde de svakeste: «gamle Vanføør Mennisker,/Du icke snart begræder./Som bleff forbrendt aff Gløden heed/Og ingen tog sig til at redd'.» Oppførselen til Trondheims befolkning både før, under og etter brannen er, ifølge Gud, å ligne med den i den bibelske syndens by, Sodoma: Disse ble sendt «Svogl og Ild» og «Fick Løn som de fortiente». Så også med Trondheim, som her har blitt straffet med ild for sin syndige oppførsel. Og dét til tross for at de burde visst bedre, for Gud har tidligere sendt tegn og advarsler, som det synges i strofe 10:

Jeg har dig Trundhiem nock advart
 Med haarde Ord og milde,
 For din Vantro oc icke spart,
 Min' Tegn som Straale-Iide,

All min Umag giver dig ey Tvang,
 Jeg peeb, jeg græd eller jeg sang
 Lig-Stolt mon du fremtriine,
 Naar ey actis mit Sandheds Ord,
 Kiep og Riis forgieffs slidis bort,
 Hvad skal da hælske Piine?

Her gir Gud uttrykk for en desperasjon, gjennom auditive metaforer: Han har pepet, grått og sunget. Men folk i Trondheim har altså vært *døve* for tidligere advarsler, så da hadde ikke Gud noe valg – byen måtte legges i aske for at innbyggerne endelig skulle begynne å lytte. Menneskets manglende evne til å lytte til Gud, og til å vende seg fra synden, er inspirert av Bibelen,⁵⁷¹ og det passer særlig godt når mediet er en muntlig overlevert klagesang.

I påfølgende strofe er det tilløp til en mildere tone, for Gud ber her Byen om å gjøre *Poenitente* – botsøvelser for å angre sine synder. Hvis folk nå endelig kan «Leff Christelig», ja, «Saa vil jeg hielpe dig paa Food.../som en Fader mild og good». Men den faderlige tonen forsvinner når mørke dommedagsskyer dukker opp i de neste strofene, hvor Gud med harde ord minner om hva som skjer om botsgang og en fullstendig omvendelse ikke finner sted – da er det lukt til «Helffved snart», Gud skal «Ihielslaa...med fart». Fremstillingen av Gud som en brutal voldsmann blandes med bilder av Gud som en nattemørkets *tyv* i følgende strofe, når forfatteren nærmer seg slutten av sin skjennepreken:

Nu har jeg reffset Trundhiems By,
 For hindis Synd og Laster
 I andre hvis Synder i Sky
 Raabe, jeg flux tilhaster
 Jeg vil kom som en Tiuff om Nat
 At heffne Eders Ondskab brat
 Dersom I ey omvende,
 Som Ninivitter og gjør Bood,
 Og Ydmygst falde mig til Food
 At undgaa Straff Elende.

Fra å tiltale Byen retter nå det lyriske jeget, med Guds stemme, seg mot leserlytterne («I andre»). Ninivitter er innbyggerne i oldtidsbyen Ninive, men i strofen

over handler det om omvendelsen av mennene i Ninive, slik dette skildres i Matteusevangeliet (12:41).

Som de fleste tidligmoderne katastrofesanger bruker også denne sangen bibelske eksempler. Sangen setter den partikulære katastrofen – Trondheims ildebrann – inn i en større ramme for at leserlytteren skal lære av hendelsen. Ildebrannvisen fra 1681 benytter imidlertid Bibelen som intertekst i mye større grad enn de andre sangene vi har sett. Med intertekst menes her at en tekst adapteres og brukes som et forelegg for en ny tekst. I nesten hver eneste strofe har forfatteren margtekster som viser til den hellige skrift. Bibelen er her et ekstra, didaktisk fortolkningslag som omgir sangen. Forfatteren rammer også inn teksten, både på tittelblad og på siste tekstsider, med lengre tekstpassasjer hentet fra Bibelen.⁵⁷² Bibelreferansene i skillingsvisen er fra flere steder, men Det gamle testamente dominerer. Blant annet henvises det flere ganger til Jeremias bok. Det kan derfor være verdt å trekke frem en eldre sjanger som ikke nevnes så ofte i en moderne sammenheng, nemlig jeremiaden. En jeremiade er et litterært verk, i prosa eller vers, hvor en forfatter jamrer og klager over samfunnets tilstand og umoral.⁵⁷³ En jeremiade inneholder ofte en profeti om samfunnskollaps eller dommedag – i Klagesangene i Bibelen spår profeten Jeremia at kongedømmet Judea vil gå under som følge av befolkningens og øvrighetens umoral.

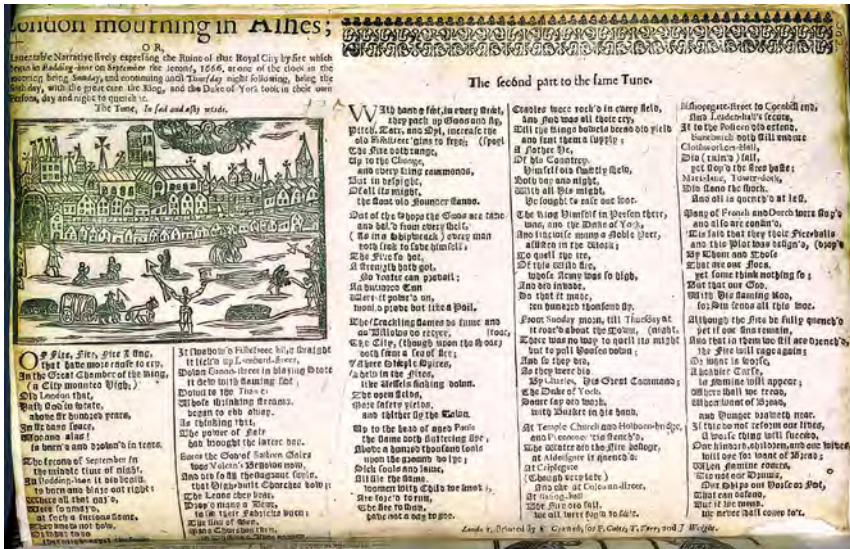
I fire av de fem klagesangene i Bibelen er det Jerusalems ødeleggelse i 586 f.Kr. som man beklager seg over. I Klagesangene fins det også bilder av Gud som en fiende og en voldsmann som straffer enken Jerusalem. Ild er en av straffedommene.⁵⁷⁴ I den perioden skillingsstrykket ble publisert, ble jeremiaden som sjanger først og fremst forbundet med puritanerbevegelsen. Forfatteren av visen om Trondheims ildebrann var neppe en del av en slik bevegelse, og strengt tatt bruker han jo selv ordet *klagevise*, ikke jeremiade. Men jeremiade passer godt for en moderne lesers møte med denne skillingsvisen. I den grad begrepet assosieres med noe i dag, så er det en tekst som er overdrevent streng eller pessimistisk. Hvem var så forfatteren av denne bistre jeremiaden?

Tittelbladet oppgir ikke forfatterens navn, men på siste tekstsider står det følgende: «Stods Præstegaard dend VIVIIV Majj DVILLIIVMIVLIIVV. Den høyEdle Velbaarne Frue Fru Marene Bielcke. Tienstydmygeligst aff P. M. O.» Stedsangivelsen peker mot at visen ble skrevet på Stod i Innherred, mens romertallene som er gjemt bak kronogrammet, angir tidspunktet da visen ble skrevet: 18. mai 1681.⁵⁷⁵ Ifølge denne innførselen er altså sangen skrevet

umiddelbart etter brannen, selv om den er trykt i København i etterkant. Det første navnet viser til en høyerestående kvinne som visen er dedisert til,⁵⁷⁶ mens forfatteren som skjuler seg bak initialene, er Peder Mathissøn Offvid (1607–1684). Han var bonde, tiendeskriver (en som krever inn avgift til prestene) og salmedikter i Stod i Innherred i Trøndelag.⁵⁷⁷ Ifølge kirkehistoriker Hans Saron Blom Svendsen (1935) var Offvid den første norske bonden som utga salmesamlinger, og han var en av de mest produktive salmeforfatterne i Norge på midten av 1600-tallet.⁵⁷⁸ I dag er både navnet og diktningen hans glemt. Blom Svendsen oppsummerer Offvids tidlige forfatterskap på følgende måte: «Istedenfor å fordømme kirken og samtiden og true med den ytterste dag, har Offvid kun gode ord til den tid han lever i. Han venter ingen dommedag, men håper godt for fremtiden. I det hele har han et lyst blick på forholdene.»⁵⁷⁹ Bildet som tegnes opp her, stemmer dårlig overens med inntrykket vi får av ham i skillingsvisen. Sangen er skrevet på tampen av hans forfattergjerning; Offvid var 75 år i 1681. Ble dikteren fra Stod i slettere lune på sine eldre dager, slik mange menn blir? Brakte omfanget av ildebrannen i Trondheim frem strengstemmen hos en ellers blidspent salmeskribent?

Idéen om ildebrann som Guds strenge straff er ikke et eksentrisk uttrykk for harmen til en gretten gammel dikter på landsbygda i Innherred. Snarere kan den forstås som en konsekvens av tidens religiøse strømninger i Europa og det teosentriske verdensbildet som preget samfunnet på denne tiden. 15 år før Hornemannsbrannen, i 1666, brant London ned i det som har blitt kjent som «The Great Fire». 13 000 hus ble lagt i aske, og storbrannen herjet knappe to år etter at et stort utbrudd av pest («The Great Plague») tok livet av nærmere 100 000 innbyggere i samme by.⁵⁸⁰ Både religiøse makthavere og folk flest satte de to hendelsene i sammenheng med hverandre. Når man søkte svar på hvorfor katastrofene hadde rammet, var det Londons innbyggere og deres syndige livsførsel som fikk skylden. Det ble skrevet flere viser («broadside ballads») om brannen, blant annet *London mourning in A[s]hes; OR, Lamentable Narrative lively expressing the Ruine of that Royal City by fire* (bilde 44). Her klager forfatteren over at «our God,/With his flaming Rod,/for Sin sends all his woe».⁵⁸¹

Gud svingte den straffende brannpiskeren over flere land i det tidligmoderne Europa. Innbyggerne i Trondheim hadde antakelig nok med seg og sitt. Etter brannen krevde byborgerne flere tiltak mot brann, blant annet kom en «Brand-Anordning for Trondhjem Kiøbsted» på plass i 1689, og dette gjorde Trondheim

Bilde 44: Tittelbladet til en av flere engelske sanger om bybrannen i London i 1666. På engelsk kalles disse trykksakene for broadside ballads, og de ligner på de skandinaviske skillingvisene i innhold – men ikke i format: Broadside ballads var ensidige trykk i et stort plakat-format. De var ofte rikere illustrert enn de norske skillingstrykkene, og i salgsøyemed ble de gjerne hengt opp på vegger til utstilling (bilde hentet fra English Broadside Ballad Archive, EBBA 21888/Magdalene College, Pepys Library, Cambridge).

til en av to byer med kongelig brannanordning.⁵⁸² Kong Christian V, som sin far i Oslo noen tiår tidligere, krevde at gjenoppbyggingen skulle skje etter en ny byplan, ulik den middelalderiske som hadde hatt trange gater og tett bebyggelse.⁵⁸³ Den franske arkitekten Johan Caspar de Cicignon (1625–1696) fikk gjenreisningsoppdraget, og det er hans byplan som fortsatt preger bystrukturen i kjernen av Trondheim sentrum. Cicignons symmetriske kvartalstruktur, med brede, rette gater og åpne plasser var etter modell av byer på kontinentet, og det var primært brannsikring som dannet grunnlaget for byplanen. Med de nye forordningene og den nye byplanen lå alt til rette for at befolkningen skulle spares for flere ildebranner. Men som skillingvisene kan fortelle: Slik gikk det dessverre ikke.

«Brændt i Grus af Ildens Magt» (Trondheim, 1788)

Den nyreiste byen Trondheim brant nesten helt til grunnen igjen et par tiår senere, den 2. august 1708. Også i 1717 ble 26 bygninger i sentrum lagt i aske.⁵⁸⁴ I 1788 ble Trondheim igjen offer for en stor brann; denne gang var det den nordøstre delen av byen som ble tatt av flammene. Brannen i 1788 er mindre kjent i byhistorien, og er ikke nevnt i referanseverket om Trondheimsbrannene.⁵⁸⁵ Da kan man åpne en skillingsvise for å få flere detaljer:

Den tredje December Nat,
Blev Trondhiem snart i Lue sat,
Som nu er afbrændt otte Gang,
Hvad blev der hørt en Klagesang.

En Ild har ligsa stor andtændt,
Og 62 Gaarde brændt
Sexteen Søeboer fyldt med Gods,
Blev og i Aske lagt derhos.⁵⁸⁶

Forfatteren av denne visen er navngitt som Karen Olsdatter Ust. I en av strofene over viser hun at Trondheim er hardt rammet av ildebranner, åtte ganger. Og hun har tydelig oversikt over antall hus og sjøboder som gikk med i brannen i 1788. Ust gjør også et grep som blir vanligere i nyhetsviser fra andre halvdel av 1700-tallet: Hun kobler en hendelse med andre som hendte nært i tid og sted. Tittelen på sangen er *En Nye Vise, Til Efterretning om hvad der skede i Aaret 1788. Nemlig om Prindsernes ankomst, den store Udmars og den store Ildebrand den 3die December i samme Aar*. Forfatteren gjør seg her til byens kronikør. Visens innledning er en variant over minstrelstrofen, en muntlig påkalling av leserlytteren: «En Viise jeg vil stemme an,/om det som skeed er, i vort land.» Hensikten med å skrive flere hendelser inn i sangen er ikke å antyde at brannen er en *liten* tildragelse i et ellers begivenhetsrikt år: «Forskrækkelse vi høre maae,/ Som mon i Trondhiem overgaa,/Der manges boe er ødelagt,/Og brændt i Grus af Ildens Magt.» Brannen er altså den store tragedien i byen dette året, men ved å koble sammen de to hendelsene – prinsebesøket og storbrannen – har hun antakelig ønsket å forsterke visens budskap: «Vi boer paa samme Svigsom Grund,/Er ej for Fare fri en Stund». Det er ikke jordisk gods og lykke som

betyr noe, heller ikke sosial bakgrunn – men snarere at man lever gudfryktig, med blikket festet mot det hinsidige i stedet for det dennesidige. I siste strofe retter Ust en bønn til Gud: «Lev Tronhjem vel i mange Aar», ønsker hun for seg selv og byens innbyggere.

«Flammerne raste igjen» (Trondheim, 1841 og 1842)

Usts bøtter ble ikke hørt: Allerede i 1805, og også i 1813, ble byen igjen rammet av store branner. Og utover på 1800-tallet brant Trondheim hyppigere enn noen gang. I 200-årsperioden 1700–1900 opplevde Trondheim hele 17 branner som er karakterisert som bybranner, altså hvor flere kvartaler i byen brant ned. Det utgjør nesten en storbrann hvert tiår. I en slik brannenes normalitet ga det antakelig mening å slå sammen noen av dem i en beretning som skulle synges på vers – i alle fall når brannene kom med korte tidsintervaller. I 1842 ble det i Trondheim trykt en vise med tittel *Tvende Smukke Sange, indeholdende Beretning om Ildebrandene i Trondhjem den 24de April 1841 og den 22de Januar 1842*.⁵⁸⁷

I denne sangens åpningsstrofe tiltaler forfatteren, navngitt som Anders. A. Jensen på tittelbladet, byen i en apostrofe: «O, Trondhjem din Glands blev nu ilde tilredt/Af Ildens fortærende Lue.» Jensen bygger opp historien om utviklingen av brannen den 24. april 1841 på dramatisk vis. Han gir også en detaljert skildring av hvilke hjelpemidler man på denne tiden hadde til rådighet for å varsle byens innbyggere og for å hindre brannen i å spre seg:

Et Branskud der høertes, et andet man faaer,
 Og Trommen begyndte at larme,
 Og Skaren tilstrømte mens Klokkerne slaar,
 Og Ilden gik høit i sin Flamme.
 Brandcorpset paa Stand, med Sprøiter og Vand
 Kom til, skjøndt det lidet mon gavne.

Det tredie Branskud strax fulgte derpaa
 Fra Munkholmens Fæstning man kalder,
 Og Staden den ryster og skjælve heelt maae

Der Skudene heftigt mon skralde.
 O hvilket et Stød! O hvilken en Nød!
 Ja Mange ei kunde sig fatte.

Dessverre kunne hverken branntrommer, kanonskudd eller brannkorps med sprøyter og vann redde byen fra «Fortærelsens fyrste» med de «sprudlende Flammer», som det heter i en heftig antropomorfering av ildens element. En alvorlig mangel som ikke nevnes i *Tvende Smukke Sange*, var at det var for lite vann i brannkorpsets vannmagasin. Dette ble særlig akutt da brannmannskapene skulle redde Stiftsgården, byens største og kosteligste bygning på den tiden. Når dette likevel lyktes, var det takket være at man dannet en lang rekke av folk med vannpøser langs hele Munkegaten og helt ned til fjorden i Ravnkloa.⁵⁸⁸

Også under den andre brannen, i januar 1842, var det de frivilliges innsats som sørget for at ikke hele byen strøk med. I denne brannen, som raserte mer enn 300 hus på sørsiden av byen (ved Hospitalsløkken), var det «Mange Frivillige af alle Classer [som] vovede sig i Faren for Byens Frelse», som det sto i *Adresseavisen*.⁵⁸⁹ Til og med tukthusfangene ble sluppet løs for å hjelpe til.⁵⁹⁰ Oppsummeringen av skadeomfanget etter den første brannen (1841) stemmer med senere historikers konklusjoner. «Trehundred' og tretti Indbyggeres Huus/Samt Brygger og Kjældere faste.» 1/3 av byen brant ned, mange mennesker mistet bostedet sitt, og én kvinne omkom denne aprildagen. Og slik tilfellet var med Usts vise fra 1788, påpeker også *Tvende Smukke Sange* at brannen rammet uavhengig av rang:

Tretusind' Huusvilde paa Gaden mon gaae
 Tilsammen af Fattig' og Rige,
 Af Unge og Gamle, af Store og Smaae,
 Som veed ei hvor de skal indstige,
 Ei sætte sig ned, ei sove i Fred,
 Forsynet maa selv det tiltrede.

I strofen vises det til forsynet, men ellers har sangen fra 1842 tonet ned den forkynnende tonen fra de tidligste brannvisene. Slik sett følger denne skillingsvisen utviklingen fra en religiøs til en sekulær diskurs slik det kom til uttrykk i sanger om sjoulykker, skred og jordskjelv. I *Tvende Smukke Sange* nevnes Gud

i bare to av totalt tretten strofer, og da kun i forbifarten, som en bønn om å få slippe flere ulykker. Der hvor de tidligere sangene forklarte brannene ut fra en idé om Guds vilje og straff for synden, så setter Jensens vise *skadeforebyggingen* i sentrum – hva man gjorde for å unngå at brannen spredte seg, og hvor leit det var at de materielle skadene fikk så stort omfang.

Tvende Smukke Sange gir også uttrykk for en sterk bypatriotisme, som kan settes i sammenheng med overgangen fra det religiøse til det profane. Når den inderlige, religiøse lengselen forsvinner, så må følsomheten investeres i noe annet: «O Trondhjem! Hvor skjøn og hvor deilig en Bye,/Som blev saa nedlagt udi Aske», heter det når Jensen apostroferer byen i sangen om den første brannen. Når han så «atter engang vil dyppe min Pen/Og ganske sandfærdigt afmale,/Hvorledes at Flammerne raste igien/Og frembragte Vemod og Klage», så er det ikke Gud som står i fokus, men snarere hvordan «Trønderne atter mon bløde».⁵⁹¹

«Et Rov for den griske Lue» (Trondheim, 1899)

Om det religiøse aspektet er sterkt nedtonet i sangen fra 1842, så er det helt fraværende i en trøndersk ildebrannvisе skrevet drøyt 50 år senere. *En Ny Vise om Den frygtelige Ildebrand i Trondhjem Natten mellem d. 4 og 5. Januar 1899* skildrer en brann som innebar tap av menneskeliv.⁵⁹² Mollklngen settes allerede i åpningsstrofen: «Jeg har et Budskab saa tungt i dag./jeg knapt det magter at føre frem./Saa tungt at tale om Sorgens Sag,/om alle dem, som har mistet Hjem.» Brannen oppsto sent på kvelden den 4. januar i Nedre Møllenbergs gate 84, og den spredte seg raskt i et område med tett trehusbebyggelse øst i Trondheim. Til sammen gikk ti bygårder med, og 200 mennesker mistet hjemmene sine. De fleste bygårdsbeboerne kom seg ut i tide, men på kvisten i nr. 84 brant en hel familie inne – bakersvenn Sæther, hans kone og to barn. I tillegg omkom en eldre, blind mann og hans barnebarn i leiligheten under:

Den gamle Blinde, som fandt sin Død,
Som blev et Rov for den griske Lue.
De arme Smaabørn, hvis Dødsskrig lød,
som kvalt blev i sin Moders Stue.

Akkurat som i sangene om forlis fra slutten av 1800-tallet, så er den religiøse sensibiliteten her byttet ut med en verdslig og kroppslig følsomhet som vipper over i det patosfylte. Men hovedpoenget med *En Ny Vise* er nettopp å vekke leserlytterens medlidenhet, ved å vise til lidelsene som rammet trønderne: «Tohundrede staar nu i Vinterdag/og sørger over sit tabte Hjem./Og vi, som sidder varmt under Tag,/Vi alle, alle vil hjelpe dem.»

Appellen til publikums deltakelse og medfølelse kan forstås i lys av katastrofesangens sekulære utvikling. I en tid hvor man ikke lenger roper ut sin klagesang til Gud, eller vender seg mot det religiøse for å få en forklaring, er det medborgeren som skal trøste og hjelpe den som er rammet av ulykken. *En Ny Vise* skal synges på melodien til «Elfsborgvisen», skrevet i 1883 av den 15-årige svenske tekstilarbeideren August Wilhelm Thorson.⁵⁹³ Sangen hans ble en av de mest populære visene i Norden i denne perioden, og mer enn 15 år etter at den først kom ut, dannet den altså det melodiske grunnlaget for de som ville synges om dødsbrannen i Trondheim.

Bilde 45: «Nu ryger Asken, hvor Huse stod/hvor før var lyse og glade hjem./Himlen peger Skorstenene mod,/Og sorte Bjelke rundt stikke frem», heter det i en av strofene i sangen om dødsbrannen på Møllenberg i Trondheim den 4. januar 1899. På fotografiet ses ødeleggelsene som skildres i sangen. (Foto: Erik Olsen, NTNU Universitetsbiblioteket, lisens CC BY-SA 4.0)

«Aske-blent Grus» (Bergen, 1686)

I trondhjemmeren Johan Nordahl Bruns *Udsigter fra Ulrikken* (1790) – også kjent som *Jeg tok min nystemte* (eller på bergensk: *Nystemten*) – heter det at «Ilden og Sverdet dig aldrig fornærme». Besvergelsen er på sin plass: Bergen er den byen i Norge som har vært verst rammet av store og ødeleggende bybranner. Mange av brannene har fått egne navn på folkemunne. Som med skillingsvisene sier navnene noe om sted eller tidspunkt for hendelsene: Bergensbrannen, Langfredagsbrannen, Nøstebrennen, Nordnesbrannen, Påskebrannen, Bryggebrannen.⁵⁹⁴ De tidligste bergensbrannene som er formidlet i sanglyrikk, er skrevet av de to mest kjente barokkdikterne i Norge, Dorothe Engelbretsdatter og Petter Dass. Engelbretsdatter foreviget en brann i 1686, mens Dass skrev tre viser om Storbrannen i 1702. Ingen av disse sangene er bevart som enkeltstående skillingstrykk fra dikternes samtid. Men de er bevart via andre kanaler, og de er interessante å lese opp mot lignende sanger av mer ukjente skillingstrykkforfattere. Skrev de annerledes om brann enn sine visekolleger, de to nå kanoniserte barokkdikterne?

Medlidig Trøst til Indvaanerne i Bergen over den Jammerlige Ildebrand som Aar 1686, d. 27 Sept. lagde en stor deel af Byen i Aske stod på trykk i en senere utgave av Engelbretsdatters *Siælens Sang-offer*.⁵⁹⁵ Sangen er én av mange leilighetsviser fra Engelbretsdatters hånd. I sin vise legger hun langt mindre vekt på selve hendelsen enn de fleste katastrofesanger fra samme periode – i likhet med hennes øvrige diktning er dette først og fremst en allmennreligiøs sang som maner til trosrefleksjon og botsgang. Men i et par strofer gis det noen glimt av ildens herjinger:

Langmodige GUD,
 Du skikkede Bergen paamindelses Bud,
 Vaad-Ilden, der nylig med græselig fart
 Kuldkasted i Staden den skjønneste Part,
 Tre Hundred Søe-boer og kaastelig Huus
 Blev Aske-blent Grus,
 Blev Aske-blent Grus.

De to siste, rimede verselinjene gjentas gjennom hele sangen og danner en ettersleng som er uvanlig for nyhetsviser. Aske-blent betyr «Askeblandet», og detaljene om antall hus som gikk med i brannen stemmer med historiske

dokumenter: Brannen skjedde på Strandsiden denne septemberdagen, og den ødela 231 bygårder og 218 sjøboder mellom Murallmenningen og Nykirkeallmenningen.⁵⁹⁶ Engelbretsdatter griper fatt i de materielle tapene som brannen medførte: «Snart velted omkring/Formuen, Livs-Midler, u-mistelig Ting.» Tapene smerter det lyriske jeget, noe som gir seg uttrykk i et bilde av hennes medfølende kropp som brannskadet: «Det svier igiennem Bryst-beenet og Lænd/Til alle de Hiem-søgte Qvinder og Mænd,/Der Huus-vild, bekymred og sørgelig gaar.» Som sangforfattere før og etter henne opptrer også Engelbretsdatter som en katastrofenes kronikør:

Saa klemmer det nu,
O! Bergen min Føde-By, prøved est du,
Det treffer dig ofte naar Buen er spendt,
Og Piilen udskydes, alt gloendes tendt;
I Lue med smertelig Øyen jeg saae
Dig fierde gang staa,
Dig fierde gang staa.

Her viser Engelbretsdatter antakelig til større og mindre bybranner i 1640, 1660 og 1675. Bildet hun former, om den utspente buen og pilen som skytes, gjenkjennes fra Michel Mogenssøns vise om sjøulykken på Foldahavet i 1625. Her handler det om Guds straff eller om pilen som symbol på død og ulykker. Barokkforsker Laila Akslen påpeker at i Jobs bok (6:4) blir den ulykksakelige Job rammet av Guds prøvelsespiler.⁵⁹⁷

Tonen i Engelbretsdatters sang er mer personlig enn i andre katastrofeviser fra samme periode. Gjennom den apostrofiske og klagende henvendelsen til Bergen uttrykker Engelbretsdatter en nærhet og et eierskap til sin fødeby; hennes øyne smertes av at byen nå er lagt i aske for fjerde gang i hennes levetid. Det lyriske jeget beretter om andre ulykker, lidelser og sult som preger samtiden: «Søe-skaden i Fior, og Ildsvaaden i Aar,/Hvor over Brød-Kurven for mangel nød-trengt/I Høyden er hengt,/Høyden er hengt.» Det pekes ikke på disse hendelsene som tegn, dette er ikke en typisk jærtegnsvise. Engelbretsdatter erkjenner at brannen er et resultat av Guds «straffende haand», og hun ber på vegne av sine bysbarn om at lidelsene skal opphøre: «Ah! kiæreste JEsu, lad blive der ved,/At ikke din Meenighed gandske for Food/Vansmægted af aaged oprykket med Rood:/Straf aldrig i Vrede, som vi har forskylt.» Visen hennes

avsluttes med en lovprisning av konge og øvrighet som ligner på den som Gris fremførte i forbindelse med Oslos bybrann i 1624.

Engelbretsdatters sanglyriske begjæring til Gud om at Bergen skulle spares for flammens rov, ble ikke bønnhørt. Bare 16 år senere, under Storbrannen i 1702, ble nesten hele byen igjen lagt i ruiner.⁵⁹⁸ Det fins ikke noen vise fra Engelbretsdatters hånd om denne brannen – kanskje var hun opptatt med å finne et nytt sted å bo. Forfatterinnen var nå presteenke, og hun var én av de mange som mistet hjemmet sitt i Storbrannen. I sin nød henvendte hun seg til kongen om å få «En liden Encke-Høtte».⁵⁹⁹ Men en dikterkollega og venn av Engelbretsdatter tok fjærpennen fatt for å skildre brannen i 1702.

«Ilden den grumme Tyran» (Bergen, 1702)

Petter Dass kom første gang til Bergen da han var 13 år, som elev ved Latinskolen. Han returnerte til Bergen et ukjent antall ganger, både i sitt embete som prest og som fisker og handelsmann. Dass skrev tre viser om Storbrannen i Bergen i 1702. De fins kun som avskrifter fra Dass' samtid, men én av dem er trykt i flere utgaver senere på 1700-tallet, også som skillingstrykk.⁶⁰⁰ Det er denne visen, nummer to av de tre visene, som skal leses i det følgende.

I møtet med Dass' ildebrannsvise kan det være verdt å ha Offvids skillingsvise om Trondheimsbrannen i 1681 friskt i minne. Som Dass var også Offvid en «folkelig» dikter, og begge har skrevet sangdikt som skildrer store bybranner. Men her stopper likheten mellom de to dikternes inngang til brannulykkene. Der hvor Offvids vise skulle refse og advare, har Dass skrevet for å lege og *helbrede*, bokstavelig talt: I avskriftene av to av hans viser er de titulert som «Første Plaster» og «Andet Plaster», og det står at visene er «tjenlig at lægge paa de brændte saar Indbyggerne i BERGENS Stad blev plaget med den 19de Maj 1702».⁶⁰¹ Offvids vise er en klagesang, en klingende skjennepreken. Dass' vise, derimot, ligner mer enn *lovsang* til byen og dens innbyggere:

Min yndige Bergen, du deilige Plan,
Nafnkunnig blant Stæder i Norden!
Hvor hastig har ilden den grumme Tyran

Dig Næsegrus kasted til Jorden!
 Hvor heslig fragick
 Din skabning og skick
 At alting forstyrret er vorden.

Skildringen av byens fall, fra prakt og berømmelse til ruin, ligner på andre viser om katastrofer som rammet storbyer. Dass' vise skiller seg likevel fra skillingsvisene om jordskjelvet i Lisboa (1755) og Trondheims ildebrann (1681) ved at det her er et lyrisk jeg som trer frem og henvender seg til byen i en apostrofe: Bergen er «min», altså det lyriske jeget sin by. Brannhendelsen skildres som en nær og personlig tragedie, og ilden antropomorfigeres som en voldelig tyrann. I Dass' vise videreutvikles bildet av byens uskyld og ilden som en brutal kraft:

Vor yndelig Jomfru blev tagen med Vold,
 En Rytter den skantz forkarved.
 Men spør du: hvad førte den Rytter i skjold?
 En Hest som var Rødebrun farved.
 Hand napped din Krands
 Du tabte din glands
 Hand røved hvad Jomfruen arved.

I anledning Trondheimsbrannen ble byen av Offvid beskrevet som en «Elendig Encke». I strofen over har Dass valgt en ganske annen billedlig fremstilling av Bergen, som en uskyldig jomfru som blir *voldtatt* av ilden, her beskrevet som en rytter på en rødfarget hest. Antropomorfigeringen er antakelig ment å forsterke inntrykket av innbyggernes uskyld i møte med en galopperende og herjende naturkraft. Som Laila Akslen påpeker, er ikke Dass konsekvent i omtalen av Bergen som en jomfru.⁶⁰² Dass personifiserer også byen som et diende barn – «Du patted dig mæt,/Som Barnet der patter sin Amme» – mens nå er hun den «usle, forkrænkede Møe». Et annet sted i sangen omtales Bergen som en mor: «Hver sucker for sig,/Slig moder de aldrig forglemmer».

Dass' valg av melodi hører også med i denne feminine motivkretsen: I den første trykte utgaven av sangen står det at den skal synges «Under den Melodie: Gud trøste dig arme Jerusalems Stad, Du før som Dronning».⁶⁰³ Både billedbruken og melodivalget peker mot at «Andet Plaster» er beslektet med den eldgamle

sjangeren *city lament* – storbyen som begråter sin skjebne.⁶⁰⁴ Men i Dass' vise kommer ikke byen Bergen til orde gjennom bruk av prosopopeia. I stedet er det det lyriske jeget, Dass selv, som gråter og klager, og som slik iscenesetter en sterk deltakelse og medlidenhet med den brannlidte byen. Tidligere var Bergen en aktiv og handlende kvinne – jomfruen hadde friere, hun var ettertraktet og berømt. Nå er hun fordervet og ruinert: «Om Morgenen var du som Svanen saa hvid/Om aftenen sorter end Rafne».

Dass' ildebrannvise har mange interessante kontraster med Offvids sang. Der hvor trønderdikteren refset innbyggerne i Trondheim for deres gudløshet og for at de ikke tok vare på byen og dens vanskeligstilte, roser Dass bergenserne i blomrende termer: «Hav tak for di teede din Præster alt got/Haf tak for du gjorde dem ære .../Hav tack for du var/saa lydigt et faar/Og fulgte prædicernes lære», skriver han og påpeker også at innbyggerne «varst mod fattige Rund/Haf tak for det Hospitals lemmer». Ifølge Dass gjorde bergenserne en heltmodig innsats under brannen, de «vild' vove sit lif» – «Men Rytteren var ubarmhiertig og stif».⁶⁰⁵ Gud har dessuten en mer tilbaketrukket rolle i denne visen sammenlignet med Offvids ildebrannvise. Det lyriske jeg i Dass' vise stiller faktisk spørsmål ved Guds justis: «O! Herre hvi lods du saa bitter en drik/Os skienckis i Vennernis skaale?» Han står støtt på bergensernes side og gir uttrykk for at han ikke fullt ut kan begripe hvorfor Gud har sendt ildebrannen: «Almægtige Gud,/Hvo grandske kand ud/Dine Domme og underlig stykke!»

Offvids og Dass' ildebrannsviser er med andre ord veldig ulike. I førstnevntes sang er ildebrannen den rettfærdige Guds straff over den elendige enken, Trondheim, og over byens innbyggere som ikke fortjente bedre, og det er Gud som får mest spalteplass til å klage. Hos Dass er det forfatteren som undrer seg og klager overfor den straffende Gud, på vegne av den yndelige Bergen – jomfru, barn, dronning og mor – som har blitt voldtatt av ilden. Byens gudfryktige og heltmodige innbyggere er uskyldige ofre som fortjener oppreisning, et plaster på brannsåret. Vi kan bare spekulere i hvorfor Offvid og Dass beskriver og fortolker bybrannene såpass forskjellig. Skyldes det at de to dikterne hadde ulike syn på sammenhengen mellom katastrofer og gudsstraff? Kan det knyttes til Dass' «optimisme» eller «folkelighet», eller har det å gjøre med hans nærhet til byen som brant?⁶⁰⁶ Offvids vise synes å være skrevet med avstand til begivenhetene, og han selv er ikke spesielt synlig i teksten, som altså er konstruert som en dialog mellom Byen og Gud. Dass, derimot, legger vekt på sin egen, personlige relasjon til Bergen. Innledningsstrofens apostrofe var stilet til «Min yndige Bergen». Dass

veksler mellom å tiltale byen som *min*, *vår* og *den*. Apostrofen er tilbakevendende i sangen hans. Så også ønsket om å *skrive seg inn* i byens topografi:

Jeg hos dig var i min fremvoxende aar
 Gik blandt din Ungdom i Skole,
 En Moder for mig, og for andre du var,
 Jeg sled paa dine Gader Skoesole,
 Min Søn blev i Liig
 Begravet i dig,
 Han ligger der inden din' Skole

Her viser han til sin sønn, Lars, som døde under studietiden på Latinskolen i Bergen. De enkle, barnlige bildene signaliserer en tilhørighet til Bergen. Som Engelbretsdatter i 1686 skriver Dass seg inn i byen, bokstavelig talt: Han har satt spor i byen, og den har satt spor i ham.

«En Grusom Ild kom flyvend'» (Bergen, 1756)

Vi skal bevege oss noen tiår frem i tid. Allerede av tittelen forstår man at følgende vise om en bybrann i 1756 på ingen måte er ment som et plaster på brannsåret til innbyggerne: *BERGENS Bedrøvelige Jammer-Stand Beklages Over Den Store Ildebrand, Som Natten imellem den 23 og 24 Julii 1756 paakom, hvorved 1660 Huuse af de fornemste, foruden Nye-Kirken, Toldboden og St.Povels Kirke ere lagde i Aske, med mangfoldige Søe-Boder og Kieldre fra Torvet til yderste Nord-Næs; Bergens Indvaanere til vedbørlig Eftertanke om Guds retferdige Vrede og Straf.*⁶⁰⁷ I denne sangen er det ikke noe poeng med *åstedsgranskning*, og byens innbyggere skal heller ikke klage sin nød – forfatteren er nemlig helt sikker i sin sak når det gjelder hva som forårsaket brannen:

Men hvad Aarsag til dette
 Er and't end Syndens Ild?
 GUD bør jo med all Rette
 Os være heel ubliid,
 Fordi han daglig seer,

Vi Synd til Synden legger,
Og ingen Bedring skeer.

Den *hverdagslige* synden som har forårsaket brannen, er, ifølge de neste strofene, at «vi har ikke tænket/Paa Næstens Trang og Nød,/Den Tørstige ey skienket,/Ey givet hungrig Brød». Derimot så har Bergens innbyggere «sølet/I Overdaad og Pragt,/En andens Trang ey følet,/og stolet paa vor Magt». Borte er Dass sine lovord om innbyggernes godhet og heltemot, og hans muntre lovprisning av byens flittighet i handel og kommers. Nå får også Bergen en ildsprutende skjennepreken, slik Trondheim fikk det noen tiår tidligere. «Hvor syndig all vor Handel/har været hidintil,/hvor slem all vores Vandel,/Det GUD nu viise vil.» Slik tilfellet var med Offvids vise fra 1681, så mener også denne forfatteren at byens innbyggere har vært blinde og ikke sett tegnene i tiden: «Exempler dig ey fattes/Fra Lissabon og fleer/Af Stæder, som kand skattes,/Og prægtige var meer». I den trønderske sangen om jordskjelvet i Lisboa i 1755 ble katastrofen koblet opp mot ildebrannen i Bergen i 1756 (se side 147). I datidens folkelige sanglyrikk ble det altså skapt forbindelser mellom katastrofene i Lisboa og i Bergen. Med disse korrespondansene skulle sangforfatterne skremme samtidens leserlyttere til å bli fromme og gudfryktige.⁶⁰⁸

Under bybrannen i 1756 ble i overkant av 1500 hus flammenes rov: «Sexten hundred' Huuse/og sexti end dertil,/De bleve snart confuuse, hver Siæl deri Huusvild,/Fra Fredags Natten hen,/Til anden Dagens Aften,/Var ey en Spon igien.» Forfatteren legger skjenneprekenen til side for å redegjøre for ildens herjinger i bydel for bydel. Det fortelles også hvor brannen startet:

Da vi skrev Tre og Tyvend'
Nu sidst in Julio,
En Grusom Ild kom flyvend'
Ifra en Bagers Boe,
Som paa Strand-Gaden var,
Og Byens kjerne gjorde
Elendig, blot og bar.

I tillegg til sjøboder og privathus rammet flammene også flere kirkelige bygg, blant annet «Nye-Kirken i sin Floer,/Som deylig var og prægtig,/Er nu til Gruus og Jord».

Nykirken ble, sammen med Tollboden, gjenreist etter brannen i 1756. Begge bygningene ble tegnet av den tyske arkitekten Johan J. Reichborn, som var i Bergen for å bidra med gjenreisningen. Nykirken ble innviet høsten 1763 til stor jubel fra innbyggerne, som mente at bygget var staselig og moderne.⁶⁰⁹ En slik dobbelthet – sorgen over brannens herjinger, gleden over hvilke nybygg som stiger opp av ruinene – er temaet for *En Sang til Erindring af den 1756 i Bergen overgangne Ildebrand og Den i Dag den 23. November 1763 herlig indviede Nye-Kirke*.⁶¹⁰ Sangtrykket er utgitt i 1763 og er antakelig skrevet av sogneprest Jens Rennord.⁶¹¹ Det fins ytterligere to bevarte skillingsviser om brannen i 1756.⁶¹² I tillegg fins det minst tre andre småtrykk i sjangre beslektet med skillingsvisen som omhandler samme hendelse. Årsaken til at akkurat denne brannen avstedkom så mange tekster, kan være at dette var den første store brannen som rammet Bergen etter at byen fikk sitt eget trykkeri.⁶¹³

Bergen ble rammet av ytterligere tre store branner i andre halvdel av 1700-tallet. Under den såkalte Påskebrannen den 2. april 1771 brant et område ved Holbergsallmenningen; den 23. september 1780 brant det vest for Nordnespynten, og den 20. januar 1795 brant 50 hus ned i nærheten av Nykirken og Holbergsallmenningen. Ingen av disse ulykkene var på størrelse med de katastrofale brannene i 1702 og 1756, men det ble likevel skrevet flere sanger om hendelsene.⁶¹⁴ Også brannen i 1795 ble besunget i minst tre viser.⁶¹⁵

«Flammernes Gru» (Bergen, 1830)

Bergen ble ikke spart for branner i de påfølgende tiårene. Den neste store brannen rammet i 1830, da 112 hus ble lagt i aske og 160 familier ble husløse.⁶¹⁶ Et av Bergens viktigste kjøpmannstrøk ble flammens rov, og en av kjøpmennene som mistet alt han eide i brannen, var bokhandler Arne Eriksen Wichne (1784–1864). Han var forlegger og antikvar, og han spesialiserte seg på å utgi litteratur for allmuen, særlig skillingsviser.⁶¹⁷ Wichne var også kjent som en habil visesanger, og han hadde en god forretningsteft. Han er også en av få skillingsviseprodusenter som har fått et ettermæle, om enn ikke særlig positivt. I sine «Fortællinger fra det gamle Bergen» fra 1897 gir Elisabeth Welhaven (1815–1901), søsteren til Johan Sebastian Welhaven, følgende portrett av Wichne:

Arne Vikne var kjendt over Land og Strand, og hans Viser med. Han var en kløgtig, slu Person, og selv et stykke af en Poet. Ja hans trøstelige Sange har været Plaster for mangan Vunde. Enhver Almuesmand, der trængte til Musernes Bistand for at faa et Stenhjerte smeltet, søgte hen til ham, og han vidste Raad for Uraad. Fandtes det ikke Viser paa Lageret, hvis Indhold passede til Behovet, saa tappede Arne af sin egen Hippokrene. Patienten blev da ved en saadan Anledning ført ind i et Aflukke, hvor Arne saa at sige anbragte Høreøret paa hans Hjerte, og her lod den Troskyldige sig udfritte paa kryds og tvers, og den slu Visekræmmer lo i Skjægget, naar han var naaet tilbunds i Hemmeligheden. Alt det, som skjultes dybest fik hans Blik at skue. Han lignende en Natfugl, hvis Øje søger det, hvorover Mørket ruger.⁶¹⁸

Da denne «kløgtig, slu Person» oplevede at hans bokhandel ble lagt i aske under brannen i 1830, skrev han to sanger, begge til inntekt for seg selv. Den første har tittelen *Vise om den store Ildebrand den 26de Februar 1830, hvorved det hele Quarteer fra Muur- til Nye-Almindingen, bestaaende af henved 200 Vaanings-og Pakhuse, blev lagt i Aske og hvorved 160 Familier bleve huusvilde.*⁶¹⁹ På tittelbladet står det at sangen er «Til trykken befordret af Arne Eriksen Wichne, som selv mistede Huus og Hjem og næsten alt hvad han eiede. Sælges for 4 s. eller hvad den Velgjørende vil give mere til den brandlidte Mand». For potentielle «Velgjørende» som ville ha en konkretisering av Wichnes lidelser før de fant frem fire skilling fra portemonéen, har bokhandleren følgende tekst, trykt som etterskrift til visen: «Ædle Medborgere! Iblandt de Mange, som ved den græsselige Ildebrand i Bergen mistede Huus og Hjem, Gods og Formue, er jeg Undertegnede en av de allerulykkeligste.» Så følger detaljer om hvordan hans nyeste tilbygg til bokhandelen ikke var forsikret i «Brandcassen», en oppregning av tapte eiendomsverdier angitt i spesidaler, samt en lang inventarliste over hvilke typer bøker og småskrifter han tapte i brannen.⁶²⁰ Fra å ligne et saklig bokføringsdokument blir etterskriftet mot slutten et tiggerbrev, en «Bøn til mine ædle Medborgere, der baade haver Evne og Villie, at de ville yde mig en Skjærv ... lette min tunge Skjæbne». Han avslutter med et litterært bilde av «Ilden, den stærkeste av alle Fiender».

Beviset på at Wichne ble bønnhørt av et lite utvalg «ædle Medborgere», kommer i den andre ildebrannsang, *En Ny Vise, i anledning af den store Ildebrand i Bergen den 26de Februar 1830, hvorudi man (om man vil) kan betrachte denne sørgelige Tildragelse, som en Tuktelse fra Alfader, for vore Synder. Forfattet*

af Arne E. Wichne, som mistede Huus og Hiem, og langt mere end alt hvad han selv eidede.⁶²¹ Den «Sælges for 6 Shilling», står det på tittelbladet. I sangens 26. strofe skriver Wichne at «Gud Lov og Tak bør have,/Tolv Ædle (2) her dog var,/Som rakte mig sin Gave,/Min Nød de lindret har». 2-tallet henviser til en note på siste side, hvor Wichne skriver at «Disse Tolv har til sammen skjænket mig omtrent 25 Spd. Foruden disse Tolv, har Femten betalt mig til sammen 3 Ort 12 sk. Mere, for den forrige Vise om Ildebranden, end hvad den kostede». Forfatterens ord om at han var takknemlig for disse gavene, er troverdige nok. Samtidig kan det tenkes at han valgte å spesifisere (det lave) antallet givere for å få frem et poeng. Han trengte nemlig mer penger for å reise seg etter brannen. I sangen vier forfatteren flere strofer til å beskrive sin harde skjebne:

Jeg misted' og min Bolig,
 Og Alt hvad jeg min Tid
 har sammensparet Trolig
 ved Nøisomhed og Flid –
 Jeg misted' al min Glæde,
 Syv Tusind' Bøger rar,
 Hvis Tab jeg maa begræde,
 Mit Lys, min Trøst de var (1)

Begjæring jeg mon sende
 Om hjelp fra Bye og Land,
 Men Faa mig vilde kjende
 for denne Ildebrand,
 Thi kan jeg ikke haabe
 stor hjelp i denne Nød,
 Det nytter ei at raabe,
 Naar hjelpelyst er død.

Men hvis jeg havde levet
 I Pragt og Fraadserie,
 Maaske jeg havde blevet
 Fra denne Nød meer frie
 - Men nu maa jeg fremdrage

Mit Liv med stort Besvær,
I Gjeld og megen Plage,
Forladt af Mennesker.

1-tallet i den første strofen viser til en note i et etterskrift, hvor Wichne igjen tar på seg bokførerhatten og gjengir i detalj hva brannkatastrofen har kostet ham. Han avslutter noten med en bønn, som også implisitt er en trussel om at byen kan miste tilgangen til bøker: «Enhver Fornuftig vil let kunde indsee, at jeg er hoist ulykkelig, dersom Velgjørenheden ikke kraftig rækker mig haanden. Jeg er gandske overbeviist om, at min Næringsvei, som Boghandler, i Fremtiden neppe kan, paa den meest sparsomme Maade, ernære mig og Kone.»

Wichnes bønn om penger via salg av skillingstrykk er uvanlig, i alle fall i viser som handler om branner. Det fins en god del bevarte sanger om blinde og andre vanskeligstilte, solgt som «tiggerviser», altså hvor det eksplisitt uttrykkes at salget skal gå til å brødfø den som har skrevet skillingstrykket. Men jeg har ikke funnet andre sanger om brann eller andre katastrofer hvor en skadelidt forfatter ber om hjelp til seg selv. Ifølge historikere fantes det ordninger for de som led store tap etter brann, helt tilbake til den tidligmoderne perioden. Når privatpersoner skulle samle inn penger etter brann, måtte de enten tigge ved å sette bekkener ved kirkedøren, eller de kunne få almisser ved kollekt. For å få kollektbrev, måtte man henvende seg til amtmannen og forklare hvordan man var skadelidende. Så gikk man ut for å «be brannskade», eller «be i eldska», men denne ordningen gjaldt kun for de aller fattigste og var mest gjeldende på 1700-tallet.⁶²²

Wichne hadde jo sitt virke på 1800-tallet, og han tilhørte neppe de mest vanskeligstilte. Men han hadde utvilsomt et sterkt overlevelsesinstinkt, og han var godt kjent med katastrofesangen som sjanger. Begge Wichne-sangene om Bergensbrannen i 1830 åpner med en velkjent sjangerformel, særlig i dens bergenske støpning, nemlig henvisningen til tidligere branner (*Vise om den store ildebrand* til høyre, *En Ny Vise* til venstre):

O! Bergen! du gamle, Ærverdige Bye!
Hvor tidt blev ved Ilden du prøvet,
Naar Luerne blussed' i vildene Skye
Og dig dine Skatte berøved
Dog saadan som nu

O Bergen! vi maa skue,
med Graad Din Herlighed,
som Gud lod Ildens Lue
I Støvet lægge ned.
Tidt har han os advaret,

Har Flammernes Gru
Faa blant os i Bergen bedrøvet

Og viist os Ildens Riis,
Men ak! Vi for har faret
Paa vores gamle Viis

I *Vise om den store ildebrand* blir den apostrofiske henvendelsen til Bergen by etterfulgt av litterære bilder, hvor brannen antropomorfiseres som en rasende «Ilddrage». I flere strofer beskrives Bergen som åsted for et undergangsscenario, i skildringer som kan minne om en moderne science fiction-film, hvor et monster går løs:

Med Kjæmpeskridt foer den ad Strandgaden frem
Med flammende Tunge at hærge
De høieste Tinder; - den agted' ei dem
I støvet de Menneskedverge.
Vel sprøited' man Vand,
Det var som en Spand
I Jordens ildsprutende Bjerge.

Bildet av ilden som en monstrøs drage kan leses som et uttrykk for tapet av kontroll som følger med en stor brann: «Vild fnøs den, fast uovervunden.» Skildringene får her ekstra tyngde av at de er skrevet av en som var direkte rammet, og som mest sannsynlig var øyenvitne til brannen.

Mindre originale – eller kanskje mer *tradisjonelle* – er Wichnes skildringer av brannens årsaker i *En Ny vise*. I denne minner bilder og ordbruk om stilen i de strengt religiøse sangene skrevet hundre år tidligere. Imidlertid er Wichnes morallære «oppdatert» for å passe med datidens syndekatalog: «Slem Drukken-skab regjerer Blant Qvinder, Børn og Mænd.» Forfatteren mener at det krangles for mye på kammerset: «Uenigheden bruser blandt Ægtefolk især.» Wichnes sang er en god, gammeldags skjennepreken, hvor han forbanner «Fraadserie» og «Vellystens Lue»; han knytter neven mot «Mangfoldig' Tyverænker» som «Flux liste sig omkring». Han lister opp en rekke udyder: Folk «lyve, bande, spotte», og samfunnet er preget av «Had, Falskhed, Egennytt, Bagtalelse, Bedrag». Wichne nevner også hvem han mener er skyld i brannen: «En Pige ung mon være/Et Redskab til den Brand,/Som monne grisk fortære/Vor Eiendom paa Stand.» Men de som bærer den egentlige skyld, er altså Bergens gemene hop, som går i «Satans Lænker, i Synder Dag og Nat». Wichne var en religiøs mann,

så tordentalen i forbindelse med ildebrannen i 1830 var neppe bare en konsekvens av hans eget tap. Men han var også en forretningsmann som forsøkte å selge sanger for å gjenreise sitt foretak. Da brannen rammet hans egen forretning, ble han både katastrofeoffer, sangforfatter og skillingsviseagent på én gang.

«Gnisterne føk» (Bergen, 1916)

For de fleste bergensere i dag er det nok året 1916 som først og fremst forbindes med bybrann. Den 15. januar det året brøt ilden løs i en sjøbod ved Murallmenningen, og brannen vokste raskt i omfang, blant annet på grunn av kraftig vind. 380 bygninger brant ned – store deler av det sentrale Bergen – og mer enn 3000 mennesker mistet hjemmene sine; to mennesker døde.⁶²³ Det ble skrevet og trykt minst tre sanger om hendelsen. *Sangen om Den store Brand den 15. Januar 1916* antropomorfiserer ilden som «sprang ifra gate til gate,/for som en fiende seierrik frem».⁶²⁴ Som de fleste moderne katastrofesanger er også denne kort, kun fire strofer. Det begrensede formatet speiler hvordan nyhetsvisen som sjanger forholdt seg til andre medier: I 1916 behøvdtes det ikke lenger strofe på strofe som beskrev hendelsesforløpet – det tok avisene seg av.

Bergensbrannen ble en stor mediebegivenhet i lokale, nasjonale og internasjonale medier. Det knappe ordtilfanget i den moderne katastrofevisen handler også om at hendelsen ikke lenger gis en religiøs fortolkning. I *Sangen om Den store Brand* har forfatteren valgt å fokusere på de «Stakkar!» som mistet hjemmene sine, og som «sat uti vinterens kulde», mens «stormen, den raste og gnisterne føk». Redningsarbeidet blir også besunget: «Hæren og flaaten i ilden og røken/lagde den vakreste manddom for dag.» Den religiøse sensibiliteten fra de tidligste visene – trøsten og den fromme lengselen etter Gud og mot det hinsidige – er her erstattet av en patriotisk følsomhet. I denne sangens avslutningsstrofe høres et ekko av Dass' kjærlighetsklæring til Bergen to hundre år tidligere, i en apostrofisk henvendelse til byen som brant så mange ganger:

Ulykken grusomt og ondt har dig rammet,
 Bergen, vor deilige, elskede by.
 Likesaa sandt som du slag har annammet
 Likesaa stolt skal du reises paany.

Reises i herlighet, rigdom og vælde,
 Vokse i kjærlighet, mægtig og glad;
 'Norriges datter' – i mellem syv fjelde –
 atter skal herske, du deilige stad!

«Flammerne hvæste og fræste» (Levanger, 1897)

Levanger, Namsos og Steinkjer er de viktigste byene på Innherred, i fylket som inntil 2019 het Nord-Trøndelag. Alle de tre byene ble etablert som kjøpmanns- og ladesteder relativt sent: Levanger i 1836, Namsos i 1845 og Steinkjer i 1857. De deler også et skjebnefellesskap ved at de har blitt ødelagt av bybranner som er skildret i skillingsviser. Det er om bybranner i disse tre byene det her skal handle om.

Levanger brant i 1846, 1877 og i 1897. Fra den siste brannen er det bevart en sang med tittel *Allernyeste Vise om den frygtelige Ildebrand paa Levanger, som i kort Tid lagde hele Byen i Aske*.⁶²⁵ Sangen inneholder poetiske bilder av brannens herjinger, om «Søiler af Røg som brød/Gjennem Flammer som lued',/Farvende Himlen rød». Forfatteren beskriver hvordan luften «var hed og kvalm». Brannen spredte seg raskt, og med en voldsom kraft, på grunn av den sterke vinden: «Stormen, den stærke, blæste/Ilden fra Hus til Hus –/Flammerne hvæste og fræste,/Synkende Alt i Grus». Antropomorfiseringen av ilden som en brutal og monstrøs skikkelse, gir uttrykk for trøndernes maktesløshet i møte med flammene.

Allernyeste Vise beskriver ikke i detalj hva og hvem som ble rammet i brannen, men én bygning løftes frem: «Klokken vel tre paa dagen/(Snart det mod Aften led)/Da med bedøvende Bragen/Faldt Kirketaarnet ned.» Forfatteren skildrer kirkeklokkenes vemodige, siste slag:

Og da det faldt, da sendte
 Klokken for sidste Gang
 Udover Byen, som brændte,
 Sin mægtige, stærke Klang.
 Tungsendig, dyster, længe
 Vemodsfult lød dens Røst
 Gjenlyd gav det i Strengerne,
 Dybt i Men'skets Bryst.

Her knyttes kirkeklokkens avskjedsmelodi til innbyggernes sorgtunge reaksjoner over kirken som gikk tapt i brannen. Detaljene bekreftes av samtidige kilder, hvor det heter at det ble «klemtet noen gange med den store klokke, likesom en vemodig avskedshilsen til menigheten, og snart efter var baade taarnet og hele kirken et forfærdelig majestætisk baal».⁶²⁶ Historien har likheter med brannen i Helligåndskirken i København under den store bybrannen i 1728, hvor kirkens klokkespill skal ha spilt Thomas Kingos «Vreden din afvend, herre Gud, af Naade», som om den spilte sin egen begravelssalm.⁶²⁷

Årsaken til kirkeklangen i Levanger kan ha en mer prosaisk forklaring: Etter en tidligere bybrann, i 1846, hadde Levanger, som mange andre byer, fått etablert kirkeklokken som en brannklokke. I flere av visene fra den tidligmoderne perioden ble brann i kirker tolket symbolsk, som Guds straff over menneskene. *Allernyeste Vise* formulerer i stedet dette som et spørsmål: «Taus, i Skræk forvirret,/Betagne man saa sig om,/Mens mod Himlen man stirred':/ «Er det en Straffedom?» Forfatteren spekulerer ikke i om brannen er en straff fra Gud. Han beskriver i stedet folkelige reaksjoner i møte med brannen, i et melodramatisk og patosfylt billedspråk som setter ord på trøndernes angst idet de forstår at brannen har kommet ut av kontroll:

Saa mangt et Hjerte bæved
Opfyldt af Angst og Gru,
Skjælvende Stemmer hæved
Sig op mod Himlen nu.
Grædende Børn og Kvinder
Fortvilet farer frem:
Ikke mere de finder
Sit før saa kjære Hjem

«O, Ilden dog stands!» (Namsos, 1897)

Det steg fremdeles røyk opp fra ruinene i Levanger da Innherred ble rammet av nok en ødeleggende brann. Den 27. juni – fire dager etter at Levanger ble lagt i aske – stod ladestedet Namsos i full fyr. Namsos ligger 10 mil unna Levanger,

og nærheten i tid og rom mellom de to bybrannene har inspirert åpningsstrofen i sangen om bybrannen i Namsos:

Knapt var Levanger By lagt udi Aske,
 Nedsunken i Grus,
 Sorrowful maatte saa Mangen da haste
 Fra By og fra Hus!
 Endnu var ei stilnet den høilydte Klage –
 – Knapt var vel henrunden de korte, faa Dage
 Før at Telegrafen den meldte tilbage:
 «Namsos er og lagt i Grus.»⁶²⁸

Den følsomme tonen gir uttrykk for et sterkt samhold mellom de to regionshovedstedene. I strofen over antydes det også at telegrafens spilte en rolle i å varsle befolkningen om at en ny brann hadde rammet distriktet. Sangen om bybrannen i Namsos er tydelig inspirert av avismediet. Den bruker fet skrift og utropstegn i tittelen for å understreke dramatiske poenger: *Da Namsos By, den brændte! Vise om den store Ildebrand i Namsos, Søndag den 30te Mai 1897, hvor circa 200 Gaarde nedbrændte, m.m.m. som denne Vise indeholder!* Melodien som oppgis, er den populære «Venlige Aftenvind, bring Du min Klage». Ved å legge seg tett opp til versmålet i den opprinnelige melodien har denne visen en mer kompleks rytme og rimmønster enn andre katastrofeviser skrevet i samme periode:⁶²⁹

Et i sin Rædsomhed pragtfulde Skue
 O, hvilket Syn!
 Hvor man sig vender kun Lue paa Lue
 Som Lynet paa Lyn.
 Hører du Flammerne sprudlende hviske?
 Alt de fortærer som Rovfugle gridske,
 Snart – ak! hvert Spor de forsøger at viske
 Som er tilbage af By'n.

Brannen er voldsom og Luften den gløder
 Afluende Ild.
 Røgen og Flammerne stadigen møder

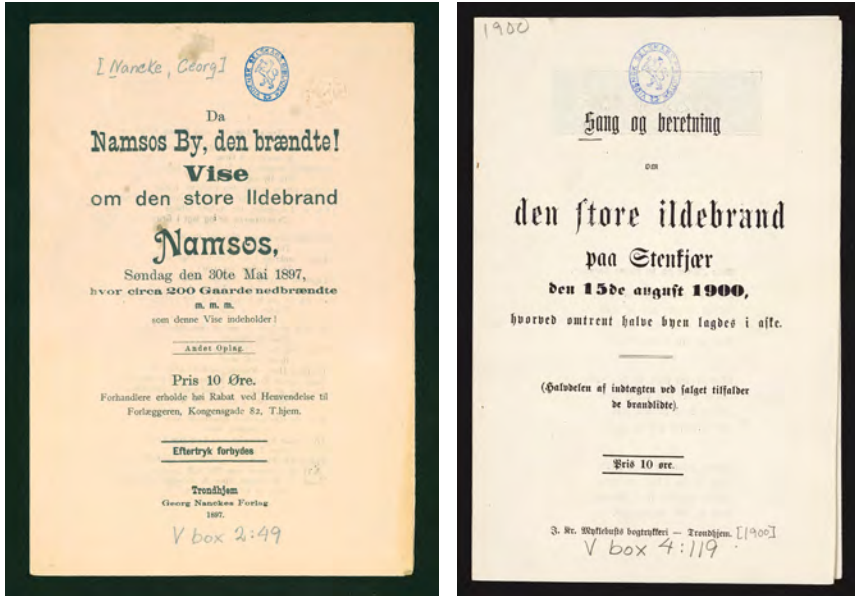
Sig favnende vild.
 Overalt høres kun Knagen og Bragen,
 Brandfolkets Raaben – en Skrigen – en Jagen –
 Børnenes Graad, dertil Kvindernes Klagen –
 Tænk saa, hvordan det stod til!

Grædende Kvinderne Himmelen tigger:
 «O, Ilden dog stands!»
 Flammerne stadig dog slikker og slikker
 Sig hvirvler i Dands!
 Sprudlende Luer og funklende Gnister
 Næret af Vinden fra Røgen sig lister –
 Namsos! Levangers Vanskjæbne Du frister:
 Flettet er Ulykkens Krands!

Her er det igjen de sterke følelsene som aksentueres, de brannlidtes kroppslige og emosjonelle reaksjoner i møte med ilden. Det er særlig det som kan høres – brannmannskapenes rop, barn og kvinners gråt – som står i sentrum. Forfatteren forsøker å skildre *lyden* av ildens element: «Flammerne sprudlende hviske», «Knagen og Bragen». I *Da Namsos By, den brændte!* blir ilden personifisert som en levende organisme som både er vakker («hvirvler i Dands!»), fascinerende og sublim («Et i sin Rædsomhed pragtfulde Skue/O, hvilket Syn!») og som en destruktiv og dyrisk kraft («Alt de fortærer som Rovfugle gridske»). Levendegjøringen av flammene speiler også tilskuernes, eller mer presist *kvinnenes*, reaksjoner. Damene beskrives som ute av kontroll, idet de henvender seg direkte til flammene i naive forsøk på å stanse brannen.

«Namsos! Levangers Vanskjæbne Du frister/Flettet er Ulykkens Krands!», heter det over her, hvor forfatteren altså knytter de to brannene sammen. Namsos-visen skiller seg fra Levangersangen ved at den har flere topografiske skildringer, av lokale steder som folk kjente.⁶³⁰ Lokalpatriotismen er sterk i denne visen. «Ikke dog derfor Namsosing! forsage!/Tab ikke dit Mod!» Forfatteren oppfordrer til lokalt samhold og til fremtidsoptimisme i møte med arbeidet som nå følger. «Vidt skal det spørges paa By og paa Lande/At ved den blaalige Namsosfjords Vande/Atter igjenreist skal Namsos opstande/Stand – der hvor det før stod!» I siste strofe står det at «Atter Din Kirke af Grus skal Du reise,/Spiret mod Himmelen atter skal kneise,/Flagene alle i Top skal Du heise/Namsosing!

tro Du kun mig!» Her er oppfordringen til å stole på Gud, som vi kjenner fra tidligere katastrofeviser, erstattet med en appell om å sette sin lit til «mig», altså forfatteren.⁶³¹

Bilde 46 og 47: Tittelbladene til en skillingsvise om bybrannen i Namsos i 1897, og i Steinkjer i 1900 (NTNU Gunnerusbiblioteket). Merk hvordan skillingsvisen til venstre har moderne antikvaskrift, der hvor de fleste skillingstrykk (også dem som ble publisert på 1900-tallet) brukte fraktur, (gotisk skrift), slik som den til høyre.

«Mod himlen slaar de luer røde» (Steinkjer, 1900)

«Atter den røde Hane/Hærjende om sig foer:/For tredie Gang paa tre Aar/ Der brændte en By, her Nord!», står det i *Allernyeste VISE om den frygtelige Ildebrand paa Steinkjer den 15de Aug. 1900, hvorved Kirken samt 63 Gaarde nedbrændte og ca 200 Mennesker blev husvilde*.⁶³²

Steinkjer hadde blitt spart for bybranner på 1800-tallet. Men et knapt halvår inn i det nye århundret hadde altså turen kommet for regionens største by til å bli rammet av ildens ødeleggende kraft. Det er bevart to skillingsviser om Steinkjers brann i 1900. I begge sangene knyttes de tre bybrannene som skjedde

innenfor et kort tidsrom, sammen. «Nylig tvende søsken byer/lagdes brat i aske ned....//Midt imellem disse tvende/laa der Stenkjær rolig, tryg./Saa begynder den at brænde,/rædsel tar, den før var tryg,» heter det i *Sang og beretning om den store Ildebrand paa Stenkjær den 15de August 1900*.⁶³³ Vendingen fra idyll til kaos har en dobbel funksjon i disse sangene. Det ene er den dramatiske effekten den skaper, det andre er at den ender med en sterk lokalpatriotisme og en solidaritet mellom regionsstentrene.

Begge sangene om Steinkjers bybrann fremstår som særlig myntet på et regionalt publikum. Når *Allernyeste VISE om den frygtelige Ildebrand paa Steinkjær* beskriver brannens herjinger, kvartal for kvartal, utbryter forfatteren at «Pludselig den sig spreder/*Ud fra Ovesens Gaard,/Til Parken den sig breder/Og – Kirken i Flammer staar!*» Bare lokale leserlyttere vil ha visst hvem Ovesen var, og hvor hans bygård lå. Idet kirken faller, skriver forfatteren seg inn i visen som et tilstedeværende, kollektivt vi: «K l o k k e r n e f a l d t, hvis Ringen/Saa ofte løftet vor Sjæl!» Ildens dramatiske herjing har antakelig fått forfatterens penn til å løpe løpsk; i visen brukes både presens og typografiske virkemidler (kursivert skrift) for å fange inn dramaet. Ilden antropomorferes som en ubuden og ond skikkelse som «greb hurtig om sig/tværs over Gaden spreder/Sig lynsnar den slemme Gjæst!» Forfatteren erkjenner også det sublime ved en slik stor brann: «Skrækkelig storarted Skue/Det dog i Rædselen var,/Hver Gang den mægtige Lue/Høit imod Himmelen bar.» I en annen strofe beskrives brannens arnested, men nå kommuniserer forfatteren med dem som er mindre fortrolige med Steinkjers topografi og lokale navn:

I Sydvestbyens Kvartal der
 Stod der et lidet Sted,
 Som eiedes af en Maler
 (Aune Maleren hed).
 Aarsag til Ulykken siger
 Man, skyldes denne Person,
 Thi hos ham udbrod Ilden
 Paa Grund af en Explosion.

Sang og beretning om den store Ildebrand paa Stenkjær er, som tittelen antyder, et kombinasjonstrykk, altså en sangtekst som får følge av en kort prosaberetning. I denne står det at «Branden udbrod i maler Aunes værksted formiddagen

den 15de august. Først frem af en frisk vind fraadsede den i de tørre træhuse, og inden nogle timer var gaaet var næsten halve byen lagt i aske». Ordene om at halve byen gikk med i brannen, kan leses bokstavelig: Steinkjer er delt i to av en elv, og byens deling ved elven hindret at brannen spredte seg ytterligere. 62 hus på sørsiden av elven, inkludert kirken, ble flammens rov, mens nord-siden ble spart.

På tittelbladet til *Sang og beretning om den store Ildebrand paa Stenkjer* er en parentes hvor medlidenheten med de brannrammede kommer konkret til uttrykk gjennom følgende håndrekning: «(halvdelen at indtægten ved salget tilfalder de brandlidte)». Prisen på visen er satt til 10 øre, så inntjeningen var kanskje ikke all verden. Men slike eksempler på veldedighet er sjeldne i skillings-trykk. Ildebrannvisen om Steinkjer-brannen skiller seg også fra en del andre sanger ved å være usedvanlig kort og konsis, med kun fem strofer. I disse er ikke Gud nevnt med et ord. Satt litt på spissen kan disse mer eller mindre nye elementene – prosaberetning, visesalg som veldedighet, kortfattethet i utformingen og en sekulær diskurs – ses i sammenheng: De brannlidte oppfordres ikke til å lene seg på Guds miskunn; her vil fem øre fra visesalget være mer nyttig. Og når Gud er ute av bildet, kan også sangen kortes ned. Nyhetsaspektet er flyttet inn i prosaberetningen, noe som frigjør en poetisk åre hos forfatteren i utformingen av sangteksten:

Mod himlen slaar de luer røde,
vinden raskt dem driver frem.
Høstligt-klare himmel gløde,
Folket flyr fra hus og hjem.

Rædsel griber hvert et hjerte,
slaar sin klo i hver en barm.
Mange vaander sig i smerte,
føler sig med et saa arm.

Tonen er ikke så sensasjonalistisk i *Sang og beretning om den store Ildebrand paa Stenkjer*. Men her fins likevel den samme tendensen til å vektlegge befolkningens følelser i møte med brannen, i en sentimental diskurs som erstatter den religiøse. I prosaberetningen er tonen preget av en sterk lokalpatriotisme, mens Steinkjers kvinnelige befolkning stilles i et mindre heroisk lys:

Befolkningens opførsel under og efter branden var beundringsværdig. Bare de unge kvinder syntes under branden at have mistet likevægten; de kom løbende i meget mangelfulde toiletter og med fortvivlelsen malet i sine ansigter. De blev dog ogsaa rolige tilsidst, og da branden var forbi skulde ingen kunnet se paa befolkningen, at en ulykke havde rammet stedet.⁶³⁴

Historiene om bybrannene som er omtalt så langt, lever videre inn i byenes samtidshistorie, men ikke først og fremst gjennom sangene – de er i stor grad glemt i dag. Brannene er en del av historien til disse byene fordi de har preget selve bybildet og arkitekturen. Det ilden har ødelagt, har folk bygd opp igjen, og ofte på en slik måte at byene har fått et helt nytt, og noen ganger forbedret, utseende. I *Allernyeste VISE om den frygtelige Ildebrand paa Steinkjer* avsluttes sangen med en strofe som ser fremover i tid – til gjenoppreisningen av byen som brant ned til grunnen: «Men reises de sjunkne steder,/ Saa lad dem nu r e i s e s a f s t e n!» utbryter forfatteren i siste verselinje. Steinkjer ble gjenoppbygd etter brannen, med bygårder i mur der hvor det tidligere hadde vært trehus. Men den flotte, nybygde ungdomsbyen Steinkjer skulle ikke få stå særlig lenge: Den 21. april 1940 ble Steinkjer jevnet med jorden av tyske bombe-fly.

«Snart er Alt et Flammehav» (Ålesund, 1904)

I den norske historien om bybranner og gjenreisningsarkitektur er det én by som stikker seg ut, bokstavelig talt: Med sine tårn og spir har byen Ålesund den mest konsentrerte bebyggelsen i ungdomstil i Norge. Historien om hvordan Ålesund fikk sitt karakteristiske utseende, startet den 23. januar 1904, da hele byen brant ned til grunnen. Det var sterk storm med orkan i kastene denne vinternatten, så brannen spredte seg svært raskt.⁶³⁵ I løpet av de femten timene flammene bredte om seg, ble 850 trehus lagt i aske, mer enn 10 000 mennesker ble hjemløse, og én person omkom. Brannomfanget gjenspeiles i antallet viser som ble skrevet om hendelsen: Det fins minst fire skillingstrykk om Ålesundbrannen, og den er dessuten tema i flere revyviser og patriotiske bysanger.

«Med vemod jeg skriver en sørgelig sang/Og mitt hjerte sig krymper derved:: den handler, min kjære, om Aalesundsbrand/og alt hvad de hjemløse led::»,

heter det i *En ny og sørgelig sang i anledning den forferdelige brand i Aalesund*.⁶³⁶ Sangforfatteren omtaler seg her som *skrivende* heller enn syngende – en indikasjon på at katastrofesangen nå forbindes mer med det skriftlige mediet enn den muntlige fremføringen. Den metapoetiske fremstillingen av forfatteren som et følsomt og deltakende lyrisk jeg er ellers typisk for katastrofesanger skrevet på begynnelsen av 1900-tallet. Betoningen av sterke følelser kjennetegner også fremstillingen av katastrofeofrene: «Fortivlet, rådløs Mængden står,/Enhver med Skræk og Gysen skuer/Sin Eiendom gå op i Luer,» skriver forfatteren av *Mindekvad om kjempebranden i Aalesund*.⁶³⁷ Som i de tidligste ildebrannvisene beklages altså materielle skader og tap av eiendom med vel så mye patos som ved tap av menneskeliv. I denne sangen besjeles selve bygningene, ved at de nedbrente husene omtales som gravsteder: «Flammer gnistrer, knaser, maser/Og snart er Alt et Flammehav/For 'Tusinder af Hjem' en Grav.»

I likhet med sanger om andre typer katastrofer er også skillingsvisene om bybrannen i Ålesund rike på detaljer om hva som skjedde. Vi skal la en tredje sang, *Mindekvad om den forferdelige ildebrand lørdag den 23de Januar 1904, der i løbet af 12 timer lagde byen Aalesund i aske og hvorved ca. 12000 mennesker blev husvilde*,⁶³⁸ lede oss inn i dramatikken som fant sted denne vinterdagen:

Det var ved vintertide
Mens stormen rasede.
Man tænkte nok paa skibe
Mon hvem, som strandede;
Men at det skulde hende
En by som Aalesund,
Saa helt op skulde brænde,
Laa skjult i denne stund.

I hermetikfabrikken
Om natten klokken 2
Mens ingen var tilstede
Og alle var til ro,
Da ilden frem sig trænger
Og spreder sig – et nu – ,
Alt paa sin vei den fænger
– i nattens storm «en gru»

Omslaget fra ro til kaos er kjent stoff i katastrofesangen. Ilden antropomorferes her som en inntrenger, en tyv som opererer nattetid. Den første strofen fremhever at befolkningen i kystbyen var vant med sjøulykker i storm, men helt uforberedt på ildens destruktive element.⁶³⁹ Slik fremstår de som uvitende og uerfarne, og de var derfor ekstra uskyldige da brannen rammet byen.

I strofene over veksler forfatteren mellom preteritum og presens. Tittelen *Mindekvad* kan gi inntrykk av at visen er skrevet med avstand til begivenhetene, men viseteksten tyder på at den ble skrevet relativt kort tid etter brannen. Forfatteren forteller at brannen har ført til at kommunikasjonskanalene med verden utenfor er brutt: «Man lidet kan berette/’Forbindelsen’ er brændt.» Redaksjonslokalene til byens aviser brant ned, men allerede på morgenen lyktes det byfogd Anton Rønneberg å få kontakt med amtmanden i Molde, Alexander Kielland.⁶⁴⁰ Det var altså en av Norges mest kjente forfattere som sendte det første offisielle telegrammet fra Molde til Justisdepartementet og informerte om brannen. Kielland sørget også for det første hjelpeskipet fra Molde, fullastet med mat og nødvendig utstyr. Skip med nødhjelp ble sendt fra flere norske byer. Forfatteren av *Mindekvad om den forfærdelige ildebrand* hyller hjelpen som kom, over flere strofer. «Der opraab er i Trondhjem,/Om hjælp til Aalesund./Og alle efter evne/Nu aabne vil sin pung.» Det var likevel ikke nordmenn som stod for den mest minneverdige redningsaksjonen i forbindelse med Ålesundbrannen. Norsk Telegrambyrå sendte ut en melding om brannen til utenlandske aviser allerede dagen etter, og én av dem som leste nyheten i tyske aviser, var keiser Wilhelm II. Samme dag sendte han flere skip til Ålesund – det første skipet var på plass allerede 26. januar:

Det tyske keiserskibet
 ‘Prins Heinrich’ er afsendt.
 Om morgenen saa aarle
 Det hurtig blev bestemt.
 Ombord er 8 læger
 Og sygepleiersker,
 Bandage, mad og klæder,
 Til med forbindinger.

Den tyske Keiser leve,
 han har ‘Mor Norge’ kjær.
 Han stod saa lynsnar rede,

Naar hjælpen trængtes her
Han sender trende Skibe,
Og stor opofrelse!
Og Aalesunds befolkning
Er helt begeistrede.

Nu telter og barakker
blir bygget i en fart;
Og mad og varme tepper,
Det kommer nu saa snart.
Om kort tid 'Phønicia' er fremme,
'Velkommen!' hilses den,
For 4000 mennesker
Som midlertidig hjem.

Bilde 48: Bildet viser skipet Phønicia ankret opp i den utbrente havnen i Ålesund. I forgrunn ses Waldehuset, som var det eneste gjenværende huset etter brannen. Waldehuset er fortsatt i dag kjent som «mirakelhuset» i Ålesund på grunn av historien om Anders Nord som bodde her, og som påstod at han fikk besøk av en engel den 22. januar kl. 13. Engelen skal ha sagt: «Frykt ikke! Jeg er utsendt fra Gud den Allmektige for å si deg at i denne natt skal hele denne by legges i aske for de mange og store synder som drives i den. Men du har funnet nåde hos Gud – og du og din hustru skal ikke gå ut, og ikke bære ut noe av det som hører dere til, for alt det som bæres ut, blir oppbrent. Jeg skal bevare dere, og intet ondt skal ramme dere.» Anders Nord forlot ikke huset sitt, som altså ble stående da alle andre hus brente ned (foto: Johan Engvig, Aalesunds Museum).

Forfatteren hyller keiser Wilhelm, men i stedet for overdreven patos⁶⁴¹ så er strofene over preget av en nesten pertentlig pragmatisme. Det som først og fremst opptar forfatteren, er hvilke praktiske tiltak som ble iverksatt, og hvem som utførte dem.⁶⁴² I siste strofe er informasjonen om keiserskipet Phønicia skrevet i futurum, altså som noe som *skal* skje. Dette er et retorisk virkemiddel, men det kan også brukes for å tidfeste omtrent når visen ble skrevet: Phønicia ankom Ålesund natt til den 27. januar (bilde 48), og visen om ildebrannen er derfor sannsynligvis skrevet umiddelbart etter brannen.

Den pragmatiske tonen fortsetter inn i *Mindekvads* siste strofe, hvor forfatteren gjør seg noen tanker om fremtidig gjenreisningsarbeid i en enkel replikk i diskusjonen om byutvikling og brannsikring:

Tilslut man fristes spørge:
 «Hvem turen staar til nest»
 Det nytter ei at sørge,
 Nei, «murtvang», det er bedst.
 O, at man ei kan kan lære,
 Saa ofte man er «brændt»,
 At Stenby'r maa det være,
 Det tykkes mig saa slemt.

Skillingsvisen speiler her en pågående diskusjon på nasjonalt nivå. Stortinget vedtok en ny lov etter Ålesundbrannen. «Murtvangloven» påla norske byer å bygge i mur i sentrum. Forfatteren vet selvsagt ikke på dette tidspunkt *hvilken* type steinby Ålesund skulle bli, at husene skulle reise seg til å bli en av Europas flotteste jugendbyer. Det gjenoppreiste Ålesund ble dessuten landets mest moderne by, med nye vann- og kloakkrør, vannklosetter og rør for gass. I mange hjem ble det også lagt inn elektrisitet og telefonkabler.

Måten selve bybrannen ble *formidlet* på, er også et modernitetstegn. Slik en av strofene i *Mindekvad* påpekte, så ble telegraflinjene kuttet av i ildens herjinger. Men kommunikasjonen med omverdenen ble raskt gjenopptatt, og i ukene og månedene som fulgte, deltok «hele verden» i redningsarbeidet. Mye takket være keiser Wilhelms engasjement ble Ålesundbrannen en stor internasjonal nyhet. Journalister fra hele Europa strømmet til Ålesund for å rapportere fra katastrofebrannen. I 1904 hadde altså verden blitt betraktelig mindre, takket

være telegrafen. I Norge fulgte man dessuten nytt fra verden gjennom utenriksnyheter, og også gjennom skillingstrykk som tillot nordmenn å synge om ulykker som skjedde langt borte.

KAPITTEL 13

Den fjerne flammen: Brann og vulkanutbrudd i utlandet

«Brændt af de luende Flammer» (Philadelphia, 1856)

I perioden 1850–1900 var det en eksplosiv økning i produksjonen av skillingstrykk i Norge og Skandinavia.⁶⁴³ Det er flere årsaker til at nettopp dette ble skillingsvisens gullalder. To viktige grunner er medietekniske og kommunikasjonsmessige utbedringer. Trykkpressen ble forbedret og modernisert, og verden ble mindre takket være at utviklingen av nye fremkomstmidler skjøt fart, og da særlig utbyggingen av dampskipfarten og jernbanen. Vi skal stanse ved nettopp jernbanen og se hvordan toget ikke bare var en spektakulær teknologisk nyvinning, men også et fremkomstmiddel som ble forbundet med ulykker og død. Følgende historie med tilhørende sang innebærer at vi beveger oss bort fra naturelementene som har stått i fokus i denne boken. Men damplokomotivet forener flere elementer: De tidligste togene gikk på vandamp, og de fleste jernbaneulykker har innebåret eksplosjonsartede branner som følge av voldsomme kollisjoner i høy fart. Dette var tilfellet med de mange togulykkene i jernbanens tidligste fase.

En varm sommerdag i 1856, på østkysten av USA, gikk det så galt som det kan gå, slik det uttrykkes i *En bedrøvelig Vise om den skrækkelige Ulykke paa Jernbanen i Nordamerika den 17de Juli 1856, hvorved 200 Børn ynkelig omkom*.⁶⁴⁴ Sangens tittel, med ord som «bedrøvelig», «skrækkelige» og «ynkelige», skal aktivere leserlytterens medfølelse – og appellere til dem med sans for makabre og grusomme detaljer. Saksopplysninger om antall døde på tittelbladet (200) er sterkt overdrevet: Det var ca. 60 som døde i kollisjonen (minst 100 ble såret). Men det stemmer at de fleste omkomne var barn, det yngste offeret var bare 9 år gammelt.

Kombinasjonen av det sensasjonelle og det sentimentale er kjennetegnende for skillingsvisen om barna som omkom i togulykken. For å lykkes med sitt prosjekt – å berøre og sjokkere leserlytteren – tar forfatteren i bruk episke virkemidler, altså litterære grep som kjennetegner prosasjangeren heller enn lyrikken. Gjennom bruk av replikkvekslinger fortelles det om årsaken til at toget var fullt av barn og nesten uten voksne denne varme julidagen:

Luften i Staden blev usund og tung,
det fik dens Indbyggere føle.
Til Landet de længtes hver Gammel og Ung
for der sin Pande at kjøle.

De Gamle sukked' og talede saa:
'Forretninger ei os tillade
at drage paa Landet, men Børnene maa
den usunde By lidt forlade.'

Bilde 49: Togulykken i Philadelphia var en stor mediesak i både amerikanske og norske aviser. Her en illustrasjon fra en amerikansk avis (bentet fra The Library Company of Philadelphia).

Strofene som følger, har en kronologisk oppbygning som kan ligne en spenningsnovelle: foreldrene som tar farvel med barna på plattformen; toget som nærmer seg, og den uunngåelige katastrofen idet to tog kolliderer. I sangen brukes også *prolepser* (frempek) for å dramatisere foreldrenes avskjed med barna: «Saa rullede Toget afsted med Fart,/Forældrene hjemover strede./De haabed' at gjensee de Elskede snart,/men aldrig mere det skede» (min utheving). Når sangen kommer til selve kollisjonen, skildres den med morbide detaljer: «De første Vogne, som efter kom,/Blev knust med Alt, som var inde,/og Børnenes Lemmer splittes vidt om,/en grusom Død de mon finde.» I de påfølgende strofene bryter også ilden løs, noe som gjør at dette blir en vise om en tragisk brann:

I Locomotivet, som underst laa,
var Ild, som til Kjædelen brugtes,
hvor sørgeligt dog, at det gik ei saa,
at Ilden ved Stødet sluktes.

De knuste Vognes fortorrede Træ,
som rundtom laa, det antændte
og Ilden udbredte sig hurtig, ak vee!
den hele Dyngge snart brændte.

Og dem, som leved endnu, men ei
af Dyngen sig fremtrænge kunde,
til dem fandt Flammerne snart sin Vei.
Elendigen gik de til grunde.

To hundred af disse uskyldige Smaa
en saadan Død fik med Jammer;
de Fleste knustes, men ei saa faa
blev brændt af de luende Flammer.

Detaljerte skildringer av skadeomfang og døds måte er et vanlig innslag i katastrofesanger. Det kan også være at avstanden – det faktum at det skjedde «over there», og med «dem» snarere enn «her, med oss» – har virket forløsende på forfatterens blodige penn. I en tidlig strofe vises det til at ulykken skjedde «Hist i det fjerne Amerika». Et annet sted får vi et inntrykk av

hvordan sangforfattere kan ha tenkt om utenriksrapportering: «Ak! Hør en Sorgens Begivenhed./Som dybt dit hjerte vil røre./Skjønt fjernt den skedte fra dette Sted./Du vil dog med Medynk den høre.» Som i sangene om Titanics forlis, så overlates det ikke til publikum å bestemme hvilken emosjonell reaksjon som kan passe i møte med sangen, for leserlytteren skal helst bli rørt og føle medynk. Forfatteren trekker også oppmerksomheten mot sin egen, følsomme kropp – selve taleorganene – som en bekreftelse på ulykkens fatale proporsjoner:

Skjønt Verden er sorgfuld, dog sjelden kan
man see saa voldsom en Jammer.
O grumme Qval! Jeg knap er istand
at synge, af Sorrig jeg stammer.

Som lest lyrikk er *En bedrøvelig Vise* vaklende, både i metrikk og rimmønster. Men antakelig har teksten fungert godt som sang. Melodien som er oppgitt på visetrykket, «Herr Zinkclair drog over salten hav», er en av de mest populære på denne tiden.⁶⁴⁵ Sinklar-visen figurerer på skillingstrykk innenfor flere under-sjangre – fra nyhetsviser til kjærlighetsviser og soldatviser. Det kan derfor være ren slump at melodien opptrer i akkurat *En bedrøvelig Vise*. Men melodivalget kan også ha vært didaktisk motivert. I denne perioden assosierte man Sinklar-visen først og fremst med patriotisme – melodien var særlig forbundet med nasjonsbygging og kamp for selvstendighet. Kort sagt: Den ble assosiert med det nære og kjente, det norske. Kanskje har valget av melodi i visen om jernbaneulykken i Philadelphia samme beveggrunn som bruken av emosjonelle, sensasjonelle og gruoppvekkende virkemiddel i denne visen, nemlig et ønske om at en utenlandshendelse skulle rykke nærmere; at tragedien skulle *treffe* publikum, selv om hendelsen skjedde langt borte.

De fleste nyhetssanger som formidlet hendelser utenfor Europa, handlet om Amerika, særlig i andre halvdel av det nittende århundret. Dette skyldes ikke bare Norges tette bånd med Amerika på grunn av emigrasjon, det var også knyttet opp mot en spesifikk teknologisk nyvinning som gjorde det lettere å kommunisere på tvers av Atlanteren. I 1866 ble den første fungerende telegraflinjen lagt under havet mellom Amerika og Europa. Dermed fikk journalister og avisredaksjoner mulighet til å bringe flere utenriksnyheter til publikum på mye kortere tid enn tidligere. Jernbane, bedre veier og dampskipsruter gjorde

En Splinter ny Vise

Om den stræffelige Ildbrand i Chicago, hvorved 500 Mennesker indbrændt og 100,000 blev husvilde.

Du lærer man bide Rød og stor Viste,
 Du lærer man bide Trængsel, Hammer, Rød,
 Gids Iles Øger der i Vragt og Dybt,
 Hverens her, og altid Vilde led.
 Chicago er af Vedens første Stede,
 Som overalt udbyret er i Vragt,
 Du næsten alle i alle byer rede,
 Thi Ilden har det dragt sin første Magt.
 Det Dødsbæng for man vilket rigtig sande
 Og Ilden blinde kan træde Iden for,
 Thi al den Sommer som til den man vandte
 Dem blot ifra et udfelt Arvater.

V box 25:743

Sang

om
Chicago store Ildbrand
den 8de og 9de Oktober 1871.

Mel.: Mit lille Hænder, Dig Karol jeg kender.
 Her: Det er et Sand, den Gud er bitt med Verden.

1. Høsten kan et evigt Blaa,
 I atten Hundred Kar til faaen Brand
 Som man var Vilde til i disse Dage,
 Den trodyd af Vedens og Strømme Kant:
 Thi Flammehavet blev af Stærken jagt,
 Arv Gud med Rød som en koudvilt Magt;
 Et lod som Tredes, gultred, knaget, braget,
 Da treve tusind Gud blev ødelagt.

2. Al! hundred tusind Mennesker kuddilde
 Det er for seise Landen arveligt;
 Da Røsten lever nu af Gaver midde;
 Men, Gud se lev, Amerika er rig!
 Arv mange Steder kommer Glad i Røde
 Arv Gud og Røden til Rødelende —
 Gud troste den udvare Arbejdsloske!
 snart kommer Vintten feld og bidende.

3. To Hundred etti tusind Sjæle leve
 Gudn i Staden Raante Værded,
 Da femti tusind om i Landet trøer,
 At lege Elagt og Venner, Vred og Feld —
 Og seise dem den Røde Sjæl og Magt
 Luv tusinder som for har Væffen kout.
 Gud troste alle i Væffens Dage,
 Da troste dem om Rød og Viskraft!

V box 17:502

NY OG BEDRØVELIG VISE

om den

KO,

som valtede den Lampe, som tændte den Brand,
som ødelagde Chicago.

Forfattet af

dens Levninger.

HUMBOLDTVILLE.

„Nattig Revolutionens“ Trykkeri.

1871

Bilde 50, 51 og 52: Tittebladene til tre skillingsviser om bybrannen i Chicago i 1871 (bilder hentet fra Nasjonalbiblioteket og NTNU Nasjonalbiblioteket).

dessuten at informasjonen kunne bringes over lengre avstander på kortere tid. Dette førte til at det ble knyttet nasjonale, og etter hvert internasjonale, informasjonsnettverk.⁶⁴⁶

«En Lampe fylt med Parafin» (Chicago, 1871)

«Historien kan ej opvise Mage» lyder innledningen til *Sang om Chikago store Ildebrand den 8de og 9de October 1871*.⁶⁴⁷ I løpet av to oktoberdager ble storbyen Chicago slukt av flammer i det som til da var den verste brannen i Nord-Amerikas historie. En tredjedel av byen brente ned, nærmere 17 500 hus ble flammens rov, 90 000 mennesker mistet husene sine og mellom 200 og 300 mennesker omkom.⁶⁴⁸ «Flammehavet blev af Stormen jaget,/Fra Sud til Nord som en Dæmonisk Magt:/Det lød som Torden, gnistred, knaged, braged,/Og tyve tusind Hus blev ødelagt», står det i sangen. Ilden spredte seg raskt på grunn av sterk vind, og Chicago-brannen utviklet seg til en destruktiv ildstorm som var nærmest umulig å slukke. Brannkorpset ble forsinket på grunn av en feil på varslingsanlegget og fordi brannfolkene var utmattet etter en hektisk periode med mange små og større branner i området, hvor sommeren hadde vært uvanlig tørr.

Forfatteren av *Sang om Chikago store Ildebrand* gir inntrykk av å befinne seg i begivenhetenes sentrum: «Gud se i Naade ned til den Ulykke, Som rammet har vor Stad i denne Tid!» I beskrivelsen av de materielle tapene benyttes det engelske ord, noe som kan tyde på at visen er skrevet av en norsk utvandrer som bodde i byen: «To Millioner Bushels hvede brændte,/Og femti Millioner Lumber-Fod.» Det lyriske jeget henvender seg direkte til byen i apostrofer, og Chicago fremstilles som et *her* snarere enn et der, og som et sentrum for immigrasjon:

Chicago! Kjæmpestad blant Unionens Steder!
 Du var som et Vidunder i vort Land;
 Fra Øst og Vest, fra Syd og Nord din' Glæder
 Og Lykke lokked Mange til din Strand.

Også tidsaspektet i denne nyhetsvisen er interessant. Trykkeår er ikke oppgitt, men det er flere ting som tyder på at sangen ble skrevet ganske umiddelbart etter brannen. Det gjentas flere ganger hvordan innbyggerne «frykter hart for

Vintersorg og Nød», og vi hører at «Snart kommer Vintren streng og kald og lang/Man haaber snart faaa ryddet op i Gruset/Og Tusind Hænder er alt sat i Gang». Brannen skjedde i oktober, så den fryktede vinteren er, ifølge visen, nær forestående. En annen viktig detalj som antyder at *Sang om Chicago store Ildebrand* er skrevet tett på hendelsene i tid, er at trykket har en del to, fra strofe 11, med overskriften «En måned etter brannen»:

Nu har man atter reist en Masse Hytter,
Og Huse paa den nys afbrændte Grund,
Og Tusinder Husvilde glad indflytter,
Og takker Gud for Ly og rolig Blund;

Men ak, det bliver haardt i Vintertiden,
For dem, som er opfødt i Lykkens Skjød
Og værre om Fortjenesten blir liden,
Og de maa mangle Klæder, Kul og Brød.

Sangen får her karakter av nokså umiddelbar nyhetsformidling. I del to gjengis det også nye, tragiske detaljer om brannen – opplysninger som ikke var kjent da forfatteren skrev sangens første del: «To hundred fandt sin Død i Flammehavet,/ kun Hundred og ti gjenfundne er,/Og Resten blandt Ruiner er begravet,/Begrædt af Slægt og Venner, fjærnt og nær.»⁶⁴⁹

Det ble trykket flere viser om Chicago-brannen. *En splinter ny Vise om den skrækkelige Ildebrand i Chicago, hvorved 500 Mennesker indebrænde og 100,000 bleve husvilde*⁶⁵⁰ har en topisk illustrasjon på tittelbladet, et tresnitt som viser en by som slukes av flammer (bilde 50). Illustrasjonen viser trehus, og byen ser ikke særlig amerikansk ut – antakelig er det snakk om gjenbruk fra en annen brannvise. Bruk av illustrasjoner er likevel en sjeldenhet i norske katastrofesanger, selv i skillingsstrykkets gullalder. Mer typisk er den mollstemte tonen som preger sørgesangen over byen som brant, og bruken av saksopplysninger som var kjent gjennom avisene: Chicago-brannen antok en nærmest mytologisk karakter, mye takket være det man trodde var årsaken til brannen. Ifølge både samtidige og senere beretninger oppstod brannen da en irsk immigrant, Mrs. O' Leary, skulle melke en ku i et fjøs litt utenfor byen. Under melkingen sparket kua til en parafinlampe med bakfoten, fjøset ble antent og vips og mø, så var storbrannen et faktum. Historien om O' Learys ku spredte seg også med ildens hastighet;

den ble raskt plukket opp av journalistene – og av skillingsstrykkforfattere. *En splinter ny Vise* tar leserlytteren med inn i det famøse fjøset, hvor brannen skal ha startet. Istedet for O' Leary er det her en ung gutt som skal melke den ulykkesbringende kua: «Se Drengen som en Aften sig begiver/Til Stalden, hvor han mælke skal en Ko,/En Lampe fylt med Parafin strax bliver/Som skulle jage bordt den Nattens Ro.»

Kua er omdreiningspunktet også i en tredje skillingsvise, *Ny og bedrøvelig vise om den KO, som veltede den Lampe, som tændte den Brand, som ødelagte Chicago*⁶⁵¹ (bilde 52). Dette er ikke en nyhetsvise i tradisjonell forstand: Den oppgir ikke tidspunkt eller andre saksopplysninger på tittelbladet, og den er åpenbart humoristisk heller enn tragisk. Forfatternavnet som er oppgitt på tittelbladet, er «Jens Levninger», og visen er trykt i Humbugville på «Natlig Revolvers» trykkeri i 1872. I sangen får kua fortelle om sin ulykkelige skjebne, fra ung og fri kalv på prærien til en ussel tilværelse i et «ynkelig fjøs» i Chicago. «Lykken den vender sig hastelig om» er en standardfrase i skillingsviser om ulykkehendelser, men her blir den brukt satirisk, for å beskrive kuas skjebneløp. Om kvelden «saa kommer en Smaagut derind/Alt med en Lampe med Parafin». Som i den forrige sangen er det heller ikke her irske O' Leary, men en gutt som er til stede under tildragelsen med lampen. Kua forstår at gutten skal melke den tom før slaktingen, så den må handle raskt. «Sa'e til mig selv (jeg var rent desperat):/God dam!/Jeg vil blive en ny Herostrat!» Kua, som altså kan snakke norsk-amerikansk, lengter etter å bli berømt:

Jeg sparked til Lampen, og udi et Nu –
Chicago den brændte, saa det var en Gru.
Af Hevnfryd var optændt min hele Krop,
Men Fryden var stakket, thi jeg brændte op.

Kua døde, men fikk sin «herostratiske» berømmelse. Det foregikk en nasjonal dragkamp den gangen om hvor kua kom fra. I *Ny og bedrøvelig vise* er den ikke irsk, men norsk: «Aarsagen til at jeg var sa staut,/Skal jeg si Dem:/Jeg stammer fra det norske Naut.» Slik får den originale historien en nasjonal aktualitet som sikkert har appellert til et norsk og et norsk-amerikansk publikum i emigrasjonens viktigste periode.

Sangen om kua og brannen er ment som en humoristisk kritikk av emigrasjon, eller som en satire over skillingsvisesjangeren. Den passer derfor godt som en av denne bokens siste katastrofesanger. Riktignok er *Ny og bedrøvelig vise*

produsert i skillingstrykkets gullalder, men fordi den har en komisk modus, bærer den bud om sjangerens undergang som venter der fremme: Humor forutsetter avstand til en begivenhet eller sjanger, der hvor katastrofetemaets alvor krever nærhet og innlevelse. Sangen om kua og brannen er derfor denne bokens eneste eksempel – blant 155 sanger – på en gjennomført humoristisk katastrofesang i dur, etter en lang rekke med mollstemte sanger.

«Den glødende Lava indhentede alle» (Martinique, 1904)

Bare unntaksvis ble det publisert skillingsviser om utenlandske ulykker og katastrofer på 1900-tallet. Unntakene handlet stort sett om hendelser med et enormt omfang. Vulkanutbruddet på den karibiske øya Martinique 8. mai 1902 var en slik stor hendelse. Nærmere 30 000 mennesker døde da vulkanen Mont Pelée eksploderte og sendte en pyroklastisk strøm – en strøm av gass, aske og magma – nedover fjellsiden. Byen St. Pierre, åtte kilometer unna, ble begravd i løpet av noen få sekunder. Bare to av byens innbyggere overlevde.⁶⁵²

På tittelbladet til en dansk skillingsvise fremheves katastrofens uforlignelighet. *Den Største Ulykke i Verden* er visens tittel, mens selve dødstallet, for anledningen forhøyet, utgjør en slags undertittel: «40 000 mennesker er dræbte ved Ild og Dunst, en hel By uddød.»⁶⁵³ I disse overskriftene er det ikke mye igjen å spore av katastrofevisen som *sanglyrikk*. Tittelbladet minner mer om en avisreportasje, hvor det meste av trykksiden er viet en illustrasjon av katastrofen (bilde 53). Bildet er en xylografi, et tresnitt, som viser lavaen som strømmer inn i det som synes å være et kloster med helgener og krusifikser. Et skjelett stikker opp av lavaen.

Skingstrykket er et kombinasjonstrykk, altså en visetekst kombinert med en prosaberetning. Prosaen er antakelig hentet fra én eller flere av de mange avisreportasjene som ble skrevet i kjølvannet av katastrofen; det danske trykkets skildringer er ikke ulikt det som ble skrevet i norske aviser.⁶⁵⁴ Forfatteren legger heller ikke skjul på sangens relasjon til avismediet i selve viseteksten: «Slig Ulykke sjælden i Verden man kendte,/Man læser og bæver og gyser derved», heter det i en strofe. Sangen er altså skrevet av noen som har forholdt seg til hendelsen gjennom å lese om den i avisen, og som kan gyse over den på trygg avstand. Selv om de aller fleste katastrofesangene i denne boken er skrevet med en slik distanse, så er denne typen av *uttrykt* avstand relativt ny i skillingsvisene.

Bilde 53: Tittelbladet til en dansk skillingsvise om vulkanutbruddet på Martinique (Det Kongelige Bibliotek i København).

For øvrig inneholder *Den Største Ulykke i Verden* mange av katastrofesangens typiske virkemidler. «Den yndige Ø Martinique ligger øde», lyder det i innledningsstrofen, hvor den forhenværende idyllen på den karibiske øyen kontrasteres med katastrofens ødeland. I den neste strofen skildres nattero og idyll – «En fredelig Aften» – som så snus til kaos og død:

Og plutselig sanked sig glødende Strømme
med giftsvangre Dunst over Land, over By,

Den Nat blev ei Tid til at slumre og drømme,
Dog det var for silde, for silde at fly.

Den glødende Lava indhentede alle,
De brændte i Fart, mange blev straks til Kul,
Den Moder med Barnet i Favn maatte falde,
I Jorden sig aabned et glødende Hul.

Forfatteren skaper et melodrama gjennom å vektlegge det *hastige* og plutselige ved hendelsen – den sovende befolkningen hadde ikke noen mulighet til å unnsnippe lavaen. Sangen inneholder den sjangertypiske naturalismen i skildringene av hvordan folk døde: «Nu ligge de Døde, man milevidt lugter/den gruelig Stank, thi de brændes paa Baal.» Alle sanser aktiveres for å skildre grusomhetene på øya, og forfatteren skriver seg her inn på åstedet, ikke som et *øyenvitne*, men som en som kan kjenne lukten av brente lik. I en annen strofe berettes det hvordan «havet af Lavaen brøled i hede,/Det styrted mod Landet og kogte enhver». Antropomorferingen av naturkreftene er altså tilstedeværende også i den moderne katastrofesangen.

Det samme er tendensen til å velge ut ett særlig tragisk tablå for å la ofrene tre frem som noe mer enn tall; i strofen over er det moren med barnet på armen. Mot slutten av sangen vender forfatteren blikket mot havnen og skriver at «Af Fartøier femten blev alle nedbrændte,/Besætningen hvined, forbrændt sank de ned». Martinique var på denne tiden en fransk koloni, og skipene lå i St. Pierres havn for å hente ut sukker og rom, øyas viktigste eksportvarer. Da vulkanen eksploderte, ble også mannskapet om bord på skipene som lå i havnen, rammet av katastrofen: «Og Havet er opfyldt av Lig og i Skaren/Af dem holder Hajer og Maager en Fest», heter det i en særlig morbid verselinje.

Fra de skipene som greide å komme seg unna, ble det sendt rapporter via telegrafene. Slik nådde nyheten om vulkanutbruddet på kort tid lesere i hele verden.⁶⁵⁵ Kulturhistoriker Kyrre Kverndøkk har studert medieringen av katastrofen, og han viser hvordan vulkanutbruddet ble formidlet til publikum i et forbløffende mangfold av kulturuttrykk: fra seriøse avisreportasjer og vitenskapelige rapporter til reiseskildringer, utstillinger, «pyrodrama» og omreisende sirkus som viste frem den eneste mannen fra byen St. Pierre som overlevde vulkanutbruddet.⁶⁵⁶ I 1902 har formidlingen av katastrofer for alvor blitt en del av en underholdningsindustri og en «begynnende populærkultur», skriver

Kverndokk.⁶⁵⁷ For katastrofesangens del er dette begynnelsen på slutten. I løpet av noen tiår mister skillingsvisen sin posisjon som en viktig aktør i formidlingen av katastrofer og ulykker. Etter 1950-tallet blir det ikke lenger produsert skillingstrykk i Norge eller i de andre skandinaviske landene. Katastrofesangen har nå stilnet.

Epilog

---

*En klagesang
for antropocen*

Sanger om katastrofer og ulykker har ikke lenger noen plass i vår kultur. I dag har andre sjangre, medier og kulturelle uttrykksformer overtatt. Fra tid til annen blir det skrevet sanger om naturkatastrofer, for eksempel i forbindelse med store veldedighetskonserter. De som har lest denne boken til ende, vet imidlertid at slike sjeldne konsertbegivenheter ikke kan ses som en fortsettelse av den over tre hundre år lange praksisen med å skrive, trykke, synge og lytte til sanger om katastrofer og ulykker. Denne tradisjonen var noe helt for seg selv. Det kan likevel være interessant å trekke noen linjer mellom fortidens katastrofesanger og de kulturelle og mediale praksisene som vi har til rådighet i dag, i møte med katastrofer, ulykker, død og sorg. Gjennom å sammenligne da og nå kan katastrofesangens særegenheter komme enda klarere frem. Kanskje fins det også noen lærdommer å ta med seg videre, fra det syngende folket som levde før oss.

Fra 1600-tallet til langt inn på 1900-tallet forsøkte katastrofesangen, i ord og toner, å formidle hva slags virkning dramatiske hendelser hadde på menneskene som ble rammet. I visene ble tragiske hendelser omskapt til fortellinger. Katastrofesangens hovedfortelling kretset om *vendingen*, fra ro og normalitet til kaos og sammenbrudd. Med sanselige bilder og stort detaljnivå skildret sangene det lille menneskets møte med voldsomme naturkrefter. Vi kan gjenkjenne de samme virkemidlene i mange av dagens katastrofefortellinger, for eksempel i store filmproduksjoner. Vendingen er altså et narrativt, dramatiserende grep som vitner om sangenes funksjon som fortidens underholdning. Da som nå inngir katastrofefortellingen en skrekkblandet fryd hos den som lytter til den, som synger med, eller som ser en slik fortelling utspille seg på en skjerm. I denne boken har jeg forsøkt å vise at katastrofesangen hadde en slik funksjon: Den forlystet og forferdet publikum i en underholdningsfattig tid. Men sangene hadde også roller langt utover det å skulle atsprede.

Der hvor dagens katastrofefilmer enten kan være fiksjonsfortellinger eller skildringer av faktiske katastrofer, så handlet skillingsvisene vi har lest om i denne boken, utelukkende om virkelige hendelser. Gjennom å oppgi tid, sted og

detaljer om hendelsene, fremstod visene som en unik type *sakpoesi* i skjæringspunktet mellom skjønnlitteratur og journalistikk. I 1600- og 1700-tallets Norge fantes det ikke mange medieplattformer for å formidle siste nytt om en ulykke. Katastrofesangene var derfor en folkelig *informasjonskanal* i et trykke- og mediefattig samfunn. Sangene la seg tett på hendelsene, både gjennom detaljerte beskrivelser av saksomfanget og gjennom investeringen i sterke følelser i skildringene av de forulykkedes lidelser og av de etterlattes sorg. Forfatterne iscenesatte gjerne seg selv som syngende reportere som dekket de dramatiske hendelsene, selv om de færreste av dem var til stede som øyenvitner. Det spilte ikke noen rolle hvor stor hendelsen var, om det dreide seg om en ulykke eller en katastrofe med mange, få eller ingen omkomne: En nedbrent prestegård ble besunget med like mye patos som en bybrann med enorme konsekvenser – som oftest var temperaturen i skildringene høyere når ulykken rammet «close to home». Nærhet til begivenhetene påvirket den sanglyriske utformingen, også etter at dampskipsfart, tog og telegrafi knyttet verden tettere sammen og gjorde det mulig å trykke viser raskt etter at hendelsene hadde funnet sted.

Sett med moderne øyne fremstår tiden det tok fra en hendelse ble skrevet ned til den nådde et skillingsvisepublikum, som uendelig langsom. I dag har vi digitale aviser og sosiale medier som bringer nyheter om katastrofer og kriser nærmest samtidig med at de foregår. Det fins likevel likheter mellom sosiale medier og skillingsvisen som sin tids folkelige massemedium. Skillingsviser sirkulerte i et muntlig kretsløp, fra munn til munn, slik man gjennom sosiale medier deler siste nytt fra tastatur til tastatur. Begge plattformene er demokratiske og «billelige» delingsmedier, hvor hvem som helst med en penn eller et tastatur kan være avsendere. De er delbare medier, de er «spreadable»,⁶⁵⁸ som det heter innenfor medieteorien, hvor sosiale medier trekkes frem som brukerstyrte plattformer. Den redaksjonelle kontrollen var og er minimal, og det som deles, kommer ofte (men ikke alltid) nedenfra i stedet for ovenfra. Både sosiale medier og nyhetsviser er dessuten preget av flyktighet: Det som er en nyhet i dag, er gammelt nytt i morgen. Begge mediene er markedsstyrte, og begge låner fra andre medier og plattformer. På samme måte som sosiale medier i dag er kontroversielle, så ble også nyhetsvisene i løpet av 1800- og 1900-tallet kjent som et tarvelig medium som forenklet og tabloidiserte. På 1900-tallet ble katastrofevisen til det vi gjerne forbinder med skillingsviser i dag – masseprodusert, kommersiell populærkultur for de bredere lag i samfunnet, skrevet for dem som foretrakk enkle og sensasjonelle beskrivelser av aktuelle hendelser.

Jeg håper denne boken har greid å formidle at ja visst var skillingsvisene alt dette. De var datidens massemedium, Hollywood-filmer, Se og Hør, tåreperser og underholdning for bermen. Men de var også veldig mye mer enn det. Og det faktum at visene var enkle, populære, og flyktige, betydde ikke at de var useriøse – tvert imot var de preget av et enormt alvor. I denne boken har jeg forsøkt å vise hvor dette mollstemte gravalvoret kom fra. For katastrofesangenes del handlet det om sangenes evne til å uttrykke våre formødres og -fedres *sårbarhet* i møte med naturkreftene: fattigdommen som jaget fiskere på sjøen i åpne farkoster utsatt for vær og vind; uår som medførte sult i samfunn som levde fra avling til avling og fra hånd til munn; den åpne flammen som la hele byer i aske; lav beredskap i forbindelse med kvikkleireskred, snøskred og steinskred.

I katastrofesangene speiles denne sårbarheten blant annet i forfatterens bruk av litterære bilder. Jeg har trukket frem *antropomorviseringer* (menneskelig-gjøringer av naturkreftene) som katastrofesangenes viktigste litterære uttrykksmåte. Antropomorviseringer handlet om å vende og vri på språket for å finne bilder som kunne uttrykke noe som var vanskelig å gripe med tanken, fordi det befant seg utenfor den hverdagslige sfæren. Når forfatterne iscenesatte stormen, flomvannet, snøen eller flammen som en brutal voldsman, antyder dette at folk kjente på en sårbarhet, ikke bare når de stod ansikt til ansikt med naturkreftene, men også i møte med språket. De måtte finne måter å ordlegge seg på, og bildene var litterære bearbejdelser av maktesløshet. Bildene har antakelig også vært retoriske forsøk på å kontrollere naturkreftene, ved at man tillat dem egenskaper som var skremmende, men som i alle fall tilhørte en menneskelig forståelsesramme. Den utstrakte bruken av antropomorviseringer peker dessuten mot at man i fortiden ikke hadde det samme estetiserende forholdet til naturen og naturkreftene som vi har i dag. Naturen var ikke en scene rigget opp for narsissistiske selvrealiseringsprosjekter gjennom *selfies* postet på Instagram. Det fantes ikke toppturer eller havseilaser som kilde til rekreasjon og *mindfulness* for de privilegerte med mye fritid. Fjelltoppene var truende, stormene var brutale, og havet var frastøtende og livsfarlig. For de som levde i elementenes vold, handlet det om å leve av og med naturen, og å overleve i naturen.

Om sangene speiler en fortidig sårbarhet i møte med naturkreftene, så har de neppe bidratt til å bedre den praktiske beredskapen for folk flest. Derimot har visene spilt en viktig rolle i katastrofenes *kjølvann* – i sjokket, tapet og sorgens kjølvann. Også i dette var fortidens mennesker mer sårbare enn vi er i dag. Helst skulle man ikke snakke om det som hadde skjedd, men gå raskt videre i livet.

De fleste som har opplevd tap og sorg, vet at det ikke er lett – i dag anbefaler man heller å snakke mest mulig om skakende opplevelser. Katastrofesangen har derfor vært en emosjonell ventil i samfunn hvor traumer og sorg ikke skulle ta så mye plass. De sangene som skildret lokale hendelser, var åpenbart skrevet for å trøste de pårørende. Forfatterne opptrådte som sorgterapeuter, og de henvendte seg gjerne direkte til de som var rammet, med oppfølging og råd om hvordan de skulle håndtere tapet. Ofte manet de til *måtehold* i sorgen og ga uttrykk for at de etterlatte skulle tørke sine tårer, for snart ville de få treffe sine kjære i himmelen. En fortrøstningsfull *happy ending* var et gjennomgående trekk ved den religiøse katastrofesangen.

Gjennom hele perioden sangene var virksomme, speilet de endringen i synet på døden som fulgte med den lutherske reformasjonen. Sangene forsøkte å fastholde båndet mellom de levende og de døde, et bånd som ble svekket da katolisismens skjærsild, forbønn, avlatsbrev og dødsmesser ble avskaffet. Forfatterne fant kreative måter å spinne tråder mellom de levende og de døde på. De brukte *apostrofen* – tiltalen til en fraværende – på den mest bokstavelige måten denne retoriske figuren kan brukes: som en tale direkte til den døde. Denne tiltalen bruker vi fremdeles i dag, på gravsteiner, i nekrologer og i minnetaler. *Rest in peace*. Men katastrofesangene hadde også tiltalemåter som er mer fremmede for oss i dag. I flere av visene fikk den døde selv taletid, og henvendte seg direkte til de pårørende, eller til et mer allment publikum, med noen velvalgte trøstens ord fra graven. Noen av visene fremstod som flerstemte kor, med en kakofoni av stemmer og dialoger mellom de døde og de levende.

Blant visene var også *minnesanger*, med navnene til de avdøde på tittelbladet og med biografier i visetekstene. Her ble de dodes fromhet og gudstro fremhevet. Også dette var en måte å spinne en tråd på, mellom de som var borte, og de som satt igjen. Tradisjonen med å fremstille den døde i rosende ordelag lever i beste velgående i vår tid, både i nekrologer og i taler ved graven. Når sangene handlet om fattige fiskere og vanlige borgere på 1700- og 1800-tallet, er det mer bemerkelsesverdig. Det betyr nemlig at vi nå har funnet et av de litterære «stedene», kanskje det aller viktigste stedet, hvor *folk flest* mintes sine døde. Et av denne bokens viktigste funn er derfor at katastrofesangene har vært en viktig sjanger i en folkelig, luthersk minnekultur, hvor de hittil ikke har blitt gitt noen plass. Der hvor høyerestående borgere erindret og æret sine døde gjennom epitafier og likprekener, mintes allmuen sine døde i sangbare strofer solgt og spredt for en skilling eller to.

Jeg har hevdet at visenes «morbid» insistering på å *skildre dødsoyeblikket* handlet om at den brå døden var ekstra vanskelig innenfor reformert tro. Ifølge Luther skulle man ikke bare leve som et fromt og troende forbilde, man skulle også være sterk og fast i troen i sitt siste øyeblikk. De som led den brå katastrofedøden, i et snøskred, et forlis, rakk ikke nødvendigvis å samle seg i bønn. Mange sangforfattere *iscenesatte* derfor de ulykkesrammede som slike troende forbilder, som ba i sin siste stund heller enn å kjempe for livet. Det som har blitt lest som fortidens gjenstridige *fatalisme* – å sitte stille i båten og overlate sin skjebne til Gud – var i skillingsvisens støpning like gjerne en trøst til de etterlatte, som på denne måten kunne få lov til å forestille seg at deres kjære hadde havnet i himmelens salighet. Den antatte dragningen i skillingsvisene mot det *morbid* og *naturalistiske* kan også forstås i lys av datidens sterke tro på frelsen: Det spilte en rolle hva du gjorde i dine siste timer og minutter i livet, derfor måtte det skildres i detalj. Skillingsviseforfatterne gikk inn i det traumet en katastrofehendelse er, i en tid hvor vonde hendelser helst skulle forties og glemmes. I dag ville vi antakelig kalt det traumeeksposering.

De norske katastrofesangene jeg har sett nærmere på i denne boken, har naturlig nok vært knyttet til en norsk-dansk luthersk praksis. Men tradisjonen med å synge om naturkatastrofer har vært mye mer *internasjonal* enn hva denne boken har hatt plass til å formidle. Skillingsviser om katastrofer har ikke blitt til i et norsk eller skandinavisk vakuum. Mine foreløpige undersøkelser tyder riktignok på at vi i Norge har hatt en mye mer *omfattende* tradisjon for å lage slike sanger enn i de fleste andre land.⁶⁵⁹ Men det ble også laget sanger om naturkatastrofer i blant annet Sverige, England, Irland, Wales, Skottland, Tyskland, Nederland, Belgia, Tsjekkia, Ungarn – og antakelig i mange flere land. Fremtidige studier vil kunne belyse hvordan slike sanger har vandret på tvers av landegrensene. Slike studier vil kunne gi svar på hvordan ulike nasjonale, politiske og religiøse kontekster har påvirket hvordan naturkatastrofer ble formidlet via folkelig sang. Også utenfor Europa har man sunget om naturkatastrofer. Det fins bevarte sanger i både USA, Canada, Mexico og Brazil.⁶⁶⁰ En del av sangene har altså blitt til i land som er mer utsatt for voldsomme naturkatastrofer enn det vi er i Europa. I fremtiden får vi forhåpentligvis studier av ulike nasjonale sangtradisjoner, og også sammenlignende studier. Så langt er denne boken den eneste omfattende studien av en nasjonal tradisjon, også i en internasjonal sammenheng.

I denne bokens undersøkelse av katastrofesangens funksjon i fortiden har skillingsvisene og historiene de forteller, fått lov til å spille hovedrollen, mens

aktørene bak visene for det meste har hatt biroller. Jeg har ikke brukt noe særlig plass på trykkerne eller forleggerne som utgav sangene, selv om disse naturligvis har vært viktige aktører under hele perioden da skillingviser var en del av norsk kulturliv. Jeg har heller ikke brukt særlig mye plass på forfatterne som skrev sangene. Unntakene var der hvor forfatterne pekte seg ut i kraft av å ha skrevet mange sanger, eller fordi de hadde en fargerik bakgrunn, slik som Peder Anbjørnsen Seivaag; der hvor mine lesninger av ukjente katastrofesanger kolliderte med et etablert syn på et forfatterskap, slik som med Peder Mathissøn Offvid; der hvor en forfatter var en deltaker i katastrofehendelsen, slik som med Anders Vold; eller der hvor omstendighetene rundt salg og distribusjon av sanger var særlig spennende, slik som med Arne Eriksen Wichne og Anton «Jumbo» Andersen.

Disse forfatterne, og flere med dem, er antakelig verdt en egen studie – der hvor det er mulig å finne ut noe om dem. Mange av sangene ble utgitt anonymt, og i de fleste tilfeller er forfatterne vanskelige å spore. Dette gjelder særlig for sangene fra andre halvdel av 1800-tallet og utover, når skillingstrykket for alvor ble et medium som rettet seg mot den brede allmenheten. For de tidligste sanges del forholdt det seg annerledes: Alle sangene fra 1600-tallet, og de fleste fra 1700-tallet, var utgitt med et forfatternavn, og de tidligste forfatterne tilhørte samfunnets høyere lag. Men sjangeren de skrev innenfor, tilhørte folket, også i den tidligste perioden. Med denne boken har jeg derfor vist at det fantes en folkelig, norsk litteratur på 1600- og 1700-tallet. Petter Dass og Dorothe Engelbretsdatter har nå fått følge av Michel Mogenssøn, Peder Mathissøn Offvid, Hans Nielsøn Griis, Jacob Johansøn Kiilen, Christen Olsen Tiendeboen, med flere. Ingen av disse var like produktive som Engelbretsdatter og Dass, og skillingviserforfatterne skal ikke nødvendigvis inkluderes i noen litterær kanon – til det er tekstene for enkle og for lite originale, både i stil, uttrykk og billedbruk. Men samlet sett utgjør viseskribentene et folkelig kor av stemmer som ber om å bli hørt og inkludert i en litteraturhistorie nedenfra.

Forfatterne, eller i alle fall sjangeren de skrev innenfor, bør også inkluderes i *musikkhistorien*. Katastrofevisens plass innenfor en klingende tradisjon er en annen årsak til at jeg ikke har brukt så mye plass på forfatterskapene, selv der hvor disse har vært mulige å spore. Sanger om katastrofer kjennetegnes, i likhet med skillingviser generelt, av at de ikke egentlig *tilhører* en forfatter. De var ikke laget av skrivende, inspirerte genier for lesende, inspirerte litteraturvitere – de var skrevet for alle som hadde et øre å lytte med, eller en stemme å synge

med. I denne boken har jeg vist hvordan katastrofesangenes bruksfunksjon som sanglyrikk kan spores i *kontrafaktum*, men også i hvordan ønsket om å gjøre tekstene mest mulig sangbare påvirket den skriftlige utformingen: bundne vers og enkle rim og rytmer; bruk av elisjoner for å få rytmen til å passe med den opprinnelige melodien; repetisjoner og bruk av bilder og klisjéer som skulle være enkle å huske; minstrelstrofer og andre grep som oppfordret publikum til å lytte, eller til å delta med sine stemmer.

Å avdekke spor av det muntlige i det skriftlige er viktig når man forsker på skillingsviser, ikke minst siden sangen har stått sterkere i fortidens kultur enn det den gjør i dag. «I vår moderne medievirkelighet er det vanskelig å forestille seg hvor mye folk må ha sunget før i tiden», skriver sangforsker Anne Sigrid Refsum, og fortsetter: «Hvis vi antar at det menneskelige behovet for musikk har vært noenlunde konstant gjennom historien, må mange av de timene vi i dag fyller med strømmetjenester, radio og CD-spillere vært fylt med de klangene våre forfedre og -mødre selv kunne by på».⁶⁶¹ I dag har ikke lenger sangen en like fremtredende bruksfunksjon i vår kultur. Flere musikkvitere og historikere, blant dem Roland Barthes, peker på at vi moderne mennesker er *lyttere* heller enn utøvere.⁶⁶² Musikkens utvikling fra å være noe man gjorde og utøvde, til noe man låner øre til, startet da lydmediene – radio og grammofoon – gjorde sitt inntog ved starten av det tjuende århundret. De samme lydmediene bidro, sammen med avisenes utbredelse, til at skillingstrykket som medium ble faset ut i løpet av 1900-tallet.⁶⁶³ Katastrofesangene speiler denne utviklingen. For det første ved at det fins færre og færre trykk bevart fra 1900-tallet og fremover; for det andre gjennom at sangene nå først og fremst fikk en rolle som trykksaker fremfor klingende partitur: Tekstene ble kortere, og de fikk oftere følge av prosatekster som skulle leses. Sangene ble mer skriftlige enn muntlige; de ble *øye-poesi* mer enn *øre-poesi*.⁶⁶⁴

Ny teknologi påvirket katastrofesangene på flere måter. I andre halvdel av 1800-tallet og inn på 1900-tallet gjorde stadig mer avansert teknologi og bedre beredskap det mulig å kontrollere naturkreftene i større grad enn tidligere. Det vil si at man kunne holde seg mer eller mindre trygg for brann og ferdes relativt trygt til sjøs. Men katastrofesangene handlet ikke om denne nye sikkerheten. De handlet om de gangene det gikk galt. De tidligste sangene om dampskipsforlis uttrykte en vantro over at ulykkene i det hele tatt kunne skje, og viseforfatterne opptrådte som selvutnevnte, syngende havarikommisjoner. I 1900-tallets sanger om dampskipsforlis pekte mange forfattere på folks tiltro til den nye teknologien

som noe naivt, som en form for *hybris*, et overmot i møte med naturkreftene. Sangene om emigrantskip som forliste var patriotiske, de skildret de reisendes hjemlengsel snarere enn å fokusere på selve katastrofen. Flere av dem inneholdt politiske ytringer om utvandring i en tid hvor dette var gjenstand for debatt.

I dag er ikke maritime ulykker og forlis – hendelsene som ble skildret oftest i norske katastrofesanger – like fremtredende. Sjøen er ikke lenger en hovedåre for samferdsel; nå har motorveier, tog og luftfart tatt over. Store forlis i fjorder og på åpent hav er sjeldne. Fiske er ikke lenger en primærnærings, og de som i dag jobber på sjøen, nyter godt av langt bedre teknisk utstyr, detaljerte værvarslinger og avanserte navigasjonssystemer. Eilert Sundts våte drøm om større risikovurdering til sjøs har i stor grad gått i oppfyllelse. I vårt industrialiserte samfunn er heller ikke uår og sult lenger et problem. Utsatte fjellpartier overvåkes nå av geologer for å unngå store konsekvenser ved skred og flodbølger. Brann i by og hus utgjør fremdeles en risiko, men langt mindre enn i skillingsvisenes æra. Den åpne flammen har blitt et dekorativt element: et tent stearinlys, peisild eller bål som hygge.

Selv om vi i dag ikke er så utsatt for mange av de farene som truet i fortiden, vil de færreste påstå at naturkatastrofer ikke lenger utgjør en trussel. En uke i juli 2021, da jeg skrev om sangene om stormfloen på kontinentet i 1717, havnet noen av de samme regionene som visene handlet om, under vann. I 1717 skyldtes katastrofen en stormflo fra havet i kombinasjon med storm og tidevann – et sjeldent, naturskapt værphenomen. I 2021 skyldtes flommen ekstremnedbør, en værtype som blir mer og mer vanlig.⁶⁶⁵ Et kart publisert i *National Geographic* har forsøkt å illustrere hvordan jordkloden vil se ut i fremtiden hvis havisen og polene fortsetter å smelte med dagens tempo.⁶⁶⁶ Skroller man litt ned, ser man de områdene som stormflosangene handler om: Nederland, Tyskland og Danmark. På fremtidskartet har disse landene forsvunnet.

«Da skal Mennisken blive bange», heter det i en av de eldste katastrofesangene vi har lest i denne boken. Den tidligmoderne perioden var preget av angst over pågående kriger, nød, armod, og det urolige været som følge av den lille istiden. I dag har vi også grunn til å «blive bange». På 1600- og 1700-tallet var de fleste naturkatastrofer naturlige; i dag vet vi at mange av katastrofene skyldes menneskets dårskap. Før var vi i elementenes vold. Nå driver vi vold mot elementene. Menneskene vi har møtt i denne bokens eldste katastrofesanger, levde i perioden kalt *holocen* – en ti tusen år lang geologisk epoke. Vi som lever i dag, må forholde oss til det som knapt er til å bære: Klimaforskere har antydnet at vi på grunn av

menneskeskapte klimaendringer har gått inn i en ny, geologisk epoke som har fått navnet *antropocen* – menneskets tidsalder.⁶⁶⁷ Folkene vi har møtt i denne boken, representerer altså de siste menneskene i en nå avsluttet tidsepoke.

Avstanden mellom dem og oss kan fortone seg som en avgrunn, ikke bare på grunn av kunnskapen om hvilke skader vi har påført og fortsetter å påføre naturen, men også når det gjelder forståelsen av katastrofenes årsaker. I den tidligmoderne perioden fantes det ingen motsetning mellom religion og naturvitenskap. Ifølge den tidens teologiske verdensbilde hadde Gud skapt naturen og alt i den i sitt bilde, og en undersøkelse av naturen var i realiteten en undersøkelse av Guds skaperverk. En naturkatastrofe var en unntakshendelse som krevde særlige fortolkningsnøkler. Vi har sett at *jærtegn*et stod sentralt i fortolkningen. Ulykker ble lagt frem som håndfaste bevis på Guds misnøye med menneskene. Naturkatastrofene var sendt av Gud som en straffende pisk over menneskene for å advare mot synd og umoral. Sangene pekte gjerne på flere jærtegn av ulik art: jordskjelv i en del av verden, steinras og flodbølge i en annen; tilsynekomsten av en illevarslende komet på himmelen der; et barn født med misdannelser her, krig, sult og dyrtid overalt. Jo flere kriser som hendte innenfor korte tidsrom, jo mer pregnante var de som jærtegn – de *korresponderte* og dannet et skremmende mønster som signaliserte Guds misnøye med menneskene. I de mest alvorstunge katastrofesangene, de *eskatologiske*, pekte opphopningen av jærtegn mot endetiden, dommens dag, apokalypsen.

Én katastrofe som brukes som advarsel mot en annen, mye større katastrofe i fremtiden – dette er en tankerekke vi kan kjenne igjen i dag. Naturkatastrofer og klimaendringer kobles sammen. Det skapes sammenhenger mellom hendelser i ulike deler av verden, med global oppvarming som den skremmende fellesnevneren. Også i dag blir naturhendelser og ekstremvær forstått som varsler om kollaps. Også i dag har mennesket skyld i det som skjer. Også i dag blir vi bedt om å vende om i tide, før det er for sent. Med tanke på de enorme ulikhetene mellom da og nå: Hvordan kan det ha seg at måten vi omtaler naturkatastrofer og klimaendringer på i dag, har likheter med den sanglyriske fortolkningen av katastrofer i et tidligmoderne Skandinavia gjennomsyret av religiøse dogmer og folkelige forestillinger?

Ifølge sosiologer og idéhistorikere er det tjuetførste århundret et *katastrofeorientert* sekel som har likheter med 1600-tallet i den forstand at en omsegripende angst og pessimisme overskygger fremtidstro og optimisme.⁶⁶⁸ Men det er ikke snakk om et historisk kontinuum, en sammenhengende periode med dystopier.

Mellom tidligmoderne tid og i dag kom den fremtidsoptimistiske opplysnings-tiden, 1700- og 1800-tallets industrielle og teknologiske tidsalder. «Der hvor man innenfor den viktorianske perioden avviste katastrofetenkning som uvitenskapelig, har det tyvende århundrets neo-katastrofisme gitt ny, vitenskapelig legitimitet til en kvasi-religiøs angst for 'vår siste time'», skriver forfatterne av boken *Historical Disasters in Context*.⁶⁶⁹ Måten vi snakker om klimaendringer og naturkatastrofer på i dag, er altså en slags «throwback» til hvordan man omtalte katastrofer i den tidligmoderne perioden. De par hundre årene som kom i mellom, var en periode hvor angsten for endetiden ikke var like påtrengende – ironisk nok, eller kanskje påfallende nok, siden nettopp 1700- og 1800-tallets industrielle revolusjon regnes som opptakten til den globale oppvarmingen som til slutt førte oss inn i det uføret som er utgangspunktet for antropocen.⁶⁷⁰

Siden andre verdenskrig har frykten for atomkraftulykker, epidemier og global oppvarming gitt næring til idéen om menneskehetens kollaps. Kulturhistoriker Kyrre Kverndokk skriver at vår tid kjennetegnes av et «angstens fellesskap» som kretser om menneskehetens globale farer.⁶⁷¹ Kritiske røster peker på at dommedagsvitenskap og idéen om miljøragnarokk har blitt til en «bekymrings-industri», som har Hollywoods spektakulære og klisjéfylte katastrofefilmer som et av sine tydeligste kulturelle uttrykk.⁶⁷² Det er en enkel sak å være kritisk til dette spetakkelet. Men hvis vi bare avviser det som spekulativt sensasjonsjag, går vi glipp av alvoret som ligger bakenfor klisjéene. Det er noe av det samme alvoret jeg har forsøkt å kartlegge i denne bokens lesning av skillingsvisene.

Katastrofesanger handlet om tragedier, men de aller fleste endte lykkelig fordi de var skrevet i en periode hvor guds- og frelsestro stod sterkt. «Gud er vår tilflukt og styrke, en hjelp som er lett å finne i vanskelige tider. Derfor skal vi ikke være redde, ikke engang om jorden skjelver og fjellene styrter ned i havets dyp», heter det i Salmenes bok (46, 2–3). For mange av oss som lever i dag, er ikke Gud lett å finne i vanskelige tider. Tanken om at det skal oppstå en ny, himmelsk verdensorden på den andre siden, er ikke lenger noe de fleste tror på. Katastrofen peker ikke mot noe annet, et større perspektiv, en høyere himmel. I boken *The Culture of Disaster* skriver den franske historikeren Marie-Hélène Huet at den følelsen av krise og unntakstilstand som karakteriserer vestlige kulturer i dag, skyldes «en vedvarende angst for katastrofale hendelser som nå er tømt for teologisk mening, og forverret av menneskelige feiltrinn». ⁶⁷³ I antropocen lever vi altså i kontinuerlig katastrofeberedskap, men uten å finne trøst hos Gud, og med vissheten om at vi har oss selv å takke for krisen vi står i.

Kanskje vi kan låne øre til de gamle sangene om katastrofer og lytte til det de har å fortelle. Det moralske budskapet som stod sterkt i sangene, har riktignok begrenset aktualitet i dag. Katastrofesangene var didaktiske, ofte forkynnende – de skulle regulere folks reaksjoner i møte med katastrofen: kom i hu din forgjengelighet, minnes dine døde, gråt ikke for hardt, lev som en god kristen, vend om i tide. Hver tid har sine moralske lærdommer. I dag gir formaninger om å endre levevis i høyeste grad mening, rasjonelt sett: fly mindre, kutt forbruket, la oljen ligge, spis mindre kjøtt. Men mye av retorikken som føres i klimadebatten virker fremmedgjørende og splittende, der hvor den burde vært samlende. Fakta om klimakrisen ser dessuten ut til å få mindre og mindre gjennomslagskraft hos mange. Grafene som viser temperaturendringer, gjør ikke lenger et like sterkt inntrykk. Alternative «fakta» florerer og får mange til å betvile også det som er sant.

Hvis fakta og kunnskapsbasert forskning ikke når gjennom – hva da med *følelser*? Mange vil si at samfunnet, politikken, mediene og kulturen er altfor følelsesstyrt i vår tid, og at det siste vi trenger, er enda mer agitasjon, patos og sentimentalitet. Men så er også vår tids forståelse av det sentimentale fundamentalt annerledes fra hvordan det tidligere ble oppfattet. Opprinnelig var det sentimentale forbundet med en type empatisk og sosial livsanskuelse, med med-følsomhet (*com-passion*).⁶⁷⁴ I dag forbindes det med noe overdrevent, banalt, livsfjernt og selvsentrert. Her er det mulig å se paralleller til samfunnsutviklingen for øvrig. Sosiologer peker på hvordan vi lever i individets tidsalder.⁶⁷⁵ Det som en gang var et inkluderende og solidarisk *vi*, har i stadig større grad blitt erstattet med et egoistisk og ensomt *jeg*. Konsekvensene av dette på samfunnsnivå er for store og altomgripende til å få å plass i en bok som handler om skillingsviser. Men kanskje kan utviklingen i sanglyrikkens verden sies å speile en større samfunnstendens. I en nylig storstudie publisert i tidsskriftet *Nature* pekes det på at dagens sangtekster er mer personlige og mer egosentriske enn før: De aller fleste handler om et sanglyrisk jeg, der hvor det tidligere var mye mer vanlig med et du eller et vi.⁶⁷⁶ Studien dreide seg om utviklingen i den mest moderne sangens historie (1970–2020), men artikkelens funn kan også brukes til å skue lengre tilbake i tid, til den eldre sanglyrikken og til det sterke vi-et som fantes der.

I mylderet av følelser som kom til uttrykk i fortidens katastrofesanger – sorg, frykt, sensasjonslyst, skrekkblandet fryd – pekte ett emosjonelt register seg ut som særlig gjennomgående: medlidenhet og deltakelse, en oppfordring til samhold og solidaritet etter ulykker og katastrofer. Dette kom til uttrykk

på ulike måter. I sangenes fortellinger, som oftest formulert som historier om *andres* tragedier heller enn ens egne. I de pragmatiske, detaljerte skildringene av hendelsenes saksomfang. I naturalistiske og voldsomme gjengivelser av andres lidelser, smerte og sorg. I sentimentale skildringer av sangerens medlidenhet med de som ble rammet av katastrofen. I sjangerens folkelighet, som enkle sanger skrevet om og for folk flest. I ønsket om å gjenopprette kontakten mellom de levende og de døde. I oppfordringer om å gi en skjerv til de som var rammet. I påkallingen av et lyrisk vi. I appellene om samhold og solidaritet i møte med kriser. I behovet for å reise en sanglyrisk minnegrav over dem eller det som forsvant i katastrofens kaos.

Samlet sett utgjør sangene et kor, et «vi» som klinger på tvers av århundrene, som en kollektiv klagesang. I vår tid er behovet for fellesskap, humanisme og global solidaritet viktigere enn noen gang. Hele menneskehetens og jordklodens fremtid og eksistensgrunnlag står på spill. Antropocens klagesang – vår klagesang – handler om tap av artsmangfold, regnskog, myr, maritime organismer og dyrket jord. Skogbranner og tørke som legger hele land øde. Isbreer som smelter, og stigende havnivå. Økende forskjeller mellom de som har mye, og de som har lite. Ekstremvær og stadig flere og mer voldsomme naturkatastrofer, som rammer de vanskeligstilte hardest. Vi kan være ganske sikre på at ingen av disse krisene vil bli skildret i nyhetssanger i fremtiden. Katastrofevisen vil neppe få noen renessanse. Men følelsene og solidariteten som stiger opp fra skjøre, gamle trykksider – dem kan vi, og de som kommer etter oss, fremdeles lytte til: Sorgen over det som er tapt, håpet om at det likevel skal gå bra.

Noter

- 1 Kapitlet om Titanics forlis i denne bokens del II, er en bearbejdet versjon av bokkapitlet av Siv Gøril Brandtzæg, «'Lad dem tone dybt og længe'. Skillingsviser som sanglyrikk», publisert i boken *Sanglyrikk: Teori – metoder – sjangrer*, redigert av Ole Karlsen og Bjarne Markussen, ss. 243–280. Jeg har fått tillatelse av forlaget til å bruke materialet. Noe av stoffet om kvikkleireskredet på Bakklandet (1634), jordskjelvet i Lisboa (1755) og sjøulykken på Foldahavet (1625) kan gjenkjennes i bokkapitlet av Siv Gøril Brandtzæg, «Farlige Forbindelser: Skillingsviser om naturkatastrofer i det tidligmoderne Norge», publisert i boken *Skillingsvisene i Norge, 1550–1950: Studier i en forsvømt kulturarv*, redigert av Siv Gøril Brandtzæg og Karin Strand, ss. 183–242. Jeg har fått tillatelse av forlaget til å bruke materialet. Forskningsbloggen min er tilgjengelig på følgende adresse: <https://skillingsviser.no/>.
- 2 Titler på visetrykk skrives med *kursiv*, mens enkeltviser i flervisetrykk gjengis med «vinkelhermetegn». Navn på melodier gjengis også med hermetegn. For å gjøre sangstrofene enklere å lese har jeg i noen tilfeller omorganisert de opprinnelige verselinjene slik at det er mulig å se enderimene, der hvor trykktekniske begrensinger opprinnelig gjorde dette vanskelig. Jeg har kun gjengitt margreferanser til Bibelen eller sitater på latin der hvor det har vært hensiktsmessig for lesningene. Navn på skip er gjengitt med 'enkle' hermetegn. Åpenbare trykk- eller korrekturfeil i sangene er rettet uten kommentarer. I lesningene gjengir jeg stort sett visetekstene med opprinnelig ortografi, med noen unntak, som stort sett gjelder for de eldste trykkene. I disse har jeg erstattet lang s (f) med s, langt komma (/) er erstattet med komma, og majuskel J er rettet til I. Fremgangsmåten i denne bokens transkripsjoner har utviklet seg over tid og litt tilfeldig, heller enn å være basert på allerede etablerte prinsipper. Derfor fins det inkonsekvenser i transkripsjonene, både i de jeg har gjort selv, og i de som forskningsassistenter har bidratt med. Med

- Nasjonalbibliotekets forskningsprosjekt rundt arbeidet med *Peder Rafns Visebok* ble det etablert fremgangsmåter som jeg hadde nytte av å skjule til på tampen av arbeidet med min egen bok (*Peder Rafns Visebok*, ss. 814–817).
- 3 Jacob Johanson Kiilen, *En Sørge-Sang over den salige Mand Anders Christopherson Heseholmen...* (NTNU Universitetsbiblioteket, Gunnerusbiblioteket, V. box. 34: 1003). «V. box» viser til fysisk lokasjon (viseboks) i dette biblioteket. Heretter forkortes samlingen til «NTNU Gunnerusbiblioteket», og visetitlene (fra denne samlingen så vel som fra andre samlinger) forkortes i notene. Se viseregisteret bakerst i denne boken for fullstendige visetitler, bibliografiske opplysninger og for detaljer om hvilke samlinger visene er hentet fra.
  - 4 *Skillingstrykk* betegner selve trykksaken, altså mediet; *skillingsviser* er visene i trykkene, altså sangtekstene. For en diskusjon om terminologi, se Siv Gøril Brandtzæg, «Dommedag og skøyteløp. Skillingstrykk som kulturarv og studieobjekt», i *Skillingsvisene i Norge, 1550–1950: Studier i en forsømt kulturarv*, redigert av Siv Gøril Brandtzæg og Karin Strand, ss. 9–44, og Märta Ramsten, Karin Strand og Gunnar Ternhag (red.). *Trykte Visor. Perspektiv på skillingstrykk som källmaterial*. For en diskusjon av hvorfor og hvordan skillingstrykk har blitt forsømt i norsk litteraturhistorie, se Siv Gøril Brandtzæg, «Skillingsvisene i Norge 1550–1950. Historien om et forsømt forskningsfelt», ss. 93–109. For en oversikt over den eldre forskningen på skillingsviser (og for nye forskningsperspektiver på sjangeren) se bidragene i antologien *Skillingsvisene i Norge, 1550–1950*.
  - 5 For en undersøkelse av forholdene for produksjon, salg og distribusjon av danske skillingsviser, se Iørn Pios studie *Produktionen av danske skillingsviser 1770–1821 og samtidens syn på genren*. På grunn av de tette båndene mellom Danmark og Norge i skillingsvisenes tidlige periode, er flere av innsiktene fra Pios studier overførbare til Norge. Astrid Nora Ressem fra Nasjonalbiblioteket har i de siste årene skrevet de viktigste artiklene og kapitlene om skillingsstrykkets aktører og de kommersielle sidene ved skillingsstrykkproduksjonen i Norge. Se for eksempel bokkapitlet «'Kom hid til mig og kjøp! For her er Viser mang'. Visehandling, forlagsvirksomhet og kolportasje i skillingsstrykkes tid», i *Skillingsvisene i Norge, 1550–1950: Studier i en forsømt kulturarv*. I Sverige har særlig Eva Danielson skrevet artikler og bøker om trykking, salg og distribusjon av skillingsstrykk. Se for eksempel boken *Skillingstryckarna. Skillingstrycksproducenter under det långa 1800-talet*.
  - 6 Alf C. Melhus, *Tyge Nielsson. Norges første boktrykker*. Se også Harald L. Tveterås, *Den norske bokhandels historie*, og *Litterære verdensborgere. Transnasjonale perspektiver på norsk bokhistorie 1519–1850*, redigert av Aasta M. B. Bjørkøy, Ruth Hemstad, Aina Nøding og Anne Birgitte Rønning.
  - 7 Se note 8 for opplysninger om forfatteren. Om skillingsvisesalg i tilknytning til blant annet lofotfiske, se Astrid Nora Ressem, «Street Singing and Selling in Seasonal Cod Fisheries».

- 8 Jacob Johansøn Kiilen (1732–1804) var bygdedikter, fisker og gårdbruker. Det er sjelden at vi vet noe særlig om forfatterne bak sangene. Årsaken til at vi har biografiske opplysninger om akkurat Kiilen, skyldes at forfatterens tipp-tipp-oldefar, slektsgranskeren Asbjørn Solheim, i 2010 utgav et hefte om sin slektning: *Jacob Johansøn. Linefiskeren og andre folkelige viser*. I dette heftet har Solheim transkribert 15 sanger forfattet av Kiilen, og flere av disse er sanger om fiskere som forsvant på havet.
- 9 Ifølge kulturhistoriker Kyrre Kverndokk ble et begrep beslektet med naturkatastrofe brukt på tysk for første gang i 1740, men det var først i moderne tid at ordet fikk den betydningen det har i dag. Se Kyrre Kverndokk, *Naturkatastrofer. En kulturhistorie*, s. 52. Se samme bok ss. 20–24 for en begrephistorisk oppsummering av «natur», «katastrofer» og «naturkatastrofer». Kverndokks bok er den grundigste norske studien av naturkatastrofer i et kulturhistorisk perspektiv, og den har vært en viktig kilde og inspirasjon for min egen bok.
- 10 For en undersøkelse av den tidligmoderne forståelsen av begrepet «ulykke», se Katariina Savin, *Fortunas Klädnader*, og Anna Nilsson, *Lyckans betydelse*. Se også Kverndokk, *Naturkatastrofer*, ss. 52–58.
- 11 Om etymologien til ordet katastrofe og begrepets relevans og utbredelse i litteraturhistorien, se Knut Ove Eliassen, «Catastrophic Turns – From the Literary History of the Catastrophic».
- 12 «Sakpoesi» er et nyord som ble definert på norsk og skandinavisk i 2023 med utgivelsen av et temanummer av tidsskriftet *Sakprosa*. I temanummerets innledning definerer redaktørene sakpoesien som en type poesi som sentrerer rundt det faktuelle, og som «sammenknytter det poetiske og det faktuelle» på en måte som er bestemmende for fortolkningen (Mads Breckan Claudi og Johan Laurits Tønnesson, «Hva er sakpoesi?», s. 5).
- 13 I sin studie av danske dødsdikt skiller litteraturforskeren Sune Auken mellom ulike typer leilighetsdiktning, og han definerer danske dødsdikt som leilighetsdiktning i «allmenn» og i «radikal» forstand: «Alle dodedigte er styret af at være skrevet med utgangspunkt i en bestemt historisk situation, nemlig et dødsfald, men en række af digtene er derudover lejlighedsdigte i den mere radikale forstand, at de er bestillingsarbejder» (Sune Auken, *Eftermale*, s. 18). Katastrofesangene passer for så vidt inn i den første definisjonen her, men ikke den andre. Unntaket er et knippe sørgesanger om forlis på 1800-tallet (se side 187), hvor navnet på de omkomne opptrer på tittelbladet, og hvor noen av sangene ifølge tittelbladene er bestilt av de pårørende. I sin bok skriver Auken også at de fleste dødsdiktene er skrevet til en anledning, primært for å fremføres ved gravferder (s. 52). Dødsdikt fremstår dessuten som langt mer formelaktige enn det som er tilfellet med skillingsviser om katastrofer og ulykker.
- 14 Jørgen Sejersted, «Barokkbegrepet i norske litteraturhistorier og plasseringen av Petter Dass».

- 15 Asbjørn Aarnes, «Barokken – og vår tid», s. 15.
- 16 Se Auken, *Eftermale*, ss. 88–90, for en redegjørelse av hvordan 1800-tallets fokus på subjektets erfaringer ga seg utslag i periodens dødsdikt. Se også kapitlet mitt om 1800-tallets sørgesanger.
- 17 Bjarne Markussen, «Skillingsviser om død og sorg», s. 98.
- 18 Se for eksempel Peter Stein Larsen, «Troper», ss. 95–106, og Christian Janss og Christian Refsum, *Lyrikkens liv*, ss. 100–105.
- 19 Paul Ricœur, *The Rule of Metaphor: The Creation of Meaning in Language*, oversatt av Robert Czerny.
- 20 Jonathan Culler, *Theory of the Lyric*, ss. 7–8, og ss. 226–227.
- 21 Sangforsker Anne Sigrid Refsum har i en nylig artikkel beskrevet hvordan skillingsvisenes bruksfunksjon som sanglyrikk ligger til grunn for de episke, fortellende trekkene i visene, og at det ofte gir mening å kalle det lyriske jeg'et i mange skillingsviser for et *fortellende jeg* (Anne Sigrid Refsum, «'Jeg som en Vise kun er'. Fortellende stemmer i norske skillingsviser»).
- 22 Jonathan Culler, og flere litteraturvitere med ham, har ikke tatt høyde for den folkeligste sanglyrikken når de utformer sine lyrikkteorier. Dette gjelder også enda eldre folkelige sanger, slik som middelalderballadene, hvor nettopp det episke er viktig.
- 23 Katharina Gerstenberger og Tanja Nusser (red.), *Catastrophe and Catharsis*, s. 7.
- 24 Gerstenberger og Nusser, *Catastrophe and Catharsis*, s. 7–8, min oversettelse.
- 25 Fra middelalderlatin «contrafacere», som betyr å imitere eller forfalske (Robert Falck og Martin Picker: «Contrafactum». I *Oxford Music Online*. <https://www.oxfordmusiconline.com/grovemusic/display/10.1093/gmo/9781561592630.001.0001/omo-9781561592630-e-0000006361>). I eldre musikkhistorie handler kontrafaktur om hvordan verdslige sanger ble omdannet til kristne sanger, eller hvordan katolske sangtekster ble adaptert til protestantisk bruk (Det Norske Akademis ordbok. <https://naob.no/ordbok/kontrafaktur>). Bruk av kontrafaktum kjennetegner trykte sanger i Europa fra 1500-tallet og inn i moderne tid. For en forklaring av kontrafaktur som prinsipp og som historisk fenomen, se Una McIlvenna, «The Power of Music: the Significance of Contrafactum in Execution Ballads», ss. 47–89. Mens det i Norge ikke fins noen grundige studier av melodier i skillingsviser eller bruken av kontrafaktur, har man i Sverige i større grad kartlagt melodibruk og kontrafaktur i skillingsviser. Se Margareta Jersild, «'Siunges som...' – inte bara en melodiangivelse»; Margarata Jersild, *Skillingstryck. Studier i svensk folklig vissång före 1800*, og Märta Ramsten, *De osynliga melodiarna. Musikvärldar i 1800-talets skillingstryck*. For bruk av kontrafaktum og melodiangivelser i norske salmer, se Jon Haarberg, «'Siungis under sin egen Melodie'».
- 26 Sitert her fra Finn Benestad, *Musikk og tanke*, s. 65. Utsagnet skal stamme fra et mye sitert brev fra Luther til hertug Wilhelm IVs kapellmester Ludwig Senfl i 1530 (Joar Haga, «Han jagar djevelen på dør. Martin Luther si forståing av musikken sin verknad», s. 352).

- 27 Haga, «Han jagar djevelen på dør».
- 28 H.A. Hens, «Hans Thomesen» i *Dansk Biografisk Leksikon*. https://biografiskleksikon.lex.dk/Hans_Thomesen.
- 29 Opplysninger er hentet fra Højskolesangboken online, «Sorrige og glæde de vandre til hobe». <https://hojskolesangbogen.dk/om-sangbogen/historier-om-sangene/s/sorrige-og-glaede-de-vandre-til-hobe>.
- 30 Trond Haugen, «Melodikommentarene til Peder Rafns visebok».
- 31 Haugen, «Melodikommentarene til Peder Rafns visebok», s. 14.
- 32 Opplysninger er hentet fra Højskolesangboken online, «Sorrige og glæde de vandre til hobe». <https://hojskolesangbogen.dk/om-sangbogen/historier-om-sangene/s/sorrige-og-glaede-de-vandre-til-hobe>.
- 33 Lars Eckstein, *Reading Song Lyrics*, s. 10, 30 og 67. For en diskusjon om forskjellene mellom boklyrikk og sanglyrikk, se også Matt BaileyShea, *Lines and Lyrics: An Introduction to Poetry and Song*; Culler, *Theory of the Lyric*, og Ole Karlsen, «Sangen, det lyriske diktet og lyrikk-kritikkens objekt».
- 34 Velle Espeland skiller mellom *presentativ* sang, rettet mot tilhørere, og *introvert* sang, som er den «ensomme» sangen som man synger for seg selv, eller «innover i seg sjølv», som Espeland skriver (Velle Espeland, «Folkeviser frå scenen», s. 2). Espeland påpeker at skillet ikke går mellom privat og offentlig sang, for det er mange syngemåter i offentligheten som likevel kan karakteriseres som introverte, for eksempel allsangen, som «femnar alle og er ikkje retta mot eit publikum utanfor gruppa» (Espeland, «Folkeviser frå scenen», s. 3).
- 35 I databasen over Gunnerusbibliotekets skillingstrykk, har jeg sunget inn de to første strofene av Kiilens *Sørge-Sang*: <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/omeka/items/show/48290#?c=&m=&s=&cv=&xywh=-3043%2C-275%2C9370%2C5486>.
- 36 Refsum, «'Jeg som en Vise kun er'», s. 231.
- 37 Refsum, «'Jeg som en Vise kun er'», s. 233.
- 38 Refsum, «'Jeg som en Vise kun er'», s. 233.
- 39 Skillingsviseforskere i Sverige er særlig opptatt av forholdet mellom skillingsstrykk som trykksak og traderingen av sangene i trykkene. Svenske forskere har også spekulert på hvorfor det står så lite om både tradering og salg av skillingsstrykk i historiske kilder, selv etter at avispressen for alvor var etablert. «Det finns ganska många beskrivningar av gatumusikanter både i tidningar och i litteraturen, men det står sällan något om att de säljer skillingstryck», skriver den svenske forskeren Eva Danielson, og hun fortsetter: «Kanske var det så självklart för ögonvittna att de inte fann det värt att nämna. I alla händelser kan man lugnt räkna med att varenda musikanter som sjöng visor också sålde tryck med texten i. Det var helt enkelt det säkraste sättet att verkligen få en slant eftersom deras uppträdande av nödvändighet var gratis» (Danielson, «Att försörja sig på skillingstryck», s. 30).
- 40 Laila Akslen, *Norsk barokk: Dorothe Engelbretsdatter og Petter Dass i retorisk tradisjon*, s. 60.

- 41 For en redegjørelse av norske nyhetsviser som sjanger, se Siv Gøril Brandtzæg, «Singing the News in the Eighteenth Century. A Media Perspective on Norwegian Skilling Ballads».
- 42 Tittelbladet oppgir ikke *hvor* ulykken skjedde – det er uvanlig, og kan skyldes at det topografiske nærmest gav seg selv: Det dreide seg om lofotfisket, slik vi hører i flere av strofene.
- 43 For en diskusjon om autentisitet i nyhetsviser, se Siv Gøril Brandtzæg, «Rene tone, falske nyheter. Skillingsviser i det tidligmoderne Skandinavia».
- 44 *Norsk presses historie 1–4 (1660–2010)*, redigert av Hans Fredrik Dahl, bind I: *En samfunnsmakt blir til 1660–1880*, redigert av Martin Eide, s. 61. Jeg bruker bind 1 av *Norsk presses historie*, og vil i det følgende derfor vise til *En samfunnsmakt blir til* og bindredaktør Martin Eide.
- 45 Eide, *En samfunnsmakt blir til*, s. 25. Se også Ellen Krefthing, Aina Nøding og Mona Ringvej. *En pokkers skrivesyge. 1700-tallets dansk-norske tidsskrifter mellom sensur og ytringsfrihet*. Et mer eller mindre pålitelig postvesen ble etablert i 1647. Aviser og nyhetsblad kom ut samtidig som posten, og postmesterne fungerte som viktige mellommenn i både den muntlige og skriftlige spredningen av nyheter (Eide, *En samfunnsmakt blir til*, s. 20).
- 46 Eide, *En samfunnsmakt blir til*, s. 58.
- 47 Kyrre Kverndokk viser til trykte prekener om jordskjelvet i Lisboa (1755) i sin bok *Naturkatastrofer*, se særlig ss. 85–88.
- 48 Eide, *En samfunnsmakt blir til*, s. 18.
- 49 Eide, *En samfunnsmakt blir til*, s. 68.
- 50 Sitert fra Eide, *En samfunnsmakt blir til*, s. 68.
- 51 Øystein Rian, *Sensuren i Danmark-Norge. Vilkårene for offentlige ytringer 1536–1814*, s. 173.
- 52 I sin prøveforelesning for doktorgraden i juni 2024, greide sangforsker Anne Sigrid Refsum ut om den mangelfulle forskningen på lovgivning om skillingstrykk, samtidig som hun pekte på hvilke felt som er særlig interessante å undersøke i fremtiden: sensur, pliktavlevering, organisering og regulering av boktrykkere, og rettsprosesser mot trykkere, visediktere og sangere.
- 53 Det dreier seg om et dansk skillingstrykk om jordskjelvet i Lima i Peru i 1746 (se side 138). Imprimatur på dette trykket er av Johannes Peder Anchersen, en dansk professor og filolog som opererte som sensor på midten av 1700-tallet.
- 54 Eide, *En samfunnsmakt blir til*, s. 30. Om trykkerier og sensur i det tidligmoderne Danmark, se blant annet Charlotte Appel, *Læsning og bogmarked i 1600-tallets Danmark*.
- 55 Eide, *En samfunnsmakt blir til*, s. 25.
- 56 Skrivefrihetstiden i perioden 1770–73 – de berømte årene da den liberale reformisten Johann Friedrich Struensee (1737–1772) satt ved makten i København og ordinerte full trykkefrihet – førte til et oppsving i antallet trykksaker. Men for skillingsvisenes del var det allerede et nokså fritt marked, og skillingstrykkene i Bolle Luxdorfs samling viser at det stort sett var både samme omfang og

- samme emnetilfang i trykkefrihetsperioden som før. Imidlertid kan det være at trykkefrihetsperioden førte til oppsving i produksjonen *etterpå*. Som Eide skriver, ble det i denne perioden etablert mange nye trykkerier i København, og mange av dem var særlig rettet inn mot et voksende folkelig bokmarked (Eide, *En samfunnspektakel blir til*, s. 89). For å finne ut av om produksjonen av skillingstrykk økte under og etter trykkefrihetsperioden, kreves en oversikt over samlingene i Danmark og resten av Skandinavia som vi ikke har per i dag.
- 57 Jostein Fet, *Lesande bønder. Litterær kultur i Norske allmugesamfunn før 1840*.
- 58 I oversiktsverket *Norsk presses historie* er nyhetsviser så vidt nevnt i forbindelse med at forfatterne gjengir tittelbladet på to nyhetsviser (Eide, *En samfunnspektakel blir til*, s. 79 og 156). Men ingen av disse blir kommentert. Nyhetsviser blir heller ikke plassert i tid, rom og sjanger, men vi kan gjette at forfatterne av boken ville plassert dem som en del av det de kaller den tidligmoderne journalistikkens «for-former» (s. 13). Foreliggende bok kompenserer på sitt vis for denne stemoderlige behandlingen siden den er en studie dedikert til én undersjanger av nyhetsviser. Internasjonalt er det gjort mye forskning, særlig i den anglofone tradisjonen, på trykte sangers plass i de tidligste mediehistoriene. Forskningen er for omfattende til at den kan gjengis her. For Skandinavias del er det verdt å nevne Henrik Horstbølls studie *Menigmands medie: det folkelige bogtryk i Danmark 1500–1840*, hvor skillingstrykk har en sentral plass. I Sverige har blant andre Hanna Enefalk studert skillingsviser fra en mediehistorisk vinkel (*Skillingstryck! Historien om 1800-talets försvunna massemedium*); Karin Strand har skrevet to bøker om blant annet henrettelsesviser (Karin Strand, *Brott, Tiggeri og Brännvinets fördärv. Studier i socialt orienterade visor i skillingstryck*, og *En botfärdig synderskas svanesång. Barnamord i skillingstryck mellan visa och verklighet*).
- 59 Susan Sontag, *Regarding the Pain of Others*, s. 16, min oversettelse.
- 60 For en redegjørelse av illustrasjoner og bilder i norske skillingsviser, se Ingrid Lunnan, «Apokalypse, munkekalver og monsterfisk. De tidligmoderne skillingsvisenes bildespråk».
- 61 Se for eksempel Henrik Svensen, *Enden er nær. Om naturkatastrofer og samfunn*, s. 14, og Gaute Losnegård, *Norske ulykker og katastrofer*, s. 7.
- 62 Kverndokk, *Naturkatastrofer*, s. 23.
- 63 Losnegård, *Norske ulykker og katastrofer*, ss. 138–139.
- 64 Franz Mauelshagen, «Disaster and Political Culture in Germany since 1500», s. 42. Se også Kverndokk, *Naturkatastrofer*, særlig ss. 20–22 og ss. 210–217; Henrik Svensen, *Enden er nær*, og Kenneth Hewitt, *Regions of Risk: A Geographical Introduction to Disasters*.
- 65 For en redegjørelse for sykdom og epidemier i blant annet svenske skillingsviser og andre typer sanger, se Siv Gøril Brandtzæg, «Syke sanger. Fra epidemiske skillingsviser til pandemisk pop».
- 66 Audun Dybdahl, *Klima, uår og kriser i Norge gjennom de siste 1000 år*, ss. 57–58.

- 67 Reidar Müller, *Ild og is. En kort innføring i klimaets historie*, s. 182.
- 68 For en redegjørelse av sultkatastrofer i relasjon til klimaendringer, se Dybdahls bok *Klima, uår og kriser*.
- 69 Müller, *Ild og is*, s. 181.
- 70 Müller, *Ild og is*, s. 205.
- 71 Müller, *Ild og is*, s. 205.
- 72 Müller, *Ild og is*, s. 205.
- 73 Kverndokk, *Naturkatastrofer*, ss. 12–13.
- 74 Se for eksempel Philipp Bloms bok *Nature's Mutiny*, hvor endringer frembrakt av klimaendringer under den lille istid leses fra perspektivet til primært mektige opplysningsfilosofer og berømte kulturpersonligheter.
- 75 Svensen, *Enden er nær*, s. 208.
- 76 I boken *The Little Ice Age: How Climate Made History 1300–1850* foreslår arkeolog og klimahistoriker Brian Fagan nokså sveipende at sultkatastrofer kan ha medført massemigrasjon til byene, som kan ha lagt grunnlaget for en økt sentralisering i flere europeiske stater; dette kan igjen kan ha vært et springbrett for kapitalisme og borgerlig offentlighet, og for fremveksten av opplysningstid og moderne vitenskap. Se også Wolfgang Behringer, *A Cultural History of the Climate*, oversatt av Patrick Camiller (særlig kapitlene 3 og 4).
- 77 Jeg bruker ikke begrepet *pietisme* i denne boken, først og fremst fordi jeg ikke har nok kunnskap til å skille ut en eventuell pietisme fra katastrofesangenes lutherske støpning. En eventuell pietisme kunne i så fall dreie seg om nettopp inderligheten som kommer til uttrykk, særlig på stilistisk nivå. Men dette er også et trekk ved skillingsvisesjangeren uavhengig av periode. Enkelte av sangene som undersøkes, er skrevet av selverklærte haugianere, altså av dem som sluttet seg til den innflytelsesrike religiøse agitatorens Hans Nielsen Hauge (1771–1824). Etter hva jeg har sett, skiller ikke disse seg fra andre katastrofesanger. Her trengs det flere studier, men foreløpig kan vi spekulere i om et eventuelt fravær av pietisme kan skyldes at mange av prestene som skrev visene, fikk sin utdanning i København, og at de først og fremst mottok impulser herfra som de tok med seg inn i katastrofevisene. Noen av disse impulsene kan ha blitt videreført i skillingsvisetradisjonens eget kretsløp, lenge etter at pietismen hadde overtatt som dominerende folkereligjøsetet. For en redegjørelse for pietisme og haugianisme i Norge, se Trygve Riiser Gundersens storverk *Haugianerne. Enevelde og undergrunn*.
- 78 Kverndokk, *Naturkatastrofer*, s. 48, min utheving.
- 79 Anne Eriksen, Ellen Krefthing og Anne Birgitte Rønning (red.), *Eksemplets makt – kjønn, representasjon og autoritet fra antikken til i dag*, s. 12.
- 80 Nils Gilje og Tarald Rasmussen, *Tankeliv i den lutherske stat*, bind 2 av *Norsk idéhistorie*, redigert av Trond Berg Eriksen og Øystein Sørensen, s. 26.
- 81 Gilje og Rasmussen, *Tankeliv i den lutherske stat*, s. 35.
- 82 Gilje og Rasmussen, *Tankeliv i den lutherske stat*, s. 17.
- 83 Rian, *Sensuren i Danmark–Norge*, s. 270.

- 84 Gilje og Rasmussen, *Tankeliv i den lutherske stat*, s. 27.
- 85 Tarald Rasmussen og Einar Thomassen, *Kristendommen. En historisk innføring*, s. 303. Se også kapitlet «Reformasjonen av døden» i Gilje og Rasmussen, *Tankeliv i den lutherske stat*, ss. 183–201.
- 86 Gilje og Rasmussen, *Tankeliv i den lutherske stat*, s. 185.
- 87 *Å minnes de døde. Døden og de døde i Norge etter reformasjonen*, redigert av Tarald Rasmussen. Skillingsviser er heller ikke en del av Gilje og Rasmussens «Genrer og teksttyper» i boken *Tankeliv i den lutherske stat* (ss. 29–33). Forfatterne nevner imidlertid salmer som en viktig luthersk sjanger; de viser til to skillingsviser om monstrøse barn og dyr (ss. 223 og 226), og de gjengir noen strofer av en sang av Petter Dass og Dorothe Engelbretsdatter (ss. 194–201).
- 88 Rasmussen, *Å minnes de døde*, s. 21. Se også Gilje og Rasmussen, *Tankeliv i den lutherske stat*, s. 198.
- 89 Gilje og Rasmussen, *Tankeliv i den lutherske stat*, s. 35.
- 90 Rasmussen, *Å minnes de døde*, s. 17.
- 91 Rasmussen, *Å minnes de døde*, s. 17.
- 92 Gilje og Rasmussen, *Tankeliv i den lutherske stat*, s. 187.
- 93 Gilje og Rasmussen, *Tankeliv i den lutherske stat*, s. 187.
- 94 Narve Fulsås, *Havet, døden og vêret: kulturell modernisering i kyst-Noreg 1850–1950*, s. 47.
- 95 Fulsås, *Havet, døden og vêret*, s. 47.
- 96 Fulsås, *Havet, døden og vêret*, s. 48.
- 97 Rasmussen, *Å minnes de døde*, s. 17.
- 98 Ifølge Bjarne Markussen hadde denne reguleringen av sorgen rot i Bibelen, nærmere bestemt i Paulus' første brev til tessalonikerne, hvor det står: «Vi vil at dere skal vite, søsken, hva som skjer med dem som er sovnet inn. Dere skal jo ikke sørge som de andre, de som er uten håp. For om Jesus døde og sto opp, og det tror vi, så skal Gud også ved Jesus føre dem som er sovnet inn, sammen med ham» (Sitert fra Markussen, «Skillingsviser om død og sorg», s. 105).
- 99 William Reddy, *The Navigation of Feeling: A Framework for the History of Emotions*. Se også Rob Boddice, *The History of Emotions*, ss. 70–76.
- 100 Barbara Rosenwein, *Emotional Communities in the Early Middle Ages*.
- 101 Kristiina Savin, «Paintings in the Heart: Early Modern Swedish Broadside Ballads of Wonders and Accidents».
- 102 Gilje og Rasmussen, *Tankeliv i den lutherske stat*, s. 74.
- 103 Savin, «Paintings in the Heart», s. 81. Se også Savins *Fortunas Klädnader* for en lengre redegjørelse av meditasjonspraksiser i den lutherske perioden.
- 104 Shirley Näslund, «Den mångstämmiga monstervisan». Se også bøker og artikler av Laila Akslen, for eksempel *Norsk barokk. Dorothe Engelbretsdatter og Petter Dass i retorisk tradisjon*, hvor Akslen leser barokkdikt i lys av en kristen-retorisk tradisjon som har europeiske røtter, og som spores tilbake til både antikken og til middelalderen.

- 105 For perspektiver på litteratur og religiøsitet under reformasjonstiden i Skandinavia, se blant annet *Religious Reading in the Lutheran North: Studies in Early Modern Scandinavian Book Culture*, redigert av Charlotte Appel og Morten Fink-Jensen. For en kort, men god gjennomgang av lese- og lyttepraksiser på 1600- og 1700-tallet, se Jon Haarberg; *Petter Dass. Katekismesanger*. Det norske språk- og litteraturselskap i samarbeid med Nasjonalbiblioteket, 2013 (digital utgave, bokselskap.no), 40–43. <https://www.bokselskap.no/wp-content/themes/bokselskap2/tekster/pdf/katekismesanger.pdf>
- 106 Haarberg, *Petter Dass*, s. 42–43.
- 107 Det Norske Akademis Ordbok, s.v. «jærtegn». <https://naob.no/ordbok/j%C3%A6rtegn>.
- 108 Gilje og Rasmussen, *Tankeliv i den lutherske stat*, ss. 203–233.
- 109 Gilje og Rasmussen, *Tankeliv i den lutherske stat*, s. 204.
- 110 Gilje og Rasmussen, *Tankeliv i den lutherske stat*, s. 211.
- 111 Kverndokk, *Naturkatastrofer*, s. 54.
- 112 Penny Roberts og William G. Naphy, «Introduction», i *Fear in early modern society*, redigert av William G. Naphy og Penny Roberts, s. 1, min oversettelse. Se også flere kapitler i boken av Jennifer Spinks og Charles Zika (red.), *Disaster, Death and the Emotions in the Shadow of the Apocalypse, 1400–1700*.
- 113 Gilje og Rasmussen, *Tankeliv i den lutherske stat*, s. 207.
- 114 Gilje og Rasmussen, *Tankeliv i den lutherske stat*, s. 78. Idéen om den kjærlige straffen var ikke et sær-skandinavisk fenomen. Historiker Elaine Fulton skriver at «Natural disasters in the early modern world were interpreted not simply as a sign of God's wrath and wish to destroy the world, but also of His loving patience in using the upending of the natural order as an unmissable, clarion call to repent while there was still time» (Elaine Fulton, «Acts of God. The confessionalization of disaster in Reformation Europe», s. 57).
- 115 Astor Furseth, *Skredulykker i Norge*, s. 22; Henry Berg, *Trondheim for Cicignon*. Geologer tror det var det første skredet som dannet dalsidene i dagens Duedalen. Antakelig skjedde det andre skredet i samme område, men her er man usikker, dels på grunn av mangelen på historiske kilder om skredet. Noen mener at dette andre raset skjedde lenger opp i elva, og at det gikk fra Høyskoledalen (Se for eksempel Per Olav Tiller, *Møllenberg på Rosenborg og Bakke*, ss. 19–20).
- 116 Norges Geologiske Undersøkelse (NGU). «Leirras, sett fra en geologisk og geoteknisk synsvinkel», s. 14. <https://www.ngu.no/upload/Geofarer/Skred/Leirskred/Om%20leirskred.pdf>.
- 117 Michel Mogenson, *LAMENTATIO Nidrosiensis, Det er, Een liden Dict oc Klagemaal, om det gruelige Jordefald, som skeede ved TrundHiemb, paa Bakkelandet* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 40: 1200). Gunnerusbibliotekets eksemplar er en kopi, originalen fins i Det Kongelige Bibliotek i København, Karen Brahes Bibliotek U.17-102 (Nr. 16). Det er dette tittelbladet som er gjengitt over. Første trykkside er i latinsk tekst, som ikke gjengis her.

- 118 Vibeke Roggen «Mikkel Mogenssøn», i *Norsk biografisk leksikon*. på snl.no. https://nbl.snl.no/Mikkel_Mogenss%C3%B8n
- 119 Begrepet *minstrelstrofe* stammer fra den middelalderse praksisen med vandrende minstrelser, sangere, som samlet lyttere på gatetorg (Jostein Fet, *Stemmer få ei fjern tid*, s. 212).
- 120 O. E. Thuner skriver at «Himmerigs Rige lignis ved Ti deylig Jomfrur saa bolde» har sin opprinnelse i en lavtysk melodi fra den nederlandske psaltersamlingen *Souterliedekens* (1540), hvor den er salme nummer 48 (O. E. Thuner, *Reformations-aarhundredets danske kirkemelodier*). Den opprinnelige salmen henter teksten sin fra historien om de ti jomfruer i Matteus 25:1–25. Det fins ingen relasjon mellom Mogenssøns tekst om kvikkleireskredet og den opprinnelige salmeteksten skrevet over lignelsen om de ti jomfruer. Men salmen har antakelig inspirert Mogenssøns omkved: I «Himmerigs Rige lignis ved Ti deylig Jomfrur saa bolde» lyder omkvedet «Gud naade os Syndere alle.» Se også kommentar k389 i *Peder Rafns Visebok*, hvor det står at melodien kan spores til den finske salmeboken *Yxi Wähä Suomenkielinen Wirsikirja* (1639), av Hemminki Maskulainen, under tittel «Christicund Christuxel kihlattu». Her knyttes melodien til visen *O Dannemarck huad est du blind*, som også har omkvedet «Gud naade oss Synder alle» (*Peder Rafns Visebok*, s. 256).
- 121 Se kapitlet «Guds blodige tegn – det semiotiske kosmos», i Gilje og Rasmussen, i *Tankeliv i den lutherske stat*, ss. 203–233.
- 122 Dybdahl, *Klima, uår og kriser i Norge*, s. 75.
- 123 Berg, *Trondheim før Cicignon*, s. 89.
- 124 Robert og Naphy, *Fear in early modern society*, s. 1.
- 125 Gilje og Rasmussen, *Tankeliv i den lutherske stat*, s. 211.
- 126 «Augelsgaarde» (eller «Avlsgaarde») betyr gårder som eies av dem som bor der, eller det kan vise til gårder som eies av en institusjon (lokalhistoriewiki.no. <https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Leksikon:Avlsg%C3%A5rd>). I sangen menes antakelig bryggehus ved Nidelven.
- 127 Direktoratet for samfunnssikkerhet og beredskap (DSB), «Analyser av krisescenarioer i Norge: 4.2. Scenario: Kvikkleireskred i by», ss. 60–63.
- 128 Svensen, *Enden er nær*, s. 115.
- 129 Ole Andreas Øverland, *Fra en svunden tid*, s. 183. Dommedagsfrykten kan skyldes at man trodde at raset skjedde som følge av et jordskjelv. Ifølge en samtidig besiktelsesprotokoll hørtes «Udbrudet med et Knald som af et Kanonskud, hvorfor nogle paastaae at de tillige saa en rødguul Lue opstaae som strax igjen skjultes af en tyk Røg, der opfyldte Luftten med Sovellukt» (Henry Kristian Jensås, *Tiller: Bygd – og by*, s. 102). Braket, flammene og sovelstanken bekreftes av flere samtidige kilder, og man mente derfor at raset må ha vært «fremskyndet ved et slags Jordskjelv» (Jensås, *Tiller*, s. 104). Men det gikk ikke noe skjelv denne marsdagen. Raset skyldtes at saltet som lå i leirgrunnen, ble utvasket og omdannet til kvikkleire, og vanntrukket kvikkleire kan skape livsfarlige ras (Arvid Møller, *Den farlege naturen*, s. 41).

- 130 Jensås, *Tiller*, s. 106.
- 131 «Med tårnet først under klokkeringing sank i dybet og gravene på kirkegården åpnet seg» (Jensås, *Tiller*, s. 103).
- 132 Anders Nielsen Gylland, *Minde-Sang i anledning af Den sørgelige Tildragelse* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 25: 724). Sangen etterfølges av to dikt, «Olding og Yngling» og «Ønske». Gunnerusbiblioteket har to utgaver av skillingsvisen. Den første (som jeg bruker her) er antakelig den originale, utgitt på forfatterens tid. Den andre er: Gylland, *Sang angaaende Tilders Gaard og Kirke, der ned sank i Jordens Skjød* (V. box 2: 55). Denne er antakelig utgitt senere, fordi den oppgir Johan L. Sundts Bogtrykkeri på tittelbladet, og Sundt var aktiv som boktrykker i Trondheim i perioden 1870–1890.
- 133 Ifølge Hansen (1873) var flere av hans viser «bekjent rundt omkring» (Ole Stuevold Hansen, *Bygdefortælling*, ss. 102–103). Hansen skriver at Gylland var en av to velkjente sangere i Tillerbygden på denne tiden; den andre var den berømte forbrytersangeren Jens Fenstad (s. 102). Gylland og Fenstad er også forbundet på en annen måte: Melodien oppgitt på første tekstsider av den andre utgaven av hans vise om Tillerskredet er «Jeg Syndefulde vil nedfalde», en svært populær sang på starten av 1800-tallet, blant annet kjent som *Fenst-advisa*. Hvorvidt det var forbrytersangeren Fenstad selv som laget melodien, er imidlertid mer usikkert: I en nylig artikkel har Ola Graff kartlagt den opprinnelige melodien i et enormt antall varianter; ifølge Graff står denne visen i relasjon til Petter Dass' sang om det femte bud (Ola Graff, «Petter Dass: 'Du skal ikke slå i hjel' – En folkemelodi med livskraft gjennom flere århundrer», s. 22). Den første utgaven av Gyllands vise om Tillerskredet har oppgitt en annen melodi på tittelbladet, «Hvor skal min Kummer Roe vel finde».
- 134 Øverland, *Fra en svunden tid*, s. 190.
- 135 P. J. Horg, «En bygdedikter (ved kirkesanger P. J. Horg)», ss. 33–34.
- 136 Det fins ytterligere tre skillingsviser attribuert til ham i NTNU Gunnerusbiblioteket, deriblant en vise om en drukningsulykke i Trøndelag, omtalt i denne bokens del om luft og vann (side side 189-190 og note 365).
- 137 Opplysninger hentet fra WikiStrinda, https://www.strindahistorielag.no/wiki/index.php/Lars_Fredriksen_Nordtiller.
- 138 Lars Nordtillers liv og dramatiske endelikt kunne vært en skillingsvise i seg selv. Ifølge Øverland (1888) var han kjent som en «berygtet slagsbroder og spilopmager» (Øverland, *Fra en svunden tid*, s. 183), og han havnet ofte i slåsskamp. «Helt til det sidste har Lars Tillers ryggeløse liv og bratte død været et yndet emne for lægpredikanter, og rimeligvis blev han tidlig fremstillet som et afskrækkende eksempel for den opvoksende slægt», skriver Øverland (*Fra en svunden tid*, s. 183). Øverland forteller imidlertid at årsaken til Lars' død i raset skyldtes at han utførte en helledåd: Idet skredet gikk, løp han for å redde et lite barn, men endte opp med å bli tatt av kvikkeleiren sammen med barnet (Øverland, *Fra en svunden tid*, s. 186). Andre kilder hevder at det var en av

- sine egne unghester som Lars prøvde å redde (Møller, *Den farlege naturen*, s. 41–42). Hvorom allting er: Sangens medfølende omtale av Lars' enke og hans ufødte sønn kan ha vært Gyllands forsøk på å gi den omkomne Lars og hans etterkommere et respektabelt ettermæle.
- 139 Opplysninger om raset er hentet fra Furseth, *Skredulykker i Norge*, ss. 46–55; Svensen, *Enden er nær*, ss. 112–116, og fra Øystein Walberg, *Verdalsboka: En bygdebok om Verdalen. B: Ras*.
- 140 Furseth, *Skredulykker i Norge*, s. 51; Svensen, *Enden er nær*, s. 112.
- 141 Furseth, *Skredulykker i Norge*, s. 51.
- 142 Opplysninger hentet fra «Leirras, sett fra en geologisk og geoteknisk synsvinkel», s. 14. <https://www.ngu.no/upload/Geofarar/Skred/Leirskred/Om%20leirskred.pdf>.
- 143 I det følgende diskuterer jeg fem av de seks skillingsvisene jeg har funnet i Nasjonalbiblioteket, NTNU Gunnerusbiblioteket, og ved Bergen offentlige bibliotek. To av sangene har jeg hentet fra Walberg, *Verdalsboka*, som inneholder en egen liten del med trykte sanger om Verdalsraset (ss. 575–590).
- 144 Anon., *Beretning og Sang om den forferdelige Ulykke i Værdalen 18de og 19de Mai 1893*. Trykket er fra Bergen offentlige bibliotek. Takk til bibliotekar Lise Haaland som skaffet meg en kopi. Den samme sangen fins også i Nasjonalbiblioteket: UBOs innbundne visesamling, bind 6. Det har den samme tittel og sangtekst, men er trykt på J. L. Sundts Bogtrykkeri.
- 145 S. A. Breidsteen, *Sang og Beretning om Ulykken i Værdalen Natten til den 18de og 19de Mai 1893* (Hentet fra Walberg, *Verdalsboka: En bygdebok om Verdalen*, ss. 581–582.) Eksempler på kopierte verselinjer her er: «Afgrund Svelg tog sit Bytte/Da Almagtens Gud gav sit Bud,/: Bortrev fra Gaard som fra Hytte/Sin Støtte fra Mand og Brud. :/ : », hentet fra tredje strofe i Gyllands vise. I en annen strofe ber forfatteren Gud om «trøstens Balsam du skjænke,/Trøst hver, som her er forladt», som er hentet fra Gyllands femte strofe. Visens avslutningsstrofe er i sin helhet hentet fra Gyllands 13. strofe: «Med Sjælsro gaar de til Graven,/Naar Troens Lampe er tændt/: Og nedlægger Vandringsstaven,/Om Gud haver saa bestemt. :/ :».
- 146 Randi Veie Solemdal, *Verdalsulykken 19. mai 1893*. Sangen er gjengitt på s. 588–589 i Walberg, *Verdalsboka*, hvor visen attribueres til Solemdal. Også i denne sangen møter vi dette «avgrund-svælg» som «tok sit Bytte», så vel som det underlige «klippe-øyet» som «smelte hen i gråt» – to tydelige favorittbilder for kopistene.
- 147 I 1926-sangen heter det at «Henimod to hundred sjæle/omkom i lerets fæle dyb», som er en ordrett avskrivning fra visen om Verdalsraset, og som ikke fins i Gyllands sang.
- 148 Palimpsest kommer fra gresk *palimpsestos* og betyr «skrapet på ny» (Det Norske Akademis ordbok). Palimpsest er manuskriptark av pergament hvor den opprinnelige teksten er fjernet ved nedsliping slik at det kan brukes på nytt. Her bruker jeg begrepet i en vid og løs betydning, som en tekst med flere lag.

- 149 Forfatterne av sangene om Verdalsraset kan ha kjent til den andre utgaven av Tiller-sangen, som antakelig er trykt så sent som i 1870–1890 (se note 132). Etter et foredrag jeg holdt om Tiller-visen på Bjørkmyr i nærheten av skredstedet i 2022, ble jeg av lokale tillerbygger gjort oppmerksom på at flere i salen husket både tekstbrokker og melodi på visen, som var blitt overlevert til dem gjennom flere generasjoner. Dette tyder på at traderingen av visen har vært mer langvarig enn det som er tilfellet med en del andre ulykkes- og katastrofeviser.
- 150 «I flere henseender minder den stedfundne Ulykke om den store Udglidning i Klæbu i Marts Maaned 1816, da Tiller Kirke og Tillergaardene blev udrevne af Nidelven og forsvandt i Afgrunden» (*Aftenposten*, 19.05. 1893).
- 151 Anon., *Vise om Katastrofen i Værdalen 19de Mai 1893* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 5: 123). Fins også i Nasjonalbiblioteket: UBOs innbundne visesamling, bind 5.
- 152 I en artikkel i *Aftenposten* 27.05 forteller øyenvitner om et veldig brak, og blå røyk som seg opp. Også i Astor Furseths kapittel om raset blir bulderet, den blå røyken og en svovellukt trukket frem (Furseth, *Skredulykker i Norge*, s. 49).
- 153 *Aftenposten*, 20.05.1893.
- 154 O. S. Norheim, *To interessante Sange om Ulykken der hændte i Værdalen* (Nasjonalbiblioteket: UBOs innbundne visesamling, bind 10). En av sangene er også utgitt i et envisetrykk: O. S. Norheim, *En sørgelig Sang om Ulykken der hændte i Værdalen en Vaarnat 1893* (Nasjonalbiblioteket: UBOs innbundne visesamling, bind 7). Se også Walberg, *Verdalsboka*, s. 578–579.
- 155 Svensen, *Enden er nær*, s. 114.
- 156 Walberg, *Verdalsboka*, s. 578.
- 157 I *Sang og Beretning om Ulykken i Værdalen Natten til den 18de og 19de Mai 1893* hører vi også om «Skrækkelig Jammer og Klage/Da mungen Huse og Gaard/!/: Der blev i Leret begravne/Og mungen for Dommen staar».
- 158 Anon., *Sang i anledning ulykken i Værdalen 19. mai 1893* (Hentet fra Walberg, *Verdalsboka*, ss. 585–587).
- 159 Svensen, *Enden er nær*, s. 113.
- 160 Svensen, *Enden er nær*, s. 114.
- 161 Svensen, *Enden er nær*, s. 114.
- 162 Svensen, *Enden er nær*, s. 113.
- 163 Walberg, *Verdalsboka*, s. 575.
- 164 Walberg, *Verdalsboka*, s. 576.
- 165 Direktoratet for samfunnsikkerhet og beredskap (DSB), «Analyser av krisescenarier i Norge: 4.1 Scenario «Fjellskred i Åknes», ss. 56–59.
- 166 Opplysninger om Tjelleskredet er hentet fra en nylig utgitt bok av Astor Furseth, i Samlagets Kriseserie: *Noregs største steinras: Tjelle-skredet 1756*. Se også Finn. A. Jørstad, «Fjellskredet ved Tjelle: Et 200-årsminne»; Gaute Losnegård, *Norske ulykker og katastrofer*, ss. 16–21, og Astor Furseth, *Farlige bølger*, ss. 92–93. Dødstallet stammer fra Gerhard Schöning, *Reise som*

- gjennem en deel af Norge i de aar 1773, 1774, 1775 paa Hans Majestet Kongens bekostning er gjort og beskreven.* Schönning reiste i området 20 år etter at skredet var gått, og han undersøkte fjellsidene og snakket med øyenvitner. Hans tekst om Tjelleskredet er gjengitt hos Jørstad, ss. 2–3.
- 167 Furseth, *Farlige bølger*, s. 92. I 2006, på 250-årsdagen for skredet, ble et minnesmerke reist ved Tjelle, noe som førte til oppmerksomhet lokalt og nasjonalt.
- 168 Anon., *Den Kongl. Residence og hoved-Stad i Portugal Lissabons forben haste herlighed og Anseelse saavel som dens Undergang og Ødeleggelse* (NTNU Gunnerusbiblioteket, uten V. box). Se side 140–150 i denne boken for en lesning av denne skillingsvisen.
- 169 Sitert fra Losnegård, *Norske ulykker og katastrofar*, s. 2, 19.
- 170 Losnegård, *Norske ulykker og katastrofar*, s. 19.
- 171 Opplysninger hentet fra Kaare Bakkevig, *Gards- og attesoge for Nesset 5*, ss. 207–208.
- 172 Ole Røe, *En Smuk Sang Skrivet i Anledning af den ulykkelige Hendelse der tildrog sig i Aaret 1848 paa Gaarden Brevig i Nesseths Præstegjeld i Romsdalen*. Sangen er hentet fra Bjørn Austigaard, «Brevikfonna i Nesset 1848. Ei gammel vise ved 150-årsminnet», ss. 205–210. Austigaard har transkribert viseteksten på grunnlag av en håndskrevet visebok bevart i Nordmøre Museum.
- 173 Austigaard påpeker at forfatteren er inspirert av avisenes rapporter om hendelsen (Austigaard, «Brevikfonna i Nesset 1848», s. 205).
- 174 Austigaard, «Brevikfonna i Nesset 1848», s. 205.
- 175 Sitert fra Austigaard, «Brevikfonna i Nesset 1848», s. 206.
- 176 Navnet er hentet fra Austigaard, «Brevikfonna i Nesset 1848», s. 207.
- 177 Sigurd Nesdal, *Lodalen – fager og fårleg*, s. 31.
- 178 Nesdal, *Lodalen*, s. 31; Furseth, *Skredulykker i Norge*, s. 161.
- 179 Nesdal, *Lodalen*, s. 31.
- 180 Anders Hogenring, *Kor ven ho låg der denne grend* (Tittel ukjent, titulert her etter førstelinje). Jeg har hentet visen fra Nesdals bok *Lodalen – fager og fårleg*, hvor den står gjengitt på tittelsidens verso. Visen kan ha eksistert som et skillingstrykk, men dette er i så fall ikke bevart i noe arkiv som jeg har besøkt.
- 181 Furseth, *Skredulykker i Norge*, s. 161.
- 182 *Mindesang om Rædselsnatten ved Nordfjordeid. 17. Januar 1905. Hvor ca. 60 Mennesker fandt sin grav i bølgerne* (Nasjonalbiblioteket: UBOs innbundne visesamling, bind 7).
- 183 Henrik Svensen skriver at Loen-katastrofen ble brukt som politisk propaganda i et avisoppslag i *Aftenposten*, da et dikt med tittelen «21de Januar 1905» koblet skredet i Loen med kong Oscars fødselsdag og Norges frigjøringskamp. Diktet uttrykte et håp om at kong Oscar kunne lede vekk «Uvejrslommen», altså de konservative, svenske kreftene (*Aftenposten* 21.01.1905; Svensen, *Enden er nær*, s. 107).

- 184 Furseth, *Skredulykker i Norge*, s. 165.
- 185 Furseth, *Skredulykker i Norge*, s. 165.
- 186 Harald Østgård Lund, «En liten hilsen fra katastrofen», i *Morgenbladet*, 31.10.2014.
- 187 Hermund Kleppa, «Minnestein om utvandring på Hogrenning i Lodalen», i Fylkesarkivet i Sogn og Fjordane. Hentet fra <https://leksikon.fylkesarkivet.no/article/afbecc57-4c8e-4dc5-bros-081605da3de8/>.
- 188 I boken hvor sangen er hentet fra, står det «Denne songen vart sunge i 1905, då minnestøtta vart reist på Nesodden» (Nesdal, *Lodalen*, u.s/verso).
- 189 Anon., *Ulykken i Loen*. Visen er hentet fra Per Johan Skjærstad, *Gode gamle viser frem fra glemsele*, s. 19.
- 190 Svensen, *Enden er nær*, s. 108.
- 191 Visen er kjent under minst to ulike titler: *Tror du på de lykkelige dager* og *Sangen om Lodalen*. Det er usikkert om den noen gang utkom som skillingstrykk. Visen ble innspilt i studio av blant andre Reidar Andresen (utgitt på 78-platen *Telefunken* i 1940), på LP-platen *Frem fra Glemsele* kap. 7, og av De Syngende Husmødre på LP-platen *Kjent og Kjert* i 1984. Visen har vært kjent til langt inn på 80-tallet, altså 50 år etter at den ble skrevet: I en notis fra lokalavisen *Fjordingen* den 6. juni 1983 etterlyste redaksjonen tekst og opplysninger til sangen om Loen-ulykken, og de rapporterer at de ble nedringt «frå halve Vestlandet, og vidare med» Opplysninger hentet fra Loen Bygdebase, «Diverse gamle avisutklipp funne ved rydding i Loen». http://www.loen-bilder.info/sida/litteratur/w3_gamle_avisutklipp.html. Det er fra denne nettsiden jeg har hentet viseteksten.
- 192 *Aftenposten*, 07.04.1934.
- 193 *Aftenposten*, 09.04.1934.
- 194 Harald Østgård Lund, «En liten hilsen fra katastrofen», i *Morgenbladet*, 31.10.2014.
- 195 Astor Furseth, *Dommedagsfjellet: Taffordulykka 75 år etter*, s. 84. Furseth skriver om Taffordulykken som Norges første mediehendelse, og han gjengir mange av avisforsidene fra Norge og utlandet. Avisene, og da særlig *Aftenposten*, har vært seg bevisst at de her bidro til å skrive presseshistorie: I tillegg til selve flyfotografiene publiserte flere aviser egne reportasjer om selve flyreisene som ble gjort i forbindelse med katastrofen.
- 196 Anon., *Taffordvisa*. Hentet fra Tafford kommune sine nettsider. https://www.fjord.kommune.no/f/p51/iidf5917f-6ded-42f4-b685-19b85891f48c/minnesang_om_tafford.pdf.)
- 197 Anon., *Taffordulykken*. Hentet fra Skjærstad, *Gode gamle viser frem fra glemsele*, s. 81.
- 198 Anon., *Minnesang om naturkatastrofen ved Tafford. Av en arbeidskar*. Hentet fra Tafford kommune sine nettsider. https://www.fjord.kommune.no/f/p51/iidf5917f-6ded-42f4-b685-19b85891f48c/minnesang_om_tafford.pdf
- 199 «Hvem kan beskrive det nu/all denne jammer og gru», heter det i *Taffordulykken*. «Skredet kom og mange hjem ble lagt i grus,ingen ante noe før de

- hørte bølgers brus» beskriver *Taffordvisa*. I *Minnesang om naturkatastrofen ved Tafford* hører vi om «Hemlige krefter i fjellet sig rørte», og forfatteren zoomer inn på noen hjerteskjærende enkeltscener med særlig utsatte og sårbare ofre – et barn som har mistet «sin kjærlige mor», og en olding som står med bøyd rygg ved strandens ruiner.
- 200 Fra *Minnesang om naturkatastrofen ved Tafford*.
- 201 Furseth, *Dommedagsfjellet*, s. 126.
- 202 Opplysninger om snøskred hentet fra Christian Jaedicke og Stein Bondevik, «snøskred», i *Store norske leksikon* på snl.no.
- 203 Claus Hansøn Gantzio [Gaas], *Een Klage-Dicht Offver det Sørgelige oc Uforødelige Tilfald* (Det Kongelige Bibliotek i København). Skillingsvisen har blitt omtalt av et knippe skred- og lokalhistorikere, som har brukt den som en av få kilder til skredet. Noen grundige lesninger av visen fins imidlertid ikke: Historikere har kun brukt annenhånds kilder og forholdt seg kun til deler av visen, som inntil nylig har vært vanskelig tilgjengelig. Den første som omtaler visen, og som alle de påfølgende bruker, er Hans Strøm i 1762, i *Physisk og Oeconomisk Beskrivelse over Fogderiet Søndmør, beliggende i Bergens Stift i Norge*, bind II (Orig. trykt i Sorøe i 1762). Her omtales visen kort i en note på s. 236. Strøm skriver imidlertid ikke hvor han har hentet den fra. Han omtaler den som «slet Poesi», men berømmer sangen for sine «Sandfærdige Historiske Beretninger», som han mener korrigerer faktafeil fra en tidligere historisk kilde. Se også Georg Svendsen, *Fjellene dreper*, s. 100. Svendsen er den som omtaler visen i størst detalj (på ss. 98–101 i sin bok), men han har kun sett de første fem strofene. Visen er nevnt kort hos Amund Helleland, *Norges land og folk*, ss. 196–97. Sangens første strofer er også gjengitt i Aagaat Daaes artikkel «Snøskredet 6. februar 1679», og hos Furseth, *Skredulykker i Norge*, ss. 89–91.
- 204 Strøm, *Physisk og Oeconomisk Beskrivelse over Fogderiet Søndmør*, s. 236.
- 205 I sin bok lister Furseth opp store og små steder der snøskredene gikk, blant annet fra fjellet Slogen i Hornindal i Nordfjord, og Jamtegard i Valldal, Sylte, Rønneberg (i Eidsdal), Geiranger og Sunnlyven, samt grenda Skylstad i Norangsdalen i Hjørundfjorden (Furseth, *Skredulykker*, ss. 89–92).
- 206 Furseth, *Skredulykker*, s. 91.
- 207 Se for eksempel Geoffrey Parker, *Global Crisis: War, Climate Change & Catastrophe in the Seventeenth Century*.
- 208 Opplysninger hentet fra Furseth, *Skredulykker i Norge* s. 91. Se også Helleland, *Norges land og folk*, s. 102.
- 209 De to guttene kan ha vært fra gården Rødal som, ifølge Helleland, ble «fullstendig ødelagt» i skredet, men hvor altså to smågutter ble gravd frem i live (Helleland, *Norges land og folk*, s. 104).
- 210 Dette understrekes også av et bibelsk ordspråk som innleder skillingsvisen, før første strofe: «Prov. 27./Roes dig icke af den Dag/i Morgen er, thi du/veedst icke hvad der kand/skee dig i Dag», hentet fra Salomos ordspråk 27.

- 211 Opplysninger hentet fra Furseth, *Skredulykker i Norge*, s. 105; Tommy Fossum og Petter Erik Innvik, *Barske folk og fjell: vær og vind, flom og ras i Sunndal og Oppdal*, s. 182, og Petter Ingeberg, «Norgeshistoriens verste skredulykke», i *Norsk skredfaglig forening*. <https://norskred.wordpress.com/2018/02/11/den-verste-snoskredulykka-i-norge/>
- 212 Georg Svendsen, *Fjellene dreper*, s. 116.
- 213 Knut Horne, *En Vise om det skrækelige sneskred natten mellom 11. og 12. febr. på Klæthammer, Emang og Morken i Lønseth Sogn i Opdal 1868*. Visen er gjengitt i sin helhet i den lille artikkelen «Visone hans Knut Horne», ss. 27–33. I innholdsfortegnelsen står Knut Horne som forfatter av denne artikkelen, så enten er det en navnebror av skillingsviseforfatteren som har skrevet artikkelen, eller så er det en trykkfeil: Den halvannen sider lange bibliografien over Knut Horne er undertegnet «K. H. D», og dette kan være Knut H. Dørum, som har forfattet et par andre artikler i samme tidsskrift.
- 214 Horne, «Visone hans Knut Horne», s. 27.
- 215 Furseth, *Skredulykker i Norge*, s. 106; Innvik, *Barske folk og fjell*, s. 185. Ifølge Fossum og Innvik var det kjent blant oppdalingene at de tilreisende anleggsarbeiderne ikke var Guds beste barn; etter harde arbeidsøkter ble det drukket og festet på gårdene. I sin tale i den første av de fire bisettelsene etter skredet skal sognepresten ha antydnet at skredet var en straff for anleggsarbeidernes levevis.
- 216 Fossum og Innvik, *Barske folk og fjell*, s. 185.
- 217 Knut Horne, *Knut Svartøimorken* (hentet fra Horne, «Visone hans Knut Horne», s. 28 og 29).
- 218 Johan Andreas Ulle, *En Sang i Anledning af et Sneskred der rammede Gaarden Bratfjeld i Tromsøundet* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 18: 513).
- 219 Furseth, *Skredulykker i Norge*, s. 111.
- 220 Furseth, *Skredulykker i Norge*, s. 111.
- 221 Furseth skriver: «Ei jente som ble funnet den 29. mars, altså fem dager etter skredet, og var betraktet som død, viste seg å være i live. Hun forklarte at hun i et lite hulrom hadde greid å ete litt brød og snø og holde varmen, selv om to meter snølag lå over henne» (Furseth, *Skredulykker i Norge*, s. 111).
- 222 Henning Garmoe, *Tvende Nye Viiser. Den Første: Om den dyre og knappe Tid som udi Aarene 1740, 1741 og 1742 er indfalden her i Norge* (Nasjonalbiblioteket: Aalands visesamling, bind 1).
- 223 Klimahistorikerne Dominik Collet og Maximilian Schuh kaller sultkatastrofer for «slow disasters», og de poengterer at de skiller seg fra en del andre typer av naturhendelser ved at de ofte har en større geografisk utstrekning (Dominik Collet og Maximilian Schuh, «Famines: At the Interface of Nature and Society», s. 6).
- 224 Dybdahl, *Klima, uår og kriser i Norge*, ss. 101–106. Se også Dybdahl, «Klima og demografiske kriser i Norge i middelalder og tidlig nytid», og Ludvig Ludvigsen Daae: *Uaar og Hungersnød i Norge 1740–1743*.

- 225 Ifølge Dybdahl er det en klar sammenheng mellom den lille istiden og hyp-
pigere uår og sultkatastrofer, og han viser blant annet til årene 1602, 1632–34,
1685–97, 1740–42 og 1772–73 (Dybdahl, *Klima, uår og kriser i Norge*, ss.
102–103).
- 226 Dybdahl, *Klima, uår og kriser i Norge*, ss. 102–103. Om den lille istid, se også
denne bokens innledning.
- 227 Dybdahl, *Klima, uår og kriser i Norge*, s. 63.
- 228 Dybdahl, *Klima, uår og kriser i Norge*, s. 63.
- 229 Audun Dybdahl, «Sult eller sykdom?», ss. 9–27. Se også Dybdahl, *Klima,
uår og kriser i Norge*, ss. 115–116.
- 230 Dybdahl, *Klima, uår og kriser i Norge*, s. 116.
- 231 Dybdahl, *Klima, uår og kriser i Norge*, s. 80.
- 232 Salmen fins bl.a. i *Den danske Psalmedigtning indtil Kingo, samlet og ordnet af
Carl J. Brandt og Ludvig Helweg*, s. 173.
- 233 For en diskusjon om kongelig smiger i enevoldstiden, se Mona Ringvej,
«Bowling Deeply without Tipping Over: The Theatrical Panegyrics of Abso-
lutism».
- 234 Olav Randen, *Svolt i Norden*, s. 41 og 45.
- 235 Randen, *Svolt i Norden*, s. 42.
- 236 Dybdahl, *Klima, uår og kriser i Norge*, s. 63–64.
- 237 Dybdahl, *Klima, uår og kriser i Norge*, s. 63–64.
- 238 Gudmund Balvoll, «Jordbruket på 1700-talet – teori og praksis». Se også
Ole Andreas Øverland, «En Landeplage i Kristiania-Trakten i Aaret 1742».
Øverland gjengir skillingsvisen i sin helhet og har derfor ansett den for å være
en viktig kilde til hendelsen.
- 239 Anon., *En sandferdig Beskrivelse Om De adskillige Slags Orme* (NTNU Gun-
nerusbiblioteket, V. box 8: 238).
- 240 Allerede i prosaberetningens første setning settes forekomsten av ormer i
sammenheng med hunger og død, og det blir også tydelig at man har trodd at
ormer, i likhet med lemen, kom regnende ned fra himmelen: «Udi Sommer-
en 1742. da Luften begyndte at blive varm, *faldt en stor Deel Orme need* paa
Bøyden omkring Christiania, hvilke udi en hast saaledes opaade den velsigne-
de Sæd med Gras og Urter, at baade Mennesker og Qvæg derudover elændig
af Hunger maatte døe og omkomme» (min utheving). Videre i prosaberet-
ningen modereres dette synet på ormer som himmelfalne: «disse Orme haver
været af det slags som gemeenligen overalt i Norge kaldes: Kaal-Orme, hvilke
efter Ormenes Natur, i deres Æg skulle have været lagt i saadan Mængde i for-
rige Høst, at de da ved Varmens Temperament ere af deres Æg udkrøbne, og
fordi de vare sorte, slutte de, af det de haver ligget Vinteren over under Sneen,
hvor de efter saa lang Tiid vare saa udhungrede, at de med desto større Graa-
dighed opaad Markens Sæd og Grøde; andre beretter at de *ere nedfalden af
Luften*, hvilket mange biefalder, overalt lader man herom enhver beholde sin
Meening» (min utheving).

- 241 Øverland, «En Landeplage i Kristiania-Trakten i Aaret 1742», s. 151.
- 242 Øverland, «En Landeplage i Kristiania-Trakten i Aaret 1742», s. 151. Det latinske skriftet er skrevet av Georg Detharding & Albert August Roggenkamp: *Disquisitio physica vermium in Norvegia*.
- 243 Øverland, «En Landeplage i Kristiania-Trakten i Aaret 1742», ss. 156–157.
- 244 Øverland, «En Landeplage i Kristiania-Trakten i Aaret 1742», s. 158.
- 245 Anon., *En Nye Viise, hvorudi forestilles et Exempel paa Guds Retfærdighed og Almagt* (Det Kongelige Bibliotek i København).
- 246 Randen, *Svult i Norden*, s. 9.
- 247 Anon., *De Norskes Sorg og Klage over Den bedrøvelige og dyre Tid, Som hærskede i Kongeriget Norge Ao. 1772 og 1773* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 9: 252). Visen fins også i Nasjonalbiblioteket: Aalands visesamling, bind 2, og ved Det Kongelige Bibliotek i København, i Luxdorphs samling af trykkefritshedens skrifter 1770–1773: Række 2, bind 22.
- 248 Øverland, *De norske bygdemagasiner*, s. 152. Rett før boken skulle gå i trykken, opplyste historiker Matias Kallevik meg om at han hadde funnet kvinnen i en historisk rettsprotokoll. Hun het Anne Erlandsdotter, og stod tiltalt for drap på sine fire barn. Hun skulle henrettes, men døde av sykdom i arresten før dommen kunne fullbyrdes.
- 249 David Lederer, «Dragged to Hell. Family Annihilation and Brotherly Love», s. 299.
- 250 Ifølge David Lederer er disse tyske tekstene de eldste bevarte trykksakene som omhandler selvmord blant allmuen (Lederer, «Dragged to Hell», s. 300).
- 251 Anon., *Guds Straf Aabenbaret over En rig Bonde ved Magdeborg* (Det Kongelige Bibliotek i København: *Tredive Viser om Naturundere, Forbrydelser etc.*).
- 252 Ordet «skagrede» i tittelen kan ha en antisemittisk undertone: Det betyr å drive småhandel på en ufin, smålig eller påtregende måte, og historisk forbindes det først og fremst med handel som jøder var involvert i (*Ordbog over det danske sprog: Historisk ordbog 1700–1950*. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab). <https://ordnet.dk/ods/ordbog?query=sjakre>)
- 253 Anon., *Een Sandfærdig Beretning, Som Adviiser visselig og sandt beskriver, Om Guds Almægtig store Tegn der er skeed i Saxen* (Det Kongelige Bibliotek i København: *Tredive Viser om Naturundere, Forbrydelser etc.*). I samme visebok fins nok en sultvise fra 1720, som minner mer om Kongsvinger-sangen: *En beklagelig Ny Viise om en fattig Bonde og en rig Herremand* forteller om en mann som drepte hele sin familie før han hengte seg selv, etter at han «med ugudelige Skiolds-Ord» ble «affvist» når han bad en «rig Herremand» om å få låne «een Skieppe Korn» (Det Kongelige Bibliotek i København: *Tredive Viser om Naturundere, Forbrydelser etc.*).
- 254 Ståle Dyrvik, *Den lange fredstiden 1720–84*, bind 8 av *Norges historie*, redigert av Knut Mykland, ss. 305–07.
- 255 Dyrvik, *Den lange fredstiden*, ss. 305–7.
- 256 Dybdahl, *Klima, uår og kriser i Norge*, s. 118.

- 257 Hans Olav Bråtå og Merethe Lerfald, «Maten og matressursene i Gudbrandsdalen – historiske hovedtrekk siden steinalderen», s. 73. Hentet fra <http://www.ostforsk.no/wp-content/uploads/2014/11/032012.pdf>.
- 258 Bråtå og Lerfald, «Maten og matressursene i Gudbrandsdalen», s. 74.
- 259 Dybdahl, *Klima, vår og kriser i Norge*, s. 85.
- 260 Dybdahl, *Klima, vår og kriser i Norge*, s. 122.
- 261 Dybdahl, *Klima, vår og kriser i Norge*, s. 124 og 125. For Frankrikes del kan vulkanutbruddet og dets innvirkning på den lille istiden ha vært en av årsakene til den franske revolusjon i 1789, som brøt ut etter flere år med hungersnød i en stadig mer underernært befolkning.
- 262 Dybdahl, *Klima, vår og kriser i Norge*, s. 124.
- 263 Christen Olsen Tiendeboen, *En Ny Vise, Om den store Guds Straf, som tildrog Sig 1784 hele Nordenfjelds* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 131: uten nummer).
- 264 Tiendeboen skrev blant annet to skillingsviser om branner på Ørlandet (se side 279–284).
- 265 Dybdahl, *Klima, vår og kriser i Norge*, s. 124.
- 266 Dybdahl, *Klima, vår og kriser i Norge* ss. 162–164. Ingen regel uten unntak: 1815 blir av klimahistorikere ofte kalt året uten sommer, og årene 1805–1820 var blant de kaldeste under den lille istiden (se Brian Fagan, *The Little Ice Age*, ss. 167–180).
- 267 Randen, *Svult i Norden*, s. 10.
- 268 Randen, *Svult i Norden*, s. 10.
- 269 Anon, *En Meget grusom og sandfærdig Beretning, Om et forferdeligt Jord-Skælv, Som skeede i disse Dage oppe i Tyrckiet* (Det Kongelige Bibliotek i København: *Tredive Viser om Naturundere, Forbrydelser etc.*)
- 270 Elizabeth Angell, «A Seismic cityscape: Earthquakes in Istanbul's history». Jeg har ikke funnet ut noe om byen Smol som omtales i skillingstrykket, og som skal ha ligget i nærheten av Konstantinopel.
- 271 I Paulus' første og andre brev til korinterne er speilet en metafor på Guds underverk, og speilet er også en «gåte» som menneskene må fortolke og forstå. For en diskusjon av speil-metaforen i tidligmoderne skandinaviske skillingsviser, se Kristin Bjørge Hovde: «'Waag Op aff søffne O Christendom'»: En undersøkelse av skillingsviser om underlige fødsler og deres funksjon (upublisert masteroppgave, ss. 74–77).
- 272 Bente Lavold, «Tyrkerfrykt i Norge fra 1500- til 1800-tallet», ss. 71–85.
- 273 Gerd Karin Omdal, «Forestillinger om 'den andre' i skillingstrykk».
- 274 Anon., *Guds forunderlige Domme, Betragtede Ved det forskrækkelige Jordskælv* (Det Kongelige Bibliotek i København: *Tredive Viser om Naturundere, Forbrydelser etc.*).
- 275 Charles F. Walker, *Shaky Colonialism: The 1746 Earthquake-Tsunami in Lima, Peru, and Its Long Aftermath*; Juan Arellano, «Remembering the 1746 Earthquake in Lima».

- 276 Arellano, «Remembering the 1746 Earthquake in Lima».
- 277 Den danske salmebog online. <https://m.dendanskesalmebogonline.dk/salme/32>.
- 278 Det er når de ligger skadet etter jordskjelvet i Lisboa, at Pangloss sier til Candide: «Dette jordskjelvet er ikke en ny ting...byen Lima i Amerika opplevde de samme rystelsene i fjor, de samme årsakene, de samme virkningene. Det må gå en åre med svovel under jorden fra Lima til Lisboa» (Voltaire, *Candide – eller optimismen*, oversatt av Henning Hagerup, s. 29).
- 279 Kverndokk, *Naturkatastrofer*, s. 13.
- 280 Anon., *Den Kongl. Residence og hoved-Stad i Portugal Lissabons forhen haste herlighed og Anseelse saavel som dens Undergang og Odeleggelse* (NTNU Gunnerusbiblioteket, uten V. box).
- 281 Anon., *Den ældgamle og over al Verden berømmelige Kongelige Residence og Handels-Stad i Portugal Lissabons ynkelige og veemodige Svange-Sang* (NTNU Gunnerusbiblioteket, uten V. box).
- 282 Tamar M. Boyadjian, *The City Lament: Jerusalem across the Medieval Mediterranean*. Se også Jeffrey Chipps Smith, «The Destruction of Magdeburg in 1631: The Art of a Disastrous Victory», s. 258, og Ulinka Rublack, «Wench and Maiden: Women, War and the Pictorial Function of the Feminine in German Cities in the Early Modern Period», ss. 1–21.
- 283 «Å, hvor ensom hun sitter, byen som var full av folk! Hun er som en enke, hun var stor blant folkeslagene! Fyrstinnen blant provinsene må gjøre tvangsarbeid».
- 284 Kverndokk, *Naturkatastrofer*, s. 45–46.
- 285 Kverndokk, *Naturkatastrofer*, s. 19.
- 286 Kverndokk, *Naturkatastrofer*, s. 49–51.
- 287 I denne konteksten betyr antakelig «brumlet» å vokse eller spre seg på en hissig måte. Det er beslektet med å «brumle», som kan vise til en aggressiv dyrelåt, å brøle eller å knurre som en løve, eller en irriterende dyrelyd, å brumle som en bie. I tillegg kan «brumle» ha betydning som en vidspredt vokst, å la en villranke (*Moths Ordbog: Historisk ordbog ca. 1700*. <https://mothsordbog.dk/ordbog?query=brumle>).
- 288 «Med den aller største Vold/Den runde Jordens faste Bold/Bevæges og sig ryster» står det i den danske skillingsvisen *Lissabons Dom til Straffen*. (Det Kongelige Bibliotek i København. www5.kb.dk/books/aesaml/2011/sep/00002/). Videre heter det at «Bygningsgrundet bryster» og «Den tredje Jordens hårde Stød/Var den, som hende sønderbrød/og så til Marken gjorde».
- 289 Anon., *Lissabons Dom til Straffen, eller den forferdelige Ulykke...* (Det Kongelige Bibliotek i København. www5.kb.dk/books/aesaml/2011/sep/00002/).
- 290 Takk til Iva Bydžovská, National Museum Library i Praha, for tillatelse til å gjengi tittelbladet til den tsjekkiske sangen om Lisboa-skjelvet.
- 291 Gunnar Stette, Harald Øverby, og Halvor Bothner-By, «Kommunikasjonsteknologi», i *Store norske leksikon* på snl.no. <https://snl.no/kommunikasjonsteknologi>

- 292 Se kakediagrammet produsert i databasen over NTNU Gunnerusbibliotekets skillingstrykk: <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/trykkere>.
- 293 *Morgenbladet* (1819) var den første norske dagsavisen, mens *Aftenposten* ble etablert i 1860 (John Solheim og Trine Syvertsen, «Norsk presses historie» i *Store norske leksikon* på snl.no. https://snl.no/norsk_presses_historie.)
- 294 Anon., *En Sorgelig Vise om det skrækelige Jordskjælv, som den 4de februar 1867 hjemsøkte den græske Ø Kefalonia* (Bergen offentlige bibliotek, Kassett 1). Takk til bibliotekar Lise Haaland som sendte meg et skann av trykket. Prosa-beretningen som innleder trykket, heter *Beretning om det frygtelige jordskjælv der begyndte paa den græske ø den 4de februar 1867*.
- 295 Mavroulis Spyridon mfl., «Inventory of Historical and Recent Earthquake-Triggered Landslides and Assessment of Related Susceptibility by GIS-Based Analytic Hierarchy Process: The Case of Cephalonia (Ionian Islands, Western Greece)».
- 296 Anon., *Vise om Jordskælvet i San Fransisco i April 1906* (Det Kongelige Bibliotek i København: Palsbos visesamling, boks 87, Z, 235/640).
- 297 Hilmar Bungum, «Store og kjente jordskjælv» i *Store norske leksikon* på snl.no.
- 298 Se for eksempel *Morgenbladets* reportasjer fra den 19.04 og 21.04, hvor det brukes tegninger, ikke fotografier.
- 299 Opplysninger hentet fra Kjeld-Willy Hansen, «Gang i ring», i *Østlands-Posten*, 08.12.2006. <https://www.op.no/hansens-ukeblikk/gang-i-ring/s/1-85-3099017>.
- 300 Per Løvaas, *En sorgelig Vise om det frygtelige jordskjælv paa Sicilien* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 1: 24). Sangen er attribuert til Per Løvaas av Hanna-Sofie Molde, *Skillingsviser 1558–1951 i Det Kgl. Norske Videnskabers Selskabs Bibliotek*.
- 301 Opplysninger hentet fra Angelo Grifasi, «The Messina 1908 Earthquake». http://www.grifasi-sicilia.com/messina_terremoto_1908_gbr.html.
- 302 Under overskriften «Second city of Sicily completely destroyed by awful disaster» star det i en newzealandsk avis den 31. desember at «Some officers estimate the total dead at thirty thousand. It is believed here that these figures are greatly exaggerated» (*Waihi Daily Telegraph*, vol. 8, issue 2440. <https://paperspast.natlib.govt.nz/newspapers/WHDT19081231.2.7>)
- 303 Opplysninger hentet fra Per Anders Todal, *Havlandet: historia om hava som skapte Noreg*, s. 74, og Kristian Thorbjørnsen, *Av Bjergingsvesenets historie, bind 1: Fra oldtid til nutid*.
- 304 Thorbjørnsen, *Av Bjergingsvesenets historie*, s. 11.
- 305 Eilert Sundt, *På havet*, s. 4.
- 306 Fulsås, *Havet, døden og været*, s. 41.
- 307 Sam Willis, *Shipwreck: A History of Disasters at Sea*, s. 11.
- 308 Fulsås, *Havet, døden og været*, s. 28, min utheving. For refleksjoner om havets overmakt i skillingsviser om forlis på 1800-tallet, sett i lys av avispressen, se

- Sarah Dahle Hermanstad, «Menneskets møte med overmakten: Skillingsviser om forlis i Norge på 1800-tallet».
- 309 Schönning, *Reise som giennem en deel af Norge*, s. 163.
- 310 Det fins også en vise om en sjøulykke i Finnmark senere i samme år, i desember, men denne er kun bevart som avskrift og som defekt trykk: [Oluf Carlsen], *En Sørgelig Sang ofver Den Søe skade som skeede i Findmarchen Anno 1625 paa Julle afften samme aar*. Opplysninger hentet fra Håvard Dahl Bratrein, «En sørgelig sang fra 1600-tallet», ss. 177–85, hvor visens elleve bevarte strofer er transkribert etter avskrift fra originalmanus, i Universitetsbiblioteket i Oslo. Visens avskriver, Alexander Gyht, viser til Mogenssøns skillingsvise på sin avskrift. Oddvar Vasstveit spekulerer på om forfatteren av visen er Oluf Carlson, som virket som prest i Vardø i årene 1617–1627 (Vasstveit, «En nordnorsk dikterprest fra første halvdel av 1600-tallet», ss. 186–192). Rune Blix Hagen skriver at sjøulykkene i Vardø fant sted allerede i 1617 (Rune Blix Hagen, *Ved Porten til Helvete: Trolldomsprosessen i Finnmark*, s. 148). Narve Fulsås tidfester ulykken til 1620 og skriver at dette er «Det eldste bevarte litterære produktet som har kome til i Nord-Noreg» (Fulsås, *Havet, døden og været*, s. 89). Men antakelig er dette feil: Både sangens tittel og en av strofene oppgir tidspunktet for ulykken til desember 1625. Sjøulykken i Vardø, som krevde i overkant av 20 liv, skjedde altså etter ulykken på Foldahavet.
- 311 Michel Mogensson, *Threnologia Numdalensis, Eller Numdal Tenck der paa, Det er It sørgeligt Klagemaal om den Store Haffsnød oc Søeskade*. Visens første utgave, som brukes her, er hentet fra Det Kongelige Bibliotek i København (41:1-42), hvor den nå er digitalisert. Det samme biblioteket har også andreutgaven i digital versjon; det er den samme utgaven som også er i Nasjonalbibliotekets eie. Større endringer i tekst fra første til andre utgave kommenteres fortløpende i noter. Visens andre utgave er transkribert i H. G. Nielsen og M. Kristensen: *Danske Viser fra Adelsvisebøger og Flyveblade*, bind 2, 1914, ss. 29–35.
- 312 Vibeke Roggen, «Mikkel Mogensson», i *Norsk biografisk leksikon* på snl.no, https://nbl.snl.no/Mikkel_Mogenss%C3%B8n
- 313 Hans Midbøe, *Petter Dass*, s. 13.
- 314 Odd Rattsø, «Petter Dass», s. 88.
- 315 Kristian Elster d.y., *Illustrert norsk litteraturhistorie*, bind 1, s. 178.
- 316 Francis Bull, *Norges litteratur fra reformasjonen til 1814*, s. 186. Bull parafraserer Elster og siterer den samme strofen som sin forgjenger, noe som tyder på at han ikke har lest visen.
- 317 Edvard Beyer, *Norges Litteraturhistorie: Fra runene til Norske selskab*, bindredaktører Kjell Heggelund og Ludvig Holm-Olsen, s. 423. Se også utgaver i 1982 og 1995. Visen er kort omtalt i kapitlet om eneveldet og barokken, under seksjonen om leilighetsdiktning, hvor Heggelund skriver: «Det aller meste av den diktningen har selvsagt ikke lenger noen særlig interesse» (s. 422).

- 318 Barokkforsker Jørgen Sejersted er den eneste som har gjort en grundig lesning av *Threnologia Numdalensis*, i artikkelen «Ulykkesdiktning på 1600-tallet – noen norske eksempler fra 1627 til 1702». Jeg bruker denne artikkelen som samtalepartner i min analyse.
- 319 Per Christiansen, *Namdalens historie, bind 2, 1600–1837: mellom skogen og havet*, s. 35. Christiansen mener at diktets pålitelighet «gir grunn til å feste lit til det tallet på omkomne som Mikkel Mogensen ga.» Fordi det fins få kilder til denne tidlige ulykken, har forskerne vært usikre på dødstallene – i *Nordlands Trompet* skriver Dass at tragedien krevde «henved fem Hundrede Kropper». Historiker Christiansen har funnet bevis i et vedlegg til lensregnskapene for årene 1628/29 på at det er Mogenssons vise som oppgir riktig dødstall: omkring 200.
- 320 I en lang note skriver Schöning om Gjeslingelulykken i 1625, og han bruker saksopplysninger fra visen, både for å forklare hvor lenge dramaet foregikk («i 2 à 3 Timers Tid»), antall omkomne, hvor vinden stod på, og hvor mange båter som var involvert (Schöning, *Reise som giennem en deel af Norge*, s. 163). Schöning har også en lang biografisk note om forfatterens bakgrunn og hvor han ble begravet (Schöning, *Reise som giennem en deel af Norge*, ss. 163–164, note).
- 321 Oppfordringen om våkne opp blir gjentatt flere ganger i både Det gamle og Det nye testamente, og det viser både til å våkne opp fra syndens søvn og til Jesu oppstandelse fra de døde. «Vaag op, vaag op, Debora, vaag op, vaag op, siig en Sang! gjør dig rede, Barak, og føer dine Fanger fangne, du Abinoams Søn!» heter det i Dommernes bok (5, 12); «Våkn opp for alvor og synd ikke!» (1. Kor. 15,34); «Timen er kommet da dere må våkne opp av søvnen, for frelsen er oss nærmere nå enn da vi kom til tro» (Rom 13, 11); «Våkn opp, du som sover! Stå opp fra de døde, og Kristus skal lyse for deg» (Ef., 5, 14).
- 322 For eksempel nevnes det ikke noe om krig her, som det gjøres i mange katastrofesanger – selv om sjøulykken i 1625 sammenfalt med at den dansk-norske kong Christian IV ledet sitt tvillingrike inn i den blodige trettiårskrigen. I kun én strofe blir forliset i Namdal satt inn i en større rekke av anvisende tegn på at menneskenes synder har brakt selve skaperverket i ubalanse: «Gud er oss ingenlunde/For Synden mild oc blid,/Det kund' wi vel begrunde/Aff Tegn som skeer altid/I Verden vid'».
- 323 Leif B. Lillegaard, *Dramaet Folla*, s. 15.
- 324 Sejersted, «Ulykkesdiktning på 1600-tallet», s. 116.
- 325 Sejersted, «Ulykkesdiktning på 1600-tallet», s. 116
- 326 Lillegaard, *Dramaet Folla*, s. 15.
- 327 I visens andreutgave: «Grassere med en fart».
- 328 Sejersted, «Ulykkesdiktning på 1600-tallet», s. 124.
- 329 Sejersted, «Ulykkesdiktning på 1600-tallet», s. 125.
- 330 I visens andreutgave: «Folden den kempe stercke/Fnyste med bølger blaa/Æolus lod sig mercke ...»

- 331 Takk til masterstudent på allmenn litteraturvitenskap, Benedikte Fiskergaard Ytterli, som pekte på dette elementet ved Mogenssøns tekst i et masterkurs ved NTNU høsten 2021. Hennes tanker om Mogenssøns vise er oppsummert i blogginnlegget «Veyrets Gevalt dem overfaldt: Antropomorfisme i forlisviser», på skillingsviser.no, <https://skillingsviser.no/veyrets-gevalt-dem-overfaldt-naturens-vold-og-antropomorfisme-i-forlisviser/>.
- 332 Hans Jæger, *Illustreret Norsk Litteraturhistorie*, s. 232.
- 333 Schöning skriver om ulykken at «Endeel komme vel til Lands, men saa over deres Kræfter udarbeidede, at Blodet flød dem ud gennem Navelen, og de maatte omkomme. Paa en del bleve Been og Hænder sønderbrudte» (Schöning, *Reise som giennem en deel af Norge*, ss. 163–164, note).
- 334 Sejersted, «Ulykkediktning på 1600-tallet», s. 120.
- 335 «Havet ga tilbake de døde som var i det» (Johannes' åpenbaring, 20:13).
- 336 Det er Johannes Nilsson Skaar som i *Norsk salmehistorie*, bind 2, s. 95, har gjenfunnet «Beklage aff all min sinde» i *Malmøsalmebogen* fra 1533, en av reformasjonstidens første nordiske salmebøker (i dag i Universitetsbiblioteket i Oslos eie, hvor det eneste eksemplaret fins). Ifølge nettsiden *Salmemelodier. Danske reformationssalmer 1529–1573* har salmen et ukjent opphav, men melodien er hentet fra den populære nederlandske psaltersalmeboken *Souter Liedekens*, utgitt i Antwerpen i 1540. Salmen har vært populær i Norden både før og etter Mogenssøns tid: Den fins i arvtageren til Thomissøns salmebok, Thomas Kingos salmebok (1699), og i fornorsket versjon i Magnus Brostrup Landstads salmebok (1869), som salme 392, da med tittel «Med Konning David klage». Det fins også minst én alternativ melodivariant samlet inn av komponisten og folkemelodinnsamleren Ludvig Mathias Lindeman (1812–1887).
- 337 Skaar, *Norsk salmehistorie*, s. 95.
- 338 Visens andreutgave: «Den Sorg, lad' Glæde see – Ja, Ewig Glæde,/GUD Wand til Win forandre,/ Winen met sucker blande/Oc giffu' oss evig Fred.»
- 339 Per Christiansen, «Namdalens historie», ss. 31–36.
- 340 Christiansen, «Namdalens historie», s. 36.
- 341 Bjarne Borgan, «Viknaboka», s. 172.
- 342 Åge Hartviksen, «Barbro Hasfjord: Brent som heks på Vikna i 1647», s. 36.
- 343 Rune Blix Hagen, *Ved Porten til Helvete: Trolldomsprosessene i Finnmark*, s. 113 og 140. Blix Hagen viser blant annet til sogneprest i Finnmark, Mester Mogens Nilsson, som spilte «en svært aktiv rolle i saken» mot Karen Edisdatter som ble brent på bål i Finnmark i 1620 (Blix Hagen, *Ved Porten til Helvete*, s. 140).
- 344 Jørn Mikael Hagen, «Brent på bålet etter forlis», i *Fiskeribladet*, 2. april 2015.
- 345 Da 40 fiskere omkom i et uvær i fiskeværene i Kiberg og Vardø julaften 1617, ble ti kvinner dømt til å brennes (Blix Hagen, *Ved Porten til Helvete*, s. 149). I Finnmark i 1662 og 1663 ble 19 kvinner brent i det som ble den verste trolldomsforfølgelsen i norsk historie (Blix Hagen, *Ved Porten til Helvete*, s. 176). Også her var beskyldninger om at de hadde forårsaket forlis, en medvirkende

- årsak til at de ble dømt. Johanne Nilsdatter fra Kvæfjord ble offer for den aller siste troldomsprosessen i Norge i 1695: Også hun skal ha forårsaket uvær som førte til forlis (Rune Blix Hagen, Liv Helene Willumsen, «Johanne Nielsdatter» i Store norske leksikon på snl.no).
- 346 Se for eksempel Brian P. Levack (red.), *The Oxford Handbook of Witchcraft in Early Modern Europe and Colonial America*, s. 524. I løpet av 1500- og 1600-tallet ble over 40 000 mennesker, de fleste kvinner, dømt og brent på bålet som hekser i Europa. I Norge led rundt 300 personer denne skjebnen i omtrent 1000 prosesser som ble holdt i årene 1590–1690. Prosessene og henrettelsene gikk i bølger, og enkelte steder, som i Rogaland og i Finnmark, ble det i perioder tent flere bål i året.
- 347 I boken *A Cultural History of the Climate* skriver Wolfgang Behringer at «Witchcraft may be seen as the paradigmatic crime of the Little Ice age», og han sporer bølgen av hekseprosesser til de verste tiårene under den lille istiden (Behringer, *A Cultural History of the Climate*, s. 128).
- 348 *Ministerialbok for Stod prestegjeld, 1688–1759*. Statsarkivet i Trondheim. Digitalarkivet.no. Takk til genealog Georg Sørhøy for hjelp med å transkribere innføringen i kirkeboken. I innførselen står det at «Alle disse, som finge deris grav blev graffestede paa en dag», noe som kan tyde på at likene ble funnet, og at de ble stedt til hvile. Dette i motsetning til skillingsvisens tittelblad hvor det står at deres «Siæle haabes nu visseligen at være hos Gud, som selv haver begravet deres Legemer i det Dybe». Takk til lokalhistoriker Roar Hagen-Diez som påpekte denne motsetningen til meg i en epost.
- 349 Baard Andersen, *Døds Tanker Over den hastige Døds Tilfælde Som skeede paa Bye-Fiorden den 7. Octobris Ao.1750* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 31: 904).
- 350 Trondheim hadde bare ett trykkeri på denne tiden: Christian Windings trykkeri, etablert i 1739, mest kjent for å ha trykt de første utgavene av Norges eldste avis som fortsatt er i drift, *Kongelig allene privilegerede Tronhiems Adresse-Contoires Efterretninger* (i dag kjent som *Adresseavisen*). Det fins en håndfull andre skillingstrykk fra Winding som kom ut samme tiår, blant annet en vise om to ildebranner på Ørlandet (se side 279–282).
- 351 Antakelig er dette den samme melodien som i Thomas Kingos palmesøndags-salme, «Se hvor nu Jesus treder» (1689).
- 352 Peder Bratberg, *En Sørgelig Viise Om Trende Menneskers bastige Endeligt, hvilke faldt ned igiennem Isen sidstleden Juule-Dag 1776...Saa og om Fem Personer, som omkom paa Bedstadfiorden den 26de April 1777 paa deres Reyse til Tronhiem* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 34: 1000).
- 353 Gunder Taarbensen Gjørstad, *En Nye Viise, om den Ulykkelige Hændelse, Som til-drog sig i Aaret 1779 den 12te April* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 31: 908).
- 354 Auken, *Eftermæle*, ss. 88–90. Se også denne bokens innledning.
- 355 Auken, *Eftermæle*, s. 90. Se også Rasmussen, *Å minnes de døde*, s. 21, og Gilje og Rasmussen, *Tankeliv i den lutherske stat*, s. 198.

- 356 Anon., *En Sørge-Vise om sex Mands Forlis* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 16: 475).
- 357 Albert Olsen, *En ganske nøie underretning om dem, som fra Kvalsund og Valsnæs omkom paa søen den 4de og 5te Novbr. 1895* (Nasjonalbiblioteket: UBOs innbundne visesamling, bind 3).
- 358 For en diskusjon om et knippe skillingsviser om forlis fra Nord-Norge, se Fulsås, *Havet, døden og vêret*, ss. 42–49; Ola Graff, «Sørgevisene – en lokal type skillingsviser», ss. 62–67, og Torunn Eriksen, *To skilling for en sang: Folkelige viser i Nord-Norge*.
- 359 Eide, *En samfunnsmakt blir til*, s. 302.
- 360 Hans Johan Bjørnstad, *Men kirkesangeren var pennesfær: små betraktninger omkring skillingsvisen i Nord-Norge*, s. 25.
- 361 Fulsås, *Havet, døden og vêret*, s. 95.
- 362 Anon., *En sørgelig Tildragelse, som hendte i Melø den 22de Januar 1859* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 19: 541).
- 363 A. K. Jansen, *En Sørge-sang for en Sørgende Søster fra Sands Sogn i Trondenes Prestegjeld* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 19: 548).
- 364 Peder Andreas Petersen Lillevig, *En Sang som fortæller Ole Nilsen Gjedvigs Liv og Død* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 17: 501).
- 365 Anders Gylland, *Mindesang over klokker og dannebrogsmænd Ole Estensen Melhus der druknede i Gulelven d. 5te Marts 1830* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 40: 1178). Visen fins i to utgaver, også den andre utgaven er i NTNU Gunnerusbiblioteket (V. box 7: 185). Denne er trykt på Johan L. Sundts Bogtrykkeri i Trondheim, og er derfor sannsynligvis fra etter 1875. Tittelbladet oppgir at sangen er «efter Manges Forlangende forfattet af Informator A. R. Gylland». Det er den samme Gylland som skrev skillingsvisen om kvikkleireskredet på Tiller i 1816 (se side 70). Denne andreutgaven av visen fins også på Nasjonalbiblioteket: UBOs innbundne visesamling, bind 6.
- 366 Albert Olsen, *En ganske nøie underretning om dem, som fra Kvalsund og Valsnæs omkom paa søen den 4de og 5te Novbr. 1895* (Nasjonalbiblioteket: UBOs innbundne visesamling, bind 3).
- 367 Se note 364 for opplysninger om trykket.
- 368 O. Christian Sørensen, *En Sørge-Sang over Kristian Fr. Arild Kvalsund der afgik ved en hastig Død den 4de Oktober 1864* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 21: 601).
- 369 O. Christian Sørensen, *En Sørge-Sang Over Christian Johan Wiig og hans Stedson, af Næverfjord* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 20: 600).
- 370 Anon., *En liden Mindesang om Drengen Erik Ingebrigtsen Helle* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 40: 1201).
- 371 O. J. Olsen, *En Klagesang over Carolius Pedersen Sædso af Hillesø Sogn. Lenviks Prestegjeld* (hentet fra Bjørnstad, *Men kirkesangeren var pennesfær*, s. 101).

- 372 J. M. J., *Afskeds-Sang over Jens Johan Johannesen Strømmen* (hentet fra Bjørnstad, *Men Kirkesangeren var pennesfører*, ss. 103–104). Trykket oppgir initialene J. M. J. på siste side. Jeg har ikke klart å finne ut hvilken forfatter som skjuler seg bak bokstavene.
- 373 Anon., *Sang i anledning Peder Staudals Forlis og Død i Lofoten* (Nasjonalbiblioteket: UBOs innbundne visesamling, bind 4).
- 374 Ole Skaberget, *En ny aandelig Sørge-Sang over de fire i Livet Elskelige og nu i Døden salig hensovende* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 18: 537).
- 375 Lisabeth Larsdatter, *En Vise, til Minde om 3 Mænd af Gaarden Nedre Frostad i Vesnæs Sogn* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 25: 725).
- 376 Anon., *En sørgelig Tildragelse, som hendte i Melo den 22de Januar 1859* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 19: 541).
- 377 Anon., *En Sang til Minde om de mange Dødsfald, som indtraf i Hamerø i Vinteren 1875* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 29: 852).
- 378 Peder Anbjørnsen Seivaag, *Mindesang Om Den frygtelige Sjøulykke ved Titran* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 2: 51). For en lesning av denne visen (og to andre forlissanger), se Hermanstad, «Menneskets møte med overmakten».
- 379 Opplysninger om Titranulykken er, hvis ikke annet er oppgitt, hentet fra Karl H. Brox, *Havet tok dem: en beretning om Titran-ulykken 1899*.
- 380 Også om denne hendelsen er det bevart en skillingsvise: [Seivaag], *Mindekvad om den store Ulykke ved Røver d. 13de Oktbr. 1899 om Aftenen, da et Ligfølge bestaaende af 30 Personer, der havde været til Begravelse, paa Hjemreisen fra Haugesund ynkelig forliste* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 2: 50). Visen er antakelig skrevet av Peder Anbjørnsen Seivaag (se side 199 for opplysninger om forfatteren).
- 381 To av skillingsvisene om Titran-ulykken er skrevet av Peder Anbjørnsen Seivaag (*Mindesang* og *Minde-Krans*), og det er disse jeg leser i dette kapitlet. En annen vise befinner seg i *Skillingsviser med Alf Prøysen*, bind 4 av *De gamle visene*, redigert av Nils Johan Rud, ss. 73–79. Det dreier seg om *Minnesang om den frygtelige ulykke*, som skal være skrevet av Ingeborg Johansen fra Frøya. Jeg har ikke funnet noe bevart skillingstrykk som inneholder denne sangen.
- 382 Bjørn Aksdahl, *Fosentonar: Musiktradisjoner i trønderske kystmiljø*, s. 20.
- 383 Peder Anbjørnsen Seivaag, *En Minde-Krans om den store Sjøulykke som foregik paa Titterhavet* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 2: 60).
- 384 Anon., *Sang om den store Ulykke ved Titran og Frøien* (Nasjonalbiblioteket: UBOs innbundne visesamling, bind 6). Sangen fins også som vise nummer to i et flervisetrykk i Nasjonalbiblioteket: UBOs innbundne visesamling, bind 7.
- 385 Hermanstad, «Menneskets møte med overmakten», ss. 156–157.
- 386 Peder Anbjørnsen Seivaag, *En Mindekrands over den sørgelige Tildragelse, der foregik ved Kristiansund paa den saakaldte Talgsø* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 7: 184). Fins også i Nasjonalbiblioteket: UBOs innbundne visesamling, bind 3.

- 387 «Hvo ikkun lader Herren raade» ble skrevet i 1641 av den tyske salmedik-
teren Georg Neumark og var en populær salmemelodi i skillingstrykk fra
1700-tallet og utover. Både *Minde-krans* og *Minde-Sang* har oppgitt denne
som kontrafaktum, og Seivaags forkjærlighet for akkurat denne melodien
kan muligens bidra til at vi kan attribuere ytterligere to viser til ham: Den
samme melodien er oppgitt i sangen om Røværulykken i 1899, *Mindekvad om
den store Ulykke ved Røver d. 13de Oktbr. 1899*, samt i en vise om dampskipet
Victorias forlis i 1903 (side 218). Disse to sangene mangler attribusjon, men at
denne melodien er brukt, samt en rekke tematiske og stilistiske trekk, peker
mot at Seivaag skrev også disse to. Han skrev også en vise om dampskipet D/S
Møres forlis i 1903 (side 214). Det betyr at han antakelig stod bak minst seks
ulykkesviser.
- 388 Hermanstad, «Menneskets møte med overmakten», s. 153.
- 389 Ole Kristoffersen Vigen, *En Sang om den sørgelige Begivenhed som tildrog sig ved
Knarlagsund paa Hitteren* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 8: 235). Denne
fins også ved Nasjonalbiblioteket: UBOs innbundne visesamling, bind 7.
- 390 Fulsås, *Havet, døden og vêret*, s. 105.
- 391 Anon., *En Ny Vise om den frygtelige Ulykke ved Gjerslengerne* (NTNU Gun-
nerusbiblioteket, V. box 29: 848).
- 392 Narve Fulsås har undersøkt et lite visemateriale fra Nord-Norge publisert på
1900-tallet, blant annet i forbindelse med en ulykke på Helgeland i 1901, som
tyder på at viser fortsatt var sterkt religiøse (Se Fulsås, *Havet, døden og vêret*, s.
106). Men han skriver også at visene har endret seg noe: I sangen han sikter til
er ikke tanken om at skjebnen er bestemt av Gud, like påtrengende; snarere er
det «uvissa for oss, nå, som er hovudtemaet», i tillegg til at sorg i større grad
har blitt et nasjonalt anliggende (Fulsås, *Havet, døden og vêret*, ss. 106 og 107).
- 393 Se for eksempel Nilsen, *En Søragesang Efter den i Livet elskede Petter Julius
Pettersen...* og Jansen, *En Søragesang for en sørgende søster* fra 1869, hvor to
havari med åtte års mellomrom er bundet sammen i ett visetrykk (NTNU
Gunnerusbiblioteket, V. box 19: 548).
- 394 Fulsås, *Havet, døden og vêret*, s. 170.
- 395 Fulsås, *Havet, døden og vêret*, s. 170
- 396 Norsk Maritimt Museum, «Følg arkeologene på direktesendt søk etter
vraket av D/S Norge forlist 1855», tilgjengelig på YouTube. Se også Chris-
tina Cantero, og Siv Kristin Sællman, «Har undersøkt 164 år gammelt vrak
fra Norges første store skipskatastrofe». NRK.no, 09.05. 2019. [https://www.
nrk.no/sorlandet/ds-
norge -funnet-164-ar-etter-at-det-forliste-utenfor-kris-
tiansand-1.14543894](https://www.nrk.no/sorlandet/ds- norge -funnet-164-ar-etter-at-det-forliste-utenfor-kris-
tiansand-1.14543894).
- 397 Opplysninger er hentet fra Olav Arthur Weyergang-Nielsen, *Fra seil til damp*,
ss. 61–65, og fra Reidar Stavseth og Leif B. Lillegaard, *SOS langs norskekysten*.
- 398 Dampskipsfarten i Norge startet med Constitutionen, som gikk i rute mel-
lom Kristiania og Kristiansand fra 1827 (Stavseth og Lillegaard, *SOS langs
norskekysten*, s. 17). Utviklingen av dampskipsfarten gikk imidlertid saktere

- i Norge enn i andre store sjøfartsnasjoner. I Norge kunne dampskipene bare gå i rute på dagen, og kun i de lyse vår- og sommermånedene. Manglende fyrbelysning langs kysten hindret skipene i nattseilas, og de gikk ikke i perioden oktober til desember. I dampskip-periodens første tiår var dessuten sjøkartene og oppmerkingen langs kysten mangelfulle (Stavseth og Lillegaard, *SOS langs norskekysten*, s. 18).
- 399 Dette er et eksempel på lynrask mediering av ulykker i skillingtrykk, siden annonsen av visen står på trykk én uke etter kollisjonen. Antakelig har forfatteren av denne visen lest om sjøulykken i avisen: den ble rapportert i blant annet *Morgenbladet* allerede dagen etter kollisjonen (*Morgenbladet*, 11.09.1855). Bokhandler A. Halvorsen i Øvre Slotsgade avetterer også følgende visetrykk til salgs for 2 skilling i *Morgenbladet* 18.09: «En sørgelig Viise om Dampskibene 'Norges' og 'Bergens' ulykkelige forlis». Tittelen kan ligne på begge visene som nevnes i note 400, men det er uklart om det dreier seg om samme sang, for de ble trykt av flere ulike forlag.
- 400 Anon., *En ganske ny og meget sørgelig og bedrøvelig Viise om Dampskibene Bergen og Norges Sammenstød i nærheden af Oxøe* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 5: 124). Den samme viseteksten er gjengitt i flervisetrykket *Nye Viser. Den første: om Dampskibene 'Bergens' og 'Norges' sammenstød i nærheden av Oxø* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 19: 561). Trykket mangler sted og dato, men teksten er mer eller mindre den samme som i sangen som diskuteres her, med noen enkle språklige moderniseringer: «Under Fjordens Vande» i første vise har blitt til «fandt sin Grav udi havets Vande»; «Godt det er at skulle døe» har blitt til «Alle skulle vi jo dø», med mer. Den samme sangen fins også i Nasjonalbiblioteket (UBOs innbundne visesamling, bind 7), samt i Universitetsbiblioteket i Bergen, da med tittel 3 *smukke viser: En meget smuk Viise om Dampskibene Bergens og Norges Sammenstød* (UBB: ubb-brosing-box-31-029).
- 401 Ved bruk av slike noter kan det stilles spørsmål om hvorvidt dette var en tekst som skulle synges – noter er et skriftlig og trykkteknisk element. Men sangtrykket har også kontrafaktum på første tekstsida. Her oppgis hele tre melodier som teksten kan synges til, alle er sekulære sanger med nasjonalromantiske trekk: «Rudolph med sin Pige gik», «Dannevang med grønne Bred» og «Norafeld med Jøkel blaa». Melodien til «Dannevang med grønne bred» er laget av den dansk-tyske komponisten Christoph Ernst Friedrich Weyse (1774–1842), særlig kjent for sine fedrelandssanger, blant dem «Gud signe vårt dyre fedreland» (Rune J. Andersen, «Christoph Ernst Friedrich Weyse», i *Store norske leksikon* på snl.no). «Norafeld med Jøkel blaa» er komponert av L. M. Lindeman (ca. 1842) til et dikt av Henrik Ibsen, brukt i Det Norske Studentersamfundet. Se Kirsti Grinde, *Musikk til Henrik Ibsens dikterverker*.
- 402 Frode Kvalø, sitert fra Norsk Maritimt Museum, «Følg arkeologene på direkte sendt søk etter vraket av D/S Norge forlist 1855». Opptaket er transkribert av meg.

- 403 I *Morgenbladet* 21.09.1855 står følgende: «Passagerene paa den anden Plads forhindredes i at komme ud, da Døren af de indsprængte Stykker blev aldeles barrikaderet. Det fortælles, at anden Styrmand, for at frigjøre disse Passagerer og for at have bestræbet sig forgiæves for at aabne Døren, hentede op fra Maskinrummet en svær Hammer, hvormed han knuse Dylkningen i Døren, men Vandet var allerede da steget saa høit, at det stod ham til Munden og han maatte skyndsomt begive sig bort, men skal være druknet under Forsøget.»
- 404 Ole Røe, «I Anledning af den ulykkelige Begivenhed, der tildrog sig Natten til den 10de September 1855, i *To smukke sange* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 21: 620). Den andre visen i trykket handler om en far og en sønn som frøs ihjel i 1843. Trykker er H. J. Selmer på Lillehammer, men det angis at skillingsstrykket er forlagt av C. Scheuverøe i Kristiansund. Visen fins også i en annen utgave, fra Norsk Folkeminnesamling (ikke digitalisert). Den er transkribert og undersøkt av Katrine Watz Thorsen i hennes masteroppgave «'Historien kan ei opvise mage': En analyse av skillingsstrykk som dokumentarv».
- 405 «Fang an, vi vil med Herrens Naade. Eller: Skal jeg nu bort fra Eder drage». Sistnevnte melodi er den såkalte «Femte Bud»-melodien av Petter Dass. Se note 133 i denne boken for mer informasjon om denne melodien i skillingsvisebruk.
- 406 At Ibsen var delvis skyld i ulykken på grunn av sin unnfalleshhet med å få ut folk tidsnok, antydes i avisenes rapporter fra sjøforklaringen allerede i september. *Trondhjems borgerlige Realskoles alene-priviligerede Adressecontoirs-Efterretninger* melder den 29.09.1855 at «Capt. Ibsen forklarede, at han havde ikke givet nogen bestemt Ordre til at alle Mand skulde purres ud den gang Sammenstødet fandt Sted, da han antog det som en Selvfølge, at dette var en Anmodning, som var stærk nok i sig selv». Hvis forfatteren av skillingsstrykket befant seg i Trøndelag, slik trykkestedet til visen antyder, så kan det ha vært denne eller en lignende avisreportasje som har inspirert forfatteren til å skrive inn disse linjene. Også *Morgenbladet* antyder kapteinens rolle i forliset, allerede den 21. september (*Morgenbladet* 21.09.1855).
- 407 Dag Bakka jr. og Per Alsaker, «Det Bergenske Dampskipselskap», ss. 4–16 (s. 5).
- 408 «Kl. 4 (i gaar Eftermiddag) inbragtes dertil tvende Damer, der av nogle Lodser fandtes drivende i en af Norges Baade i nærheden af Oxø» (*Aftenbladet*, 11.09.1855).
- 409 Frode Kvalø, sitert fra Norsk Maritimt Museum, «Følg arkeologene på direkte sendt søk etter vraket av D/S Norge forlist 1855».
- 410 Bandasavn, universitet på Færøyene. Sunget av Jens Dam, samlet inn av Morten Nolsøe den 25.07.1962. Band 000179. <https://bandasavn.setur.fo/Tapes/Details/13439>. Takk til Tóta Árnadóttir som sendte meg opptaket. Den sanglyriske oppmerksomheten som ble denne ulykken til del, står i kontrast til et annet og mye større forlis som skjedde bare et tiår tidligere i mer

- eller mindre samme område: Den 11. september i 1842 forliste det russiske tremastede linjeskipet Ingermanland ved Oksøy fyr. Nærmere 400 menn omkom. Målt etter antall døde er dette forliset det verste i norsk farvann i fredstid. Også om dette forliset er det bevart én skillingsvise: Anon., *En sørgelig Vise om Linieskipet Ingermanland, der forliste ved Oxsø, hvorved 410 mennesker omkom* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 3: 76). Hvis vi sammenligninger med bevarte visetrykk og versjoner av sangtrykk i forbindelse med kollisjonen mellom de to norske skipene et tiår senere, blir dette et godt eksempel på hvordan hendelser med nordmenn involvert fikk bredere sanglyrisk dekning enn tilfellet var med ulykker som rammet utlendinger. For en diskusjon om visen om Ingermanlands forlis, se Hermanstad, «Menneskets møte med overmakten: Skillingsviser om forlis i Norge på 1800-tallet», ss. 145–180.
- 411 Morten Hammerborg, «Eg e'kje fra Norge» (*Bergensavisen*, 06.10.2017) <https://www.ba.no/ka-det-med-bergen/morten-hammerborg/bergen/eg-e-kje-fra-norge/f/5-8-682726?key=2019-06-07T10:36:16.000Z/retriever/9dde16eb675b98671641c16a6abbbc9a47f4b61>
- 412 Peder Anbjørnsen Seivaag, *Sørge-Sang om dampskibet 'Møre's' forlis* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 2: 44). Seivaag navngir de fem omkomne i en «Ligtale ved graven over de fem forulykkede, som fandt sin død under *Møre's* forlis», som følger etter sangen. Liktalen kan tyde på at sangen ble brukt i en minnestund over de fem forulykkede.
- 413 Fulsås, *Havet, døden og været*, s. 124.
- 414 *Stavanger Aftenblad*, 25.11.1903.
- 415 Forskrekkelsen over at store dampskip kunne forlise, var tydelig til stede allerede i skipenes tidlige fase, på 1800-tallet. I *En ny og sørgelig Vise om Dampskibet 'Vardøhus's' forlis, hvorved 40 Mennesker Natten mellem 22de og 23de Marts 1887 gik tilbunds med Skibet i nærheden af Nyvingen Fyr* (Nasjonalbiblioteket: UBOs innbundne visesamling, bind 7) omtales skipet som «det stolte Svømmeslot –/Som her det strider vældigt frem paa Bølge –». I én strofe utbryter forfatteren: «Ak, se det stærke Skib – hvor dødsenstrængt/hvor mageløst det tumler halvt begravet!/Det, som hver Kjæmpevove skulde sprængt,/Er nu kun som en Fjederbolt paa Havet.» D/S Vardøhus var et hvalskip som gikk på et skjær utenfor Mandal og forliste med 40 mann om bord. Opplysninger hentet fra «Hvalbåten 'Vardøhus' af Sandefjord og dens tragiske forlis 23. mars 1887». <https://larship.no/2866-2/>. Nettkilden nevner nok en vise om forliset, som jeg ikke har sett, og som ikke er med her.
- 416 Anon., *Mindesang om 'Bækkelaget's' Undergang Midnat 23 –24. Juli 1908* (Nasjonalbiblioteket: UBOs innbundne visesamling, bind 3). Opplysninger om ulykken er hentet fra Harald Lorentzen, *I Oslofergenes øyrike: En historisk båtreise fra 1857–1990*, ss. 49–50, og Petter Andresen, «Ulykkesfuglen Oscar Christoffersen». <https://petterandresen.no/forliset.bekkelaget.html>

- 417 Torkel Bøhn, *En frygtelig tildragelse fra Midnatsolens land* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 40: 1183). Fins også i et opptrykk, i identisk utgave, men trykt på et annet trykkeri: A/S Nidaros & Trøndelagen (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 29: 847).
- 418 *Nordre Bergenhus Amtstidende*, 25.05.1907.
- 419 Anon. Peder Anbjørnsen Seivaag, *Mindesang om dampskibet 'Victoria's' grufulde forlis og undergang den 23de November 1903* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 4: 115).
- 420 *Mindesang* bruker «Hvo ikkun lader Herren raade» som melodi, og dette er Seivaags favorittmelodi til bruk i forlissanger. Han bruker den både i sangene om Titranulykken, Røværulykken og Talgsøulykken. *En Sørge-Sang om dampskibet 'Mørø's' forlis* bruker den mindre kjente «I Jesus søger jeg min fred», med melodi av Michael Prætorius, fra 1610. De fleste salmemelodiene oppgitt i forlissanger fra 1900-tallet, er å finne i Landstads salmebok, hvor forfatterne antakelig har hentet dem.
- 421 Opplysninger hentet fra Eirik Brakkevig, «Skipsforlis rundt Jæren», ss. 169–172.
- 422 F. N., *Sang om Dampskibet 'Aslak's' sørgelige Forlis* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 4: 114).
- 423 Anon., *Emigrantdampskibet 'Atlantic's' Undergang* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 30: 879). Sangen har et sekulært perspektiv på skipstragedien, og melodien som er oppgitt på tittelbladet, er den danske folkevisen «En deilig ung Ridder i Lunden mon gaa».
- 424 Opplysninger hentet fra White Star Line History Website (2013), «RMS Atlantic».
- 425 Ifølge Paul Ricœur bygger vitneutsagn «på en kontrakt mellom skriver eller taler på den ene siden og leser eller tilhører på den andre... Ved å erklære sin vitneposisjon påberoper vitnet seg en egen form for autentisitet, som en formidler av ren og ufiltrert sannhet ... Vitnet blir omformet til et medium – et talerør for et hendelsesforløp – og slik blir vitneposisjonen en garanti for utsagnets sannhetsgehalt» (Sitert fra fra Kverndokk, *Naturkatastrofer*, s. 42). Oppsummeringen av Ricœurs teori om vitneutsagn og autentisitet er hentet fra Kyrre Kverndokks bok om naturkatastrofer, hvor Kverndokk via Ricœur skriver: «Umiddelbarheten i skrivesituasjonen gir fortellingen en egen troverdighet. Fortellerens sjokk, hast og usikkerhet fremstår som en direkteformidlet og uomtvistelig sann beskrivelse av hendelsen.» (Kverndokk, *Naturkatastrofer*, s. 42.)
- 426 «Den 31te Marts var 'Atlantic' omtrent en fire hundrede engelske Mil fra New-York. Veiret blev uroligt med Norvind, Barometeret gik mod Storm [...] Med eet dreide Skibet ned for Veiret. Kursen var forandret. Af Mangel paa Kul gav Kapteinen Ordre til at gaa til Halifax.»
- 427 Opplysninger om katastrofen er hentet fra Per Kristian Sebak, *Katastrofe-skipet Norge – den glemte ulykken*, ss. 16–17.

- 428 Sebak, *Katastrofeskipet Norge*, s. 16–17.
- 429 Anon., *Den Sørgelige Vise Om Dampskibene 'Geiser' og 'Thingvallas' Sammenstød i Atlanterhavet, hvorved 150 Personer, fordetmeste Skandinaver, druknede. Samt «Min Kjærestes Død ombord i 'Geiser'»* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 25: 739). Dette er et flervisetrykk, altså to viser bundet til ett skillingstrykk. Trykket fins også i Nasjonalbiblioteket: UBOs innbundne visesamling, bind 7 og bind 10, samt ved Glomsdalsmuseet: Væringsaasens samling. Sangen oppgir at det var 150 som druknet, men det var altså snakk om 79. Det danske skillingsstrykket har tittelen *Min Kjærestes Død ombord i 'Geiser'*. Trykket eies av meg, og fins også i danske Mona Dubgaars forskningsblogg, Stadsbibliotegets sarsamlinger.
- 430 Anon., *De Forlistes Farvel ved 'Geisers' Undergang*. Hentet fra danske Mona Dubgaars forskningsblogg, Stadsbibliotekets sarsamlinger.
- 431 «Den Sørgelige Vise Om Dampskibene 'Geiser' og 'Thingvallas' Sammenstød i Atlanterhavet, hvorved 150 Personer, fordetmeste Skandinaver, druknede» er også én av to sanger i et annet flervisetrykk, hvor den andre sangen er «Sømandens Afskedssang» (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 25: 742).
- 432 Om bord var også en stor gruppe russiske jøder; 207 av disse omkom. 95 dansker og 92 svensker fikk også en fuktig grav. Men det var altså Norge som ble hardest rammet av de skandinaviske landene. Alle opplysninger om denne ulykken er hentet fra Sebaks bok *Katastrofeskipet Norge*, hvis ikke annet er oppgitt.
- 433 Sebak, *Katastrofeskipet Norge*, s. 179.
- 434 Ifølge Sebak var ingen danske skip ennå blitt utrustet med trådløs telegraf; Guglielmo Marconis oppfinnelse fra 1895 ble først vanlig i 1904, og det tok ytterligere tre år før de første skipene fikk installert apparatet (Sebak, *Katastrofeskipet Norge*, s. 78).
- 435 Sebak, *Katastrofeskipet Norge*, s. 178.
- 436 Sebak, *Katastrofeskipet Norge*, s. 179. I løpet av den første dagen ulykken ble kjent, den 4. juli, sendte den danske avisen *Politiken* ut over 100 000 eksemplarer, noe som var rekord i avisens tjuenårige historie. Siden ulykken hadde rammet et dansk emigrantskip, ble København sentrum for pressens og de pårørendes informasjonshunger i dagene etter ulykken. Også norske journalister var i hektisk aktivitet. Foruten egne korrespondenter på plass i København og London gikk en jevn strøm av telegrammer inn fra Norsk Telegrambyrå. Som Sebak påpeker, benyttet de norske avisene seg av illustrasjoner og dominerende overskrifter for å gjøre nyheten mest mulig iøynefallende (Sebak, *Katastrofeskipet Norge*, ss. 175, 178, 179).
- 437 Anon., *Erindring om Emigrantskibet 'Norge's' rædselsfulde Forlis og Undergang* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 29: 866). Dette skillingsstrykket fins også i et «2det Oplag» (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 29: 865).
- 438 Anon., *Emigrantdamperen 'Norges' forlis ved Rockall* (Nasjonalbiblioteket: UBOs innbundne visesamling, bind 7). Jeg har et skillingsstrykk med samme

- tittel i privat eie. Her er sangteksten lik, men skillingstrykket har en annen illustrasjon på tittelbladet, og er trykt på «J. H. Küenholdts, Tryk., Kristiania». Både *Emigrantdamperen* og *Erindring* er transkribert i nettressursen til Bjørn Davidsen, «De møtte Døden på St. Helen – en beretning om dampskipet 'Norges' forlis ved Rockall 28 juni 1904». Her oppgis ytterligere tre tekster om Norges forlis som har stått på trykk i avisene. Det er uklart om det dreier seg om sanger eller om dikt. <https://web.archive.org/web/20050306171654/http://home.online.no/%7Efndbadm/emigrant.htm>
- 439 Anon., *En Morgen paa Atlanterhavet* (Nasjonalbiblioteket: UBOs innbundne visesamling, bind 7).
- 440 Anon., *Mindesang om Rædsels-Ulykken ved Amerika-Baaden 'Norge's' Undergang paa Atlanterhavet* (Nasjonalbiblioteket: UBOs innbundne visesamling, bind 7).
- 441 Anon., *Utvandrerskipet 'Norges' Forlis og Undergang* (I privat eie. Fins også i Visecenterets Tekstsamling ved Syddansk Universitet).
- 442 Den første bølgen av utvandring foregikk i perioden 1866–1873, mens den andre og største emigrasjonsbølgen kom i perioden 1870–1890. I 1882, det mest aktive året for utvandring, emigrerte hele 280 000 nordmenn til Amerika, og for hele perioden er tallet på nordmenn som utvandret cirka 800 000. Årsakene til at nordmenn emigrerte til Amerika i stor skala i denne perioden var sammensatte, men det var ingen som flyktet fra krig og kuleregn. De første utvandrere på 1820- og 30-tallet flyktet for å få større religionsfrihet, men for øvrig handlet den store utvandringen lite om religiøs eller politisk forfølgelse og mer om jakten på et bedre liv. Den økonomiske krisen på 1870-tallet bidro til at utvandringen økte, men dette handlet ikke bare om forholdene i Norge. Mange ble fristet til å dra på grunn av alle mulighetene som lå åpne i Amerika – muligheter til bedre livsvilkår, sosial mobilitet, sterkere borgerrettigheter, ytrings- og religionsfrihet og større personlig frihet. Opplysninger er hentet fra Sverre Mørkhagen, *Farvel Norge. Utvandringen til Amerika 1825–1975*.
- 443 Svein Schrøder Amundsen og Reimund Kvideland: *Emigrantviser, utvalde og kommenterte av Svein Schrøder Amundsen og Reimund Kvideland*.
- 444 Fremstillingen av emigrantene som gulljegere står i skarp kontrast til emigrasjonsvisene som fokuserer på nøden i Norge, og som forklarer emigrasjon gjennom en eksplisitt kritikk mot norske myndigheters manglende evne til å ta vare på sine vanskeligstilte medborgere. Den mest kjente av dem alle, *Emigrantens Afsked med Norge* (også kjent som *Farvel du Moder Norge*), er et godt eksempel. Her heter det i første strofe: «Du blev for knap i kosten imot din arbeidsflokk/men dine lærde sønner du giver mer enn nok» Se Grønvold, *Emigrantens Afsked med Norge* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 14: 401).
- 445 Sebak, *Katastrofeskipet Norge*, s. 61.
- 446 Ifølge Sebak var det uvanlig høyt for skipet på akkurat denne reisen fordi selskapet DFDS hadde benyttet et smutthull i normale fraktavtaler med britiske

- og tyske rederier til å ta om bord russiske emigranter. De fleste av de 242 russerne om bord var jøder på flukt fra forfølgelser i Russland, og en del av disse hadde råd til å løse billetter siden selskapene var nødt til å halvere billettprisene på grunn av en pågående priskrig.
- 447 Sebak, *Katastrofeskipet Norge*, s. 36.
- 448 Denne delen er en bearbejdet versjon av bokkapitlet av Siv Gøril Brandtzæg, «'Lad dem tone dybt og længe'. Skillingsviser som sanglyrikk», publisert i *Sanglyrikk: Teori – metoder – sjangrer*, redigert av Ole Karlsen og Bjarne Markussen, ss. 243–280. Gjenbruket omfatter både analysen av de to sangene om Titanics forlis, og noen avsnitt og setninger. De gjengis her med tillatelse fra forlag og redaktører.
- 449 For en redegjørelse av kulturen og mytene rundt Titanics forlis, se Jacob Lothe og Per Kristian Sebak, *Titanic. Historie, myte, litteratur og film*. Sebak og Lothe skriver også om hvordan katastrofen ble mediert for et norsk avispublikum, men de inkluderer ikke skillingsviser i sin redegjørelse av kulturelle responser på katastrofen.
- 450 Jumbo [Anton Andersen], *Mindesang om Dampskibet 'Titanic's' undergang i Atlanterhavet* (Nasjonalbiblioteket: NS 4682). Visen må være trykt den 23. april eller rett før denne datoen: I avisen *Social-Demokraten* fra 23.04.1912 står det at «En Mindesang om dampskibet Titanic's undergang i Atlanterhavet er utkommet idag». Visen blir her knyttet opp mot Jumbo.
- 451 S. Nicolaievitz [Sverre Nicolaysen], *Den nye sang om 'Titanic' af S. Nicolaievitz* (Nasjonalbiblioteket: UBOs innbundne visesamling, bind 7). For opplysninger om forfatteren, se Hans P. S. Knudsen, *Sverre Vegenor, den glemte folkeskribenten: 1886–1986*. Visen om Titanic er ikke nevnt i denne boken.
- 452 Tristian [Sivert Vattedal], *En Sang om Kjømpeskibet 'Titanic's' Undergang paa Atlanterhavet* (Nasjonalbiblioteket: NS 3521). Trykket oppgir pseudonymet Tristian, som av enkelte har blitt knyttet opp mot Anton Andersen. Men Anton Andersen brukte Jumbo som pseudonym, og han skrev en annen vise om Titanics forlis (se note 450). I 2021 avdekket tre bibliotekarer ved Universitetsbiblioteket i Bergen at forfatteren som skjulte seg bak Tristian, antakelig var den ukjente Sivert Vattedal. Se Marianne Paasche, Nils-Erik Moe-Nilssen og Alexandros Tsakos, «Skillingsviser i et biblioteksperspektiv», i *Skillingsvisene i Norge, 1550–1950. Studier i en forsømt kulturarv*, s. 659, n37.
- 453 Skillingsstrykket har en håndskrevet annotasjon på baksiden, datert 26. mai, altså er visen antakelig trykt før denne datoen.
- 454 Anon., *Dramaet paa Atlanterhavet. Et Mindekvad om Dampskibet Titanic's Sammenstød og Forlis den 15. April 1912* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 6: 159).
- 455 I tillegg til de fire skillingsvisene som er nevnt her, har jeg også funnet et femte trykk, L. Thv. *Ny Vise 'Titanic's' Forlis av Thv. L.* (Nasjonalbiblioteket: UBOs innbundne visesamling, bind 9). På nettsiden Visearkivaren nevnes ytterligere to viser om Titanics forlis, som ikke er blant sangene jeg har opp-

- gitt her. Det dreier seg blant annet om *Kjempeskibet 'Titanic's' Undergang den 14. April 1912, hvorved 1600 mennesker omkom* (Visearkivaren, 16.04. 2012). <https://visearkivaren.blogspot.com/search/label/Skillingsviser>.
- 456 Opplysninger hentet fra *Encyclopedia Titanica*. <https://www.encyclopedia-titanica.org/titanic-victim/arne-joma-fahlstrom.html>.
- 457 I *Den nye sang om 'Titanic'* (se note 451) går forfatteren enda lenger i sin kritikk av skipets luksus og av de reisendes jakt på rikdom i Amerika: «Hvad man af verdens rigdom eiet/var her utstrødd med ødsel pragt/Men hvad er guld og pengemagt», heter det i den andre strofen.
- 458 «Passagerer – Millionærer» i *Kristianiavisens* strofe 2, og «Komfort – bort» i *Stjørdalsvisens* andre strofe.
- 459 For eksempel i første strofe av *Kristianiavisen*: «Og skuden denne stolte, /fik Navnet «Titanic»,/Men Storheden den voldte/at Skibet under gik.»
- 460 For eksempel har den trønderske forfatteren P. A. Seivaag oppgitt melodien i to viser om forlis: *En Mindekrands over den sørgelige Tildragelse, der foregik ved Kristiansund paa den saakaldte Talgsø i Aaret 1885* (se s. 202), og *En Minde-Krans Om den store Sjøulykke som foregik paa Titterhavet Natten til den 14de Oktober 1899*.
- 461 Musikkhistoriker Ola Graff har kartlagt et utvalg av melodiene som fins i opptak, og han har dokumentert hvordan *Kristianiavisen* ble sunget i ulike melodivarianter så sent som på 1990-tallet. Han skriver at «[m]elodiutvalget har vært gjenstand for en stor folkelig kreativitet», og at denne sangen har vært «umåtelig populær» (Ola Graff, *Av det raudaste gull': tradisjonsmusikk i nord*, s. 153).
- 462 Anon., *Trundhiems Miraculeuse Spectachel, Underlig og jammerlig Hafs-Nød* (Det Kongelige Bibliotek, København: *17 Viser om norske Begivenheder fra 1697–1788*). Melodien som oppgis på tittelbladet, er «Med Sorgen og Klagen holt Maade».
- 463 Insistering på sannhetsgehalt kan i noen tilfeller være et tegn på at hendelsen som formidles i nyhetsviser om underlige hendelser, er oppdiktet. For en diskusjon av autentisitet og faktiske og falske nyheter i skillingsviser, se Siv Göril Brandtzæg, «Rene toner, falske nyheter».
- 464 Statsarkivet i Trondheim, «Skifteregister for Trondheim by 1678–1810» SAT/A-0003/1/3/3A (Hentet fra digitalarkivet.no). <https://www.digitalarkivet.no/view/27/pa00000000759274>.
- 465 Dybdahl, *Klima, uår og kriser i Norge*, s. 77.
- 466 *Moths Ordbog: Historisk ordbog ca. 1700*. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. <https://mothsordbog.dk/ordbog?aselect=gamsle&query=gamsle>.
- 467 S. A. Breidsteen, *En ny Sang og Beretning om den norske Brig 'Ibeklå's' Undergang i Atlanterhavet* (Nasjonalbiblioteket: UBOs innbundne visesamling, bind 6). Sangen fins også transkribert i nettressursen til Stein Storsve, «Skillingsviser med tilknytning til Vestfold».
- 468 Helge Paulsen, «Gud hjelpe den sjømand i nød».

- 469 *Tønsbergs Blad* gjengir «Uddrag af Forhøret i Kristiania 17 ds», og utdragene inkluderer de blodigste detaljene omkring hendelsen: «Medens Sigtede no. 1 nu stod og holdt i Hollænderen, stak Svensken Hollænderen bag Øret med en Skibskniv. Det stod da en Blodstraale ud. Blodet opsamledes af Ole Andersen i Pøsen, som denne stod og holdt. Sigtede tror ikke at Hollænderen følte Knivstikket, ialfal sagde han intet. For hurtigere at faa Livet af han, skar No 3. ogsaa halsen over paa den ulykkelige Hollænderen. Ogsaa dette blod blev opsamlet i Pøsen. Blodet opblandedes nu med Søvand og alle tre drak heraf. De lod Liget nu ligge i ca. en halv Time, hvorefter de vaskede Liget. De skar af Kjødet fra Hoften og nedover Laaret og tog dette med op i Merset. De spiste nu af Kjødet, medens de holdt til i Merset. Da de reddedes havde de ikke mere tilbage heraf. Liget havde de surret fast paa Bakken, for at det ikke skulde falde overbord» (*Tønsbergs Blad*, 20.03.1893).
- 470 N. P. Senjen, *En ny sang om det forulykkede Barkskip 'Thekla' fra Tønsberg, samt Elskerens Klage* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 25: 740). Sangen fins også (med andre forleggere og trykkere) ved Glomsdalsmuseet: Væringsaasens samling, samt i Nasjonalbiblioteket: UBOs innbundne visesamling, bind 9. Visen eksisterer også med omsnudd tittel: *Elskerens Klage samt en ny Sang om det forulykkede Barkskip Thekla fra Tønsberg*, ved både Nasjonalbiblioteket, NTNU Gunnerusbiblioteket og i andre arkiver.
- 471 Tromsø Museums arkiv har et opptak av sangen: Alf Gamslett fra Svensby i Ullsfjord synger første strofe. (TsM B 04. Opptak ved Arnt Bakke, Tromsø Museum). https://uit.no/tmu/art?p_document_id=615798. Den fins også i en innspilling fra 2000 med Sviskeprinsene. <http://www-bib.hive.no/tekster/skillingsviser/cdoi/index.html>. Under et arrangement i regi av Nasjonalbiblioteket den 28. februar 2019 ble visen sunget av Kari Bremnes («Hvem var Elvira Madigan? Om faktiske hendelser i skillingsvisene»).
- 472 De to sangene om Theklas forlis av hhv. Breidsteen og Senjen har mange likheter, både i innhold og ved at de har identiske verselinjer eller verselinjer med noenlunde tekstlighet. En av forfatterne har altså latt seg inspirere av den andre, men jeg har ikke klart å finne ut hvilken av visene som er trykt først. De viktigste forskjellene mellom de to skillingstrykkene er at Senjens vise har refreng (det har ikke Breidsteens), og at Breidsteens trykk har både vise og prosaberetning. Også en tredje sang om Theklas forlis har påfallende tekstlighet med to visene, og særlig med Breidsteens sang. Det dreier seg om et skillingstrykk trykt i København: Jakob Andersen, *Den norske Brig 'Theklas' Undergang* (i privat eie).
- 473 *Tønsbergs Blad*, 20.03.1893.
- 474 *Tønsbergs Blad*, 20.03.1893.
- 475 Sitert fra Paulsen, «Gud hjelpe den sjømand i nød».
- 476 *Norges Sjøfartstidende*, 24. mars 1893. Se også Per Ivar Hjeldsbakken Engenvold, «Theklas undergang (1893)».

- 477 Denne antakelsen stemmer imidlertid ikke overens med trykkedatoen på denne visen: Utgaven jeg har brukt, er trykt i 1898, altså fem år etter Theklas forlis. Men jeg vil tro at dette dreier seg om et opptrykk, en ny versjon av en eldre vise: Tittelbladet, så vel som selve viseteksten og prosaberetningen, har alle kjennetegn på en nyhetsvise skrevet tett på hendelsene og med utgangspunkt i opplysninger hentet fra aviser som sirkulerte i 1893. Presensutsagn («Der venter de naaden», osv) underbygger dette.
- 478 C. O. W., *En ny og sørgelig Vise, om det norske Barkskip 'Drott's' forferdelige Forlis i Floridahavet i Amerika nu avsigte Høst* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 5: 122).
- 479 «Menneskekjöd deres Föde», *Nordisk Tidende*, 07.09.1899.
- 480 Sitert fra Magne D. Stensland, *Drots forlis*, «*Et av de sørgeligste i vor sjofarts-historie*», s. 81.
- 481 Svein Egil Omdal, «Kannibalen fra Engøy», *Stavanger Aftenblad*, 01.12.2018.
- 482 Ingar Mørkestøl Gundersen, «'Da Skriunn gjekk': Flomhistorikkens betydning for undersøkelsen».
- 483 Andreas Hagen, *Storflommen*, s. 111.
- 484 Gundersen, «'Da Skriunn gjekk'», s. 94.
- 485 Anon., *En Sandferdig og sørgelig Beretning Om Det store Regn som faldt i Gulbrandsdalen og angrensende Egne, og den derved forarsagede deels ved Elvers Oversvømmelse* (Nasjonalbiblioteket: uten nummer). Visen fins også i en andreutgave med samme tittel, men «trykt og forlagt af H. J. Selmer» (Nasjonalbiblioteket: NS1463). Selmer opererte som trykker i 1850- og 60-årene, så dette er en senere utgave av den samme sangen, med noen små endringer: Selmers utgave har kuttet én strofe (strofe to i den originale sangen). Den har også en ekstra note i strofe åtte.
- 486 Iver Forseth, «Flommar i Gudbrandsdalen». Den andre utgaven av visen om Storofsen (se note 485) har en ekstra note i strofe åtte, hvor det henvises til en tidligere flom: «*1760 hjemsøgtes ogsaa Gudbrandsdalen af en stor Vandflom, i Mai Maaned.»
- 487 Losnegård, *Norske ulykker og katastrofer*, s. 65.
- 488 Losnegård, *Norske ulykker og katastrofer*, s. 62.
- 489 Blant annet Anon., *Vise om oversvømmelsen i Frankrig hvorved over 900 Mennsker ere omkomne* (om en flom den 23. juni 1875); og Jessen, *Til alle ædle Dannemænd og Danneqvinder, i anledning af den haarde Skiebne vore Brodre Jyderne og Holsteenerne fristede ved Oversvømmelsen, den 3die og 4die Februar 1825*. Begge sangene og enda flere om flom fins i Det Kongelige Bibliotek, København.
- 490 Georg Houben, «300 years of coastal salinization research in Germany – the Homann (1718) map of the Christmas Flood of 1717».
- 491 Houben, «300 years of coastal salinization». Det har ikke lyktes meg å finne informasjon om dødshall i Danmark, så vi kan anta at katastrofen her hadde et mindre omfang. Den synes i alle fall å være en mer eller mindre glemt

- hendelse i dag. Julestormfloen er for eksempel ikke nevnt i dansk meteorologisk institutts gjennomgang av historiske stormfloer: <https://www.dmi.dk/hav-og-is/temaforside-stormflod/historiske-stormfloder-i-nordsoen-og-danmark/>
- 492 Anon., *En smuk Dog Sørgelig Ny Viise Om det skadelige Vandbrug Som den Flod Elben gjorde paa Hamborg nu sidste afvigte Aar 1717. Den 25 Decembr.* På trykket står det at visen er «Fremsat under den Thone: Jeg raaber fast o Hærre, etc. Tryckt Aar 1718.» Skillingstrykket er i eie hos Norsk Folkeminnesamling, Universitetet i Oslo. Takk til Line Esborg som sendte meg en kopi av visen.
- 493 P. J. Phoenixberg, *En Ynckelig Klage-Sang Over den forferdelige store Vand-Flod, Som skeede afvigte Juule bellige-Dage, da Stranden brød igjennem Digerne udi Holsten* (Det Kongelige Bibliotek i København: *Tredive Viser om Naturundere, Forbrydelse etc.*).
- 494 Erich Christian Werlauff, «P.J. Phoenixberg. Kiøbenhavnsk Bogtrykker og Leilighedspoet i Begyndelsen af det attende Aarhundrede».
- 495 Anon., *En ynckelig Klage-Vise over den store Søe-Skade og Vand-Flod, som Nederlandene særdelis har udstaaet i den forferdelige Storm* (Det Kongelige Bibliotek i København: *Tredive Viser om Naturundere, Forbrydelse, etc.*). I samme samling fins også en enda eldre skillingsvise om en stormflo på kontinentet: Anon., *Guds Straffe-Øxe Kand sees udi det Strænge Veyr og Vandflod, som sig haver tildraget ved Straszborgs og Hagenaus Egn i Ober-Elsas den 12 Decembr. 1710.*
- 496 Dette kan være en tilfældighet som har med bevaring og arkiver å gjøre: Flere (men ikke alle) sangene er hentet fra den nevnte viseboken, som er i eie hos Det Kongelige Bibliotek i København: *Tredive Viser om Naturundere, Forbrydelse etc.* For ytterligere jærtegnsviser fra samme tidsrom, se for eksempel NTNU Gunnerusbibliotekets samling av skillingstrykk.
- 497 Se for eksempel Adam Sundberg, *Natural Disaster at the Closing of the Dutch Golden Age: Floods, Worms, and Cattle Plague.*
- 498 Opplysninger hentet fra Ingfrid Bækken, Anne Brit Vihovde og Heidi Nordby, *Byen Brenner: Om store branner i Bergen*, ss. 43–47. Se også J. Ødegaard, *Bybrandene*. For en kort redegjørelse av ildens kulturhistorie, se Stephen Pyne, *Fire: A Brief History*.
- 499 «Da skal han også si til dem ved den venstre side: Gå bort fra mig, I forbanne de, i den evige ild, som er beredt djevelen og hans engler!» (Matt. 25:41).
- 500 Anne Holtsmark (overs.), *Volvens spådom: et dikt om verdens skapelse og undergang*, s. 76.
- 501 Anders Kirkhusmo og Per R. Christiansen, *Trondheim Brenner – Branner og brannvern i byen gjennom 1000 år*, s. 128.
- 502 Pyne, *Fire: A Brief History*, s. 10, min oversettelse.
- 503 Se for eksempel Bækken, Vihovde, og Nordby, *Byen Brenner*, s 43.
- 504 Ødegaard, *Bybrandene*, s. 99, 105.

- 505 Christen Olsen Tiendeboen, *En Veemodig Nye Viise, om Den uløkkelige Ildebrands hendelse, som udi Ørlands præstegjeld* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 9: 267).
- 506 Christen Olsen Tindberg [Tiendeboen], *En Nye Viise om Det som har tildraget sig i Ørlands Præstegjeld den 15de October 1766* (NTNU Gunnerusbiblioteket, uten viseboks, uten nummer).
- 507 Viklem kirke ble rammet av nok et lynnedslag den 14. februar i 1854; spiret blåste ned i en kraftig storm i 1807, og i 1792 omkom en mann som falt ned fra kirketårnet under vedlikeholdsarbeid (Riksantikvaren, Ørland kirkested, kulturminnesok.no).
- 508 Anon., *Klage-Digt Over Den Skadelige Ildebrand, Som skeede i Aaret 1764 den 29. Martii Om Natten Paa Gaarden Lecknes Udi Lofoden Fogderie i Rusnes Fierding* (Nasjonalbiblioteket: Aalands visesamling, bind I).
- 509 Universitetsbiblioteket i Bergen har ført inn i sine metadata at sangen er «Indsendt af den afdødes oprigtige ven». Dette står ikke som annotasjon på selve trykket, så jeg vet ikke hvor denne opplysningen stammer fra. På tittelbladet står det imidlertid at sangen er «Meget Vemodelig fremført» av forfatteren, og navngiving og tone i sangteksten tyder på en nær relasjon.
- 510 Ole Haldohrsön, «Ildebranden paa Præste-Gaarden Øster-Aas i Sparboe Præstegjeld» Ildebrannsvisen er nummer to i flervisetrykket *Tvende Nye Viiser* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 9: 251).
- 511 *Kongelig allene privilegerede Tronhiems Adresse-Contoirs Efterretninger*, 31.12.1779.
- 512 Visetrykket om Sparbu-brannen er omtalt av lokalhistoriker Tormod Aarholt, som i bind III av bygdeboken til Sparbu oppgir at selve visen stod på trykk i *Kongelig allene privilegerede Tronhiems Adresse-Contoirs Efterretninger*, samt at visen var skrevet av presten selv, altså Morten Jelstrup (s. 427). Det siste korrigeres i et senere bind av bygdeboken, hvor forfatteren oppgis som Ole Haldorsen (Tormod Aarholt, *Bygdebok for Sparbu og Ogndal*, bind 3 og 5). Misforståelsen omkring hvem som har skrevet visen, skyldes at forfatteren av bygdeboken ikke har sett selve trykket – men altså, visstnok, en avskrift av visen som stod på trykk i *Kongelig allene privilegerede Tronhiems Adresse-Contoirs Efterretninger*, og hvor forfatterens navn var utelatt. Jeg har lett gjennom alle numrene av denne avisen fra 1779 og 1780, men har ikke funnet visen. For øvrig oppgir bygdeboken mye spennende informasjon om forfatteren av visen, Ole Haldohrsön, som var kjent som en sjarlatan i distriktet.
- 513 Aarholt, *Bygdebok for Sparbu og Ogndal*, bind 3, s. 427.
- 514 I strofe 7 og 8 vises det til tidligere hendelser i samme distrikt: «Forrig Aar var mange, som/mistet sit Huus og Eyendom,/Ja mange stor og liden,/men: GUD dog hjalp dem siden.//Endeel af egen Ild blev tændt,/Endeel af Torden blev afbrændt./En Opdahl i Bedstaden;/hvad spurgte man om Steinkiærs Strand?/hen over tyve Qvind og Mand,/Blev nøgen visst paa Gaden,/Og maatte flye for Faren.» Jeg har ikke klart å finne ut hva som skjedde i henholdsvis Beidstad og Steinkjer året før.

- 515 *Dansk Orbog udigven under Videnskabernes Selskabs Bestyrelse*, Vol. 3, s. 283.
 516 «Og det kom fram en annen hest som var flammende rød. Han som satt på den, fikk makt til å ta freden bort fra jorden, så folk skulle slakte hverandre ned. Og det ble gitt ham et stort sverd» (Joh. åpenbaring, 6:4). Den røde hesten symboliserer krig. Se også Sak 1,8; 6,2.
- 517 Fra *Tvende Nye Viiser*.
 518 [Mikkel Østgaard], *Fosvolden. En splinterny Vise om en forøvet Voldsgjerning paa en Sæterbolig i Vandgrøftdalen i Tolgens Præstegjeld i Østerdalen* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 3: 85). Hverken trykkeår eller melodi er oppgitt på trykket.
- 519 Elias Gjeltten, *Et og andet fra Dalsbygden og omegn*, s. 108. Opprinnelig trykt som føljetong i avisen *Fjeld-Ljom* i 1887.
- 520 De sterke følelsene mot den «lumske» brannstifteren kommer kanskje av at forfatteren mener det er begått nok en ugjerning på samme sted: «Det Nidværk ei tilende var –/ Nei meer der var at gjøre...Et Sæterhuus, som endnu ei/ Var opsat paa sit Sæde, /I Elven styrtes med en Fei,/Den onde Siæl til Glæde;/ Hver Stok i Strømmen rulles ud.» Her er handlingsforløpet noe uklart, men det kan se ut som om kombinasjonen av en flomstor elv og en påsatt brann gjorde skade på flere hus på denne sætra, slik det også antydes i en bygdebok: «En del huse blev brændt, samme tømmer rullet i elven fra en Ole Skogstad tilhørende sæterbolig Fosvold kaldet» (Gjeltten, *Et og andet fra Dalsbygden og omegn*, s. 108).
- 521 Hentet fra Torgrim Sørnes, *Mørkets gjerninger: De henrettede i Norge, 1772–1782*, s. 55.
- 522 Sørnes, *Mørkets gjerninger*, s. 59.
- 523 Torgrim Sørnes nevner blant annet saken mot Ole Gundersen, som begikk dobbeltmord på et eldre ektepar på husmannsplassen Pollen i 1773. Han satte fyr på huset for å skjule sine misgjerninger, men mordet ble oppdaget, og han ble dømt til døden året etter. På vei mot retterstedet ble Gundersen knepet med glødende tenner, og etter at hodet var skilt fra kroppen med øks, ble han brent på et bål av bøddelen. Henrettelsen fant sted den 16. april 1774 (Sørnes, *Mørkets gjerninger*, s. 58).
- 524 Iver Andreas Iversen [Ivar Aasen], *Ny Vise om den sørgelige Tildragelse paa Gaarden Krøve i Ørsten* (Nasjonalbiblioteket: Na/ab102). Også den kvinnelige salme- og sangforfatteren Berte Kanutte Siverson Aarflot (1795–1859) skrev en vise om denne brannen: *En ny aandelig Sang ianledning den ulykkelige Ildebrand som indtraf paa Gaarden Krøve i Ørstens Sogn den 7de Juni 1833* (Nasjonalbiblioteket: UBOs innbundne visesamling, bind 5). Opplysninger om Berte Kanutte er hentet fra Kari Hop Fjæreide, *Berte Kanutte Siverson Aarflot: Omsorg for sjelen*, s. 63. Dikterinnen var datter av trykker og odelsbonde Sivert Knutsson Aarflot (1759–1817). Se også Sivert Aarflot, *Varslingsklokken: Berte Kanutte Siverson Aarflot – bondekone og vekkerrøst*.
- 525 Ottar Grepstad, *Historia om Ivar Aasen*, s. 39.
- 526 Grepstad, *Historia om Ivar Aasen*, s. 255.

- 527 Odelsbonden Sivert Knutsson Aarflot var én av samtidens viktigste opplysningsmenn. Han jobbet for å skaffe allmuen lesestoff, og trykkeriet hans på gården Ekset var det første provinstrykkeriet i Norge. Historiker Jostein Fet er den i Norge som har forsket mest på tidlig trykkerivirksomhet og allmuelitteratur, med utgangspunkt blant annet i Aarflots trykkeri på Ekset (Jostein Fet, *Eksetiana: Aarflots prenteverk 1809–193: bibliografi og kulturhistorie*).
- 528 Stephen J. Walton, *Ivar Aasens kropp*, s. 134.
- 529 Jostein Fet, *Lesande bønder: litterær kultur i norske allmugesamfunn før 1840*, ss. 66–67; Grepstad, *Historia om Ivar Aasen*, s. 41.
- 530 Kristian Østberg, *Kirkebranden i Grue 1ste pinsedag 1822: Beretninger m.m., samlede og udgivne af Kristian Østberg*, s. 5.
- 531 Anders Vold, *Christelig betragtning over den sørgelige Tildragelse paa første Pinsedag den 26de Mai 1822* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 2: 46).
- 532 Østberg, *Kirkebranden i Grue 1ste pinsedag 1822*, s. 6.
- 533 Visen angir 113 omkomne på tittelbladet. I en strofe står det at brannen drepte «over hundred' Mennesker». De upresise tallene tyder på at visen er skrevet umiddelbart etter brannen, før man hadde oversikt over antall omkomne.
- 534 Opplysninger hentet fra Christopher Hals Gylseth, *Inferno i Guds hus: Katastrofebrannen i Grue kirke i 1822*.
- 535 Anita Krok, «Helvetesdagen – da Grue kirke brant og 116 mennesker omkom», *Glåmdalen*, 24.01.2015.
- 536 Opplysninger hentet fra artikkelen «Disse omkom i Grue kirke», *Glåmdalen*, 01.06.2012.
- 537 Gylseth, *Inferno i Guds hus*, ss. 122–23.
- 538 Peter Wessel Zapffe, *Lyksalig Pinsefest*, s. 59.
- 539 Zapffe, *Lyksalig Pinsefest*, s. 199. Takk til Kyrre Kverndokk som påpekte sammenhengen mellom diskusjonene om teodicéen i Grue-brannen og Lisboa-skjelvet.
- 540 Sitert fra *Eidsvold Blad*, 13.01.1932. Takk til Astrid Nora Ressem som tipset meg om denne avisreportasjen.
- 541 Jumbo [Anton Andersen], *En sørgelig Sang om den redselsfulde Ulykke under Branden i Kongens Gade* (Nasjonalbiblioteket: NA/A g8214/58).
- 542 Det Norske Akademis Ordbok, s.v. «forleden», <https://naob.no/ordbok/forleden>.
- 543 *Aftenposten*, 15.09.1903.
- 544 «Taarnvagten i Vor Frelsers Kirke blev for nogen Tid siden sløifet, efter Sigen- de paa Foranledning af Brandchefen, og et af de bedste Udsigtspunkter i den centrale Bydel blev saaledes ubenyttet. Under den store Brand i Formiddag viste det sig, at dette tidligere benyttede Taarn kunde havt sin store Nytte, og en af Følgerne af Ulykken bør blive, at Vagten atter kan være paa sin Post og i tide varsle Brandvæsenet» (*Aftenposten*, 15.09. 1903). Et annet sted i samme utgave melder avisen også at «desværre kom Brandvæsenet sent tilstede, og Grunden hertil er, at Brandvæsenet ved en Misforståelse kjørte op til Colletts

- Gade 20 i stedet for Kongens Gade 20. Dette medførte en skjæbnesvanger Forsinkelse» (*Aftenposten*, 15.09.1903).
- 545 «De fire Lig blev kl. 2 indhyllede i Presenninger og kjørt til Ankerløkkens Lighus for der at identificeres» (*Aftenposten*, 15.09.1903).
- 546 *Aftenposten*, 16.09.1903.
- 547 «Andre mener, at den er udbrudt oppe i femte Etage» (*Aftenposten*, 16.09.1903).
- 548 *Aftenposten*, 16.09.1903.
- 549 Vi kan heller ikke utelukke at det finnes en annen, tidligere utgave av Jumbos vise, som ble skrevet og publisert samme dag som brannen foregikk, og at den vi har sett på, er en senere utgave av samme vise. Imidlertid er det verdt å merke seg at Braatens memoarer inkluderer to strofer av visen (strofe 1 og 15) som er mer eller mindre ordrett lik strofene fra den trykte sangen som jeg har diskutert her.
- 550 Se for eksempel Finn Benestad mfl., *Norges Musikkhistorie*, bind 3, s. 288.
- 551 Selv om Jumbos vise først og fremst handler om brannen som nyhet, så tar han i de siste strofene av seg journalist-hatten, og inntar rollen som en sorgfull og trøstende katastrofesanger: «Men et Trøstens Ord jeg sender/hen til de af Sorgens Hjem./Som af Sorg i Hjertet brænder,/Under Tiden tung og slem... Og naar Høstens kolde Vinde/Suser henad Gravens Kant./Lad os aldrig gaa af Minde./Disse ti, som Døden fandt.»
- 552 Peter Larsen og Sigrid Lien, *Norsk fotohistorie: Frå daguerrotypen til digitalisering*, ss. 150–151. Opplysningen er hentet fra Kverndokk, *Naturkatastrofer*, s. 176.
- 553 Hanskeskulpturen på Christiania torv er en forstørret kopi av hansken til statuen av Christian IV på Stortorget. Takk til Kyrre Kverndokk som opplyste meg om dette.
- 554 Historikere har påpekt fraværet av kilder om brannen. Se for eksempel Reinton, «Da Oslo brant for synden», i *Klassekampen*, 02.01.2021.
- 555 Hans Nielsøn Gris, *En kort Dict, om Osloes udi Norge, Ynckelig forbrendelse, som, skede den 18. Agustj Aar, 1624, til hobe Skreffuet, aff, H. N. G.* Sangen er hentet fra *Peder Rafns Visebok*, digitalisert av Nasjonalbiblioteket, hvor et forskerteam også har utgitt en tekstkritisk utgave av boken på Bokselskap.no, med transkripsjoner av alle tekstene og en fyldig introduksjon om 1600-tallets trykke- og sangkultur.
- 556 Mogenssøn utgav *Threnologia Numdalensis* (1626) med samme København-trykker som Gris: Georgio Hantzsch.
- 557 Bibliotekar Solveig Tunvold var den første til å kommentere sangen om Oslos ildebrann i sin bibliografi *Peder Rafns visebok: et nyherhvert samlebånd på 104 visetrykk i Universitetsbiblioteket*, s. 33, og i en kort, biografisk artikkel om forfatteren Hans Nielsøn Gris, som sto på trykk i *Norsk slektshistorisk tidsskrift*, vol. 5, s. 222. Sangen gjengis også i Holck, 'Til min by': *Oslo-dikt gjennom 400 år*, ss. 16–20, hvor Holck lener seg på Tunvold i sin korte beskrivelse av visen og dens forfatter.

- 558 Rafn og Gris var gift med hver sin datter av Hans Stampe (Tunvold, *Norsk slektshistorisk tidsskrift*, s. 222). Se også bokselskap.no/Nasjonallbibliotekets utgivelse av *Peder Rafns Visebok* for mer informasjon om forfatteren.
- 559 Opplysninger hentet fra *Oslo Byleksikon*, «Bybrannen i 1624». https://www.oslobyleksikon.no/side/Bybrannen_i_1624
- 560 *Oslo Byleksikon*, «Bybrannen i 1624».
- 561 Knut Sprauten, «Fra Oslo til Kristiania: Byen flyttes», ss. 24–26. Jeg har ikke funnet noen skillingsviser om denne eller andre trolldomsprosesser.
- 562 Kristiania har vært rammet av flere bybranner, blant annet den 21. april 1686, 10. oktober 1708 og 14. april i 1858 (*Oslo Byleksikon*, «Branner». <https://oslo-byleksikon.no/side/Branner>). Ingen av disse hadde det samme omfanget som brannen i 1624, og jeg har ikke funnet noen bevarte skillingsviser om hendelsene. Det fins minst to skillingsviser som beskriver bybranner i Drammen: Anon., *Veemodige Tanker over den Ulykkelige Ilde-brand, som antændtes paa Bragernæs i Norge den 24 Maji Anno 1745* (Det Kongelige Bibliotek i København: *17 Viser om norske Begivenheder fra 1697–1788*), og Anon., *Sandferdig beretning om den store Ildebrand i Drammen skildrer storbrannen den 12. Og 13. Juli 1866* (hentet fra *178 Drammensviser fra 1788 til 1936*, redigert av Per Ivar Søbstad, s. 35).
- 563 Peder Mathisøen Offvid, *Medlidende Christnes Tillige med Trundhiems Byes Ynckelig Klage-Viise Offver hendis Jammerlige Undergang aff Ildebrand dend 19. Aprili 1681* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 28: 839).
- 564 Trondheim har brent til grunnen mange ganger opp gjennom historien. I middelalderen brant Trondheim blant annet i 1219 og i 1295. I 1481, akkurat to hundre år før ildebrannen det her skal handle om, brant det også. Under den store bybrannen i 1531 gikk det meste av byen, inkludert Nidarosdomen, tapt. I 1598 ble byen nok en gang rammet av brann; denne gangen var Domkirken en av få bygninger som ikke ble rammet. I 1651 brant så godt som hele byen ned, inkludert Vår Frue Kirke, etter en brann som startet i en brygge like ved den gamle bybroen. Store verdier gikk tapt, blant annet byens arkiv. Byen ble reist igjen etter storbrannen i 1651. Da flammene igjen herjet byen den 19. april 1681, var Trondheim altså relativt nybygd (opplysninger hentet fra Anders Kirkhusmo, og Per R. Christian- sen, *Trondheim Brenner – Branner og brannvern i byen gjennom 1000 år*, ss. 21–26).
- 565 Henry Berg, «Små bilder av livet i det gamle Trondhjem», i *300 år med Cicignon*, s. 138. Muligens startet brannen i en skonnert som lå fortøyd ved Hornemannsbryggen. Det er i alle fall historien som fortelles i Kristian Kristansen (1909–1980) sin beretning om bybrannen i romanen *Adrian Posepilt* (1950), bygd på historiske kilder.
- 566 Berg, «Små bilder av livet i det gamle Trondhjem», s. 138.
- 567 Harpen assosieres med oldtidens eldste strenginstrumenter fra Egypt og Mesopotamia. I teologisk sammenheng forbindes harpen med guddommelig

- og sfærisk musikk og inspirasjon. Ifølge Det gamle testamente skal kong David ha muntret opp Saul med å spille på harpe. *Symbolleksikon* nevner en annen betydning: Uttrykket «hun er sådan en gammel harpe» viser til et «galsindet og dominerende fruentimmer» («Harpe», i *Symbolleksikon* på lex.dk. <https://symbolleksikon.lex.dk/harpe>.) Dette kunne passet på sangens besjeling av Trondheim by som en gammel og fallen enke.
- 568 I Det gamle testamentets klagesanger heter det: «Veiene til Sion sørger,/ingen kommer til festene./Byportene ligger øde,/prestene sukker./Ungjentene klager,/selv har hun bitter sorg» (Klag, 1:4).
- 569 Ser man de to strofene om brannen i kirken i sammenheng, er det mulig at forfatteren her uttrykker en skepsis til den dyrkingen av sakrale dupeditter som var assosiert med katolisismen («Predickestoel Altartaffle skøn,/Orgel oc Ornamenteer kiøn»). Innenfor reformert tro var Guds ord via Bibelen det eneste som betydde noe.
- 570 Hampus Hyldt-Nystrøm, «Ofvids klagesang over bybrannen i 1681. En liten etterskrift til Cicignon-jubileet», s. 235.
- 571 «Jerusalem, Jerusalem, du som slår profetene i hjel og steiner dem som blir sendt til deg! Hvor ofte ville jeg ikke samle dine barn, som hønene samler kyllingene under sine vinger. Men dere ville ikke. Så hør: Huset deres blir forlatt!» (Matt 23, 37–38).
- 572 Som alle katastrofeviser fra den tidligmoderne perioden, har også denne oppgitt en salmemelodi på tittelbladet, og her står det «Stemme som: Alt hos de Floder i Babylon». Ifølge Hampus Hyldt-Nystrøm dreier det seg om en opprinnelig tysk 1500-tallssalme, hentet fra den danske prestedikteren Anders Christenssøn Arrebo (1587–1637) sin *Kgl. Davids Psalter* fra 1627. Hyldt-Nystrøm gjengir salmenoten i sin korte artikkel om Offvids klagesang (Hyldt-Nystrøm, «Ofvids klagesang over bybrannen i 1681», s. 232 og s. 237). Både metrikk og rimmønster ligger tett på Arrebos salme, med en veksling mellom 7 og 9 stavelser per verselinje, og rimmønster a-b-a-b-c-c-d-e-e-d. Takk til Ivar Roger Hansen for opplysninger om melodien og om Hyldt-Nystrøms artikkel.
- 573 Delbert R. Hillers, «Lamentations of Jeremiah», s. 420.
- 574 «Som en fiende spente han buen og løftet sin høyre hånd. Som en motstander drepte han alt det vi frydet oss over å se. Over Sion-datterens telt øste han sin harme ut som ild» (Klag 2:4).
- 575 Et *kronogram* er en innskrift med fremhevede tallbokstaver som sammenlagt utgjør et årstall (se *Store Norske Leksikon*, s.v. «kronogram»). Takk til Stian Haarstad som tydet kronogrammet for meg. Se også Pettersen, *Bibliotheca Norvegica*, s. 531.
- 576 Ifølge Hampus Hyldt-Nystrøm var Marie (Maren) Bielcke (1648–1688) gift med amtmanden i Trondheim på denne tiden, og hun var derfor medlem av en av byens viktigste familier (Hyldt-Nystrøm, «Ofvids klagesang over bybrannen i 1681», s. 236).

- 577 H. Blom Svendsen, «Norsk salmesang», s. 127. På skillingsvisens siste trykkside har forfatteren «undertegnet» visen som skrevet på «Stods Præstegaard». Men Svendsen har fra koppskattmantallet av 1645 funnet Offvid på gården Fosnes i Beitstad. Kanskje flyttet han fra Beitstad til Stod på sine eldre dager, og før han skrev skillingsvisen om ildebrannen i Trondheim.
- 578 Blom Svendsen, «Norsk salmesang», s. 127.
- 579 Blom Svendsen, «Norsk salmesang», s. 129.
- 580 Neil Hanson, *The Great Fire of London: In that Apocalyptic Year, 1666*.
- 581 Hentet fra English Broadside Ballads Archive (EBBA). <http://ebba.english.ucs.edu/ballad/21888/xml>. Se også *A Recollection of the Times. Or England's Looking-Glass*, hvor London-brannen og pestutbruddet knyttes sammen med en rekke andre branner og ulykkeshendelser som et bevis for Guds straff over menneskenes synder. Hentet fra Broadside Ballad Online from the Bodleian Libraries. <http://ballads.bodleian.ox.ac.uk>.
- 582 Kirkhusmo og Christiansen, *Trondheim Brenner*, s. 37. Bergen var den andre byen med en forordning, som kom på plass allerede i 1675. Forordningen innebar å ansette en politivekterinstitusjon med ansvar for brannvakter, og også forbedret utstyr for å håndtere brann, blant annet den nye oppfinnelsen med store brannsprøyter som kunne både suge og trykke ut vann. Fra 1690-tallet ble det også ansatt en brannmester og en hel tropp av 60 brannsvener som skulle tilkalles i tilfelle brann. Fra før av hadde Trondheim, som de fleste andre større byene, vektere som patruljerte gatene med faste utrop som påminnelser om at folk skulle blåse ut lys og slukke ild før natten; vekterne hadde også ansvar for å varsle brann ved hjelp av kirkeklokker og høye rop fra kirketårn (Kirkhusmo og Christiansen, *Trondheim Brenner*, s. 37).
- 583 Kirkhusmo og Christiansen, *Trondheim brenner*, s. 28 og 29.
- 584 Kirkhusmo og Christiansen, *Trondheim brenner*, s. 4.
- 585 Det dreier seg om Kirkhusmo og Christiansen, *Trondheim brenner*, som er referanseverket brukt i dette kapitlet.
- 586 Karen Olsdatter Ust, *En Nye Vise, Til Efterretning om hvad der skede i Aaret 1788* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 8: 234).
- 587 Jensen, *Tvende Smukke Sange, indeholdende Beretning om Ildebrandene i Trondhjem den 24de April 1841 og den 22de Januar 1842* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 9: 242).
- 588 Kirkhusmo og Christiansen, *Trondheim brenner*, s. 68.
- 589 Sitert fra Kirkhusmo og Christiansen, *Trondheim brenner*, s. 72.
- 590 Ødegaard, *Bybrandene*, s. 109.
- 591 Den andre visen, om brannen som fant sted knapt et halvt år senere (22. januar 1842), er ganske lik den første: Den skal synges med «Samme Melodie», og den har en tilsvarende skildring av brannens opptakt, spredningen, og tiltakene som ble satt inn: «Og atter der fulgte et frygteligt Knald,/Da

- Brandskud fra Munkholmen hørt.» Også beklagelsen over store materielle tap lyder kjent. Denne visen tilbyr ekstra trøst i form av en tale fra kongen i anledning brannen. «Det smerter mig dybt at Ulykken den har Jer Trønder' saa sørgeligt plaget.» I denne visen får vi til og med vite at kongen er trønderpatriot: «Gid Velstand maa blomstre og Tilfredshed groe/Blant eder, I trofaste Trønder'!»
- 592 Anon., *En Ny Vise om Den frygtelige Ildebrand i Trondhjem Natten mellem d. 4 og 5. Januar 1899* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 5: 121).
- 593 Elin Prøysen, *Sangene i våre hjerter: 141 viser fra den glemte sangskatten*.
- 594 Opplysningene om bergensbranner i dette kapitlet er hentet fra Stein Thowsen, *Bergen Brenner – og gjenopstår i ny drakt*; Bækken, Vihovde og Nordby, *Byen Brenner*, og Ødegaard, *Bybrandene*.
- 595 Dorothe Engelbretsdatter, *Medlidig Trøst til Indvaanerne i Bergen*. Hentet fra *Dorothe Engelbrets-Datters Aandelige Sang- og Taare-Offet*, 1699 (Nasjonalbiblioteket, NA/A 1992:1425/si, ss. 138–144). Jeg har også sett på den tekst-kritiske utgaven til Det Norske Bokselskap. Her står sangen i *Samlede skrifter. I. Siælens Sang-Offet. Utgave ved Kristen Valkner*. Det Norske Bokselskap. <https://www.bokselskap.no/wp-content/themes/bokselskap2/tekster/pdf/siaelenssangoffer.pdf>, ss. 240–246. Etter hva jeg har klart å finne ut, ble altså Engelbretsdatters sang om Bergens ildebrann trykt både i en senere utgave av *Siælens Sang-offet* og i *Dorothe Engelbrets-Datters Aandelige Sang- og Taare-Offet* fra 1699.
- 596 «Branner», i *Bergen Byleksikon*. <https://www.bergenbyarkiv.no/bergenbyleksikon/arkiv/14355328>
- 597 Laila Akslen, *Norsk barokk*, s. 91.
- 598 Thowsen, *Bergen brenner*, s. 201.
- 599 Laila Akslen, «Dorothe Engelbretsdatter», i *Store norske leksikon*.
- 600 For en oversikt over de bevarte utgavene av Petter Dass' viser om brannen i 1702, se Ivar Roger Hansen, *Petter Dass: Bibliografi og resepsjonshistorie, 1678–2022*, bind I, ss. 379–384.
- 601 Hansen, *Petter Dass*, s. 379. I de senere trykkene som inneholder sangteksten til «Andet Plaster», er de ikke kalt «Plaster», men har heller mer tradisjonelle titler, hvorav den mest vanlige er «En Sørgelig Klage-Viise» (Hansen, *Petter Dass*, ss. 379–384). Sangteksten til Dass' «Andet Plaster» sitert i dette kapitlet er hentet fra *Samlede verker/Petter Dass*, redigert av Kjell Heggelund og Sverre Inge Apenes. Her står visen oppført med tittelen *Andet Plaster til den brændte BERGENS Saar d. 19de May 1702*, på ss. 235–243. For en analyse av Dass' «Første Plaster», se Akslens *Norsk barokk*, ss. 92–99. For en analyse av «Andet Plaster», se Jørgen Sejersted, «Barokken og norsk kanon», og Jørgen Sejersted, «Ulykkesdiktning på 1600-tallet». I sistnevnte artikkel trekker Sejersted frem enda en vise om 1702-brannen. Det dreier seg om Baltzer Beck, *Vise om en Ildebrand i Bergen* (Sejersted, «Ulykkesdiktning på 1600-tallet», ss. 126–129). Sejersted opplyser ikke om hvor han har hentet

- visen fra. Den fins som et fragment i Det Kongelige Bibliotek i København, i flervisetrykket *Tvende nye Viser fra Bergen. Den første om Byens Ildebrand 1702* (ikke sett av meg).
- 602 Akslen, *Barokke figurar*, ss. 135–137.
- 603 Ifølge Ivar Roger Hansen er denne melodien og teksten av ukjent opphav (Hansen, *Petter Dass*, s. 379). Hansen har funnet at en annen melodi går igjen på noen av brannvisene som enkeltrykk: «Hvor elskelig siunes din Boliges Sted», med tekst av den danske salmedikteren Fredrik Brandt. Hansen skriver også at versemålet til Dass' ildebrannviser passer å synge til den populære visen «Om Jephthæh Løfte» (Hansen, *Petter Dass*, s. 379).
- 604 For ren kort redegjørelse av *city lament* som sjanger, se denne bokens kapittel om jordskjelvet i Lisboa, s. 142
- 605 Inntrykket Dass gir, av generell og utbredt hjelpsomhet, stemmer dårlig overens med andre samtidige kilder som hevder at politimesteren og brannmesteren var nærmest alene om slukningsarbeidet; at det fattige borgerskapet frydet seg når de rikere klassenes hus tok fyr, og at folk flest ikke viste noen vilje til å delta i slukningsarbeidet. Se for eksempel visestattholder Frederik Gabels brev til kongen i anledning brannen, gjengitt i Bækken, Vihovde, og Nordby, *Byen Brenner*, ss. 22–23.
- 606 For refleksjoner omkring forskjellene på Dass og Offvid, se Laila Akslen, *Femfaldig festbarokk: Norske perikopedikt til kyrkjelege høgtider*, særlig s. 79. Akslen skriver riktignok om salmediktningen, ikke brannvisene, men noe av det hun skriver om, er relevant også i en sammenligning mellom skillingsvisene deres.
- 607 Anon., *BERGENS Bedrøvelige Jammer-Stand Beklages Over Den Store Ildebrand, Som Natten imellem den 23 og 24 Julii 1756 paakom* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 31: 905). Tittelbladet oppgir at det er «Trøkt i Trondhiem, efter det i Bergen trøkte Exemplar». Dette er altså en andreutgave av visen, og et trondheimstrykk. Dette antydes også av en annotasjon på tittelbladet, hvor den kjente trondheimshistorikeren Gerhard Schöning har satt sin signatur.
- 608 Et annet *tegn* som sammenkobles med brannen i 1756, er en brann i samme by fem år tidligere: «Men Bergen kom ihu!» skriver forfatteren, og han fortsetter: «At naar August vi skriver/Den Sex og Tyvende,/Da Fem Aar rigtig bliver,/Du HERrens Straf fik see:/Men Bergen! den er glemt,/Tillige dit Tak-Offet;/Thi har GUD Straf end giemt.» Brannen i 1751 var mikroskopisk sett i forhold til den som raste i 1756. Under brannen i 1751 brant 36 hus ned, mens 1756-brannen altså la 1500 bygninger i aske.
- 609 Bækken, Vihovde, og Nordby, *Byen brenner*, ss. 79–80.
- 610 Anon. [Jens Rennord], *En Sang til Erindring af den 1756 i Bergen overgangne Ildebrand og Den i Dag den 23. November 1763 herlig indviede Nye-Kirke* (Universitetsbiblioteket i Bergen, BN 3:2381). Trykket fins også på Nasjonalbiblioteket, i Aalands visesamling.
- 611 Ifølge Hjalmar Pettersen, *Bibliotheca Norvegica*, s. 398.

- 612 Anon., *Klage-Sang i Anledning Ved denne Forskrekkelige Ildebrand, Som Natten den 23. Julii blev antendt her i Staden og holte ud til det yderste af Byen* (Pettersen, *Bibliotheca Norvegica*, bind 4, s. 698), og Anon., *En meeget Bedrøvelig og Jammerlig Vee-Klage, Angaaende Den store, skadelige og forførdelige Ildebrand, Som Skeede udi vor Kiøb-Stad Bergen*. Eksemplar ved Universitetsbiblioteket i Bergen, ifølge Johanne Martens, *Litteratur om Bergen*, s. 69. Jeg har ikke sett disse to visene.
- 613 Trykkeriet ble opprettet av danske Peter Poulson Nørvig i 1721. Flere av visene nevnt ovenfor er trykt i Bergen, i motsetning til de tidligere visene (inkludert Dass' vise om brannen i 1702), som har København som trykkested. Nørvig hadde også privilegium til å drive bokhandel, og han stod dessuten bak det første forsøket på en avisutgivelse, ukeavisen *Den Ridende Mercurius* (Opplysninger hentet fra Gunnar Hagen Hartvedt og Norvall Skreien, «Aviser», i *Bergen Byleksikon*. <https://www.bergenbyarkiv.no/bergenbyleksikon/arkiv/1424461>). Ukeavisen var bare i drift i ett år (1721–1722); den ble stanset fra København etter bare ett års drift for brudd på avisprivilegiene og beskyldninger om plagiering av danske aviser. Det skulle så gå mer enn 40 år før Bergen fikk sin egen avis, *Efterretninger fra Adresse-Contoiret i Bergen i Norge* (1765). Og her ligger kanskje den andre årsaken til omfanget av skillingsviser og småtrykk om akkurat 1756-ildebrannen: De er publisert i en periode hvor publikum var sultne på nyheter, og særlig lokale nyheter, men hvor bergenserne, i likhet med resten av Norges befolkning, ikke hadde tilgang til en egen avis. Sangene og småtrykkene om ildebrannen i 1756 er trykt etter Nørvigs død og er derfor publisert på trykkeriet til Christopher Kothert, arvtakeren av boktrykkerprivilegiet i Bergen. Boktrykkerprivilegiet ble overført til Nørvigs enke, som siden giftet seg med boktrykkersvennen Christopher Kothert, og som så overtok etablissementet. Det var også Kothert som stod bak publiseringen av Bergens første avis *Efterretninger fra Adresse-Contoiret i Bergen i Norge* (Hagen Hartvedt og Norvall Skreien, «Aviser», i *Bergen Byleksikon*).
- 614 Påskebrannen i 1771 ble blant annet beskrevet i Anon., *En Vemodig Sang om den ulykkelige Ildebrand i Bergen, som opkom om Morgenens Kloken 3 slet, den Anden April, eller Tredie Paaske Dag, 1771. Hvor ved det næsten skjønneste, anseeligste og riigeste Qvarteer of Byen blev lagt i Aske* (Nasjonalbiblioteket: Aalands visesamling, bind 2). Som tittelen antyder, så rammet brannen den delen av byen som var gjenreist etter brannen i 1756, slik også første strofe av visen påpeker: «Skal vi paa nye af Bergen skue/Den beste Deel i Aske lagt,/ Og smage Herrens Vredes Lue,/Fordi vi glemmet har hans Pagt,/Skjønt Byen føler end det Saar,/Den fik for næsten femten Aar». I en annen strofe henvises det til en annen, ukjent brann samme år, og som «Giorde Skaar i Jule-Glæde/Sidstleden første Juule-Dag.»
- 615 For eksempel [P. A. Heiberg], *Sang i Anledning of de franske Søemænds kjække Hjælpsomhed ved den store Ildsvaade i Bergen den 20 Januar 1795* (Ødegaard,

- Bybrandene*, s. 81), og Anon., *Lovsang over de franske Matrosers store Bistand imod det brandlidte Bergens Borgerskab ved Stadens ulykkelige Ildebrand den 20. Januari 1795* (Johanne Martens, *Litteratur om Bergen*, s. 70). Sangene hedrer de franske matrosene som var stasjonert i Bergen, og som senere mottok heder for sin tapre deltakelse i slukningsarbeidet. «Forbausset glad nys Bergen saae/det løvemod/hvormed I friheds sønner staae/al vold imod/Grum raste ilden, fjern og nær/dens ofre faldt/I kom, I saae, I vandt her/som overalt/Gud signe Jer frihedens sønner», lyder en av strofene i *Sang i Anledning af de franske Søemænds kjække Hjælpsomhed* (Sitert fra Ødegaard, *Bybrandene*, s. 81). Brannen fant sted i kjølvannet av den franske revolusjon, og sangene kan ha blitt skrevet som en del av en politisk-liberalistisk propaganda (jevnfør lovprisningen av de franske matrosene som «friheds sønner»). Bergens egne brannfolk var visstnok misfornøyde med denne lovprisningen, fordi de følte at deres innsats ble undervurdert (Bækken, Vihovde, og Nordby, *Byen brenner*, s. 24. Se også Thowsen, *Bergen brenner*, s. 202).
- 616 Thowsen, *Bergen brenner*, s. 202.
- 617 Se Victor Smith, «Arne Erichsen Wichne: En bergensk visedigter, forlegger og poet (1784–1864)», og Astrid Nora Ressem, «'Kom hid til mig og kjøp! For her er Viser mang'», ss. 463–465.
- 618 Sitert fra Smith, «Arne Erichsen Wichne», s. 83. I samme artikkel gis det også et annet og mer positivt inntrykk av Wichne enn det ensidig negative hos Welhaven.
- 619 Arne Eriksen Wichne, *Vise om den store Ildebrand den 26de Februar 1830* (Bergen offentlige bibliotek: Nettbiblioteket, lokalsamlingen: Viser og sanger: uregistrert i kassetter).
- 620 Inventarlisten har blitt brukt i studier av lesevaner på 1800-tallet. Se blant annet Jostein Fet, *Lesande Bønder*, ss. 55–56.
- 621 Arne Eriksen Wichne, *En Ny Vise, i anledning af den store Ildebrand i Bergen den 26de Februar 1830* (Bergen offentlige bibliotek, lokalsamlingen: Viser og sanger: uregistrert i kassetter).
- 622 Bækken, Vihovde, og Nordby, *Byen brenner*, s. 52.
- 623 Opplysninger hentet fra Oscar Ihlebæk, *Bergensbrannen 1916*.
- 624 Anon., *Sangen om Den store Brand den 15. Januar 1916* (Universitetsbiblioteket i Bergen, Avdeling for spesialsamlinger). Universitetsbiblioteket i Bergen har tre sangtrykk om Bergensbrannen, hvorav to er satiriske sanger om gjenoppbyggingen: *Brand! jobber-visen 1916* (*Jobbing har det vært i by'n, aa, Gud bevare os*); *Ukens vise: J.E. Mowinckels 'blok'-huser. Reguleringsrøvet. 'Aalesund'-skandalen. 'Tibaaten's' ankomst*. Den tredje visen, *Sangen om Den store Brand den 15. Januar 1916*, er en mer tradisjonell nyhetsvise (Alle tre er hentet fra Universitetsbiblioteket i Bergen, Avdeling for spesialsamlinger).
- 625 Anon., *Allernyeste Vise om den frygtelige Ildebrand paa Levanger, som i kort Tid lagde hele Byen i Aske* (Mangler proveniens).
- 626 Sitert fra Ødegaard, *Bybrandene*, s. 223.

- 627 Kåre Lauring, *Byen brænder. Den store brand i København 1728*.
- 628 Anon., *Da Namsos By, den brændte! Vise om den store Ildebrand i Namsos, Søndag den 30te Mai 1897, hvor circa 200 Gaarde nedbrændte, m.m.m. som denne Vise indeholder* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 2: 49). På trykket oppgis det at dette er «Andet Oplag». Visen fins også i Nasjonalbiblioteket: UBOs innbundne visesamling, bind 9.
- 629 Det dreier seg om åtte-linjede vers med veksling mellom fire og to stavelser. Bruken av parrim (ABAB) etterfulgt av tiraderim (CCC) ligner en sekstett, men her er det en ekstra verselinje som rimer på den tredje.
- 630 «Nede ved Søen et Pakhus i Lue/Brændende stod./Derfra i Hast 'Røisinggaard' antændtes,/Snart ogsaa Kirken af Flammer omspændtes!» Visen oppsummerer også hvor mange bygninger som gikk tapt «Da: Namsos var brændt!/ Circa to hundrede Gaarde laa øde», og også hva som unnslopp flammens rov: «Kun lidet var reddet – men trende Dampsage/De staar dog igjen!». Dampsa- gene ble svært viktige i gjenoppbyggingen av Namsos i månedene og årene som fulgte. Forfatteren fremhever den lokale innsatsen som ble lagt ned i rednings- arbeidet, og han navngir to sivile som gjorde en ekstra innsats: «Fogeden Nergaard og Sønnen den kjække/Nei – vi forglemmer ham ei!»
- 631 Sangen om Namsosbrannen i 1897 er rik på regionale detaljer, men det er én vesentlig sak den ikke nevner: at Namsos har vært rammet av bybrann tidligere, den 27. juni i 1872, da 4/5 av Namsos ble lagt i aske. Brannen ble skildret av Ludvig N. Berg i *En Søragesang i anledning den store Ildebrand som overgik Ladestedet Namsos, Den 27de Juni 1872, Ved hvilken Ulykke 95 Huse foruden Brygger og Pakboder i et Tidsrum af 4 Timer blev et af Ilden jevnet Grus* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 1: 16). Sangen er religiøs, men den gir også detaljerte skildringer av hendelsen og hvilke tiltak som ble iverksatt.
- 632 Anon., *Allernyeste VISE om den frygtelige Ildebrand paa Steinkjer, den 15de Aug. 1900, hvorved Kirken samt 63 Gaarde nedbrændte og ca 200 Mennesker blev husvilde* (Nasjonalbiblioteket: UBOs innbundne visesamling, bind 7).
- 633 Anon., *Sang og beretning om den store Ildebrand paa Stenkjer den 15de August 1900, hvorved omtrent halve byen lagdes i aske* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 4: 119).
- 634 Den stoiske roen til Steinkjers befolkning i møte med brannen nevnes også i *Stenkjer Avis*: «Byens borgere har taget ulykken med forholdsvis ro» (sitert fra Jac. Wicklem Pedersen, *Steinkjer 100 år 1857–1957*, s. 256).
- 635 Daværende byingeniør Johannes Solem skrev at «Brandkorpsets kamp mot flammene hin nat kan sammenlignes med Herakles kamp mot dragen, da der vokste to nye hoder ut for hver et Herakles hugget av» (sitert fra Kristian Bugge, *Aalesunds historie*, bind I, s. 319).
- 636 Anon., *En ny og sørgelig sang i anledning den forferdelige brand i Aalesund* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 2: 37).
- 637 Anon., *Mindekvad om kjæmpebrannen i Aalesund* (hentet fra *Under skuldra på Aksla: 50 og flere sanger fra Ålesund*, ss. 44–46).

- 638 Anon., *Mindekvad om den forfærdelige ildebrand lørdag den 23de Januar 1904* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 4: 111).
- 639 Dette er også temaet i *En ny og sørgelig sang*, hvor forlis kontrasteres med ildebrann for å formidle at mens sjøulykker er en del av hverdagen, så er brann uvanlig og uventet: «Paa havet man frygter ulykke stor/men paa landjorden tror man sig frelst::saa tenkte de som i Aalesund bor/men den tanke den skuffedes helt::». Denne visen har også blikket rettet mot havnen i byen, hvor «en flaaete av skipe der laa/som var stet i den yderste nød./Til fisket var kommet baade store og små/for at søge sit daglige brød.» Forfatteren peker på en av de dramatiske konsekvensene av den sterke vinden som herjet med både ild og vann denne natten, nemlig at det ble umulig å rømme fra flammene sjøveien. Sangen forklarer hva som ble løsningen for å redde båtene som lå til kai, fra å bli flammens rov: «For derfor at kjempe til sildigste stund/imod gnistrende flammer fra land::man bored et hul udi skibenes bund/saa de sank under havnens vand::».
- 640 Opplysninger om brannen hentet fra Harald Grytten, *Ålesund brenner: byen under ild og aske*, og en nettressurs laget av *Sunnmørsposten* i samarbeid med Aalesund Museum (2014): <https://bybrann.smp.no/#1904>.
- 641 I *Mindekvad om kjempebranden i Aalesund* hylles den velgjørende keiser Wilhelm med langt mer høystemt patos: «Høisindet, ædelt det er Han!» skriver forfatteren, og roper også «Et 'Leve' for Den tyske Keiser! Som vandt vort hjerte med et Slag».
- 642 Grytten, *Ålesund brenner*, s. 182.
- 643 Økningen i antall skillingstrykk i andre halvdel av 1800-tallet, er blant annet gjenspeilet i kakediagrammet produsert i databasen over NTNU Gunnerusbibliotekets skillingstrykk: <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/trykkere>
- 644 Anon., *En bedrøvelig Vise om den skrækelige Ulykke paa Jernbanen i Nord-amerika* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box. 14: 399). Opplysninger om ulykken er hentet fra Wesley S. Griswold, *Train Wreck! The story of 19 historic rail disasters: 1833–1958*, ss. 17–28.
- 645 For en studie av Sinklar-visens popularitet og tradering, se Anne Sigrid Refsum, «Sinklarvisa. Skillingsvisa som samlet Norge til ett rike».
- 646 Kverndokk, *Naturkatastrofer*, s. 126.
- 647 Anon., *Sang om Chikago store Ildebrand den 8de og 9de October 1871* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 17: 502).
- 648 «Great Chicago Fire», i *Encyclopedia Britannica* <https://www.britannica.com/event/Chicago-fire-of-1871>.
- 649 Fokuset på umiddelbarhet og nyhetsverdi – og inntrykket som gis av at forfatteren befinner seg i begivenhetens sentrum og rapporterer fra «sin» egen by – kan like gjerne være et salgsfremmende virkemiddel fra forfatter eller forlegger som at det er basert på den faktiske situasjonen. Et realistisk scenario er at det dreier seg om en nordmann, enten i Norge eller i Amerika, som har lest om hendelsen i avisen, og som har skrevet en sang basert på opplysninger herfra.

- 650 Anon., *En splinter ny Vise om den skrækkelige Ildebrand i Chicago* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box. 25: 743).
- 651 Anon., *Ny og bedrøvelig vise om den KO, som væltede den Lampe, som tændte den Brand, som ødelagte Chicago* (Nasjonalbiblioteket: NS3537). Visen i samme utgave fins også folkeminnesamlingen ved Universitet i Oslo.
- 652 Saksopplysninger om vulkanutbruddet er hentet fra Kverndokk, *Naturkatastrofer*, ss. 119–121.
- 653 Anon., *Den Største Ulykke i Verden* (Det Kongelige Bibliotek, København).
- 654 For en redegjørelse av den norske pressedekningen av vulkanutbruddet, se Kverndokk, *Naturkatastrofer*, ss. 119–147.
- 655 Kverndokk, *Naturkatastrofer*, s. 123.
- 656 Kverndokk, *Naturkatastrofer*, ss. 149–161.
- 657 Kverndokk, *Naturkatastrofer*, s. 149.
- 658 Begrepet «spreadable» ble første gang brukt om skillingsviser i Anne Sigrid Refsums «'Jeg som en Vise kun er'. Fortellende stemmer i norske skillingsviser», s. 232. Begrepet stammer fra medieteoretikerne Henry Jenkins, Sam Ford og Joshua Green i boken *Spreadable Media. Creating Value and Meaning in a Networked Culture*.
- 659 Denne tradisjonen er ikke kartlagt enda, men i skrivende stund søker jeg europeiske midler i et prosjekt med arbeidstitelen *Singing the news of natural disasters in Europe, 1500–1900: recovering a transnational cultural heritage*. Se innlegg på forskningsbloggen <https://skillingsviser.no/> for eksempler på sanger om katastrofer i en sentraleuropeisk tradisjon, fra forskningsreiser som jeg gjorde i et forprosjekt. Jeg har også holdt en rekke papers på internasjonale konferanser, seminarer og workshops, hvor målet blant annet har vært å oppfordre institusjoner og bibliotek til å undersøke sine egne nasjonale tradisjoner. I flere land, blant annet Nederland, har de hatt prosjekter om kulturelle reaksjoner på historiske kriser og katastrofer i flere år. Se blant annet en artikkel av nederlandske Lotte Jensen, «'Disaster upon disaster inflicted on the Dutch': singing about natural disasters in the Netherlands, 1600–1900». Se også boken *Dealing with Disasters from Early Modern to Modern Times. Cultural Responses to Catastrophes*, redigert av Hanneke van Asperen og Lotte Jensen. Her er ikke sangene i sentrum, men de inngår som en del av bokens undersøkelser av ulike historiske kilder.
- 660 Se for eksempel nettsiden til etnomusikologen Heather Sparling, <https://disastersongs.ca/> som har samlet rundt 500 kanadiske katastrofesanger.
- 661 Anne Sigrid Refsum, «Visa om ridder Brynning. En skandinavisk superhit», s. 47.
- 662 Roland Barthes, «Musica Practica», i *Image Music Text*, utvalgt og oversatt av Stephen Heath. Se også Christopher Small, *Musicking. The Meanings of Performing and Listening*.
- 663 For refleksjoner om hva som skjedde med skillingsvisetradisjonen etter 1950, se boken *Arven fra skillingsvisene. Fra en sal på hospitalet til en sofa fra IKEA*, redigert av Siv Gøril Brandtzæg og Bjarne Markussen.

- 664 Ordet «øre-poesi» leste jeg første gang i Ole Karlsen, «Sangen, det lyriske diktet og lyrikk-kritikkens objekt», s. 28.
- 665 Günter Blöschl mfl.: «Current European flood-rich period exceptional compared with past 500 years».
- 666 *National Geographic*, 23.09.2013. <https://www.nationalgeographic.com/magazine/article/rising-seas-ice-melt-new-shoreline-maps>
- 667 Begrepet antropocen ble gjort kjent av atmosfærekjemikeren Paul J. Crutzen (1933–2021) i år 2000. Foreløpig er denne betegnelsen foreslått, ikke offisielt vedtatt. Men geologene som bestemmer dette, Den internasjonale stratigrafiske kommisjon, har støttet at antropocen formelt skal bli en geologisk tidsenhet (Knut Ofstad og Lene Liebe Delsett: «antropocen», i *Store norske leksikon* på snl.no). For en ryddig redegjørelse av begrepet antropocen på norsk, se Henrik Hovland Svensen, Thomas Hylland Eriksen og Dag O. Hessen, «En røff guide til antropocen», og Anders Ekström og Henrik H. Svensen, «Naturkatastrofer i menneskets tidsalder: Mot en tverrfaglig forståelse av antropocen-begrepet».
- 668 Kverndokk, *Naturkatastrofer*, s. 269. Se kapittel 8 (ss. 255–270) i hans bok for en redegjørelse for den senmoderne katastrofeforståelsen og dens relasjon til en tidligmoderne forståelse.
- 669 *Historical Disasters in Context*, redigert av Andrea Janku, Gerrit J. Schenk og Franz Mauelshagen, s. 6 (min oversettelse).
- 670 Spørsmålet om hva som var startskuddet til den antropocene tidsalder, er gjenstand for en pågående debatt, men de fleste norske forskere og klimahistorikere ser nå ut til å enes i at det gir mest mening å tidfeste antropocen til ca. år 1800, i relasjon til den industrielle revolusjon (Svensen, Eriksen og Hessen, «En røff guide til antropocen», s. 75; Ekström og Svensen, «Naturkatastrofer i menneskets tidsalder», s. 8).
- 671 Begrepet *angstens fellesskap* stammer fra sosiologen Ulrich Beck (Hentet fra Kverndokk, *Naturkatastrofer*, ss. 264–268).
- 672 Se for eksempel Nicolaas A. Rupke, «The Doomsday Discourse in the Earth and Planetary Sciences, 1700–Present», ss. 115–139.
- 673 Marie-Hélène Huet, *The Culture of Disaster*, s. 2, min oversettelse.
- 674 For en kortfattet og oppsummerende artikkel om sentimentalitet i et filosofisk perspektiv, både i tidligere tider og i dag, se Antti Kauppinen, «Moral Sentimentalism».
- 675 Se for eksempel *Kollektiv og individ: debattbok om mangfold og fellesskap i individenes tidsalder*, redigert av Arne H. Rolijordet.
- 676 E. Parada-Cabaleiro, M. Mayerl, S. Brandl, mfl., «Song lyrics have become simpler and more repetitive over the last five decades».

Viseregister

De 155 katastrofevisene er sortert etter når de *opptrer* i denne boken, og derfor også etter hvilken type naturkatastrofe eller ulykke de handler om, heller enn etter forfatternavn. Siden så mange av sangene, særlig de fra 1800- og 1900-tallet, er anonymt publisert, gir det ikke mening å bruke forfatter som alfabetisk sorteringskategori. Alle individuelle innførsler oppgir opplysninger på følgende måte:

Forfatters etternavn, fornavn, evt. Anon. *Visetitlene gjengitt i sin helhet i kursiv, slik de fremkommer på tittelbladet eller på siste trykkside, inkludert detaljer om trykker/forlag, melodi, trykkeår og annet* (proveniens i parantes viser til hvilket arkiv jeg har hentet trykket fra). Etter parantes oppgis link til trykket, i de tilfellene hvor de foreligger i digitale utgaver.

Hvis forfatternavn ikke fremgår av trykket, men er attribuert, står forfatternavn i [klammer]. Innførslene er doblet kun der hvor jeg har funnet en andreutgave med mindre eller større endringer; opptrykk av samme vise er kun nevnt i sluttnotene, ikke i registeret. Skillingsvisene er hentet fra følgende arkiver: NTNU Gunnerusbiblioteket (Universitetsbiblioteket i Trondheim), Nasjonalbiblioteket i Oslo, Folkeminnesamlingen (Universitetet i Oslo), Universitetsbiblioteket i Bergen, Universitetsbiblioteket i Tromsø, Væringsaaens samling ved Glomsdalsmuseet, Universitetsbiblioteket ved Universitetet i Sørøst-Norge (tidligere Høgskolen i Vestfold), Det Kongelige Bibliotek i København, og Visecenterets Tekstsamling ved Syddansk Universitet. De fleste digitaliserte skillingstrykk er hentet fra databasen over NTNU Gunnerusbibliotekets skillingstrykk, som jeg

har vært prosjektleder for: <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/>. Her har jeg også spilt inn flere av sangene som kan høres i opptak. Visene som ikke fins som skillingstrykk er hentet fra trykte visebøker, bygdebøker, nettkilder og fra avskrifter jeg selv har gjort av lydopptak. Nettadresser og lenker er kontrollert i mars 2025.

Innledning

Kiilen, Jacob Johanson. *En Sørge-Sang over den salige Mand Anders Christopherson Heskeholmen og hans Stedsøn, sal. Johannes Gregoriusson ibd., som, tilligemed tvende andre, en Mand og en Ungkarl, nemlig: Aron Johanson Strømdahlen og Niels Christensøn Sundøen, Som af et grumt Uveyr blev overfaldne den 4de Februarii, som var Søndag Septuagesima 1798, ved hvilken ulykkelig Tildragelse blev tvende Enker, og tre Forældre mistede hver sin Søn. Under Sang forfattet af: Jacob Johanson Kiilen. Melodie: Sorrig og Glæde de vandre etc. Bergen, trykt 1798* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 34: 1003). <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/omeka/items/show/48290>.

DEL I: JORD

Kvikkleireskred

Mogenssøn, Michel. *LAMENTATIO Nidrosiensis, Det er, Een liden Dict oc Klage-maal, om det gruelige Jordefald, som skeede ved TrundHiemb, paa Backelandet den 10 Novembris 1634, imellom 5 oc 6 slet, om Morgenens, Sampt Om den store Skade oc Ulycke, som skeede i Trundhiembs Elff samme tid. Tilhobeskreffuit Aff Michel Mogenssøn, Guds Ords Tiener til Nerø Præstegield. Siungis som: Himmerigis Rige lignis ved Ti deylig' Jomfrur saa bolde, etc. Prentet i Kiøbenhaffn, aff Henrich Kruse, Aar 1635* (Det Kongelige Bibliotek i København: Karen Brahes Bibliotek U.17-102 Nr. 16).

Gylland, Anders Nielsen. *Minde-Sang i anledning af Den sørgelige Tildragelse, der indtraf den 7de Marts i Aaret 1816, da Tillers Gaard og Kirke, tilligemed Nogle*

- Mennesker og Creature, bleve Begravne under Ruinerne. Efter Nogles Begjering forfattet af Anders N. Gylland. Trykt i Trondhiem. Mel. Hvor skal min Kummer Roe vel finde* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 25: 724). <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/omeka/items/show/47689>.
- Gylland, Anders Nielsen. [2. utgave av sangen over]. *Sang angaaende Tilders Gaard og Kirke, der nedsank i Jordens Skjød. Forfattet af Anders R. Gylland. Melodi. Jeg Syndefulde vil nedfalde. Pris 10 Øre. Trykt paa bestilling i Johan L. Sundts Bogtrykkeri* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 2: 55).
- Anon. *Beretning og Sang om den forfærdelige Ulykke i Værdalen 18de og 19de Mai 1893, hvor 60 Gaarde og lige saa mange Husmands-pladse og henimod 200 Mennesker omkom i Leret. Eftertryk forbydes af T. L. Nyström. Molde Annonceblads Bogtrykkeri* (Bergen offentlige bibliotek: Nettbiblioteket, lokalsamlingen: Viser og sanger: uregistrert i kassetter).
- [Breidsteen, S. A.]. *Sang og Beretning om Ulykken i Værdalen Natten til den 18de og 19de Mai 1893. Faas tilkjøbs i Karl XII's Gade. 19. Selgere erholder stor Rabat. Pris 10 Øre. Eftertryk forbydes af S. A. Breidsteen. Mel.: Du bandt mig i blomstrende dage* (hentet fra Øystein Walberg, *Verdalsboka*, ss. 580–581).
- [Solemald, Randi Veie]. *Verdalsulykken 19. mai 1893* (hentet fra Walberg, *Verdalsboka*, s. 588).
- Anon. *Vise om Katastrofen i Værdalen 19de Mai 1893 (Eftertryk forbydes strengelig.) Pris 10 Øre. Johan Ludv. Vikans Bogtr. Trondhjem. Mel. Evening Star betyder Nattens Stjerne* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 5: 123). <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/omeka/items/show/46422>.
- Norheim, O.S. *To interessante Sange om Ulykken der hendte i Værdalen Natten til Fredag den 19de Mai 1893 hvorved 111 Mennesker omkom. Forf. Af. O. S. Norheim. Spiritist, Tankelæser og Sandsiger fra Finland. Tænk hvilken Ulykke. Pris 10 Øre. Eftertryk forbydes. Bergen. J. B. Beyers Bogtrykkeri. 1893. Tone: I Dalen ved Haabet* (Nasjonalbiblioteket: UBOs innbundne visesamling, bind 10).
- Norheim, O.S. *En sørgelig Sang om Ulykken der hendte i Værdalen en Vaarnat 1893. Forf. Af O. S. Norheim. Trediedelen af Indtægten tilfalder de Nødlidende i Værdalen. Pris 10 Øre. Eftertryk forbydes* (Nasjonalbiblioteket: UBOs innbundne visesamling, bind 7) [Samme som *To interessante Sange over*, men som enkeltangtrykk].
- Anon. *Sang i anledning ulykken i Værdalen 19. mai 1893. Ukjent trykkeår, ukjent trykkested* (hentet fra Walberg, *Verdalsboka*, ss. 585–587).

Fjellskred

- Røe, Ole. *En smuk Sang Skrivet i Anledning af den ulykkelige Hendelse der tildrog sig i Aaret 1848 paa Gaarden Brevig i Nesseths Præstegjeld i Romsdalen hvor et Steensskred tilintengjorde den betydeligste Deel af Gaardens Aager og Eng samt Huuse og fem Mennesker hvor af Tvende Koner tvende Børn og en voxen Pige bleve begravne under Ruiner. Af disse bleve de fire Gjenfundne i forskjellige Deele, men det ene Barn fandtes ikke. Mel: Jesu din søde forening at smage* (hentet fra Bjørn Austigaard, «Brevikfonna i Nesset 1848. Ei gammel vise ved 150-årsminnet», ss. 205–210).
- Anon. [J]. *Mindesang om Rædselsnatten ved Nordfjordeid. 17. Januar 1905. Hvor ca. 60 Mennesker fandt sin grav i bølgerne. Af J. Eftertryk forbydes. Trykt og forlagt af Gustav O. Eriksen, Møllergaden 20. Kristiania. Mel: Ak sig mig du min datter kjær* (Nasjonalbiblioteket: UBOs innbundne visesamling, bind 7).
- Hogrenning, Anders. *Uten tittel* [førstelinje: *Kor ven ho låg der denne grend*] (hentet fra Sigurd Nesdal, *Lodalen – fager og fårleg*, s. 4).
- Anon. *Ulykken i Loen* (hentet fra Per Johan Skjærstad, *Gode, gamle viser frem fra glemselen*, s. 19).
- Hermani, Herman. *Sangen om Lodalen* (hentet fra *Loen Bygdebase*, https://www.loen-bilder.info/sida/litteratur/w3_gamle_avisutklipp.html)
- Anon. *Taffordvisa* (hentet fra nettsidene til Tafjord kommune). https://www.fjord.kommune.no/_/p51/ic87a26co-8c87-4de2-a066-eeead4ccfef5/taffordvisa.pdf.
- Anon. *Minnesang om naturkatastrofen ved Tafjord. Av en arbeidskar* (hentet fra nettsidene til Tafjord kommune) https://www.fjord.kommune.no/_/p51/i1df5917f-6ded-42f4-b685-19b85891f48c/minnesang_om_tafford.pdf.
- Anon. *Taffordulykken* (hentet fra Per Johan Skjærstad, *Gode gamle viser frem fra glemselen*, s. 81).

Snøskred

- Gantzio, Claus Hansøn. *Een Klage-Dicht Offver det Sørgelige oc Uformodelige Tilfald som skeede i Bergen-Huus Lehn på Sundmøer i Nordalenis oc Jørnefjorens Sogner den 6. Febr. Aar 1679. Der een mangfoldig Sneer i een Hast udbrød aff de høie Fielder oc i Grund nedstødte 20. Gaarder oc Ynckeligen ihielslog 130. Mennisker foruden Fæ og Qvæg. Alle til Advarsel oc til en Sand Poenitentzes Tilskyndelse Sammenskreffven aff Claus Hansøn Gantzio. Siunges som: Prophetens Jonæ Vise:*

- Guds Naade oc Barmhiertighed. Prentet i Kiøbenhaffn Aar 1681* (Det Kongelige Bibliotek i København: Den Hielmstjerne-Rosencroneske Samling, nr. 2888). <https://www.kb.dk/e-mat/dod/130019008917-color.pdf>
- Horne, Knut. *En Vise om det skrækkelige sneskred natten mellem 11. og 12. febr. på Kletthammer, Emang og Morken i Lønseth Sogn i Opdal 1868* (hentet fra Knut Horne, «Visone hans Knut Horne», ss. 27–33).
- Horne, Knut. *Knut Svartøimorken* (hentet fra Knut Horne, «Visone hans Knut Horne», ss. 28–29).
- Ulle, Joh. Andr. *En Sang i Anledning af et Sneskred der rammede Gaarden Bratfeld i Tromsøsundet, som beboedes af Brødrene Mikal og Johan Jensen hvorved 8 Mennesker mistede Livet og 6 blev saarede. Den 22de Marts 1881. Af Joh. Andr. Ulle. Grøtsundets Skole i April 1881. Eftertryk forbydes. Mel. Mig hiertelig nu længes. Tromsø. G. Kjeldseths Bogtrykkeri* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 18: 513). <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/omeka/items/show/47170#?c=&m=-&s=&cv=&xywh=-3784%2C-70%2C11131%2C5358>.

Sultkatastrofer

- Garmoe, Henning. *Tvende Nye Viiser. Den Første: Om den dyre og knappe Tid som udi Aarene 1740, 1741 og 1742 er indfalden her i Norge, og mest Syndenfields; Samt Eenfoldig og trohiertig Velsignelses Ønske over Kongen og det ganske Kongelige Huus. Gud lad det gaae Kongen vel! Saa gaaer det os vel. Under den Mel. O Gud! Hvi tier du så still? Den Anden: Om den retfærdige straf, som HERren truer Norge med. Under den Melodie: Ach levende Gud! Jeg bekiender for etc. Componeret af Henning Garmoe* (Nasjonalbiblioteket: Jacob Aaland, *Aalands visesamling*, bind 1).
- Anon. *En sandfærdig Beskrivelse Om De adskillige Slags Orme, som paa Bøyden i Norge ved Christiania i dette indeværende Aar 1742. loed sig tilsyne, saa og en udførlig Beretning om den store Skade, slige Orme forårsagede Indvaanerne sammesteds, i det de opaad all den Velsignelse af Sæd, som GUD havde velsignet deres Marker med, hvorover endeel Mennesker og Quæg elændig af Hunger maatte døe; Hvilket med videre er at læse i denne Beretning og hosføyede Nye Vise som kand siunges under den Melodie: Fader vor udi Himmerig, etc. Trykt i dette Aar* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 8: 238). <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/omeka/items/show/46681>.
- Anon. *En Nye Viise, hvorudi forestilles Et Exempel paa Guds Retfærdighed og Almagt, som sær eftertrykkelig er skeet udi Norge ved Christiania paa Bøyden 1742; da GUD*

har straffet en Deel af Landsens Indbyggere med nogle usædvanlige Orme, som har under- og omskaaren den velsignede Sommerens Sæd, som stod paa Marken meget bærlig hvorover mange Mennesker af Hungers Nød maatte ynkelig crepere. Til advarsel for den trygge Verden, der i mange Maader misbruger Jordens Grøde og Guds Velsignelser til Vellyst og et Overdaadigt Levnet, om de derved maatte lade sig bringe til en retskaffen og sand Omvendelse. I Pennen forfattet under den Melodie: Som en Hiort med tørst befangen, etc. Trykt i dette Aar (Det Kongelige Bibliotek i København: 17 Viser om norske Begivenheder fra 1697–1788). https://www.kb.dk/e-mat/dod/130023287677_color.pdf.

Anon. *De Norskes Sorg og Klage over Den bedrøvelige og dyre Tid, Som herskede i Kongeriget Norge Ao. 1772 og 1773. Da Sæden, som stod saa dejlig og overflødig, blev af Natte-Kulde fordærvet, saa at paa mange Gaarder neppe en Tønde godt Korn er indhøstet. Fremstillet udi i en nye Viise under den Melodie: Jeg raaber fast, o Herre, etc. Trykt Aar 1773. (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 9: 252). <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/omeka/items/show/46703>.*

Anon. *Guds Straf Aabenbaret over En rig Bonde ved Magdeborg som havde Korn nock, hvormed hand skagrede, hvorføre hand gik paa Marken og bad inderligen til Gud, at den dyre Tid maatte endnu vare i To Aar, saa havde hans nok og vilde ikke begiere meer af vor Herre, thi da maatte de Fattige give hannem saa meget for sine Vare som hand begierede, men Gud bønborde ham efter Fortieniste, thi Gud loed Jorden aabnis at hand nedsanck til sine Arme, hvor hand endnu sidder, og naar Folkene vil bygge Hytte over ham for Regn da bliver den strax borte saa snart den er færdig, icke heller kand mand grave ham op af Jorden, saa det gaar ham ligesom den der for nogle Aar siden bespotteligen tildrack[?] vor Herre. Videre efterretning sees af Viisen, hvilken siungis som: Naar vi i største Nøden staa. Tryckt Aar 1720 (Det Kongelige Bibliotek i København: *Tredive Viser om Naturundere, Forbrydelser, etc.*). <https://www.kb.dk/e-mat/dod/130020351005.pdf>.*

Anon. *Een Sandferdig Beretning, Som Adviiser visselig og sandt beskriver, Om Guds Almægtig store Tegn der er skeed i Saxen een Miil fra een Bye kaldis Cosvigen, efterdi der er saa en skreckelig dyr Tid, at Folk maa give for en skieppe Rug fire Rixdabler til fem Rixdabler, hvilcket har været en stor ynk og Jammer for de Fattige, hvorpaa Gud har ladet seet sin store Almagt i det at Hand har ladet eet Bierg blevet til Meel, som er aldrig hørt eller skeet tilforn hvilcket er vist oc sandferdig, som i Viisen udførlig kand sees. Sangviis forfattet under den Melodie, etc. Ald Verden Tænk dig om hvor, etc. Tryckt, Aar 1720 (Det Kongelige Bibliotek i København:*

Tredive Viser om Naturundere, Forbrydelser, etc.). <https://www.kb.dk/e-mat/dod/130020351005.pdf>.

Anon. *En beklagelig Ny Viise om en fattig Bonde og en rig Herremand udi en Landsby i Saxen kaldet Bilckewitz Thi der Bonde udi Januarii Maaned dette Aar 1720. Da der var saa dyr en Tid gik til Herremanden at vilde laane endnu een Skieppe Korn, blev hand med ugudelige Skiolds-Ord affviist, hvorføre hand i fortvilelse gik hjem og myrdede først baade hans hustru og 5 Børn, at hand ick skulde see dennem døe af Hunger, og hengde sig siden selv op; meget ynckelig at see udi efterfølgende Viise hvorledis det gik videre til, og hvor jammerlig Herremanden kom ogsaa afdage med alt det hand eiede. Mel: Naar min Tid og Stund er, etc. Tryckt Aar 1720 (Det Kongelige Bibliotek i København: *Tredive Viser om Naturundere, Forbrydelser etc.*). <https://www.kb.dk/e-mat/dod/130020351005.pdf>.*

Tiendeboen, Christen Olsen. *En Ny Vise, Om den store Guds Straf, som tildrog Sig 1784 hele Nordenfelds, Da Kornavlingen, Som for Menneskernes Øjne vistest meget God, blev af Kulde og slem Vejr Fordervet og reint uuelig. Enfoldig forfattet af den blinde Dreng Christen Olsen Tiendeboen. Melod. Herren han er min Hyrde god. Trykt 1785 (NTNU Gunnerusbiblioteket, Libr. Box: 131). <https://ntnu.tind.io/record/121924>.*

Jordskjelv

Anon. *En Meget grusom og sandferdig Beretning, Om et forferdeligt Jord-Skælv, Som skeede i disse Dage oppe i Tyrkiet i en Bye, kaldet Smol, liggende 2. Miile fra Constantinopel, og ruinerede 1000. Huuse, Hvilken Beretning i Riim befattet, Siungis som: Jeg beder dig min HERRe og Gud. Tryckt Aar 1719 (Det Kongelige Bibliotek i København: *Tredive Viser om Naturundere, Forbrydelser, etc.*). <https://www.kb.dk/e-mat/dod/130020351005.pdf>.*

Anon. *Guds forunderlige Domme, Betragtede Ved det forskrækkelige Jordskælv, Hvorved den store, rige og prægtige Stad Lima, Hoved-Staden i Kongeriget Peru udi Synder-America som reent er undergaaet, at ikke ringeste Spor deraf er mere at see. Al denne prægtige Stads store Rigdom og en stor Deel af Indbyggerne, er bliven begravet under Gruset i det der 64 Kirker, 14 Klosters, 14 til 15 Hospitaler, og nogle 1000 Gaarde i nogle faa Minuter ere gangne til Grunde. Iligemaade ere Staden og Havnen Callado, 2 Miile fra Lima, af Søen bortslylledede, saa at intet mere er deraf at see. Alle Indbyggerne i samme, henved 6 til 7000 Mennesker i Tallet, ere omkomme, undtagen 200 Matroser og Fiskere, som af Søen ere kastede ind paa Landet, og*

- Stormen, som fulgte med dette Jord-skælv, har været saa hæftig, at Skibene, som laae der i Havnen, ere kastede nogle Mile ind paa det faste Land. Som udførligere sees udi følgende smukke Viise. Kiøbenhavn, Trykt hos Christoph Georg Glasings, boende i Friderichsberg-Gaden, og findes sammesteds til Kiøbs. Melodie: Hvo som Gud eene lader raade* (Det Kongelige Bibliotek i København: *Tredive Viser om Naturunderere, Forbrydelser, etc.*). <https://www.kb.dk/e-mat/dod/130020351005.pdf>.
- Anon. *Den Kongl. Residence og hoved-Stad i Portugal Lissabons forhen haste herlighed og Anseelse saavel som dens Undergang og Ødeleggelse Baade Riim-viis og Historisk viis kortelig dog udførlig beskreven. Mel: O kiere Siæl! Frygt aldrig meer, etc.* (NTNU Gunnerusbiblioteket, uten V. box). <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/omeka/items/show/48920>.
- Anon. *Den ældgamle og over al Verden berømmelige Kongelige Residence og Handels-Stad i Portugal Lissabons ynkelige og veemodige Svange-Sang, Da samme Stad den 1 Nov. 1755 ved et forfærdeligt Jordskielv og derpaa følgende Ildebrand, næsten gandske og aldeles blev ødelagt, Og den velbekiendte Stad Setubal blev samme Tid af Havets Gevalt ynkeligen oversvømmet; Til en gudelig Opmuntring og Eftertanke over Guds retferdige Vredes Domme Sangvis forfattet under den Melodie: Hvo ikkun lader HERREN raade. Trondhiem, trykt Aar 1756* (NTNU Gunnerusbiblioteket, uten V. box). <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/omeka/items/show/48903>.
- Anon. *Lissabons Dom til Straffen, eller den forfærdelige Ulykke, som den 1ste Nov. 1755 Allehelgens-Dag, Den høystberømte Kiøb- og handelsstad Lissabon i Kongeriget Portugall er vederfaren, da hun ved en grummig Jordbevægelse har sett hendes Ruin og Undergang. Trykt Aar 1756. Melod. Det er forvist paa Tiden snart, etc.* (Det Kongelige Bibliotek i København: Port. 622 8°). www.kb.dk/books/aesaml/2011/sep/00002/.
- Anon. *Prawdziwy hrozny Priběch o převkrutném Země třesenj Leta 1755. dne 1. Listopadu a to skoro celeho tak welkého Slawného Města Lyzabonu w Portugalu, y Královské Rezydency. Wssem w Pjseň wvedeny y o Okolnjch Měst a Krágin sskod trpěgjcy k Polepssenj a k Vstrnutj wydaný. Předně w Praze a nyní w Litomyssli, 1750 [sic.]* (National Museum, Praha).
- Anon. *En Sørkelig Vise om det skrækkelige Jordskjælv, som den 4de februar 1867 hjemsøkte den græske Ø Kefalonia. Pris 3 Shilling. Forlagt av Frantz Stücken. Eftertryk forbydes* (Bergen offentlige bibliotek: Nettbiblioteket, lokalsamlingen: Viser og sanger: kassett 1).
- Anon. *Vise om Jordskælvet i San Francisco i April 1906, hvorved over 1000 Mennesker omkom, og mange Tusinde lemlæstedes og blev husvilde og forarmede. Skaden*

anslaas til c. 700 Millioner Kroner. En frygtelig Brand lagde Byen i Aske. Med Beretning. Eftertryk forbydes. København. Forlagsboghandelen, Vingaardsstred 18. Jul. Strandbergs Bogtrykkeri (Det Kongelige Bibliotek i København: Palsbos visesamling, boks 87, Z, 235/640).

[Løvaas, Per]. *En Sørgelig Vise om det frygtelige jordskjælv paa Sicilien hvorved 200.000 mennesker omkom og 150.000 saaredes. 10 Øre. Centraltrykkeriet i Trondhjem. Mel: Mens Nordhavet bruser* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 1: 24).
<https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/omeka/items/show/46245#c=&m=&s=-&cv=&xywh=-3721%2C-1%2C11100%2C5343>.

DEL II: VANN OG LUFT

Sjøulykker ved fiske og ferdse

[Carlsen, Oluf]. *En Sørgelig Sang ofver Den Søe skade som skeede i Findmarchen*

Anno 1625 paa Julle afften samme aar [kun sett i avskrift fra kopi av original som befinner seg ved Universitetsbiblioteket i Oslo. Ms. 4, 479: 1G].

Mogenssøn, Michel. *Threnologia Numdalensis, Eller Numdal Tenck der paa, Det er It sørgeligt Klagemaal om den Store Haffsnød oc Søeskade, som skeede i Numdals Lehn, paa det farvand Folden, den 23. Februarij, Aar 1625. udi de Fire Fischever fornemlig, som er, Gieslingen, Søroen, Norøen, oc Schlinden, ungefær 3. Mile fra Landet, i det vilde Haff. (huor di Fattige Folck maa søge deris Næring oc biæring Strengiste Vinter): at der Drucknede sam[m]e Tid, 210. Personer, i To eller Tre timer, huis Siele Gud glæder indtil en Salig opstandelse: Colligeret oc Sammenskreffuen aff Michel Mogenszøn Sogn: i Nerøen. Kand siungis, som den Psalme: Beklage aff all min Sinde etc. Prentet i Kiøbenhaffn, aff Georgio Hantzsch, Aar 1627* (Det Kongelige Bibliotek i København: 41:1,-42). <https://www.kb.dk/e-mat/dod/130001759273-color.pdf>.

Mogenssøn, Michel. [2. utgave av sangen over]. *Threnologia Numdalensis, Eller Numdal Tenck der paa: Det er: It sørgeligt Klagemaal om den Store Haffsnød oc Søeskade Som skeede i Numdals Lehn udi Trundhiembs Stiff paa det foruand Folden den 23. Februarij Anno 1625, Druckned samme tid 210 Personer i to eller tre timer, huis Siele Gud glæde til en Salig Opstandelse. Dediceret oc venlig Offereret Ærlig og weilbiurdig Mand Jørgen Hendricksen paa Steigen laugmand offuer Nor-*

landen oc Findmarcken. Ærlige, Forstandige oc Welacte Mend, Joen Robertsen, Kong: May: Toldere udi Trundhiem, Peder Lauritsen, Kong: May: Foged offuer Numdalen, Peder Jacobsøn, Kong: May: foged offuer Helgeland, Hans Budsch, fornem Borger udi Trundhiem, Peder Nielssøn, Tingskriffuer offuer Numdalen. Med deris Ælskelige, Ærlige, Gudfryktige Høstruer. Sampt menige bønder oc Almue i Numdals Lehn. Aff Michel Mogenssøn, Siungis som: Beklage aff all min finde etc. Math: 5: Beati, quoniam ipsi consolationem accipient. Prentet i Kiøbenhaffn, aff Georgio Hantsch, Aar 1626 (Nasjonalbiblioteket: 87ga 54576). https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2015081927004.

Andersen, Baard. Døds Tanker Over den hastige Døds Tilfælde Som skeede paa Bye-Fiorden den 7. Octobris Aa.1750. Da sex fromme Siæle, Næmlig: Fire Agtbare Mænd, med en Dreng og en Pige Fra Stoed, paa deres hiem-Reyse fra Trondhiem i haardt Veyr og Storm forulykkedes, og omkomme paa Søen, og saa sørgelig som hastig maatte skilles fra deres Qvinder, Børn og Forældre; Huis Siæle haabes nu visseligen at være hos Gud, som selv haver begravet deres Legemer i det Dybe; og skal paa Domme-Dag samle dem tilhobe, for at indgaae i hands ævige Glæde og herlighed. Til Opmuntring for Alle, men i sær til Trøst for de igienlevende Bedrøvede, Sangviis forfattede af Baard Andersen, ældste Bøygde-Skolemester i Stoeds Giæld. Trondhiem, trykt Aar 1751. Melodie: O! Jesu! for din Piine (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 31: 904). <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/omeka/items/show/48142>.

Bratberg, Peder. En Sørgelig Viise Om Trende Menneskers hastige Endeligt, hvilke faldt ned igiennem Isen sidstleden Juule-Dag 1776 paa deres Vey til Kirken, som skeede i Bedstadens Præstegield; Saa og om Fem Personer, som omkom paa Bedstadfiorden den 26de April 1777 paa deres Reyse til Tronhiem, hvorom Viisen videre mælder. Melodien som: Sørge-Tackter, sorte Noder. Forfattet af Peder Bratberg. Trondhiem, trykt Aar 1777 (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 34: 1000). <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/omeka/items/show/48287?c=&m=&s=-&cv=&xywh=-3380%2C0%2C10065%2C4844>.

Gjorstad, Gunder Taarbensen. En Nye Viise, om den Ulykkelige Hændelse, Som tildrog sig i Aaret 1779 den 12te April, da Trende Brødre fra Gaarden Julstad paa Inder-Øen reyste i Baad til Saugen, paakom dem et stærkt Veyr, som hvelvede Baaden, hvorved den Eene af dem kom Bort, men de Tvende bleve reddede og kom med Livet tilbage; Hvilket Viisen udførligen beretter. S sammensat af en Ungkarl ved Navn Gunder Taarbensen Gjorstad. Siunges med Melodien: Jesu søde hukommelse, etc. Trykt i samme Aar (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 31: 908). <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/omeka/items/show/48146>.

- Anon. *En Sørge-Vise om sex Mands Forlis. Mel. Naar min Tid og Stund er forhaanden. Tilkjøbs hos M. Urdal i Tromsø. G. Kjeldseths Bogtrykkeri (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 16: 475). <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/omeka/items/show/47126>.*
- Olsen, Albert. *En ganske nøie underretning om dem, som fra Kvalsund og Valsnæs omkom paa søen den 4de og 5te Novbr. 1895. Af Albert Olsen. (Eftertryk forbydes). Pris 10 Øre. Kjeldseths Bogtr. Tromsø. 1898. Mel: Naar havet vredt sit mørke, eller: En liden stund vi kun er her til huse (Nasjonalbiblioteket: UBOs innbundne visesamling, bind 3).*
- Anon. *En sørgelig Tildragelse, som hendte i Melø den 22de Januar 1859, da Karl Tommassen Kilvig skulde opdrage sin Line tæt ned for Landet; han havde med sig sin ældste Søn, 12 Aar gammel, og en Pige. Veiret var stille, da han reiste; men da han var kommen til sit Bestemmelsessted, var det ligesom Gud udsendte Esaias med Budet: Beskik dit Hus; thi Du skal dø. Og heraf bør Enhver betænke, at den sidste Dag er usikker, og kan lige saa vel være i Dag som i Morgen, da vore Dage paa Jorden ere som en Skygge, og her ikke er vort Blivested. 1. Krøn. 30,15. Forfattet af 2. s. 1. Tromsø, 1859. Mel. O, kiere Sjel frygt aldrig mer. Forlagt af M. Urdal. J. B. Foss's Bogtrykkeri (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 19: 541). <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/omeka/items/show/47234>.*
- Jansen, A. K. *En Sörorgesang for en Sörgende Søster fra Sands Sogn i Trondenæs Præstegjeld, som mistede sine trende Brødre, da de paa en Reise til Lofoten omkom paa Søen den 15de Januar 1861. Forfattet af A. K. Jansen. Mel: O, kiere Sjel frygt aldrig mer Tilkjøbs hos M. Urdal i Tromsø. G. Kjeldseths Bogtrykkeri (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 19: 548). <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/omeka/items/show/47250>.*
- Lillevig, Peder Andreas Petersen. *En Sang som fortæller Ole Nilsen Gjedvigs Liv og Død. Forfattet af Peder Andreas Petersen Lillevig. Mel.: Naar min Tid og Stund er forhaanden. Tromsø G. Kjeldseths Bogtrykkeri (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 17: 501). [https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/omeka/items/show/47155#?c=-&m=&s=&cv=&xywh=-3514%2C0%2C10497%2C5053](https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/omeka/items/show/47155#?c=&m=&s=&cv=&xywh=-3514%2C0%2C10497%2C5053).*
- Gylland, Anders Nielsen. *Mindesang over klokker og dannebrogsmænd Ole Estensen Melhus der druknede i Gulelven d. 5te Marts 1830. Efter Manges Forlangende forfattet af Informator A. N. Gylland i Aaret 1831. Melodie: Om Himmeriges Rige saa ville vi tale. Trykt i Trondhjem (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 40: 1178). <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/omeka/items/show/48579#?c=&m=&s=-&cv=&xywh=-3240%2C-293%2C10002%2C5856>.*

- Gylland, Anders Nielsen [senere opptrykk av sangen over]. *Mindesang over klokker og dannebrogsmænd Ole Estensen Melhus der druknede i Gulelven d. 5te Marts 1830. Efter Manges Forlangende forfattet af Informator A. N. Gylland i Aaret 1831. Melodi: Om Himmeriges Rige saa ville vi tale (Pris 15 Øre.) Trondhjem. Trykt i Johan L. Sundts Bogtrykkeri.* <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/omeka/items/show/46589#?c=&m=&s=&cv=&xywh=-4482%2C0%2C12887%2C5836>.
- Sørensen, Ole Christian. *En sørge-Sang over Kristian Fr. Arild Kvalsund der afgik ved en hastig Død den 4de Oktober 1864. Forfattet af O. Chr. Sørensen, Skolelærer i Hammerfest Landsogn. Mel. Hiertelig mig nu lenges. Hammerfest. C. W. Leinanns Tryk* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 21: 601). <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/omeka/items/show/47377>.
- Sørensen, Ole Christian. *En Sørge-Sang Over Christian Johan Wiig og hans Stedson, af Nøverfjord, hvilke begge forliste paa Østhavet mellom Kjøllefjord og Vardø i April 1866. Efter Begjæring forfattet af O. Christian Sørensen, Skolelærer i Hammerfest Landsogn. Prix 2 sz [?]. Hammerfest, 1868. Trykt hos C.W. Leinann. Mel. Hvo veed, hvor nær mig er min Ende* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 20: 600). <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/omeka/items/show/47376#?c=&m=-&s=&cv=&xywh=-3353%2C-1%2C10154%2C4888>.
- Anon. *En liden Mindesang om Drengen Erik Ingebrigtsen Helle, som ved en ulykkelig Seilads kuldseilede paa Reisen til Nøstdals Kirke den 26de December 1855, hvor han i de skummende Bølger snart fandt sin Død, og hans Been antages at hvile nogenlunde sammesteds indtil Opstandelsens Morgen. (Forfattet som den Afdødes Ord). Bergen. P. Rollands Forlagsboghandel. M. Knutzons Bogtrykkeri. 1856. Mel. Hiertelig mig nu lenges* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 40: 1201). <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/omeka/items/show/48606>.
- Olsen, O. J. *En Klagesang over Carolius Pedersen Sædsø af Hillesø Sogn. Lenviks Præstegjeld; han omkom paa Søen Vinteren 1853. Forfattet efter Enkens Begjær af O. J. Olsen, Kirkesanger i Hillesø* (hentet fra Hans Johan Bjørnstad, *Men kirkesangeren var pennefør: små betraktninger omkring skillingsvisen i Nord-Norge*, s. 101).
- Anon. *Afskeds-Sang over Jens Johan Johannesen Strømmen som faldt ud fra Dampskibet 'Tordenskjold' i April 1887. Tromsø. M. Urdals Forlag. G. Kjeldseths Bogtr. 1888* (hentet fra Hans Johan Bjørnstad, *Men kirkesangeren var pennefør: små betraktninger omkring skillingsvisen i Nord-Norge*, ss. 103–104).
- Anon. *Sang i anledning Peder Staudals Forlis og Død i Lofoten. Trykt i Johan L.*

Sundts Bogtrykkeri (Nasjonalbiblioteket: UBOs innbundne visesamling, bind 4). Skaberget, Ole A. Eidisen. *En ny aandelig Sørge-Sang over de fire i Livet Elskelige og nu i Døden salig hensovende, som paa Hjemreisen fra Tromsø Kirke den 1ste Januar 1855 maatte friste Dødens Kamp. Forfattet af Ole A. Eidisen Skaberget. Mel.: En Sørge-Sang jeg nu vil kvæde. Tromsø. M. Urdals Forlag, G. Kjeldseths Tryk* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 18: 537). <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/omeka/items/show/47228>.

Larsdatter, Lisabeth. *En Vise, til Minde om 3 Mænd af Gaarden Nedre Frostad i Vesnæs Sogn under Vedøe Præstegjeld i Romsdalen, hvilke den 26de Septbr. 1832 omkom paa Romsdals Fjord paa en Reise til Romsdals Marked, forfattet af en gammel Bondekone Lisabeth Larsdatter afsamme Gaard. Trykt af Høeg i Trondhjem. Mel. O kiære Siæl! frygt aldrig meer* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 25: 725). <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/omeka/items/show/47692#?c=&m=-&s=&cv=&xywh=-3405%2C0%2C10258%2C4937>.

Anon. *En Sang til Minde om de mange Dødsfald, som indtraf i Hamerø i Vinteren 1875. Hvoraf 4 Mænd omkom i Vestfjorden. Mel.: Jeg Syndefulde vil nedfalde. M. Urdals Forlag, G. Kjeldseths Tryk* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 29: 852). <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/omeka/items/show/48051>.

Seivaag, Peder Anbjørnsen. *Mindesang Om Den frygtelige Sjøulykke ved Titran Natten mellem 13de og 14de October 1899, hvor henved 150 Mennesker omkom. Pris 10 Øre. (Eftertryk forbydes). Trondhjem 1899. Georg Nanckes Forlag 75, Kongens Gade 75. Kan [s]ynges som: Hvo ikkun lader Herren raade* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 2: 51). <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/omeka/items/show/46299>.

[Seivaag, Peder Anbjørnsen]. *Mindekvad om den store Ulykke ved Røver d. 13de Oktbr. 1899 om Aftenen, da et Ligfølge bestaaende af 30 Personer, der havde været til Begravelse, paa Hjemreisen fra Haugesund ynkelig forliste. Pris 10 Øre. (Eftertryk forbydes). Trondhjem 1899. Georg Nanckes Forlag 75, Kongens Gade 75. Kan synges som: Hvo ikkun lader Herren raade* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 2: 50). <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/omeka/items/show/46298#?c=&m=-&s=&cv=&xywh=-3610%2C0%2C11332%2C5454>.

[Johansen, Ingeborg]. *Minnesang om den frygtelige ulykke* (hentet fra *Skillingsviser med Alf Prøysen*, bind 4, *De gamle visene*, ss. 73–79).

Seivaag, Peder Anbjørnsen. *En Minde-Krans om den store Sjøulykke som foregik paa Titterhavet Natten til den 14de Oktober 1899, da en heftig Cyklon af Nord-nord-vest brød frem over det oprørte Hav, hvorved 150 Menneskeliv fandt sin Død i*

- de brusende Bølger. Alle disse Forulykkede kom fra forskjellige Kanter. Forfattet af Maler P. A. A. Seivaag. Eftertryk forbydes. Pris: 15 Øre. Trondhjem. Lie & Sundts Bogtrykkeri. Mel. Hvo ikkun lader Herren raade. Sangen bør forefindes i ethvert hjem. Som til et Minde og Advarsel for dem som færdes paa de graadige Bølger – Trediedelen af Sangens Prisindtægt vil Forfatteren uddele (afsit Udsalg) til de forulykkedes Efterladte. – Vikstrøm pr. Hitteren 2den Marts 1900 (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 2: 60). <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/omeka/items/show/46308>.*
- Anon., *Sang om den store Ulykke ved Titran og Frøien Natten mellem 13. og 14. Oktober 1899, hvorved omtrent 150 Mennesker druknede. Aakebergveiens Vise-handels Forlag. Mel. Mellom Bakkar og Berg ut med Havet (Nasjonalbiblioteket: UBOs innbundne visesamling, bind 6).*
- Seivaag, Peder Anbjørnsen. *En Mindekrands over den sørgelige Tildragelse, der foregik ved Kristiansund paa den saakaldte Talgso i Aaret 1885 den 5te December, da fire Personer fra Skomsø fra Smølen omkom i en ynkelig Tilstand. Disse forulykkede var: Kristian Kristensen, af Alder 49 Aar og hans Søn Kristian Kristensen, 17 Aar og Steddatter Ragnhild Larsdatter, 24 Aar og Bernhard Børssvendsen, 17 Aar Gammel. Dertil forulykkedes nogle Uger senere nævnte Kones Ægtemage, Karl Magnus Kristoffersen, 28 Aar. Alle disse var hjemmehørende paa Skomsøen. Mindekrandsen er forfattet af P. Anbjørnsen Seivaag. Mel. Hvo ikkun lader Herren raade. Eftertryk forbydes. (Pris 16 Øre). Trondhjem. Trykt paa Bestilling i Johan L. Sundts Bogtrykkeri (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 7: 184). <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/omeka/items/show/46588#?c=&m=&s=-&cv=&xywh=-3601%2C0%2C10557%2C5082>.*
- Vigen, Ole Kristoffersen. *En Sang om den sørgelige Begivenhed som tildrog sig ved Knarlagsund paa Hitteren Lørdagen den 6te Juni 1885, hvorved 23 Mennesker omkom paa Søen. Forfattet af Ole Kristoffersen Vigen, med nogle Rettelser og Tilføi-elser af M. Chr. Carlsen. Mel.: Befal du dine Veie, eller: Vift stolt paa Codans Bølge (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 8: 235). <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/omeka/items/show/46678>.*
- Anon. *En Ny Vise om den frygtelige Ulykke ved Gjeslingerne fredag 2den Marts 1906, hvorved 30 Mennesker omkom, og til slut: En Vise om den tapre russiske Løitnant Smith. Pris: 10 Øre. Eftertryk forbydes. Trondhjem. K.O. Sundts Bogtrykkeri. Mel. En Sjømands Brud har Bølgen kjær (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 29: 848). <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/omeka/items/show/48042#?c=&m=-&s=&cv=&xywh=-4437%2C-1%2C12961%2C6239>.*

Nilsen, J. O. *En Sørgesang efter den i Livet elskede Skipper Petter Julius Pettersen af Tromsø, der uheldigvis paa en Reise til Spitsbergen gik overbord og druknede den 29de Juni 1869. Forfattet af J. O. Nilsen paa Jagt '22de Juli' af Tromsø den 2den Juli 1869. Tilkjøbs hos M. Urdal i Tromsø. G. Kjeldseths Bogtrykkeri (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 19: 548). <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/omeka/items/show/47249>.*

Dampskipsulykker

Anon. *En sørgelig Viise om Dampskibene 'Norges' og 'Bergens' ulykkelige forlis (Nasjonalbiblioteket, løse trykk).*

Anon. *En ganske ny og meget sørgelig og bedrøvelig Vise om Dampskibene Bergen og Norges Sammenstød i Nærheden af Oxøe samt om det sidstes Undergang, ved hvilken en stor Mængde Mennesker druknede, idet de tildeels vare indestængde i Skibet, der sank paa et Sted hvor der er omkring hundre Favne dybt. Priis 2 Skilling. Trondhjem 1855. Trykt og tilkjøbs hos Chr. Hønsager. Mel. Rudolph med sin Pige gik eller Dannevang med grønne Bred eller Norafjeld med Jøkel blaa (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 5: 124). <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/omeka/items/show/46423>.*

Røe, Ole. *To smukke Sange. Den Første: i Anledning af den ulykkelige Begivenhed, der tildrog sig Natten til den 10de September 1855 i Nærheden af Oxø Fyr ved Christianssand, idet Jern-Dampskibene 'Norge' og 'Bergen' stødte sammen, hvorved Norge efter kort Tid sank, og Bergen i synkeferdig Tilstand indkom til Christianssand. Af de paa Norge værende omtrent 100 Mennesker siges kun 30 at være reddede; de øvrige fandt sin Død i Bølgerne. Sammenskrevet overensstemmende med de herom givne paalidelige Efterretninger af Ole Røe. Skolelærer. Den Anden: Nu har jeg endt al Verdens Møie. Forlagt og tilkjøbs hos Bogbinder C. Scheuverøe (Maa ikke eftertrykkes). Lillehammer. Trykt af H. J. Selmer (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 21: 620). <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/omeka/items/show/47425#?c=&m=&s=&cv=&xywh=-2682%2C2962%2C12608%2C6068>.*

Anon. *En sørgelig Vise om Linieskibet Ingermannland, der forliste ved Oxø, hvorved 410 mennesker omkom. Tone: Hr. Sinklar drog over salten hav. Trondhjem. Trykt i Johan L. Sundts Bogtrykkeri (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 3: 76). <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/omeka/items/show/46341#?c=&m=&s=&cv=-&xywh=-3748%2C-286%2C10585%2C5095>.*

- Seivaag, Peder Asbjørnsen. *Sørge-Sang om dampskibet 'Møre's' forlis. Mel.: I Jesu Søger jeg min fred. Pris 20 Øre. Sangen med Ligtalen er forfattet af Sjø-helten Peder As[n]bjørnsen Seivaag. Aktitrykkeriet i Trondhjem* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 2: 44). <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/omeka/items/show/46286>.
- Anon. *En ny og sørgelig Vise om Dampskibet 'Vardøbus's' forlis, hvorved 40 Mennesker Natten mellem 22de og 23de Marts 1887 gik tilbunds med Skibet i nærheden af Nyvingen Fyr. Pris 10 Øre. Tilkjøbs hos G. B. Strøm. Akersgaden 53. Mel.: En venlig Aften under Rosers ly* (Nasjonalbiblioteket: UBOs innbundne visesamling, bind 7).
- Anon. *Mindesang om 'Bækkelaget's' Undergang Midnat 23 -24. Juli 1908. Kristiania. Tønnes Lie - Gunerugade 5. Tone: Fra Thoras ømme, elskovsfulde bryst.* (Nasjonalbiblioteket: UBOs innbundne visesamling, bind 3).
- Bøhn, Torkel. *En frygtelig tildragelse fra Midnatsolens land - da hurtigruteskibet 'Kong Harald' rendte dampskibet 'Haakon Jarl' isenk hvorved 20 - tyve - mennesker omkom, eller Drukningsulykken i Vestfjorden Sommeren 1924. Av Torkel Bøhn. Eget Forlag. Notodden 1924. 'Teledølen's' Boktrykkeri. Melodi: Moder, jeg er træt nu vil jeg sove* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 40: 1183). <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/omeka/items/show/48586>.
- [Seivaag, Peder Anbjørnsen]. *Mindesang om dampskibet 'Victoria's' grufulde forlis og undergang den 23de November 1903 hvorved flere Menneskeliv gik tabt. Pris 10 Øre. Eftertryk forbydes. Stjørdalen 1904 Georg Nancke's Forlag. Forhandlere antages og erholder høi Rabat ved henvendelse til Forleggeren, Georg Nancke, Stjørdalshalsen. Melodi: Hvo ikkun lader Herren raade* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 4: 115). <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/omeka/items/show/46414#?c=&m=-&s=&cv=&xywh=-3773%2C0%2C11633%2C5599>.
- N., F. *Sang om Dampskibet 'Aslak's' sørgelige Forlis hvorved 14 Mennesker, deraf 9 her fra Byen, fandt sin Grav i Bølgerne. (Af. F. N.) (Eftertryk forbydes) (Pris 19 Øre). Trondhjem. A/S Adresseavisens Bogtrykkeri 1908. Tone: 'Evening Star' betyder Nattens Stjerne* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 4: 114). <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/omeka/items/show/46413>.
- Anon. *Mindesang om 'Bækkelaget's' Undergang Midnat 23 -24. Juli 1908. Kristiania. Tønnes Lie - Gunerugade 5. Tone: Fra Thoras ømme, elskovsfulde bryst* (Nasjonalbiblioteket: UBOs innbundne visesamling, bind 3).

Transatlantiske forlis

- Anon. *Emigrantdampskibet 'Atlantics' Undergang. Tilkjøbs hos G. B. Strøm, Prindsens Gade No. 25. Mel. En dejlig ung Ridder i Lunden mon gaa, eller den danske Pige* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 30: 879). <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/iiif/pdf/trykk/180005835.pdf>.
- Anon. *Den sørgelige Vise om Dampskibene 'Geiser' og 'Thingvallas' sammenstød i Atlanterhavet, hvorved 150 Personer, for det meste Skandinaver, druknede. Samt Min Kjerestes Død ombord i 'Geiser'. Mel. Hjalmar og Hulda. Tilkjøbs i Pilestrædet No. 7, 2den Etage, Kristiania. Walle & Co.s Bogtrykkeri* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 25: 739). <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/iiif/pdf/trykk/180003418.pdf>.
- Anon. *Min Kjerestes Død om bord i 'Geiser'. Udgivet af en dansk Pige, som ventede sin Kjereste hjem, hvor de skulde have havt Bryllup i September. Og: Maria, græd ei mer for mig. Eftertryk forbydes. Kjøbenhavn. Jul. Strandbergs Forlagsboghandel. Vingaardstræde Nr. 18, Stuen. Trykt hos Bern. Wennstrøm* (i privat eie).
- Anon. *De Forlistes Farvel ved 'Geisers' Undergang* (Stadsbibliotekets sær samlinger).
- Anon. *Emigrantdamperen 'Norges' forlis ved Rockall, hvor over 600 mennesker fandt sin død i bølgerne. Pris 10 Øre. Mel. Hellig Olafstod ved Fjorden med sin Her. Akts. S. Mittets Bogtrykkeri* (Nasjonalbiblioteket: UBOs innbundne visesamling, bind 7).
- Anon. *Erindring om Emigrantskibet 'Norge's' rædselsfulde Forlis og Undergang da det stødte paa en Klippe ved Rockall i Atlanterhavet Tirsdag den 28de Juni 1904 medhavende ca. 800 Passagerer, hvoraf henimod 600 druknede. Pris 10 Øre. Eftertryk forbydes. Stjørdalen 1904. Georg Nancke's Forlag. Mel.: Saterjentens Søndag: 'Paa Solen jeg ser, det lider alt frem', o.s.v.* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 29: 866). <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/omeka/items/show/48076#?c=&m=&s=&cv=&xywh=-3436%2C-322%2C10981%2C6429>.
- Anon. *Utvandrerskibet 'Norges' Forlis og Undergang. Den 28. Juni 1904. Omtrent 600 Passagerer omkomne, kun 148 reddede. Med Beretning. Eftertryk forbydes. Mel. Jeg elsker den gamle, den vaklende Rønne. København. Forlagsboghandelen, Vingaardsstræde 18. Forlagets Bogtrykkeri* (i privat eie).
- Anon. *En Morgen paa Atlanterhavet. Erindring om Damperen 'Norge's' Grundstød ved Rockall 28. Juni 1904, hvorved over 600 Mennesker omkom i Bølgerne. Eftertryk forbydes. A/S S. Mittets Bogtrykkeri. Mel.: Kjøb en rose, se den straal* (Nasjonalbiblioteket: UBOs innbundne visesamling, bind 7).

- Anon. *Mindesang om Rædsels-Ulykken ved Amerika-Baaden 'Norge's' Undergang paa Atlanterhavet 28. Juni 1904, hvor ca 700. Mennesker omkom i Bølgerne. Eftertryk forbydes. Pris 10 Øre. Tilkjøbs i 'Bogvennen', Universitetsgd. 18, Kristiania. Helge Schultz, Prinsensgd. 11. Mel: Min lille Vrå* (Nasjonalbiblioteket: UBOs innbundne visesamling, bind 7).
- Jumbo [Anton Andersen]. *Mindesang om Dampskibet 'Titanic's' Undergang i Atlanterhavet: hvor 1600 mennesker fant sin mørke grav. Motto: 'Sandy Hook eller helvede inden fem dage'. Af Jumbo. Eftertryk forbudt! Mel: Ak sorgens bitre smerte. Tilkjøbs i 'Bogvennen', Chr. Aug. Gd. 7B – Kr.a Telefon 1762. A/S Nordisk Bogtrykkeri, Akersgd. 7, Kr.ania. – Telef. 15 288. [3die Oplag].* (Nasjonalbiblioteket: NS 4682). https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2024031828017.
- Nicolaievitz, S. [Sverre Nicolaysen] *Den nye sang om 'Titanic' av S. Nicolaievitz. Eget forlag. (Mel.: Min lille Vraa)* (Nasjonalbiblioteket: UBOs innbundne visesamling, bind 7).
- Thv., L. *Ny Vise 'Titanic's' Forlis av Thv. L. (Eftertryk forbydes.) – Pris 10 øre. Orkdødens prenteverk – Svorkmo. Mel: Frk. Madigan* (Nasjonalbiblioteket: UBOs innbundne visesamling, bind 9).
- Tristian [Sivert Vattedal]. *En Sang om Kjempeskibet 'Titanic's' Undergang paa Atlanterhavet (Mel. Skjersommersangen). Tilkjøbs i Viseudsalget Prindsens Gade 11, Kristiania. Helge Schultz's Trykkeri – Kr. a* (Nasjonalbiblioteket: NS 3521). <https://www.nb.no/items/e1876b8c64dc94c4a646c4c21b9ddb82>.
- Anon. *Dramaet paa Atlanterhavet. Et Mindekvad om Dampskibet 'Titanic's' Sammenstød og Forlis den 15. April 1912 hvorved omkring 1500 Mennesker fandt sin Død i Bølgerne. Eftertryk forbydes. Pris 10 Øre. Stjørdalen 1912. Mel.: Hvo ikkun lader Herren raade. Georg Nancke's Forlag* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 6: 159). <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/omeka/items/show/46502?c=&m=-&s=&cv=&xywh=-3878%2C-73%2C11532%2C5551>.

Kannibalisme ved forlis

- Anon. *Trundbiems Miraculeuse Spectachel, Underlig og jammerlig Hafs-Nød, Ved hvilcken ey alleene Skib, Lif og Gods tilsættis, men endog det ene Menniske af den andet fortæris. Denne uhørlig, og GUDs erbarmelige Action, som paa efterfølgende Side sandferdig berettis, er i Pennen kortelig forfattet, og Trycken overleveret, for at kundgiøre GUDs underlige Gierninger. Under den Melodie: Med Sorgen og Klagen holt maade* (Det Kongelige Bibliotek i København: 17 *Viser om norske Begivenhe-*

- der fra 1697–1788). https://www.kb.dk/e-mat/dod/130023287677_color.pdf.
- Breidsteen, S. A. *En ny Sang og Beretning om den norske Brig 'Thekla's' Undergang i Atlanterhavet, hvor Besætningen drev om paa Vraget fra 22de December 1892 til 7de Januar 1893, og de sidst Levende trak Lod om, og fortæredede deres Kammerat, efter at have dræbt ham. Forklaret af Dem selv i Kristiania til Nedskriveren S. A. Breidsteen. Pris 10 Øre. Eftertryk forbydes. Kristiania 1893. (Egen melodi). Trykt av Chr. H. Knudsen* (Nasjonalbiblioteket: UBOs innbundne visesamling, bind 6).
- Senjen, N. P. *En ny Sang om det forulykkede Barkskib 'Thekla' fra Tønsberg, samt Elskerens Klage. (Eftertryk forbydes). Mel.: Venlige Aftenvind bring du min Klage. Tilkjøbs i Boghandelen i Pilestrædet No. 5, Kristiania. Trykt i Nikolai Olsens Bogtrykkeri, Stortorvet 6* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 25: 740). <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/omeka/items/show/47720#?c=&m=&s=&cv=-&xywh=-4000%2C-1%2C12275%2C5909>.
- Andersen, Jakob. *Den norske Brig 'Theklas' Undergang. Besætningen drev om paa Vraget fra 22. Decbr. 1892 til 7. Jan. 1893, og de sidst levende trak Lod og fortæredede deres Kammerat, efter at have dræbt ham. Med en kort Beretning. Eftertryk forbydes. København. Forlagsboghandelen, Vingaardsstræde 18. Mel. O, hører Matroser, her forud paa Bakken, ell.: Der gives i Verden Bekymring og Møje* (i privat eie).
- C. O. W. *En ny og sørgelig Vise, om det norske Barkskib 'Drott's' forfødelige Forlis i Floridahavet i Amerika nu avsigte Høst. Af C. O. W. Eftertryk forbydes. Pris 10 Øre. Mel.: En Sømands Brud har Bølgen kjær* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 5: 122). <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/omeka/items/show/46421#?c=-&m=&s=&cv=&xywh=-2984%2C-292%2C9956%2C5830>.

Flom og stormflo

- Anon. *En Sandferdig og sørgelig Beretning Om Det store Regn som faldt i Gulbrandsdalen og angrensende Egne, og den derved forårsagede deels ved Elvers Oversvømmelse, deels ved Jordskreders Udbrydelse den 22de og 23de Juuli, inde-verende Aar 1789, hvoraftvende Kirker, en stor Deel Gaarder og Huusmands-Pladser, er meget beskadigede, og endeel aldeles ruinerede, saa at deres Sted ikke kan kiendes, mange Mennisker druknede og mange Creature omkomne. Sangviis forfattet under Melodie: Naar jeg betænker den Tid og Stund etc. Og begynder saaledes: O! Sørgelige Tidender, etc. Fremsat af den som ønsker at enhver Christen Opmærksom Vilde give Agt paa Herrens Refselse. Trykt 1789* (Nasjonalbiblioteket: uten nummer). https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2018041728001.

Anon. [2. utg. av sangen over]. *En sandferdig og sørgelig Beretning om det store Regn, som faldt i Gulbrandsdalen og tilgrænsende Egne, og den derved forårsagede Vandflom den 22de og 23de Julii 1789, hvorved deels ved Oversvømmelser og deels ved Jordskred, tvende Kirker, en stor Deel Gaarde og Huusmandspladse bleve meget beskadigede og en Deel aldeles ruinerede, saa at deres Sted ikke kan kiendes, mange Mennesker druknede og mange Kreaturer omkom. Sangviis forfattet under Melodi: Naar jeg betænker den Tid og Stund. Fremsat af den som ønsker, at enhver Kristen Opmærksom vilde give Agt paa Herrens Revselse. Trykt og forlagt af H. J. Selmer (Nasjonalbiblioteket: NS1463). https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2018071326013.*

Fiskerby, Anders. *Vise om oversvømmelsen i Frankrig hvorved over 900 Mennsker ere omkomne, 6000 kvæstede og syge, 20.000 have mistet Alt hvad de ejede, 2600 Huse ere ødelagte ved Floden Garonnes Raseri Natten d. 23de Juni d. A. Med Beretning om mange af de sørgelige Enkeltheder. Kjøbenhavn. Jul. Strandbergs Forlag og Tryk. Faas i Boghandelen, Holmensgade 18. Mel.: Jeg vandrer ved Søen i stille Aftenstund (Det Kongelige Bibliotek i København: Palsbos visesamling, boks 87, Z, 235/660).*

Jessen, J. M. *Til alle adle Dannemænd og Dannekvinder, i anledning af den haarde Skiæbne vore Brødre Jyderne og Holsteenerne fristede ved Oversvømmelsen, den 3die og 4die Februar 1825. Af J. M. Jessen. Kjøbenhavn. Trykt hos Andreas Geidelin, hof- og Universitets-Bogtrykker (Det Kongelige Bibliotek i København: Palsbos visesamling, boks 20: Z, 80, 5-355).*

Anon. *En smuk Dog Sørgelig Ny Viise Om det skadelige Vandbrug Som den Flod Elben gjorde paa Hamborg nu sidste afvigte Aar 1717. Den 25 Decembr: Som vi begynder vor JULE-FEST paa hvi den Vandsted begyndte første JULE-Dag Klocken ungefæhr Syfom Morgenen, Da Guds Børn vare i Guds huus, at gjøre deris GUDs Tieniste, borte henved Tre Alen op paa Veggene, og varede saa een heel Døgn, indtil anden JULE-Dag ved samme klokke-Slet: Da den loed af, hvor udi foruden den Skade, som skeede paa Hus og Gods, Kircker og Kloster mange adskillige, smaa og Umyndige Børn oc Bartsel-Kvinder sørgelig omkom. De Efterlevende til Efterretning. Fremsat under den Thone: Jeg raaber fast o Herre, etc. Tryckt Aar 1718 (Norsk Folkeminnesamling, Universitet i Oslo).*

Phoenixberg, P. J. *En Ynckelig Klage-Sang Over den forferdelige store Vand-Flod, Som skeede afvigte Juule hellige-Dage, da Stranden brød igjennem Digerne udi Holsten, Dithmarsken, det Eider-Stedtiske, Bremiske, Holland, og andre store lavt-liggende Lande og Provincier, som Mange Mennesker, Quæg og Huuse Ynckelige bortskyllede.*

- Siungis som: Vender om med Poenitze, etc. Af P. J. Phoenixberg. Tryckt i Kiøbenhavn, 1718* (Norsk Folkeminnesamling, Universitetet i Oslo).
- Anon. *En ynckelig Klage-Vise over den store Søe-Skade og Vand-Flod, som Nederlænderne særdelis har udstaaet i den forferdelige Storm, som var næsten ofver ald Europa udi Enden af Februario og Begyndelsen af Martii Maanet; Da Søen har igihembrudt Digerne paa adskillige Stæder, ofversvømmet endeel Land, og bortskyllt mange Mennesker, Huse og Qvæg etc. Siungis som: Vender om med Poenitentze. Tryckt Aar 1714* (Det Kongelige Bibliotek i København: *Tredive Viser om Naturundere, Forbrydelser, etc.*). <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/iiif/pdf/trykk/180003418.pdf>.
- Anon. *Guds Straffe-Øxe Kand sees udi det Strænge Veyr og Vandflod, som sig haver tildraget ved Straszborgs og Hagenaus Egn i Ober-Elsas den 12 Decembr. 1710. saa at Storm, Hagel, Torden, Regn og Liunild har kuldcast og ødelagt en deel Landsbyer, over 200. store Træer nedblest, og en Fæstning ved Riin-strømmen af Regn og Vandflod er bleven beskædiget, Som af effterfølgende Vise videre kand sees. Kan Siungis som: Hiertelig jeg nu længis etc. Trykt Aar 1711* (Det Kongelige Bibliotek i København: *Tredive Viser om Naturundere, Forbrydelser, etc.*). <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/iiif/pdf/trykk/180003418.pdf>.

DEL III: ILDEBRANN

Brann i privathus, gårder og kirker

- Tindberg [Tiendeboen], Christen Olsen. *En Veemodig Nye Viise, om Den uløkkelige Ildebrands hendelse, som udi Ørlands præstegield hos tvende mænd haver sig tildraget. Hos den første brændte det den 18 Decembr. 1754, og hos den anden den 17. Februarii 1755, hvilket var meget ynckeligt at skue, ikke alleneste at de maatte gaae fra sine Huuse og Hiem om Natte Tide, men endog Tre Mennesker bleve forbrændte, hos den ene Mandens Broder og Barn, og hos den anden en Qvinde af deres Slægt; hvorom Viisen ud-førligere beretter. Eenfoldig forfatted af en blind Karl udi Biongen, ved Navn Christen Olsen Tindberg. Melodien som: Der Jesus gik i Skibet ind, etc. Trondhiem, trykt Aar 1755* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 9: 267). <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/omeka/items/show/46734#?c=&m=&s=-&cv=&xywh=-3380%2C0%2C10065%2C4844>.

- Tiendeboen, Christen Olsen. *En Nye Viise om Det som har tildraget sig i Ørelands Præstegjeld den 15de October 1766, da Tordens Lynild nedsløg udi og forbrendte den skjønnne Wichlems Hoved-Kirke, hvor intet mere blev tilbage, end nogle forbrendte Muure, hvilket Viisen videre udfører; og kan synges med den bekiendte Melodie: O kiere Siel! frøgt aldrig meer, etc. Samt og En gudelig Bøn. Begge disse er digteret og forfattet af den blinde Dreng, ved Navn Christen Olsen Tiendeboen. Trykt Aar 1767* (NTNU Gunnerusbiblioteket, uten viseboks og uten nummer). <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/omeka/items/show/48915>.
- Anon. *Klage-Digt Over Den Skadelige Ildebrand, Som skeede i Aaret 1764 den 29. Martii Om Natten Paa Gaarden Lecknes Udi Lofoden Fogderie I Rusnes Fierding, De Høy-Bedrovede til Trøst og Opmuntring udi Deres Bedrøvelse, Andre til Exempel og Eftertanke. Meget Vemodelig fremført Af Een, Der har sat sit Haab Paa Herren. Under den Melodie: Sørge-Tacter, Sorte Noder, etc. Bergen: 1764* (Nasjonalbiblioteket: Aalands visesamling, bind 1).
- Haldohrsön, Ole. *Tvende Nye Viiser, den første: hvorudi en beklager sin Synde-Stand, og onde medfødde Naturens opstigende Lyster; men søger den Naade, som tilbydes i Evangelio, formedelst Troen til Christum, og begynder saaledes: O! høyeste herre! Jeg maa vel sukke, etc. Componeret paa Autors eget Navn, og suinges som: Dydigste Syster! Hvor skal jeg nu finde. Den anden: I henseende til Ildebranden paa Præste-Gaarden Øster-Aas i Sparboe Præstegjeld, som i forrige Aar, Natten til den 12te December, blev lagt i Aske, formedelst Ilds-Vaade ved en Lyse-Tane. Begynder saaledes: Da man skrev sytten Hundrede, etc, Under den melodie O kiere siel! Frygt aldrig meer, etc. Begge componeret af Ole Haldohrsön Nedre Semb. Trykt 1780* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 9: 251). <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/omeka/items/show/46702>.
- [Østgaard, Mikkel]. *Fosvolden. En splinterny Vise om en forøvet Voldsgjærning paa en Sæterbolig i Vandgrøfdalen i Tolgens Præstegjeld i Østerdalen, da Samme blev Ødelagt ved Mordbrand etc. Trykt i Trondhjem* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 3: 85). <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/omeka/items/show/46351#?c=-&m=&s=&cv=&xywh=-3106%2C54%2C9402%2C4525>.
- Aasen, Iver Andreas Iversen. *Ny Vise om den sørgelige Tildragelse paa Gaarden Krøvlø i Ørsten, da nogle af dens Huse bleve forterede af en heftig Ildebrand den 7de Juni 1833, hvorved 3de Børn mistede Livet; Tilligemed: En Trøstesang for en ansøgt og bedrøvet Sjæl. Forfattet og i Trykken bekostet af Iver Andreas Iversen Aasen. Eegseth, 1833. Trykt i R. Aarflots Bogtrykkerie. Mel. O, kiere Sjæl! Frygt aldrig mer, etc.* (Nasjonalbiblioteket: Na/ab102). <https://www.nb.no/items/e01c29b68db69fe6730f2cf9f36c0978?page>.

Aarflot, Berte K [C]anutte Siversdatter. *En ny aandelig Sang i anledning den ulykkelige Ildebrand som indtraf paa Gaarden Krøble i Ørstens Sogn den 7de Juni 1833, da endeel af Beboerens Morten Jonsens Huse med meget andet Boehave, lagdes i Aske; dog – det som gjorde Tilfældet meest bittert var at 3de Børn mistede Livet, og de 2de andre bleve forbrændte, men disse sidste, ved Herrens frelsende Haand rykkede som Brande udaf Ilden. Egseth, 1834. Trykt i R. Aarfloths Bogtrykkerie. Berte Canutte S. D. Aarflot. O, Kjære Sjel! frygt aldrig meer (Nasjonalbiblioteket: UBOs innbundne visesamling, bind 5).*

Vold, Anders. *Christelig betragtning over den sørgelige Tildragelse paa første Pintsedag den 26de Mai 1822, da Grue hovedkirke ved en ulykkelig Ildebrand blev lagt i Aske og 113 Mennesker indebrændte. Forfattet i Sang, som kan synges med den Melodie: Vee mig at jeg saa mangelund etc. af Anders Vold, Skoleholder i Grue. Trykt i Trondhiem (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 2: 46). <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/omeka/items/show/46290>.*

Jumbo [Anton Andersen]. *En sørgelig Sang om den rædselsfulde Ulykke under Branden i Kongens Gade den 15de September 1903 hvor 10 Personer indebrændte. Af Jumbo'. Motto: En kostbar Skosværte blev kopt den Dag. Pris 10 Øre. (Eftertryk forbydes). Mel. Elvira Madigans Sang. Tilkjøbs i Bogvennen, Universitetsgaden 18, Kristiania. S. & Jul. Sørensens Bogtrykkeri (Nasjonalbiblioteket: NA/A g8214/58).*

Bybranner i Norge

Anon. *En kort Dict, om Osloes udi Norge, Ynckelig forbændelse, som, skede den 18. Agustj Aar, 1624, til hobe Skreffuet aff H. N. G. Siungis som den Psalme: Jeg Vil mig HErren Loffue, som alle Mine Synder baar. Prentet i Kiøbenhaffn, aff Georgio Hantzsch Aar 1626. (Nasjonalbiblioteket: Peder Rafn, Peder Rafns visebog). <https://www.nb.no/items/36272b9db4b18c94bc090ce9f53342e6?page=239>.*

Anon. *Veemodige Tanker over den Ulykkelige Ilde-brand, som antændtes paa Bragermæs i Norge den 24 Maji Anno 1745. Hvorudi ej alleene kortelig beskrives den Skade der ved same Ildebrand er liid, mens end og meddeeles nogle saa og enfoldige Lærdome af Bragermæs Aske, samt Opmuntring og Raad udi deres Bedrøvelse. Kand siunges under Melodie. Vee mig, at jeg saa mangelund. Opsatte af den som ret hiertelig og oprigtig tager Deel saa vel i Bragermæs Bedrøvelse, Nød og Graat, som udi dens Velgaaende Nytte og Glæde. Trykt, Aar 1745 (Det Kongelige Bibliotek i København: 17 Viser om norske Begivenheder fra 1697–1788). https://www.kb.dk/e-mat/dod/130023287677_color.pdf.*

- Anon. *Sandferdig Beretning om den store Ildebrand i Drammen, hvorved 350 Huse nedbrændte og over 5000 Mennesker bleve husvilde. Tilkjøbs hos G. B. Strøm* (Nasjonalbiblioteket: UBOs innbundne visesamling, bind 9).
- O., P. M. [Offvid, Peder Mathisson]. *Medlidende Christnes Tillige med Trundbiems Byes Ynckelig Klage-Viise Offver hendis Jammerlige Undergang aff Ildebrand dend 19. Aprili 1681. Og Svar derpaa aff GUD*. [Bibelsitater]. *Stemme som: Alt hos de Floder i Babylon, etc. Prentet aff Christian Wering Acad. Bogtr.* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 28: 839). <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/omeka/items/show/48030>.
- Anon. *London mourning in A[s]hes; OR, Lamentable Narrative lively expressing the Ruine of that Royal City by fire which began in Pudding-lane on September the second, 1666, at one of the clock in the morning being Sunday, and continuing until Thursday night following, being the sixth day, with the great care the King, and the Duke of York took in their own Persons, day and night to quench it. The Tune, In sad and ashy weeds. London, Printed by E. Crowch, for F. Coles, T. Vere, and J. Wright* (Magdalene College – Pepys Library, Cambridge). English Broadside Ballad Archive (EBBA). EBBA 21888 - UCSB English Broadside Ballad Archive
- Anon. *A recollection of the times. Or Englands looking-glass. Printed for E. Oliver, at the Golden-Key, on Snow-Hill, over- against St. Sepulchres-Church, near the Sarazens-Head* (Bodleian Library, University of Oxford: 40 Rawl. 566(69). Broadside Ballads Online from the Bodleian Libraries). <http://ballads.bodleian.ox.ac.uk/view/edition/23175>.
- Ust, Karen Olsdatter. *En Nye Vise, Til Efterretning om hvad der skede i Aaret 1788. Nemlig om Prindsernes ankomst, den store Udmars og den store Ildebrand den 3die December i samme Aar. Enfoldig forfattet af Karen Olsdatter Ust. Mel. Jesu søde hukommelse. Trykt i dette Aar* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 8: 234). <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/omeka/items/show/46677#?c=&m=&s=-&cv=&xywh=-4145%2C-552%2C11781%2C5671>.
- Jensen, Anders A. *Tvende Smukke Sange, indeholdende Beretning om Ildebrandene i Trondhjem den 24de April 1841 og den 22de Januar 1842, samt Hs. Mai. Kongens Skrivelse til Trønderne i samme Anledning; forfattet af Anders A. Jensen. Trondhjem. Trykt af T. A. Høeg. Mel. Al Verden er idel Forfængelighed* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 9: 242). <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/omeka/items/show/46687>.
- Anon. *Ny Vise om Den frygtelige Ildebrand i Trondhjem Natten mellem d. 4 og 5. Januar 1899, hvorved nedbrændte 10 Gaarde, inbebrændte 6 Mennesker og 200 blev husvilde.*

- Pris 10 øre. Forhandlere erholde høi Rabat ved Henvendelse til Forlæggeren, Korsgade 35–36. Eftertryk forbydes. Trondhjem P. Larsens Forlag 1899. Mel. Elfsborgsvisen (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 5: 121). <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/omeka/items/show/46420>.*
- Engelbretsdatter, Dorothe. *Medlidig Trøst til Indvaanerne i Bergen over den Jammerlige Ildebrand som Aar 1686, d. 27 Sept. lagde en stor deel af Byen i Aske*. Hentet fra *Dorothe Engelbrets-Datters Aandelige Sang- og Taare-Offet. Nu paa ny opplagt og formeered. Kiøbenhavn, Bekostet af H. Kong. Højh. Bogtr. Joachim Schmedtgen, Aar 1699* (Nasjonalbiblioteket: NA/A 1992:1425/si, s. 138–144). https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2019120928001.
- Dass, Petter. *Andet Plaster til den brændte BERGENS Saar d. 19de May 1702. P. Dass* (hentet fra *Samlede verker/Petter Dass*, redigert av Kjell Heggelund og Sverre Inge Apenes, ss. 235–243).
- Beck, Baltzer. *Vise om en Ildebrand i Bergen* [ikke sett hele visen]. (Fragment i det Kongelige Bibliotek i København, som *Tvende nye Viser fra Bergen. Den første om Byens Ildebrand 1702*).
- Anon. *BERGENS Bedrøvelige Jammer-Stand Beklages Over Den Store Ildebrand, Som Natten imellem den 23 og 24 Julii 1756 paaikom, hvorved 1660 Huuse af de fornemste, foruden Nye-Kirken, Toldboden og St. Povels Kirke ere lagde i Aske, med mangfoldige Søe-Boder og Kieldre fra Torvet til yderste Nord-Næs; Bergens Indvaanere til vedbørlig Eftertanke om Guds retfærdige Vrede og Straf, Sangviis forfattet under den Melodie: Min elskelig Tilhører, etc. Trøkt i Trondhjem efter det i Bergen trøkte Exemplar* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 31: 905). <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/omeka/items/show/48143>.
- [Rennord, Jens]. *En Sang til Erindring af den 1756 i Bergen overgangne Ildebrand og Den i Dag den 23. November 1763 herlig indviede Nye-Kirke* (Universitetsbiblioteket i Bergen, BN 3: 2381).
- Anon. *Klage-Sang i Anledning Ved denne Forskrekkelige Ildebrand, Som Natten den 23. Julii blev antendt her i Staden og holte ud til det yderste af Byen. Componeret I allerstørste Eenfoldighed Af den som stedse, i den stridende Kirke i Troen til Jesum vil henleve sin Tiid iblant Gudelige Mennisker. Bergen, Trykt 1756* [ukjent proveniens, ikke sett visetrykket] (Hjalmar Pettersen, *Bibliotheca Norvegica*, bind 4, s. 698).
- J. O. S. B. *En meeget Bedrøvelig og Jammerlig Vee-Klage, Angaaende Den store, skadelige og forferdelige Ildebrand, Som Skeede udi vor Kiøb-Stad Bergen, Da Ilden begyndtes ved Torget, og blev endt ved Enden paa Nord-Næs den 24. Juuli udi*

- Aaret 1756. Componeret af J. O. S. B. Bergen 1756* [ikke sett visetrykket] (hentet fra Johanne Martens, *Litteratur om Bergen*, s. 69).
- Anon. *En Vemodig Sang om den ulykkelige Ildebrand i Bergen, som opkom om Morgenens Kloken 3 slet, den Anden April, eller Tredie Paaske Dag, 1771. Hvor ved det næsten skjønneste, anseeligste og riigeste Quarteer of Byen blev lagt i Aske. Siunges under den Melodie: Vaag op og slaae paa dine Strengte, etc. Trykt 1771* (Nasjonalbiblioteket: Jacob Aaland, *Aalands visesamling*, bind 2).
- [Heiberg, P. A.] *Sang i Anledning af de franske Søemænds kjække Hjælpsomhed ved den store Ildsuaade i Bergen den 20 Januar 1795* (hentet fra J. Ødegaard, *Bybrandene*, s. 81).
- Anon. *Lovsang over de franske Matrosers store Bistand imod det brandlidte Bergens Borgerskab ved Stadens ulykkelige Ildebrand den 20. Januari 1795* [ikke sett visetrykket] (hentet fra Johanne Martens, *Litteratur om Bergen*, s. 70).
- Wichne, Arne E. *Vise om den store Ildebrand den 26de Februar 1830, hvorved det hele Quarteer fra Muur- til Nye-Almindingen, bestaaende af henved 200 Vaanings-og Pakhuse, blev lagt i Aske og hvorved 160 Familier bleve huusvilde* (Bergen offentlige bibliotek: Nettbiblioteket, lokalsamlingen: Viser og sanger: uregistrert i kassetter).
- Wichne, Arne E. *En Ny Vise, i anledning af den store Ildebrand i Bergen den 26de Februar 1830, hvorudi man (om man vil) kan betragte denne sørgelige Tildragelse, som en Tuktelse fra Alfader, for vore Synder. Forfattet af Arne E. Wichne, som mistede Huus og Hiem, og langt mere end alt hvad han selv eide* (Bergen offentlige bibliotek: Nettbiblioteket, lokalsamlingen: Viser og sanger: uregistrert i kassetter).
- Anon. *Sangen om Den store Brand den 15. Januar 1916. Arbeidets Trykkeri. Mel: Havet er skjønt* (Universitetsbiblioteket i Bergen, Avdeling for specialsamlinger: ubb-ekst-k-box-084-73).
- Anon. *Brand!: jobber-visen 1916. 10 Øre. Arbeidets Trykkeri. Mel.: It is a long way to Tipperary* (Universitetsbiblioteket i Bergen, Avdeling for specialsamlinger: ubb-ekst-k-box-084-25).
- Anon. *Ukens vise: J.E. Mowinckels 'blok'-huser. Reguleringsvrovlet. 'Aalesund'-skandalen. 'Tibaaten's' ankomst* (Universitetsbiblioteket i Bergen, Avdeling for specialsamlinger : uten proveniens).
- Anon. *Allernyeste Vise om den frygtelige Ildebrand paa Levanger, som i kort Tid lagde hele Byen i Aske* (uten proveniens).
- Anon. *Da Namsos By, den brændte! Vise om den store Ildebrand i Namsos, Søndag den 30te Mai 1897, hvor circa 200 Gaarde nedbrændte, m.m.m. som denne Vise indeholder. Andet Oplag. Pris 10 Øre. Forhandlere erholde høi Rabat ved Hen-*

- vendelse til Forleggeren, Kongensgade. 82, T.hjem. Eftertryk forbydes. Trondhjem. Georg Nanckes Forlag. 1897. Melodi: Venlige Aftenwind, bring du min Klage, osv. (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 2: 49). <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/omeka/items/show/46297>.
- Berg, Ludvig N. *En Sørgesang i anledning den store Ildebrand som overgik Lade-stedet Namsos, Den 27de Juni 1872, Ved hvilken Ulykke 95 Huse foruden Brygger og Pakboder i et Tidsrum af 4 Timer blev et af Ilden jevnet Grus. Forfattet af Ludvig N. Berg. Tilkjøbs hos Bogtrykker Berg i Chistiansund, Øvregade* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 1: 16). <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/omeka/items/show/46232>.
- Anon. *Allernyeste VISE om den frygtelige Ildebrand paa Steinkjær, den 15de Aug. 1900, hvorved Kirken samt 63 Gaarde nedbrændte og ca 200 Mennesker blev husvilde. Pris 10 Øre. Forhandlere antages mod høi Rabat ved Henvendelse til Forleggeren, Georg Nancke, Kongensgade 75, T. Hjem. Eftertryk forbydes. Trondhjem, Georg Nanckes Forlag, 1900. Mel.: Nattens dæmrende Taage, eller I sin Ungdom saa fager* (Nasjonalbiblioteket: UBOs innbundne visesamling, bind 7).
- Anon. *Sang og beretning om den store Ildebrand paa Stenkjær den 15de August 1900, hvorved omtrent halve byen lagdes i aske. (halvdelen af indtægten ved salget tilfalder de brandlidte). Pris 10 øre. J. Kr. Myklebusts bogtrykkeri – Trondhjem. Mel.: Fjerne syd, du skjønne Spanien* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 4: 119). <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/omeka/items/show/46418#?c=&m=&s=-&cv=&xywh=-3417%2C-1%2C10304%2C4960>.
- Anon. *En ny og sørgelig sang i anledning den forferdelige brand i Aalesund, natten mellem den 22de og 23de januar 1904, hvorved menneskeliv gik tabt, samt værdier for ca. 20 millioner kroner og ca. 12000 mennesker blev husvilde. Pris 10 øre Eftertryk forbydes. Trondhjem. K. Hovs forlag 1904. Tone: Paa Italiens sletter. J. Kr. Myklebusts Bogtr. Trondhjem* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 2: 37). <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/omeka/items/show/46275#?c=&m=&s=-&cv=&xywh=-4003%2C0%2C11928%2C5741>.
- Anon. *Mindekvad om kjempebranden i Aalesund. Hentet fra Under skuldra på Aks-la: 50 og flere sanger fra Alesund, redigert av Harald Grytten og Kjell Kipperberg, ss. 44–46.*
- Anon. *Mindekvad om den forferdelige ildebrand lørdag den 23de Januar 1904, der i løbet af 12 timer lagde byen Aalesund i aske og hvorved ca. 12000 mennesker blev husvilde. Pris 10 øre. (Eftertryk forbydes). Trondhjem. Udgi-verens forlag 1904. Mel.: Det var en liden pige. J. Kr. Myklebusts Bogtrykkeri, Trondhjem* (NTNU

Gunnerusbiblioteket, V. box 4: 111). <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/omeka/items/show/46410>.

Branner, bybranner og vulkanutbrudd i utlandet

Anon. *En bedrøvelig Vise om den skrækkelige Ulykke paa Jernbanen i Nordamerika den 17de Juli 1856, hvorved 200 Børn ynkelig omkom. Mel. Hr. Sinkar drog over salten hav. Christiania. Trykt på J. P. Lorentzens Forlag* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box. 14: 399). <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/omeka/items/show/47012>.

Anon. *Sang om Chikago store Ildebrand den 8de og 9de October 1871. Mel.: Mit elskte Frankrig, dig Farvel jeg byder. Eller: Der er et Land, dets Sted er høit mod Norden Tromsø. Trykt i G. Kjeldseths Bogtrykkeri* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box 17: 502). <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/omeka/items/show/47156#?c=&m=-&s=&cv=&xywh=-3344%2C0%2C10065%2C4844>.

Anon. *En splinter ny Vise om den skrækkelige Ildebrand i Chicago, hvorved 500 Mennesker indebrændte og 100,000 bleve busvilde. Tilkjøbs hos G. B. Strøm, Prindsens Gade No. 25.* (NTNU Gunnerusbiblioteket, V. box. 25: 743). <https://skillingsvisene.hf.ntnu.no/omeka/items/show/47726>.

Anon. *Ny og bedrøvelig vise om den KO, som veltede den Lampe, som tændte den Brand, som ødelagte Chicago. Humbugville. 'Natlig Revolvers' Trykkeri 1872. Mel. Den Store Kraaka (Norsk Folkemelodi)* (Nasjonalbiblioteket: NS3537). https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2018112826039.

Anon. *Den Største Ulykke i Verden. 40,000 Mennesker dræbte ved Ild og Dunst, en hel By uddød. Og: Meddelelse om Ulykken paa Martinique. Mel. Jeg elsker den gamle, den vaklende Rønne* (Det Kongelige Bibliotek i København: Palsbos visesamling, boks 87, Z, 235/635).

Litteratur

- Aksdahl, Bjørn. *Fosentonar: Musikktadisjoner i trøndersk kystmiljø*. Orkanger: Fosen Historielag, 1988.
- Akslen, Laila. *Norsk barokk. Dorothe Engelbretsdatter og Petter Dass i retorisk tradisjon*. Oslo: Landslaget for norskundervisning; Cappelen akademisk forlag, 1997.
- Akslen, Laila. *Femfaldig festbarokk: Norske perikopedikt til kyrkjelege høgtider*. Sofiemyr: Eget forlag, 2002.
- Akslen, Laila. «Dorothe Engelbretsdatter». I *Norsk biografisk leksikon. Store norske leksikon* på snl.no. https://snl.no/Dorothe_Engelbretsdatter.
- Amundsen, Svein Schrøder, og Reimund Kvideland. *Emigrantviser, utvalde og kommenterte av Svein Schrøder Amundsen og Reimund Kvideland*. Oslo: Universitetsforlaget, 1975.
- Andersen, Rune J. «Christoph Ernst Friedrich Weyse». I *Store norske leksikon* på snl.no https://snl.no/Christoph_Ernst_Friedrich_Weyse.
- Andresen, Petter. «Ulykkesfuglen Oscar Christoffersen var 22 år da han tegnet Freia-storken. Ett år senere druknet han i en tragisk ulykke utenfor Oslo havn». <https://petterandresen.no/forliset.bekkelaget.html>.
- Angell, Elizabeth. «A Seismic cityscape: Earthquakes in Istanbul's history». I *History of Istanbul. From Antiquity to the 21st century*. <https://istanbultarihi.ist/396-a-seismic-cityscape-earthquakes-in-istanbuls-history>.
- Appel, Charlotte. *Læsning og bogmarked i 1600-tallets Danmark*, bind I og II. København: Museum Tusulanums Forlag, 2001.
- Appel, Charlotte, og Morten Fink-Jensen (red.). *Religious Reading in the Lutheran*

- North: Studies in Early Modern Scandinavian Book Culture*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2010.
- Arellano, Juan. «Remembering the 1746 Earthquake in Lima». *Global Voices*, 05.11.2013. <https://globalvoices.org/2013/11/05/remembering-the-great-lima-earthquake-of-1746/>
- Auken, Sune. *Eftermæle: En studie i dansk dødedigtning fra Anders Arrebo til Søren Ulrik Thomsen*. København: Museum Tusulanums Forlag, 1998.
- Austigaard, Bjørn. «Brevikfonna i Nesset 1848. Ei gammel vise ved 150-årsminnet». *Romsdal Sogelag, Årsskrift 1998*, redigert av Bjørn Austigaard og Rolf Strand, ss. 205–210. Molde: Romsdal sogelag, 1998.
- BaileyShea, Matt. *Lines and Lyrics: An Introduction to Poetry and Song*. New Haven and London: Yale University Press, 2021.
- Bakka Dag jr., og Per Alsaker. «Det Bergenske Dampskipselskap – del 1». *Skipet*, no. 1, vol. 14 (1988): ss. 4–16.
- Bakkevig, Kaare. *Gards- og attesoge for Nesset 5. Eidsvåg*: Nesset Bygdeboknemnd, 1985.
- Balvoll, Gudmund. «Jordbruket på 1700-talet – teori og praksis.» *Nettbok av Gudmund Balvoll*. <http://www.umb.no/statisk/ipm/balvoll/Jordbrukk%20p%C3%A5%201700-talet.pdf>.
- Barthes, Roland. «Musica Practica». I *Image Music Text*, utvalgt og oversatt av Stephen Heath. London: Fontana Press, 1977.
- Behringer, Wolfgang. *A Cultural History of the Climate*, oversatt av Patrick Camiller. Cambridge: Polity Press, 2010.
- Benestad, Finn. *Musikk og tanke*. Oslo: Pensumtjeneste, 2005.
- Benestad, Finn, Nils Grinde og Harald Herresthal (red.). *Norges Musikkhistorie, bind 3: 1870–1910: romantikk og gullalder*. Hovedredaktør: Arvid O. Vollsnes. Oslo: Aschehoug, 1999.
- Berg, Henry. *Trondheim før Cicignon*. Oslo: I kommisjon: A. Holbæk Eriksen, 1951.
- Berg, Henry. «Små bilder av livet i det gamle Trondhjem». I *300 år med Cicignon*, redigert av Rolf Grankvist, Harald Hals m.fl., ss. 137–192. Trondheim: Trondheim historiske forening/Trondheim kommune, 1981.
- Berg, Siv Frøydis m.fl. (red.). *Peder Rafns visebok. En historisk-kritisk utgave ved Siv Frøydis Berg, Trond Haugen, Bente Lavold, Chris Nyborg, Chiara Palandri og Astrid Nora Ressem*. Oslo: Nasjonalbiblioteket, bokselskap.no. <https://www.bokselskap.no/boker/pederrafn/peder-rafns-visebok>.
- Beyer, Edvard m.fl. (red.). *Norges Litteraturhistorie. Bind 1. Fra runene til Norske Selskab*. Oslo: Cappelen, 1974.

- Bjærke, Marit Ruge, og Kyrre Kverndokk. *Fremtiden er nå. Klimaendringenes tider*. Oslo: Scandinavian Academic Press, 2022.
- Bjørkøy, Aasta M. B., Ruth Hemstad, Aina Nøding og Anne Birgitte Rønning (red.). *Litterære verdensborgere. Transnasjonale perspektiver på norsk bokhistorie 1519–1850*. Oslo: Nasjonalbiblioteket, 2019.
- Bjørnstad, Hans Johan. *Men kirkesangeren var pennesfær: små betraktninger omkring skillingsvisen i Nord-Norge*. Tromsø: Nordnorsk forlag, 1979.
- Blix Hagen, Rune. *Ved Porten til Helvete: Trolldomsprosessene i Finnmark*. Oslo: Cappelen Damm, 2015.
- Blix Hagen, Rune og Liv Helene Willumsen. «Johanne Nielsdatter». I *Store norske leksikon* på snl.no. https://snl.no/Johanne_Nielsdatter.
- Blom, Philipp. *Nature's Mutiny: How the Little Ice Age of the Long Seventeenth Century Transformed the West and Shaped the Present*. New York & London: Norton, 2019.
- Blom Svendsen, Hans Saron. *Norsk salmesang, bind 1: Arven fra gammel tid*. Bergen: A/S Lunde & co's Forlag, 1935.
- Blöschl, Günter m.fl. (red.). «Current European flood-rich period exceptional compared with past 500 years». *Nature* 583 (22.07.2020): u.s. Doi: 10.1038/s41586-020-2478-3. <https://www.nationalgeographic.com/magazine/article/rising-seas-ice-melt-new-shoreline-maps>.
- Boddice, Rob. *The History of Emotions*. Manchester: Manchester University Press, 2018.
- Borgan, Bjarne. *Viknaboka: gards- og ettehistorie, bind 3: G.nr. 55 til 78: Austafford – Binnerøy*, utgitt av Vikna historielag. Namsos: O. Hojems Trykkeri, 1969.
- Boyadjian, Tamar M. *The City Lament: Jerusalem across the Medieval Mediterranean*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 2018.
- Brakkevig, Erik. *Skipsforlis rundt Jæren – fra Åna Sira til Skudefforden*. U.s: E. Bakkevig, 2008.
- Brandt, Carl J. og Ludvig Helweg (red.). *Den danske Psalmedigtning indtil Kingo, samlet og ordnet af Carl J. Brandt og Ludvig Helweg*. København: C. A. Reitzel, 1846.
- Brandtzæg, Siv Gøril. «Skillingsvisene i Norge 1550–1950. Historien om et forsømt forskningsfelt». *Edda: Nordisk tidsskrift for litteraturforskning*, årg. 105, no. 2 (2018): ss. 93–109. <https://doi.org/10.18261/issn.1500-1989-2018-02-02>.
- Brandtzæg, Siv Gøril. «Singing the News in the Eighteenth Century. A Media Perspective on Norwegian Skilling Ballads». *Arv: Nordic Yearbook of Fol-*

- kløre* 74, redigert av Line Esborg og Katrine W. Thorsen. Uppsala: The Royal Gustavus Adolphus Academy (2019): ss. 17–45. <https://ntnuopen.ntnu.no/ntnuxmlui/bitstream/handle/11250/2646894/Arv%2bsiste%2bver-sjon%2bf%25C3%25B8r%2btrykk.pdf?sequence=2&isAllowed=y>.
- Brandtzæg, Siv Gøril. «Rene tone, falske nyheter. Skillingsviser i det tidligmoderne Skandinavia». *Kultur&Klasse* 47, no. 128 (2020): ss. 11–38. Aarhus: Aarhus universitetsforlag. <https://doi.org/10.7146/kok.v47i128.118030>.
- Brandtzæg, Siv Gøril. «Dommedag og skøyteløp. Skillingsstrykk som kulturarv og studieobjekt». I *Skillingsvisene i Norge, 1550–1950. Studier i en forsømt kulturarv*, redigert av Siv Gøril Brandtzæg og Karin Strand, ss. 9–44. Oslo: Scandinavian Academic Press, 2021.
- Brandtzæg, Siv Gøril. «Farlige forbindelser: Skillingsviser om naturkatastrofer i det tidligmoderne Norge». I *Skillingsvisene i Norge, 1550–1950. Studier i en forsømt kulturarv*, redigert av Siv Gøril Brandtzæg og Karin Strand, ss. 183–244. Oslo: Scandinavian Academic Press, 2021.
- Brandtzæg, Siv Gøril. «Syke sanger. Fra epidemiske skillingsviser til pandemisk pop». I *Arven fra Skillingsvisene. Fra en sal på hospitalet til en sofa fra IKEA*, redigert av Siv Gøril Brandtzæg og Bjarne Markussen, ss. 401–450. Oslo: Scandinavian Academic Press, 2021.
- Brandtzæg, Siv Gøril. «‘Lad dem tone dybt og længe’. Skillingsviser som sanglyrikk». I *Sanglyrikk: Teori – metoder – sjangrer*, redigert av Ole Karlsen og Bjarne Markussen, ss. 243–280. Oslo: Scandinavian Academic Press, 2022.
- Bratrein, Håvard Dahl. «En sørgelig sang fra 1600-tallet». *Håløygminne: Hålogaland Historielag* 60, 15. bind (1979): ss. 177–85.
- Brox, Karl H. *Havet tok dem: en beretning om Titran-ulykken 1899*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1987.
- Bråtå, Hans Olav, og Merethe Lurfald. «Maten og matressursene i Gudbrandsdalen – historiske hovedtrekk siden steinalderen». *ØF-rapport 03/2012*. <http://www.ostforsk.no/wp-content/uploads/2014/11/032012.pdf>.
- Bugge, Kristian. *Aalesunds historie, bind I. Utgit av Aalesunds kommune i anledning av byens 75 års jubilaum*. Ålesund: Sundmørspostens Bok- & Akcidenstrykkeri, 1923: ss. 312–340.
- Bungum, Hilmar. *Store og kjente jordskjelv*. I *Store norske leksikon* på snl.no.
- Bull, Francis. *Norges litteratur fra reformasjonen til 1814*. I *Norsk litteraturhistorie*, bind 2, redigert av Francis Bull, Fredrik Paasche, A. H. Winsnes, og Philip Houm. Oslo: Aschehoug, 1958.

- Bækken, Ingrid, Anne Brit Vihovde, og Heidi Nordby. *Byen Brenner: Om store branner i Bergen*. Bergen: Det Hanseatiske og Bryggens Museum, 2002.
- Cantero, Christina, og Siv Kristin Sællman. «Har undersøkt 164 år gammelt vrak fra Norges første store skipskatastrofe». NRK.no, 09.05.2019. <https://www.nrk.no/sorlandet/ds-norge-funnet-164-ar-etter-at-det-forliste-utenfor-kristiansand-1.14543894>.
- Christiansen, Per. *Namdalens historie, bind 2, 1600–1837: mellom skogen og havet*. Namsos: Namdal historielag, 1999.
- Claudi, Mads Breckan, og Johan Laurits Tønnesson. «Hva er sakprosi?». *Tidsskriftet Sakprosa* 15, no. 1 (2023): ss. 1–20. <https://doi.org/10.5617/sakprosa.10199>
- Collet, Dominik, og Maximilian Schuh. «Famines: At the Interface of Nature and Society». I *Famines During the 'Little Ice Age' (1300–1800): socionatural entanglements in premodern societies*, redigert av Dominik Collet og Maximilian Schuh, ss. 3–14. Cham: Springer Nature, 2018.
- Culler, Jonathan. *Theory of the Lyric*. Cambridge, Massachusetts & London, England: Harvard University Press, 2015.
- Danielson, Eva. *Skillingstryckarna. Skillingstrycksproducenter under det långa 1800-talet. Meddelanden från Svenskt visarkiv 53*. Stockholm: Svenskt visarkiv/ Musikverket, 2019.
- Danielson, Eva. «Att försörja sig på skillingtryck». I *Tryckta visor. Perspektiv på skillingtryck som källmaterial*, redigert av Märta Ramsten, Karin Strand og Gunnar Ternhag. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur, 2015, ss. 19–38.
- Dass, Petter. *Samlede verker, bind 1: Nordlands Trompet, leilighetsdiktning*. Redigert av Kjell Heggelund og Sverre Inge Apenes, ss. 235–243. Oslo: Gyldendal, 1980.
- Davidson, Bjørn. «De møtte Døden på St. Helen – en beretning om dampskipet 'Norges' forlis ved Rockall 28 juni 1904». Nettressursen Foreningen Norges døvblindes hjemmeside. <https://web.archive.org/web/20050306171654/http://home.online.no/%7Efndbadm/emigrant1.htm>.
- Detharding, Georg & Albert August Roggenkamp. *Disquisitio physica vermium in Norvegia, qui novi visi, una cum tabulis aeneis quam praeses Georgius Detharding... respondente Alberto Augusto Roggenkamp*. København: Havnæ, 1742.
- Dybdahl, Audun. «Klima og demografiske kriser i Norge i middelalder og tidlig nytid.» *Historisk tidsskrift* 98 (2010): ss. 183–222. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-2944-2010-02-03>.

- Dybdahl, Audun. «Sult eller sykdom? Hva var årsaken til den demografiske krisen i Norge først på 1740-tallet?». *Tidsskriftet Michael* 11 (2014): ss. 9–27. <https://www.michaeljournal.no/asset/pdf/2014/1-9-27.pdf>.
- Dybdahl, Audun. *Klima, uår og kriser i Norge gjennom de siste 1000 år*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2016.
- Dyrvik, Ståle. «Den lange fredstiden 1720–84». I *Norges historie, bind 8*, redigert av Knut Mykland. Oslo: Cappelen Damm, 1978.
- Daae, Ludvig Ludvigsen. *Uaar og Hungersnød i Norge 1740–1743*. Trondheim: Særtrykk av Videnskabs Selskaps Forhandlinger for 1868, 1868.
- Daae, Aagaat. «Sneskredet 6. februar 1679». *Tidsskrift for Sunnmør Historiske Lag 7de Aargang*. Ålesund: Sunnmørspostens bok & akcidenstrykkeri, 1916: ss. 77–90.
- Eckstein, Lars. *Reading Song Lyrics*. Amsterdam – New York: Editions Rodopi, 2010.
- Eide, Martin (red.). *En samfunnsmakt blir til 1660–1880*, bind 1 i *Norsk presses historie 1–4 (1660–2010)*, redigert av Hans Fredrik Dahl. Oslo: Universitetsforlaget, 2010.
- Ekström, Anders, og Henrik H. Svensen. «Naturkatastrofer i menneskets tidsalder: Mot en tverrfaglig forståelse av antropocen-begrepet». *Tidsskrift for kulturforskning* 13, no. 3 (2014): ss. 6–21.
- Eliassen, Knut Ove. «Catastrophic Turns – From the Literary History of the Catastrophic». I *The Cultural Life of Catastrophes and Crises*, redigert av Carsten Meiner og Kristin Veel, ss. 34–57. Berlin: De Gruyter, 2012.
- Engelbretsdatter, Dorothe. *Samlede skrifter. I. Sjaelens Sang-Offrer. Utgave ved Kristen Valkner*. Det Norske Bokselskap. <https://www.bokselskap.no/wp-content/themes/bokselskap2/tekster/pdf/sjaelenssangoffer.pdf>.
- Elster, Kristian d.y. *Illustrert norsk litteraturhistorie, bind 1: Fra norrøn diktning til Ludvig Holberg*. Oslo: Gyldendal, 1935.
- Enefalk, Hanna. *Skillingstryck! Historien om 1800-talets försvunna massemedium*. Uppsala: Opuscula Historica Upsaliensia, 2013.
- Eriksen, Anne, Ellen Krefthing og Anne Birgitte Rønning (red.). *Eksemplets makt – kjønn, representasjon og autoritet fra antikken til i dag*. Oslo: Scandinavian Academic Press, 2012.
- Eriksen, Torunn. *To skilling for en sang: Folkelige viser i Nord-Norge. Et utvalg skillingstrykk ved Torunn Eriksen*. Tromsø – Oslo – Bergen: Universitetsforlaget, 1981.
- Espeland, Velle. «Folkeviser frå scenen». I *Folkemusikkinnsamling, Norsk Folkemusikklag*, redigert av Hans-Hinrich Thedens, skrift no. 16 (2003): ss. 2–10.

- Fagan, Brian. *The Little Ice Age: How Climate Made History 1300–1850*. New York: Basic Books, 2001.
- Falck, Robert, og Martin Picker: «Contrafactum». I *Oxford Music Online*. <https://www.oxfordmusiconline.com/grovemusic/display/10.1093/gmo/9781561592630.001.0001/omo-9781561592630-e-0000006361>.
- Fet, Jostein. *Lesande bønder. Litterær kultur i Norske allmugesamfunn før 1840*. Oslo: Universitetsforlaget, 1995.
- Fet, Jostein. *Eksetiana: Aarflots prenteverk 1809–1935: bibliografi og kulturhistorie*. Oslo: Samlaget, 2006.
- Fet, Jostein. *Stemmer frå ei fjern tid*. Oslo: Samlaget, 2014.
- Fjæreide, Kari Hop. *Berte Kanutte Siversdatter Aarflot: Omsorg for sjelen*. Spesialavhandling, cand.teol. ved Det teologiske menighetsfakultet, 2012.
- Forseth, Iver. «Flommar i Gudbrandsdalen». *Årbok for Gudbrandsdalen*, vol. 68 (2000): ss. 159–183.
- Fossum, Tommy, og Petter Erik Innvik. *Barske folk og fjell: vær og vind, flom og ras i Sunndal og Oppdal*. Otta: Eget forlag, 2010.
- Fulsås, Narve. *Havet, døden og været. Kulturell modernisering i Kyst-Noreg 1850–1950*. Oslo: Det Norske Samlaget, 2003.
- Fulton, Elaine. «Acts of God. The confessionalization of disaster in Reformation Europe». I *Historical Disasters in Context: Science, Religion, and Politics*, redigert av Andrea Janku, Gerrit J. Schenk, og Franz Mauelshagen, ss. 67–79. London: Routledge, 2012.
- Furseth, Astor. *Skredulykker i Norge. En historisk dokumentar om de mest alvorlige leirskred, snøskred og fjellskred som har rammet oss de siste 500 år*. Oslo: Tun Forlag, 2006.
- Furseth, Astor. *Dommedagsfjellet: Taffordulykka 75 år etter*. Oslo: Samlaget, 2009.
- Furseth, Astor. *Farlige bølger*. Oslo: Vigmostad & Bjørke, 2012.
- Furseth, Astor. *Noregs største steinras: Tjelle-skredet 1756*. Oslo: Samlaget, 2022.
- Gerstenberger, Katharina, og Tanja Nusser (red.). *Catastrophe and Catharsis. Perspectives on Disaster and Redemption in German Culture and Beyond*. Martlesham: Boydell & Brewer/Camden House, 2015.
- Gilje, Nils, og Tarald Rasmussen. *Tankeliv i den lutherske stat*, bind 2 av *Norsk idéhistorie*, redigert av Trond Berg Eriksen og Øystein Sørensen. Oslo: Aschehoug, 2002.
- Gjelten, Elias. *Et og andet fra Dalsbygden og omegn*. Utgitt av Marit Meistad Ryen. U.s: Eget forlag, 1992. (Opprinnelig trykt som føljetong i avisen *Fjeld-Ljom* i 1887 og i avisen *Dovre* i 1920).

- Graff, Ola. «Sørgevisene – en lokal type skillingsviser». *Ottar 108–109: Gløtt fra Tromsø museum 38, Fra vår nyere kulturhistorie* (1978): ss. 62–67.
- Graff, Ola. *Av det raudaste gull: tradisjonsmusikk i nord*. Stamsund: Orkana, 2005.
- Graff, Ola. «Petter Dass: 'Du skal ikke slå i hjel' – En folkemelodi med livskraft gjennom flere århundrer». *Musikk og Tradisjon 36* (2022): ss. 11–46. <https://doi.org/10.52145/mot.v36i.2130>
- Grepstad, Ottar. *Historia om Ivar Aasen*. Oslo: Samlaget, 2013.
- Grifasi, Angelo. «The Messina 1908 Earthquake». Nettside. http://www.grifasi-sicilia.com/messina_terremoto_1908_gbr.html.
- Grinde, Kirsti. *Musikk til Henrik Ibsens dikterverker*. Oslo: Nasjonalbiblioteket/ bokselskap.no, 2017.
- Griswold, Wesley S. *Train Wreck! The story of 19 historic rail disasters: 1833–1958*. Vermont: Stephen Greene Press, 1969.
- Grüner-Nielsen, H. (red.). *Danske Viser fa Adelsvisebøger og Flyveblade 1530–1630*, bind 1–7. København: Det danske sprog- og litteraturselskab/C. A. Reitzels Boghandel A/S, 1978–79.
- Grytten, Harald. *Ålesund brenner: byen under ild og aske*. Ålesund: Nytt i ukas forlag, 2003.
- Gundersen, Ingar Mørkestøl. «'Da Skriunn gjekk': Flomhistorikkens betydning for undersøkelsen». I *Gård og utmark i Gudbrandsdalen. Arkeologiske undersøkelser i Fron 2011–2012*, redigert av Ingar Mørkestøl Gundersen. Oslo: Portal forlag, 2016.
- Gylseth, Christopher Hals. *Inferno i Guds bus: Katastrofebrannen i Grue kirke i 1822*. Oslo: Aschehoug, 2016.
- Haga, Joar. «Han jager djevelen på dør. Martin Luther si forståing av musikken sin verknad». *Kirke og Kultur 123*, no. 4 (2014): ss. 350–364.
- Hagen, Andreas. *Storflommen*. Oslo: Schibsted, 1995.
- Hagen, Jørn Mikael. «Brent på bålet etter forlis». *Fiskeribladet*. 02. 04. 2020.
- Hammerborg, Morten. «Eg e'kje fra Norge». *Bergensavisen*, 06.10. 2017.
- Hansen, Ivar Roger. *Petter Dass: Bibliografi og resepsjonshistorie, 1678–2022*, bind I. Trondheim: Museumsforlaget, 2024.
- Hansen, Kjeld-Willy. «Gang i ring». *Østlands-Posten*, 08.12. 2006.
- Hansen, Ole Stuevold. *Bygdefortelling. Optegnelser fra Tydalen, Annex til Selbu*. Tromsø: W. Holmboes Forlag, 1873.
- Hanson, Neil. *The Great Fire of London: In that Apocalyptic Year, 1666*. Hoboken, New Jersey: John Wiley and Sons, 2002.

- Hartvedt, Gunnar Hagen, og Norvall Skreien. «Aviser». *Bergen Byleksikon*. <https://www.bergenbyarkiv.no/bergenbyleksikon/arkiv/1424461>.
- Hartviksen, Åge. «Barbro Hasfjord: Brent som heks på Vikna i 1647». *Årbok for Vikna 1984*. Vikna historielag og Woxengs Samlinger.
- Haugen, Trond. «Melodikommentarene til Peder Rafns visebok». I *Peder Rafns Visebok: En historisk-kritisk utgave ved Siv Frøydis Berg, Trond Haugen, Bente Lavold, Chris Nyborg, Chiara Palandri og Astrid Nora Ressem*, ss. 12–26. Oslo: Nasjonalbiblioteket, bokselskap.no, 2022.
- Helleland, Amund. *Norges land og folk: topografisk-statistisk beskrivelse over XV: Romsdals Amt. Første del: Den almindelige del*. Oslo: Aschehoug, 1911.
- Hens, H. A. «Hans Thomesen». I *Dansk Biografisk Leksikon på lex.dk*. https://biografiskleksikon.lex.dk/Hans_Thomesen.
- Hermanstad, Sarah Dahle. «Menneskets møte med overmakten: Skillingsviser om forlis i Norge på 1800-tallet». I *Skillingsvisene i Norge, 1550–1950. Studier i en forsømt kulturarv*, redigert av Siv Gøril Brandtzæg og Karin Strand, ss. 145–180. Oslo: Scandinavian Academic Press, 2021.
- Hewitt, Kenneth. *Regions of Risk: A Geographical Introduction to Disasters*. New York: Routledge, 2014.
- Hillers, Delbert R. «Lamentations of Jeremiah». I *The Oxford Companion to the Bible*, redigert av Bruce M. Metzger og Michael D. Coogan. Oxford: Oxford University Press, 1993.
- Hillers, Delbert R. *Lamentations. The Anchor Yale Bible, A New Translation with Introduction and Commentary*. Second, revised edition, vol. 7a. Doubleday – New York – London – Toronto – Sydney – Auckland: Yale University Press, 2007.
- Hjeldsbakken Engevd, Per Ivar. «Theklas undergang (1893)». *Krim til kaffen*. <http://krimtilkaffen.blogspot.com/2018/06/>.
- Holck, Per. *'Til min by': Oslo-dikt gjennom 400 år*. Oslo: Universitetsforlaget, 1987.
- Holtsmark, Anne (overs.). *Volvens spådom: et dikt om verdens skapelse og undergang*. Reykjavik: Gudrun, 2001.
- Horg, P. J. «En bygdedikter (ved kirkesanger P. J. Horg)». *Gauldalsminne: tidsskrift for bygdehistorie og folkeminne I* (1926): ss. 33–34.
- Horne, Knut. «Visone hans Knut Horne». *Orkdølafylket: samlingsblad for sagn og saga 1*, no. 10 (Historielaget, 1929): ss. 27–33.
- Horstböll, Henrik. *Menigmands medie: det folkelige bogtryk i Danmark 1500-1840: en kulturhistorisk undersøgelse*. København: Det Kongelige Bibliotek og Museum Tusculums Forlag, 1999.

- Houben, Georg. «300 years of coastal salinization research in Germany – the Hermann (1718) map of the Christmas Flood of 1717» (January 2018). E3S Web of Conferences 54:00011. DOI:10.1051/e3sconf/20185400011.
- Hovde, Kristin Bjørge. «'Waag Op aff søffne O Christendom': En undersøkelse av skillingsviser om underlige fødsler og deres funksjon». Upublisert masteroppgave i allmenn litteraturvitenskap. Trondheim: NTNU, 2023.
- Huet, Marie-Hélène. *The Culture of Disaster*. Chicago: University of Chicago Press, 2012.
- Hyltd-Nystrøm, Hampus. «Ofvids klagesang over bybrannen i 1681. En liten etter-skrift til Cicignon-jubileet». *Trondhjemske samlinger* vol. 11 no. ¾ (1979/1982): ss. 231–237.
- Haarberg, Jon. «'Siungis under sin egen Melodie'. Katekismesanger, filologi og parodi». *Hymnologiske Meddelelser* 26, no. 4 (1997): ss. 159–173.
- Haarberg, Jon. *Petter Dass. Katekismesanger*. Det norske språk- og litteraturselskap i samarbeid med Nasjonalbiblioteket, 2013 (digital utgave, bokselskap.no), ss. 40–43. <https://www.bokselskap.no/wp-content/themes/bokselskap2/tekster/pdf/katekismesanger.pdf>.
- Ihlebak, Oscar. *Bergensbrannen 1916*. Bergen: Bergen kommune, 1958.
- Ingeberg, Petter. «Norgeshistoriens verste skredulykke». *Norsk skredfaglig forening*. <https://norskred.wordpress.com/2018/02/11/den-verste-snoskredulykka-i-norge/>
- Jaedicke, Christian, og Stein Bondevik. «Snøskred». I *Store norske leksikon* på snl.no.
- Janku, Andrea, Gerrit J. Schenk, og Franz Mauelshagen (red.). *Historical Disasters in Context. Science, Religion, and Politics*. London: Routledge, 2012.
- Janss, Christian, og Christian Refsum. *Lyrikkens liv. Innføring i diktlesning*. Oslo: Universitetsforlaget, 2003.
- Jenkins, Henry, Sam Ford og Joshua Green. *Spreadable Media. Creating Value and Meaning in a Networked Culture*. New York: NYU Press, 2013.
- Jensen, Lotte. «Disaster upon disaster inflicted on the Dutch: singing about natural disasters in the Netherlands, 1600–1900». *BMGN – Low Countries Historical Review*, vol. 134 (2019): ss. 45–70.
- Jensen, Lotte, og Hanneke van Asperen (red.). *Dealing with Disasters from Early Modern to Modern Times. Cultural Responses to Catastrophes*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2023.
- Jensås, Henrik Kristian. *Tiller: Bygd – og by*. Trondheim: Trondheim kommune, 1980.

- Jersild, Margareta. *Skillingtryck. Studier i svensk folklig vissång före 1800*. Doktoravhandling. Stockholm: Svenskt visarkivs avhandlingar, 1975.
- Jersild, Margareta. «'Siunges som...' – inte bara en melodiångivelse». I *Tryckte Visor. Perspektiv på skillingtryck som källmaterial*, redigert av Märta Ramsten, Karin Strand og Gunnar Ternhag, ss. 101–120. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademin för svensk folkkultur, 2015.
- Jæger, Hans. *Illustreret Norsk Litteraturhistorie*, bind I. Kristiania: Hjalmar Biglens Forlag, 1896.
- Jørstad, Finn A. «Fjellskreidet ved Tjelle: Et 200-årsminne». *Naturen* (1956): ss. 323–333.
- Karlsen, Ole. «Sangen, det lyriske diktet og lyrikk-kritikkens objekt». I *Sanglyrikk: Teori – metoder – sjangrer*, redigert av Ole Karlsen og Bjarne Markussen, ss. 23–46. Oslo: Scandinavian Academic Press, 2022.
- Kauppinen, Antti. «Moral Sentimentalism». I *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, redigert av Edward N. Zalta. <https://plato.stanford.edu/archives/spr2022/entries/moral-sentimentalism/>.
- Kingo, Thomas. *Gradual. En Ny Almindelig Kirke Salmebog, Under beh'rige Noder og Melodier; Efter Hans Kongl: Maj:ts allernaadigste Befalning af de Fornemmeste Geistlige i Kiøbenhavn, til Guds Tieneste paa Søndagene, Festerne, Bededagene, og til anden Gudelig Brug i Kirkerne udi Danmark og Norge, af gamle Aanderige Sange...til Trykken befordret af Thomas Kingo*. Odense: Christian Skrøder, 1699.
- Kirkhusmo, Anders, og Per R. Christiansen. *Trondheim Brenner – Branner og brannvern i byen gjennom 1000 år*. Trondheim: Pirforlaget, 2013.
- Kjetland, Birger, og Arnvid Lillehammer. *Bygdebok for Karmøy. Bind 1. Torvastad*. U. s: Bygdebokutvalget, 1979.
- Kleppa, Hermund. «Minnestein om utvandring på Hogrenning i Lodalen». *Fylkesarkivet i Sogn og Fjordane*. <https://leksikon.fylkesarkivet.no/article/afbecc57-4c8e-4dc5-b105-081605da3de8/>.
- Knudsen, Hans P. S. *Sverre Vegenor – den glemte folkeskribenten 1886–1986*. Oslo: Bladkompaniet, 1986.
- Krefting, Aina Nøding, og Mona Ringvej. *En pokkers skrivesyge. 1700-tallets dansk-norske tidsskrifter mellom sensur og yringsfrihet*. Oslo: Scandinavian Academic Press, 2014.
- Kristoffersen, Regine Døsen. «'En helt ny nyhet': En kulturhistorisk analyse av katastrofer som tekst». Upublisert bacheloroppgave i kulturhistorie. Oslo: Universitetet i Oslo, 2016.

- Krok, Anita. «Helvetesdagen – da Grue kirke brant og 116 mennesker omkom». I *Glåmdalen*, 24.01.2015.
- Kverndokk, Kyrre. *Naturkatastrofer. En kulturhistorie*. Oslo: Scandinavian Academic Press, 2015.
- Kvittingen, Ida. «Historisk mye flom i Europa de siste 30 årene». I *forskning.no*, 11.08.2020. <https://forskning.no/historie-klimateknologi-naturvitenskap/historisk-mye-flom-i-europa-de-siste-30-arene/1727682>.
- Larsen, Peter, og Sigrid Lien. *Norsk fotohistorie: Frå daguerrottype til digitalisering*. Oslo: Samlaget, 2007.
- Larsen, Peter Stein. «Troper». I *Litteratur. Introduktion til teori og analyse*, redigert av Lasse Horne Kjøldgaard m.fl., ss. 95–106. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2013.
- Lauring, Kåre. *Byen brænder. Den store brand i København 1728*. København: Gyldendals Boghandel, 2003.
- Lavold, Bente. «Tyrkerfrykt i Norge fra 1500- til 1800-tallet». *Arr. Idéhistorisk tidsskrift*, no. 3 (2019): ss. 71–85.
- Lederer, David. «Dragged to Hell. Family Annihilation and Brotherly Love». I *Disaster, Death and the Emotions in the Shadow of the Apocalypse, 1400–1700*, redigert av Jennifer Spinks og Charles Zika, ss. 295–319. London: Palgrave MacMillan, Palgrave Studies in the History of Emotions, 1. utg., 2016.
- Levack, Brian P. (red.). *The Oxford Handbook of Witchcraft in Early Modern Europe and Colonial America*. Oxford: Oxford University Press, 2013.
- Lillegaard, Leif B. *Dramaet Folla*. Oslo: Gyldendal, 1978.
- Lorentzen, Harald. *I Oslofergenes øyrike: En historisk båtreise fra 1857–1990*. Skien: Genius forlag, 1990.
- Losnegård, Gaute. *Norske ulykker og katastrofer*. Oslo: Skald, 2013.
- Lothe, Jacob, og Kristian Sebak. *Titanic. Historie, myte, litteratur og film*. Oslo: Pax forlag, 2012.
- Lund, Harald Østgård. «En liten hilsen fra katastrofen». I *Morgenbladet*, 31.10 2014, ss. 16–17.
- Lunnan, Ingrid. «Apokalypse, munkekalver og monsterfisk. De tidligmoderne skillingvisenes bildespråk». I *Skillingvisene i Norge, 1550–1950. Studier i en forsømt kulturarv*, redigert av Siv Gøril Brandtzæg og Karin Strand, ss. 569–604. Oslo: Scandinavian Academic Press, 2021.
- Markussen, Bjarne. «Skillingsviser om død og sorg». I *Skillingvisene i Norge, 1550–1950. Studier i en forsømt kulturarv*, redigert av Siv Gøril Brandtzæg og Karin Strand, ss. 94–144. Oslo: Scandinavian Academic Press, 2021.

- Martens, Johanne. *Litteratur om Bergen: En bibliografi. Fra de eldste tider til og med 1973*. Bergen: Universitetsbiblioteket i Bergen, 1982.
- Mauelshagen, Franz. «Disaster and Political Culture in Germany since 1500». I *Natural Disasters, Cultural Responses: Case Studies toward a Global Environmental History*, redigert av Christof Mauch og Christian Pfister, ss. 41–75. Plymouth: Lexington Books, 2009.
- Mcilvenna, Una. «The Power of Music: the Significance of Contrafactum in Execution Ballads». *Past and Present* 229.1 (2015): ss. 47–89.
- Melhus, Alf C. *Tyge Nielsson. Norges første boktrykker. Til 300-årsjubileet for de eldste norske boktrykk*. Oslo: Halvorsens bokhandel og antikvariat, 1943.
- Midbøe, Hans. *Petter Dass*. Oslo: Gyldendal, 1947.
- Molde, Hanna Sofie. *Skillingviser 1558–1951 i Det Kgl. Norske Videnskabers Selskabs Bibliotek*. Trondheim: Universitetsbiblioteket avd. B, 1981.
- Müller, Reidar. *Ild og is: En kort innføring i klimaets historie*. Oslo: Aschehoug forlag, 2022.
- Møller, Arvid. *Den farlege naturen*. Oslo: Samlaget, 1986.
- Mørkhagen, Sverre. *Farvel Norge. Utvandringen til Amerika 1825–1975*. Oslo: Gyldendal, 2010.
- Nesdal, Sigurd. *Lodalen – fager og fårleg*. Oslo: Norsk folkeminnelags Skrifter, 1983.
- Nilsson, Anna. *Lyckans betydelse: Sekularisering, sensibilisering och individualisering i svenska skillingstryck 1750–1950*. Höör: Agerings Bokförlag, 2012.
- Näslund, Shirley. «Den mångstämmiga monstervisan – röster, intertexter och kontexter i skillingstryck om sällsamma skepnader». *Arkiv för nordisk filologi* 125 (2010): ss. 127–154.
- Ofstad, Knut, og Lene Liebe Delsett: «Antropocen». I *Store norske leksikon* på snl.no. <https://snl.no/antropocen>.
- Omdal, Gerd Karin. «Forestillinger om 'den andre' i skillingstrykk». I *Skillingvisene i Norge, 1550–1950. Studier i en forsømt kulturarv*, redigert av Siv Gøril Brandtzæg og Karin Strand, ss. 387–453. Oslo: Scandinavian Academic Press, 2021.
- Omdal, Svein Egil. «Kannibalen fra Engøy». I *Stavanger Aftenblad*, 01.12.2018. <https://www.aftenbladet.no/magasin/i/yv2jkK/Kannibalen-fra-Engoy>.
- Parada-Cabaleiro, E., M. Mayerl, S. Brandl, m. fl. «Song lyrics have become simpler and more repetitive over the last five decades». *Sci Rep* 14, 5531 (2024): u.s. <https://doi.org/10.1038/s41598-024-55742-x>.
- Parker, Geoffrey. *Global Crisis: War, Climate Change & Catastrophe in the Seventeenth Century*. Yale: Yale University Press, 2013.

- Paulsen, Helge. «Gud hjelpe den sjømand i nød». *Nøtterøy Historielag*. <https://www.notteroyhistorielag.no/gud-hjaelpe-den-sjomand-i-nod/>.
- Pedersen, Jacob Wicklem. *Steinkjer 100 år 1857–1957*. Steinkjer: Steinkjer kommune, 1957.
- Pettersen, Hjalmar. *Bibliotheca Norvegica, Bind I: Norsk Bog-lexikon 1643–1813: Beskrivende katalog over bøger trykte i Norge i tidsrummet fra bogtrykkerkunstens indførelse til adskillelsen fra Danmark*. København: Rosenkilde og Bagger, 1972 (Faksimiletrykk fra orig. 1899–1924).
- Pettersen, Hjalmar. *Bibliotheca Norvegica, Bind 3: Norske forfattere før 1814: beskrivende katalog over deres værker tilligemed supplement til Bibliotheca Norvegica 1: bøger trykt i Norge før 1814*. Christiania: Expederes af Cammermeyers Boghandel, 1911–1918.
- Piø, Iørn. *Produktionen av danske skillingsviser 1770–1821 og samtidens syn på genren*. København: Københavns Universitets Fond til tilvejebringelse af Læremidler, 1969.
- Prøysen, Alf. *Skillingsviser med Alf Prøysen*, bind 4 av *De gamle visene*, redigert av Nils Johan Rud. Oslo: Forlaget for Alle, 1975.
- Prøysen, Elin. *Sangene i våre hjerter: 141 viser fra den glemte sangskatten*. Oslo: Damm, 2007.
- Pyne, Stephen J. *Fire. A brief history*. Washington: University of Washington Press, 2001.
- Paasche, Marianne, Nils-Erik Moe-Nilssen og Alexandros Tsakos. «Skillingsviser i et biblioteksperspektiv». I *Skillingsvisene i Norge, 1550–1950. Studier i en forsømt kulturarv*, redigert av Siv Gøril Brandtzæg og Karin Strand, ss. 635–663. Oslo: Scandinavian Academic Press, 2021.
- Qvale, Per. «Haugesund i Skillingsviser». *Årbok for Karmund*. Museet for Haugesund og bygdene. Årshefte 1966–76 (1976): ss. 132–151.
- Ramsten, Märta, Karin Strand og Gunnar Ternhag (red.). *Tryckta visor. Perspektiv på skillingtryck som källmaterial*. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur, 2015.
- Ramsten, Märta. *De osynliga melodierna. Musikvärldar i 1800-talets skillingtryck*. Stockholm: Skrifter utgivna av Svenskt visarkiv, 2019.
- Randen, Olav. *Svolt i Norden*. Ås: Boksmia forlag, 2021.
- Rasmussen, Tarald (red.). *Å minnes de døde. Døden og de døde i Norge etter reformasjonen*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2019.
- Rasmussen, Tarald, og Einar Thomassen. *Kristendommen. En historisk innføring*. Oslo: Universitetsforlaget, 2000.

- Rattsø, Odd. *Petter Dass*. Sandnessjøen: Helgelands blad, 1997.
- Reddy, William. *The Navigation of Feeling: A Framework for the History of Emotions*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- Refsum, Anne Sigrid. «Visa om ridder Brynning: En skandinavisk superhit». I *Skillingsvisene i Norge, 1550–1950. Studier i en forsømt kulturarv*, redigert av Siv Gøril Brandtzæg og Karin Strand, ss. 47–94. Oslo: Scandinavian Academic Press, 2021.
- Refsum, Anne Sigrid. «Sinklarvisa. Skillingsvisa som samlet Norge til ett rike». I *Arven fra skillingsvisene. Fra en sal på hospitalet til en sofa fra IKEA*, redigert av Siv Gøril Brandtzæg og Bjarne Markussen, ss. 119–174. Oslo: Scandinavian Academic Press, 2021.
- Refsum, Anne Sigrid. «'Jeg som en Vise kun er'. Fortellende stemmer i norske skillingsviser». *Edda: Nordisk tidsskrift for litteraturforskning* 110, no. 4 (2023): ss. 230–243.
- Reinton, Per Olav. «Da Oslo brant for synden». I *Klassekampen*, 02.01.2021.
- Ressem, Astrid Nora. «Street Singing and Selling in Seasonal Cod Fisheries: A Trade Operating Under the Contemporary Radar?». I *Street Music and Narrative Traditions*, redigert av Sergio Bonanzinga, Luisa Del Giudice og Tomas A. McKean, ss. 159–167. Palermo: Museo Pasqualino, 2019.
- Ressem, Astrid Nora. «'Kom hid til mig og kjøp! For her er Viser mang'. Visehandel, forlagsvirksomhet og kolportasje i skillingstrykkenes tid». I *Skillingsvisene i Norge, 1550–1950. Studier i en forsømt kulturarv*, redigert av Siv Gøril Brandtzæg og Karin Strand, ss. 453–496. Oslo: Scandinavian Academic Press, 2021.
- Rian, Øystein. *Sensuren i Danmark-Norge. Vilkårene for offentlige ytringer 1536–1814*. Oslo: Universitetsforlaget, 2014.
- Ricœur, Paul. *The Rule of Metaphor: The Creation of Meaning in Language*, oversatt av Robert Czerny. London: Routledge, 2003 (originalutg. *La métaphore vive*. Paris: Éditions du Seuil, 1975).
- Riiser Gundersen, Trygve. *Haugianerne. Enevelde og undergrunn*. Oslo: Cappelen Damm, 2022.
- Ringvej, Mona. «Bowing Deeply without Tipping Over: The Theatrical Panegyrics of Absolutism». I *Eighteenth-Century Periodicals as Agents of Change: Perspectives on Northern Enlightenment*, redigert av Ellen Krefting, Aina Nøding og Mona Ringvej, ss. 252–266. Leiden: Brill, 2015.
- Roberts, Penny, og William G. Naphy. «Introduction». I *Fear in early modern society*, redigert av William G. Naphy og Penny Roberts, ss. 1–8. Manchester og New York: Manchester University Press, 1997.

- Roggen, Vibeke. «Mikkel Mogensson». I *Norsk biografisk leksikon* på snl.no. https://nbl.snl.no/Mikkel_Mogensson%C3%B8n.
- Rolijordet, Arne H. *Kollektiv og individ: debattbok om mangfold og fellesskap i individenes tidsalder*. Oslo: Gyldendal akademisk, 2006.
- Rosenwein, Barbara. *Emotional Communities in the Early Middle Ages*. New York: Cornell University Press, 2006.
- Rublack, Ulinka. «Wench and Maiden: Women, War and the Pictorial Function of the Feminine in German Cities in the Early Modern Period». *History Workshop Journal* 44 (1997): ss. 1–21. <https://www.jstor.org/stable/4289517>.
- Rupke, Nicolaas A. «The Doomsday Discourse in the Earth and Planetary Sciences, 1700–Present». I *Historical Disasters in Context: Science, Religion, and Politics*, redigert av Andrea Janku, Gerrit J. Schenk, og Franz Mauelshagen, ss. 115–139. London: Routledge, 2012.
- Savin, Katariina. *Fortunas Klädnader: Lycka, olycka och risk i det tidigmoderna Sverige*. Lund: Sekel bokförlag, 2011.
- Savin, Katariina. «Paintings in the Heart: Early Modern Swedish Broadside Ballads of Wonders and Accidents». *Arv: Nordic Yearbook of Folklore* 74, redigert av Line Esborg og Katrine W. Thorsen. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för Svensk Folkkultur (2018): ss. 71–86.
- Schöning, Gerhard. *Reise som giennem en deel af Norge i de aar 1773, 1774, 1775 paa Hans Majestet Kongens bekostning er gjort og beskreven*, bind 1 og bind 2. Trondheim: Det Kgl. Norske Videnskabers Selskab, 1910 (originalutg. København, 1778).
- Sebak, Per Kristian. *Katastrofeskipet Norge – den glemte ulykken*. Oslo: Genesis forlag, 2011.
- Sejersted, Jørgen. «Barokken og norsk kanon.» I *Nordica Bergensia*, nr. 6 (1995): ss. 108–145.
- Sejersted, Jørgen. «Ulykkesdiktning på 1600-tallet – noen norske eksempler fra 1627 til 1702». I *Overdådighet og død i barokken*, redigert av Hall Bjørnstad og Mette Nygård, ss. 111–134. Oslo: Emilia forlag, 2002.
- Sejersted, Jørgen. «Barokkbegrepet i norske litteraturhistorier og plasseringen av Petter Dass». I *Mimesis förvandlingar: Tradition och förnyelse i renässansens och barockens litteratur*, redigert av Hans-Erik Johannesson, ss. 43–54. Stockholm: Atlantis, 2002.
- Skjærstad, Per Johan. *Gode gamle viser frem fra glemselen*. Oslo: Gyldendal, 1982.
- Skaar, Johannes Nilsson. *Norsk salmehistorie*, bind 1 og bind 2. Bergen: F. Beyers Forlag, 1879–1880.

- Small, Christopher. *Musicking. The Meanings of Performing and Listening*. Middletown, Connecticut: Wesleyan University Press, 1998.
- Smith, Jeffrey Chipps. «The Destruction of Magdeburg in 1631: The Art of a Disastrous Victory». I *Disaster, Death and the Emotions in the Shadow of the Apocalypse, 1400–1700*, redigert av Jennifer Spinks og Charles Zika, ss. 247–271. London: Palgrave MacMillan, Palgrave Studies in the History of Emotions, 1. utg., 2016.
- Smith, Victor. «Arne Erichsen Wichne: En bergensk visedigter, forlegger og poet (1784–1864)». I *Boken om bøker. Aarsskrift for bokvenner II. Utgitt ved W. P. Sommerfeldt*, ss. 82–106. Oslo: Steenske forlag, 1927.
- Solheim, Asbjørn. *Jacob Johanson. Linefiskeren og andre folkelige viser*. Meløy historielag: Lofotboka Forlag, 1994.
- Solheim, John, og Trine Syvertsen. «Norsk presses historie». I *Store norske leksikon* på snl.no. https://snl.no/norsk_presses_historie.
- Sontag, Susan. *Regarding the Pain of Others*. London: Penguin Group, 2004.
- Spinks, Jennifer, og Charles Zika (red.). *Disaster, Death and the Emotions in the Shadow of the Apocalypse, 1400–1700*. London: Palgrave MacMillan, Palgrave Studies in the History of Emotions, 1. utg., 2016.
- Sprauten, Knut. «Fra Oslo til Kristiania: Byen flyttes». *St. Hallvard: illustrert tidskrift for byhistorie, miljø og debatt* 66 (1988): ss. 24–37. Oslo: Selskabet for Oslo Byes Vel.
- Spyridon, Mavroulis m.fl. «Inventory of Historical and Recent Earthquake-Trigged Landslides and Assessment of Related Susceptibility by GIS-Based Analytic Hierarchy Process: The Case of Cephalonia (Ionian Islands, Western Greece)». *Applied Sciences* 12, no. 6 (2022): s. 2895. U.s <https://doi.org/10.3390/app12062895>.
- Stavseth, Reidar, og Leif B. Lillegaard. *SOS langs norskekysten*. Oslo: Johan Grundt Tanum Forlag, 1968.
- Stefánsson, Finn. «Harpe». I *Symbolleksikon* på lex.dk. <https://symbolleksikon.lex.dk/harpe>.
- Stensland, Magne D. *Drots forlis: '...Et av de sørgeligste i vor sjøfartshistorie'*. Sandnes: Commentum forlag, 2011.
- Stette, Gunnar, Harald Øverby, og Halvor Bothner-By. «Kommunikasjonsteknologi». I *Store norske leksikon* på snl.no. <https://snl.no/kommunikasjonsteknologi>
- Storsve, Stein. «Skillingsviser med tilknytning til Vestfold, samlet av Stein Storsve». Musikkseksjonen, avd. for Lærerutdanning, Høgskolen i Vestfold. <https://www-bib.hive.no/tekster/skillingsviser/>.

- Strand, Karin. *Brott, Tiggeri og Brännvinets fördärv. Studier i socialt orienterade visor i skillingtryck*. Stockholm: Gidlunds förlag, 2016.
- Strand, Karin. *En botfärdig synderskas svanesång. Barnamord i skillingtryck mellan visa och verklighet*. Stockholm: Gidlunds förlag, 2019.
- Strøm, Hans. *Physisk og Oeconomisk Beskrivelse over Fogderiet Søndmør, beliggende i Bergens Stift i Norge*, bind II. Stavanger: Vista, 2001 (originalutg. Sorøe, 1762).
- Sundberg, Adam. *Natural Disaster at the Closing of the Dutch Golden Age: Floods, Worms, and Cattle Plague*. Cambridge: Cambridge University Press, 2022.
- Sundt, Eilert. *På havet*. Oslo & Gjøvik: Gyldendals Fakkeltbøker, 1976.
- Svensden, Georg. *Fjellene dreper*. Oslo: Tiden, 1961.
- Svensen, Henrik. *Enden er Nær: Om naturkatastrofer og samfunn*. Oslo: Aschehoug, 2006.
- Svensen, Henrik Hovland, Thomas Hylland Eriksen og Dag O. Hessen. «En røff guide til antropocen». *Nytt Norsk Tidsskrift* 33 no. 1–2 (2016): ss. 71–83.
- Søbstad, Per Ivar (red.). *Gamle drammensviser. 178 Drammensviser fra 1788 til 1936. Samlet og redigert av Per Ovar Søbstad*. Drammen: Søbstad musikk og data, 2010.
- Sørnes, Torgrim. *Mørkets Gjerninger: De henrettede i Norge, 1772–1782*. Sandnes: Forlagshuset Vest AS, 2018.
- Thorbjørnsen, Kristian. *Av Bjergingsvesenets historie. 1. Fra oldtid til nutid*. Bergen: Norsk bjergningskompagni, 1946.
- Thowsen, Stein. *Bergen Brenner – og gjenopstår i ny drakt*. Bergen: Forlaget Livskunst, 2006.
- Thuner, O. E. «Reformations-aarhundredets danske kirkemelodier». *Dansk Musik Tidsskrift* 9, no. 2 (1934): ss. 27–36.
- Tiller, Per Olav. *Møllenberg på Rosenborg og Bakke*. Oslo: Pax, 1998.
- Todal, Per Anders. *Havlandet: historia om hava som skapte Norge*. Oslo: Vigmostad Bjarke, 2018.
- Tunvold, Solveig. «En nyopdaget vise av Hans Nielsen Griis på Universitetsbiblioteket». *Norsk slektshistorisk tidsskrift* 5, no. 3 (1935): ss. 222–226.
- Tunvold, Solveig. «Peder Rafns visebok: et nyerhvervet samlebind på 104 visetrykk i Universitetsbiblioteket». Uppsala: Særtrykk av *Nordisk Tidsskrift för Bok- och Bibliotekväsen*, 1936.
- Tveterås, Harald L. *Den norske bokhandels historie, bind 1: Forlag og bokhandel inntil 1850*. Oslo: Cappelen og Norsk bokhandler-medhjelper-forening, 1950.
- Vasstveit, Oddvar. «En nordnorsk dikterprest fra første halvdel av 1600-tallet». *Håløygminne: Hålogaland Historielag* 60, 15. bind (1979): ss. 186–191.

- Voltaire (François-Marie Arouet). *Candide – eller optimismen*, oversatt av Henning Hagerup. Riga: Bokvennen forlag, 2016.
- Walberg, Øystein. *Verdalsboka: En bygdebok om Verdal. B: Ras*. Verdal kommune: Bygdeboknemnda, 1993.
- Walker, Charles F. *Shaky colonialism: the 1746 earthquake-tsunami in Lima, Peru, and its long aftermath*. Durham: Duke University Press, 2008.
- Walton, Stephen J. *Ivar Aasens kropp*. Oslo: Samlaget, 1996.
- Watz Thorsen, Katrine. «'Historien kan ei opvise mage': En analyse av skillingstrykk som dokumentarv». Upublisert masteroppgave i Museologi og Kulturarvstudier. Oslo: Universitetet i Oslo, 2018.
- Werlauff, Erich Christian. «P. J. Phønixberg. Kiøbenhavnsk Bogtrykker og Leilighedspoet i Begyndelsen af det attende Aarhundrede. Et Tidsbillede». *Historisk tidsskrift* 3 (1863): ss. 1–27. <https://tidsskrift.dk/historisktidsskrift/article/view/54140>.
- Weyergang-Nielsen, Olav Arthur. *Fra seil til damp*. Oslo: Solum, 1994.
- Willis, Sam. *Shipwreck: A History of Disasters at Sea*. London: Quercus Publishing, 2008.
- Ytterli, Benedikte Fiskergaard, «Veyrets Gevalt dem overfaldt: Antropomorfisme i forlisviser». *skillingsviser.no*. <https://skillingsviser.no/veyrets-gevalt-dem-overfaldt-naturens-vold-og-antropomorfisme-i-forlisviser/>.
- Zapffe, Peter Wessel. *Lyksalig Pinsefest*. Oslo: Gyldendal, 1972.
- Ødegaard, J. *Bybrandene: Storbrande i norske byer og bymæssige bebyggelser; fra de eldste tider til nutiden*. Oslo: Centraltrykkeriet, 1928.
- Østberg, Kristian. *Kirkebranden i Grue 1ste pinsedag 1822: Beretninger m.m, samlede og udgivne af Kristian Østberg*. Christiania: Udgiverens forlag, u.å.
- Øverland, Ole Andreas. *Fra en svunden tid*. Oslo: Alb. Cammermeyer, 1888.
- Øverland, Ole Andreas. «En Landeplage i Kristiania-Trakten i Aaret 1742». I Ole Andreas Øverland, *Af Sagnet og Historien*, ss. 149–160. Kristiania: P. T. Mallings Boghandels Forlag, 1897.
- Øverland, Ole Andreas. *De norske bygdemagasiner. Utgit av Landbruksdepartementet*. Kristiania: Grøndahl & Søns boktrykkeri, 1913.
- Aarflot, Sivert. *Varslingsklokken: Berte Kanutte Siversdatter Aarflot – bondekone og vekkerøst*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2020.
- Aarholt, Tormod. *Bygdebok for Sparbu og Ogdal*, bind 3 og 5. Sparbu: Bygdeboknemnda for Sparbu og Ogdal, 1988 og 1990.
- Aarnes, Asbjørn. «Barokken – og vår tid». I *Overdådighet og død i barokken*, redigert av Hall Bjørnstad og Mette Nygård, ss. 11–24. Oslo: Emilia Forlag, 2002.

Aviser

Avisene er hentet fra Nasjonalbibliotekets nettbibliotek, hvis ikke annet er oppgitt. Det er kun aviser sitert i denne boken som er tatt med, og listen er sortert kronologisk, fra eldste til yngste artikkel. Artikkeltitler/overskrifter er med der hvor dette er oppgitt. Avisartikler med oppgitt forfatter står i bibliografien.

- Kongelig alleene privilegerede Tronhiems Adresse-Contoirs Efterretninger.* 31.12.1779. <https://www.nb.no/items/ca951956d16b27c2f4d7444c3e60517e?page=0>.
- Den norske Rigstidende.* 26.08.1822. https://urn.nb.no/URN:NBN:nonb_digavis_dennorskerigstidende_null_null_18220826_8_68_1.
- Morgenbladet.* 11.09.1855. <https://www.nb.no/items/d4945404b4d4386fbb3b6b83b9bf76c4?page=1>.
- Aftenbladet.* 11.09.1855. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_aftenbladet_null_null_18550911_7_211_1.
- Morgenbladet.* 18.09.1855. <https://www.nb.no/items/a6693fe226534ef5946cc0373e74c116?page=3&searchText=bergen>.
- Morgenbladet.* 21.09.1855. <https://www.nb.no/items/85364069ab98aa99fdca67b0dc2bf721?page=0>.
- Trondhjems borgerlige Realskoles alene-privilegerede Adressecontoirs-Efterretninger.* 29.09.1855. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_trondhjemsborgerligerealskole_null_null_18550929_88_117_1.
- Norges Sjøfartstidende.* 24.03.1893. «Thekla's Matroser». https://urn.nb.no/URN:NBN:no_nb_digavis_norgessjoefartstidende_null_null_18930324_3_71_1
- Tønsbergs Blad.* 20.03.1893. «De 3 Matroser paa 'Thekla' (uddrag af Forhøret i Kristiania 17ds.)»
- Aftenposten.* 19.05.1893. «Jordskredet i Værdalen». https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_aftenposten_null_null_18930519_34_281_2.
- Aftenposten.* 20.05.1893. «Ulykken i Værdalen». https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_aftenposten_null_null_18930520_34_282_1.
- Aftenposten.* 27.05.1893. «Jordskredet i Værdalen». https://urn.nb.no/URN:NBN:no_nb_digavis_aftenposten_null_null_18930527_34_294_1.
- Nordisk Tidende.* 07.09.1899. «Menneskekjød deres Føde». <https://www.nb.no/items/a78970bbab158cdf9473004be8cd13a5?page=0&searchText=Drot%20Florida>.
- Aftenposten.* 15.09.1903. «Branden i Kongens Gade 20». https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_aftenposten_null_null_19030915_44_534_3.

- Aftenposten*. 16.09.1903. «Branden igaar». https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_aftenposten_null_null_19030916_44_536_2.
- Stavanger Aftenblad*. 25.11.1903. «Victoria's' stranding». <https://www.nb.no/items/80313e9b2e7d47b317eba40923b392f1?page=1&searchText=Dampskibenes>
- Aftenposten*. 21.01.1905. «21. Januar 1905». https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_aftenposten_null_null_19050121_46_39_1.
- Morgenbladet*. 19.04.1906. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_morgenbladet_null_null_19060419_88_217_1.
- Morgenbladet*. 21.04.1906. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_morgenbladet_null_null_19060421_88_220_1.
- Nordre Bergenhus Amtstidende*. 25.05.1907. «Møre's undergang». https://urn.nb.no/URN:NBN:nonb_digavis_nordrebergenhusamtstidende_null_null_19070525_34_42_1.
- Waihi Daily Telegraph*. 31.12.1908. «Papers past». <https://paperspast.natlib.govt.nz/newspapers/WHDT19081231.2.7>).
- Aftenposten*. 20.04.1912. «Titanic's' Undergang». <https://www.nb.no/items/169c17320a4ae2f5fffe4b55ba282a2d?page=0>.
- Social-Demokraten*. 23.04.1912. https://urn.nb.no/URN:NBN:nonb_digavis_socialdemokraten_null_null_19120423_29_96_1.
- Eidsvold Blad*. 13.01.1932. «Antonio Bamz». https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_eidsvoldblad_null_null_19320113_32_5_1.
- Aftenposten*. 07.04.1934. «Naturkatastrofe i Tafjorden krever 40 Menneskeliv». https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_aftenposten_null_null_19340407_75_173_3).
- Aftenposten*. 09.04.1934. «Tafjord – gjenoppbygging etter katastrofen». https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_aftenposten_null_null_19340409_75_175_2.
- Glåmdalen*. 01.06.2012. «Disse omkom i Grue Kirke». <https://www.glomdalen.no/nyheter/disse-omkom-i-grue-kirke/s/1-57-6088945>.
- Glåmdalen*. 24.01.2015. «Helvetesdagen – da Grue kirke brant og 116 mennesker omkom». <https://www.glomdalen.no/helvetesdagen-da-grue-kirke-brant-og-116-mennesker-omkom/s/5-19-15088>.

Leksika, ordbøker, databaser, musikk og nettsider (kilder uten forfattere)

- Broadside Ballads Online from Bodleian Libraries (Oxford). <http://ballads.bodleian.ox.ac.uk/view/edition/23175><http://ballads.bodleian.ox.ac.uk/view/edition/23175>.
- Dansk meteorologisk institutt. <https://www.dmi.dk/hav-og-is/temaforside-stormflod/historiske-stormfloder-i-nordsoen-og-danmark/>.
- Dansk Orbog udigven under Videnskabernes Selskabs Bestyrelse. Vol. 3. København, 1820. Lastet ned fra google Books/Internet Archive. <https://archive.org/details/danskordbogooselsgoog>.
- Den danske salmebog online. <https://m.dendanskesalmebogonline.dk/>.
- Det Norske Akademi's Ordbok, NAOB. Oslo: Det Norske Akademi for Språk og Litteratur. <https://naob.no/>.
- Digitalarkivet. «Hendrich Sølfesterson Møller». *Skifteregister for Trondheim by 1678–1810*. Digitalarkivet.no. <https://www.digitalarkivet.no/view/27/pa00000000759274>.
- Direktoratet for samfunnssikkerhet og beredskap (DSB). «Analyser av krisescenarioer i Norge». https://www.dsb.no/globalassets/dokumenter/rapporter/p1808779_aks_2018.cleaned.pdf.
- Disaster Songs in Canada. <https://disastersongs.ca/>.
- English Broadside Ballads Archive (EBBA). <http://ebba.english.ucsb.edu/ballad/21888/xml>.
- Encyclopedia Britannica. «Great Chicago Fire». <https://www.britannica.com/event/Chicago-fire-of-1871>.
- Encyclopedia Titanica. <https://www.encyclopedia-titanica.org/titanic-victim/arnegjoma-fahlstrom.html>.
- Fortellinger om kyst-Norge. «Østlandet kommer etter». <https://www.kystnorge.no/defaultcss.asp?k=2909&id=13787&aid=6411&daid=1837>.
- Højskolesangbogen online. <https://hojskolesangbogen.dk/>.
- Loen Bygdebase. «Diverse gamle avisutklipp funne ved rydding i Loen». http://www.loen-bilder.info/sida/litteratur/w3_gamle_avisutklipp.html.
- Lokalhistoriewiki.no. <https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Lokalhistoriewiki:Hovedside>.
- Ministerialbok for Stod prestegjeld, 1688–1759. Statsarkivet i Trondheim. Digitalarkivet.no. <https://media.digitalarkivet.no/kb/contents/16443>

- Moths Ordbog: Historisk ordbog ca. 1700. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. <https://mothsordbog.dk/>.
- Musikkinnspilling fra Bandasavn, universitet på Færøyene. Sunget av Jens Dam, samlet inn av Morten Nolsøe den 25.07. 1962. Band 000179. <https://bandasavn.setur.fo/Tapes/Details/13439>.
- National Geographic Magazine*. «What the World Would Look Like if All the Ice Melted». (23.09.2013) <https://www.nationalgeographic.com/magazine/article/rising-seas-ice-melt-new-shoreline-maps>.
- Nationalmuseet i København. Militærhistorie / Søofficeren Peter Schiønnings liv / Kilder / Peter Schiønnings dagbog /1780. <https://natmus.dk/historisk-viden/temaer/militaerhistorie/socofficeren-peter-schioennings-liv/kilder/peter-schioennings-dagbog/1780/>.
- Nettressurs laget av *Sunnmørsposten* i samarbeid med Aalesund Museum (2014): <https://bybrann.smp.no/#1904>.
- Norges Geologiske Undersøkelse (NGU). «Leirras, sett fra en geologisk og geoteknisk synsvinkel». <https://www.ngu.no/upload/Geofarer/Skred/Leirskred/Om%20leirskred.pdf>.
- Norsk Folkeminnesamling. «Trolldomsprosessen mot Barbro Hafsfjord». [http://www.edd.uio.no/perl/search/display.cgi?schema=usd_ikos_heksep.usd_object-presentation&exec=event_as_html\(%27515%27\)](http://www.edd.uio.no/perl/search/display.cgi?schema=usd_ikos_heksep.usd_object-presentation&exec=event_as_html(%27515%27)), lastet ned 14.11.2019.
- Norsk Maritimt Museum. «Følg arkeologene på direktesendt søk etter vraket av D/S Norge forlist 1855». Hentet fra youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=GtAxHqRoWVk>.
- Ordbog over det danske sprog: Historisk ordbog 1700–1950. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. <https://ordnet.dk/ods>.
- Oslo Byleksikon. «Bybrannen i 1624». https://www.oslobyleksikon.no/side/Bybrannen_i_1624.
- Oslo Byleksikon. «Branner» <https://oslobyleksikon.no/side/Branner>.
- Radioprogrammet *Sundsvallsbranden*. *Ögonvittnen berättar. 50-årsminnet*. <http://sok.sundsvallsminnen.se/dokument/info?AID=5&TES=Dljud>.
- Riksantikvaren, Ørland kirkested, kulturminnesok.no.
- Salmemelodier. Danske reformationssalmer: Melodier og tekster 1529–1573. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab <https://salmer.dsl.dk/front-page>
- Sandar Historielag. «Hvalbåten «Vardøhus» af Sandefjord og dens tragiske forlis 23. mars 1887». <https://larship.no/2866-2/>.
- Statsarkivet i Trondheim. «Skifteregister for Trondheim by 1678–1810». SAT/

- A-0003/1/3/3A . I digitalarkivet.no. <https://www.digitalarkivet.no/view/27/pa00000000759274>.
- Visearkivaren. «Titanic igjen» (16.04.2012). <https://visearkivaren.blogspot.com/2012/04/titanic-igjen.html>.
- White Star Line History Website. «RMS Atlantic». <https://www.whitestarhistory.com/atlantic>.
- WikiStrinda. «Lars Fredriksen Nordtiller». https://www.strindahistorielag.no/wiki/index.php/Lars_Fredriksen_Nordtiller.
- Wikipedia. «Københavns brann i 1728». https://no.wikipedia.org/wiki/Københavns_brann_i_1728.
- Østfold musikkråd/Folkemusikk i Østfold. «Visen om Loen ulykken». <https://folkemusikkiostfold.no/index.php?mode=vis&id=735>.
- Aalesunds Museum & Sunnmørsposten. «Ålesund brenner». <https://interaktiv.smp.no/bybrann/index.html#2014>.

Stikkordregister

A

Adam og Eva 46, 118, 313
 Adresseavisen 183, 287, 322
 adresseaviser 36
 Aftenbladet 213, 216
 Aftenposten 76, 78, 93, 229, 236–237,
 299–301, 303
 Aiolos 174
 Akan (bibelsk person) 262–263
 akrostikon 306
 Alstad, Karl Roland 185
 Amerika 154, 226, 228, 231–232, 240,
 354. Se også emigrasjon
 Amerikabrev 233
 Andersen, Anton «Jumbo» 236,
 298–303, 372
 Andersen, Baard 181
 Andersen, Ole 251
 antropocen 375–376, 378
 antropomorfisme 25, 71, 79, 84, 87, 91,
 100, 149, 151, 154, 174, 176, 197–198,
 203, 234, 259–260, 265, 268, 280–281,

290–291, 294, 322, 328, 336–337, 341,
 343, 369
 apostrofe 26, 48, 69, 72, 88, 95, 170, 181,
 190, 195–196, 203, 231, 241, 286, 309,
 311, 321, 323, 326, 328, 330, 336–337, 356,
 370
 Astor, John Jacob IV 239
 Atlanterhavet 23, 225, 227–228, 230, 233,
 236, 250, 251
 auditiv. Se sensorisk register
 autodafé 149
 avisens fremvekst 19, 34, 36, 63, 83, 94, 151,
 164, 180, 183, 188, 203–205, 218, 236,
 244, 280, 368, 373
 Aarflot, Sivert Rasmusson 293
 Aasen, Ivar 200, 291–293

B

Bakklandet. Se kvikkleireskred under
 Trondheim
 ballads of hardheartedness 128
 Bardu 263

- barkebrød 123
- barn med misdannelser 53, 54, 66, 269
- barokken 21–22, 73, 187, 312, 325
 armodsbarkokken 22, 56
- begravelse 85, 88, 106, 164, 176, 187, 195, 282
 den våte grav 85, 106, 163, 175, 184, 188–190, 195, 213, 220, 282
- Beitstad
 drukningsulykke 182–183
 forlis 182–183
- Benoni (bibelsk person) 73–74
- beredskap 114, 212, 234, 277, 294, 300, 318–319, 321–323, 339, 349, 369
- Bergen
 bybrannen i 1686 325, 327
 bybrannen i 1702 325, 330
 bybrannen i 1756 147, 332
 bybrannen i 1771 332
 bybrannen i 1780 332
 bybrannen i 1795 332
 bybrannen i 1830 337
 bybrannen i 1916 337
- besjeling. Se antropomorfisme
- bibelske referanser, om bruk av 21, 35, 45–46, 74, 168, 176, 250, 263, 267, 313, 317. Se også individuelle innførsler for personer, stedsnavn m.m.
- biblia naturae 39, 54, 147. Se også semiotisk verdensbilde
- biografier 22, 49, 184, 191, 195, 370. Se også minnekultur
- Bjørnson, Bjørnstjerne 201
- Bleikøya 217
- boktrykkerkunsten 47
- botsfromhet. Se under lutheranisme
- brann. Se ildebrann
- brannvern 275, 277, 294, 300, 307, 318–319, 321–323, 339, 349
- Bratberg, Peder 182–183
- Bratfeld (gård) 107
- Breivika i Nesset. Se under Romsdalen
- Breivik (gård) 84
- broadside ballads 318
- Braaten, Oskar 298–299, 301, 303
- Bull, Ole (komponist) 230
- bybrann. Se innførsler under ildebrann
- Bødal 87–89, 91. Se også Loenuykkene
- Bøhn, Torkel 217
- Bølgen (film) 82
- Børssvendsen, Bernhard 202
- ## C
- Callao (by) 138
- Candide ou l'Optimisme 140, 149
- Chicago, bybrann 38
- Christensen, Hans 111
- Christiania. Se Oslo
- Christian III 47
- Christian IV 66, 304, 307, 309
- Christian VII 129–131
- Christian VI 113–114, 294
- Christian V 319
- Cicignon, Johan Caspar de 319
- city lament 142, 311, 329
- ## D
- dampskip 195, 208–209, 216–217, 220, 233, 351, 368, 373
- Phonicia 348–349. (se også Ålesund, bybrann)
- Tordenskjold (dampskip) 195

Dass, Petter 22, 169, 325, 327–331, 337, 372
 defaultisme 164, 172, 175
 deisme 174
 Den Danske Mercurius (avis) 34
 Detharding, Georg 116
 Det Kongelige Norske Videnskabers
 Selskab 131
 direkte tale 27, 223, 232, 241–242, 252,
 289, 352
 Direktoratet for samfunnssikkerhet og be-
 redskap 69, 82
 dommedag. Se eskatologi
 Dorph, Niels 117
 Drott (seilskip) 256–257
 drukning 38, 68, 163–164, 169, 182,
 188–190, 194–195, 216. Se også forlis
 DS Aslak 220
 DS Atlantic 225
 DS Bergen 208–211, 213
 DS Bækkelaget 216–217
 DS Geiser 228
 DS Göteborg 216–217
 DS Haakon Jarl 217
 DS Kong Harald 217
 DS Møre 214–217
 DS Norge (1855) 214
 DS Norge (1904) 157, 235
 DS Thingvalla 225–227
 DS Victoria 216, 218, 220
 døden 45, 48, 51, 163–164, 189
 døden i luthersk kultur. (se under
 lutheranisme)
 dødsbevissthet. (se memento mori)
 dødsøyeblikket 50, 173, 281, 371
 Å minnes de døde. (se minnekultur)
 dødsdikt. Se under minnekultur

E

eksempelrasjonalitet 46–47, 78, 117, 185,
 250, 306, 317, 331
 eksklamasjon 73, 88, 181, 242
 elementlæren 40
 elisjon 32, 65, 177, 183, 244, 373
 emigrasjon 23, 90, 209, 221, 225–228,
 230–233, 235, 358, 374. Se også dampskip
 emosjonelle felleskap 23, 26, 52, 79, 80,
 102, 197, 242, 324, 354, 377–378
 emosjonell respons 242, 244. Se også
 sentimentalitet
 emosjonsregulering 23, 48, 51–52, 176, 181,
 193, 262, 283, 286, 307–308
 emosjonelle regimer 52
 Engelbretsdatter, Dorothe 22, 325–327,
 330, 372
 epidemi og sykdom 41–42, 110, 197
 pestutbrudd 55, 66, 98, 269, 318
 episk modus 27, 352
 epitafier 49, 370. Se også minnekultur
 eskatologi 54–56, 66–70, 78, 152, 259,
 268–269, 284, 316, 375–376
 etterlatte. Se pårørende
 ettersleng 65, 325

F

Fahlstrøm, Arne (skuespiller) 239
 falske nyheter 34, 256
 fatalisme 50–51, 163–164, 173, 182, 285, 371
 Finmarkens Amtstidende (avis) 188
 fiskeri 20, 38, 41, 163, 167, 178–179,
 187–188, 200–201, 374. Se også forlis
 fjellscred 38, 61
 Loenulykkene 61, 93

- Tafjordulykken 61, 93, 96
 Tjelleskredet 83, 147
 Flatholmen 206
 flervisetrykk 109, 211–212, 227
 flodbølge 61, 95
   jordskjelvet i Lisboa 145
   jordskjelvet på Sicilia 158
 Loenulykkene 61, 87, 90–91
 Tafjordulykken 61, 93
 Tjelleskredet 83
 Trondheim 68
 flom 164, 258, 269. Se også stormflo
   Storofsen (Gudbrandsdalen) 263
 Floridastredet 255
 Folda (havområde), forlis 178–179, 204
 forbilde. Se også eksempelrasjonalitet
   lidelsesforbilde 46, 74, 182
   trosforbilde 49–51, 173, 180, 184, 195, 371
 forbrytersanger 105
 forfengelighet 139, 314–315
 forlis 38, 41, 163–165, 167, 175–176, 185, 187,
   188–190, 193–194, 196, 205–206, 216–
   217, 220, 250, 282, 285, 371, 373–374
 Beitstad 182–183
 Drott (seilskip) 256–257
 DS Aslak 220
 DS Atlantic 225
 DS Bækkelaget 216–217
 DS Geiser 228
 DS Haakon Jarl 217
 DS Møre 214–218
 DS Norge (1855) 214
 DS Norge (1904) 157, 235
 DS Victoria 216, 218, 220
 Folda (havområde) 178, 204
 Gjæslinganulykken i 1906 204
 Hamarøy 197
 Inderøya 185
 kannibalisme. (se egen innførsel)
 Lofoten 17, 21, 41, 46, 51, 195
 Méduse (fregatt) 256
 Melø 197
 Stod 182
 Talgsjøulykken 203
 Tarvaukykken 203
 Thekla (seilskip) 250–251, 254, 256
 Titanic 222, 228
 Titranulykken 202, 206
 Trondheimsfjorden 246–248
 forsyn, Guds 26, 50, 163, 173, 216, 262, 322
 Fosen, sultkatastrofe 132
 Fosvolden seter (Østerdalen) 290
 fotografi 89, 93–94, 214–215, 237, 303
   flyfoto 93
 Frederik V 131
 Fredrik, Kristian 185
 Fredrikstad 267
 frelseslære. Se under lutheranisme
 Frem fra Glemselen 96
 fremføring. Se sangpraksis
 fremmedfrykt 136–137
 frost. Se istid, den lille
 Frostad (gård) 196
 Frøya 198–200, 214–215. Se også Titran-
   ulykken (forlis)
 fråtseri 113, 117–118, 128, 336
 futurum. Se under verbtider
 Fåberg 260
- ## G
- Gantzio, Claus Hansøn 98. Se Gaas, Claus
 Hansøn

Garmoe, Henning 110–113
 Gierstad, Anphind 179, 181
 Gjørstad, Gunder Taarbensen 184
 Gjødvig, Ole Nilsen 185, 189–191
 gjenoppstandelse 85, 164, 194. Se også
   lutheranisme
 Gjæslingan 167, 176, 179, 204
   Gjæslinganulykken i 1906 (forlis) 204
 Glomma 293
 Glåma 258
 grammofon 244, 373
 grav, den våte. Se under begravelse
 Gregoriussøn, Johannes 17, 51, 185, 188
 Gris, Hans Nielsøn 306–309, 327, 372
 Grue kirke (ildebrann) 297
 Grøttan, Kirsten Larsdatter 180–181
 Gråura 102
 Gudbrandsdalen
   Storofsen (flom) 263
   sultkatastrofe 124
 Gundel, Valdemar (kaptein) 229
 Gyldenløvefeiden 98
 gyldne regel 127
 Gylland, Anders Nielsen 70–74, 76, 81
 Gaas, Claus Hansøn 98–102, 104–105, 108

H

Hagbø, Sogni Larsdatter 86
 Hamarøy 197–198
 Hammerfest 192
 Hansdatter, Inga Hansine 234
 Hansen, Hans Jørgen (kaptein) 217
 Hansken (skulptur) 304, 309. Se også By-
   brannen i 1624 under Oslo
 Hasfjord, Barbro 177–179. Se også troll-
   domsprosessene

Haugesund 198
 Hebridene 229, 234
 Heermann, Johann 297
 heksebrenning. Se trolldomsprosessene
 Helgeland 23
 Hellas. Se Kefalonia, jordskjelv
 Helle, Erik Ingebrigtsen 185, 193–194
 Helligåndskirken i København 339
 helvete 138–139, 275, 316
 henrettelsesviser 105, 297
 Hermani, Herman 92
 Heskeholmen, Anders Christophersøn 17,
   185, 188
 Hesselberg, Iver 294, 297
 Hillesø 194
 himmelbrev 275
 Hitra 200, 203. Se også Tarvauylkken
   (forlis)
 Hjørundfjorden 98
 Hoffman, Max 255, 256
 Hogrenning, Anders 86–90
 Hole (gård) 101
 holocen 374
 Horne, Knut 103–106
 Hornemannsbrannen. Se bybrannen i 1681
   under Trondheim

Hougbotten, Michel 180–181
 Hultgren, Klara 216
 hungersnød. Se sultkatastrofe
 Hovedøya (Oslo) 216
 Haakon VII 89, 199

I

Ibsen, Hans (kaptein) 212
 ildebrann 38, 40, 46, 55, 269, 275, 277,
   288, 290, 294, 368

- Bergen, bybrannen i 1686 325, 327
 Bergen, bybrannen i 1702 330
 Bergen, bybrannen i 1756 147, 332
 Bergen, bybrannen i 1771 332
 Bergen, bybrannen i 1780 332
 Bergen, bybrannen i 1795 332
 Bergen, bybrannen i 1830 337
 Bergen, bybrannen i 1916 337
 Chicago, bybrann 38
 Fosvolden seter (Østerdalen) 290
 Grue kirke 297
 jordskjelvet i Lisboa 145
 jordskjelvet i San Francisco 154
 Krøve gård (Ørsta) 292
 København, bybrannen i 1728 339
 Leknes gård (Lofoten) 286
 Levanger, bybrannen i 1846 338–339
 Levanger, bybrannen i 1897 339–341
 London, bybrannen i 1666 318
 Namsos, bybrannen i 1897 342
 Oslo, bybrannen i 1624 310
 Oslo, bygårdsbrann i Kongensgt 303
 Steinkjer, bybrannen i 1900 345
 Trondheim, bybrannen i 1681 317, 319, 328–329
 Trondheim, bybrannen i 1788 321
 Trondheim, bybrannen i 1841 og 1842 323
 Trondheim, bybrannen i 1899 324
 Ørlandet 284
 Øster-Aas gård (Sparbu) 288
 Ålesund, bybrann 277, 350
 ild (symbol) 275. Se også ildebrann
 illustrasjon på tittelblad 39, 115, 137, 221, 227, 236, 268, 269, 357. Se også tresnitt og fotografi
- Inderøya, forlis 185
 inkvisisjonen 148–149
 innspilling, musikk 28, 96
 intertekst 317. Se også bibelske referanser, om bruk av
 islam. Se muslim
 Island, vulkanutbrudd 42, 132
 istid, den lille 41–44, 55, 66, 98, 110–111, 123, 129, 179, 248, 258, 263, 269
 Italia. Se Sicilia, jordskjelv
- ## J
- Jacobsen, Christian 251, 253
 Japan, vulkanutbrudd 111
 Jelstrup, Morten 287
 Jensen, Anders. A. 321, 323
 Jensen, Johan 107–108
 Jensen, Mikal 107
 Jensine 108
 Jeremia (bibelsk person) 21, 249, 317
 jeremiade. Se under sørgesang
 jernbane 351, 368
 Philadelphia, togulykke 38, 354
 Jerusalem 45, 55, 142, 249, 267, 284, 313, 317
 Jesus 45, 56, 173, 184, 190–191, 249
 Johannesevangeliet 118
 Johannes' åpenbaring 45, 55, 288
 Johanson, Alexsander 251
 Johnsen, Nils 189
 John Smith, Edward (kaptein) 239. Se også Titanic
 jordbruk 74, 110, 121. Se også sultkatastrofe
 jordskjelv 38, 46, 61, 269
 Kefalonia 153

- Lisboa 61, 83, 297, 311–312, 331
 Peru 140
 San Francisco 157
 Sicilia 61, 159
 Tyrkia 136, 139
- journalistikk. Se nyhetsviser
- Julstad (gård) 184
- Jumbo. Se Andersen, Anton \«Jumbo\»
- Jæren 218
- jærtegn 54–56, 66–69, 114, 116–117, 136, 147, 164, 260, 269, 315, 375. Se også korrespondanser
- K**
- kannibalisme 247–251, 254–257. Se også forlis
- karibiske hav 255
- katabase 72
- katastrofe, etymologi 20, 72, 258. Se også naturkatastrofe
- katastrofeturisme 81
- katharsis 27
- katolisisme 48, 138–139, 148, 312, 370
- Kefalonia, jordskjelv 153
- Kielland, Alexander 347
- Kiilen, Jacob Johansøn 17, 19, 20–21, 23, 32, 51, 372
- Kilvig, Karl Tommassen 185, 188, 197
- Kingo, Thomas 29–30, 284, 287, 291, 339
- Kjølleford 193
- klagesang. Se under sørgesang
- Klagesangene (Bibelen) 55, 142, 249, 317
- klimaendringer 41–42, 132, 375–376, 378. Se også istid, den lille
- klimaflyktninger 263
- klisjé 24, 34, 71, 373, 376
- Kolnesholmene 218
- kombinasjonstrykk 37, 76, 116, 145, 151, 156, 222, 246, 254, 295–296, 343–344, 359, 373. Se også nyhetsviser
- kometer 66, 114, 269
- Kongsvinger, sultkatastrofe 124, 126, 129
- Konstantinopel 135
- kontrafaktur 28, 181, 211, 220, 297, 373
- kordyrking. Se jordbruk
- kornmonopol 113, 124
- kornormer 115–120
- korrespondanser 54, 65–66, 83, 114, 116, 147, 260, 269, 320, 331, 375. Se også semiotisk verdensbilde
- krig
- Den skånske krig 98
- Den store nordiske krig 129, 269
- Trettiårskrigen 66
- kristendom 136, 297. Se også navn på de individuelle konfesjoner
- Kristensen, Kristian 202
- Kristiania. Se Oslo
- Kristiansand 208, 211
- Kristiansund 200, 202. Se også Talg-sjøulykken
- Kristiansundsposten (avis) 203
- Krøvre (gård) 292
- Kvalsund 188, 190
- Kvalsund, Arild 185
- Kvalsund, Kristian Fr. Arild 191
- kvikkleireskred 38, 61, 63, 69–70
- Tiller 74–76, 80–81
- Trondheim 70, 77, 152
- Verdal 61, 81
- København, bybrannen i 1728 339
- kålorm. Se kornormer

L

Laki (vulkan) 42, 132
 landeplagene (Bibelen) 116
 Langhamer, Haagen 179, 181
 Larsdatter, Lisabeth 196
 Larsdatter, Ragnhild 202
 leilighetsdiktning 21, 89, 325
 Leknes (gård) 285–286
 leseferdighet 28, 43
 Levanger
   bybrannen i 1846 338–339
   bybrannen i 1897 339–341
 lidelsesforbilde. Se under forbilde
 Lillevig, Peder Andreas Petersen 191
 Lima 138–140
 Lindeman, Ludvig Mathias 29
 Lisboa, jordskjelv 38, 43, 61, 83, 297,
   311–312, 331
 Lodølen (dampskipbåt) 86, 88
 Loenulykkene (fjellskred, flodbølge) 61,
   93–94
 Loenvatnet 86–88, 91
 Lofoten
   forlis 17, 21, 41, 46, 51, 189, 195, 197
   ildebrann på Leknes gård 286
 lofotfiske 20, 41, 51, 163–164, 188–189, 195
 London
   bybrannen i 1666 318
   The Great Plague 318
 lovverk
   Kong Christian Den Femtes Norske
   Lov 290
 Lukasevangeliet 45, 55, 74
 lutheranisme 35, 44, 47–48, 51, 173, 176, 265
   botsfromhet 53, 56, 69, 98, 102, 316

døden i luthersk kultur 26, 45, 48–50,
   190, 282, 370. (se også minnekultur)
 frelseslære 45–46, 48–52, 56, 85, 101,
   106, 108, 164, 173, 176, 180–181,
   184, 189–190, 262, 281, 283, 286,
   308, 371
 meditasjon 53
 musikk 28–29, 48, 53
 Luther, Martin 28–29, 47, 371. Se også
   lutheranisme
   lingvistisk teori 29, 53
   Luthers lille katekisme 48, 53
 lydfesting 28
 Lyksalig Pinsefest 297. Se også Zapffe,
   Peter Wessel
 lyrisk jeg. Se under tiltaleform
 Lyster, Anna 218
 Lågen (Gudbrandsdalen) 258, 260

M

Magdeburg 128–129
 Malmøykalven bad 216
 mammon 314
 Martinique, vulkanutbrudd 362
 Matteusevangeliet 45, 55, 317
 Maud (dronning) 89, 199
 medfølelse. Se emosjonelle felleskap
 meditasjon. Se under lutheranisme
 Méduse (fregatt) 256
 Melhus, Ole Estensen 185, 189, 190
 melodi, om bruk av 28–30, 33, 48, 105, 139,
   205, 227, 230, 244, 284, 291, 297, 324,
   328, 354. Se også kontrafaktur
 melodrama. Se sentimentalitet
 Melø, forlis 197
 memento mori 22, 51, 72, 87, 101, 182, 241, 285

- Messina. Se Sicilia, jordskjelv
 metafor 39, 51, 105, 136, 240, 275, 312, 316.
 Se også antropomorfisme
 «Millom Bakkar og Berg ut med Havet»
 (dikt) 200
 minnekultur 22, 49, 51, 81, 90, 107, 165,
 176, 184, 189, 191, 195, 206, 370
 bautastein 89, 90, 206–207
 dødsdikt 187
 epitafer 49, 370
 likpreken 49, 187, 370
 minnekrans 206
 minstrelstrofe 64, 80, 182, 320, 373
 mirakel 101, 108
 mnemoteknikk 30, 33, 34
 modernismen 22
 Mogensen, Søffren 307
 Mogenssøn, Michel 64–67, 69, 77, 152,
 167–173, 175–176, 181, 204, 326, 372
 monstrøsiteter 269
 Mont Pelée (vulkan). Se Martinique,
 vulkanutbrudd
 mord 103, 125–127, 129, 253, 267
 mordbrann 289–290
 Morsing, Christian 83
 Mosebøkene 45, 116, 267, 275
 musikk. Se under lutheranisme
 muslim 136
 mytologi 21, 164, 174
 Møllenberg. Se bybrannen i 1899 under
 Trondheim
 Møller, Hendrich Sylvestersøn 246–247
 Målselv 263
- N**
- Nain, enken i (bibelsk person) 45
 Namdalen. Se Folda (havområde), forlis
 Namsos, bybrannen i 1897 342
 Nansen, Fridtjof 201
 naturalisme 95, 119, 157, 175, 201, 361, 371,
 378
 naturkatastrofe 20, 23, 39–42, 374. Se også
 katastrofe, etymologi
 fortolkninger av 39–40, 54, 98, 112,
 151–154, 158, 173, 265, 375
 naturvitenskap 112, 116, 153, 187, 259,
 375–376
 navngiving av omkomne på tittelblad 187,
 194, 202, 370
 Nederland 264, 269
 Den nederlandske gullalderen 269
 stormflo 267
 Nesdal 87–88, 91. Se også Loenulykkene
 Nettet (kommune) 82, 84
 Neumark, Georg 139
 Nicolaysen, Sverre 236
 Nidelven 63, 68, 70, 311. Se også Trond-
 heim
 Nielssøn, Tyge 19
 Nilssen, Per 191
 Ninive (oldtidsby) 317
 Noahs ark 267
 Noem, Oudin 179, 181
 Noem, Peder 179, 181
 Norddal (kommune) 98
 Nordisk Tidende (avis) 255
 Nordlands Trompet 169
 «Nordmannen» (dikt) 200
 Nordre Bergenhus Amtstidende (avis) 217
 Nord-Tiller (gård). Se under Tiller, kvikk-
 leireskred
 Nordtiller, Lars Fredriksen 73

Norheim, O. S. 79
 Nova Scotia (Canada) 222
 nyhetsvise 34, 36–38, 76, 94, 102, 140,
 151, 158–159, 169, 171, 180, 183, 188,
 205–206, 218, 223–224, 227, 251, 287,
 320, 362, 368
 påvirkning på/fra aviser 37, 76–79, 148,
 151, 210, 217, 229, 236, 253, 299, 301,
 337, 340, 357, 359
 Nykirken 330, 332. Se også bybrannen i
 1756 under Bergen
 Nærøy 64, 167–169, 178
 nødhjelp 77, 81, 88, 114, 129, 201, 204,
 262, 335, 344, 347, 349

O

Offvid, Peder Mathissøn 318, 327–329, 331,
 372
 ofsen 258. Se også Storofsen under Gud-
 brandsdalen
 Ogstad, Bereth Andersdatter 73–74
 Ok søy 208–209, 211
 Olsen, Albert 190
 Olsen, O. J. 194
 omkved. Se refrang
 ondes problem 140
 Oppdal, snøskred 107
 opplysningstiden 140, 376
 orkan 39, 46, 174, 198, 252, 255, 276, 345
 Oslo 216–217, 220, 305
 bybrannen i 1624 310
 bygårdsbrannen i Kongensgt. 303
 kornormer og sult 115, 117
 navneskiftet fra Oslo til Christiania
 304–305, 309
 overlevering. Se tradering

P

papismekritikk. Se religionskritikk
 personifisering. Se antropomorfisme
 Peru, jordskjelv 38, 140
 pestutbrudd. Se under epidemi og sykdom
 Pettersen, Petter Julius 185
 Philadelphia, togulykke 38, 354
 Phoenixberg, P. J. 268
 Phønicia. Se under dampskip
 poenitens. Se botsfromhet under luther-
 anisme
 Pontoppidan, Erik 116, 120
 Portugal. Se Lisboa, jordskjelv
 postkort 89
 poteten 130
 preken 53. Se også lutheranisme
 likpreken 49, 187, 370
 som nyhetsmedium 35
 presens. Se under verbtider
 preteritum. Se under verbtider
 prolepse 238, 241, 353
 prosaberetning. Se kombinasjonstrykk
 prosopopeia 142–143, 148, 241, 312, 329. Se
 også antropomorfisme
 prøvelser, Guds 45, 181–182, 262, 326
 pårørende 23, 26, 50–51, 73, 85, 175–176,
 187, 189–192, 194–195, 197–198, 201,
 203, 220, 233, 281, 285

R

radio 154, 373
 Rafn, Peder 30, 306
 ragnarok 275
 Rakel (bibelsk person) 73
 Ramnefjellet 86, 88, 90–91, 93. Se også

Loenulykkene
 redningsarbeid 80, 101, 106, 173, 212,
 219–222, 225, 234, 329, 337, 349
 reformasjonen 29, 47–50, 55, 176, 184, 193,
 275, 370. Se også lutheranisme
 refreng 159, 238, 251–252, 254
 Reichborn, Johan J. 332
 religionskritikk 148–149, 312
 religiøsitet 44–45, 48, 53, 55, 164, 220,
 307, 318. Se også lutheranisme
 renessansen 21, 54
 Rennord, Jens 332
 replikkveksling. Se direkte tale
 rimmønster 32, 65, 181, 244, 259, 284, 325,
 340, 354, 373
 Rockall 230
 romantikken 22, 187
 Romsdalen
 Breivika i Nettet, steinskred 86, 106
 Tjelleskredet (fjellskred, flodbølge) 83,
 147
 Romsdals Budstikke (avis) 84–85
 Rudolph, Jacob 297, 301
 Røe, Ole 84–85, 211
 Rønneberg, Anton 347
 Røvær 198

S

Sable Island 225
 sakpoesi 20, 368
 salme
 Christensen, Hans 111
 Den danske Psalmebog 29, 176
 Georg Neumark 139
 Kingo, Thomas 29–30, 284, 287, 291,
 339
 Luther, Martin 29
 Offvid, Peder Mathissøn 318
 Siælens Sang-offer 325
 Aandelige Siunge-Koors Anden Part 29
 Salmenes bok (Bibelen) 376
 San Francisco, jordskjelv 38
 sangpraksis 22, 24, 27–28, 30, 32–33, 52,
 65, 96, 176, 183, 187–188, 244, 373
 sanselige virkemidler. Se sensorisk register
 Seivaag, Peder Anbjørnsen 199–203,
 214–215, 218, 220, 372
 sekularitet 30, 45, 158, 164, 187, 203–205,
 220, 235, 242, 322, 324, 337, 344
 selvmord 128, 156, 262
 semiotisk verdensbilde 54, 375. Se også
 jærtegn
 Senjen, N. P. 251–253
 sensasjonalisme 50, 87, 159, 217, 220, 238,
 256, 281, 292, 352, 354. Se også nyhets-
 vise
 sensorisk register 39, 67, 69, 77, 79, 80, 85,
 136, 152, 242, 259–260, 267, 276, 341,
 361, 367
 sensur 35
 sentimentalitet 24, 79, 85, 223–225,
 242–243, 286, 344, 352, 377–378
 Shikotsu (vulkan) 111
 Sicilia, jordskjelv 38, 61, 159
 Siloa 74
 simile 145. Se også metafor
 Sinklar-visen 354
 Sivertsen, Martin 199
 sjømannsvise 200
 sjøulykke. Se forlis
 Skaberget, Ole Al. Eidisen 196
 skillingstrykk. Se skillingsvise

- skillingsvise
 betegnelse 19
 distribusjon og salg 19, 21, 35, 38, 96,
 298, 301, 303, 335, 337, 372
 hvem skrev? 20, 23, 32, 35, 44, 48, 187,
 195–196, 198, 285, 306, 372. (se også
 navn på individuelle forfattere)
 nyhetsmedium. (se nyhetsvise)
 som historisk kilde 36–37, 49, 64, 169,
 183, 304, 311, 320
 trading. Se egen innførsel
 trykksak 19, 28, 35, 37–38, 67, 206
- skjærsilden 48, 50, 184, 275, 370
- Smol (by) 135
- Smøla 202–203
- snøskred 38, 61, 97, 105, 371
 Oppdal 107
 Sunnmøre 102
 Tromsø 108
- Sodoma og Gomorra 45, 275, 315
- Solemdal, Randi Veie 76
- Solør. Se Grue kirke, (ildebrann)
- sorgregulering. Se emosjonsregulering
- Sparbu, ildebrann 288
- speil (metafor) 136, 139
- Stavanger 220
- Stavdal, Peder 185, 195
- Steinkjer, bybrannen i 1900 345
- steinskred 38
 Breivika i Nesset 86, 106
- Stiftsgården (Trondheim) 322
- Stjørdal 181
- Stod, forlis 182
- stormflo 38, 164, 264, 267, 269, 374
 Hamburg 267
- Storofsen. Se under Gudbrandsdalen
- straff, Guds 39, 45–47, 54–55, 72, 78,
 101–105, 113, 116–117, 119, 128, 132,
 137, 139, 147, 149, 152, 164, 173, 175,
 262–263, 284, 297, 309, 314, 318, 326,
 329, 339, 375
- Stranda (kommune) 98
- Strauss, Isidor 239
- Strindfjorden 181
- Struensee, Johann Friedrich 130–131
- Strømdahlen, Aron Johansøn 17, 185
- Strømmen, Jens Johan Johannesen 185,
 195
- sultkatastrofe 41, 42, 61, 66, 98, 109–111,
 129, 134, 248, 269
 Gudbrandsdalen 124
 Kongsvinger 124, 126, 129
 Sør-Norge (1740–42) 115
 Trøndelag (1784) 133
 Tyskland 129
- Sundøen, Niels Christensøn 17, 185
- Sunnmøre, snøskred 102
- svanesang 142
- svartedøden. Se pestutbrudd under epidemi
 og sykdom
- Svartøimorken, Knut 106–107
- Svellingen 214
- sykdom. Se epidemi og sykdom
- syndefallet 46, 118, 313
- syndeflod 45, 164, 258, 267
- Sædsø, Carolius Pedersen 185, 194
- Sørensen, O. Christian 192, 194
- sørgesang 19, 21, 24, 26, 49, 52, 107, 181,
 187–188, 190–191, 194, 197–198, 205,
 216. Se også forlis
- jeremiade 21, 317
- klagesang 181, 312, 316–317, 327

- lamentatio 21, 64
 threnologi 21, 167
- T**
- tablå 79, 138, 156, 223, 225, 361
 Tafjord, Aslaug 96
 Tafjordulykken (fjellskred, flodbølge) 61, 93–94, 96
 Talgsjøulykken (forlis) 203
 Tarvaulykken (forlis) 203
 telefon 81, 198
 telegraf 81, 151, 156, 158, 203, 209, 216, 229, 236, 340, 347, 349, 354, 361, 368
 teodicéen 140, 297
 Thekla (seilskip) 250–251, 254, 256
 Thomassen, Gudmund 256
 Thomissøn, Hans 29, 176, 306
 Thorson, August Wilhelm 324
 Tiendeboen, Christen Olsen 132–133, 282–284, 287, 372
 tiende (kirkeskatt) 114
 Tiller, kvikkleireskred 74–76, 80–81
   Nord-Tiller (gård) 70, 73
   Tiller kirke 70
 tiltaleform 26, 48
   de/dem 38, 113, 159
   lyrisk du 92–93, 377
   lyrisk jeg 26, 92, 148, 226, 243, 261, 287, 306, 316, 326, 328–329, 346, 356, 377
   lyrisk vi 26, 52, 65, 111, 123, 223, 225, 243, 261, 291, 296, 308, 343, 377–378
 Tindberg, Christen Olsen. Se Tiendeboen, Christen Olsen
 Titanic 222, 228
 Titran-fondet 201
 Titranulykken (forlis) 202, 204, 206
 tittelblad, navngiving av omkomne 187, 194, 202, 370
 Tjelleskredet (fjellskred, flodbølge). Se under Romsdalen
 togulykke. Se under jernbane
 Tollboden 330, 332. Se også bybrannen i 1756 under Bergen
 tonesetting. Se melodi, bruk av
 topos 33–34
 trading 33, 35, 76, 94, 103, 187, 244, 251, 325
 tresnitt 39, 115, 138, 150, 156, 178, 268, 269, 357, 359
 trolldomsprosessene 56, 177–179, 275, 309
 Tromsø
   snøskred 108
   Tromsø kirke 196
 Trondheim
   bybrannen i 1681 317, 319, 328–329
   bybrannen i 1788 321
   bybrannen i 1841 og 1842 323
   bybrannen i 1899 324
   forlis og kannibalisme 246, 250
   kvikkleireskred 70, 77, 152
   pestutbrudd 66
 trope 25, 26
 trosforbilde. Se under forbilde
 trykksak 205. Se under skillingsvise
 trøst 21, 25–26, 45–46, 49–51, 73, 96, 106, 108, 173, 180, 184, 189, 190–191, 194–196, 206, 276, 280–283, 292, 370–371
 tsunami. Se flodbølge
 typografi 27, 219, 264, 340, 343
 tyrkerfrykt. Se fremmedfrykt

Tyrkia, jordskjelv 38, 136, 139
 Tyskland, sultkatastrofer 129
 Tønsbergs Blad 253

U

Ulle, Johan Andreas 107–108
 Ulvøysundet (Oslo) 220
 unionsstriden 88
 USA. Se Amerika
 uskyld 102, 328–329, 347
 Ust, Karen Olsdatter 320–322
 utvandring. Se emigrasjon
 uår. Se sultkatastrofe

V

Valsnes 188, 190
 vanskapte barn. Se barn med misdannelser
 vantro 136, 159
 Vardø 193
 Vegenor, Sverre. Se Nicolaisen, Sverre
 verbtider
   futurum 77, 349
   presens 77, 144, 222, 266, 292,
     298–299, 301, 343, 347
   preteritum 27, 298–299, 301, 347
 Verdal, kvikkleireskred 61, 81
   Verdalsratoriet 81
 versemål 111, 176, 244, 284, 340
 Vestfjorden 217
 Vigen, Ole Kristoffersen 203
 Viklem kirke 282, 284, 287
 Vikna 177
 visebøker 206
   Peder Rafns visebok 30, 305
 Vold, Anders 295–297, 372
 Voltaire 140, 149

Voluspå 275
 vulkanutbrudd 41, 111
   Island 42, 132, 275
   Japan 111
   Martinique 362
 Vågå 258, 263
 Vår Frue Kirke 313–314. Se også bybrannen
   i 1881 under Trondheim
 Waldehuset. Se Ålesund, bybrann
 Wergeland, Nicolai (prost) 113
 White Star Line (rederi) 222
 Wichne, Arne Eriksen 332–336, 372
 Wiig, Christian Johan 185, 193–194
 Wildenvey, Herman 157, 234
 Wilhelm II (tysk keiser) 347, 349

X

xylografi. Se tresnitt

Z

Zapffe, Peter Wessel 296–297

Ø

Ørlandet, ildebrann 284. Se også Viklem
   kirke
 Ørsta, ildebrann. Se Krøve (gård)
 Østensen, Peder 101
 Øster-Aas (gård) 286–288. Se også Sparbu,
   ildebrann
 Østgaard, Mikkel 289

Å

Åfjord 200
 Ågesson, Jens 177–178
 Ålesund, bybrann 277, 350